

ΔΗΜ. ΧΡΟΝΟΠΟΥΛΟΣ
Βραβείον Ακαδημίας Αθηνών

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΟΥΝΑΡΗΣ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΓΟΥΝΑΡΗΣ

ΔΗΜ. ΧΡΟΝΟΠΟΥΛΟΣ
Βραβείον Ακαδημίας Αθηνών

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΟΥΝΑΡΗΣ

*Αφιερώνεται στη μνήμη
του πρώην Πρωθυπουργού
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ
μεγάλου πνευματικού ηγέτη,
αγωνιστή της Δημοκρατίας
και σταυροφόρου της ενότητας*

Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ ΕΥΧΑΡΙΣΤΕΙ

Καθήκον μου θεωρώ να απευθύνω πρωτίστως τις ευλαβείς ευχαριστίες μου προς τη μνήμη του εκλιπόντος σεβαστού μου πρώην Πρωθυπουργού Παναγιώτη Κανελλόπουλου για την ενθάρρυνση και τη βοήθεια που μου έδωσε στο δύσκολο έργο μου. Το ίδιο θα ήθελα να αποτίσω φόρο τιμής στη μνήμη του Γ. Βεντήρη, του Ι. Μάλλωση, του Αρ. Καμπάνη, του Κ. Ζαβιτσιάνου, του Β. Βακκά, του Β. Μόστρα, του Ξ. Στρατηγού, του Ι. Μεταξά, του Γ. Πεσμαζόγλου, των ιστορικών Γ. Ρούσσου και Φ. Γρηγοριάδη, του Κ. Σακελλαρόπουλου, του κορυφαίου δημοσιογράφου Γεωργ. Βλάχου και του αξέχαστου Χρήστου Ζαλοκώστα, που με τις εργασίες τους με φώτισαν και με οδήγησαν, για να μην αναφέρω και τους ξένους, που υπήρξαν και αυτοί φάροι στην επικίνδυνη αυτή πορεία.

Από τους συγχρόνους συγγραφείς, που υπήρξαν με τα έργα τους οδηγοί μου πολύτιμοι, αναφέρω το Σπ. Μαρκεζίνη με την πολύτομη «Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος», τον ακαδημαϊκό Δ. Κόκκινο και το Γ. Ρούσσο με την ιστορική προσφορά τους, το Δ. Αλικανιώτη με τη βιογραφία του για το Δημ. Γούναρη, τη Λέσχη Φιλελευθέρων με τα πολύτιμα «Κείμενα» των λόγων του Ελ. Βενιζέλου και άλλους από τους οποίους άντλησα στοιχεία.

Επίσης ευχαριστώ τους εκδοτικούς οίκους «Πάπυρος» Α.Ε. και «Μέλισσα» για το φωτογραφικό υλικό που ευγενώς μου παρεχώρησαν.

Τέλος, ένα μέρος των ευχαριστιών μου απευθύνεται στην «Ελληνική Ευρωεκδοτική» για τη λαμπρή συνεργασία με τους κ.κ. Γ. Βουκελάτο, Δ. Ζακυνθινό και τον επιμελητή της έκδοσης κ. Διον. Τσουράκη. Η βοήθειά τους υπήρξε πολύτιμη για μένα.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΧΡΟΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	11	29. Επικίνδυνη επιστολογραφία	117
1. Ο ιδεολόγος πολιτευτής		30. Η νέα Κυβέρνηση υπέρ της εξόδου	124
1. Ένας ελπιδοφόρος νεανίας.....	15	31. Προς εκλογές μέσα στη θύελλα	127
2. Στο δρόμο της πολιτικής.....	17	32. Επάνοδος και δυσπιστία	130
3. Θαρραλέος και μεταρρυθμιστής	20	33. Το «θρίλλερ» της αποθάσεως	133
4. Η πρώτη επανάσταση	25	34. Ασήμαντη η βοήθεια	136
5. Ένα φως που σβήνει.....	27	4. Στη θύελλα της κρίσεως	
6. Προς νέους ορίζοντες	31	35. Αρχίζει η μάχη στη Βουλή	141
7. Η επανάσταση του Στρατ. Συνδέσμου	34	36. Μονομαχία Βενιζέλου - Γούναρη	145
8. Ο Ελ. Βενιζέλος στο προσκήνιο	37	37. Η ιστορική αγόρευση του Δ. Γούναρη	148
9. Η ανωμαλία σοβεί	42	38. Διακυβένονται ύψιστα συμφέροντα	160
10. Δύο μελλοντικοί αντίπαλοι	44	39. «Διήλθε τον Ρουβίκωνα, κόπτων τας γεφύρας»	172
11. Η πορεία προς την εξουσία	48	40. Έντονη αντιπαράθεση	176
12. Ο Ελ. Βενιζέλος Πρωθυπουργός	51	5. Η Ελλάδα διχάζεται	
13. Η μοιραία απόφαση	53	41. Δεν αναγνωρίζει τη Βουλή	185
14. Προάγγελοι γεγονότων	56	42. Πώς θα σαζόταν η Σερβία	189
2. Υπέρμαχος της νομιμότητας		43. Αναζωπύρωση της εντάσεως	194
15. Αφετηρία δραστηριότητας	61	44. Διάλυση και εκλογές	198
16. Ο νέος αστέρας ανατέλλει	63	45. Εκτραχύνονται τα πράγματα	200
17. Οι Βαλκανικοί λαοί εξορμούν	69	46. Η προσπάθεια του Ντενβύ Κοσσέν	203
18. Πρώτη μονομαχία: Η σπονδυλική στήλη	71	47. Γκυγιεμέν, Σαράιγ και Ροκφέιγ	206
19. Διδάσκοντες και διδασκόμενοι	77	48. Η αλήθεια για το Ρούπελ	211
20. Η βουλγαρική προδοσία	81	49. Η αντίθεση κορυφώνεται	215
21. Ρητορικές αψιμαχίες	84	50. Κατάλυση της ελληνικής ανεξαρτησίας	226
22. Παραμονές παγκόσμιου πολέμου	89	51. Πύρινος λόγος του Βενιζέλου	229
23. Προαγγελία θυέλλης	92	52. Ο Δημ. Γούναρης απαντά	235
25. Όνειρα εαρινών νυκτών	94		
25. Αναγκαστική προσγειώση	98		
26. Ένα ανυπέρβλητο εμπόδιο	103		
27. Ένας μοιραίος υπαινιγμός	107		
3. Η πρώτη πρωθυπουργία			
28. Ο Δημ. Γούναρης πρωθυπουργός	113		

53. Ο Ελ. Βενιζέλος επαναστατεί.....	239	77. Ο λόγος του Ελευθερίου Βενιζέλου	353
6. Ο εξόριστος αιχμάλωτος		11. Ο αγωνιών Κυβερνήτης	
54. Η «ενέδρα των Αθηνών»	245	78. Η ψήφος της 1ης Νοεμβρίου.....	365
55. Μεταβολή υπό την ωμή βία....	248	79. Ο Κωνσταντίνος επανέρχεται.....	371
56. Αποκαλυπτικά παρασκήνια.....	252	80. Ο Λούδ Τζωρτζ ενθαρρύνει το Γούναρη	377
57. Ο Δημ. Γούναρης στην εξορία.....	256	81. Οι επιχειρήσεις του Μαρτίου 1921	382
58. Γούναρης προς Κλεμανσώ.....	264	82. Το Μικρασιατικό Έπος.....	385
59. Απόδραση από την Κορσική.....	272	83. Νέα αντιδικία Βενιζέλου - Γούναρη	393
7. Ο Βενιζέλος επανέρχεται		84. Η απάντηση του Δημητρίου Γούναρη.....	397
60. Πώς αναστήθηκε η «Βουλή των Λαζάρων».....	277	85. Ίδρυτής των Κοινωνικών Ασφαλίσεων.....	404
61. Ο Ελ. Βενιζέλος κατακτά την αρχή.....	280	86. Κραυγή ελληνικής αγωνίας....	406
62. Δύσκολη συνύπαρξη.....	283	12. Ο αναπολόγητος κατάδικος	
63. Ένας μαρτυρικός ηγεμόνας.....	286	87. Φρικιαστικό το τέλος της τραγωδίας.....	415
8. Η Ελλάδα στη Μικρασία		88. Το «Οίκαδε» και «οι Πομερανοί».....	420
64. Η ελληνική πολεμική συμβολή.....	291	89. Η Επανάσταση του 1922	424
65. Ένας επικίνδυνος πρόλογος.....	294	90. «Δεν πρόκειται να φύγω. Ας ησυχάσουν»	429
66. Διαφορά σκοπών και στόχων	297	91. Το «κατηγορητήριο».....	431
67. Άνεμος ελευθερίας.....	301	92. Η απολογία του Δημ. Γούναρη	436
68. Το πρώτο αίμα στην Ιωνία	304	93. Το κύκνειο άσμα.....	465
69. Αρχίζει η μεγάλη στροφή.....	308	94. Προσπάθειες να προληφθεί το έγκλημα.....	471
9. Θεμελιώδης μεταβολή		95. Πορεία προς το σύγχρονο Γολγοθά.....	476
70. Με αντιδράσεις η Ελλάδα προχωρεί.....	315	96. Το έγκλημα συντελείται.....	479
71. Γραμμάτιο ακάλυπτο η συνθήκη των Σεβρών.....	319	97. Πώς προδόθηκε η αποστολή Τάλμποτ	491
72. Ανήκουστα εγκλήματα	323	98. Παγκόσμια συγκίνηση	494
10. Ο νικητής που δικαιώνεται		99. Επίμετρο.....	499
73. Μια στιγμή ευτυχίας	329	Βιβλιογραφία	503
74. Ο Ελ. Βενιζέλος ζητεί βοήθεια.....	333	Ο Παν. Κανελλόπουλος για το βιβλίο του Δημ. Χρονόπουλου	505
75. Το θέμα του βασιλέως προ του λαού.....	337		
76. Ο λόγος του Δημητρίου Γούναρη	341		

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

«Ο άνθρωπος δεν γεννήθηκε για να νικιέται.

«Μπορεί να συντριβεί, όχι όμως να νικηθεί».

Έρνεστ Χεμινγκουαίη: «Ο Γέρος και η Θάλασσα»

Το βιβλίο αυτό είναι έργο δικαιοσύνης, υπό την πιο υψηλή έννοια της λέξης. Επιτελεί κάποιο σκοπό, κάποιο καθήκον από ανώτερη θεώρηση, ξένο προς μίσση και πάθη. Δεν θέλει να είναι ούτε έξαρση, ούτε κατηγορητήριο, δεν εξαιρεί ή κατηγορεί θύτες και θύματα. Δεν καταδικάζει, αλλά και δεν αθώνει πρόσωπα που διάβηκαν προ πολλού τον Αχέροντα ή έσυραν άλλους στα σκοτεινά βασίλεια του Πλούτωνα.

Και προ παντός είναι βιβλίο αλήθειας και τόλμης, που ούτε λίγοι μπόρεσαν να επιδείξουν. Όσα κατά καιρούς έχουν γραφτεί για το θλιβερό τούτο θέμα, είτε οφείλονται σε τυφλές προσηλώσεις, εκτός ελάχιστων εξαιρέσεων, σε έμμονες ιδέες, είτε σε πόνο, σε αγανάκτηση ή και μίσος. Κανένα από τα χαρακτηριστικά αυτά δεν εμπνέει τούτη τη μελέτη και την ιστορική αναδρομή που γίνεται από νέα σκοπιά και από νέα θεώρηση, που την επιτρέπει το βάθος του χρόνου.

Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι όσοι βαρύνονται με κάποιες ευθύνες και άφησαν γραπτές μαρτυρίες είναι στο θέμα τούτο και στα καιρία σημεία του, μάλλον σύντομοι, τα παρατρέχουν, ίσως γιατί στο βάθος της ψυχής τους η ακοίμητη φωνή της συνείδησης ελέγχει και καταδικάζει, παρά τις όποιες δικαιολογίες τους.

Εμείς δεν πρόκειται να ακολουθήσουμε το παράδειγμά τους. Δεν επιδιώκουμε αυτό που λέγεται αναμόχλευση παθών, αλλά θεωρούμε καθήκον μας να πούμε την πάσα αλήθεια, αδιάφορο αν είναι αρεστή ή όχι.

Θέλοντας να είμαστε απαλλαγμένοι από προκαταλήψεις, και βοηθούμενοι από το φράγμα του χρόνου, δεν έχουμε απωθημένα συ-

μπλέγματα, ρεβανσισμούς και δεσμούς αναμνήσεων, αλλά οφείλουμε ρεαλιστικά και τίμια να απεικονίσουμε την πιο μαύρη σελίδα της νεότερης ιστορίας.

Παρ' όλα αυτά, δεν τολμούμε να πούμε ότι γράφουμε Ιστορία υπό την επιστημονική έννοια του όρου που, ίσως, δεν ήρθε ακόμα η ώρα της. Δεν είναι αυτό έργο μας. Πρέπει να καταλάβουμε, διαβάζοντας αυτές τις σελίδες, ότι ξαναγυρίζουμε σε μια άλλη εποχή, ξένη από τη σημερινή, δίνουμε το περίγραμμά της και την ατμόσφαιρά της, γιατί έτσι μόνο ο αναγνώστης θα πραγματοποιήσει τη φυγή από το παρόν, θα μεταφερθεί στο παρελθόν και θα μπορέσει να εννοήσει και να ζήσει τα γεγονότα εκείνα, που δεν κρίνονται με τη νοοτροπία του σήμερα.

Φυσικά δεν φοράμε τήβενο, ούτε ασκούμε εισαγγελικά καθήκοντα κατηγορών ή δικαστή που αθώνει. Το έργο μας είναι να παραθέσουμε όλα τα σχετικά στοιχεία σε τίμια επιλογή και ν' αφήσουμε τον αναγνώστη ν' αξιολογήσει μόνος του τα γεγονότα και να καταλήξει στα όποια συμπεράσματά του. Το έργο μας, λοιπόν, είναι συμβολή στην ιστορική έρευνα, αλλά συγχρόνως και επιταγή συνειδήσεως.

Όπως καταλαβαίνει ο αναγνώστης, πρόκειται για τα πυρά που αντήχησαν το συννεφιασμένο πρωινό της 15/28 Νοεμβρίου 1922 σε μια χαράδρα της Αττικής και στόχος μας είναι να διαπιστώσουμε αν ήταν έργο της θεάς Νέμεσης ή της θεάς Εκδίκησης, συμπέρασμα που θα ανακύψει από τα ίδια τα γεγονότα. Ίσως να υπάρξουν αντιδράσεις από όσους νομίζουν ότι κατέχουν το αλάθητο. Για το γράφοντα κάθε άποψη είναι σεβαστή, φθάνει να είναι αντικειμενική, όχι φανατική και κυρίως τίμια.

Πρόκειται για τους Έξι εθνικούς άνδρες, που έπεσαν θύματα του διχασμού και των παθών, με επικεφαλής τον πρώην πρωθυπουργό Δημήτριο Γούναρη, στον οποίον αφιερώνεται το βιβλίο τούτο, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι συγκατάδικοί του, πρώην πρωθυπουργός Ν. Στράτος, πρώην πρωθυπουργός Π. Πρωτοπαπαδάκης και οι Γ. Μπαλτατζής, Ν. Θεοτόκης και Γ. Χατζηανέστης δεν είναι άξιοι της ίδιας τιμής. Δεν είναι όμως εφικτό να αναλύσουμε το έργο όλων και γι' αυτό εντοπίζουμε την εργασία μας στο Δημήτριο Γούναρη, μια βιβλική και ανεπανάληπτη φυσιογνωμία ενός εκλεκτού Έλληνα που ήταν ο εκφραστής των εν ατυχία συντρόφων του.

Αναλύοντας όμως τη δράση του Δημητρίου Γούναρη, στους καιρούς της μεγάλης εθνικής κρίσης, είμαστε υποχρεωμένοι να παρακολουθήσουμε και την αντίστοιχη δραστηριότητα ενός άλλου μεγάλου Έλληνα, του Ελευθερίου Βενιζέλου, εκεί όπου συμπύκνουν τα πε-

πραγμένα τους και οι αντιπαραθέσεις τους. Έτσι, ο αναγνώστης θα μπορέσει να εμβαθύνει καλύτερα στην αντιδικία και στις υψηλές ρητορικές μονομαχίες των δυο αυτών προσωπικοτήτων, και που αμφότεροι οι «μονομάχοι» απέβλεπαν στο καλό της πατρίδας, ο καθένας από τη σκοπιά του.

Και, τέλος, οι σελίδες αυτές γράφονται γιατί, παρά την πάροδο του χρόνου, καμιά κυβέρνηση, κανένα κόμμα, δεν θέλησε να σχίσει τη μελανή αυτή σελίδα της Ιστορίας μας. Και να εξαφανίσει το χαρακτηρισμό του προδότη, με τον οποίο οδηγήθηκαν στο θάνατο ο Δημήτριος Γούναρης και οι συγκατάδικοί του, που, τώρα, ξεχασμένοι, μακράν από τα ανθρώπινα πάθη, κοιμούνται τον αιώνιο ύπνο σε κάποιες γωνιές του χώρου των νεκρών.

ΔΗΜ. ΧΡΟΝΟΠΟΥΛΟΣ

Στο πανεπιστήμιο της Γοτίγγης το 1890: Στο παράθυρο ο Δημήτριος Γούναρης και πρώτος δεξιά ο Παναγής Τσαλδάρης (φωτ. του εκδοτ. οίκου «Πάπυρος» Α.Ε.)

1

Ο ιδεολόγος πολιτευτής

1. ΕΝΑΣ ΕΛΠΙΔΟΦΟΡΟΣ ΝΕΑΝΙΑΣ

ΑΝ ΟΛΕΣ οι τιμημένες περιοχές της πατρίδας μας έχουν, καθεμιά, την προσφορά τους για το έθνος, αν όλες έχουν προσθέσει μια επική σελίδα ηρωισμού, αγώνων και αυτοθυσίας, ο Μωρηάς –ο «Μορέας» των ξένων επιδρομέων– έχει ασφαλώς τη μεγαλύτερη μερίδα, γιατί από τα χώματά του ξεπήδησαν οι φλόγες της ελευθερίας.

Αλλά μέσα στο περίγραμμα αυτό υψώνεται η πρωτεύουσα της Πελοποννήσου, η Πάτρα, «αι Πάτραι» της παλιάς γεωγραφίας. Πόλη ιστορική, αναπτυγμένη, πλούσια, εξελίχτηκε σε εμπορικό, αλλά και πολιτικό κέντρο. Αληθινή αρχόντισσα η Πάτρα, δημιούργησε στους νεότερους καιρούς ένα δικό της πολιτισμό, μια μεγάλη παράδοση ευπρέπειας και σωφροσύνης.

Από τα σπλάχνα της ξεκίνησαν επιφανείς πολιτικοί άνδρες. Οι Κουντουριώτηδες, οι Ζαϊμηδες, οι Λόντοι, οι Μαυρομιχαλαίοι, οι Μιαούληδες, οι Κουμουνδούροι, οι Δεληγιάννηδες, οι Γεροκωστόπουλοι, ο Ε. Ρέπουλης, ο Π. Τσαλδάρης, ο Α. Μιχαλακόπουλος, ο Σ. και Κ. Στεφανόπουλος, ο Π. Κανελλόπουλος, οι Παπανδρέου και άλλοι.

Μέσα σ' αυτό το περιβάλλον, μέσα στην παράδοση του μέτρου, της ευπρέπειας και του αμοιβαίου σεβασμού, είδε το φως στις 5 Ιανουαρίου 1867 ο Δημήτριος Γούναρης. Απλή αλλά τιμημένη η οικογένειά του, οικογένεια νοικοκυραίων, και καλών ανθρώπων, έδειξε μεγάλη φροντίδα για τη μόρφωση του νέου βλαστού της, ανάμεσα σε δυο θυγατέρες. Και γρήγορα ο μικρός Γούναρης έδειξε τα πνευματι-

κά του χαρίσματα, την έφεσή του για μάθηση, ανέβηκε γρήγορα τα δύσκολα σκαλοπάτια της παιδείας και βγήκε από το γυμνάσιο αριστούχος για να μπει στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, γεμάτος γνώσεις και, παράλληλα, κάτοχος της γαλλικής, της αγγλικής, της ιταλικής γλώσσας, που τις εξέμαθε μόνος του.

Μέσα στα τέσσερα χρόνια των πανεπιστημιακών του σπουδών, αναδείχθηκε σε «ιερό τέρας» γνώσεων και το 1889 αναγορεύτηκε θριαμβευτικά διδάκτωρ του Δικαίου. Οι σπουδές του στην Ελλάδα τελειώνουν, αλλά ο Γούναρης τις συμπληρώνει επί τρία άλλα χρόνια στη Χαϊδελβέργη, στη Γοτίγγη, στο Μόναχο και στο Λονδίνο, για να διορισθεί δικηγόρος στο Πρωτοδικείο Πατρών το 1892. Και σαν να μη του έφθανε αυτό, στις δικαστικές διακοπές κάθε χρόνου βρίσκεται στην Ευρώπη, μελετώντας και πλουτίζοντας τις γνώσεις του, αποθησαυρίζοντας στο καλά οργανωμένο μυαλό του όλα τα πνευματικά επιτεύγματα του ανθρώπου. Βιβλιοφάγος από τα πρώτα του χρόνια, παρακολουθεί τις παγκόσμιες επιστημονικές εξελίξεις και θα διαβάσει μέχρι τέλος της μαρτυρικής ζωής του.

Αλλά η νομική σταδιοδρομία παρουσίασε και μια άλλη αξία του ανδρός, που υποσκέλιζε όλες τις άλλες. Αναδείχθηκε ρήτωρ απαράμιλλος, που παρέσυρε τους πάντες με το χείμαρρο των καλλιεπών και συγχρόνως βαρυσήμαντων συλλογισμών του. Όπως γράφει ένας εκ των βιογράφων του, ο Δ. Αλικανιώτης, «η *βαρύτερη, θερμή και γεμάτη παλμό φωνή του, η ευχέρεια του λόγου του, η διαλεκτική του δεινότητα, τον βοήθησαν να καταγάγει δικανικούς θριάμβους. Καταπλήσσοντας συνήθως με την ευρύτητα των γνώσεών του, και την λεπτολόγο ανάλυσιν κάθε ζητήματος, κατώρθωσε να συναρπάξη τους ακροατές του, με λυρικές εξάρσεις και ορμητικές αποστροφές, που καθιστούσαν την συνήθως περίπλοκη φράση του, απλούστερη, λιτότερη και εύληπτη*».

Ένας άλλος βιογράφος του, ο Ι. Μάλλωσης –στον οποίον οφείλονται πολλά στοιχεία του παρόντος– διηγείται ότι στην κηδεία του εκλιπόντος δημάρχου Πατρέων Θάνου Κανακάρη-Ρούφου –στην οποία παρέστησαν κορυφαίοι πολιτικοί– ο Δημήτριος Γούναρης εξεφώνησε τον επικήδειο κατά τρόπο που προξένησε βαθύτατη εντύπωση. Μετά το τέλος της νεκρώσιμης ακολουθίας, ο τότε πρωθυπουργός Γεώργιος Θεοτόκης πλησίασε το Γούναρη και του είπε:

«Κύριε Γούναρη, είσθε απαραίτητος δια την Βουλήν. Η Πατρίς έχει ανάγκην ανδρών, ως Υμείς και σας συνιστώ θερμώς να πολιτευθείτε».

2. ΣΤΟ ΔΡΟΜΟ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Η ΠΑΡΑΙΝΕΣΗ αυτή του πρωθυπουργού της Χώρας έκανε βαθύτατη αίσθηση και ενίσχυσε την αρχική κίνηση του επιστημονικού κόσμου των Πατρών, αλλά και των λαϊκών οργανώσεων που απέβλεπαν στο πολιτικό μέλλον του νεαρού δικηγόρου. Τότε ακριβώς ο Κ. Φιλόπουλος, πρόεδρος της Φιλαρμονικής Εταιρείας και μέλος μιας άτυπης ομάδας, που εκαλείτο «Γοβιοί» –πρόκειται για τα μικρά ψάρια που εξέρχονται από τις κρύπτες τους– τους παρουσίασε το Δημήτριο Γούναρη.

Και, αφηγούμενος το γεγονός ο Ι. Μάλλωσης, γράφει στη γλώσσα της εποχής:

«Ήσαν δε οι “Γοβιοί” ουχί περισσότεροι των δέκα πέντε πολιτών, ποικίλων επαγγελμάτων, ανεξαρτήτων παντός τοπικού κόμματος, ασχολούμενοι με θέματα κοινής ωφελείας και γενικωτέρου ενδιαφέροντος».

Από τη στιγμή που έγινε γνωστό ότι ο Δημήτριος Γούναρης κατέρχεται στον πολιτικό στίβο, το συνήθως ήσυχο σπιτικό του μεταβλήθηκε σε τόπο πολιτικού προσκυνήματος. Και εκεί από τον εξώστη εκφωνεί τον πρώτο του πολιτικό λόγο, λιτό, σύντομο και περιεκτικό:

«Αισθάνομαι όλον τον πόνον της καταστάσεως. Εννοούμεν προς διόρθωσιν αυτής να αφιερώσωμεν παν ό,τι διαθέτομεν. Δεν προσερχόμεθα ενώπιόν σας με τας κολακειάς, το μειδιάμα, ούτε με της εξουσίας την μάστιγα. Δεν επιδεικνύομεν του χρυσού την λαμπηδόνα, ίνα συσκοτίσωμεν υμάς, περί την φλόγα, όπως τα ιπτάμενα περί αυτήν έντομα, τα κατακαιόμενα τέλος υπ’ αυτής. Πολίται ελεύθεροι, εμπνεόμενοι από τον πόθον της εξυπηρετήσεως των κοινών, εν και μόνον φιλοδοξούμεν: Να καταστήωμεν φρουροί των συμφερόντων σας, προστάται των δικαίων σας, υπέρμαχοι των ιδεών σας, εργάται των πόθων σας, σκαπανείς

των ελπίδων σας. Απευθυνόμενοι προς σας, συναισθανόμενοι την έννοιαν της ψήφου σας, σας ζητούμεν να μας επιτρέψητε να προσφέρωμεν προς εξυπηρέτησίν σας παν ό,τι έχομεν, τας σωματικές και διανοητικές μας δυνάμεις, τας σκέψεις και τα διανοήματά μας, τα αισθήματα και τους παλμούς μας».

Την εποχή εκείνη μεσουρανούσε στο δημοσιογραφικό στερέωμα ο πολύς Βλάσης Γαβριηλίδης, διευθυντής της «Ακροπόλεως», που υπήρξε δημιούργημά του. Πρώτος διαισθάνθηκε την αξία του Δημητρίου Γούναρη και το βάρος της προσωπικότητας που ανέτελλε. Και, χωρίς να χάσει χρόνο, ο Γαβριηλίδης στέλνει στην Πάτρα έναν από τους καλύτερους συντάκτες της εφημερίδας του, το Σταμάτη Λύτρα, με εντολή να πάρει αποκλειστική συνέντευξη από τον πολιτικό νεοσσό.

Η συνέντευξη δημοσιεύτηκε στο φύλλο της 12ης Νοεμβρίου 1902, ενώ οι εκλογές είχαν προκηρυχθεί για τις 20 Νοεμβρίου. Το κείμενό της προκάλεσε συγκλονισμό και βαθύτατη αίσθηση, γιατί τάραξε το τέλμα της έως τότε πολιτικής μακαριότητας. Από την ιστορική αυτή συνέντευξη θα δώσουμε μόνο τα κύρια σημεία, όπως την εμφανίζει ο Διον. Αλικανιώτης.

Πριν απ' όλα –είπε ο Γούναρης– πρέπει να τεθούν τρία γερά θεμέλια: Δικαιοσύνη, Παιδεία και Δημόσια Ασφάλεια. Ειδικότερα για τη Δικαιοσύνη πρότεινε τότε λύσεις, που και σήμερα ακόμη θεωρούνται πρωτοποριακές. Την Παιδεία χαρακτήρισε αναγκαίο θεμέλιο κοινωνικής αναμορφώσεως, προτρέχοντας της εποχής του κατά τρεις γενεές, μίλησε για την επαγγελματική εκπαίδευση και ο βιογράφος του σημειώνει, ότι μετά ογδόντα και πλέον χρόνια και με αλλεπάλληλες εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις η Ελλάδα δεν απέκτησε την ελευθερία που ονειρεύτηκε ο Γούναρης από την πλευρά διδασκόντων και διδασκομένων.

Ανέλυσε κατόπιν το θέμα της Δημόσιας Ασφάλειας, την οποίαν, όπως είπε, μέχρι σήμερα, –τι πρόβλεψη!– δεν παρέχει το Κράτος. Μίλησε στη συνέχεια για την προώθηση της παραγωγής, την εξύψωση κάθε παραγωγικής μονάδας και ιδιαίτερα του εργάτη, με εξασφάλιση των εργατικών δικαιωμάτων. Και πρόσθεσε:

«Πρέπει να εννοήσωμεν ότι Κράτος σήμερα δεν έχομεν –άλλη πρόβλεψη!– αλλά το Κράτος παρεμβάλλει μύρια προσκόμματα εις την ανάπτυξιν της κοινωνίας, την οποία διαιρεί εις την προνομιούχον ολιγαρχίαν, την νεμομένην το μέγιστον μέρος της

παραγωγής και των πόρων του δημοσίου ταμείου και εις τους στερουμένους την γενναιοτέραν μερίδα εκ του προϊόντος της εργασίας των, γεγονός το οποίον προκαλεί αξιοθρήνητον ανωμαλίαν».

Και ο Δημ. Γούναρης στη συνέντευξή του θεωρεί θεμελιώδη ανάγκη τη συντριβή της εκμεταλλεύσεως και υιοθετεί πλήρως τη σχετική σοσιαλιστική θεωρία. Και, πραγματικά, κατά τον ίδιο βιογράφο, έθεσε τους στόχους της πολιτικής του, όταν είπε ότι: «Όλοι οι παράγοντες της πολιτικής μηχανής ανάγκη να υποταχθώσιν εις την αμείλικτον αλήθειαν, ότι ουδέν δύναται να γίνει άνευ αναπτύξεως των υλικών πόρων του τόπου. Από του λαού, του ανωτάτου οργάνου του Κράτους, μέχρι του κατωτάτου δημοσίου λειτουργού, ανάγκη να εμποτισθώσι πάντες την ιδέαν ότι σκοπός πάσης λειτουργίας είναι η εξυπηρέτησις της παραγωγής».

Στην ίδια συνέντευξη μίλησε για την ανάγκη προστατευτικής εργατικής νομοθεσίας, χαρακτήρισε την οικονομική διοίκηση αυθαίρετη και, αληθινός πρωτοπόρος, ζήτησε να δικαιωθούν οι αγώνες των Ελλήνων σοσιαλιστών, κατά τα πρότυπα του ευρωπαϊκού εργατικού κινήματος.

Η απήχηση υπήρξε συγκλονιστική και ο Βλ. Γαβριηλίδης έγραψε για τον ανερχόμενο αστέρα:

«Αυτόν, για να τον βγάλη στο φως εκοιλοπόνησε η κακομοίρα η Πάτρα εβδομήντα χρόνια. Είναι ο πρώτος άρτιος πολιτικός που αναδεικνύει η κυρία Δευτερεύουσα».

Στις εκλογές, όπως είναι φυσικό, ο Γούναρης, παρ' ότι είχε αντιπάλους δυο ισχυρούς συνδυασμούς, εκλέχτηκε βουλευτής Αχαΐας και Ηλείας και στο νικητήριο χαιρετισμό του ανέφερε τα εξής:

«Αφ' ης στιγμής από τα στόματα των καλπών εξηνέχθη η προς εμέ εμπιστοσύνη της επαρχίας, ιερόν συνήφθη μεταξύ εμού και υμών συμβόλαιον του οποίου αναλογίζομαι τας σοβαράς συνεπειάς. Ουδέν υπόσχομαι προς υμάς, διότι αι υποσχέσεις δεν είναι έργον σοβαρών πολιτευομένων. Τούτο μόνο υπόσχομαι: Να αφιερώσω πάσαν την δράσιν μου, να θυσιάσω πάσας τας σωματικές και πνευματικές μου δυνάμεις, τας ασχολίας της ημέρας και τας αγρυπνίας της νυκτός, χάριν της εξυπηρετήσεως των

συμφερόντων της πατρίδος, μέχρι και της τελευταίας μου στιγμής».

Και την υπόσχεση αυτή ο Δημήτριος Γούναρης την τήρησε και την έκανε βίωμά του μέχρι και την τελευταία στιγμή του προ του μαρτυρίου του.

3. ΘΑΡΡΑΛΕΟΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΤΗΣ

Η ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ σταδιοδρομία του Δημητρίου Γούναρη άρχισε με τη Βουλή του 1902, στην οποία αρχικά παρέμεινε ανεξάρτητος. Αντιλαμβάνεται όμως ότι σαν μονάδα δεν μπορεί να προσφέρει πολλά και προσχωρεί στο κόμμα του Γεωργίου Θεοτόκη, που χαρακτηριζόταν σαν διάδοχος του Χαριλάου Τρικούπη. Με αντίπαλο τον πληθωρικό σε υποσχέσεις Θεόδωρο Δεληγιάννη, ο Θεοτόκης αποτελούσε αυτή τη στιγμή το συντηρητικό κόμμα, με ελαφρά απόκλιση προς τα προοδευτικά δόγματα.

Βέβαια, η συνεργασία αυτή δεν ήταν η ιδεώδης που επιζητούσε ο Γούναρης, αλλά ήταν η μόνη και στο πλαίσιο της οποίας ανέπτυξε τη ρητορική του δεινότητα. Ο Γ. Θεοτόκης, που ήταν ένας ευπατρίδης, ανήκε πάντα στην παλαιότερη πολιτική γενεά, με την οποία δεν είχαν σχέση οι γενικές ιδεολογικές κατευθύνσεις του νέου βουλευτή. Ωστόσο οι αγορεύσεις του για το σταφιδικό ζήτημα, φλέγον θέμα της εποχής του, που ενδιέφερε ιδιαίτερα την Πελοπόννησο, έκαναν βαθιά εντύπωση και καθήλωσαν τους συναδέλφους του στα εδωλιά τους.

Στη δεύτερη επί του θέματος αγόρευσή του, ο Γούναρης, που ήταν ο εισηγητής του σχετικού νομοσχεδίου, τάχθηκε εναντίον του μονοπωλίου, γεγονός που προκάλεσε εξέγερση στην Πάτρα, επειδή ο νέος βουλευτής σαφώς διετύπωσε επιφύλαξη για την άμεση ισχύ της συμβάσεως. Τούτο δημιούργησε έντονο αναβρασμό, γιατί θίγονταν πολλά συμφέροντα, και παρά την υποστήριξη των κυριότερων εφημερίδων των Αθηνών, η δημοτικότητα του Γούναρη, στην εκλογική του περιφέρεια, όχι μόνο έπεσε, αλλά προκάλεσε και επίθεση κατά της κατοικίας του, της οποίας έσπασαν τα τζάμια φανατισμένοι μονοπωλιακοί.

Στο μεταξύ η Βουλή διαλύθηκε και προκηρύχθηκαν εκλογές για το Φεβρουάριο του 1905.

Στην προεκλογική περιοδεία του ο Γούναρης συνάντησε σφοδρή αντίδραση, αλλά δεν κάμφθηκε. Και τότε ήταν που οι εκλογείς των Πατρών άκουσαν το μνημειώδη λόγο του, που προσδιορίζει κατά τρόπο θαυμαστό τη μελλοντική πορεία του και τα όσα εμπόδια ή συκοφαντικές παγίδες θα συναντούσε. Είπε τότε, μεταξύ άλλων, ο Δημήτριος Γούναρης:

«Χαίρω πολύ αγαπητοί συμπολίται, διαβλέπων εν τη εκδηλώσει των υμετέρων συμπαθειών, ότι συμεριζέσθε τας ιδέας των οποίων ετάχθην υπέρμαχος εν τω κοινοβουλίω και επικροτείτε την εν αυτώ πορείαν μου.

»Και δεν μοι ήτο επιτετραμμένον να αμφιβάλλω ουδ' επί στιγμήν περί των συμπαθειών σας, εγώ, τον οποίον τοσούτον περιφανώς ετιμήσατε δια της υμετέρας εμπιστοσύνης κατά την παρελθούσαν εκλογήν. Τέκνον του λαού, αγωνιστής απλούς εν τη κοινωνική σταδιοδρομία, μη έχων περγαμηνάς, ουδέ δυνάμενος να επικαλεσθώ δικαιώματα, οία εκείνα τα οποία στηρίζουσι συνήθως τας πολιτικές επιρροάς, ηξιώθην της υμετέρας εμπιστοσύνης εκ μόνης της ιδέας, ότι ηδυνάμην και εγώ οπωσδήποτε να χρησιμεύσω εις την υπηρεσίαν του τόπου.

»Την εμπιστοσύνην δε υμών δεν εθεώρησα ως αμοιβήν διά παρασχεθείσας υπηρεσίας. Ουδεμίαν είχαν παράσχει τοιαύτην. Απεδέχθην αυτήν ως πηγήν καθηκόντων σοβαρών και υποχρεώσεων βαρυτάτων, εις εκπλήρωσιν δε αυτών εχρησιμοποίησα πάσας τας ασθενείς μου δυνάμεις. Προσεπάθησα επί παντός σοβαρού παρουσιασθέντος ζητήματος να μορφώσω γνώμην και υπεστήριξα αυτήν παντί σθένει. Δεν ενόμισα ουδέ πρόπον, ουδ' ανταποκρινόμενον, ούτε προς την υμέτεραν εντολήν αλλ' ούτε και προς την υποχρέωσιν την οποίαν ανέλαβον αποδεχθείς αυτήν να παρακάμψω οιαδήποτε δυσχέρειαν.

»Τοιαύτην έχων ιδέαν περί της πολιτικής δεν ενόμισα επιτετραμμένον ν' αποφύγω την, έστω και επικίνδυνον πολλάκις, ανάμειξιν εις τα εν τοις πράγμασι παρουσιασθέντα ζητήματα, ουδέ να προκαλέσω την κοινήν ευαρέσκειαν δι' αναπτύξεως θεωριών, ανταποκρινομένων μεν εις τα κρατούντα ιδανικά, αλλά κατά φυσικόν λόγον ανεφίκτων. Επιληφθείς παντός παρουσιασθέντος ζητήματος υπεστήριξα μετά πάσης ειλικρινείας την γνώμην μου, την οποίαν περί αυτού εμόρφωσα. Εκπληρών το

καθήκον μου τούτο, δεν έρριψα καν περί εμέ το βλέμμα, ουδέ υπελόγισα ποίας συνεπειάς θα είχε η τοιαύτη εργασία μου, δι' εμέ ατομικώς. Ενόμισα πάντοτε ότι πάσαν τοιαύτην εργασίαν επεχειρούν όχι δι' εμέ αλλά διά τα συμφέροντα του τόπου.

»Και εθεώρησα εντελώς αδιάφορον, ποίαι δι' εμέ θα επήρχοντο εξ αυτής συνέπειαι. Δεν επτοήθην ουδέ διά τας πλάνας, αι οποίαι ήτο δυνατόν να γεννηθώσιν ή προκληθώσιν, ουδέ δια τας αντιδράσεις. Δεν εκάμφθην εν τη υποστηρίξει πάσης ιδέας την οποίαν ενόμισα ορθήν, ούτε από τον κίνδυνον της παρεξηγήσεως και της εκ ταύτης αντιδημοτικότητος. Εθεώρησα πάντοτε εμαυτόν στρατιώτην εν τη υπηρεσία των πολιτικών ιδεών και ουδ' επί στιγμήν ενεδοίασα να καταθέσω την πολιτικήν μου ύπαρξιν, ως θυσίαν επί του βωμού ωφελίμου τινός πολιτικής ιδέας.

»Οι πολιτικοί άνδρες έρχονται και παρέρχονται, υπέρ την εφήμερον όμως πολιτικήν αυτών ύπαρξιν μένει αναλλοίωτος η μία και αιωνία ιδέα της πατρίδος, την οποίαν οφείλομεν πάντες πάση θυσία αγωνιζόμενοι, όπως αναγάγωμεν εις την περιωπήν, την οποίαν η καρδιά όλων μας ονειρεύεται.

»Δεν με απέλιπε το θάρρος να ταχθώ αντιμέτωπος προς κρατούσας πλάνας, και όταν αύται εν στιγμαίς ανωμάλων συνθηκών της κοινωνίας ελάμβανον τον χαρακτήρα παραφορών. Ο πολιτικός ανήρ οφείλει θεβαίως να εμπνέηται εκ της γνώμης των πολλών και να λαμβάνη ταύτην υπ' όψει. Δεν επιτρέπεται όμως εις αυτόν να καταστή έρμαιον αυτής, και παρά την πεποιθήσιν να υποστηρίξη ό,τι δεν κρίνει ορθόν. Λαμβάνων αφετηριάν εξ αυτής μελετά τα πράγματα, και διά της μελέτης αυτών μορφώνει τας ιδίας αυτού πεποιθήσεις.

»Κατά ταύτας όμως και μόνον οφείλει να ρυθμίξη την πορείαν του. Πολιτικός ανήρ επιλαθόμενος τούτου είναι ανάξιος της αποστολής του. Ο προσποιούμενος ότι συμμερίζεται γνώμην των πολλών την οποίαν δεν κρίνει ορθήν, επιχειρεί έργον αυτόχρημα προδοτικόν. Τεταγμένος επί κεφαλής της κοινωνίας διά της εμπιστοσύνης αυτής ενισχύει διά της συγκαταθάσεώς του, την πλάνην εις την οποίαν συγκαταβαίνει.

»Ενισχυομένη δ' ούτως η πλάνη δύναται να αγάγη εις καταστροφήν. Και την ευθύνην της καταστροφής φέρει ακεραίαν αυτός. Διότι, συνειδώς την πλάνην, προείδε τον όλεθρον και ενίσχυσε την προς αυτόν φοράν του τόπου διά της φαινομενικής επιδοκιμασίας του.

»Και αν ακόμη τεθή εν τω διλήμματι μεταξύ της ιδίας αυτού πολιτικής καταστάσεως προς την επικρατούσαν πλάνην, και της ζημίας του τόπου διά της περιθάλψεως αυτής, ποίος πολιτευόμενος άξιος της αποστολής του θα είχε την ανανδρίαν να ενδοιάση ή να σιωπήση;

»Το επ' εμέ καυχώμαι, ότι δεν ενεδοίασα, ουδ' εσιώπησα, ότε παρουσιάσθησαν τοιαύται περιστάσεις. Είπον απροκαλύπτως και ελευθέρως την γνώμην μου, και όταν αι ύβρεις και οι λιθοβολισμοί έπιπτον βροχηδόν επί την οικίαν ταύτην, ανταξία εκδίκησις του ψεύδους κατά του οποίου επολέμησα. Δεν υπήρξε στιγμή κατά την οποίαν με ετάραξεν ο ελάχιστος ενδοιασμός ότι ορθώς έπραξα ακολουθήσας την φωνήν της συνειδήσεώς μου.

»Η εκ της συγκρούσεώς μου προς την γνώμην αυτών θερμότης παρέσυρε πολλούς και εις συκοφαντίας εναντίον μου. Ομολογώ ότι ησθάνθην ολόκληρον την πικρίαν του αδικουμένου. Δεν αμφιβάλλω όμως ότι και αυτοί οι τοσούτον σκοτισθέντες τότε την διάνοιαν, ώστε να υπονοήσωσιν ή πιστεύσωσι τας ανάνδρους συκοφαντίας θα μετενόησαν. Πέποιθα ότι λυπούνται αυτοί περισσότερο παρ' όσον επικράνην εγώ τότε. Πας έντιμος άνθρωπος αισθάνεται λύπην, όταν η συνείδησίς του αποκαλύπτει, ότι εν στιγμή παραφοράς ηδίκησεν άλλον. Δεν θέλω να επαυξήσω την λύπην αυτών. Και παρέρχομαι των ολισθημάτων. Με τους ανικάνους να αισθανθώσι την λύπην ταύτην, αν υπάρχουν τοιούτοι, ή τους επιχαίροντας, διότι φαντάζονται ότι διά τοιούτων μέσων μ' έβλαψαν, δεν κρίνω άξιον ούτε υμών, ούτε εμού να ασχοληθώ. Ας αφήσωμεν αυτούς ν' απολαύσωσι την χαράν των. Δι' αυτής ας καθησυχάζουσι την συνείδησίν των. Ουδείς έντιμος άνθρωπος θα ζηλεύση την απόλαυσίν των...»

Και ο Δημήτριος Γούναρης κατέληξε ως εξής:

«...Οιαδήποτε και αν αποθή η απόφασίς σας, αρκεί ότι θα στηριχθή επί ελευθέρας εκτιμήσεως των πραγμάτων, ίνα αισθανθώ πραγματικήν ευχαρίστησιν, διότι θα εξυπηρετηθώσι τα συμφέροντα του τόπου μας από άλλους ικανότερους εμού.

»Έν μόνον επιτρέψατέ μου να σας διαβεβαιώσω. Αν με κρίνιτε και πάλιν άξιον της υμετέρας εμπιστοσύνης, θα εξακολουθήσω μετά πλήρους αφοσιώσεως, αλλά και μετά πλήρους παρρησίας, υπηρετών πάση δυνάμει, ό,τι κατά την πεποίθησίν μου ευ-

ρίσκω ορθόν. Ουδέποτε δε θα θυσιάσω την πεποιθήσίν μου εις ουδένα φόβον, εις ουδένα πολιτικόν υπολογισμόν. Οι ζητούντες ανθρώπους προθύμους ν' αντιμετωπίσωσι πάσαν αντίδρασιν κατά των πεποιθήσεων αυτών και να είναι αφοσιωμένοι αυτών εργάται, ας είναι βέβαιοι, ότι αν μοι παράσχωσι την εμπιστοσύνην των, δεν διατρέχουν τον κίνδυνον να πλανηθώσιν.

»Και ήδη ας ευχηθώμεν ίνα το αποτέλεσμα των εκλογών, οιονδήποτε και αν είναι, χρησιμεύση εις πραγματικήν εξυπηρέτησιν της πατρίδος, όχι μόνον της εντός των στενών ορίων των υπό του Ταινάρου μέχρι του Ολύμπου, τα οποία διαγράφωσι την σήμερον ελευθέραν αυτής υπόστασιν, αλλά και εν τω ονειροπολούμένω παρά πάσης ελληνικής καρδιάς μεγαλείω αυτής...»

Στις εκλογές του 1905 το κόμμα του Γ. Θεοτόκη σαρώθηκε και μέσα στο πλαίσιο της πανωλεθρίας απέτυχε και ο Δημήτριος Γούναρης με τη διαφορά ότι υπολείφθηκε για ελάχιστους ψήφους στο δήμο Φαρρών. Η Πάτρα πάντως υπερεψήφισε τον εκλεκτό της. Μεσολάβησε όμως η δολοφονία του πρωθυπουργού Θ. Δεληγιάννη, η Βουλή του 1905 διαλύθηκε και στις εκλογές του Μαρτίου 1906 ο Θεοτόκης θριάμβευσε και ο Δημήτριος Γούναρης ανέκτησε πάλι την έδρα του.

Στη Βουλή αυτή ήρθε τότε το νομοσχέδιο όπου σκόπευε τη διεύρυνση των εκλογικών περιφερειών, δηλαδή «ευρεία» περιφέρεια, αντί της «στενής». Ο Γούναρης, διατηρώντας ανεξαρτησία γνώμης, τάχθηκε εναντίον του νομοσχεδίου, που με αυτό ο τοπικός κομματάρχης γινόταν πανίσχυρος. Με μια ακόμα μνημειώδη αγόρευσή του επισημαίνει τα τρωτά του νέου συστήματος και βάλλει κατά της κακοδαιμονίας του Ελληνικού Κοινοβουλευτισμού στις ρίζες του. Και για πρώτη φορά επικαλείται τα ξένα πρότυπα, με τη μονοεδρική περιφέρεια, ιδιαίτερα δε το αγγλικό σύστημα, που, μάλιστα, το υπερακοντίζει, γιατί υποστηρίζει την καθολική εφαρμογή του μονοεδρικού, χωρίς καμιά εξαίρεση. Και τα παραδείγματα που έφερε, τα στοιχεία που ανέφερε, εντυπώσιασαν το Κοινοβούλιο μπροστά σ' αυτές τις τόσο πρωτοποριακές απόψεις που, αργότερα, χρειάστηκαν χρόνια για να εφαρμοσθούν και μάλιστα περιορισμένα.

Όταν ο Γούναρης κατέθηκε από το βήμα της Βουλής, δέχεται τα συγχαρητήρια του Δ. Ράλλη, του Σ. Δραγούμη, του Μαυρομιχάλη, του Καραπάνου, του Ρέπουλη, και αυτού ακόμη του Πρωθυπουργού Γ. Θεοτόκη, παρά την αντίθεση του ρήτορα στο κυβερνητικό νομοσχέδιο.

Και είναι χαρακτηριστικό ότι, μέσα στην πληθώρα των εγκωμια-

στικών σχολίων, η εφημερίδα «Πατρίς» –αργότερα φανατική αντίπαλος του Γούναρη– έγραφε σχετικά τα ακόλουθα: «*Νομίζει κανείς ότι ακούει τον Δημοσθένην, τον Αισχύλον, τον Λυσίαν, τον Οικονόμον εξ Οικονόμων και τους ονειρώδεις τύπους των προφητών του Ισραήλ, μεθ' ων έχει καταπληκτικώς όμοιον και το εξωτερικόν της φυσιογνωμίας, ο εμπνευσμένος ιεροφάντης του λόγου κ. Γούναρης, όστις ούτε υπουργός δεν έγινε ακόμη, εν Ελλάδι. Αλλά –και είμεθα δια τούτο βέβαιοι– είναι ο μέλλον Πρωθυπουργός της Ελλάδος*».

4. Η ΠΡΩΤΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Η ΑΓΟΡΕΥΣΗ αυτή έγινε στις 22 Μαΐου 1906 και υπήρξε αφητηρία για την ιστορική κίνηση των λεγόμενων «Ιαπώνων», μιας πρωτοποριακής ομάδας που δημιουργήθηκε αθόρυβα και άτυπα γύρω από το Δημήτριο Γούναρη.

Δίπλα του βρέθηκε – και θα μείνει πιστός μέχρι του δραματικού τέλους – ο Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης και ο πρώην πρωθυπουργός Στέφ. Δραγούμης. Αργότερα προστέθηκαν ένας άλλος πιστός, ο Χαράλαμπος Βοζίκης, κατόπιν για λίγο οι Απόστολος Αλεξανδρής και Εμμανουήλ Ρέπουλης, – αργότερα αντίπαλός του – και ο Ανδρέας Παναγιωτόπουλος.

Τι ήταν αυτοί οι «Ιάπωνες» και τι αντιπροσώπευαν; Ήταν οι πρωτοπόροι, οι μεταρρυθμιστές, εκείνοι που δεν ανήκαν στον παλαιοκομματισμό της εποχής. Και ήταν πάλι ο Βλάσσης Γαβριηλίδης, που τους βάφτισε «Ιάπωνες», διότι τότε οι Ιάπωνες με την προοδευτικότητά τους και την τεχνική τους ανωτερότητα νίκησαν τις τσαρικές δυνάμεις κατά το ρωσοϊαπωνικό πόλεμο της Μαντζουρίας.

Η ομάδα αυτή ήταν μια ακτίνα φωτός μέσα στη μακαριότητα και την αβουλία των παλαιών κομμάτων. Άλλωστε, ο Γούναρης, παρά την παροδική του διέλευση από το Θεοτοκικό κόμμα, ποτέ δεν υπήρξε παλαιοκομματικός, αλλά αντίθετα με την ομάδα των «Ιαπώνων», δημιούργησε νέο κλίμα και έδωσε ουσιαστικά το πρώτο χτύπημα στον παλαιοκομματισμό της εποχής. Όπως θα δούμε παρακάτω, αυτή η διέλευση – και η πρόσκαιρη υπουργοποίηση – τον τοποθέτησαν σε τελειώς αντίθετη θέση από τα φθαρμένα παλαιά κόμματα. Οι «Ιά-

πωνες» ήταν η πρώτη επανάσταση στη νεότερη πολιτική μας ιστορία.

Επτά αποτελούσαν την ομάδα των «Ιαπώνων», με εκπρόσωπό τους, λόγω των πρεσβειών της αρχιεροσύνης, το Στέφανο Δραγούμη, αλλά πρωταγωνιστή το Δημήτριο Γούναρη. Και στο Δραγούμη δόθηκε η αφορμή κατά την έναρξη των εργασιών της Β' Συνόδου, να εξηγήσει τη σημασία και την τοποθέτηση του μικρού αυτού σε έκταση αλλά μεγάλου σε σκοπούς κινήματος, όταν είπε:

«Η ομάς, μη δυναμένη να συμπράξη μετ' ουδενός των ενταύθα αντιμαχομένων κομμάτων, ηναγκάσθη να περιορισθή εις απλήν εκδήλωσιν των γνωμών της, να ψηφίζη πάντοτε κατά τας ιδίας αυτής πεποιθήσεις, αλλά να μη συμβάλλη εις τον έρανον αυτής τον αριθμητικόν υπέρ επικρατήσεως ταύτης η εκείνης της μερίδος. Ταύτην την ώραν οι αποτελούντες την ολιγάριθμον ομάδα, αισθάνονται ότι εμμένοντες άλλως εν τη στάσει αυτών έχουσιν υποχρέωσιν να αποβλέψωσιν εις τα περιβάλλοντα ημάς, ουχί συνήθη φαινόμενα εσωτερικά και εξωτερικά και αποβλέποντας εις ταύτα και αισθανόμενοι ότι είναι ανάγκη εκ της Βουλής να δειχθή η οδός εις ην εν περιπτώσει κρισίμω να τραπώμεν, όπως δυνηθώμεν να επέλθωμεν θεραπευταί της τυχόν κρισίμου καταστάσεως, ην νομίζομεν ότι διακρίνομεν ως επερχομένην κατά την σύνοδον ταύτην – ήτις όμως εύχομαι να μη εμφανισθή – ενομίσαμεν ότι οφείλομεν σήμερον να δώσωμεν θετικόν δείγμα της ημετέρας αποφάσεως όπως συντελέσωμεν εις την βελτίωσιν των πολιτικών ημών πραγμάτων».

Ουσιαστικά επρόκειτο πράγματι για την πρώτη επανάσταση, πρώτη ανταρσία κατά του παλαιοκομματισμού, τρία χρόνια προτού να εκδηλωθεί το στρατιωτικό κίνημα στο Γουδί. Οι επαναστάτες του 1906, αντίθετα προς το Γουδί, είχαν σαφή γραμμή. Οι δεύτεροι διέθεταν ένοπλη δύναμη, ενώ οι «Ιάπωνες» είχαν τη δύναμη του λόγου. Οπωσδήποτε, όμως, υπήρξαν οι πρωτοπόροι, η πρώτη ακτίνα μέσα στο παλαιοκομματικό σκοτάδι, με κύριο εκφραστή και ψυχή της ομάδας το Δημήτριο Γούναρη.

Η ομάδα δεν έμεινε στα λόγια. Με το Γούναρη και τον Πρωτοπαδάκη εξαπέλυσε επιθέσεις κατά της κυβερνήσεως Θεοτόκη για τη σύναψη του δανείου των 20.000.000 προς ενίσχυση της εθνικής άμυνας, για το σταφιδικό, για το στρατιωτικό απαράσκευο της χώρας. Μιλώντας στη Βουλή στις 24 Απριλίου 1907 ο Δημήτριος Γούναρης είπε τα εξής:

«Δεν είμεθα μόνο στρατιωτικώς ανοργάνωτοι. Τούτο γνωρίζουν και τα μειράκια. Είμεθα ιδιαιτέρως ανοργάνωτοι και πολιτικώς. Και εφ' όσον δεν οργανούμεθα πολιτικώς, δύσκολον είναι να οργανωθώμεν κοινωνικώς».

Και συνεχίζων κατέληξε:

«Σας παραδίδομεν τα συμφέροντα των πολιτών, αφιέμεθα εις την καλήν υμών πίστιν και διαχειρισθείτε αυτά ως θέλετε, και ταύτα μη αιδούμενοι τον πτωχόν λαόν, που υποτίθεται ότι είμεθα προστάται. Τότε ερρέτω το Κράτος αυτό. Τοιούτο Κράτος θα ήτο εμπαιγμός της Ιστορίας».

Ασχέτως των εξελίξεων που ακολούθησαν, η επίθεση του Γούναρη κατά της κυβερνήσεως Θεοτόκη την εκλόνισε εκ βάθρων. Διότι υπήρξε σαφής εκδήλωση ότι ο ελληνικός λαός, απογοητευμένος από την πλαδαρότητα των πολιτικών κομμάτων, αναζητούσε νέους δρόμους, νέες κατευθύνσεις.

5. ΕΝΑ ΦΩΣ ΠΟΥ ΣΒΗΝΕΙ

Η ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΗ όμως κοινοβουλευτική επιτυχία του Δημητρίου Γούναρη ήταν η επίθεσή του κατά του υπουργού Οικονομικών της κυβερνήσεως Θεοτόκη, Ανάργυρου Σιμόπουλου, για την υπόθεση της περίφημης «Παρενθέσεως» που κλόνισε το κυβερνητικό συγκρότημα. Το θέμα αφορούσε τις τιμές της σταφίδας – βασικού προϊόντος για την οικονομία της εποχής – και συγκεκριμένα την απόφαση του Δ.Σ. της «Ενιαίας», η οποία για να ορίσει το ποσοστό της εισφοράς από τον έγγειο φόρο σε είδος, αποφάσισε όπως μέχρι την 1η Σεπτεμβρίου 1907 εισπράττεται το ποσοστό αυτό σε χρήμα, δρχ. 140 για κάθε χιλιόλιτρο. Και ενώ είχε συμφωνηθεί η τιμή αυτή, στο κείμενο της σχετικής εγκυκλίου ετέθη η ερμηνεία της λέξης «παρακρατήματος», η περιβόητη «παρένθεσις», με την οποία ορίζετο σαν τιμή του πωλούμενου παρακρατήματος το ποσόν των δρχ. 115. Και η παρεμβολή της «παρενθέσεως» ήταν αυθαίρετο έργο του υπουργού των Οικονομικών, άνευ γνώσεως της Βουλής.

Το γεγονός προκάλεσε έκπληξη και αγανάκτηση, ο δε Σιμόπουλος αντιληφθείς το παράτυπο της ενέργειάς του προσπάθησε να δικαιολογηθεί λέγοντας ότι τα συμφέροντα των εμπόρων της «Ενιαίας» και του Κράτους ήταν εξασφαλισμένα και ότι ο θόρυβος οφείλεται σε αντιπολιτευτικούς λόγους.

Ο Δημήτριος Γούναρης δεν άφησε αναπάντητο τον ισχυρισμό και είπε:

«Ο κ. υπουργός δεν προσήλθε εις την Βουλήν ούτε μετανοών, διά την παρανομίαν, ούτε, τουλάχιστον, ζητών διά νόμου να κυρωθή η ενέργεια αυτού της περιφήμου εγκυκλίου, αλλά ήλθε να ανακοινώση απλώς ότι θεωρεί την υπόθεσιν διοικητικής φύσεως. Η Βουλή οφείλει και καθήκον έχει να επιβάλει εις τον κ. υπουργόν να σεβασθή τον νόμον και τα δικαιώματά της».

Και επειδή ο Σιμόπουλος απάντησε με κάποια αδιαφορία για τα δικαιώματα του Κοινοβουλίου, ο Δ. Γούναρης είπε:

«Αι δηλώσεις του κ. υπουργού εκμηδενίζουν την ισχύν της Βουλής, ήτις ουδέ καν λαμβάνεται υπ' όψιν. Είναι ακατανόητοι εντελώς αι συνταγματικάί θεωρίαί του πρακτικού κ. υπουργού. Ενόμιζεν ότι ήτο ποτέ δυνατόν η Βουλή να εμπιστευθή την νομοθετικήν της εξουσίαν εις χείρας του κ. υπουργού των Οικονομικών; Οιονδήποτε μέτρον και αν ληφθή δεν σκεπάζει την παρανομίαν η οποία συνετελέσθη».

Επακολούθησε μακρά συζήτηση, η οποία συνεχίσθηκε και την επομένη, οπότε ο Γούναρης κατηγόρησε τον υπουργό των Οικονομικών ότι δεν διαβάζει τα έγγραφα που υπογράφει και δεν γνωρίζει τι έγγραφα εισάγει στη Βουλή. «Εάν δεχθώμεν, – είπε – τούτο, τότε η Βουλή δεν δύναται να έχει εμπιστοσύνην εις έναν τοιούτον υπουργόν».

Και καταλήγοντας ο Δημήτριος Γούναρης, αφού υποστήριξε ότι η «παρένθεσις» ετέθη εν γνώσει του υπουργού, πρόσθεσε: «Είμαι βέβαιος ότι εάν όλοι ερωτήσετε τας συνειδήσεις σας επί της πράξεως αυτής, αι συνειδήσεις όλων υμών θα αποφανθώσιν ότι ο κ. υπουργός των Οικονομικών δεν δύναται να κάθηται πλέον εις την θέσιν του υπουργού».

Ήταν σαφής πρόταση μομφής, η οποία υποβλήθηκε και από 10

βουλευτές των σταφιδοφόρων περιφερειών. Κατά την ψηφοφορία που επακολούθησε η πρόταση απορρίφθηκε με 73 ψήφους κατά 50, αλλά διαπιστώθηκε ότι πολλοί βουλευτές της Συμπολίτευσης προτίμησαν την αποχή για να μη ψηφίσουν υπέρ της προτάσεως. Η κυβέρνηση αντελήφθη τη σημασία των απουσιών και όταν η Βουλή επανέλαβε τις εργασίες της στις 22 Ιανουαρίου 1908 ο πρωθυπουργός Γ. Θεοτόκης έθεσε ζήτημα εμπιστοσύνης. Και η μεν Βουλή εξέφρασε την εμπιστοσύνη της με 82 ψήφους, κατά 17 και 14 αρνηθέντων ψήφο, αλλά το κύρος του Σιμόπουλου είχε τρωθεί βαρύτατα και ο υπουργός των Οικονομικών υπέβαλε την παραίτησή του.

Ο Θεοτόκης κινήθηκε δραστήρια για να ανακόψει την ορμητικότητα των «Ιαπώνων», διότι έβλεπε την πλειοψηφία του να κλονίζεται. Κάλεσε, λοιπόν, το Δ. Γούναρη και τον Π. Πρωτοπαπαδάκη και τους είπε:

– Φίλτατοι, κατατροπώσατε ένα οικονομικόν σύστημα. Τώρα έχετε υποχρέωσιν να έλθετε εις την κυβέρνησιν και να εφαρμόσετε το ιδικόν σας.

Οι δυο «Ιάπωνες» δεν συμφώνησαν, παρά το γεγονός ότι ο Θεοτόκης τους πρόσφερε τα υπουργεία Οικονομικών και Εσωτερικών. Ο Πρωθυπουργός δεν απελίσθηκε, αλλά η κοινή γνώμη ζητούσε την υπουργοποίηση του Γούναρη.

Ο Γεώργιος Α΄, που είχε μεγάλο πολιτικό αισθητήριο, είπε στο Θεοτόκη:

– Διαβλέπω κ. Πρόεδρε επιθυμίαν της κοινής γνώμης όπως συνεργασθῆ μεθ' υμών ο κ. Γούναρης.

– Ναι, Μεγαλειότατε, απάντησε ο Πρωθυπουργός. Είναι ακριβές τούτο. Επιθυμώ την συνεργασίαν αυτήν και ελπίζω εις την πραγματοποιήσιν της.

Υπό την πίεση των πραγμάτων ο Θεοτόκης κάλεσε το Γούναρη και τον Πρωτοπαπαδάκη και επανέλαβε την προσφορά. Ο Πρωτοπαπαδάκης αρνήθηκε, αλλά ο Γούναρης έθεσε σαν προϋπόθεση την εφαρμογή του οικονομικού του προγράμματος, όρο που ο πρωθυπουργός αποδέχτηκε. Και έτσι στις 21 Ιουνίου 1908 ο Δ. Γούναρης έγινε για πρώτη φορά υπουργός των Οικονομικών και ανέλαβε άμεσα το δύσκολο έργο του, δεχθείς μάλιστα και τα συγχαρητήρια του ίδιου του Σιμόπουλου.

Μετά μακρές συνεργασίες ο νέος υπουργός κατέθεσε στη Βουλή οκτώ νέα ριζοσπαστικά νομοσχέδια για την οργάνωση της τελωνοφυλακής, για την καταδίωξη και τιμωρία των λαθρεμπόρων, για ανάθεωρηση του δασμολογίου και ελάττωση του εισαγωγικού τέλους της ζάχαρης, για την πρόσθετη φορολογία των οινοπνευματωδών ποτών, για τη φορολογία εισοδημάτων και κινητών αξιών, για φόρους κατανάλωσης φωταερίου και ηλεκτρικής δύναμης, για τη φορολογία των οίνων και για την οργάνωση της κεντρικής υπηρεσίας του υπουργείου Οικονομικών. Τα νομοσχέδια αυτά υποβλήθηκαν μαζί με τον προϋπολογισμό του 1909.

Μετά την κατάθεση του προϋπολογισμού και των νομοσχεδίων έγινε στη Βουλή μακρά συζήτηση επί του όλου θέματος. Η Αντιπολίτευση εξαπέλυσε επίθεση κατά του νέου υπουργού και του Γ. Θεοτόκη, με ομιλίες των Δ. Ράλλη, Κ. Καραπάνου, Κ. Αγγελόπουλου και άλλων, οι οποίοι επέκριναν τη μετάσταση του Γούναρη στις κυβερνητικές τάξεις. Ο νέος υπουργός των Οικονομικών παρακολούθησε την επίθεση ψύχραιμος, έδωσε εξηγήσεις επί πολλών οικονομικών θεμάτων και αναφερόμενος στις επικρίσεις για την υπουργοποίησή του είπε, σε κατακλείδα, τα ακόλουθα:

«... Διότι οφείλω να είπω προς υμάς, ότι αν ευρίσκομαι εκεί όπου ευρίσκομαι, δι' ουδένα έτερον λόγον ευρίσκομαι, παρά εκ της συναισθήσεως, την οποίαν πας πολιτευόμενος, πας ο κατερχόμενος εις την κονίστραν της πολιτικής, πρέπει να έχει υπερτέραν πάσης άλλης, ότι ουδένα έτερον προορισμόν έχει, παρά να χρησιμοποιήσει πάσας τας δυνάμεις αυτού υπέρ του τόπου και της εξυπηρετήσεως των αναγκών αυτού, ότι πρέπει πάσαν ανθρωπίνην αδυναμίαν και πάντα δεσμόν, την αδυναμίαν αυτήν να λησμονήσει. Και σας ομολογώ ότι και εγώ ως άνθρωπος υπέκυψα εις την αδυναμίαν των δεσμών, τους οποίους απέκοψα, όταν ήμην υπόχρεος να αναλάβω την υποχρέωσιν, την οποίαν είχα προς εξυπηρετήσιν των συμφερόντων του τόπου».

Αλλά δεν ήτο μόνο της Αντιπολίτευσης η κριτική, η οποία, άλλωστε, δεν συνεβάρδιζε με τα σχόλια του Τύπου. Ήταν το γεγονός ότι τα ριζοσπαστικά μέτρα του Δημητρίου Γούναρη, είτε έθιγαν κεκτημένα συμφέροντα, είτε έδωσαν αφορμή σε δημοκοπική εκμετάλλευση. Για τούτο η πορεία των μέτρων αυτών δεν υπήρξε ευτυχής.

Και ιδού σήμερα, μετά εβδομήντα χρόνια, τι γράφει ο πρώην Πρωθυπουργός κ. Γ. Ράλλης στη βιογραφία του Γ. Θεοτόκη:

«Αμέσως μετά την κατάθεσιν των νομοσχεδίων ξεσηκώθησαν οι συνεργάτες των λαθρεμπόρων, αι πανίσχυροι συντεχνίαι των παραγωγών, η “Ενιαία” και οι σταφιδοπαραγωγοί, που παραπλανήθησαν και επίστεψαν οτι το νομοσχέδιον για την φορολογία του οινοπνεύματος τους έθιγε άμεσα... Βλέποντας την αντίδρασι ο Θεοτόκης ζήτησε από τον Γούναρη να αναβληθή η ψήφισις των νομοσχεδίων».

Και συνεχίζων ο Θεοτόκης είπε:

«Πιστεύω εις το ρητόν το εξομοιούν την οργήν λαού προς οργήν Θεού. Δεν είμαι διατεθειμένος να αντιπαραταχθώ εις ταύτην εν όσω δύναμαι να αναβάλω την αντιπαρατάξιν με την ελπίδα ότι διά της παρόδου του χρόνου τελικώς θα ματαιωθή.

»Ο Γούναρης όμως – συνεχίζει ο κ. Γ. Ράλλης – απήντησε ότι είχεν αναλάβει το υπουργείον με τη ρητή συμφωνία ότι θα ψηφίζονταν τα νομοσχέδια αυτά με τα οποία εγκαινιάζε μια νέα οικονομική πολιτική και ήδη, της συμφωνίας παραβιαζομένης, ουδέν πλέον απέμεινε ή η παραίτησις από του υπουργικού αξιώματος».

6. ΠΡΟΣ ΝΕΟΥΣ ΟΡΙΖΟΝΤΕΣ

Η ΕΞΕΛΙΞΗ αυτή, όσο και αν απογοήτευσε το Δημήτριο Γούναρη, απέδειξε ότι ο ίδιος ήταν ξένο σώμα προς το κοινοβουλευτικό κατεστημένο της εποχής εκείνης. Οι θεωρίες του, οι οραματισμοί του, οι εξυγιαντικές του προσπάθειες δεν συναντούσαν μεταξύ των ενδιαφερομένων παρά περιορισμένη απήχηση, άσχετα από τα ενθουσιώδη σχόλια του Τύπου.

Η «Ακρόπολις», με τη γραφίδα του Γαβριηλίδη, τόνισε: *«Έγινε και αυτό το θαύμα. Έλλην πολιτευόμενος επέταξε το υπουργικόν χαρτοφυλάκιον. Ο Δ. Γούναρης με αυτή την πράξιν έκαμε ιστορίαν εις το όνομά του».*

Τα εργατικά κέντρα της χώρας, τα επιστημονικά σωματεία, όχι μόνο της Ελλάδας αλλά και του Καΐρου, της Αλεξάνδρειας και της, τότε υπό τουρκικό ζυγό, Θεσσαλονίκης, εξέφρασαν κατάπληξη και οδύνη για την παραίτηση του ρηξικέλευθου υπουργού.

Ο Γούναρης αποσύρθηκε στο γραφείο του των Πατρών και θεώρησε άσκοπη την παρουσία του στη συνεδρίαση της Βουλής, όπου συζητήθηκε το θέμα της παραίτησής του. Όλα όμως αυτά, η υπουργοποίηση, τα σχέδια, η παραίτηση και η αντίδραση είχαν το δυσάρεστο αντίκτυπο τους στην ομάδα των «Ιαπώνων», η οποία ουσιαστικά είχε διαλυθεί.

Και επειδή μιλάμε για το σπουδαστήριο του Δημητρίου Γούναρη, που υπήρξε πολλές φορές το καταφύγιό του σε στιγμές απογοητεύσεων, πρέπει να αναφέρουμε ότι το πατρικό του σπίτι θρισκόταν στην άκρη της πατρικής παραλίας, κοντά στο τελωνείο και όχι μακριά από την εκκλησία του Αγίου Ανδρέα – πολιούχου των Πατρών.

Ο διαπρεπής δημοσιογράφος Αρίστος Καμπάνης, βιογράφος και αυτός του Γούναρη και στενά συνδεδεμένος μαζί του, περιγράφει ως εξής το σπουδαστήριό του:

«Έμεινα πολλές ώρες μαζί του εις το γραφείον του, εις το συμπαθητικό σπιτάκι της Πατρικής παραλίας. Κάποτε, που εχρειάσθη να τον αναμένω, περιεργάσθηκα την συλλογή των βιβλίων του που ήτο πλουσιωτάτη. Νομική, αλλά και πολιτική, ιστορική και φιλοσοφική. Επάνω από το τραπέζι της εργασίας ένας Χριστός με τον ακάνθινον στέφανον. Στον απέναντι τοίχον ο Ναπολέων, ο Μέγας Φρειδερίκος, ο Βίσμαρκ, εις εξαιρετικήν θέσιν μία εικών του Τρικούπη. Κάπου αλλού ένα ανάγλυφον – η πασίγνωστη Αγία Καικυλία του Ντοναντέλλο, η Αφροδίτη της Μήλου και οι εικόνες των γονέων του.

» Όταν ήλθεν ο Γούναρης – συνεχίζει ο Καμπάνης – έφερα τον λόγον επί των προσωπικών κομμάτων. Μου απήντησε μειδίων μελαγχολικώς:

»– Θέλετε κόμματα αρχών – ιδεών, που θα πη συμφερόντων; Αλλά τοιαύτα κόμματα θα υπάρξουν εις την Ελλάδα, όταν υπάρξουν ομάδες των οποίων τα συμφέροντα θα συγκρούονται προς τα συμφέροντα άλλων οργανωμένων ομάδων. Εδώ, επί του παρόντος, δεν έχομεν μεγάλας εργατικές ενώσεις. Εδώ δεν έχομεν μεγάλην βιομηχανίαν. Το μέλλον εδώ, όπως παντού ίσως, θα είναι σοσιαλιστικόν. Εις την Ελλάδα όμως η εγκατάστασις του σοσιαλιστικού συστήματος θα βραδύνη. Πριν οι Έλληνες διανεύωμεν τον πλούτον, θα χρειασθή να τον δημιουργήσωμεν, θα χρειασθή να εργασθώμεν πάρα πολύ...

Στο ησυχαστήριο αυτό απεσύρθη, όπως είπαμε, ο Γούναρης μετά

την παραίτησή του. Αισθανόταν ότι το έργο του, η ριζοσπαστική προσπάθειά του, ήταν δύσκολη. Αλλά το θάρρος δεν τον εγκατέλειψε ούτε τότε, ούτε αργότερα, όταν έζησε κρίσιμες ώρες.

Έτσι οι δεσμοί του με το Θεοτοκικό κόμμα παρέμειναν χαλαροί και παρά την τυπική παρουσία του ο Γούναρης έβλεπε τον εαυτό του ουσιαστικά ανεξάρτητο, ξένο από κομματικές δεσμεύσεις. Προς το παρόν όμως έμεινε μόνος, ή σχεδόν μόνος. Η απογοήτευσή του για τα ελληνικά πράγματα, για το τέλμα της ελληνικής πολιτικής, κυριαρχούσε μέσα του.

Βέβαια, δεν ήταν αυτός υπεύθυνος για τα λάθη του παρελθόντος. Δεν έπαιξε κανένα ρόλο στο παρελθόν αυτό, που του ήταν ξένο. Και όταν το προσπάθησε συνάντησε την αντίδραση. Από τότε άρχισε ν' ανοίγει ένας καινούργιος δρόμος, που τον απομάκρυνε ψυχικά από τα παλιά κόμματα στα οποία, άλλωστε, ουδέποτε ανήκε ολόψυχα.

Αποτελεί λανθασμένη τοποθέτηση ότι ο Δημήτριος Γούναρης ανήκε στον παλαιό πολιτικό κόσμο. Οι απόψεις του, οι ριζοσπαστικές του τοποθετήσεις, οι θαρραλέες θέσεις του, δείχνουν ότι το προοδευτικό πνεύμα του αναζητούσε την έξοδο από το τέλμα του παλαιού κομματισμού. Προσπάθησε με την ομάδα των «Ιαπώνων» να εμφυσήσει το πνεύμα αυτό, αλλά παρά τη δική του έντονη παρουσία, ο μικρός αυτός κύκλος δεν μπόρεσε να επηρεάσει τα πανίσχυρα κόμματα.

Μια άλλη προσπάθειά του, όταν δέχτηκε το υπουργείο Οικονομικών από το Γ. Θεοτόκη, κατέληξε στην απόρριψη του προγράμματός του, όπως αναφέραμε ήδη. Ο Γούναρης ουδέποτε υπήρξε φιλόδοξος. Και δεν ανέλαβε το υπουργείο παρά για να εφαρμόσει τις ιδέες του – όπως συμφώνησε και ο Θεοτόκης – αλλά παραιτήθηκε, όταν είδε πως αυτό δεν ήταν εφικτό.

Και έτσι, συνεχίζοντας απλά και αθόρυβα τη σταδιοδρομία του, παρέμεινε πολιτικά μονήρης. Οι μετέπειτα κατήγοροί του τον κατέταξαν στον παλαιό πολιτικό κόσμο, όταν στα 1915 μετά την παραίτηση του Βενιζέλου του ανατέθηκε σε κρίσιμες ώρες η Πρωθυπουργία. Και όμως, η κυβέρνηση εκείνη περιλάμβανε τη νεότερη πολιτική γενιά, με το Ν. Στράτο, τον Π. Πρωτοπαπαδάκη, το Γ. Ζωγράφο, τον Π. Τσαλδάρη και εκ των κάπως παλαιότερων τον Κ. Τριανταφυλλάκο, το Χ. Βοζίκη και τον Αθ. Ευταξία. Ψυχή όμως και κινητήρια δύναμη, όπως θα δούμε παρακάτω, ήταν ο Δημήτριος Γούναρης.

Άλλωστε, δεν ήταν πρωτοφανές φαινόμενο η ανάθεση της πρωθυπουργίας στον κατά τεκμήριο και κοινή βοή εκλεκτό της κοινής γνώμης. Και ο Χ. Τρικούπης έγινε Πρωθυπουργός το 1975 πριν αποκτήσει κόμμα και το ίδιο ακριβώς συνέβη το 1910 με τον Ελευθέριο Βενιζέλο.

Οι επικριτές του, ακόμη, τον ενέταξαν λανθασμένα στον παλαιό πολιτικό κόσμο, διότι μετείχε με τους πρώην πρωθυπουργούς – τους παλαιοκομματικούς φυσικά – στις Οικουμενικές κυβερνήσεις τους στα 1915 - 16. Αλλά αφού είχε γίνει πρόσφατα πρωθυπουργός, πώς μπορούσε να μη μετάσχει, αφού επρόκειτο για συνεργασία όλων των πολιτικών δυνάμεων, πλην του Ελ. Βενιζέλου;

Και για να τελειώνουμε: Η κυρίως πολιτική ιστορία του Δημητρίου Γούναρη αρχίζει με τη συνάντηση της Γαστούνης το Δεκέμβριο του 1911, όπου έγιναν τα πρώτα βήματα. Από τότε εισέρχεται στον ευρύτερο στίβο και μεταβάλλεται σε εθνική προσωπικότητα με κύριο σκοπό την υπεράσπιση της νομιμότητας, σκοπό για τον οποίο θα θέσει στη διάθεση της πατρίδας όλες τις δυνάμεις του. Αλλά περί αυτών αργότερα.

7. Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΥ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ

ΗΤΑΝ φυσικό η κατάσταση αυτή να προκαλέσει ποικίλες αντιδράσεις, γιατί γενική ήταν η ελπίδα του Έθνους για μια αφύπνιση και μια αναπτέρωση του λαϊκού φρονήματος. Ιδιαίτερα αναγνωριζόταν από όλες τις κατηγορίες των Ελλήνων η ανάγκη ενισχύσεως του πολεμικού δυναμικού της χώρας. Και την ανάγκη αυτή έβλεπαν ως αναγκαία οι ένοπλες δυνάμεις. Βέβαια, επί κυβερνήσεως Θεοτόκη, είχε αρχίσει κάποια σημαντική αναδιοργάνωση του στρατεύματος και του ναυτικού, αλλά τα μέτρα που λαμβάνονταν ήθελαν συμπλήρωση, επέκταση και γενίκευση.

Υπό το πνεύμα αυτό άρχισαν να κινούνται και να συσκέπτονται οι κατώτεροι, κυρίως, αξιωματικοί, οι οποίοι στις αρχές του 1909 δημιούργησαν τον περίφημο Στρατιωτικό Σύνδεσμο, στον οποίον γινόνταν, φυσικά με προφύλαξη, μύηση όσων συμφωνούσαν, που καλούνταν να υπογράψουν το σχετικό πρωτόκολλο και που ανέφερε τα εξής:

«Συνίσταται Στρατιωτικός Σύνδεσμος, σκοπός του οποίου είναι κυρίως η άμεσος στρατιωτική και ναυτική παρασκευή της χώρας. Ο σκοπός αυτός επιδιωχθήσεται δια της εφαρμογής ωρισμένου εν γενικαίς γραμμαίς προγράμματος εργασίας, καταρτι-

σμένου βάσει ωρισμένου προϋπολογισμού. Το πρόγραμμα τούτο επιβληθήσεται εις τας Κυβερνήσεις και την Βασιλείαν, εν ανάγκη διά της βίας». (Σημ: Η τελευταία παράγραφος αφαιρέθηκε αργότερα).

»Οι κάτωθι υπογεγραμμένοι παραδεχόμενοι ταύτα, ως και το υπόμνημα και πρόγραμμα του Στρατιωτικού Συνδέσμου, ορκιζόμεθα και δίδομεν τον λόγον της τιμής μας ότι αφοσιούμεθα εις τον σκοπόν του Συνδέσμου και προσκολλούμεθα εις αυτόν μέχρι της πλήρους επιτυχίας του. Αναλαμβάνομεν την υποχρέωσιν να τηρήσωμεν απόλυτον εχεμύθειαν και να μην αποχωρήσωμεν του Συνδέσμου εν ουδεμία προφάσει, άνευ της πεποιθήσεως ότι απωλέσαμεν την Στρατιωτικήν μας τιμήν. Προσέτι υποσχόμεθα να μη προβαίνομεν εις δηλώσεις ή οιουδήποτε είδους ενεργείας, χωρίς να εξουσιοδοτηθώμεν προς τούτο παρά της Επιτροπής. Πάσαν τιμωρίαν αξιωματικού εξ αφορμής του Συνδέσμου θέλομεν αποκρούσει διά της βίας κατόπιν αποφάσεως της Επιτροπής».

Κανείς δεν μπορεί ν' αμφισβητήσει τα πατριωτικά ελατήρια των αξιωματικών και την επίδραση που είχε η κίνησή τους στην πορεία του Έθνους. Το μόνο δυσάρεστο ήταν, ότι, ασχέτως των υψηλών σκοπών του Συνδέσμου, εγκανιαζόταν το σύστημα επεμβάσεως του στρατού στην πολιτική, που αν τότε απέδωσε θετικά αποτελέσματα, αργότερα οδήγησε σε ανώμαλες εξελίξεις.

Η κίνηση επεκτάθηκε γρήγορα και έλαβαν μέρος σ' αυτή και ανώτεροι αξιωματικοί. Η κυβέρνηση Θεοτόκη, έλαβε γνώση, αλλά δεν απέδωσε στην ενέργεια αυτή ιδιαίτερη σημασία, αν και η ατμόσφαιρα παρουσίαζε σημεία εκρηκτικά. Πολύπειρος ο Γ. Θεοτόκης, διαίθανόμενος την επερχόμενη θύελλα, παραιτήθηκε από την πρωθυπουργία και αποσύρθηκε στην Κέρκυρα, για να τον διαδεχθεί ο Δημ. Ράλλης.

Στο μεταξύ ο Σύνδεσμος, που είχε ανδρωθεί, ζήτησε την προσωπικότητα εκείνη που θα ετίθετο επικεφαλής του αγώνα. Δηλαδή ζητούσε αρχηγό, όχι βέβαια από το φθαρμένο πολιτικό κόσμο. Χωρίς να έχει εξακριβωθεί ιστορικά, φαίνεται ότι προτάθηκε ο Δημήτριος Γούναρης σαν άνθρωπος που εκπροσωπούσε τις νέες ιδέες. Ιδού όμως τι γράφει σχετικά ο Ι. Μάλλωσης:

«Εξ ιδιουσυγκρασίας εχθρός αμείλικτος ο Γούναρης των τάσεων προς ανάμειξιν του Συνδέσμου εις τα πολιτικά πράγ-

ματα της χώρας, όταν η Επανάσταση του 1909 έκλινε την σημαία της προς αυτόν και ηθέλησε να εμπιστευθή εις αυτόν την Κυβέρνησιν της χώρας, απήντησε διά μιας αρνήσεως, ήτις απεδείκνυε όλην αυτού την αφοσίωσιν εις την ιδέαν του κοινοβουλευτισμού.

»— Αλλά, κύριε Γούναρη, ημείς δεν σας ζητούμεν τίποτε άλλο παρά την εφαρμογήν του προγράμματός σας, παρετήρησε μέλος της στρατιωτικής Επιτροπής.

»—**Πρέπει να έλθω δια του λαού**, ήτο η απάντησίς του. Φρονών κατά συνείδησιν ο Γούναρης ότι πολιτικός του απολύτου εγώ και της απολύτου αυτοτελείας δεν έχει θέσιν να κυβερνά υπό την υπόδειξιν λογχών, ότι το πρωθυπουργικόν αξίωμα υπό τοιούτους όρους αντίκειται εις τον νόμον της πολιτικής ηθικής και της λαϊκής θελήσεως και της κοινοβουλευτικής τάξεως, απειοιήθη την προσφοράν».

Στην άρνηση αυτή εικονίζεται ολόκληρη η πολιτική φιλοσοφία του Δημητρίου Γούναρη, φιλοσοφία η οποία πρυτάνευσε στην υπόλοιπη ζωή του. Και αποτελεί μάθημα υψηλής πολιτικής αντιλήψεως η τοποθέτησή του, αυστηρή και ανυποχώρητη, έναντι της αναμιξεως του στρατού στην πολιτική.

Και ενώ τον Ιούνιο του 1909 ο Γούναρης αναχωρούσε για το τακτικό του ταξίδι στο εξωτερικό, ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος εξέλεξε αρχηγό το συνταγματάρχη Ζορμπά, που δέχθηκε μετά από πολλούς δισταγμούς. Στο διάστημα αυτό η κατάσταση παρουσίαζε σοβαρή ένταση και η κοινή γνώμη ζητούσε να συγκληθεί η Βουλή, που βρισκόταν σε διακοπές. Ο πρωθυπουργός Δημήτριος Ράλλης, για να εκτονώσει την ατμόσφαιρα, συγκάλεσε τη Βουλή για τις 31 Αυγούστου, με διάταγμα που υπογράφηκε στις 14 Αυγούστου.

Ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος θορυβήθηκε και αποφάσισε να δράσει αμέσως και έτσι εξεργάγη το γνωστό κίνημα των ενόπλων δυνάμεων στο Γουδί, στις 15 Αυγούστου 1909.

Όταν εκδηλώθηκε η Επανάσταση ο Γούναρης βρισκόταν στην Ιταλία, από όπου επέστρεψε αμέσως στην Ελλάδα. Στις 27 Αυγούστου ευρισκόμενος στην Αθήνα έκαμε την ακόλουθη δήλωση:

«Ο τόπος ημών διέρχεται κρίσιν εκ της οποίας ουδείς δύναται να προΐδη πώς θα εξέλθη, ως και αν εκ των γενομένων κατά τας τελευταίας ημέρας θα προέλθη η εξαφάνισις των αιτίων εκείνων, τα οποία παρεκώλυσαν την πρόοδον του τόπου μέχρι

τούδε. Θα χρειασθή μακρά περίοδος εργασίας λελογισμένης και επιμόχθου ίνα κερδίσωμεν, αν τούτο καταστή δυνατόν, τον εκ των αιτίων εκείνων, άτινα πολλάκις εστηλίτευσα, απωλεσθέντα καιρόν. Επί την εργασίαν ταύτην έχουσιν ανάγκην να συντελέσουν μετ' ειλικρινείας και αφοσιώσεως πάντες. Τα προσωπικά πάθη πρέπει να λησμονηθώσι και αι προσωπικάί βλέψεις να τεθούν εκποδών. Αι εξάψεις και αι νευρικότητες και οι υστερισμοί δεν δύνανται να έχουν τόπον εκεί όπου πρόκειται να συντελεσθή έργον χρήζον της σοβαρότητος της σκέψεως και της ψυχρότητος του νου».

Και αφού τόνισε την ανάγκη να εξασφαλισθεί η ελευθερία της γνώμης εκάστου, κατέληξε:

«Πας περιορισμός της ελευθερίας κηδεμονεύει την πλάνην. Και την ελευθερίαν ταύτην ζητώ όχι δι' εμέ, αλλά δι' όλους όσους ενδέχεται να πτοηθώσιν. Εγώ δεν εσυνήθισα εξ ουιουδήποτε λόγου να αποφεύγω να είπω τας γνώμας μου. Έχω καθήκον να εκφράσω αυτάς, δύναμαι να είπω μετά παρρησίας ότι εξεπλήρωσα το καθήκον μου τούτο, χωρίς ποτέ να υπολογίσω τας αφορώσας το πρόσωπόν μου συνεπείας».

Αυτή ήταν η υψηλής πνοής τοποθέτηση του Δημητρίου Γούναρη έναντι των εξελισσόμενων γεγονότων.

8. Ο ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΣΤΟ ΠΡΟΣΚΗΝΙΟ

ΔΕΝ ΠΡΟΚΕΙΤΑΙ, βέβαια, να ασχοληθούμε με το ιστορικό της Επανάστασεως του 1909 που είναι πασίγνωστο, ούτε με τις ασθενείς αντιδράσεις των παλαιών κομμάτων ή τη δυσφορία του Γεωργίου Α΄, την παραίτηση του Δ. Ράλλη, ούτε με τις διαδοχικές κυβερνήσεις που επέβαλε ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος υπό τον Κυρ. Μαυρομιχάλη και το Στέφ. Δραγούμη.

Όπως προκύπτει από το «Αρχείον του Στρατ. Συνδέσμου», που έφερε σε φως ο υποναύαρχος ε.α. Θησεύς Πάγκαλος, γιος του στρατη-

γού, που ήταν γραμματεός του Συνδέσμου, επρόκειτο περί πλήρους και ολοκληρωτικής επεμβάσεως του στρατού στις πολιτικές εξελίξεις που είχε διάφορες εναλλαγές και ανακολουθίες λόγω της ελλείψεως πολιτικής πείρας. Ευτυχώς το κακό κάπως περιορίστηκε διά της υποβολής στο βασιλέα της προτάσεως για αναθεώρηση του Συντάγματος που, όπως πιστευόταν, θα έδινε λύση στην επικρατούσα κακοδαιμονία.

Στις εξελίξεις αυτές, πέραν των τοποθετήσεών του που αναφέραμε, ο Δημήτριος Γούναρης τήρησε σιωπή, σε αντίθεση προς τα παλαιά κόμματα που διατύπωναν διαμαρτυρίες και σοβαρές αντιθέσεις.

Ένα σημαντικό γεγονός, που εμφάνιζε τις διαθέσεις του Συνδέσμου, ήταν η αντίθεσή του στην ενεργό ανάμιξη του διαδόχου και των πριγκίπων στα στρατιωτικά πράγματα, γεγονός που δυσαρέστησε πολύ το βασιλέα. Από τη δύσκολη αυτή θέση τον έβγαλαν οι ίδιοι οι πρίγκηπες, οι οποίοι από δική τους πρωτοβουλία υπέβαλαν αίτηση να τεθούν σε διαθεσιμότητα, μετά την οποίαν όλοι ανεχώρησαν για το εξωτερικό.

Ο διάδοχος Κωνσταντίνος, αναχωρών στο εξωτερικό, πέρασε από την Πάτρα, οι κάτοικοι της οποίας του οργάνωσαν ενθουσιώδη υποδοχή. Η εκδήλωση αυτή αποδόθηκε από ανεύθυνους παράγοντες στο Δημήτριο Γούναρη, ο οποίος, λαβών γνώση των διαδόσεων, απέστειλε την ακόλουθη επιστολή, που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα των Αθηνών «Σκριπ»:

«Δεν γνωρίζω υπό τίνος διεδόθη ότι η εν Πάτραις γενομένη εκδήλωσις συμπαθείας προς τον Α.Β.Υ. τον Διάδοχον οργανώθη παρ' εμού. Είναι τόσον πονηραί αι ημέραι, ώστε θα ήτο τη αληθεία περιέργον εάν δεν ετίθεντο εις κυκλοφορίαν παρόμοιαι ψευδολογίαι. Ο λαός των Πατρών δύναται να εκτιμήση όχι την βασιμότητα της διαδόσεως, τούτο είναι περιττόν, αλλά την ηθικήν ποιότητα των διαδοσάντων. Πάντες γνωρίζουσιν, ότι εγώ απουσιάζων των Πατρών και ότι εις την πρότασιν, παρασκευήν και οργάνωσιν της γενομένης δεξιώσεως ουδείς των ιδιαιτέρων μου φίλων ανεμείχθη.

»Και όμως εκρίθη συμφέρον ν' αναγραφή η διάδοσις και ανεγράφη. Μετ' αξιοθαυμάστου δ' ελαφρότητος εγράφησαν λίβελλοι κατ' εμού επί τη βάσει της διαδόσεως. Δεν θ' αποκρούσω τα εν τοις λιβέλλοις εκτιθέμενα. Ομολογώ ότι τούτο είναι έργον υπέρτερον των δυνάμεών μου. Θα παρακαλέσω όμως τους καλής πίστεως πολίτας τους δυναμένους να σκέπτονται και όσους πο-

νώσι τον τόπον να μη παρασύρωνται απ' όσα ακούουν κατά τας πονηράς ταύτας ημέρας».

Και η επιστολή κατέληγε:

«Και εν τη παρούση περιστάσει θα είπω τας γνώμας μου όταν έλθη η ώρα και προταθώσι τα διάφορα μέτρα, εφ' ων θα κληθώμεν να αποφασίσωμεν. Ελπίζω και εύχομαι να ευρεθώμεν απέναντι μέτρων τα οποία κρίνομεν πάντες ως εξυηρητούντα τα συμφέροντα της πατρίδος».

Αλλά το σημαντικότερο γεγονός των ανώμαλων εκείνων καιρών, ήταν η εκ μέρους του Στρατιωτικού Συνδέσμου πρόσκληση στην ελληνική πρωτεύουσα του Ελευθερίου Βενιζέλου, πρωθυπουργού της Κρήτης, που είχε τη φήμη ικανού και οξυδερκούς πολιτικού, που καλλιεργήθηκε και από τους απεσταλμένους των αθηναϊκών εφημερίδων στην Κρήτη.

Το πρόσωπο του Βενιζέλου –που επρόκειτο να είναι ο πολιτικός αντίπαλος του Δημητρίου Γούναρη στις περαιτέρω δραματικές εξελίξεις– ήταν γνωστό και αμφιλεγόμενο στην Ελλάδα. Η κοινή γνώμη γνώριζε, δηλαδή, ότι ο Βενιζέλος, σύμβουλος (δηλ. υπουργός) της Δικαιοσύνης επί της Αρμοστείας του πρίγκηπα της Ελλάδος Γεωργίου, ήλθε σε αντίθεση μαζί του υποστηρίζοντας την αυτονομία της Κρήτης, αντί της Ενώσεως με την Ελλάδα.

Επειδή η διαφωνία αυτή έγινε γνωστή, ο Βενιζέλος υπέβαλε την παραίτησή του, που δεν έγινε δεκτή από τον Ύπατο Αρμοστή, ο οποίος, όμως, την επομένη απέλυσε το διαφωνούντα σύμβουλό του.

Έκτοτε άρχισε μια προσωπική αντιδικία πρίγκηπα και Βενιζέλου, που συντάραξε την Κρήτη και είχε σαν αποτέλεσμα το κίνημα του Θερίσσου, δια του οποίου ο Βενιζέλος επανήλθε στην αρχική γραμμή της Ένωσης, αλλά που έλαβε τελικά χαρακτήρα επαναστατικής εκδήλωσης κατά του Αρμοστή, το κύρος του οποίου εφθάρη. Έτσι, ο πρίγκηπας Γεώργιος, απογοητευμένος, υπέβαλε την παραίτησή του, αφού προηγουμένως χορήγησε γενική αμνηστία στους κινηματίες, με το ζήτημα της Ένωσης με τη μητέρα Πατρίδα πάντοτε εκκρεμές.

Η έντονη δραστηριότητα του Βενιζέλου είχε και ένα χαρακτηριστικό. Για την επίλυση των θεμάτων της Κρήτης βρισκόταν σε στενή επαφή με τους εκεί προξένους των Μεγάλων Δυνάμεων, τις οποίες εκπροσωπούσε ο Ύπατος Αρμοστής. Και στην Κρήτη –κατηγορούσαν το Βενιζέλο οι αντίπαλοί του– αυτά μπορούσαν να συμβαίνουν, γιατί

η Μεγαλόνησος βρισκόταν υπό την υψηλή εποπτεία των Μεγάλων Δυνάμεων, αλλά αυτά δεν μπορούσαν να ισχύσουν στην Ελλάδα που ήταν ανεξάρτητο και κυρίαρχο βασίλειο. Δυστυχώς, κάτι τέτοιο έγινε αργότερα.

Η σκέψη για πρόσκληση του Βενιζέλου στην Ελλάδα έγινε από το Στρατιωτικό Σύνδεσμο, εκ μέρους του οποίου ο λοχαγός Κονταράτος του πρότεινε να έλθει στην Ελλάδα για να «αναλάβει την αρχή». Πολύπειρος ο Βενιζέλος απάντησε πολύ επιφυλακτικά με την ακόλουθη επιστολή:

«Ως τίθεται προ εμού το ζήτημα εν τη επιστολή ταύτη, αρνητική κατ' αρχήν απάντησις εκ μέρους μου, δεν είναι επιτετραμμένη. Αλλά δεν δύναμαι εξ άλλου να δηλώσω ότι είμαι έτοιμος να αναλάβω την αρχήν, εφ' όσον εγγυτέρα μελέτη της καταστάσεως θα με πείση ότι τα συμφέροντα του έθνους επιβάλλουν τούτο ως επιτακτικόν καθήκον».

Για πολιτικό φιλόδοξο και δυναμικό, όπως ο Ελ. Βενιζέλος, η πρόσκληση ήταν σημαντικό γεγονός. Και για τούτο στο τέλος της επιστολής του ανάγγειλε ότι έρχεται στην Αθήνα για να μελετήσει την κατάσταση.

Και πραγματικά έφθασε αθορύβως στην ελληνική πρωτεύουσα και άρχισε τις συνομιλίες με τα μέλη του Στρατιωτικού Συνδέσμου, τα οποία, άπειρα της πολιτικής, είδαν στο πρόσωπό του πολύτιμο συνεργάτη και μελλοντικό αρχηγό.

Όπως αναφέρει στα απομνημονεύματά του ο Ζορμπάς, αφού άκουσε τις απόψεις των μελών του Συνδέσμου, είπε ότι:

«... Κακώς αποφασίσατε να στραφήτε κατά των πολιτικών κομμάτων και να επιδιώξετε την διόρθωσιν της πολιτικής καταστάσεως διά νόμων, ενώ έπρεπε να στραφήτε κατά του κυρίως υπευθύνου, όστις είναι αυτός ο ρυθμιστής του πολιτεύματος. Ότι επαναστατήσαντες και γενόμενοι κύριοι της καταστάσεως, αντί να παραδώσητε την εκτέλεσιν του προγράμματός σας εις τους υπαιτίους της καταστάσεως και να δεχθήτε την ανάθεσιν της εξουσίας εις κομματικήν κυβέρνησιν, έπρεπε να αναλάβητε την εξουσίαν και εγκαθιδρύνοντας δικτατορίαν να διοικήσητε την χώραν δια διαταγμάτων, επί εν τουλάχιστον έτος, και μετά ταύτα να συγκαλέσητε Εθνικήν Συνέλευσιν, όπως ρυθμίση τα του πολιτεύματος και περιστείλει τας παρεμβάσεις του Ανευθύνου (δηλ.

του Βασιλέως) *όν και κατέκρινε σφόδρα διά την εν γένει δράσιν και ιδία διά την ανάμειξίν του εις την εξωτερικήν πολιτικήν του κράτους την οποίαν είχε λίαν ατόπως αναλάβει, όν εκ της αξιομέμπτου ανοχής της εκάστοτε κυβερνήσεως προς βλάβην των εθνικών συμφερόντων».*

Και αναπτύσσων το απολύτως επαναστατικό πρόγραμμά του ο Βενιζέλος, πάντοτε κατά Ζορμπά, πρόσθεσε:

«Εάν ο Βασιλεύς ήθελε διαφωνήσει, ηδύνατο να παραιτηθή ή, εξαναγκαζόμενος να απέλθη και να εκλέξετε άλλον, χωρίς τούτο να παρουσιάση ουδέναν κίνδυνον εσωτερικής διαταραχής ή εξωτερικής επεμβάσεως, ως κακώς υποτίθεται διότι πάντες αποδέχονται τα τετελεσμένα γεγονότα».

Και προχωρών ακόμη ριζοσπαστικότερα πρόσθεσε:

«Άλλωστε έχομεν ήδη βλαστούς δένδρου εγκλιματισθέντας και δεν έχομεν απόλυτον ανάγκην να αναζητήσωμεν αλλού τον αντικαταστάτην, διότι δυνάμεθα να εκλέξωμεν μεταξύ των υπάρχόντων βλαστών, αν δεν είναι αρεστός ο Διάδοχος (πρόκειται περί του μετέπειτα βασιλέως Κωνσταντίνου) του οποίου τας ψυχικάς ιδιότητας και την δράσιν κατέκρινε, δυνάμεθα να ανακηρύξωμεν Βασιλέα τον επίδοξον Διάδοχον (Σημ. τον μετέπειτα βασιλέα Γεώργιον Β΄) ή τον αδελφόν του και να θέσωμεν αυτόν υπό κηδεμονίαν πεπειραμένων ανδρών, τα δε γενόμενα να κυρωθώσιν υπό Εθνικής Συνελεύσεως ήν δυνάμεθα να συγκαλέσωμεν (Σπ. Μαρκεζίνη: «Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος» τόμ. 3, σελ. 97-98).

Στο αποκαλυπτικό αυτό κείμενο προβάλλει ολόκληρος ο Βενιζέλος και η ηφαιστειώδης ιδιοσυγκρασία του. Διότι σε χρόνο απολύτως ανύποπτο (Ιανουάριος 1910) προλέγει εκείνα τα οποία κατά τις μετέπειτα ταραχώδεις εξελίξεις επρόκειτο να εφαρμόσει. Βεβαίως, ο Ελ. Βενιζέλος, πολιτικός ελισσόμενος ευφυώς, μετέβαλε αργότερα πλήρως τη στάση του απέναντι στο Γεώργιο Α΄, επανέφερε το διάδοχο και τους πρίγκηπες στο στρατό, και γενικά ακολούθησε συντηρητική και όχι επαναστατική γραμμή. Τούτο όμως δεν σημαίνει, όπως απέδειξαν οι περαιτέρω εξελίξεις και τα δραματικά γεγονότα που επακολούθησαν, ότι στο βάθος των στόχων του ήταν η δημιουργία Ανεύθυνου Άρχοντα υποχείριου στον ίδιο. Και όταν αυτό δεν συνέ-

θη, επακολούθησε η έκρηξη με τα γνωστά επακόλουθα.

Οι γνωρίσαντες την ψυχολογία του Βενιζέλου, οι παρακολουθήσαντες τη θυελλώδη δραστηριότητά του, δεν λησμονούν ότι στο βάθος των απωθημένων του υπήρχε η σύγκρουση με τον Ύπατο Αρμοστή της Κρήτης, πρίγκηπα Γεώργιο, με τον οποίον αρχίζει η αντιδικία του με την Ελληνική Δυναστεία, που τόσο στοίχισε στο Έθνος.

9. Η ΑΝΩΜΑΛΙΑ ΣΟΒΕΙ

ΣΤΗΝ ΠΟΡΕΙΑ της αφηγήσεώς μας δεν πρέπει να παραβλέψουμε τον πραγματικά αριστοτεχνικό τρόπο με τον οποίον ο Βενιζέλος πέτυχε τη δημοσιότητα που επιδίωκε. Κατά το διάστημα της παραμονής του στην Αθήνα είχε σφυγμομετρήσει την κατάσταση, ήξερε τα τρωτά της και σχημάτισε τις γνώμες του. Η αρνητική του στάση στις προτάσεις ήταν πράξη σοφή και εξυπηρετούσε τους πραγματικούς σκοπούς του που ήταν, προφανώς, η τελική επικράτησή του στην Ελλάδα.

Το σύστημα των Δημόσιων Σχέσεων, που έχει τόση διάδοση στους καιρούς μας, ήταν άγνωστο τότε. Και όμως ο Βενιζέλος τις καλλιέργησε κατά τρόπο αποδοτικό, αρχίζοντας από το κίνημα του Θερίσσου, που είχε πανελληνική απήχηση. Τότε ακριβώς κατέθηκαν στην Κρήτη από την Ελλάδα επιφανείς δημοσιογράφοι, όπως ο Γεώργιος Πωπ, απεσταλμένοι του «Χρόνου» του Κωστή Χαιρόπουλου και των άλλων εφημερίδων, πήραν συνεντεύξεις μαζί του, παρακολούθησαν τα γεγονότα και μετέφεραν τα πολιτικά πάθη της Μεγαλονήσου στην Αθήνα και στις στήλες τους. Οι αντιθέσεις του Βενιζέλου με τον Ύπατο Αρμοστή πρίγκηπα Γεώργιο αναλύθηκαν από τους απεσταλμένους και είχαν το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα. Και ναί μεν το κίνημα κατεστάλη και ο πρίγκηπας, όπως αναφέραμε, έδωσε αμνηστία –για να παραιτηθεί σε λίγο– αλλά το όνομα του Βενιζέλου έγινε πασίγνωστο, όχι μόνο στην Ελλάδα, αλλά και στο εξωτερικό. Έτσι τον βρήκε η Επανάσταση του 1909 και τότε πολλές αθηναϊκές εφημερίδες, όπως «Αι Αθήναι», «Ο Χρόνος», και άλλες καλλιέργησαν και πρόβαλαν την προσωπικότητα του νέου αυτού αστέρος. Και στη δημοσιότητα αυτή –οφειλόμενη βέβαια στους αγώνες του

Βενιζέλου— πρόβαλαν το όνομά του ως του αναμενόμενου Μεσσία, αφού ο μόνος νέος επιφανής πολιτικός, ο Δημήτριος Γούναρης, αρνήθηκε ν' αναλάβει το δραματικό αυτό ρόλο.

Αλλά δεν έφτανε η μέχρι τότε δημοσιότητα. Μόλις φτάνει στην Κρήτη αρχίζει μια έντονη αρθρογραφία στην εφημερίδα «Κήρυξ» των Χανίων, που ήταν το δημοσιογραφικό του όργανο. Δημοσιεύει δέκα άρθρα, ανυπόγραφα από τις 26 Αυγούστου, 2, 8, 16, 22, 29 Σεπτεμβρίου και τελειώνει στις 7, 20 και 27 Οκτωβρίου. Τα άρθρα αυτά δεν απευθύνονται βέβαια στους Κρήτες αναγνώστες του «Κήρυκα», αλλά στο αθηναϊκό και το πανελλήνιο κοινό, ιδιαιτέρως όμως στο Στρατιωτικό Σύνδεσμο και περιλαμβάνουν γενική ανάλυση της πολιτικής καταστάσεως στην Ελλάδα μετά το κίνημα της 15ης Αυγούστου και παρουσιάζουν ένα πλήρες πρόγραμμα ανορθώσεως των ελληνικών πραγμάτων.

Δεν είναι άσκοπο να δοθούν μερικά σημεία της αρθρογραφίας εκείνης, που δεν έφερε υπογραφή, αλλά ήταν γνωστό ότι ανήκε στον ίδιο τον Ελευθέριο Βενιζέλο, που παρουσίαζε το ανορθωτικό πρόγραμμά του.

«Η έκρηξις του στρατιωτικού κινήματος εν Ελλάδι —γράφει ο Βενιζέλος— και δια την σοβαρότητα μεθ' ης είχε οργανωθή και δια την αποφασιστικότητα μεθ' ης εξετελέσθη, και διά την αδιατάρακτον τήρησιν και επιβολήν της τάξεως μεθ' ης διεξήχθη και την σεμνότητα του διατυπωθέντος προγράμματος κατέκτησεν από της πρώτης στιγμής την συμπάθειαν και την εμπιστοσύνην».

Και παρακάτω:

«Ότι αφορά το πρόσωπον του Βασιλέως φαίνεται ότι δεν πρόκειται να προσκόψη εις την ισχυράν αυτού αντίδρασιν η επιβολή του προγράμματος. Αι διαθέσεις αυτού αποδεικνύουν ότι δεν έχει μεν την διάθεσιν να ηγηθή του έργου της ανορθώσεως, αλλά ουδέ προτίθεται να αντιτάξη αντίστασιν, ήτις ηδύνατο να οδηγήσει εις αιματοχυσίαν. Θα προτιμήση δε να απέλθη της Ελλάδος, παραιτούμενος του θρόνου. Και προφανώς τίποτε καλλίτερον δεν δύναται να πράξη ο Βασιλεύς παρά να εκχωρήση τον θρόνον εις τον Διάδοχον αυτού».

Και προσθέτει στο ίδιο άρθρο:

«Περισσότερον παρά την αντίδρασιν του Βασιλέως πρέπει ίσως να φοβούμεθα την απροθυμίαν των κομμάτων, όπως μετ' ευθύτητος επιληφθούν του έργου της ανορθώσεως».

Υπό το αυτό περίπου πνεύμα είναι διατυπωμένα και τα υπόλοιπα άρθρα, τα οποία προφανώς γράφτηκαν για να αποτελέσουν φροντιστηριακό μάθημα στους ηγέτες και τα μέλη του Στρατιωτικού Συνδέσμου. Ο Βενιζέλος, που κλήθηκε σαν σύμβουλος του, πιστεύει ότι το Σύνδεσμο «τον έχει στην τσέπη», δεδομένης της απειρίας των μελών του. Φοβάται όμως την αντίδραση του βασιλέως, διατυπώνει υπαινιγμό περί παραιτήσεως από το θρόνο και ανησυχεί κάπως για τη στάση των κομμάτων. Συγχρόνως, όμως, δεν παραλείπει να αναφέρει την πιθανότητα της αιματοχυσίας.

Πάντως, ο τελικός του σκοπός ήταν η σύγκληση Αναθεωρητικής Βουλής και στο πρόγραμμα αυτό βάδισε και η Κυβέρνηση Δραγούμη. Μεσολάβησαν θέβαια πολλές εξελίξεις, υπήρξε αντίδραση του βασιλέως, αλλά τελικά προκηρύχθηκαν εκλογές για τις 8 Αυγούστου 1910, ενώ από τις 15 Μαρτίου ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος διαλύθηκε.

Στην επιφάνεια τα πράγματα είχαν επανέλθει στην αποκατάσταση της τάξεως. Στην πραγματικότητα, όμως, η ανωμαλία εξακολούθησε αφ' ενός λόγω της ενεργού αναμίξεως του Βενιζέλου, αλλά και των παρασκηναικών κινήσεων των στρατιωτικών.

Είναι ανάγκη να υπογραμμισθεί, ότι οι τολμηρές θεωρίες του Βενιζέλου, οι εκδηλώσεις των θερμόαιμων στρατιωτικών, καλλιεργούσαν ένα κλίμα ημιεπαναστατικό, μέσα στο οποίο οι διακηρύξεις του εκ Κρήτης Μεσσία προκαλούσαν πολλές επιφυλάξεις. Το παρελθόν των εσωτερικών ανωμαλιών στην Κρήτη, η σαφής αντιδυναστική στάση του Βενιζέλου –έστω και αμφιλεγόμενη ή κυμαινόμενη– δημιουργούσαν πολλές ανησυχίες.

Εκείνη τη στιγμή οι ανησυχίες ήταν απλώς φόβοι. Αλλά κρίνοντας από τα μέχρι τούδε συμβάντα, όσοι έβλεπαν πέραν των οφθαλμών τους, διέκριναν στο βάθος του ορίζοντα κινδύνους που ίσως να ανέτρεπαν τη νόμιμη τάξη στη χώρα, αρχής γενομένης από το Στρατιωτικό Σύνδεσμο.

10. ΟΙ ΔΥΟ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΟΙ ΑΝΤΙΠΑΛΟΙ

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ αυτό είναι η πολιτική ιστορία του Δημητρίου Γούνα-

ρη και αναφέρεται στη δράση του, στο σημαντικό ρόλο του στη μεγάλη εθνική κρίση και στους κοινοβουλευτικούς αγώνες. Όμως η εξέλιξη των γεγονότων και η ενεργός ανάμειξη του Ελ. Βενιζέλου έφερε στα επόμενα χρόνια, αλλά πάντως σύντομα, αντιμέτωπους τους δυο αυτούς νέους αστέρες του πολιτικού στερεώματος. Έτσι, σε πολλά σημεία, η δράση τους εφάπτεται, έστω και αν ο καθένας ακολουθεί διαφορετική τροχιά.

Για τούτο είναι μοιραίο, είναι αναπότρεπτο, να παρακολουθήσουμε παράλληλα τους δυο αυτούς πολιτικούς στη συμπύκνωση έντονη πολιτική τους δραστηριότητα, στις ρητορικές τους μονομαχίες και στα μετέπειτα γεγονότα, πολλά από τα οποία ήταν μεγαλειώδη, άλλα μικρά και ταπεινά, ελπιδοφόρα και απογοητευτικά, ηρωικά και φανατισμένα, για να κλείσουν ουσιαστικά το δρόμο προς τη Μεγάλη Ιδέα.

Καιρός είναι, πριν προχωρήσουμε, να σκιαγραφήσουμε αυτές τις δυο μορφές του πολιτικού κόσμου. Υψηλός ο Δημήτριος Γούναρης με γλυκύτητα εκφράσεως, μονίμως υπομειδιώντας, ανέρχεται στο βήμα και αρχίζει ήρεμα, παρακάτω η φωνή του προσλαμβάνει οξύτητα και καταλήγει σε αληθινή θύελλα συλλογισμών και εκφράσεων που παρασύρει το ακροατήριο. Πιστός στην αποστολή του –γράφει ο Χαρίλαος Παπαντωνίου– και τον προορισμό του, δεν δίστασε απέναντι οιασδήποτε ευθύνης, έστω και απέναντι σκοπιμότητας, να υποστείλει την ηθική κι ιδεολογική του σημαία. Υπέρμαχος της νομιμότητας, νόμοταγής, έμεινε πάντοτε, παρά κάθε πίεση και κάθε δοκιμασία, πιστός στις αρχές του. Με γαλανούς οφθαλμούς και ξανθό υπογένειο, παρουσιάζει βιβλική εμφάνιση, έτσι που ο Βλάσης Γαβριηλίδης, αναφερόμενος σε κάποια ρητορική του έξαρση, να γράφει τη φράση: «Είδατε ποτέ τον Χριστό θυμωμένον;». Αυτός ήταν ο Δημήτριος Γούναρης, θαρραλέος αγωνιστής των ιδεών του, πιστός στην πατρίδα, αλλά σώφρων, μετρημένος και όχι αιθεροβάμων.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος υπήρξε ο αντίπους του μεγάλου του αντιπάλου. Θυελλώδης ρήτορας, ενίοτε συριστικός, αλλά καταπελτώδης αιώνιος επαναστάτης και υπέρμαχος των ιδεών του. Ο Γ. Φτέρης, παλαιός δημοσιογράφος, έγραφε μεταξύ άλλων γι' αυτόν:

«... Ο Βενιζέλος, πρώτος από τους νεωτέρους Έλληνας πολιτικούς, προσεγείωσε την Ελλάδα από τα σύννεφα της εθνικής πραγματικότητας... Είχαμε συνηθίσει να κυνηγάμε τους προαιωνίους εχθρούς του Γένους από τους εξώστας της 25ης Μαρτίου με πανηγυρικούς. Μας έδωσε την αίσθησι των αγώνων και των θυσιών. Επίμονος, ανυποχώρητος στις ιδέες του, δεν μπορεί να περιμένει. Πρέπει

να ανατρέψει όλα τα εμπόδια, συνταγματικά και κοινοβουλευτικά για να φέρει εις πέρας τους σκοπούς. Δεν γνωρίζει φραγμούς, πιστεύει στον εαυτόν του, στην αποστολήν του». Και στην εκτέλεση της αποστολής αυτής, ή μάλλον στον τρόπο που θα πραγματοποιηθεί η αποστολή, επέρχεται η μοιραία σύγκρουση και η έκρηξη, που συνδέεται με τον εκρηκτικό του χαρακτήρα.

Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι δεν σπυδεύει. Και όταν ο Ζορμπάς, κατά την πρώτη επίσκεψη του Βενιζέλου, του πρότεινε να αναλάβει την πρωθυπουργία, ο διορατικός εκείνος άνδρας του απάντησε ότι «είναι εντελώς ασύμφορον και διά την χώραν και διά τον ίδιον να αναλάβη την Κυβέρνησιν διότι είναι ξένος και θα έχη αντιδράσεις εκ μέρους των κομμάτων και εκ μέρους του Βασιλέως, διότι υπάρχει η ιδέα ότι είναι αντιδυναστικός και λυπείται πολύ μη δυνάμενος να αποδεχθή την λίαν δι' αυτόν τιμητικήν πρότασιν».

Και επειδή επειγόταν να γυρίσει στην Κρήτη, επέμεινε στο Ζορμπά ότι έπρεπε να τερματισθεί το ταχύτερο η ανώμαλη κατάσταση με τη σύγκληση Αναθεωρητικής Βουλής, αλλά δέχθηκε τελικά να συνεχίσει το μεσολαβητικό του ρόλο, ενώ η κυβέρνηση Δραγούμη προετοίμαζε το αναθεωρητικό έργο.

Ο Δημήτριος Γούναρης είχε αποφύγει κάθε ανάμειξη στα γεγονότα αυτά, των οποίων υπήρξε απλώς παρατηρητής. Ήταν όμως γνωστό ότι διαφωνούσε με τις διαδικασίες και μεσολαβήσεις, δηλαδή με όσα ήταν έξω από τη συνταγματική και την κοινοβουλευτική τάξη, ιδίως δε με τη συνεχιζόμενη ανάμειξη του στρατού, έστω και εκ των παρασκηνίων.

Το κύριο θέμα που απασχολούσε το Στέμμα, την Κυβέρνηση και τα κόμματα ήταν εάν η νέα Βουλή θα ήταν απλώς αναθεωρητική, δηλαδή δεν θα έθιγε τις θεμελιώδεις διατάξεις του Συντάγματος ή θα ήταν Συντακτική, η οποία θα είχε τη δυνατότητα να θίξει το πολίτευμα.

Πάντως, στο βασικό αυτό θέμα ζήτησε κατά τη συνεδρίαση της 8ης Φεβρουαρίου το λόγο ο Δημήτριος Γούναρης αναφερόμενος στις σχετικές δηλώσεις του Πρωθυπουργού Στ. Δραγούμη και είπε:

«Ήθελον παρακαλέσει την Κυβέρνησιν να δηλώση κατά ποίον τρόπο απεφάσισεν ίνα η Βουλή επιληφθή της συζητήσεως περί του Εθνικού Συνεδρίου, περί του οποίου έκαμε λόγον εις τας δηλώσεις αυτού ο κ. Πρωθυπουργός».

Ο Στ. Δραγούμης απαντά ότι «τάχιστα η Βουλή πρέπει να επιλη-

φθή της προτάσεως ταύτης και ότι το εκπονηθέν σχέδιον περί της συγκλήσεως Εθνικού Συνεδρίου θα κατατεθή ίνα κατά τα τέλη Φεβρουαρίου γίνη επ' αυτού συζήτησις».

Ο Δημήτριος Γούναρης επανέρχεται και λέγει:

«Εις το ερώτημα το οποίον έλαβα την τιμήν να υποβάλω έτυχον και δεν έτυχον απαντήσεως. Εγώ ερώτησα κατά ποίον τρόπον απεφάσισε η Κυβέρνησις να επιληφθή η Βουλή της συζητήσεως περί Αναθεωρητικής Βουλής. Ο αξιότιμος Πρόεδρος της Κυβερνήσεως ανεκοίνωσε ότι επελήφθη ήδη εργασίας καθορισούσης τα προπαρασκευαστικά, τα απαραίτητα στοιχεία διά να επιληφθή της συζητήσεως ταύτης η Βουλή, δεν ανεκοίνωσεν όμως ότι ταύτα καταρτίζονται ίνα υποβληθώσιν υπό τύπον σχεδίου ψηφίσματος προτεινομένου εις την Βουλήν, αλλ' είπον ότι ταύτα θα δοθούν εις τους αξιοτίμους αρχηγούς των κομμάτων ίνα και εκείνοι επεξεργασθούν αυτά, δεν καθώρισε δε τι θέλει γίνει κατόπιν. Θέλει επιληφθή η Βουλή του σχεδίου ψηφίσματος υπό των κυρίων αρχηγών των κομμάτων περιλαμβανομένου και του Προέδρου της Κυβερνήσεως ή θέλει γίνει πρότασις εις την Βουλήν, ίνα η Βουλή εξ ιδίας πρωτοβουλίας καταρτίση επιτροπήν συντάξεως τοιούτου σχεδίου, διά το οποίον η Επιτροπή, βεβαίως θέλει χρησιμοποιήσει και την προεργασίαν την οποίαν η Κυβέρνησις και οι αρχηγοί των κομμάτων θέλουσι παρασκευάσει; Πρόκειται περί ζητήματος εκ του οποίου θα προκύψουν τοσούτον σοβαρά αποτελέσματα. Διά τούτο, ζητώ ειδικήν απάντησιν διότι η Βουλή έπρεπε να επιληφθή εγκαίρως του θέματος και να συζητήση αυτό μετά της προσηκούσης ευρύτητος προσδίδουσα εις αυτό διά της ψήφου της το κύρος χάριν του οποίου ζητείται η ανάμειξις της Βουλής».

Ο Πρωθυπουργός απαντά ότι «επιδιώκεται επί του θέματος τελεία ομοφωνία γνωμών, είναι δε αδιάφορον αν εκ της Κυβερνήσεως της Βουλής προέλθη η πρότασις. Ευχής έργον θα ήτο να προήρχετο εκ της Βουλής, αλλά εάν τούτο δεν ήθελε συμβή η Κυβέρνησις θα υποβάλη πρότασιν σύμφωνον με το πνεύμα της πλειοψηφίας της Βουλής».

Ο Δ. Γούναρης απαντών λέγει:

«Πρόκειται περί θέματος τοιαύτης σπουδαιότητος, ώστε όχι

μόνον η συνείδησις των βουλευτών πρέπει να υπάρξη τελεία και ακεραία, αλλά και η συνείδησις της Βουλής να έλθη εις επικοινωνία μετ' εκείνων των οποίων την γνώμην θα αποτυπώση δια της ψήφου της η Βουλή. Δεδομένου ότι η Βουλή καλείται να δώση την συναίνεσιν αυτής όπως κληθή η Αναθεωρητική Βουλή κατά παράβασιν ρητής διατάξεως του Συντάγματος, οι βουλευταί καλούνται να δώσουν την ψήφον των, όχι ως βουλευταί εντός των ορίων της εντολής των, διότι αύτη σταματά εις τα όρια του καταστατικού χάρτου, αλλ' ως εκπροσωπούντες εκείνους οίτινες έξω της αιθούσης ταύτης ευρισκόμενοι, έστειλαν αυτούς και των οποίων κατά τεκμήριον ουχί απορρέον εκ των εκλογών, αλλ' εκ των δεσμών της εμπιστοσύνης οίτινες συνδέουσιν αυτούς, δύνανται να εκπροσωπούσι γνώμην».

Με την παρεμβολή αυτήν ο Δημήτριος Γούναρης έθιξε το ζήτημα της εκ μέρους τρίτων παραγόντων «έξω της Βουλής ευρισκομένων, οι οποίοι επιδιώκουν την αναθεώρησιν του Συντάγματος κατά παραβίαση ρητής διατάξεως του Συντάγματος». Ομιλών περί «εκείνων που έστειλαν αυτούς» υπονοούσε το Στρατιωτικό Σύνδεσμο, το Βενιζέλο και άλλους παράγοντες. Επρόκειτο δηλαδή περί σαφούς υπαινιγμού ότι η ακολουθούμενη οδός ήτο ανώμαλη και ότι έπρεπε η πρότασις να προέλθει από τη Βουλή.

Ο Γούναρης γνώριζε ότι και η Αυλή είχε αρχίσει να προσανατολίζεται στην αναθεώρησις, με τη διαφορά ότι ο Γεώργιος Α' απέκλειε τη Συντακτική Συνέλευσις. Αυτό αποδεικνύεται και από το ημερολόγιο του πρίγκηπα Ανδρέα, ο οποίος γράφει ότι «η παρουσία του Βενιζέλου εκλόνισε τον Στρατιωτικό Σύνδεσμο» και ότι «ο Βενιζέλος, έξυπνος άνθρωπος, είπε στους στρατιωτικούς ορθά κοφτά την γνώμην του. Ως εδώ και μη περαιτέρω». Τέλος, ο Βενιζέλος μετά πολλές διαβουλεύσεις αναχώρησε για την Κρήτη.

Ο Σ. Μαρκεζίνης στην «Πολιτική Ιστορία» γράφει ότι ήταν μεθολογική και εντελώς σύμφωνος με τις υποδείξεις του Μακιαθέλλι. Και προσθέτει ότι όταν οι του Συνδέσμου πείσθησαν ότι έπρεπε να τερματισθεί η παρέμβασις, υπολειπόταν το δύσκολο έργο της αναθεώρησις.

11. Η ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ

ΑΣΧΕΤΩΣ των εξελίξεων αυτών η Κυβέρνησις Δραγούμη προχώ-

ρησε στη σχετική προεργασία και μετά πολλές συζητήσεις για το χαρακτήρα της προσεχούς Βουλής προκήρυξε εκλογές για τις 8 Αυγούστου 1910, ενώ από 15 Μαρτίου ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος είχε διαλυθεί με τη δήλωση ότι είχε τερματισθεί η αποστολή του. Τούτο αποτελούσε όχι μόνο επιθυμία του βασιλέως, αλλά και υπόδειξη του Βενιζέλου, διότι η παρουσία του στρατιωτικού παράγοντα εμπόδιζε τους χειρισμούς του.

Ενώπιον της απειλής που διαγραφόταν στον ορίζοντα για την ανάμιξη του Βενιζέλου, τα πολιτικά κόμματα, δηλαδή του Γ. Θεοτόκη και του Δ. Ράλλη, αποφάσισαν να συνεργασθούν. Και για το λόγο αυτό κατάρτισαν κοινούς συνδυασμούς. Ο Δημ. Γούναρης, παρά τους χαλαρούς δεσμούς του με το κόμμα του Θεοτόκη, εθεωρείτο σαν ανεξάρτητος. Όσον αφορά τον Ελ. Βενιζέλο, φίλοι του υπέβαλαν την υποψηφιότητά του, την οποία εκείνος δεν φαινόταν για να την υποστηρίξει και για το λόγο αυτό ανεχώρησε στο εξωτερικό. Πρέπει ακόμη να σημειωθεί, ότι οι εκλογές αυτές προέβλεπαν διπλάσιο αριθμό βουλευτών, διότι η Βουλή είχε χαρακτηρισθεί ως «Διπλή Αναθεωρητική».

Οι εκλογές της 8ης Αυγούστου απέδωσαν αμφιλεγόμενα αποτελέσματα. Το κόμμα του Γ. Θεοτόκη έλαβε 74 έδρες, το κόμμα του Δ. Ράλλη 64, του Κ. Μαυρομιχάλη 34 και του Αλ. Ζαΐμη 13. Υπήρχε όμως μεγάλος αριθμός ανεξάρτητων, οι οποίοι έφθαναν τους 153, και οι οποίοι είχαν διαφορετικούς προσανατολισμούς. Εκείνο που ήταν γνωστό, είναι ότι μικρή ομάδα 15 - 20 βουλευτών τάχθηκε υπό τη σημαία του Ελ. Βενιζέλου.

Αλλά ενώ το πολιτικό πρόβλημα δεν φαινόταν να λύεται, ένα άλλο αποτέλεσμα έπαιξε βαρυσήμαντο ρόλο. Ο νομός Αττικοβοιωτίας, ο πρώτος νομός της χώρας, εξέλεξε ως πρώτο βουλευτή του τον Ελ. Βενιζέλο, ο οποίος, παρά την απουσία του, αποδέχτηκε την εκλογή του.

Μετά την εκλογική του επιτυχία, που προδίκαιε ευρύτατες εξελίξεις, ο Βενιζέλος επανήλθε στην Κρήτη για να εκκαθαρίσει την εκεί θέση του, δεδομένου ότι ήταν πρωθυπουργός της Αυτόνομης Πολιτείας. Πράγματι, παραιτήθηκε από την πρωθυπουργία, αποχαιρέτησε τους εκεί συνεργάτες του, αναλυθείς μάλιστα σε δάκρυα όταν επρόκειτο να μιλήσει, και έφθασε στην Αθήνα όπου έλαβε μέρος στις συνεδριάσεις της Αναθεωρητικής Βουλής, χωρίς να λάβει το λόγο. Ήταν άνθρωπος που ήξερε να περιμένει την κατάλληλη στιγμή, μετά την προεργασία που είχε κάνει.

Πριν όμως φθάσουμε στις παρακάτω εξελίξεις, πρέπει να αναφέρουμε ότι σε όλο το διάστημα των μετακινήσεών του μεταξύ Αθηνών

και Κρήτης, ο Ελ. Βενιζέλος είχε αποφύγει να ζητήσει ακρόαση από το βασιλέα. Κατά τη διάρκεια όμως κάποιας τυπικής εκδηλώσεως – όπως αφηγείται στο ημερολόγιό του ο Ι. Μεταξάς – στην οποία παρίστατο ο διάδοχος και ο Βενιζέλος, ο πρώτος, μετά τους τυπικούς χαιρετισμούς, του είπε:

«Λυπούμαι πολύ διότι εκρίνατε περιττόν να με επισκεφθήτε τόσον καιρόν αλλά επεριμένατε να παρουσιασθή αυτή η τυπική αφορμή. Και τον Βασιλέα ακόμη εθεωρήσατε περιττόν να τον ιδήτε, πριν γίνετε πρωθυπουργός».

Μετά τις εκλογές ο Γεώργιος Α΄ άρχισε τις συνομιλίες με τους πολιτικούς αρχηγούς, από τους οποίους ο Ράλλης δήλωσε ότι θα καταπολεμήσει το Βενιζέλο και ο Θεοτόκης τήρησε αμφιλεγόμενη στάση. Τέλος, κάλεσε και το Βενιζέλο, ο οποίος – όπως γράφει στις «Αναμνήσεις» του ο πρίγκηπας Νικόλαος – «έκαμεν καλήν εντύπωση στον Βασιλέα».

«Φαίνεται» – γράφει ο Νικόλαος – «άνθρωπος πονών την κατάστασιν του τόπου, και αναγνωρίζει την επιτακτικήν ανάγκην ενεργητικής δράσεως εκ μέρους του Βασιλέως, και ισχυράς Κυβερνήσεως προς αποκατάστασιν της τάξεως και καταπολέμησιν της αναρχίας. Του είπε ακόμη ότι εις την περίπτωσιν που θα του εδίδετο η εντολή προς σχηματισμόν Κυβερνήσεως, το πρώτον μέλημά του θα ήτο η αποκατάστασις της πειθαρχίας εις το στράτευμα».

Και πρόσθεσε ότι:

«Θα ανελάμβανε ο ίδιος την διεύθυνσιν του υπουργείου Στρατιωτικών και ότι θα περιεστοιχίζετο από τους εκλεκτοτέρους αξιωματικούς του στρατού, βεβαίως όχι με αξιωματικούς αναμειχθέντες και δράσαντες εις τον Στρατιωτικόν Σύνδεσμον».

Επακολούθησε και δεύτερη συνάντηση, από την οποία ο Γεώργιος Α΄ ήταν πολύ ευχαριστημένος, διότι ο Βενιζέλος είπε στο βασιλέα ότι πρέπει ο ίδιος να τεθεί επικεφαλής του ανορθωτικού αγώνα και ότι αυτός ουδέποτε θα επιδιώξει να διατηρήσει την εξουσία σε βάρος των αρχών του.

Φυσικά όλα αυτά διέφεραν από εκείνα που έλεγε στο συνταγμα-

τάρχη Ζορμπά, αλλά τώρα τα πράγματα είχαν αλλάξει. Ο Βενιζέλος έβλεπε την αρχή να έρχεται προς αυτόν και προτίμησε να εκδηλώσει τις διαθέσεις του με τον πλέον εντυπωσιακό τρόπο.

Ο εκ Κρήτης πολιτικός θέλησε, πριν φθάσει στην εξουσία, να ξεκαθαρίσει δημόσια τη θέση του. Και προτίμησε, πριν κληθεί από το Γεώργιο Α΄, να απευθυνθεί προς το λαό και να εκθέσει το πρόγραμμά του. Επρόκειτο περί επιτυχούς ελιγμού, που είχε τα αναμενόμενα αποτελέσματα.

12. Ο ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΣ

Η ΚΑΛΩΣ προετοιμασθείσα πρώτη εμφάνιση έγινε στις 5 Σεπτεμβρίου 1910 στην πλατεία Συντάγματος, τόπο ιστορικών πολιτικών συγκεντρώσεων. Ο ομιλητής δεν ήταν πια ο μυστικοσύμβουλος των στρατιωτικών ή ο μεσολαβητής μεταξύ αυτών και των πολιτικών, αλλά ο πρώτος βουλευτής Αττικοβοιωτίας, με το χρίσμα της λαϊκής ετυμολογίας.

Ο λόγος του δεν υπήρξε μακρός, αλλά ήταν μεστός εννοιών. Αποτελούσε αρχικά ένα κατηγορητήριο κατά του παρελθόντος, που αναφερόταν στη Δικαιοσύνη, στην ποινική Νομοθεσία, στην Εκπαίδευση, στην Εκκλησία, στη δημόσια Διοίκηση, στην αγροτική ασφάλεια, στη δημοσιονομική πολιτική και στην πολιτική συναλλαγή, δεδομένα τα οποία, κατά το ρήτορα, κατέστησαν αναγκαία τη στρατιωτική εξέγερση του Αυγούστου, που διά του λαοψηφίσματος της 14ης Σεπτεμβρίου έλαβε χαρακτήρα αληθινής λαϊκής επανάστασης. Πρόκειται περί του λαϊκού συλλαλητηρίου.

Είπε κατόπιν, ότι η επανάσταση εστερείτο προγράμματος, διότι έλειπε ο ιθύνων νους και πρόσθεσε:

ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ: Κατά την κρισιμοτάτην περίοδον της επαναστάσεως αυτή μου έκαμε την τιμήν να ζητήση την γνώμην μου και η γνώμη μου μορφωθείσα, μετά μακράν επιτόπιον μελέτην ήτο ότι ο στρατός έπρεπε να επανέλθη το ταχύτερον εις τους στρατώνας... αξιών προ τούτου και επιβάλλων εν ανάγκη, την σύγκλησιν Αναθεωρητικής Βουλής.

ΦΩΝΑΙ: Συντακτική, Συντακτική.

ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ: Αξιών και επιβάλλων εν ανάγκη την σύγκλησιν Αναθεωρητικής Βουλής.

ΝΕΑΙ ΦΩΝΑΙ: Συντακτική, Συντακτική.

ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ: Επαναλαμβάνω ότι έδωκα την γνώμην να αφοσιωθή ο στρατός εις το επείγον έργον του της στρατιωτικής ανασυντάξεως της χώρας και συγχρόνως έδωκα εις την επανάστασιν του συμβουλίου να αξιώση και να επιβάλη την σύγκλησιν Αναθεωρητικής Βουλής.

ΦΩΝΑΙ: Όχι, Όχι!

ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ: Αναθεωρητικής Βουλής, ήτις θα προέβαινεν εις την αναθεώρησιν των διατάξεων εκείνων του Συντάγματος, την οποίαν την ανάγκη μεταρρυθμίσεως είχε καταδείξει η πείρα ημίσεος αιώνος... (Ελ. Βενιζέλου: «Κείμενα», τόμ. Α΄ σελ. 175 - 176).

Αυτό ήταν. Η πίεση για Συντακτική είχε κατευνασθεί και το ακροατήριο είχε δαμασθεί κατά τη θέληση του δαμαστή. Στη συνέχεια του λόγου του χαρακτήρισε ασύστατη την κατηγορία ότι είναι αντιδυναστικός και πρόσθεσε ότι «ούτε διενεώθη ποτέ δυναστικήν μεταβολήν αφού ο βασιλικός ημών οίκος απέδωσεν ήδη καρπούς δευτέρας και τρίτης γενεάς... και είναι φυσικόν να αποβαίνη πληρέστερα η συνάντησις των πόθων και των αισθημάτων όπως η αντίληψις της κοινότητος των συμφερόντων Έθνους και Βασιλικού Οίκου».

Και αφού έτσι καθησύχασε περί των προθέσεών του τα Ανάκτορα, αναφέρθηκε στον εαυτό του με τα ακόλουθα λόγια:

ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ: Δεν έρχομαι ενταύθα ως αρχηγός νέου κόμματος. Έρχομαι απλώς ως σημαιοφόρος νέων ιδεών και υπό την σημαίαν αυτήν καλώ πάντας εκείνους που συμμερίζονται τας ιδέας ταύτας... να συντελέσωσιν εις την επιτυχίαν των ιδεών τούτων» (Ελ. Βενιζέλου: «Κείμενα», τόμ. Α΄ σελ. 177).

Και αιφνιδίως λησμονών τα ανωτέρω πρόσθεσε:

ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ: Θα εργασθώ μετ' εκείνων τους οποίους η εξέλιξις των εργασιών της Βουλής ήθελεν αποδείξει ότι συμπίπτουσιν αι ιδέαι μου διά την οργάνωσιν πολιτικού Συλλόγου διακλαδουμένου καθ' όλον το κράτος και μέλλοντος να αποτελέση την οργάνωσιν νέου πολιτικού κόμματος της ανορθώσεως» (Ελ. Βενιζέλου: «Κείμενα», τόμ. Α΄ σελ. 178).

Και με τις αντιφάσεις αυτές ότι ναι μεν δεν έρχεται ως αρχηγός κόμματος, αλλά ότι θα οργανώσει πολιτικό σύλλογο που θα εξελιχθεί ως κόμμα τελείωσε η συγκέντρωση που μετέφερε το μήνυμα που έπρεπε να το μεταφέρει.

Ο λόγος επετέλεσε το σκοπό για τον οποίον εκφωνήθηκε. Ο ίδιος ο Γεώργιος Α΄ γράφοντας προς τον Άθω Ρωμάνο, έλεγε:

«Ο λόγος του κ. Βενιζέλου απετέλεσε ψυχρολουσίαν διά τας θερμάς κεφαλάς, αφού με πολύ σθένος ετόνισε τρις ότι η Συνέλευσις έδει να είναι Αναθεωρητική».

Στο μεταξύ η Βουλή, αφού εξέλεξε Πρόεδρον τον Κ. Έσλιν, άκουσε την αναγγελία της παραιτήσεως της κυβερνήσεως Δραγούμη. Ο Γεώργιος Α΄, αφού αμφιταλαντεύθηκε μεταξύ Θεοτόκη, Ράλλη και Βενιζέλου, κατέληξε στον τελευταίο, αφού συνομίλησε και με τους άλλους δύο. Ο βασιλεύς είχε και έναν λόγον ικανοποιήσεως. Διά του πρεσβευτή της Ελλάδος στην Κωνσταντινούπολη (Ι. Γρυπάρη) εξακρίβωσε ότι δεν υπήρχε τουρκική αντίδραση για την ανάθεση της πρωθυπουργίας στον εκ Κρήτης προερχόμενο πολιτικό. Τελικά κάλεσε τον Ελ. Βενιζέλο, που έδωσε και άλλες διαβεβαιώσεις και έτσι στις 6/19 Οκτωβρίου ορκίζεται η πρώτη κυβέρνηση του νέου πολιτικού αστέρα με συμμετοχή των Ι. Γρυπάρη, Ν. Δημητρακόπουλου, Ε. Ρέπουλη, Λ. Κορομηλά και Α. Αλεξανδρή. Όλοι έγιναν για πρώτη φορά υπουργοί και με επικεφαλής τον πρωθυπουργό εμφανίστηκαν στη Βουλή στις 8/21 Οκτωβρίου με σύντομο προγραμματικό λόγο του πρωθυπουργού, διά του οποίου, κυρίως, εκκαλείτο η Βουλή να προβεί στο Αναθεωρητικό της έργο.

13. Η ΜΟΙΡΑΙΑ ΑΠΟΦΑΣΗ

Ο ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Γούναρης, απλός τώρα βουλευτής της αναθεωρητικής Βουλής, παρακολουθούσε με σκεπτικισμό τα γεγονότα και με έκδηλη ανησυχία. Έβλεπε ότι η κρίση δεν τελείωσε και ότι τα οποιαδήποτε σχέδια της κυβερνήσεως Βενιζέλου δεν μπορούσαν να εφαρμοσθούν. Η ετερόκλητη σύνθεση της Αναθεωρητικής Βουλής

δεν το επέτρεπε, γιατί ήταν προφανές ότι δεν υπήρχε κυβερνητική πλειοψηφία.

Αυτό το ήξερε πρωτίστως ο Βενιζέλος, ο οποίος απέβλεπε στη διάλυση της Διπλής Αναθεωρητικής Βουλής και την εκλογή νέας, στην οποία θα εμφανιζόταν το κόμμα του. Τότε ήταν βέβαιος ότι θα είχε την απαιτούμενη πλειοψηφία για να προχωρήσει στην εφαρμογή του προγράμματός του.

Όμως, ο Γεώργιος Α΄ δεν ήθελε με κανένα τρόπο τη διάλυση. Και μέγας θόρυβος δημιουργήθηκε όταν η εφημερίδα «Αθήναι» του Γ. Πωπ – που λόγω διαφωνίας βρισκόταν σε αντίθεση με τον πρωθυπουργό – δημοσίευσε την πληροφορία ότι ο πρωθυπουργός είχε εξασφαλίσει τη διάλυση της Βουλής.

Όταν η Αναθεωρητική Βουλή συνήλθε, ένας βουλευτής φώναξε δυνατά: «*Μας σείουσι το φάσμα της διαλύσεως*». Ο Βενιζέλος έσπευσε να δηλώσει ότι «*ουδεμία των εν Αθήναις εφημερίδων διερμηνεύει εγκύρως τας γνώμας της Κυβερνήσεως*», αλλά η ταραχή εξακολούθησε, δεδομένου ότι δεν είχε διευκρινισθεί ακόμη αν η Διπλή Βουλή ήτο Αναθεωρητική ή Συντακτική. Αλλά, κατά την άποψη της Αντιπολιτεύσεως, είτε επρόκειτο περί Αναθεωρητικής ή Συντακτικής Βουλής, η τυχόν διάλυσή της θα αποτελούσε πραξικόπημα. Σ' αυτό ο Βενιζέλος αντέτεινε ότι ο βασιλεύς δεν μπορούσε να διαλύσει τη Συντακτική Βουλή, αλλά είχε το δικαίωμα αυτό για την Αναθεωρητική, που ήταν απλή Βουλή με ορισμένη αναθεωρητική αποστολή.

Ένα άγνωστο προηγηθέν γεγονός είναι, ότι ο Γεώργιος Α΄ μετά την εκλογή του Κ. Έσλιν ως Προέδρου της Βουλής, του ζήτησε να αναλάβει αυτός το σχηματισμό της Κυβερνήσεως. Ο Έσλιν, γνωρίζοντας ότι τα παρασκήνια, πολιτικά και στρατιωτικά παρασκήνια, ασκούσαν ακόμη επιρροή, αρνήθηκε διότι αυτό δεν του παρείχε ελευθερία δράσεως.

Κατά τον Ι. Μάλλωση, ο Έσλιν του δήλωσε:

«Εγώ δεν ηννούν ούτε όργανον να γίνω ουδενός, ούτε να τρομοκρατηθώ. Και επειδή διέβλεπα τοιαύτας τάσεις, εθεώρησα καθήκον μου να ζητήσω την ελευθερία δράσεως εν λευκώ, διά να μην ευρεθώ εν δεδομένη στιγμή σε διαφωνία προς το Στέμμα διά τα μέτρα τα οποία η Κυβέρνησις θα ελάμβανε προς αντιμετώπισιν πάσης ανευθύνου και αναρμοδίου επεμβάσεως εις τα πολιτικά πράγματα της χώρας».

Φαίνεται ότι τέτοιο δικαίωμα δεν του δόθηκε και η υπόθεση προ-

χώρησε τελικά προς κυβέρνηση Βενιζέλου, η οποία πίεζε το βασιλέα να εγκρίνει τη διάλυση, η οποία χαρακτηριζόταν προκαταβολικώς σαν πραξικόπημα. Αλλά ακριβώς το πραξικόπημα αυτού του είδους επιδίωκε ο Βενιζέλος. Και όταν εμφανίσθηκε στη Βουλή και ζήτησε να περιβληθεί με την εμπιστοσύνη της, η συνεδρίαση διαλύθηκε διότι δεν είχε απαρτία.

Ο Βενιζέλος βάδιζε βάσει προδιαγεγραμμένου σχεδίου. Ανέβηκε αμέσως στα Ανάκτορα και υπέβαλε την παραίτηση της Κυβερνήσεως. Ήταν κι αυτό μέσα στους χειρισμούς του. Ο Γεώργιος Α΄ του απάντησε ότι η έλλειψη απαρτίας δεν ήταν άρνηση εμπιστοσύνης της Βουλής, δεν δέχθηκε την παραίτηση και παρακάλεσε τον πρωθυπουργό να επανέλθει στη Βουλή, χωρίς να φαίνεται ότι εγκρίνει την πρότασή του για διάλυση, αλλά του είπε ότι προείχε το να εξασφαλίσει την ψήφο εμπιστοσύνης της Βουλής.

Τι διαδραματίσθηκε στα πολιτικά παρασκήνια δεν είναι γνωστό· το βέβαιο όμως είναι ότι η δεύτερη συνεδρίαση της Βουλής της 11ης Οκτωβρίου έδωσε επί 266 παρόντων 208 υπέρ της Κυβερνήσεως. Τότε ο Βενιζέλος δήλωσε ότι: *«έχει ανάγκη να μελετηθή το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας»*.

Με την εμπιστοσύνη της Διπλής Βουλής, που είχε διπλάσιο αριθμό βουλευτών με τις 208 ψήφους που έλαβε, ανήλθε στα Ανάκτορα και ζήτησε την υπογραφή του διατάγματος της διαλύσεως, που δημοσιεύθηκε στις 12/25 Οκτωβρίου 1910 με σύγκληση της δεύτερης Αναθεωρητικής Βουλής για την 8/21 Ιανουαρίου 1955.

Τα παλαιά κόμματα χαρακτήρισαν την ενέργεια ως πραξικοπηματική και τάχθηκαν υπέρ της αποχής από τις νέες εκλογές. Η απόφαση αυτή υπήρξε βασικό σφάλμα και αφετηρία όλων των μετέπειτα δεινών. Ο Δημήτριος Γούναρης εξεδήλωσε την αντίθεσή του, διότι είχε ταχθεί υπέρ της καθόδου των κομμάτων στον αγώνα με τη δήλωση, κατά τον Ι. Μάλλωση, ότι *«η αντισυνταγματική διάλυσις της πρώτης Διπλής Βουλής ήτο έναρξις και άλλων πραξικοπημάτων»* και ότι *«προς παρεμπόδισιν τούτου έπρεπε τα κόμματα να αναλάβωσιν άμέσως αγώνα»*.

Όμως οι αρχηγοί των δύο μεγάλων κομμάτων, Θεοτόκης και Ράλλης, παρέμειναν αμετάπειστοι, ακολουθούμενοι από την πλειονότητα των στελεχών που επιδίωκαν την αποχή. Και ο Ι. Μάλλωσης γράφει:

«Τότε ετίθετο προ του Δ. Γούναρη το δίλημμα να κατέλθη μόνος του εις τον αγώνα;... Και ήτο πρόδηλον ότι εάν εχώρει

μόνος προς τας εκλογάς θα ερμηνεύετο τούτο παρά των Θεοτοκικών κύκλων ως ανυπομονησία διά την διαδοχήν του κόμματος και της διασπάσεως αυτού». Πρόκειται περί της φημολογούμενης αποχωρήσεως του Γ. Θεοτόκη εκ της πολιτικής και της πιθανότητας να υποδειχθεί ως νέος αρχηγός ο Δ. Γούναρης. Τούτο όμως δεν το εδέχθη ο βουλευτής Πατρών.

Και προσθέτει ο Μάλλωσης:

«Πεισθείς ο Γούναρης, η λεπτότης των αισθημάτων του οποίου πολλάκις κατέπνιγε οιαδήποτε άλλην άποψιν και τον έκαμνε να θυσιάζη προφανή πολιτικά συμφέροντα, εθεώρησεν εαυτόν υποχρεωμένον να συνταχθή με την επικρατήσασα περί αποχής απόφασιν. Η συμφωνία του εις αυτήν ήτο αρνητική. Και τότε ο Γούναρης εξέφρασε την ελπίδα ότι εκ του πρώτου αυτού πραξικοπήματος ο Ελληνικός λαός θα ηδύνατο να κρινη το περιεχόμενον του (τότε γεννωμένου) Βενιζελισμού».

Ο γράφων είναι υποχρεωμένος να αναγνωρίσει, ότι επρόκειτο περί κολοσσιαίου σφάλματος, το οποίον επέδρασε στα πολιτικά πράγματα βαθύτατα. Και είναι ακόμη με λύπη υποχρεωμένος να χαρακτηρίσει ως μέγα λάθος την αποχή του Δημητρίου Γούναρη, του οποίου η φωνή, έστω και μόνη, θα δονούσε και πάλι τους θόλους του Κοινοβουλίου.

14. ΠΡΟΑΓΓΕΛΟΙ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ

ΚΑΤΑ το διάστημα αυτό είναι γεγονός ότι η κυβέρνηση Βενιζέλου κατέβαλε έντονες προσπάθειες για τη στρατιωτική αναδιοργάνωση της χώρας. Μεταξύ αυτών ήταν η επαναφορά του διαδόχου Κωνσταντίνου και των πριγκίπων στο στράτευμα, η μετάκληση Γαλλικής Στρατιωτικής Αποστολής από το στρατηγό Εύντου, παρά τη δυσφορία του βασιλέως και των περί το διάδοχο στρατιωτικών κύκλων. Πάντως η Γαλλική Αποστολή ανέλαβε τα καθήκοντά της αρχομένου του 1911 και επιδόθηκε με ζήλο στο έργο του καταρτισμού ενός αξιόμαχου στρατού, που αντί των αρχικών τεσσάρων μεραρχιών, θα περι-

λάμβανε οκτώ Μεραρχίες, ενώ παράλληλα συνεχιζόταν η αναδιοργάνωση του στόλου, εν αναμονή της προσθήκης της ναυαρχίδος «Αβέρωφ», η οποία θα έδινε την υπεροπλία στο Αιγαίο.

Μια άλλη σημαντική εξέλιξη, την οποία διηγείται ο Ι. Μεταξάς στο «Ημερολόγιό» του, είναι η ακόλουθη: Ο Βενιζέλος, ενήμερος για τη στρατιωτική του κατάρτιση, μόλις ανέλαβε το υπουργείο Στρατιωτικών, τον κάλεσε και του είπε:

«Γνωρίζετε εις ποίαν αξιοθρήνητον κατάστασιν περιήλθομεν ώστε να υπομένωμεν τας ταπεινωτικάς προκλήσεις των Τούρκων, χωρίς να δυνάμεθα να αμυνθώμεν της τιμής μας. Έχω απόφασιν να εργασθώ ανενδότως εις την δημιουργίαν στρατού, αρτίαν και εις την εμπέδωσιν αυστηράς πειθαρχίας. Διά τούτου σας προσφέρω την θέσιν του πρώτου υπασπιστού μου».

Ο Μεταξάς χωρίς δισταγμό του απάντησε:

«Θέλω πράξει ό,τι μου είναι δυνατόν εις το να σας συντρέξω εις ό,τι μου εξεθέσατε. Δέχομαι».

Στα πρώτα της βήματα η συνεργασία απέδωσε αποτελέσματα στη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων που επακολούθησαν. Αργότερα, όμως, εξεστράπη σε πολιτική αντιδικία, του Μεταξά διαφωνούντος στα σχέδια του Ελ. Βενιζέλου. Ποιος είχε δίκαιο θα το αποδείξουν τα γεγονότα που θα παρελάσουν στις σελίδες μας.

Στο μεταξύ το ιταλικό ενδιαφέρον είχε στραφεί προς την Αφρική, μετά το προηγούμενο της Γαλλίας με το Μαρόκο, ώστε στις 15/28 Σεπτεμβρίου 1911 η Ιταλία με τελεσίγραφο της προς την Τουρκία ζήτησε τη συγκατάθεσή της για τη στρατιωτική κατοχή της Τριπολίτιδας και της Κυρηναϊκής. Επειδή η Τουρκία δεν υπέκυψε, η Ιταλία στις 16/29 Σεπτεμβρίου κήρυξε τον πόλεμο με αποτέλεσμα την τουρκική συντριβή, την προσάρτηση των διεκδικούμενων αφρικανικών εδαφών και την κατοχή των Δωδεκανήσων, που είχαν αμιγή ελληνικό πληθυσμό, ο οποίος υποδέχθηκε τους Ιταλούς ως ελευθερωτές, μη προβλέποντας, φυσικά, τα μελλοντικά δεινά της ιταλικής διοίκησης.

Υπάρχει, όμως, σχετικά με τον ιταλοτουρκικό πόλεμο, και ένα ελάχιστο γνωστό στοιχείο που αποδεικνύει ότι η ορμητικότητα του Βενιζέλου δεν γνώριζε όρια. Πριν ακόμη περατωθεί η στρατιωτική αναδιοργάνωση της χώρας, πρότεινε συμμαχία με την Ιταλία κατά της Τουρκίας. Τούτο αποκαλύφθηκε από τα απομνημονεύματα του Ιταλού Πρωθυπουργού Τζιολιτίτι, ο οποίος αναφέρει:

«Ήδη, μερικούς μήνας πριν, ο Βενιζέλος μας επρότεινε να ενωθώ μαζί μας εις τον πόλεμον κατά της Τουρκίας, προτείνων να εισβάλωμεν εις την Μακεδονίαν με 150.000 άνδρας. Αι υποχρεώσεις μας και τα συμφέροντά μας ήσαν αντίθετα αυτήν την στιγμήν και όχι μόνον ηρνήθημεν την προσφοράν, αλλά εδώσαμεν εις τον Βενιζέλον συμβουλάς συνέσεως και ειρήνης». (Σπ. Μαρκεζίνη: «Πολ. Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος», τόμος 3ος, σελ. 150).

Η απογοήτευση αυτή δεν ανέκοψε την ορμητικότητα του ανδρός. Εστράφη προς τη Βαλκανική, όπου υπήρχαν προοπτικές για σημαντικές εξελίξεις. Είχε πληροφορηθεί, έστω και αργά, ότι είχε υπογραφεί σερβοβουλγαρική συνθήκη με προσαρτημένο χάρτη διανομής της Μακεδονίας. Η Ελλάδα είχε μείνει έξω από τους υπολογισμούς των δύο βαλκανικών κρατών, διότι εθεωρείτο σαν μη υπολογίσιμος παράγων.

Ο Έλληνας πρωθυπουργός διατηρούσε ιδιαίτερη φιλία με το διαπρεπή Άγγλο δημοσιογράφο Μπάουτσερ, γνωστό για τις στενές σχέσεις του με τη βουλγαρική κυβέρνηση. Τον Μπάουτσερ, λοιπόν, εξουσιοδότησε για να δημιουργήσει προσέγγιση μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας. Η προσέγγιση, όμως, είχε απλώς ακαδημαϊκή σημασία, γιατί ο Βούλγαρος πρωθυπουργός απέφευγε να προχωρήσει σε διαπραγματεύσεις, αποκοιμίζοντας το Βενιζέλο. Οι επαφές γίνονταν με τον Έλληνα πρεσβευτή στη Σόφια, Πανά, από τον οποίο ο Βούλγαρος πρωθυπουργός έκρυβε την πραγματικότητα.

Η θέση του Βενιζέλου ήταν δύσκολη. Ήξερε ότι υπήρχε σχέδιο διανομής της Μακεδονίας και τελικά υποχρεώθηκε να δεχθεί την υπογραφή μυστικής αμυντικής συμφωνίας μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας, διαφορετικής από τη Σερβοβουλγαρική, με βάση την αμοιβαιότητα βοήθειας των δύο χωρών σε περίπτωση που καθεμιά θα δεχόταν επίθεση της Τουρκίας. Η συμφωνία εξαιρούσε την περίπτωση πολέμου Ελλάδας – Τουρκίας, αν η Κυβέρνηση των Αθηνών δεχόταν στο ελληνικό Κοινοβούλιο Κρήτες βουλευτές. Λόγος για διανομή τουρκικών εδαφών δεν γινόταν στη συμφωνία.

Όλ' αυτά, εάν τα πράγματα εξελίσσονταν όπως τα προδιέγραφαν οι συμφωνίες, η Ελλάδα θα βρισκόταν σε πλήρη απομόνωση και σε περίπτωση πολέμου η Μακεδονία θα διανεμόταν μεταξύ Σέρβων και Βουλγάρων. Προ του κινδύνου αυτού ο Βενιζέλος, πιστεύοντας πάντα στο άστρο του και στις διαισθήσεις του, δέχθηκε να μπει στη Συμμαχία χωρίς καμιά εξασφάλιση. Και όταν υπογράφηκε στις 5 Οκτω-

βρίου η Ελληνοβουλγαρική στρατιωτική συμφωνία, ο Βενιζέλος αιφνιδιάστηκε από το γεγονός ότι η συμμετοχή μας έγινε δεκτή χάρη στην ύπαρξη του ελληνικού στόλου.

Στρατιωτικώς, η Ελλάδα, εθεωρείτο – κακώς θεβαίως – αμελητέα ποσότητα. Όπως θα δούμε στη συνέχεια της μελέτης μας, το θέμα απασχόλησε τη Βουλή όταν η Βουλγαρία το 1913 μας επιτέθηκε αιφνιδιαστικώς και αναιτιώς.

Οι δυο αντίπαλοι, Θεοτόκης και Ράλλης, σε γελοιογραφία της εποχής (φωτ. από το βιβλίο του Γ. Ι. Ράλλη: «Γεώργιος Θεοτόκης, ο πολιτικός του μέτρου»)

Η επάνοδος του βασιλέως Κωνσταντίνου μετά τη νίκη και εναντίον των Βουλγάρων υπήρξε θριαμβευτική (Αύγουστος 1913)

2

Υπέρμαχος της νομιμότητας

15. ΑΦΕΤΗΡΙΑ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ

ΟΛΑ ΑΥΤΑ υπήρξαν η αφετηρία της ηγετικής δραστηριότητας του Δημ. Γούναρη. Χωρίς τυμπανοκρουσίες, χωρίς θορύβους, άρχισε μια έντονη δημιουργική προσπάθεια επίλεκτων νέων και παλαιών στοιχείων, οι οποίοι ενστερνίστηκαν τις απόψεις του νέου πολιτικού και κυρίως του τρόπου με τον οποίον δημιουργούνται οι πολιτικοί σχηματισμοί και διεξάγονται οι πολιτικοί αγώνες.

Κύριος γνώμων των στοιχείων αυτών δεν ήταν η εξυπηρέτηση της προσωπικής τους προβολής, αλλά των λαϊκών συμφερόντων με βάση την αυστηρή τήρηση της νομιμότητας, η οποία είχε παραβιασθεί από το 1909 και η οποία υπέστη δεινή κακομεταχείριση από τα μετέπειτα γεγονότα.

Βεβαίως, η σχεδόν μονόπλευρη Βουλή του 1911 άρχισε και συνέχισε το έργο της και ψήφισε την αναθεώρηση των μη θεμελιωδών διατάξεων του Συντάγματος. Πρέπει να αναγνωρισθεί ότι, ασχέτως ορισμένων ολισθημάτων, το αναθεωρητικό έργο διεξήχθη καλώς και το Σύνταγμα του 1911 ίσχυσε επί μακρόν, παρά τις περιπέτειες που σημειώθηκαν αργότερα και συγκλόνισαν τη χώρα.

Κατά την εποχή εκείνη το φλέγον Κρητικό ζήτημα έλαβε νέα έξαρση. Διότι, όταν η Αναθεωρητική Βουλή τερμάτισε το έργο της, που ήταν πραγματικά δημιουργικό, προκηρύχθηκαν νέες εκλογές για τις 12/24 Μαρτίου 1912, με συμμετοχή των παλαιών κομμάτων. Ήταν φυσικό το Κόμμα των Φιλελευθέρων, όπως είχε βαπτισθεί ο υπό του Βενιζέλου πολιτικός σχηματισμός – με ανάδοχο το Γεώργιο Πωπ

όταν συνεργαζόταν αρχικά με τον Ελ. Βενιζέλο – κέρδισε 150 έδρες επί συνόλου 180. Η αποκληθείσα Ηνωμένη Αντιπολίτευση υπέστη συντριβή και ο Ράλλης απέτυχε. Μόνος ο Δημήτριος Γούναρης, που έλαβε μέρος στις εκλογές σαν ανεξάρτητος, εξελέγη με μεγάλη πλειοψηφία. Τούτο σήμαινε έναρξη μιας νέας κοινοβουλευτικής εξόρμησης.

Η ευκαιρία να εκθέσει ενώπιον του λαού το πολιτικό του πρόγραμμα του δόθηκε κατά το γέυμα που παράθεσε προς τιμήν του ο Δικηγορικός Σύλλογος Πύργου μετά την πανηγυρική εκλογή του και κατά τη διάρκεια του οποίου είπε μεταξύ άλλων και τα εξής:

«Το καθήκον αμφοτέρων των πτερύγων, συμπολιτευομένων και αντιπολιτευομένων, είναι σαφές και ορισμένον. Εις τους πρώτους ανετέθη το βαρύ έργον να διαγνώσωσι, καθορίσωσι και πραγματοποιήσωσι παν ό,τι απαιτείται ίνα η πατρίς ημών ανυψωθή εκεί, οπόθεν θα δύναται μετ' ελπίδων να ατενίζη την σταδιοδρομίαν. Και εις τους τυχόντας της λαϊκής ψήφου ως αντιπολιτευομένους ετάχθη το καθήκον να συντελέσωσιν επί το έργον, εφορευόντες την δράσιν της Κυβερνήσεως ίνα παρεμποδίσωσι πάσαν παρεκτροπήν και αποκαλύπτοντες πάσαν ατέλειαν εξασφαλίσωσι την δυνατήν πληρότητα εις το έργον. Η ετυμηγορία του λαού σαφώς κατεδήλωσεν αμφοτέρας ταύτας επιταγάς και προς τους μεν και προς τους δε. Είναι δε αναγκαία η συνδρομή αμφοτέρων ίνα η εργασία συντελεσθή αναλόγως των προσδοκιών του έθνους».

Αυτή ήταν η τοποθέτηση του Δημητρίου Γούναρη για την ομαλή λειτουργία του Κοινοβουλίου και αυτές τις αρχές επρόκειτο να τηρήσει με πίστη και σεβασμό στο πολίτευμα κατά την περαιτέρω πορεία του.

Στο μεταξύ, όταν είχαν ακόμη προκηρυχθεί οι εκλογές του 1912, η Εθνική Συνέλευση των Κρητών, παλλόμενη από ενωτικό ενθουσιασμό, προκήρυξε εκλογές και στη Μεγαλόνησο με το σκοπό όπως οι βουλευτές που εξελέγησαν αμέσως παρακαθήσουν παρά την αντίδραση των Μεγάλων Δυνάμεων στην ελληνική Βουλή. Ο Πρωθυπουργός, φρονίμως φερόμενος και φοβούμενος τουρκική επέμβαση, αντέδρασε εντόνως και ζήτησε την επέμβαση του βρετανικού στόλου, ώστε οι Κρήτες βουλευτές να μη φθάσουν στην Αθήνα. Το μέτρο πέτυχε μερικώς, αλλά αρκετοί από τους Κρήτες αντιπροσώπους έφτασαν στην πρωτεύουσα και επιχείρησαν να εισέλθουν στη Βουλή, αλ-

λά ο Βενιζέλος δεν επέτρεψε τη συμμετοχή τους με δήλωση ότι: «Ουδαμώς δύναται να επιτραπή αυτοίς να συμπαραδρεύσωσι μετά των αντιπροσώπων του Ελληνικού βασιλείου, ως μέλη της Βουλής των Ελλήνων». Και πρόσθεσε ότι: «απόπειρα αυτών όπως βιαίως πραγματοποιήσωσι τους σκοπούς των θα αποτελέει έγκλημα».

Τα γεγονότα αυτά και ιδιαίτερα η βίαιη απομάκρυνση των εκπροσώπων της Κρήτης προκάλεσαν σεισμό. Ο υπουργός Δικαιοσύνης και διαπρεπής νομομαθής Νικόλαος Δημητρακόπουλος, διαφωνών παραιτήθηκε και μέρος της κοινής γνώμης κατέκρινε το Βενιζέλο, ενώ άλλοι ενέκριναν την αποφασιστικότητά του.

Πρέπει να ομολογηθεί, ότι η στάση της ελληνικής Κυβερνήσεως ήταν ορθή και σώφρων. Διότι, ενώ κατά την εποχή εκείνη σημειωνόταν η πρώτη κίνηση των βαλκανικών χωρών να συντονισθούν κατά της τουρκικής βαρβαρότητας, η δημιουργία σοβαρού διπλωματικού ζητήματος μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας θ' αποτελούσε βαρύτατο σφάλμα, που θα έβλαπτε τις διεξαγόμενες στα παρασκήνια λεπτότατες διαβουλεύσεις στα Βαλκάνια.

16. Ο ΝΕΟΣ ΑΣΤΕΡΑΣ ΑΝΑΤΕΛΛΕΙ

Η ΜΕΣΑ από δολιχοδρομίες και δεξιοτεχνείς χειρισμούς τελική επικράτηση των απόψεων του Ελ. Βενιζέλου, στις οποίες, κατά το Σ. Μαρκεζίνη («Πολ. Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος», τόμ. 3ος σελ. 119) «εσύρθη ο Βασιλεύς» και το γεγονός ότι αυτό οφείλεται κατά πολύ στην άστοχη αποχή των πολιτικών κομμάτων από τις εκλογές της Β' Αναθεωρητικής Βουλής, προκάλεσε πλην των θεωρητικών αντιρρήσεων του Δ. Γούναρη, κάποια γενικότερη αντίδραση.

Διότι ο ανεξάρτητος βουλευτής Πατρών, γνώριζε πολύ καλά ότι η τελικώς μη πραγματοποιηθείσα μεμονωμένη παρουσία του στη Βουλή δεν θα μπορούσε ν' ανακόψει την ορμητική πλημμυρίδα των πράξεων του Ελ. Βενιζέλου, που έβλεπαν τώρα το δρόμο ανοικτό ενώπιόν τους, και ότι κατά συνέπειαν επιβαλόταν μια γενικότερη αντίδραση.

Οι εκλογές της Β' Διπλής Αναθεωρητικής Βουλής έγιναν στις 8/21 Ιανουαρίου και απόληξαν σε θρίαμβο του εκ Κρήτης Μεσσία, ο οποίος διέθετε την απόλυτη πλειοψηφία στη Βουλή, έναντι μικρού

αριθμού ανεξάρτητων βουλευτών, μεταξύ των οποίων μερικοί της ομάδας Παπαναστασίου, δηλ. των λεγόμενων «Κοινωνιολόγων».

Επίσης, μεταξύ των επιτυχόντων περιλαμβανόταν και ο Νικόλαος Στράτος, ο οποίος προσήγγισε προς τη νέα κατάσταση και για το λόγο αυτό εξελέγη αρχικά Πρόεδρος της Β' Αναθεωρητικής Βουλής και αργότερα υπουργός του Ναυτικού της Κυβερνήσεως Ελ. Βενιζέλου, για να διαφωνήσει αργότερα. Φυσικά, οι μικρές αυτές δυνάμεις δεν μπορούσαν ν' ανακόψουν το χείμαρρο. Ο Δ. Γούναρης δεν έλαβε μέρος στη νέα Βουλή και αποσύρθηκε στο γραφείο του στην Πάτρα.

Η αντίδραση εκδηλώθηκε αρχικά διά του Τύπου. Δύο εφημερίδες που είχαν πρωτοστατήσει στη μετάκληση του Βενιζέλου από την Κρήτη, ο «Χρόνος» του Κωστή Χαιρόπουλου και «Αι Αθήναι» του Γεωργίου Πωπ, ξιφούλκησαν εναντίον της νέας κυβερνήσεως και υποστήριξαν την ανάγκη υπάρξεως αντίρροπης δύναμης. Ειδικότερα ο «Χρόνος», σε άρθρο της 11ης Μαΐου 1911, έγραψε σε κύριο άρθρο με τον τίτλο «Ο Γούναρης»:

«Ο ανορθωτικός αγών απέτυχε. Όσοι παρακολουθούν τα ολισθήματα του εκ Κρήτης μετακληθέντος αρχηγού δεν διστάζουν να καταδικάσουν την γενομένην προς ανόρθωσιν απόπειραν και να διακηρύξουν ότι αυτή απετέλεσε καθαράν ματαιοπονίαν... Ενώ ήλθεν ως επανάστασις, επεβλήθη ως επανάστασις, έργον αυτού εθεώρησεν όχι μόνον την καταστολήν και την κατάπνιξιν της επαναστάσεως, αλλά και την ανατροπήν των πεπραγμένων υπ' αυτής και την επαναφοράν του λαού εις τας αγκάλας της παλαιάς φαυλότητος υπό νέον όνομα και νέαν μορφήν».

Και αφού ανέλυε και κατάκρινε τη δράση της νέας κυβερνήσεως κατέληγε:

«Έχομεν ήδη τον εχθρόν ο οποίος συνεκέντρωσε περί εαυτόν τας δυνάμεις του πλούτου και της Αυλής, οποίος έκαμε την ανασύνταξιν των παλαιών φατριών και ο οποίος βάλλει κατευθείαν εναντίον του λαού. Ας του αντιτάξωμεν τον αντίπαλον, όστις θα είναι υπέρ των εργατών, των αγροτών, υπέρ των πληθειών, κατά των μεσιτών, των τραπεζιτών και των εργολάβων, κατά των πολυεκατομμυριούχων... Ο αρχηγός αυτός δεν δύναται να είναι άλλος από τον αδικηθέντα και παραγκωνισθέντα νεοϊδεάτην, δεν δύναται να είναι άλλος από τον Δημήτριον Γούνα-

*ρην. Τα παλαιά κόμματα απέθανον. Μαζί των οφείλει να αποθά-
νη και το νέον κόμμα».*

Και σε δεύτερο άρθρο της 12ης Μαΐου τόνιζε:

«Κατόπιν του εθνικού ατυχήματος, της λαϊκής απάτης και της προδοσίας του λαϊκού αγώνος, ελλείπει ανεξαρτησία και χειραφετημένης Βουλής, καθήκον του Τύπου είναι να αναζητήση την επανόρθωσιν του κακού. Η επανόρθωσις θα ηδύνατο να γίνη διά της εξευρέσεως πολιτευτού υποσχομένου την συνέχισιν του έργου της αναπλάσεως, εγγυωμένου διά του χαρακτήρος αυτού και του παρελθόντος διά την έντιμον και ειλικρινή διαχείρισιν και διεύθυνσιν του μεγάλου αγώνα. Τας εγγυήσεις αυτάς, ουδείς δύναται να αρνηθή ότι παρέχει ακεραίας ο Δημήτριος Γούναρης».

Πέραν του «Χρόνου» και των «Αθηνών» και άλλες εφημερίδες, όπως το «Εμπρός», το «Άστυ», ο «Νεολόγος των Πατρών» και άλλα έντυπα απέβλεπαν στην προσωπικότητα του Δ. Γούναρη. Ακόμη και η έγκριτη «Νέα Ημέρα» Τεργέστης – που μεταφέρθηκε αργότερα στην ελληνική πρωτεύουσα – έγραψε στις 18 Δεκεμβρίου 1911:

«Ευχάριστον είναι ότι τα υγιέστερα στοιχεία του Θεοτοκικού κόμματος, αντίθετα προς την μοιρολατρικήν του κ. Θεοτόκη απάθειαν, στρέφονται ήδη προς τον κ. Δ. Γούναρην, του οποίου η μόρφωσις, η ευφυΐα και αι φιλολαϊκαί αρχαί, θα ανεδείκνυον επικίνδυνον και ισότιμον του κ. Βενιζέλου αντίπαλον».

Αλλά δεν ήτο μόνο ο Τύπος που διερμήνευε την ανάγκη αντιδράσεως. Έγκριτοι πολιτευτές κινούνταν και στις 25 Δεκεμβρίου του 1911 συνήλθαν στη Γαστούνη, στην οικία του πολιτευτή Ηλία Ι. Σισίνη, και συναντήθηκαν με το Δ. Γούναρη. Ήταν, μεταξύ πολλών άλλων, ο πιστός Π. Πρωτοπαπαδάκης, ο Π. Τσαλδάρης, ο Ι. Στάης και άλλοι για την ανταλλαγή σκέψεων και απόψεων. Η συνάντηση προκάλεσε δημοσιογραφικό θόρυβο και θεωρήθηκε ότι έθεσε τις βάσεις της δημιουργίας νέου κόμματος υπό το Δημήτριο Γούναρη.

Πρέπει να σημειωθεί, ότι για λόγους ασφαλείας τηρήθηκε μυστικότητα, ο Γούναρης προέβη στη δήλωση ότι επρόκειτο περί φιλικής συναντήσεως, αλλά κατόπιν του θορύβου που δημιουργήθηκε και ο

οποίος ενόχλησε την κυβέρνηση, ο υπό εκκόλαψη πολιτικός ηγέτης έδωσε προς το «Νεολόγο Πατρών» την ακόλουθη συνέντευξη, στην οποία εξηγείται πώς πρέπει να δημιουργούνται τα πολιτικά κόμματα. Είπε, δηλαδή, ο Δ. Γούναρης:

«Παρακαλώ να διαψεύσετε και πάλιν όσα σχετικά προς το ζήτημα τούτο εγράφησαν. Όπως και προ ημερών εδήλωσα, επαναλαμβάνω και ήδη, η εις Γαστούνην εκδρομή δεν είχεν απολύτως καμμίαν πολιτικήν έννοιαν. Ήτο απλούστατα φιλική επίσκεψις και ουδέν πλέον. Απορώ δε πώς εγένετο τόσος λόγος περί πράγματος τόσον απλού».

Ο δημοσιογράφος τότε ρώτησε:

– Τα λεγόμενα περί νέου κόμματος υπό την υμετέραν αρχηγίαν είναι βάσιμα;

«Τα περί νέου κόμματος, και αρχηγού και οπαδών είναι όλα ανυπόστατα. Ούτε εγώ απεφάσισα να γίνω αρχηγός, ούτε κανείς άλλος απεφάσισε να γίνη οπαδός μου. Όλα αυτά είναι διαδόσεις ουδεμίαν έχουσαι σχέσιν με την πραγματικότητα.

»Το επ' εμοί μάλιστα δεν δυσκολεύομαι να σας είπω ότι και αν παρουσιάζετο περίπτωσης να σκεφθώ περί τοιούτου ζητήματος, θα είχον ιδέας πολύ διαφόρους από εκείνας, αι οποίαι τίθενται ως βάσις εις τας διαδόσεις. Κατά την γνώμην μου, τα κόμματα δεν πρέπει να δημιουργούνται διά της ανακηρύξεως του Α' ή του Β' αρχηγού, όστις να εργασθή προς άγραν οπαδών. Αδιάφορον αν η ανακήρυξις γίνεται άνωθεν ή από κύκλον τινά πολιτευομένων. Αι ούτω δημιουργούμεναι ομάδες δεν είναι κόμματα. Είναι φατρίαί, ουδέν καλόν δυνάμεναι ν' απεργασθώσιν εις τον τόπον. Τοιαύται ομάδες από της συστάσεώς των φέρουσι χαρακτηριστήρα προσωπικόν, ανταποκρινόμενον εις βλέψεις των συστησάντων αυτάς. Εκ της τοιαύτης δε συγκροτήσεως αυτών, ουχί σπανίως, κατά μοιραίαν ανάγκην, επακολουθεί η ανάλωσις μεγίστου μέρους της δυνάμεώς των εις εξυπηρέτησιν των προσωπικών βλέψεων, αι οποίαι ήγαγον εις την συγκρότησίν των. Τα πολιτικά κόμματα κατά την γνώμην μου δεν πρέπει να συνιστώνται ως ομάδες των θελώντων να πολιτευθώσιν. Η διαδικασία της δημιουργίας αυτών δέον να είναι η αντίστροφος. Πρέπει να αρχίζουν από ομάδας λαϊκάς, καθοριζούσας τους αξίζοντας να

πολιτευθώσιν, ήτοι τους ικανούς να εκπροσωπήσωσι τας λαϊκάς ανάγκας και να προασπίσωσι τα λαϊκά συμφέροντα. Οι ούτω εκλεγέντες και αντιπροσωπεύοντες τας λαϊκάς ανάγκας και τα λαϊκά συμφέροντα, εξ' ων εφωρμήθησαν οι εκλέξαντες αυτούς, εργαζόμενοι προς πραγματοποίησιν της αποστολής των, εφ' όσον συναντώνται εις κοινούς σκοπούς και κοινάς σκέψεις περί των μέσων της επιτεύξεως αυτού, άγονται κατ' ανάγκην εις συνεργασίαν. Οργανούμενοι δε προς πραγματοποίησιν ταύτης αποτελούσιν αληθές κόμμα, το οποίον συνδετικόν δεσμόν έχει τους κοινούς σκοπούς και τα κοινά μέσα της επιτεύξεως αυτών, είναι απηλλαγμένον τη ομαδική αυτού υποστάσει πάσης προσωπικής βλέψεως. Εν τη παγιουμένη και οργανουμένη ούτω συνεργασία έκαστος συντρέχων το καθ' εαυτόν, καταλαμβάνει την θέσιν την οποίαν η υπ' αυτού συνεισφερομένη προς τον κοινόν σκοπόν εργασία καθορίζει. Εν τοιαύτη οργανώσει και αυτή ακόμη η προς ανάδειξιν φυσική και εύλογος τάσις εκάστου των συνεργαζομένων – το αναπόφευκτον τούτο προσωπικόν στοιχείον εν πάση ανθρωπίνη ενεργεία – εκδηλούται ως ευγενής άμιλλα προς όσον ένεστι μείζονα υπέρ του κοινού σκοπού συμβολήν, ασφαλίζουσα εις τον πληρέστερον συντελούντα επί το έργον υπέροχον θέσιν εν τη συνεργαζομένη ομάδι.

»Αυτή είναι η γνώμη μου περί της διαδικασίας, καθ' ην πρέπει να δημιουργούνται τα κόμματα, ίνα ώσι πράγματι εξυπηρετικά των αναγκών του τόπου και όργανα της προόδου αυτού, διά της εξασφαλίσεως της υγιούς λειτουργίας του πολιτεύματος εκείνου, το οποίον δύναται υπέρ παν άλλο να συντελέση εις την αληθή προαγωγήν πάσης κοινωνίας, εχούσης την ευτυχίαν να κατορθώση να προσαρμοσθή εντός του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος. Πάσα απόκλισις από της διαδικασίας ταύτης εν τη γενέσει πολιτικής τινος ομάδος μειοί αναλόγως την χρησιμότητα αυτής. Είναι ενδεχόμενον ωρισμένοι ιστορικά συνθήκαι, να καθιστώσι κατά τινα εποχήν αναγκαίαν την κατ' άλλον τρόπον ενέργειαν. Τούτο ιδίως συμβαίνει κατά την αρχήν της εισαγωγής του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος έν τινι χώρα, ότε ενδέχεται ο λαός να είναι απaráσκευος εις συγκρότησιν κομμάτων κατά τοιούτον τρόπον, υφίσταται δε ακόμη την επίδρασιν του προηγουμένου καθεστώτος και των υπό το κράτος αυτού δημιουργηθεισών επιρροών. Η ανάγκη της υπάρξεως των κομμάτων διά την λειτουργίαν του πολιτεύματος άγει τότε εις την αποδοχήν παντός δυνατού τρόπου της συγκροτήσεως αυτών, οι-

ουδήποτε και αν είναι ούτος. Η παρατήρησις αὐτή δικαιολογεῖ βεβαίως τα κατὰ τας εποχάς ἐκεῖνας δημιουργηθέντα κόμματα, και ἀπαλλάσσει αὐτὰ πάσης μομφῆς διὰ τὸν τρόπον τῆς συστάσεως των, τὸν ὁποῖον μάλιστα φυσικόν εἶναι ἡ κατόπιν ἐξέλιξις, ἡ ἀνάλογος πρὸς τὴν πρόοδον των πολιτικῶν ἠθῶν, να κατέστησεν ἀπλήν ἱστορικὴν ἀνάμνησιν. Δεν πιστεύω ὅμως να φρονή κανεῖς ὅτι σήμερον ευρισκόμεθα εἰς τοιαύτην ἀνάγκην, ὥστε να επιτρέπηται συγκρότησις κόμματος κατὰ τοιοῦτον τρόπον. Τοιοῦτον τι σήμερον οὐδέναν ἄλλον θα εἶχε σκοπὸν παρὰ τὴν ικανοποίησιν προσωπικῆς φιλοδοξίας, ἡ ὁποία ὀρθότερον θα εἰσακτοῦρηζέτο ματαιότης, τῆς ὁποίας κολακεύομαι να θεωρῶ εμαυτὸν ἀπηλλαγμένον».

Σχολιάζουσα ἡ «Ἀκρόπολις» τὴ συνέντευξιν αὐτὴν στο φύλλο τῆς 5ης Ἰανουαρίου 1912, ἔγραφε:

«Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εβγήκεν ἀπὸ τας δηλώσεις του κ. Δ. Γούναρη εἶναι καθ' ἡμᾶς αὐτά. Το ἀποδειχθέν ὅτι μετὰ τὸν κ. Βενιζέλον, ὁ ἀνὴρ πρὸς ὃν ἀποβλέπει ἡ ἀνεπτυγμένη κοινὴ γνώμη εἶναι ὁ Γούναρης. Τα ἄλλα ματαιοσχολία... »

Ἀσχολούμενη ἡ «Ἀκρόπολις» στο κύριο ἄρθρο τῆς, στο φύλλο τῆς 9ης Ἰανουαρίου 1912 με τὴν ἀποσύνθεσιν του Θεοτοκικοῦ κόμματος, ἔγραφε:

«Διότι Θεοτοκικὸν κόμμα κατὰ τὴν τελευταίαν τριετίαν χωρὶς τὸν Γούναρην δεν ἦτο πλέον νοητόν. Ἐάν ἔμενε πιστός εἰς τὸν ἀρχηγόν του, τὸ κόμμα θα ἐξηκολούθει να εἶναι Γούναρο - Θεοτοκικόν».

Και παρακάτω:

«Ὁ κ. Γούναρης ὅμως ἀντὶ τῆς ἀντιπροεδρείας φαίνεται ὅτι προτιμᾷ τὴν προεδρείαν. Και τὸ πράγμα ἦτο φυσικώτατον. Νέος ἄνθρωπος, ἀσυγκρίτως υπερτέρας διανοητικῆς μορφώσεως ἀπὸ τὸν Γεώργ. Θεοτόκην, διαφορετικὰ ἀντιλαμβανόμενος τὴν πολιτικὴν ἀπὸ τὸν τέως Ἀρχηγόν του, αἰσιόδοξος αὐτός ἐνῶ ἐκεῖνος ἦτο ἀπαισιόδοξος, ρήτωρ αὐτός μεγάλης ἐντάσεως ἐνῶ ἐκεῖνος ἦτο πάντοτε ρήτωρ ὑποτονικός, ἀποβλέπων αὐτός εἰς τας μεγάλας μάζας του λαοῦ, ἐνῶ ἐκεῖνος ἐκ φύσεως και ἐκ περιβάλλοντος ἦτο κερηρυγμένος ὀλιγαρχικός, μελετητικός

αυτός και αμελέτητος εκείνος, φιλόπρονος αυτός και ακαμάτης εκείνος, φιλόσοφος αυτός και αφιλόσοφος εκείνος, κάτοχος όλων των οικονομικών ζητημάτων μέχρι των τελευταίων πτωχών αυτός, ενώ αθώος και παρθενικώτατος από τα πράγματα ο άλλος.

»Πώς ηδύνατο υπό το κράτος και το βάρος τοιούτων αντιθέσεων να είναι ο υπεροχώτερος ακόλουθος και ο υποδεέστερος αρχηγός;»

17. ΟΙ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΙ ΛΑΟΙ ΕΞΟΡΜΟΥΝ

ΕΤΣΙ φθάσαμε στο φθινόπωρο του 1912, κατά τη διάρκεια του οποίου ιστορικά γεγονότα συγκλόνισαν τη Βαλκανική Χερσόνησο. Στα τέλη Σεπτεμβρίου η Βουλγαρία άρχισε να συγκεντρώνει στρατεύματα προς τα τουρκικά σύνορα, με την πρόφαση γυμνασίων. Ακολούθησε η σερβική κινητοποίηση και επακολούθησε εκείνη του μικρού αλλά ηρωικού Μαυροβουνίου. Η Ελλάδα, την οποία οι βαλκανικοί σύμμαχοι την ειδοποίησαν τελευταία, υπέγραψε στις 22 Σεπτεμβρίου την επί μακρόν εκκρεμούσα Ελληνοβουλγαρική συμφωνία, οπότε και άρχισε και η ελληνική κινητοποίηση, με αρχιστράτηγο το διάδοχο Κωνσταντίνο και με ολόκληρο το Γενικό Επιτελείο. Παρά τις βουλγαρικές προβλέψεις, η Ελλάδα παρέταξε στο μακεδονικό μέτωπο επτά Μεραρχίες και μία ακόμη στο Ηπειρωτικό.

Και ενώ το Μαυροβούνιο πήρε την πρωτοβουλία κηρύξεως του πολέμου κατά της Τουρκίας, οι τέσσερις σύμμαχοι απεύθυναν τελεσίγραφο στην Τουρκία, το οποίο αφορούσε τις χριστιανικές εθνότητες που ζούσαν υπό τον τουρκικό ζυγό. Η τουρκική κυβέρνηση απέρριψε το τελεσίγραφο και οι εχθροπραξίες άρχισαν με τρία μέτωπα: της Θράκης, της Μακεδονίας και της Ηπείρου.

Δεν πρόκειται, βέβαια, ν' αφηγηθούμε τα διαδραματισθέντα πολεμικά γεγονότα, κατά τα οποία η Τουρκία συνεντρίβη και η Ελλάδα κατέλαβε τη Μακεδονία και μέρος της Θράκης, ενώ ο ελληνικός στόλος υπό το ναύαρχο Κουντουριώτη απέκλεισε την τουρκική αρμάδα στα Στενά των Δαρδανελλίων και ελευθέρωσε όλα τα νησιά του Αιγαίου και, φυσικά, πρώτη την Κρήτη, η οποία πραγματοποίησε το όνειρό της να στείλει τους βουλευτές της στην ελληνική Βουλή.

Η Θεσσαλονίκη υποδέχτηκε με παραλήρημα εθνικού ενθουσιασμού τους ελευθερωτές της υπό το διάδοχο Κωνσταντίνο και κατόπιν τον ίδιο το βασιλέα Γεώργιο, ο οποίος παρέμεινε επί τόπου, φρουρός των ελληνικών δικαιωμάτων στη μητρόπολη του Βορρά, προς την οποίαν στρέφονταν οι βλέψεις των Βουλγάρων.

Και επειδή το μέτωπο της Ηπείρου παρουσίαζε δυσκολίες και στασιμότητα, ο Κωνσταντίνος έσπευσε επί τόπου, ανέλαβε την εκεί αρχιστρατηγία, κατέλαβε το Μπιζάνι και ελευθέρωσε τα Γιάννενα μέσα σε θύελλα λαϊκού ενθουσιασμού.

Φυσικά η Βουλή είχε διακόψει τις εργασίες της, αλλά όταν άρχισαν να αναγγέλλονται οι εθνικοί θρίαμβοι, συνήλθε για να εκφράσει τη βαθιά ικανοποίησή της για την εκπλήρωση πολλών από τους εθνικούς πόθους.

Όταν αναγγέλθηκε η πτώση των Ιωαννίνων, όλη η Ελλάδα πανηγύρισε και ο Δημήτριος Γούναρης μιλώντας στην πανηγυρική συνεδρίαση της Βουλής είπε τα εξής αξιομνημόνευτα (συνεδρίαση της 21-2-1913):

Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ: «Ο νέος θρίαμβος των όπλων των Ελληνικών προ των Ιωαννίνων προσέθηκεν έναν ακόμη κλάδον δάφνης εις τον αμάραντον στέφανον, με τον οποίον η νίκη επέστεψε τα όπλα της πατρίδος. Δεν θα τονίσω, Κύριοι, την σημασίαν της επιτυχούς επιχειρήσεως, της οποίας αι δυσχέρειαι ήσαν τοσαύται, ώστε ηδύναντο να εγερθώσιν αμφιβολίαι και περί του πραγματοποιησίμου αυτής, δεν θα εξάρω την υπέροχον δράσιν, χάρις εις την οποίαν εν βραχυτάτω χρόνω και υπό περιστάσεις δυσμενεστάτας εστέφθη υπό επιτυχίας ο αγών των ημετέρων, ενώ παρόμοιοι αγώνες άλλων γενναίων λαών, παραπλεύρως ημών αγωνιζομένων, δεν κατώρθωσαν να φθάσωσιν ακόμη εις το τέρμα αυτών (Χειροκροτήματα ραγδαία εκ των θεωρείων).

»Δεν θα εξάρω την δύναμιν την ψυχικήν, την δύναμιν την αντλουμένην εκ της εμπνεύσεως των μεγάλων ιδανικών και εκ της συναισθήσεως υπερτέρων καθηκόντων, της οποίας η ύπαρξις εμπράκτως εμαρτυρήθη παρά τοις γενναίοις εκείνοις εις τους οποίους οφείλεται το νέον μεγαλουργημα, δεν θα εξάρω την δύναμιν ταύτην την ψυχικήν, διότι η Ιστορία ολόκληρος μαρτυρεί ότι, εάν τι δεν απέλιπε ποτέ την Ελληνικήν Φυλήν, κατά την ιστορικήν αυτής σταδιοδρομίαν, ουδέ κατά τας μάλλον αντιξόους περιόδους της μεγίστης υλικής καταπτώσεως το τι τούτο είναι η δύναμις η ψυχική, ο μοναδικός τούτος παράγων

της ζωτικότητας της εθνικής, ο θετικός ούτος προάγγελος και ασφαλείας εγγυητής του αισιωτέρου μέλλοντος των λαών των αξίων να προαχθώσιν. (Εύγε! Εύγε!)

»Και κατά τον διεξαγόμενον ακόμη πόλεμον τα κατορθώματα του στρατού ημών του τε κατά ξηράν και του κατά θάλασσαν κατέδειξαν, ότι δεν απέλιπον τοις επιγόνοις αι πατρώαι αρεταί εκείναι, αι οποίαι επί της χώρας επί της οποίας οικούμεν, υψώθησαν το πάλοι εις το επίπεδον εκείνο επί του οποίου άφθαρτοι παραμένουσιν, αποτελούσαι το ανέφικτον ιδανικόν πάσης ευγενούς καρδίας οπουδήποτε γης και αν πάλη αύτη. Αμφότερα τα τμήματα των στρατιών ημών κατά ξηράν και κατά θάλασσαν επετέλεσαν και διά του σημερινού θριάμβου συνεπλήρωσαν την ταχθείσαν εις αυτά αποστολήν και εδείχθησαν αντάξια των προσδοκιών του Έθνους. Η ευγνωμοσύνη της πατρίδος θα παρακολουθήση εσαεί τα ηρωικά αυτού τέκνα τα οποία πάντα – από του τετιμημένου Στρατηλάτου, του Οποίου το μέτωπον η δόξα επέστεψε με έκπαγλον στέμμα δόξης, υπέρ εκείνου το οποίον έδωκεν εις αυτόν η γέννησις, μέχρι του τελευταίου στρατιώτου – εξεπλήρωσαν το προς την πατρίδα καθήκον αυτών ήρεμα και αθορύβως. Αλλά, νομίζω Κύριοι, ότι η υψίστη ικανοποίησις, την οποίαν δυνάμεθα να δώσωμεν ημείς οι πολιτικοί άνδρες προς τους ήρωας εκείνους, και τους πεσόντας με το όραμα της μεγάλης πατρίδος ελευθέρας εις την εκφεύγουσαν ψυχήν και τους παλαισαντας και επιζήσαντας, είναι να προσπαθήσωμεν να επιτύχωμεν ώστε ο σκοπός, διά τον οποίον εκείνοι επάλαισαν, ηγωνίσθησαν, υπέφεραν, και απέθανον, πραγματοποιηθή εν όλω αυτού τω μεγαλείω. Τότε μόνον εάν κατορθώσωμεν να εξασφαλίσωμεν τους καρπούς των αγώνων και των νικών των γενναίων εκείνων, θέλομεν αυτούς μεν ικανοποιήσει, ημάς δε αναδείξει ανταξίους αυτών και θέλομεν συμμετάσχει και της τιμής, την οποίαν εκείνοι αναφαίρετον εκτήσαντο».

18. ΠΡΩΤΗ ΜΟΝΟΜΑΧΙΑ: Η ΣΠΟΝΔΥΛΙΚΗ ΣΤΗΛΗ

ΚΑΤΑ την ένδοξη αυτή εποχή, όταν η Ελλάδα είδε να πραγματο-

ποιούνται από τα στρατευμένα παιδιά της τα προαιώνια όνειρά της, οι βουλγαρικές δυνάμεις είχαν προελάσει και στην Ανατολική Μακεδονία, όπου η συμπεριφορά τους ήταν κάθε άλλο παρά συμμαχική. Μέτρα πιεστικά, τρομοκρατικά, θα έλεγε κανείς, εφαρμόστηκαν σε βάρος του ελληνικότατου πληθυσμού των περιοχών αυτών, γεγονός που προκάλεσε έντονες διαμαρτυρίες. Μεγάλη επιτροπή κατοίκων της Ανατολικής Μακεδονίας υπέβαλε υπόμνημα στη Βουλή, ζητώντας την κατάληψη της περιοχής από τις ελληνικές στρατιωτικές δυνάμεις.

Η επιτροπή έγινε δεκτή από τον πρωθυπουργό, ο οποίος δήλωσε: «*Εάν οι Έλληνες εκ των υποδούλων περιέλθουν υπό την κυριαρχίαν τινος των συμμάχων κρατών όπως κατ' ανάγκην θα περιέλθωσιν. η Κυβέρνησις θα πράξη ό,τι είναι δυνατόν να περιέλθωσιν ολιγότεροι*», οπότε ένα από τα μέλη της Επιτροπής δήλωσε ότι οι εκεί Έλληνες θα πράξουν τα πάντα για να αντισταθούν.

Τα διαλειφθέντα ανάγγειλε ο ίδιος ο Βενιζέλος στη Βουλή κατά τη συνεδρίαση της 2ας Μαρτίου 1913, οπότε υποβλήθηκε και η σχετική αναφορά για να προσθέσει και τα εξής:

ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ: «Θα περιέλθωσιν υπό ξένην κυριαρχίαν, τινός εκ των συμμάχων οι πληθυσμοί ούτοι, όχι διότι κατελήφθησαν αι χώραι αύται υπό των συμμάχων ή διότι απαιτούσι τούτο ούτοι, αλλά διότι γεωγραφικοί λόγοι φέρουσιν ημάς εις τοιαύτην θέσιν, ώστε και εάν μας έλεγον οι Σύμμαχοι ότι είναι διατεθειμένοι να μας αφήσωσι να επεκτείνωμεν τα όριά μας προς τα εκεί, διά να περιλάβωμεν και τους Ελληνικούς εκείνους πληθυσμούς, εγώ τουλάχιστον ως Υπεύθυνος Κυβέρνησις δεν θα εδεχόμην τοιαύτην χάραξιν ορίων ως λίαν επικίνδυνον, διότι θα ανεγνώριζον ότι, εάν επρόκειτο να εκταθώμεν εν συνεχεία παρά την θάλασσαν, διά να φθάσωμεν να περιλάβωμεν τους Ελληνικούς Πληθυσμούς της Θράκης, θα ανεγνώριζον, λέγω, ότι η Ελλάς θα ήτο ασθενεστέρα κατά τοιούτον τρόπον εκτεινομένη παρά την θάλασσαν άνευ σπονδυλικής στήλης, παρ' όσον θα ήτο, εάν τα όρια αυτής εστρογγυλεύοντο κατ' άλλην διεύθυνσιν...»

Όταν η συζήτηση γενικεύθηκε, τότε ο Δημήτριος Γούναρης εκφώνησε τον πρώτο βαρυσήμαντο πολιτικό του λόγο στη Βουλή, που σημείωνε την έναρξη της βαθύτατης αντίθεσής του προς την πολιτική του Ελ. Βενιζέλου για τα εθνικά ζητήματα. Είπε τότε ο Δημ. Γού-

ναρης, σύμφωνα με τα στενογραφημένα πρακτικά της Βουλής:

Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ: Κατάπληκτος, κύριοι Βουλευταί, διατελώ από όσα προ ολίγου ήκουσα λεχθέντα υπό του αξιοτίμου κ. Προέδρου της Κυβερνήσεως. Κατάπληκτος δε διατελώ εξ αυτών όχι μόνον διά το περιεχόμενον αυτών, αλλά και διά το ύφος με το οποίον ελέχθησαν, και διά τον τύπον, υπό τον οποίον ελέχθησαν. Αλλ' ουχί ήττον εκπλήσσομαι, και διά την αιτίαν, εκ της οποίας ενομίσθη αναγκαίον να λεχθώσιν ενώπιον της Βουλής, αι δηλώσεις τας οποίας προ ολίγου ηκούσαμεν από του στόματος του κ. Προέδρου της Κυβερνήσεως. Ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως προσεκάλεσε την Βουλήν εις επανάληψιν των εργασιών αυτής. Η Βουλή συνήλθε και εξακολουθεί εργαζομένη από δύο σχεδόν εβδομάδων. Η Κυβέρνησις καθ' όλον τούτο το διάστημα δεν έκρινε αναγκαίον να προβή εις οιαδήποτε δήλωσιν σχετιζομένην με τα Εθνικά πράγματα. Παρέλιπε δε πάσαν δήλωσιν, καίτοι εγνώριζε την αγωνίαν των Ελλήνων των εντός της χώρας της ελευθέρας και των Ελλήνων των έξω, υπέρ της ελευθερίας των οποίων διεξάγεται ο αγών. Παρέλιπε δε πάσαν τοιαύτην δήλωσιν, προφανώς διότι, εφ' όσον είναι εκκρεμής η Εθνική υπόθεσις, δεν επετρέπετο να αποκαλυφθή η θέσις η διπλωματική της Ελλάδος. Αι εργασίαι πλησιάζουσιν εις το τέλος. Και αιφνιδίως ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως εκ μιας φράσεως την οποίαν είπεν ο αξιοτίμος Βουλευτής Λακωνίας, έλαβεν αφορμήν να προβή εις τας δηλώσεις, ας ηκούσαμεν.

»Και ομιλήσας ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως δεν απήντησε μόνον εις τον κ. Βουλευτήν Λακωνίας, αλλ' ενόμισεν αναγκαίον ν' ανακοινώση και όσα απήντησεν εις έναν Κύριον, ο οποίος ωμίλησεν εις αυτόν εν τω δωματίω του Υπουργικού Συμβουλίου κατά το πνεύμα της υποβληθείσης εις την Βουλήν αιτήσεως. Και μας είπεν ο κ. Πρωθυπουργός ότι προς τον Κύριον εκείνον εξέθηκε πράγματα, τα οποία τη αληθεία είναι καταπληκτικόν πώς δύνανται να εκτεθώσι δημοσία εν τω σταδίω εν ω ευρίσκεται εκκρεμής η διαπραγματεύσις της εθνικής υποθέσεως. Διότι, Κύριοι, συνεισφέροντες πάσας τας Εθνικάς δυνάμεις επελήφθημεν αγώνος, του οποίου τον χαρακτηρισμόν οίον υπό πρώτου του κ. Προέδρου της Κυβερνήσεως έδόθη, επεκρότησεν η Βουλή και το Έθνος σύμπαν. Επελήφθημεν αγώνος ελευθερωτικού. Του αγώνος τούτου επελήφθημεν μετά

συμμάχων, τας μετά των οποίων συμφωνίας αγνοούμεν εν τη πεποιθήσει ότι αύται εξασφαλίζουν τα δίκαια του Ελληνισμού. Εν τούτοις βραδύτερον από δηλώσεις εξωδίκους του κ. Προέδρου της Κυβερνήσεως εμάθομεν ότι ουδεμία εγένετο συμφωνία. Πάσα επίκρισις παρελείφθη ως πρόωρος, διότι εν τη διανοία πάντων μία εκράτει και κρατεί ιδέα, η εξυπηρέτησις του εθνικού συμφέροντος και αποφυγή πάσης ενεργείας δυναμένης να ζημιώση αυτό. Και αίφνης ακούομεν ότι, ενώ ουδεμία εγένετο συμφωνία, η οποία θα εξασφάλιση τα εθνικά δίκαια, εκείνα διά τα οποία ουδείς θέλει ευρεθή να είπη ότι δεν έχουσιν ευσταθεστάτην την βάση και θετικωτάτην την υπόστασιν, εν τούτοις δηλούμεν ότι θεωρούμεν την εκδήλωσιν του εθνικού αισθήματος ελληνικωτάτων πληθυσμών ως αντιπατριωτικήν ενέργειαν. Και ως να μην ήρκει τούτο ακούομεν ότι και άλλα συμπαγή ελληνικά τμήματα, της υπό των Τούρκων αποσπασθείσης χώρας, κρίνονται τοιαύτα ώστε και προσφερόμενα ακόμη δεν θα τα εδέχετο ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως διά να μη μείνει η Ελλάς άνευ σπονδυλικής στήλης! Ταύτα δε λέγει ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως, καθ' ον χρόνον πρόκειται να διαπραγματευθώμεν περί των ζητημάτων αυτών. Δηλοί δε συγχρόνως ότι δι' εκείνα, τα οποία δεν θα εδέχετο, θα ζητήση ανταλλάγματα. Το επ' εμοί δεν αμφιβάλλω, Κύριοι, ότι μεθ' όλα όσα προ ολίγου ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως είπε, θέλει επιδιώξει ό,τι το συμφέρον του Έθνους τω υπαγορεύει εντελώς ανεξαρτήτως προς όσα είπε.

Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ: Να είπω μίαν λέξιν διά να διευκολύνω υμάς και τους άλλους. Κατά γενομένης διαπραγματεύσεως μεταξύ της Κυβερνήσεως και συμμάχων εδήλωσα ότι δεν είχομεν την αξίωσιν να εκταθώσι τα όρια της Ελλάδος εν Θράκη. Εζήτησα αλλαχού να λάβω ανταλλάγματα, αλλ' όχι εν Θράκη.

Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ: Δεν είναι δυνατόν να μοι δώσητε σαφεστέραν την εξήγησιν μέχρι ποίου σημείου θα ήτο δυνατή η επέκτασις των ορίων;

Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ: Όχι, αλλ' εδήλωσα αρνητικώς ότι δεν έχω την αξίωσιν να περιλάβωσι ταύτα τον πολύτιμον πληθυσμόν της Θράκης. Αλλαχού εζήτησα τ' ανταλλάγματα και έκαμα την θυσίαν ταύτην, ενόμιζα δε ότι μοι επιβάλλετο να παράσχω την βεβαίωσιν αυτήν, όπως την έκαμον προ μικρού, την παρέχω δε και προς υμάς την στιγμήν ταύτην.

Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ: Ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως δεν ηθέ-

λησε να απαντήσει εις το ερώτημα, το οποίον προς διασάφησιν έλαβον την τιμήν να υποβάλω προς αυτόν. Η ερμηνεία όμως, την οποίαν είμαι υποχρεωμένος να δώσω είναι ότι, η δήλωσις του κ. Προέδρου της Κυβερνήσεως εγένετο συνεπεία των όσων είπεν ο αξιότιμος Βουλευτής Λακωνίας και τα οποία αφεώρων ωρισμένας χώρας σχετιζομένας προς την υποβληθείσαν αναφοράν.

Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ: Ολόκληρον το Ελληνικόν Έθνος αφεώρων οι λόγοι του αξιότιμου Βουλευτού Λακωνίας. Μόνον του αξιότιμου Βουλευτού Αχαΐας και Ήλιδος αφεώρων ορισμένον μέρος αλλά του κ. Βουλευτού Λακωνίας αφεώρων όλον τον Ελληνισμόν.

Π. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΑΚΗΣ: Τας Σέρρας, την Δράμαν, και την Καβάλαν.

Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ: Εξ όσων εγώ αντελήφθην ο αξιότιμος Βουλευτής Λακωνίας ωμίλησε περί ωρισμένων εκτάσεων αναμφισθητήτως Ελληνικών, περί εκείνων δε ακριβώς των ιδίων εκτάσεων ωμίλησεν εις τον κ. Πρόεδρον της Κυβερνήσεως ο πολίτης εκείνος ο εν Αθήναις διαμένων, καταγόμενος δε εκ των αυτών μερών.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Να σας γνωρίσω το θέμα της αναφοράς κύριε συνάδελφε, το θέμα της αναφοράς περιλαμβάνει όλους τους Ελληνικούς πληθυσμούς και επ' αυτού γίνεται συζήτησις.

Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ: Κύριε Πρόεδρε, δεν απευθύνομαι προς υμάς, διά να ζητήσω εξηγήσεις. Το αντικείμενον της συζητήσεως θα το εκθέσω εις την Βουλήν καθ' ον τρόπον εγώ το αντιλαμβάνομαι.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Εγώ θέλω να σας δώσω εξηγήσεις.

Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ: Δεν θα μοι δώσετε σεις κ. Πρόεδρε. Εκείνοι, οι οποίοι έχουσι διάφορον γνώμην, θα μοι δώσωσιν εξηγήσεις.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Η αγόρευσις του αξιότιμου προλαλήσαντος περιεστράφη εις όλους τους Ελληνικούς πληθυσμούς, διότι τοιούτον είναι το θέμα της αναφοράς.

Π. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΑΚΗΣ: Ωμίλησα διά τας Σέρρας, την Δράμαν και την Καβάλαν.

Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ: Θα παρακαλέσω υμάς κ. Πρόεδρε να δεχθήτε ότι δεν υπάρχει περίπτωση να δώσητε εξηγήσεις.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ορίσατε.

Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ: Οφείλω να ερμηνεύσω τους λόγους του κ.

Πρωθυπουργού ως αφορώντας τας χώρας, περί των οποίων ωμίλησε και ο πολίτης εκείνος, ο οποίος έδωκεν αφορμήν εις τον κ. Πρόεδρον της Κυβερνήσεως να οργισθή καθ' ον τρόπον ωργίσθη. Και ο πολίτης εκείνος ωμίλησε περί ωρισμένων εκτάσεων, προς τον κ. Πρωθυπουργόν. Και περί των εκτάσεων εκείνων γίνεται λόγος και εν τη υποβληθείση αναφορά.

»Θα παρακαλέσω τον κ. Πρόεδρον της Κυβερνήσεως να ευαρεστηθή να σταθμίση μετά πλείονος ψυχραιμίας τας δηλώσεις εις ας προέβη. Και είμαι βέβαιος, ότι, όταν τας δηλώσεις ταύτας εξετάση μετά της ψυχραιμίας εκείνης την οποίαν επιβάλλει η διαχείρισις υποθέσεων τόσον σοβαρωτάτης σημασίας και τοιαύτης λεπτότητος, είναι αδύνατον να επιμείνη εις αυτάς. Λυπούμαι μέγਾਲως διά τον αξιότιμον Βουλευτήν εκ Λακωνίας, διότι ομιλήσας καθ' ον τρόπον ωμίλησε, χωρίς βεβαίως ουδεμίαν να έχη τοιαύτην προαίρεσιν, προκάλεσε την αγανάκτησιν του αξιότιμου Προέδρου της Κυβερνήσεως, ο οποίος εν τη αγανάκτησει αυτού είπε πράγματα τα οποία –είμαι βέβαιος ότι είσθε πάντες υμείς σύμφωνοι, ως θα είναι βεβαίως σύμφωνοι και πάντες εκείνοι οι οποίοι θα τα αναγνώσωσι, διότι δυστυχώς δεν θα εξαφανισθώσιν– είπε πράγματα τα οποία δεν υπήρχεν αμφιβολία ότι και αυτός ούτος ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως δεν θα είναι ευχαριστημένος ότι τα είπε. Διότι είναι πράγματα τα οποία ουδαμώς συντείνουν να ενισχύσουσι και την θέσιν αυτού και την θέσιν της Ελλάδος, εν ταις διαπραγματεύσεσι τας οποίας διεξάγει.

»Εν ταις διαπραγματεύσεσι ταύταις δεν θα είναι χρήσιμον ούδ' αυτό το αρνητικόν μέρος των δηλώσεων, το οποίον προ μικρού ετόνισε και περί του οποίου δεν πρόκειται. Διότι ενδιαφέρον είναι το μέρος των δηλώσεων το αφορόν τμήμα χώρας ελληνικώτατον, το οποίον ενδιαφέρει απείρως τον Ελληνισμόν και υπέρ της ενώσεως του οποίου είμαι βέβαιος ότι θα θελήση να αγωνισθή και δεν θα θελήση να το εγκαταλείψη ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως. Είναι τούτο το τμήμα εκείνο περί του οποίου ωμίλησε προχθές ο αξιότιμος εξ Αργολίδος και Κορινθίας συνάδελφος τοσούτον θαυμασίως. Δεν είναι δυνατόν ποτέ να φαντασθή τις ότι όλη εκείνη η έκτασις μεταξύ Στρυμώνος και Νέστου, η ελληνικωτάτη, την οποίαν ουδείς λόγος, ούτε ο γεωγραφικός, περί του οποίου ωμίλησεν ο αξιότιμος κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως ούδ' ο πολιτικός, ούδ' έτερός τις οιοσδήποτε δύναται να καταστήση αντικείμενον αξιώσεως των συμ-

μάχων να εγκαταλειφθή ούτω προχείρως εν τη αγανακτήσει μιας στιγμής. Ηκούσαμεν πάντες και παρακολουθήσαμεν μετ' ενδιαφέροντος εκείνα τα οποία τόσον εξαιρετώως εξέθηκε προ της Βουλής ο αξιότιμος Βουλευτής Αργολίδος και Κορινθίας. Είναι δυνατόν να είπη τις, ότι η προσκύρωσις των χωρών αυτών είναι επιβεβλημένον να γίνη κατά τρόπον παραγνωρίζοντα τα δικαιώματα του Ελληνισμού και ότι αι χώραι εκείναι, αι οποίαι έδωκαν την αφορμήν να γίνη η συζήτησις αύτη, κρίνονται εν τοιαύτη σχέσει προς τον Ελληνισμόν, ώστε να καταστώσιν αντικείμενον δηλώσεων οίαι αι του κ. Προέδρου της Κυβερνήσεως; Και να τεθώσι παραλλήλως με χώρας Ελληνικάς, διά τας οποίας εκρίθη επιτετραμμένον να λεχθή ότι είναι συμφέρον διά τον Ελληνισμόν να μην προστεθώσιν εις αυτόν, ίνα μη καταστήσωσι την Ελλάδα άνευ σπονδυλικής στήλης;

»Είναι τοιαύτα τα λεχθέντα υπό του κ. Πρωθυπουργού, ώστε χρήζουσιν αντικρούσεως. Είναι πράγματα διά τα οποία εν και μόνον επιβάλλεται να σημειωθή, ότι λεχθέντα ως ελέχθησαν και υπό περιστάσεις αι οποίαι παρερχόμεναι, θα λυπήσωσι και εκείνον ο οποίος τα είπε, δεν έχουσι την σημασίαν, ήτις ηδύνάτο να προσδοθή εις αυτά εκ του προσώπου του ειπόντος. Είναι αναγκαία δέ η σημειώσις αυτή, διά να μη λεχθή ότι εξεφράσθησαν ταύτα υπό του Κυβερνήτου και ηκούσθησαν υπό της Βουλής ολοκλήρου, χωρίς να υποσημειωθή αμέσως ότι είναι απλή έκφρασις αγανακτήσεως, η οποία παρέσυρε τον κυβερνήτην της χώρας να είπη όσα είπε».

19. ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΕΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΣΚΟΜΕΝΟΙ

ΟΣΟ προχωρεί ο χρόνος ο Δημήτριος Γούναρης γίνεται η κυριαρχούσα μορφή του Ελληνικού Κοινοβουλίου. Εάν ο Ελ. Βενιζέλος με τη σφύζουσα δραστηριότητα προχωρεί ακάθεκτος στην εφαρμογή του προγράμματός του, οι αγορεύσεις του Γούναρη αποτελούν το κέντρο του βάρους και καθιερώνουν την καταξίωσή του.

Σειρά ομιλιών του διαπρεπούς ρήτορα του εξασφαλίζουν ουσιαστικά την ηγετική θέση στο χώρο της Αντιπολιτεύσεως. Όταν στη συνεδρίαση της 23ης Δεκεμβρίου 1913 συζητείται το θέμα της συμβά-

σεως του δανείου των 500.000.000 δραχ. ο Δ. Γούναρης εκφωνεί έναν από τους καλύτερους λόγους του, επικρίνει την ύπαρξη ελλείμματος και απευθυνόμενος προς τον υπουργό των Οικονομικών Α. Διομήδη τονίζει:

Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ: Διότι γνωρίζετε σεις εκ της πείρας υμών ως υπουργού, αλλά γνωρίζετε και εκ των μελετών υμών, ποία είναι η θέσις σας. Είσθε ο μολοσσός ο τεταγμένος προ του Χρηματοκιβωτίου του Κράτους και φυλάττων αυτό από παντός εκ των συναδέλφων σας, ο οποίος θα θελήση να επιβάλλη χείρα εις αυτό. Χωρίς τούτο να πράξητε, διότι θα είναι αντιοικονομικόν, ασκήσατε όμως την εξουσίαν σας ταύτην μεθ' όλου του θάρρους και όλης της επιβολής. Διότι ενθυμηθήτε ότι, όταν εξογκωθή ο Προϋπολογισμός σας, ελάχιστα θα έχητε εν αυτώ κονδύλια επί των οποίων εν περιπτώσει αντιξώων περιστάσεων των οικονομικών υμών, να δύνασθε να χρησιμοποιήσετε την ψαλίδα. Εν τω ογκώδει Προϋπολογισμώ, ο οποίος θα διέπη ημάς εις το μέλλον, θα έχητε το δημόσιον χρέος ανεπίδεκτον πάσης μεταβολής, θα έχητε τας δαπάνας εκείνας εις τας οποίας κατά το παρελθόν εις στιγμάς στενοχωρίας και απογνώσεως κατέφευγον οι προκάτοχοι υμών και διά τον μετριασμόν των οποίων επετύγγανον βελτίωσιν της οικονομικής καταστάσεως. Εννοώ τας στρατιωτικάς και τας ναυτικάς μας δυνάμεις... Προ της ανάγκης των πραγμάτων εμείουν τας δαπάνας του στρατού και του ναυτικού. Αλλά αυτήν την ευχέριαν ο υπουργός των Οικονομικών της σήμερον και της αύριον, και ας ευχηθώμεν εντός βραχέος μέλλοντος, δεν θα έχη».

Στη συνεδρίαση της 12ης Μαΐου 1914 ο Γούναρης ομιλεί κατά της παραχωρήσεως της νήσου Σάσσωνας στο νεοϊδρυόμενο αλβανικό κράτος και αναφέρει τις απόψεις του για τους προβαλλόμενους λόγους ιδρύσεώς του.

Τέλος, στη συνεδρίαση της Βουλής της 23ης Οκτωβρίου 1914 και με αφορμή επερώτηση του βουλευτή Ψαρών Δ. Βρατσάνου, που αφορούσε κάποιες αμφιλεγόμενες ενέργειες του Έλληνα πρεσβευτή στην Αμερική για την προμήθεια και φόρτωση τροφίμων από τις ΗΠΑ, ο Δ. Γούναρης, γενικεύοντας τη συζήτηση, απέδωσε ευθύνες στον πρωθυπουργό για την επιλογή του προαναφερθέντος διπλωμάτη.

Απευθυνόμενος προς τον Ελ. Βενιζέλο είπε, μεταξύ άλλων, και τα εξής:

Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ: «Αυτή είναι η ευθύνη υμών. Αλλά η ευθύνη υμών έχει λόγον γενικώτερον. Κυβέρνησις κοινοβουλευτική, κατέχετε την εξουσίαν διότι εκπροσωπείτε το εν τη Βουλή πλειοψηφούν κόμμα, κατέχετε την εξουσίαν διότι εκπροσωπείτε την πλειοψηφίαν του Ελληνικού λαού και θα έχγητε αυτήν μέχρις ότου εξακολουθήση η τοιαύτη του Ελληνικού λαού εμπιστοσύνη προς εκείνους, οι οποίοι παρέχουσι τας ψήφους αυτών προς υμάς και διά των οποίων ίστασθε εν τη αρχή. Αλλά τούτο το οποίον επικαλέσθητε, ίνα, δεν ηξεύρω κατά τίνα συνδυασμόν σκέψεων, αποκρούσητε αιτιάσιν τίνα, η οποία ερρίφθη παρά του κ. Βουλευτού Ψαρών, τούτο επιβάλλει προς υμάς επιτακτικωτάτας υποχρεώσεις.

»Είσθε η δύναμις η λαϊκή, αλλά και διότι είσθε η λαϊκή δύναμις, φέρετε την ευθύνην της διαχειρίσεως του υπερτάτου αγαθού, της παντοδυναμίας του κράτους, η οποία έχει εμπιστευθή εις χείρας υμών.

»Και φέρετε την ευθύνην ταύτην ως κορυφή της Πολιτείας, την οποίαν διά της χειρός υμών, διά του πνεύματος υμών δύνασθε να ρυθμίσητε όπως θέλετε εντός των ορίων του Συντάγματος. Δεν έχετε μόνον, ως πεπλανημένως πιστεύετε, την Κυβέρνησιν, αλλά έχετε και την νομοθεσίαν και την διοίκησιν. Να επιβλέπητε και να εποπτεύητε κατά τον τρόπον τον προσήκοντα και να παρακολουθήτε πάσαν παραβίασιν... Έχετε, λοιπόν, την ευθύνην την πλήρη, την ακεραίαν δι' εκείνα τα οποία εγένοντο υπό του οργάνου υμών, διότι το όργανον εκείνο, το οποίον εκεί ευρίσκεται εξελέγη τη απολύτω εκλογή υμών».

Και ο Δ. Γούναρης τερμάτισε την αγόρευσή του με τα ακόλουθα:

Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ: ... Και αν είχε ο κ. Πρωθυπουργός τοιαύτα στοιχεία διά των οποίων επείσθη ότι ο κ. πρεσβευτής είναι κατάλληλος, θα συνεβούλευα αυτόν, αν μοι επέτρεπαν, όπως εις το μέλλον θεωρεί τα στοιχεία αυτά ως μη ικανά, διότι στηριχθείς εις αυτά εφάνη πλανηθείς κατά τρόπον λυπηρόν διά τα δημόσια συμφέροντα.

ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ: Ο αξιότιμος εξ Αχαΐας και Ήλιδος βουλευτής ουχί διά πρώτην φοράν ωμίλησεν ως διδάσκαλος, διδάσκων. Επιθυμώ να μην παρεξηγηθώ...

Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ: Παρακαλώ, συνεχίσατε.

Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ: (συνεχίζων). Δηλαδή το λέγω υπό την καλήν έννοιαν.

Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ: Όπως θέλετε. Δεν πειράζει αν το λέγητε

υπό την κακήν.

E. BENIZEΛΟΣ: (συνεχίζων)... διδάσκων τις είναι η ευθύνη των διαχειριζομένων τα κοινά.

Ήταν η πρώτη οξεία αντιδικία, ο πρώτος διαξιφισμός. Ο Ελ. Βενιζέλος ανέπτυξε κατόπιν τις απόψεις του, στις οποίες απάντησε ο Δ. Γούναρης που είπε μεταξύ άλλων:

Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ: Δεν κατηγορήσα όμως διά τον τρόπον κατά τον οποίον από της εποχής που καταλάβατε την αρχήν μέχρι σήμερον, δεν κατηγορήσα διά τα αποτελέσματα της συνολικής διαχείρισεως υμών. Εγώ ωμίλησα περί μιας συγκεκριμένης πράξεως και διά της αγορεύσεώς μου κατέδειξα ότι η διαχείρισις υμών, ως προϊσταμένου του υπουργείου Εξωτερικών, η διαχείρισις, λέγω, υμών υπήρξε πλημμελής.

Η αντιδικία αυτή προκάλεσε βαθύτατη εντύπωση, διότι έδειχνε τη διαφορά των αντιλήψεων. Και ο Βλ. Γαβριηλίδης από τις στήλες της «Ακροπόλεως» έγραψε:

«Η ανάγνωσις εκ της αγορεύσεως του κ. Δ. Γούναρη δεν δίδει την εντύπωσιν την οποίαν έκαμε εις τον κ. Πρωθυπουργόν ότι ήτο διδασκαλική... Αν όμως εξέλαβεν ως διδασκαλικά όσα έντονα, όσα ωραία, επίκαιρα και ανορθωτικά είπεν ο κ. Γούναρης περί της ευθύνης την οποίαν έχει και των μέτρων τα οποία έχει, τα οποία δύναται να λάβη αυτός έχων την Κυβέρνησιν, την διοίκησιν και την νομοθεσίαν, διά να μη ξανασυμβαίνουν τοιαύτα σκάνδαλα, τότε χωρίζονται τα πάντα μεταξύ των δυο πολιτικών, διότι ο μεν κ. Βενιζέλος παραδέχεται απαραίτητους τας κλοπάς και τας ζημίας, ο δε κ. Δ. Γούναρης φρονεί ότι μια αληθινή κυβέρνησις οφείλει και δύναται να κυβερνά, ώστε να μη ληστεύεται το κράτος. Και τότε, κατέληξε ο Γαβριηλίδης, αν χρειάζεται δάσκαλος διά να μη ληστεύεται το Δημόσιον τότε ΖΗΤΩ Ο ΔΑΣΚΑΛΟΣ».

Η ιστορική αυτή μονομαχία, η πρώτη μεταξύ των δυο μεγάλων αντιπάλων και επιφανών ρητόρων της Βουλής, φανέρωσε πλέον ότι το πολιτικό κλίμα έλαβε νέα μορφή και ότι σε πιστή εφαρμογή των συνταγματικών επιταγών υπήρχε στο Κοινοβούλιο κυβέρνηση που είχε την ευθύνη και αντιπολίτευση που ασκούσε πραγματικό και οξύ έλεγχο.

20. Η ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΗ ΠΡΟΔΟΣΙΑ

ΑΥΤΑ λέγονταν στις 2 Μαρτίου 1913, εποχή κατά την οποία εκδηλώθηκε η θηριωδία των Βουλγάρων κατά των ομογενών στην Ανατολική Μακεδονία και στη Θράκη. Παρόμοια επιθετικότητα, αλλά και βουλιμία για τα κέρδη του πολέμου, ανέπτυξαν οι Βούλγαροι και κατά των συμμάχων τους Σέρβων. Το πράγμα έφτασε στο απροχώρητο και ενώ η Τουρκία είχε ηττηθεί, οι δύο πιστοί σύμμαχοι Ελλάδα και Σερβία κατέληξαν σε μυστική συμφωνία για να αντιμετωπισθεί δυναμικά η βουλγαρική προκλητικότητα.

Αλλά στις 5 Μαρτίου σημειώθηκε ένα βαρυσήμαντο γεγονός: Η δολοφονία του Γεωργίου Α΄ στη Θεσσαλονίκη και η άνοδος στο θρόνο του Κωνσταντίνου Α΄. Ολόκληρη η Ελλάδα, αλλά και η Ευρώπη, πένθησαν το θάνατο του ειρηνικού και πράου εκείνου ηγεμόνα, αλλά επίσης χαιρέτησαν την έναρξη της βασιλείας ενός νικηφόρου διαδόχου, του οποίου τα κατορθώματα προκαλούσαν τον πανελλήνιο ενθουσιασμό. Μέσα σε αληθινή αποθέωση ο Κωνσταντίνος θεωρήθηκε ήρωας προορισμένος να πραγματοποιήσει όλα τα όνειρα του Γένους.

Οι Βούλγαροι, οι οποίοι με απάτη είχαν εισδύσει με δύο Μεραρχίες στη Θεσσαλονίκη, θεώρησαν την ευκαιρία κατάλληλη για να συνεχίσουν την επεκτατική τους προσπάθεια, την οποίαν καλούνταν ν' αντιμετωπίσουν οι Έλληνες και οι Σέρβοι. Είναι γεγονός, ότι ο Ελευθέριος Βενιζέλος προσπάθησε ν' αποφύγει τη σύγκρουση, αλλά τα γεγονότα υπερέρασαν την τάση του αυτή.

Άλλωστε και οι Βούλγαροι θιάζονταν για ν' αποκομίσουν μεγαλύτερα κέρδη, τώρα που η Ελλάδα ήταν συγκλονισμένη για το θάνατο του Γεωργίου Α΄. Αλλά και από την άλλη πλευρά τα πράγματα ήταν επείγοντα. Τις στρατιωτικές συνεννοήσεις εκ μέρους της Ελλάδας ανέλαβαν οι Ι. Μεταξάς και Ξ. Στρατηγός, οι οποίοι είχαν μεταβεί στο Βελιγράδι, έτσι, ώστε στις 19 Μαΐου (1 Ιουνίου 1913) υπογράφηκε η Ελληνοσερβική συνθήκη συμμαχίας, που θα μας απασχολήσει και αργότερα.

Δισταγμός πλέον δεν χωρούσε. Ο Κωνσταντίνος έσπευσε στη Θεσσαλονίκη, όπου η κατάσταση ήταν εκρηκτική. Η έναρξη της

βουλγαρικής επιθέσεως έγινε στο Παγγαίο και την ημέρα, κατά την οποία υπεγράφη η Ελληνοσερβική συμφωνία, τα βουλγαρικά στρατεύματα της Θεσσαλονίκης σε μια αστραπιαία ενέργεια εξουδετερώθηκαν και έτσι άρχισε ο ελληνοβουλγαρικός πόλεμος.

Τα δραματικά αυτά γεγονότα ανάγγειλε στη Βουλή ο πρωθυπουργός στη συνεδρίαση της 21ης Ιουνίου 1913, οπότε, μεταξύ άλλων είπε:

ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ: «Από της ημέρας καθ' ην εγένετο επίθεσις κατά του Σερβικού και του Ελληνικού στρατού και διετάχθη αυθημερόν γενική προέλασις του στρατού και μόνον, όταν εκκαθαρίζετο η Θεσσαλονίκη από της παρουσίας της εκεί βουλγαρικής φρουράς μόνον τότε η κυβέρνησις της Σόφιας ήρχισεν ισχυριζομένη ότι δεν είχε επιθετικάς διαθέσεις, και ήτο διατεθειμένη να διατάξη την αποστολή της προελάσεως του στρατού της εάν ημείς εδεχόμεθα την αναστολήν της προελάσεως του ιδικού μας».

Και αφού εξήγησε πώς και γιατί εναυάγησε η προσπάθεια ειρηνικής λύσεως των διαφορών, προχώρησε:

ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ: «Ησθανόμεθα καλώς ότι δεν έπρεπε να απωλεσθή ούτε μία ημέρα, ότι ευρισκόμεθα ενώπιον δήθεν συμμάχου, αλλά πραγματικού εχθρού».

Και μέσα σε ζητωκραυγές της Βουλής διάβασε το ιστορικό διάγγελμα του Κωνσταντίνου Α' που άρχιζε με τις λέξεις.

«Εις νέον αγώνα καλώ τον λαόν Μου».

Στη συνέχεια έλαβαν το λόγο ο Δ. Ράλλης, ο Ν. Δημητρακόπουλος και άλλοι και κατόπιν ανέβηκε στο βήμα ο Δημήτριος Γούναρης, που είπε:

Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ: «Αι δηλώσεις του κ. Προέδρου της Κυβερνήσεως εξαγγέλλουσιν άρδην μεταστροφήν των πραγμάτων. Αι ανακοινώσεις αυτού εμφανίζουσιν εις την Βουλήν και εις τον ελληνικόν λαόν, ότι διελύθη εν όνειρον, όνειρον ωραίον εν τη συλλήψει, αλλά προωρισμένον, όπως όλα τα όνειρα, να διαλυθή άμα τη επαφή προς την παραγνωρισθείσαν πραγματικότητα.

Και μαζί με το ωραίο όνειρον εναυάγησε και η πολιτική η οποία επ' αυτού εστηρίχθη, η πολιτική, την οποίαν δυνάμεθα να χαρακτηρίσωμεν ως πολιτικήν ευαγγελικήν ή πολιτική η οποία εβαυκαλίσθη με ελπίδας δεσμών αδελφικών μετά λαού, ο οποίος από μακροτάτων αιώνων μόνον μέσον επαφής προς την ημετέραν φυλήν ηθέλησε να έχη το εγχειρίδιον και μόνην σχέσιν μετ' αυτής την σφαγήν και την ερήμωσιν. Η πολιτική αυτή, η ονειροπόλος, ήτο φυσικόν να καταπέση, διότι εις ουδεμίαν διετέλει αρμονίαν προς τα πράγματα. Το ναυάγιον της πολιτικής ταύτης δεν είναι ποσώς περίεργον. Είναι η αποκατάστασις των πραγμάτων εις την φυσικήν αυτών τροχιάν, την τροχιάν την οποίαν εχάραξεν η ιστορία της οποίας την φοράν ουδεμία αυτοπεποιθήσις, όσον και αν αρκεί εις την ατομικήν αυτής έμπνευσιν, δεν θα είναι ικανή ν' ανακόψη ή να μετατρέψη. Είναι άξιον όμως παρατηρήσεως, ότι εχρειάσθη χρόνος μακρός, πολύ μακρός και γεγονότα πολλά, παρά πολλά μέχρις ότου επέλθη η αφύπνησις ημών. Δύναται τις να είπη άνευ υπερβολής ότι εδέησε ν' ακουσθή ο κρότος του Βουλγαρικού τηλεβόλου, ίνα διακοπή ο ονειροπόλος ημών ύπνος. Δεν είναι, Κύριοι, κατάλληλος η στιγμή ίνα εξετασθή αν η εμμονή ημών επί της σφαλεράς οδού, μεθ' όλα τα προειδοποιητικά σημεία, τα οποία ήρξαντο εμφανιζόμενα σχεδόν από της ενάρξεως του κατά της Τουρκίας πολέμου, εδημιούργησεν δυσχερείας διά τον ήδη αρξάμενον αγώνα. Ουδέ είναι δυνατόν ήδη να ερωτηθή αν παν ό,τι εγένετο ή παρελείφθη κατά τε το στάδιον των επιχειρήσεων των στρατιωτικών και κατά το στάδιον της διπλωματικής διαπραγματεύσεως επί τη φρούδω ελπίδι, ότι θα κατορθούτο να αποτραπή το αναπότρεπτον, δεν αποτελεί πρόσκομμα εις το έργον, εις το οποίον κατά μοιραίαν των πραγμάτων εξέλιξιν υπεβλήθημεν. Η δεδοκιμασμένη ηρωϊκότης του στρατού ημών, η δεξιότης του Αρχηγού, ο οποίος κατέκτησεν ήδη την θέσιν Αυτού περίβλεπτον εις το πάνθεον των μεγάλων Στρατηλατών εγγυάται υπέρ της πεποιθήσεως ότι θέλομεν επικρατήσει πάντων των προσκομμάτων όθεν δήποτε και αν ετέθησαν ταύτα. Η δύναμις της Ελληνικής φυλής, η αποτελούσα το απόσταγμα της ιστορικής αυτής εξελίξεως, είναι ικανή να γεννήση τας χρηστοτέρας των ελπίδων. Αι αρξάμεναι ήδη στρατιωτικάί επιχειρήσεις τείνουσιν εις το να μεταβάλωσιν εν ραγδαία προόδω εις πράγματα τας ελπίδας ταύτας. Ο στρατός ημών ακάθεκτος, ανατρέπων παν το επιπροσθούν καταρρίπτει συγχρόνως και τον μύθον, τον οποίον μόνον

ο επιτήδειος θόρυβος εδημιούργησε, περί της κατά την τελευταίαν τριακονταετίαν ιδιαζόντως δημιουργηθείσης δράσεως των σημερινών αντιπάλων μας. Και μαζί με τον μύθον αυτόν έχω την πεποίθησιν ότι καταπίπτει και πάσα σκέψις, πάσα πρότασις, πάσα πράξις ημών, η οποία έκλινεν εις την υπόκυψιν εις αξιώσεις, αι οποίαι ενομίσθη ότι ήσαν επιβεβλημένοι υπό της ανάγκης των πραγμάτων».

Και τερμάτισε ως εξής:

«Και εν τω νέω αγώνι ο Ελληνισμός ολόκληρος με όλας αυτού τας δυνάμεις, ενιαίος και αδιαίρετος, εφορμών επί την πραγματάωσιν της ιστορικής αυτού αποστολής, δύναται ν' αναμένη μετά πεποιθήσεως και τον τελικόν αυτού θρίαμβον, ο οποίος θέλει είναι εν ταυτώ θρίαμβος του πολιτισμού και του δικαίου».

21. ΡΗΤΟΡΙΚΕΣ ΑΨΙΜΑΧΙΕΣ

ΜΕΤΑ το ευτυχές πέρας του πολέμου κατά της Βουλγαρίας από την Ελλάδα και τη Σερβία, που απέληξε σε συντριβή των βουλγαρικών δυνάμεων, άρχισε στη Βουλή (13-14 Νοεμβρίου 1913) η συζήτηση για την κύρωση της συνθήκης μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, ενώ προχωρούσαν οι διαπραγματεύσεις για τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου.

Η συζήτηση πήρε διαστάσεις, επειδή μετά τον πρωθυπουργό μίλησαν την πρώτη ημέρα ο Ν. Δημητρακόπουλος, που διατύπωσε έντονη κριτική κατά της κυβερνήσεως και ακολούθησαν οι βουλευτές Α. Αλεξανδρής, Δ. Καλλέργης, Κ. Κουμουندούρος, Ν. Τριανταφυλλάκος και Γ. Θεοτόκης.

Η συζήτηση συνεχίσθηκε και στη δεύτερη συνεδρίαση, οπότε έλαβε το λόγο ο Δ. Γούναρης, ο οποίος είπε:

Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ: *«Κύριοι, καλούμενοι ίνα δώσωμεν την ψήφον ημών επί της Συνθήκης προ παντός καθήκον έχομεν να εξετάσωμεν κατά πόσον αι συμφωνίαι αι εν αυτή περιλαμβανόμεναι ανταποκρίνονται εις εκείνα τα Εθνικά συμφέροντα προς τα*

οποία αποσκοπούσι. Έπειτα της συζητήσεως ταύτης, ήτις θα καθορίση την αξίαν των συμφερόντων, η συζήτησις περί των ευθυνών αν τα συμφωνηθέντα κακώς έχουσιν. Επί του πρώτου ζητήματος θα παρακαλέσω υμάς να επιτρέψητε να υποβάλω εις την υμετέραν κρίσιν παρατηρήσεις τινας εις ας προήλθον εξετάσας τας διαφορούς της συνθήκης συμφωνίας».

Εξετάζοντας ένα προς ένα τα άρθρα της συνθήκης, τόνισε αρχικώς ότι η επαναφορά του προ του πολέμου μετά της Τουρκίας καθεστώτος των σχέσεων μεταξύ Ελλάδας παρουσιάζει και πάλι τις ατέλειες εκείνες, που παρουσίαζε πριν, ιδιαιτέρως μάλιστα εκείνες που αφορούσαν τα συμφέροντα των Χριστιανών, που διαβιούσαν στην Τουρκία. Και ενώ, είπε, η Τουρκία πέτυχε την εγκατάσταση της δικαστικής δικαιοδοσίας των μουφτήδων σε όλες τις περιοχές της Ελλάδας, όρος που βελτίωνε την κατάσταση των Μουσουλμάνων που διέμεναν στην Ελλάδα, καμιά βελτίωση δεν επιτεύχθηκε για τους Χριστιανούς στην Τουρκία.

Αναφέρων έπειτα τα άρθρα περί αμνηστίας και αφού εξέτασε τις προηγούμενες μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας Συνθήκες, παρατηρεί, ότι ο όρος της αμνηστίας δεν διατυπώθηκε σύμφωνα με τις ελληνικές αξιώσεις.

E. BENIZEΛΟΣ: *Αληθώς η διατύπωσις του άρθρου δεν εγένετο συμφώνως προς τας αξιώσεις ημών.*

Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ: *Και ούτως οι λιποτάκται Έλληνες, οι εκ Τουρκίας, ως και οι ανυπότακτοι, ήτοι οι Έλληνες οι αρνηθέντες να φέρουν όπλα κατά των αδελφών των, θα εξαιρεθώσι της αμνηστίας... Και παρακαλώ να αναλογισθήτε την θέσιν των προσώπων ότι είναι υποχρεωμένα να εκπατρισθώσι διότι είναι αδύνατον να επανέλθωσιν εις την Τουρκίαν υπό κατηγορίαν, οία η βαρύνουσα αυτούς, αφού δεν θα απολαύσωσι της αμνηστίας. Και είναι χιλιάδες αδελφών μας αυτοί, ους δεν επροστατεύσαμεν ήδη νικηταί, όσον επροστατεύσαμεν αυτούς κατά το 1897 ηττημένοι!»*

Εξετάζοντας τα άρθρα, που καθόριζαν ποιοι δικαιούνται της ελληνικής ιθαγενείας και αναλύοντας διά μακρών προηγούμενες Συνθήκες, που ίσχυαν προ του πολέμου, συμπέρανε ότι η μη προς όφελος των Ελλήνων της Τουρκίας ρύθμιση του ζητήματος αυτού εύλογο είναι να προκαλέσει μεγάλα προβλήματα στους Έλληνες, δεδομένου

ότι η στρατολογία στην Τουρκία ήταν καθολική.

Κατόπιν ασχολήθηκε επί των άρθρων που αφορούσαν την ιδιοκτησία, με τα οποία αναγνωριζόταν πλήρως το δικαίωμα της ιδιοκτησίας για τους Μουσουλμάνους, που έμεναν στην Ελλάδα ή είχαν εκπατρισθεί.

Προχωρώντας, ρώτησε αν είναι αληθής η πληροφορία ότι μετά της Συνθήκης υπάρχει και επιστολή του υπουργού των Εξωτερικών της Ελλάδας, που απευθυνόταν προς εκείνους με τους οποίους συνεβλήθη η Ελλάδα, και διά της οποίας επιστολής αναγνωρίστηκε κάποιον νομικό πρόσωπο.

Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ: *Μάλιστα. Εδέχθημεν την αναγνώρισιν ως νομικού προσώπου του Νεοτουρκικού Κομιτάτου, και την νόμιμον κατοχήν των κτημάτων αυτού, επεβάλετο δε ν' αποδεχθώμεν την απαίτησιν και να μη διαφιλονικήσωμεν την αξίωσιν διότι δεν ήτο ζήτημα άξιον να παρατείνη τας διαπραγματεύσεις.*

Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ: *Τούτου όμως ούτως έχοντος η εν τη επιστολή συμφωνία αντίκειται προς τα εν τη Συμβάσει συνομολογηθέντα και θα ήτο ανάγκη να προσαρτηθή και η επιστολή εις την Σύμβασιν, ως πρόσθετος επί πλέον παραχώρησις.*

Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ: *Η Οθωμανική Κυβέρνησις δεν διετύπωσε τιαύτην αξίωσιν.*

Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ: *Δεν πρόκειται περί της Οθωμανικής Κυβερνήσεως.*

Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ: *Δεν είναι δική μας δουλειά να ζητήσωμεν αυτό.*

Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ: *Δεν είναι ιδική σας δουλειά. Της Βουλής όμως είναι.*

Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ: *Ούτε της Βουλής.*

Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ: *Της Βουλής βεβαίως είναι. Όταν λαμβάνωσι χώραν συμφωνία αι οποία κατά το Σύνταγμα πρέπει να προσαχθώσιν εις την Βουλήν είναι δικαίωμα της Βουλής να ζητήση να προσαχθώσι και να κυρωθώσιν ή αν δεν κυρωθώσι, να μην υφίστανται.*

Ασχολούμενος κατόπιν ο Γούναρης με το άρθρο που αφορούσε την αναγνώριση της θρησκευτικής και δικαστικής αυτονομίας στους Μουσουλμάνους, μέλλοντες υπηκόους Έλληνες, ανέτρεξε στο παρελθόν και εξετάζοντας παλαιές Συνθήκες με άλλες χώρες της Τουρκίας, από την οποία αποσπάσθηκαν άλλοτε χώρες που κατοικούνταν

από Μουσουλμάνους, έκρινε ότι κακώς δόθηκαν τόσα προνόμια στους Μουφτήδες Μουσουλμάνων που διέμεναν στην Ελλάδα. Και κατέληξε με τα ακόλουθα:

Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ: Δεν δύναμαι να ορίσω ποίαν άλλην φέρετε ευθύνην, διότι δεν δύναμαι να σχηματίσω γνώμην άλλως ή επί τη βάσει εγγράφων, έγγραφα δε δεν μας προσήχθησαν ενώ τα εξητήσαμεν. Δι' αυτό δε δεν εκφράζω γνώμην και περί του γενικωτέρου τρόπου της διαχειρίσεως των πραγμάτων των αφορώντων τα Εθνικά συμφέροντα. Αλλά την ευθύνην εκείνην, την οποίαν ετόνισα προ ολίγου, την συνάγω από εκείνα τα οποία σεις μας είπατε, ότι έκτοτε ευρίσκετο η Τουρκία εις τοιαύτην θέσιν. Και ενώ τοιαύτη ήτο η θέσις της Τουρκίας και από ημέρας εις ημέραν εβελτιούτο, ως λέγετε, σεις εξακολουθείτε διαπραγματευόμενοι και ουδέν επιτυγχάνοντες παρά μόνον την επαύξησιν των αξιώσεων της Τουρκίας και την επαύξησιν των βαρών και ζημιών, τας οποίας υφίστατο η Ελλάς. Τούτο εξάγεται εξ εκείνων τα οποία εξεθήκατε προ ολίγου κατά την εσπέραν ταύτην».

Εξ άλλου, στη συνεδρίαση της Βουλής (22 Νοεμβρίου 1913) γίνεται συζήτηση επί του νομοσχεδίου «Περί κυρώσεως διαταγμάτων εκδοθέντων κατά την απουσίαν της Βουλής». Στη συζήτηση παίρνουν μέρος ο Ν. Τριανταφυλλάκος, ο Ν. Δημητρακόπουλος, ο Γ. Θεοτόκης, ο Α. Μιχαλακόπουλος, ο Δ. Ράλλης και ο Π. Τσαλδάρης.

Ο πρωθυπουργός υποστηρίζει ότι είναι θεμελιώδης πλάνη να νομίζουν οι προλαλήσαντες ότι τα Ν.Δ. είναι προτάσεις νόμου αλλά κανόνες δικαίου.

Και συνέχισε κατά τα επίσημα πρακτικά:

Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ: «Τούτο όταν έχετε υπ' όψιν, θέλετε πεισθή ότι καλώς έχουσιν, ως ήλθον προ υμών Ν.Δ. Αλλά ποίος είπει ότι η Βουλή δεν έχει δικαίωμα να μεταβάλη ή να μεταρρυθμίσει οιονδήποτε θέλει;

Στο Βενιζέλο απαντά ο Δημ. Γούναρης, ο οποίος τονίζει:

Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ: «Δεν πιστεύω ότι ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως σοβαρώς εννοεί να υποστηρίξη την θεωρίαν την οποίαν ανέπτυξεν εν τη αγορεύσει του. Τι είπεν ο κ. Πρωθυπουργός;

Δεν ζητούμεν, είπεν, παρ' υμίν να νομοθετήσητε, αλλά να εγκρίνητε τα μέτρα τα νομοθετικά. Τι εννοεί με αυτό; Εννοεί: Ημείς έχοντες την Κυβέρνησιν, ήτοι την Κυβερνητικήν εξουσίαν, ενομοθετήσαμεν και εκείνο το οποίον επράξαμεν αξιούμεν και πιστεύομεν ότι αποτελεί Νόμον. Και παρ' υμών των ασκούντων την νομοθετικήν εξουσίαν δεν ζητούμεν να θέσητε τούτο το οποίον ημείς εν τοις Διατάγμασι εθέσαμεν ως Νόμον, αλλά να αναγνωρίσητε ότι το παρ' ημών τεθέν ως νόμος, είναι νόμος. Ζητούμεν όμως επί πλέον να αποφανθήτε ότι καλώς παρ' ημών εγένετο το ούτω γενόμενον. Και προχωρών ο κ. Πρωθυπουργός, διά να αποδείξη ότι το διά των Διαταγμάτων τεθέν είναι νόμος, λέγει: Η ανάγκη του να ρυθμισθώσι τα θέματα άτινα τα Διατάγματα ερρύθμισαν, και αφ' ετέρου η έγκρισις της κοινής γνώμης περί του ότι καλώς εγένετο η ρύθμισις των θεμάτων, κατέστησαν την υπό της εκτελεστικής εξουσίας ρύθμισιν των θεμάτων τούτων κανόνα δικαίου και επομένως Νόμον. Και ούτως εμφανίζεται κατά την θεωρίαν του κ. Πρωθυπουργού, νέον σύστημα κυοφορίας του νόμου γενομένης μείξεως της ανάγκης μετά της κοινής γνώμης. Η δε κοινή γνώμη φέρεται ως εγκρίνουσα, όχι την αρχήν αλλά την σειράν των άρθρων των Διαταγμάτων ανερχομένων εις πολλάς δεκάδας και ρυθμιζόντων πληθύν λεπτομερειών. Αλλ' εις τίνας ανήκει και πώς ασκείται η νομοθετική εξουσία δεν είναι ζήτημα θεωριών, ούτε φράσεων, ούτε λέξεων. Περί τούτου υφίστανται κανόνες και επιταγαί εν τω συντάγματι.

Δ. ΡΑΛΛΗΣ: Ούτε αντικείμενον συζητήσεως.

Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ: Ούτε αντικείμενον συζητήσεως δύναται τούτο να γίνη εν οιαδήποτε αιθούση, πολύ δ' ολιγώτερον πάσης άλλης, εν τη αιθούση ταύτη. Εις τίνας ανήκει και πώς ασκείται η νομοθετική εξουσία δεν θα καθορίσωμεν δυνάμει θεωριών ή αναπτύξεων ευφραδώς ή μη. Το λέγει το Σύνταγμα. Πέραν δε του Συντάγματος ουδείς δύναται να είπη ότι έχει ή δύναται να ασκήση τοιαύτην εξουσίαν. Δύναται να έχη πλειοψηφίαν μια Κυβέρνησις και αύτη να εγκρίνη τας θεωρίας και τας πράξεις αυτής, αλλά τούτο δεν θα δημιουργήση διάταξιν παράπλευρον της του Συντάγματος και την των Νόμων γέννεσιν άλλως καθορίζουσιν ή ως το Σύνταγμα επιτάσσει».

22. ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Η ΣΥΝΘΗΚΗ των Αθηνών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας και η συνθήκη του Βουκουρεστίου, μεταξύ Ελλάδας, Σερβίας, Μαυροβουνίου και Ρουμανίας, που προστέθηκε στην ομάδα των βαλκανικών κρατών, καθώς και η συνθήκη του Λονδίνου, των Βαλκανίων με την Τουρκία, τερμάτισαν μεν τον πόλεμο, αλλά άφησαν πολλές εκκρεμότητες. Μεταξύ αυτών ήταν η κυριαρχία των νήσων του Αιγαίου, την οποία διεκδικούσε η Τουρκία, μια διεκδίκηση που εξακολουθεί και σήμερα να υφίσταται υπό λανθάνουσα, αλλά πάντοτε επικίνδυνη μορφή.

Άλλη εκκρεμότητα ήταν το Βορειοηπειρωτικό, που είχε περιπλακεί από τη δημιουργία του αλβανικού κράτους, αλλά και το ζήτημα της Καβάλας, στο οποίο αξίζει να αναφερθούμε, διότι η Βουλγαρία, ασχέτως της συντριβής της στον Ελληνοβουλγαρικό πόλεμο, διεκδικούσε την Καβάλα. Και επειδή η ωραία πόλη της Αν. Μακεδονίας αποτέλεσε σημείο όχι μόνο εξωτερικών αλλά και εσωτερικών προστριβών, πρέπει να μην το παραβλέψουμε.

Τόσο η Ελλάδα όσο και η Βουλγαρία διεκδικούσαν την επίμαχη πόλη, που ήταν καθαρά ελληνική, αλλά κατά την εξέλιξη του πολέμου είχε βρεθεί υπό βουλγαρική κατοχή. Η αντίθεση των δύο χωρών είχε εκδηλωθεί καθαρά κατά τη Διάσκεψη του Βουκουρεστίου.

Ο Βρετανός πρεσβευτής στην Αθήνα Σερ Φράνσις Έλλιοτ ανέφερε στο Φόρεϊν Όφφισ τα εξής:

«Δυσκολεύομαι να πιστεύσω ότι ο Βενιζέλος σκέπτεται να παραδώσει την Καβάλαν υπό οιασδήποτε συνθήκας, εκτός υπό πραγματικήν πίεσιν. Η Καβάλα δεν είναι απλώς γεωγραφική έκτασις, αλλά και περιφέρεια αποκλειστικώς Ελληνική, δοκιμασθείσα από την Βουλγαρικήν κατοχήν. Αμφιβάλλω αν ο Βασιλεύς θα εδέχετο τοιαύτην παράδοσιν ή ότι θα συμφωνούσεν ο λαός».

Και ο Άγγλος υπουργός των Εξωτερικών, ο αποδέκτης, απάντησε:

«Καθείς γνωρίζει ότι η Καβάλα είναι Ελληνική, αλλά τα ζητήματα αυτά δεν δύνανται να λύονται μόνο βάσει καθαρώς εθνολογικών κριτηρίων».

Και σε άλλο τηλεγράφημα προς τον πρεσβευτή του στην Αθήνα πρόσθεσε:

«Η Ελλάς δεν δύναται να έχει το παν. Και αν κρατήση την Καβάλαν οφείλει να μη δημιουργή δυσκολίας όσον αφορά τα νότια σύνορα της Αλβανίας».

Ο Άγγλος υπουργός υπονοούσε τη διεκδίκηση της Βορείου Ηπείρου από την Ελλάδα.

Κατά τη διάρκεια αυτών των εξελίξεων ο Βενιζέλος αισιοδοξούσε και δήλωνε προς το Βρετανό πρεσβευτή ότι η Ελλάδα δεν είχε κατακτητικές διαθέσεις αλλά ότι *«έπρεπε να κρατήση τας παραθαλασσίας πόλεις»* προσθέτοντας ότι *«η Ελλάς θα έπρεπε να αναμένη μερικά έτη μίαν προσπάθειαν "ρεβάνς" από την Βουλγαρίαν»* (Σ. Μαркеζίνη «Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος», τόμος Γ, σελ. 223 - 224).

Τό θέμα της Καβάλας ήταν περίπλοκο, αλλά τη λύση έδωσε ο Γερμανός Αυτοκράτορας, ο οποίος, μέσω της Ρουμανίας, ζήτησε να παραχωρηθεί τελικά η Καβάλα στην Ελλάδα. Η παρέμβαση αυτή δεν είχε φιλελληνικό χαρακτήρα, γιατί ήταν γνωστή η φιλοτουρκική πολιτική της Γερμανίας, ούτε οφειλόταν στους συγγενικούς δεσμούς του με την ελληνική δυναστεία. Ο Γουλιέλμος Β΄, που είχε υπερφίαλα κατακτητικά σχέδια, θέλησε με την παρέμβασή του να υποχρεώσει την Ελλάδα, με αντικειμενικό σκοπό να την παρασύρει στο άρμα του. Τελικά η Καβάλα αναγνωρίστηκε γενικά ως ελληνική, αλλά το Βορειοηπειρωτικό παρέμενε σαν κάρφος, που και σήμερα κάπως επιζεί. Και είναι γνωστό ότι οι Βορειοηπειρώτες, που διαφώνησαν με τις αποφάσεις της Διάσκεψης του Βουκουρεστίου, κήρυξαν αυτονομία και εγκατέστησαν προσωρινή Κυβέρνηση υπό τον τότε Γεν. Διοικητή Γ. Χρ. Ζωγράφο και με υπουργό των Εξωτερικών τον Α. Καραπάνο. Οι Αλβανοί επιχείρησαν να εκτοπίσουν τους Βορειοηπειρώτες, αλλά αποκρούστηκαν με τις δυνάμεις του συνταγματάρχη Σπυρομήλιου.

Με πολλές διακυμάνσεις υπογράφηκε στις 4/17 Μαΐου 1914 η συμφωνία της Κέρκυρας, με την οποία παραχωρούνταν στην Αλβανία η Κορυτσά και το Αργυρόκαστρο, των οποίων αναγνωριζόταν και είδος αυτονομίας και η άκρα ελληνικότητα. Τα επόμενα χρόνια αποδείξαν ότι όλα αυτά ήταν *«έπεα πτερόεντα»*. Και το Βορειοηπειρωτικό, έστω και υπό λανθάνουσα μορφή, εξακολουθεί να σοβεί, παρά

τον τερματισμό της εμπόλεμης κατάστασης που υφίστατο μεταξύ των δύο χωρών.

Παρά τις περιπλοκές αυτές, η Ελλάδα εξακολουθούσε να βρίσκεται μέσα σε κλίμα ενθουσιασμού και θριάμβων. Είχε ένα λατρευόμενο Στρατηλάτη βασιλέα και ένα λαοφιλή, δυναμικό πρωθυπουργό και έβλεπε μπροστά της να διανοίγεται ένα λαμπρό μέλλον.

Το επιστέγασμα των πανηγυρισμών στην ευτυχούσα Ελλάδα ήταν μια συμβολική τελετή που πραγματοποιήθηκε στην αίθουσα του θρόνου των Ανακτόρων στην Αθήνα. Εκεί, με την παρουσία όλης της πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας, ο πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος επέδωσε εξ ονόματος των Ενόπλων Δυνάμεων τη στραταρχική ράβδο στο βασιλέα Κωνσταντίνο, ενώπιον της βασιλικής οικογένειας, των αυλικών και των ανώτατων αρχών. Ήταν μια συγκινητική στιγμή που γράφτηκε με φωτεινά γράμματα στην Ιστορία του Έθνους. Η προσφώνηση του Πρωθυπουργού υπήρξε θερμή και η απάντηση του εστεμμένου νέου Στρατάρχη συγκινητική.

Ύστερα από την ωραία αυτή τελετή, ο βασιλεύς επιχείρησε περιοδεία στις μεγάλες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες. Όταν έφτασε στο Βερολίνο, ο Κάιζερ τον κάλεσε στα γυμνάσια του γερμανικού στρατού και εκεί, όπως απροόπτως, του απένειμε και αυτός τη γερμανική στραταρχική ράβδο.

Ήταν η δεύτερη, καλά υπολογισμένη και πονηρή ενέργεια του Γουλιέλμου Β΄ για να υποχρεώσει – όπως έλπιζε – τον Έλληνα βασιλέα, ο οποίος στην απάντησή του ανεφέρθηκε τυπικά, αλλά κολακευτικά, για το γερμανικό στρατό και για τις σπουδές Ελλήνων αξιωματικών στη Γερμανία.

Η αντιφώνηση αυτή δεν είχε κανένα ιδιαίτερο σκοπό, αλλά πάντως αποτέλεσε λάθος, στο οποίο υπόπεσε ο Κωνσταντίνος. Γιατί ήταν γνωστό ότι την οργάνωση του ελληνικού στρατού είχε αναλάβει γαλλική αποστολή υπό το στρατηγό Εϋντού, και κατά συνέπεια οι έστω και τυπικές βασιλικές φιλοφρονήσεις προς τον Κάιζερ – τον αιώνιο εχθρό των Γάλλων – προκάλεσαν την αντίδραση της κυβέρνησεως των Παρισίων.

Όταν έγινε γνωστή η παρεξήγηση, ο Βενιζέλος παρακάλεσε το βασιλέα, που επρόκειτο στη συνέχεια να επισκεφθεί το Παρίσι, να εκφραστεί με ιδιαίτερο θαυμασμό για το γαλλικό στρατό και με ευγνωμοσύνη για τη γαλλική στρατιωτική αποστολή. Πραγματικά, ο Κωνσταντίνος, φτάνοντας στο Παρίσι, μίλησε με μεγάλη θερμότητα, υπογράμμισε τους ελληνογαλλικούς δεσμούς και αποκατάστησε τα πράγματα. Και όμως, στην ανήσυχη Ευρώπη της εποχής εκείνης κάτι

έμεινε από τη διαλυθείσα αυτή παρεξήγηση.

Και δεν πρέπει να λησμονείται, ότι για τους καλοθελητές ο Κωνσταντίνος ήταν «ο γαμβρός του Κάιζερ», ενώ από την άλλη πλευρά οι κατά μεγάλη πλειοψηφία και παράδοση γαλλόφιλοι Έλληνες δεν απέκρυπταν τα αισθήματά τους για τη μεγάλη Γαλλική Δημοκρατία.

Δυστυχώς, είναι γνωστό ότι από την εποχή της Εθνεγερσίας οι Έλληνες είχαν χωριστεί σε κόμματα, καθένα από τα οποία θεωρείτο ότι εξέφραζε τις απόψεις της μιας ή της άλλης μεγάλης δύναμης. Με τον καιρό η απαράδεκτη αυτή τάση μειώθηκε, αλλά πάντα υπήρχαν οι συμπαθούντες ή αντιπαθούντες τους ξένους, αναλόγως των συμφερόντων τους ή των πεποιθήσεών τους.

Φαίνεται, ότι κατάλοιπα των απαράδεκτων αυτών συμπαθειών ή αντιπαθειών επέζησαν όχι μόνο μέχρι των ημερών που ιστορούμε, αλλά και πολύ αργότερα. Και τούτο εξηγεί πολλά που συνέβησαν κατά τα επόμενα χρόνια.

23. «ΠΡΟΑΓΓΕΛΙΑ ΘΥΕΛΛΗΣ»

Η ΕΝΑΡΞΗ του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου και η επέκτασή του στο χώρο της νοτιοανατολικής Ευρώπης είχε μια απο τις σημαντικότερες για τη χώρα μας εξελίξεις με την εκστρατεία των Δαρδανελίων, που πυροδότησε την εκδήλωση της ελληνικής κρίσης, δηλ. την παραίτηση του Ελ. Βενιζέλου και την άνοδο του Δημητρίου Γούναρη στην εξουσία.

Πριν φτάσουμε εκεί, πρέπει απλά να θυμήσουμε τη δολοφονία του Διαδόχου της Αυστροουγγαρίας στο Σεράγιεβο της Σερβίας, το αυστριακό τελεσίγραφο που αποδέχτηκε κατά το πλείστο το Βελιγράδι, την κήρυξη πολέμου της Αυστρίας εναντίον της Σερβίας και την τελική αντιπαράθεση των δύο αντίπαλων μπλοκ, αφ' ενός του γερμανο-αυστρο-ουγγρικού στο οποίο προσχώρησε και η Τουρκία, αργότερα δε και η Βουλγαρία και αφ' ετέρου του ρωσικού, γαλλικού, αγγλικού και βελγικού κατόπιν της παραβίασεως της ουδετερότητάς του από τη Γερμανία και του ιταλικού που, ενώ ανήκε στη Συμμαχία των Κεντρικών Αυτοκρατοριών, μεταπήδησε στην πλευρά της Αντάντ.

Μέσα σ' αυτόν τον κυκεώνα βρέθηκε και η Ελλάδα, που είχε ανάγκη ανασυγκρότησης μετά τους δύο νικηφόρους πολέμους 1912 - 13

και προσαρμογής στη νέα της εδαφική διάσταση. Και αυτό αποτέλεσε πλήγμα στην οργανωτική της προσπάθεια, όταν ο αντίκτυπος των γεγονότων έφτασε μέχρι τη γειτονική Σερβία, με την οποία η Ελλάδα συνδεόταν με συμμαχία αμοιβαίας βοήθειας.

Η αλήθεια είναι, ότι ο Βενιζέλος, όταν η Σερβία ζήτησε την εφαρμογή των όρων της συμμαχίας, δήλωσε προς το Σέρβο πρωθυπουργό Πάσιτς, ότι προτιμότερο θα ήταν για τις δύο χώρες η διατήρηση, προς το παρόν, της ελληνικής ευμενούς ουδετερότητας, θέση την οποία η Σερβία αποδέχτηκε.

Η γενική ελπίδα ήταν ότι θα αποφευγόταν η επέκταση της σύρραξης στον υπόλοιπο βαλκανικό χώρο, αλλά ο Βενιζέλος, εμπνεόμενος από τα ιδανικά του, έκρινε μοναδική, αλλά κάπως πρόωρα, την ευκαιρία ολοκλήρωσης της απελευθερωτικής προσπάθειας της Ελλάδας, ύστερα από τη συντριβή της Τουρκίας, που τώρα είχε προσκολληθεί στις Κεντρικές Αυτοκρατορίες και είχε ενισχυθεί οικονομικά και πολιτικά με τη μετάκληση του Γερμανού στρατηγού Λίμαν Φον Σάντερς σαν στρατιωτικού οργανωτή.

Ο Έλληνας πρωθυπουργός διαπνεόταν από φανερά ανταντόφιλα αισθήματα και, βέβαιος για τη νίκη της Αντάντ, επιδίωξε την προσχώρηση της Ελλάδας στο δυτικό συγκρότημα. Για το λόγο αυτό, ευθύς μετά την έναρξη του πολέμου, όπως διηγείται ο μετέπειτα Άγγλος Πρωθυπουργός Λόυδ Τζώρτζ, ο Βενιζέλος ανακοίνωσε τη 19η Αυγούστου 1914 (νέο ημερ.) ότι *«με την πλήρη έγκριση του Βασιλέως και του Υπουργικού Συμβουλίου έθεσε ρητώς εις την διάθεσιν των Συμμάχων όλας τας κατά ξηράν και θάλασσαν δυνάμεις της Ελλάδος»*. Στη δήλωσή του πρόσθετε, ότι *«αι μικραί ελληνικαί δυνάμεις – στρατός 250.000 και ναυτικό – θα ήταν μετά των ελληνικών λιμένων χρήσιμοι του συμμαχικού αγώνα και ότι 50.000 άνδρες θα μπορούσαν να σταλούν εις την Αίγυπτον δια την τήρησιν της τάξεως»*.

Και όμως, η ελληνική πρόταση αποκρούστηκε, γεγονός που ο Λόυδ Τζώρτζ χαρακτηρίζει ως τεράστιο λάθος της αγγλικής κυβερνήσεως. Οι λόγοι της απορρίψεως ήταν άλλοι, γιατί οι Σύμμαχοι, μετά την απόκρουση της γερμανικής επιθέσεως στη μάχη του Μάρνη, έβλεπαν τον πόλεμο να μεταβάλλεται σε στατικό, με την αντιπαράθεση των δύο αντίπαλων στρατιών στα χαρακώματα, στα οποία έμειναν επί μακρό χρόνο. Η εξέλιξη αυτή ανησυχούσε τις συμμαχικές κυβερνήσεις που αναζητούσαν να πραγματοποιήσουν, έστω και για λόγους εντυπώσεων, μια αξιόλογη στρατιωτική επιτυχία.

Και τότε ήταν που ο Τσώρτσιλ ως πρώτος λόρδος του Ναυαρχείου, επιδίωξε με τη σκληρή θεληματικότητά του να οργανωθεί συμμα-

χική επιχείρηση κατά των Δαρδανελλίων για την παραβίαση των Στενών. Ο μεγάλος Άγγλος πολιτικός μελετούσε από καιρό το σχέδιο και παρά τις σφοδρές αντιδράσεις πέτυχε την υιοθέτηση των απόψεών του.

Πρέπει να σημειωθεί ότι το θέμα των Δαρδανελλίων είχε μελετηθεί και από το Ελληνικό Γεν. Επιτελείο και υπάρχει στο αρχείο του η σχετική εισήγηση του Ι. Μεταξά, τότε υπαρχηγού του επιτελείου, που υποδείκνυε ότι για να επιτύχει η επιχείρηση έπρεπε πολύ προ της εκρήξεως του πολέμου να γίνει αιφνιδιαστική επίθεση κατά των Στενών, η οποία θα εύρισκε ανέτοιμη την Τουρκία. Η μελέτη αυτή, που χρονολογείτο προ του παγκόσμιου πολέμου, έπαιρνε τώρα σημαντική επικαιρότητα.

Στη Βρετανία το θέμα ήταν ακόμη αμφιλεγόμενο, επειδή πολλοί υποστήριζαν ότι χωρίς στρατιωτική απόβαση δεν ήταν δυνατό να κυριευθούν τα Στενά. Τελικά το Βρετανικό Πολεμικό Συμβούλιο αποφάσισε (13 Ιανουαρίου 1915), παρά την αντίθετη γνώμη των εμπειρογνομόνων, να οργανωθεί ναυτική εκστρατεία κατά των Δαρδανελλίων το Φεβρουάριο – χωρίς μάλιστα να ενημερωθεί η σύμμαχος Γαλλία. Το τελευταίο αυτό ήταν μια πρώτη ένδειξη της δυσαρμονίας των σχέσεων των δύο μεγάλων δυνάμεων, δυσαρμονίας που σοβούσε.

Το Βρετανικό Πολεμικό Συμβούλιο συνεχίζοντας τις προσπάθειές του για το σύνολο των πολεμικών επιχειρήσεων, αποφάσισε στις 9 Φεβρουαρίου να προσφερθεί ανά μια αγγλική και μια γαλλική ταξιαρχία στην Ελλάδα απέναντι της άμεσης πολεμικής συμπράξεως προς τους Συμμάχους. Σχολιάζοντας το θέμα ο Ουίνστον Τσόρτσιλ, γράφει: «Την προσφοράν αυτήν εθεώρησα απολύτως ανεπαρκή. Ποτέ δεν είπιστευσα ότι η Ελλάς – ακόμη δε ολιγότερον και η Βουλγαρία – θα αφήνονταν να παρασυρθούν από την προσδοκίαν μιας βοήθειας, της οποίας τα στενά όρια αποτελούν ομολογίαν της αδυναμίας μας. Η γνώμη αυτή δικαιώθηκε χωρίς χρονοτριβήν, και ο Βενιζέλος απέκρουσε την προσφοράν». Πρέπει να σημειωθεί, ότι η προσφορά αποτελούσε γενικής φύσεως πρόταση και δεν υπονοούσε συμμετοχή της Ελλάδας ειδικά στην επιχείρηση κατά των Δαρδανελλίων, που είχε ήδη αρχίσει.

24. ΟΝΕΙΡΑ ΕΑΡΙΝΩΝ ΝΥΚΤΩΝ

ΠΡΙΝ ΦΤΑΣΟΥΜΕ στην κρίσιμη αυτή φάση των εξελίξεων, πρέ-

πει να προβούμε σε νέα διευκρίνιση: Όπως προαναφέραμε, οι σελίδες αυτές δεν βασίζονται ή δεν παρακολουθούν την ύποπτη και αμφιλεγόμενη παραϊστορία των παρασκηνίων. Δεν την ενδιαφέρουν οι προσωπικές γνώμες και οι κρίσεις του ενός ή του άλλου ατόμου, παρά μόνο αν αποτελούν επίσημες εκδηλώσεις. Οι φλυαρίες των διαφόρων – ξένων κυρίως – διπλωματικών κύκλων, που συνδέονται με την Ελλάδα, οι αφηγήσεις των απορρητών του κοιτώνα, η μετάδοση του κοινώς λεγόμενου «κουτσομπολιού» για θέματα υψηλής πολιτικής, δεν έχουν θέση στη μελέτη μας. Τα σχετικά συγγράμματα, παρά την αμεσότητα που μπορούν σε ορισμένες περιπτώσεις να έχουν, απορρίπτονται και δεν αποτελούν στοιχείο ιστορικής έρευνας. Υπάρχουν, βέβαια, συγκεκριμένες περιπτώσεις επαφών, ημιεπίσημης μορφής, που αναφέρονται, αλλά υπολογίζονται μόνον εφ' όσον επιβεβαιώνονται από τα πράγματα και δεν αποτελούν είτε υπερβολές φανατισμού ή υπερεκτιμήσεις των γεγονότων. Οι περιπτώσεις αυτές θα κριθούν κατ' αξία και κατ' αντιπαράθεση ιδιαίτερος για αμφιλεγόμενα στοιχεία που αμφισβητούνται σοβαρώς.

Αναφερόμενοι στην υπόθεση των Δαρδανελλίων, υπενθυμίσαμε ότι υπήρχαν τα επιτελικά σχέδια του Ι. Μεταξά, που ανέλυαν εμπειριστατωμένα το θέμα της αμυντικής οργάνωσης των Στενών και πρόβλεπαν περιπτώσεις αιφνιδιαστικής ή μη επίθεσως, με την υποσημείωση ότι η μη αιφνιδιαστική επίθεση θα αφύπνιζε την προσοχή των Τούρκων. Και δεν πρέπει να λησμονηθεί, ότι ο Ελ. Βενιζέλος απέδιδε ιδιαίτερη προσοχή στις στρατιωτικές εμπειρίες του πρώτου υπασπιστή του και, κατά την κρίσιμη στιγμή, αρχηγέοντος του Γεν. Επιτελείου.

Όταν κατόπιν ο Βενιζέλος δεν επείθετο στις εισηγήσεις του Ι. Μεταξά, ανασύρθηκε η έκθεση Φραντζή και η έκθεση Κριεζή. Ο πρώτος, διακεκριμένος στρατιωτικός, και Ακόλουθος της Ελλάδας στην Τουρκία, είχε τη γνώμη ότι «μία καλή εμπειροπόλεμος Ελληνική Μεραρχία θα ήρκει προς τούτο» (δηλ. την άλωση των Στενών).

Και ο δεύτερος, ο ναυτικός Κριεζής, υποστήριζε ότι «η χερσόνησος της Καλλιπόλεως παρέμεινεν ανοχύρωτος και με ελαχίστην επ' αυτής δύναμιν τουρκικού στρατού» (Γ. Βεντήρη: «Η Ελλάς του 1910 - 1920» τόμος 1, σελ. 277).

Στο σημείο αυτό η πρώτη κατά του τουρκικού φρουρίου συμμαχική επίθεση σημείωσε επιτυχία και αυτό αναπτέρωσε τις ελπίδες και είχε δημιουργήσει απατηλές προσδοκίες. Ο Ελ. Βενιζέλος επωφελούμενος της περιστάσεως πρότεινε στον Άγγλο πρεσβευτή να στείλει ένα σώμα στρατού στην Καλλίπολη, πρόταση η οποία έγινε αυ-

θημερόν και αμέσως δεκτή από τη βρετανική κυβέρνηση. Στο σχετικό τηλεγράφημά του ο σερ Έντουαρντ πρόσθεσε (2 Μαρτίου 1915): «Και του ελληνικού στόλου εις τα Δαρδανέλλια η σύμπραξις θα ήταν ευπρόσδεκτος» και σαν επιστέγασμα ο Άγγλος πρεσβευτής συμπλήρωνε: «Ο κ. Βενιζέλος ελπίζει ότι θα είναι εις θέσιν να κάμη οριστικήν πρότασιν αύριον. Έχει ήδη πλησιάσει τον βασιλέα, ο οποίος, ως έμαθα από άλλην πηγήν, είναι υπέρ του πολέμου».

Αφού, λοιπόν, όλοι ήταν σύμφωνοι, βασιλεύς, Βενιζέλος, αγγλική κυβέρνηση κλπ., γιατί δεν έγινε η τόσο σημαντική για την Ελλάδα αυτή σύμπραξις της στην επίθεση εναντίον των Δαρδανελίων; Και εδώ αρχίζει ακριβώς το περίπλοκο μυθιστόρημα, του οποίου έγινε κατάχρηση και του οποίου τη λύση θα προσπαθήσουμε να δώσουμε εμείς, βάσει των επίσημων στοιχείων.

Για να αναζητήσουμε την αλήθεια, θα επικαλεσθούμε αρχικά, βάσει εγκύρων πηγών, τα εκατέρωθεν στοιχεία, γιατί στο θέμα αυτό υπήρξε μεγάλη αντιπαράθεση και από αυτό αρχίζουν τα πρώτα έκδηλα σημεία της εθνικής κρίσεως. Θα πρέπει, λοιπόν, να παρατεθούν όσα υποστηρίζουν οι διάφορες πλευρές και κατόπι θα βγει το ιστορικό συμπέρασμα.

Ο ιστορικός Γ. Βεντήρης, του οποίου το σύγγραμμα «Η Ελλάς του 1910 - 1920» θεωρείται ότι εκφράζει τις απόψεις του Βενιζέλου, σχεδόν καθ' υπαγόρευση, αναφέρει τα της γνωστής αγγλικής προτάσεως της 21-24/1/1914 σύμφωνα με την οποία: «Εάν η Ελλάς ταχθή μετά της Σερβίας ως σύμμαχος αυτής και μετάσχει του πολέμου, η Γαλλία και η Ρωσία θα αναγνωρίσουν ευχαρίστως εις την Ελλάδα παραχωρήσεις πολύ σπουδαίας επί της παραλίας της Μικράς Ασίας».

Ο Βενιζέλος ενημέρωσε το βασιλέα και ζήτησε τη γνώμη του διοικητή Επιχειρήσεων του Επιτελείου. Ο αντισυνταγματάρχης Ι. Μεταξάς σύστησε να απορριφθεί η αγγλική πρόταση, διότι η επέκταση στη Μικρά Ασία ήταν και στρατιωτικώς ασύμφορη και πολιτικώς επικίνδυνη για την Ελλάδα. Παρά ταύτα, ο Πρωθυπουργός απηύθυνε στο βασιλέα δυο υπομνήματα, το πρώτο στις 11 Ιανουαρίου και το δεύτερο στις 17 Ιανουαρίου, με τα οποία πρότεινε την αποδοχή της πρότασης.

Κατά το Γ. Βεντήρη, ο Βενιζέλος έγραψε στο υπόμνημά του ότι: «και αν ακόμη αποτυγχάναμε, θα είχαμε ήσυχον την συνείδησίν μας ότι ηγωνίσθημεν υπέρ της διασώσεως των εν δουλεία εισέτι ομογενών μας, οίτινες διατρέχουν τον έσχατον κίνδυνον και υπέρ των γενικωτέρων συμφερόντων της ανθρωπότητος και της ανεξαρτησίας των μικρών λαών, την οποία θα ηπειλεί ανεπανορθώτως η γερμανική επικράτησις».

Με το δεύτερο υπόμνημα ο Βενιζέλος πρότεινε στο βασιλέα, προς μετριασμόν του κινδύνου, να παραχωρηθεί στους Βουλγάρους το τμήμα Καβάλα, Δράμα, Σαρή - Σαμπάν, με τον όρο συμμετοχής της Βουλγαρίας στον πόλεμο, ενώ η Ελλάδα θα λάμβανε τη Δυτική Μικρασία με 800.000 Έλληνες, αντί των 30.000 του τμήματος Καβάλας κ.λ.π. Σε σχετική συνεργασία βασιλέως - Βενιζέλου κρίθηκε αναγκαίο να διευκρινισθεί η στάση της Ρουμανίας. Την επομένη, η ρουμανική κυβέρνηση απάντησε αρνητικά. Και σε νέα συνομιλία Βενιζέλου - Μεταξά ο τελευταίος απόκρουσε την ανάμειξη στον πόλεμο ακόμη και με τις οποιασδήποτε προϋποθέσεις. Ο Βενιζέλος επέμεινε στην άποψή του, αλλά την επομένη, όταν έγινε γνωστή η χορήγηση γερμανικού δανείου στη Βουλγαρία, γνωστοποίησε στις δυνάμεις της Συνεννοήσεως ότι η Ελλάδα δε θα μετείχε στον πόλεμο λόγω της επικρεμάμενης βουλγαρικής απειλής, της οποίας η Ελλάδα είχε πικρή πείρα.

Τότε ακριβώς τέθηκε το θέμα της επιθέσεως κατά των Δαρδανελίων που αναφέραμε και οι προσδοκίες του Βενιζέλου αναπτερώθηκαν. Ευρισκόμενος στην ίδια ψυχολογική κατάσταση και ο Γ. Βεντήρης γράφει:

«Η ηχώ των πυροβόλων της Προποντίδος έφθανεν έως των περάτων πάσης Ελλάδος. Οι αετοί του Βυζαντίου κτυπούσαν τα φτερά των επάνω από την Αθηναϊκήν Ακρόπολιν και την κοιλάδα του Ευρώτα. Νέοι δρόμοι ανοίγοντο σε αρχαίες ελπίδες. Την ώραν αυτήν, όπου τα σπαθιά της Χριστιανοσύνης άστραφταν στην ασπίδα ελπίδα του Ελλησπόντου, οι καρδιές των Ελλήνων έκαιγαν από την φλόγα της προσδοκίας...»

Ωραία και πατριωτική εικόνα, αλλ' άραγε ήταν πραγματική;

Και ο Βεντήρης προσθέτει, ότι ο Βενιζέλος θα έθετε στη διάθεση των Συμμάχων ένα σώμα ελληνικού στρατού, όταν όμως ανακοίνωσε τη σκέψη του στο βασιλέα, εκείνος, αφού παρατηρούσε ότι η επιχείρηση ήταν δυσχερής, εξουσιοδότησε το Βενιζέλο να βολιδοσκοπήσει τον Άγγλο πρεσβευτή, του οποίου – όπως αναφέραμε ήδη – η απάντηση ήταν ευμενής.

Υπό την επήρεια του οράματος που έβλεπε να πραγματοποιείται, ο Βενιζέλος, προωθώντας τις προοπτικές του, στέλνει στις 13/28 Φεβρουαρίου το ακόλουθο τηλεγράφημα προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη (υπ' αριθμ. 1629):

«Εάν οι Σύμμαχοι μετά τινας εβδομάδας εισέλθωσιν εις την

Κωνσταντινούπολιν, η Αγία Σοφία, το σύμβολον τούτο της Ελληνικής Ορθοδοξίας, το κτίσμα των αυτοκρατόρων του Βυζαντίου, όπου εστέφοντο οι Βασιλείς και χειροτονούνται οι Πατριάρχαι, η ιερά κιβωτός ασθέστων ελπίδων και ιδεωδών δεν είναι δυνατόν ή να αποδοθή άνευ αναβολής εις τον χριστιανισμόν, καθαγιαζομένη εκ νέου και μετά αιώνας εις την ορθόδοξον πίστιν, την πίστιν των πρώτων κτητόρων και λατρευτών αυτής» (Γ. Βεντήρη: «Η Ελλάδα του 1910 - 1920», τόμ. 1, σελ. 283).

Τούτο σημαίνει ότι ο Ελ. Βενιζέλος έβλεπε μέσα στις προσεχείς εβδομάδες να συνεχίζεται η διακοπείσα την 29η Μαΐου 1453 θεία λειτουργία στο ναό της Αγίας Σοφίας!

Στη συνέχεια της αφηγήσεως, θα δούμε πού ανακόπησαν και κατέρρευσαν οι ωραίες αυτές ελπίδες και τα χρυσά όνειρα.

25. ΑΝΑΓΚΑΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΓΕΙΩΣΗ

ΕΝΩΠΙΟΝ της ελπιδοφόρας αυτής προοπτικής ο Βενιζέλος εργάζεται – κατά Βεντήρη πάντοτε – τη νύχτα της 16 - 17ης Φεβρουαρίου και γράφει το τρίτο υπόμνημά του προς το βασιλέα, τονίζοντας ότι η Ελλάδα αναλάμβανε για πρώτη φορά την τάξη ευρωπαϊκού κράτους και στο κεντρικό του σημείο προσθέτει:

«Τίνα ωφέλη θα συνεκομίζομεν δια της μετοχής ημών εις την κατά των Δαρδανελλίων και της Κωνσταντινουπόλεως επίθεσιν των συμμάχων (δι' ενός σώματος στρατού) δεν είναι ανάγκη να εξάρω. Αφ' ενός μεν θα συνεπράττομεν και ημείς εις την ρύθμισιν του ζητήματος της Κωνσταντινουπόλεως και των Στενών, αφ' ετέρου δε έχομεν να προσδοκώμεν εν περιπτώσει νίκης της Τριπλής Συνεννοήσεως τας υπεσχημένας ημίν ήδη εδαφικάς παραχωρήσεις εν Μικρά Ασία...»

Πριν υποβάλει το έγγραφο στο βασιλέα, ο Βενιζέλος ανάθεσε στο διοικητή του Γεν. Επιτελείου Ι. Μεταξά να προπαρασκευάσει στρατιωτικώς την εκτέλεση του σχεδίου, εφ' όσον τούτο είχε την έγκριση του βασιλέα. Κατόπιν, ζήτησε ακρόαση από το βασιλέα, προς τον οποίο είπε:

– Μεγαλειότατε, θα μου επιτρέψετε να σας διαβάσω το χαρτί μου.

Και ιδού η σκηνή, όπως την περιγράφει – προφανώς καθ’ υπαγόρευση του Βενιζέλου – ο Βεντήρης:

«Ο Βασιλεύς ήκουσε προσεκτικά την μεταλλικήν εκείνην φωνήν, η οποία έπειθεν, υπέσχετο, παρεκάλει, ηπειλεί. Εφ’ όσον και προухωρούσεν η ανάγνωσις, ο Κωνσταντίνος έβλεπε σαν να ήταν εμπρός του τα νερά του Αιγαίου κατοπτρίζοντας νικηφόρους στόλους. Την Πύλη του Ρωμανού στεφανωμένην με δάφνας αυριανού θριάμβου. Τους δρόμους της Πόλης να αντιλαλούν το όνομά του, ανάμεσα σε ήχους σπαθιών και καλπασμούς πολεμικών ίππων. Δεν ήμπορούσε να ονομάζεται Κωνσταντίνος, να έχη ανατραφή με αυτοκρατορικούς θρύλους, να φορή το Στέμμα των Ελλήνων και να μείνη αδάκρυτος εμπρός εις τον άνδρα, όστις του έδειχνε την Σμύρνην και την Κωνσταντινούπολιν, αφού δύο χρόνια πριν τον ωδήγησεν από το χέρι εις την Θεσσαλονίκην και τα Γιάννενα.

»Εις κάποιαν στιγμήν ο Βασιλεύς παρετήρησεν:

– »“Ναι, αλλά να μην πάμε απρόσκλητοι. Να προσπαθήσωμε να μας καλέσει η Συνεννόησις”».

Και ο Βεντήρης συμπληρώνει:

«Όταν ετελείωσεν η ανάγνωσις, τα μάτια του Κωνσταντίνου ήσαν δακρυσμένα. Με φωνήν παλλομένην εκ συγκινήσεως ανέκραξεν:

»“ Εμπρός, λοιπόν. Με την βοήθειαν του Θεού”.

» Ο Βενιζέλος απεχαιρέτισεν υπό το κράτος αληθούς κλονισμού και απεχώρησε. Εις το υπασπιστήριον ο Πρωθυπουργός – συνεχίζει ο Βεντήρης – ευρέθη ενώπιον του αναμένοντος να εισαχθή επιτελάρχου Ι. Μεταξά. Του έκαμε γνωστήν την βασιλικήν έγκρισιν και τον παρεκάλεσε να ετοιμάσει τα αναγκαία προς επιστράτευσιν. Του άφηνε την εκλογή του σώματος στρατού το οποίον θα εστέλετο εις Καλλίπολιν. Ο Μεταξάς όμως απήντησε:

»“Εσκέφθην, κύριε Πρόεδρε, επί των όσων μου ανακοινώσατε ήδη διά την επιχείρησιν των Δαρδανελλίων. Θεωρώ ολεθρίαν την εις αυτήν συμμετοχήν της Ελλάδος και, αν πραγματοποιηθή, παραιτούμαι”».

«Ο Βενιζέλος – κατά Βεντήρη – αντελήφθη ότι αντιμετώπιζε πραξικόπημα. Οι αξιωματικοί, είτε αρχιστράτηγοι, είτε επιτελάρχαι γίνουν, μένουν στρατιώται. Διαφωνούν, αλλ’ εκτελούν.

Ο Μεταξάς επαναστάτει.

»Ο Βενιζέλος συνέστησεν εις τον αρχηγέοντα του επιτελείου να κρατήση απολύτως μυστικήν την παραίτησίν του. Επανήλθεν αμέσως έπειτα εις το γραφείον του Βασιλέως και του ανεκοίνωσε τα διατρέξαντα.

»“Ο Μεταξάς πολιτεύεται”, είπεν ο Πρωθυπουργός. Ενώπιον της απροόπτου εκείνης διαφωνίας ο Βενιζέλος συνέστησε εις τον Κωνσταντίνον να κληθή συμβούλιον εκ των πρώην Πρωθυπουργών προς πλήρη διαφώτισιν της καταστάσεως».

Αυτά τα συνταρακτικά διηγείται ο Γ. Βεντήρης, στον οποίο ο Βενιζέλος δήλωσε ευθύς αμέσως ότι, ενώ ο βασιλεύς είχε πεισθεί, άλλαξε στο μεταξύ γνώμη κατόπιν της παρεμβολής Μεταξά.

Ας δούμε όμως τώρα τι λέγει ο Ι. Μεταξάς στη μεταξύ αυτού και του Ελ. Βενιζέλου αρθρογραφική μονομαχία μετά είκοσι έτη, δηλαδή κατά το 1934. Ο Μεταξάς αναφέρει τα λεχθέντα τότε από το Βενιζέλο και προσθέτει:

«Η διήγησις είναι αναληθής. Τα πράγματα συνέβησαν ως εξής:

»... Την 17ην Φεβρουαρίου ειργαζόμενη εις το γραφείον μου του Γεν. Επιτελείου, οπότε περί ώραν 11ην π.μ. έλαβον πρόσκλησιν του κ. Βενιζέλου να τον συναντήσω εις το γραφείον του εις το υπουργείον των Στρατιωτικών. Μετέβην πάραυτα και εκεί ήκουσα από αυτόν ότι προ μιας ώρας είδε τον Βασιλέα, του επρότεινε την συμμετοχήν της Ελλάδος εις την εκστρατείαν των Δαρδανελλίων δι' ενός σώματος στρατού και του αφήκεν επιστολήν της οποίας αντίγραφον μου ανέγνωσε. Εν τη επιστολή ταύτη ο κ. Βενιζέλος ανέπτυσσε δι' ολίγων γραμμών το σχέδιον του πολέμου και ειδικώς το σχέδιον της εκστρατείας των Δαρδανελλίων. Τότε του απήντησα ότι, όσον αφορά το ζήτημα της εξόδου εκ της ουδετερότητος, έχω θεθαίως την γνώμην μου, αλλ' επειδή είναι κυρίως πολιτική, απόκειται εις την Κυβέρνησιν να αποφασίση. Το πού όμως θα κατευθύνη η Ελλάς τας επιχειρήσεις της εις τα Δαρδανέλλια ή αλλαχού, είναι εντελώς ζήτημα της αρμοδιότητος της ιδικής μου και, αφού ο κ. Βενιζέλος δεν εννοεί επί τούτου να παραδεχθή τας ιδέας μου, και επιμένει εις επιχειρήσιν άγουσαν εις καταστροφήν, καταρτίζει μάλιστα μόνος του και τα σχέδια αυτού, είμαι υποχρεωμένος να παραιτηθώ της θέσεώς μου και τότε ο κ. Βενιζέλος θα ηδύνατο να εκλέ-

ξη άλλον αρχηγόν του Επιτελείου συμφωνούντα με τας απόψεις του, αν δεν ήθελε να διευθύνη τας επιχειρήσεις ο ίδιος.

»Μου απήντησεν εν ταραχή – συνεχίζει ο Ι. Μεταξάς – να μεταβώ εις τον Βασιλέα, όπως αυτός λύση το αναφυέν ζήτημα. Του απήντησα ότι δεν έχω να κάμω τίποτε με τον Βασιλέα, ο οποίος είναι συνταγματικός Βασιλεύς και δεν δίδει διαταγάς εις τας υπηρεσίας, ότι έχω να κάμω με τον υπουργόν των Στρατιωτικών, δηλ. αυτόν, υπό τας διαταγάς του οποίου υπάγομαι και ότι επιμένω εις την παραίτησίν μου. Μετά τούτο μετέβην και πάλιν εις το γραφείον μου και εκείθεν του απέστειλα μετ' ολίγας ώρας την αίτησιν περί αποστρατείας μου, συνοδευομένην από μακρόν υπόμνημα περί της καταστρεπτικής εκστρατείας των Δαρδανελλίων».

Και αφού επανέρχεται στα σχέδια του Ελ. Βενιζέλου επιλέγει:

«Και όλος αυτός ο παράδεισος θα επραγματοποιείτο εάν εγώ δεν εμπόδιζα τον κ. Βενιζέλον να στείλη ένα σώμα Ελληνικού στρατού εις τα Δαρδανέλλια... Ομολογώ ότι εγώ τον ημπόδισα. Και χαιρώ διότι μετά τόσα έτη αποδίδεται εις το πρόσωπόν μου από τον ίδιον τον κ. Βενιζέλον η ιστορική αυτή δικαιοσύνη» (Ι. Μεταξάς: «Ιστορία του Εθνικού Διχασμού», σελ. 24 και 36 - 39).

Θα μου επιτραπεί να διαφωνήσω με τον Ι. Μεταξά, με το Γ. Βεντήρη και με τον Ελ. Βενιζέλο. Δεν αμφισβητώ τίς αφηγήσεις τους, παρά τις διαφορές που υπάρχουν, αλλά πρέπει να αναφέρω ότι την ελληνική συμμετοχή στην εκστρατεία των Δαρδανελλίων δεν την κατέστησε αδύνατη κανένα από τα προαναφερθέντα πρόσωπα, όσο και αν κοινή πεποίθηση και κοινή πλάνη αποδίδει στην Ελλάδα την ευθύνη, εκτρέφουσα το μύθο, ο οποίος ακόμη επικρατεί.

Τη ματαιώση της συμμετοχής μας στην εκστρατεία των Δαρδανελλίων την επέβαλε βαρυσήμαντο γεγονός και παράγων ύψιστης σημασίας, όπως απόδειξε η μεταγενέστερη ιστορική έρευνα απαλλαγμένη από τις επιδράσεις και τους φανατισμούς της εποχής. Και τούτο δεν θα το αποδείξει ο γράφων, αλλά η ίδια η Ιστορία, όπως την παρουσιάζει ο πρεσβευτής της Ελλάδας Κωνσταντίνος Σακελλαρόπουλος, στο σύγχρονο βιβλίο του «Η σκιά της Δύσεως». Ο συγγραφέας γράφει τα εξής:

«Την 3ην Μαρτίου (ν. ημ.) όμως – την ημέραν κατά την οποίαν ο Βενιζέλος είχεν ελπίσει ότι θα ήτο εις θέσιν να κάμη οριστικήν προσφοράν προς τους συμμάχους – εξεδηλώθη με

όλην την σφοδρότητα που γνωρίζομεν, η απόκρουσις υπό της Ρωσίας κάθε Ελληνικής παρεμβάσεως. Κατά την σχετικήν της ιδίας ημέρας ανακοίνωσιν του Ρώσου υπουργού των Εξωτερικών προς τον πρέσβη της Αγγλίας η Ρωσική Κυβέρνησις ήτο απολύτως αντίθετος προς την σύμπραξιν της Ελλάδος, διότι ήτο βεβαία ότι τούτο θα ωδήγει εις περιπλοκάς». Και προσθέτει ο Σαζόννοφ «ότι αυτός ο Τσάρος εδήλωσε κατηγορηματικώς ότι δεν θα εδέχετο ποτέ και υπό οιασδήποτε περιστάσεις την συμμετοχήν της Ελλάδος εις την κατά των στενών επίθεσιν».

Και αναφέρει ακόμη ο Κ. Σακελλαρόπουλος:

«Εις τας Αθήνας ο Ρώσος πρεσβευτής ανέπτυξε – από την 3ην Μαρτίου επίσης – εξαιρετικήν δραστηριότητα. Είχε εντολήν να αποθαρρύνη με όλα τα μέσα την Ελληνικήν παρέμβασιν και δεν παρέλειψε καμμίαν προς τούτο ενέργειαν. Δεν παρέλειψε ο ίδιος να κάμη σαφές εις τον Βασιλέα ότι ποτέ δεν θα ελάμβανε την άδειαν να εισέλθη με τον στρατόν του εις την Κωνσταντινούπολιν».

Όπως ήταν φυσικό, η ρωσική στάση επηρέασε τους άλλους συμμάχους. Ο Γάλλος υπουργός των Εξωτερικών δήλωσε, ότι πιθανότατα δεν θα υπάρξει περίπτωση στρατιωτικής συμπράξεως της Ελλάδας στα Δαρδανέλλια. Και την 6ην Μαρτίου – ημέρα της παραιτήσεως του Βενιζέλου – ο Άγγλος στρατιωτικός ακόλουθος στην Αθήνα ανέφερε ότι ήταν αμετάκλητη η απόφαση των Ρώσων να μη δεχθούν την ελληνική σύμπραξη, όπως του δήλωσε ο Ρώσος στρατιωτικός ακόλουθος.

Και καταλήγει ο διαπρεπής μελετητής:

«Η τύχη ηθέλησε να πραγματοποιηθή η αποχώρησις του Πρωθυπουργού (του Βενιζέλου) ένα ή δύο εικοσιτετράωρα μετά την υπό της Μεγάλης Βρεταννίας ανεπιφύλακτον αναγνώρισιν των επί της Κων/πόλεως και των Στενών Ρωσικών αξιώσεων, και ούτε δύο εβδομάδας, προ της καταστροφής του συμμαχικού στόλου εις τα Δαρδανέλλια. Διότι εκεί κατέληξεν η πολύκροτος αυτή εκστρατεία».

26. ΕΝΑ ΑΝΥΠΕΡΒΛΗΤΟ ΕΜΠΟΔΙΟ

ΕΝΩ γράφουμε την ιστορία του Δημητρίου Γούναρη – εφραπτόμενη, κατά μοιραία συγκυρία, με την παράλληλη ιστορία του Ελευθέριου Βενιζέλου – πρέπει να εξηγήσουμε γιατί δώσαμε τόση έκταση στην υπόθεση των Δαρδανελλίων. Τούτο έγινε, γιατί από εκεί ξεκινά ο εθνικός διχασμός, εκεί χωρίζονται οι δρόμοι και από την αλληλουχία των γεγονότων υψώνεται σε θέση πρωταγωνιστή ο Δημήτριος Γούναρης, που επωμίζεται το μέγα θάρος της ελληνικής πορείας μέσα στον ωκεανό της παγκόσμιας σύγκρουσης. Ο αναγνώστης θα αντιλήφθηκε τη σημασία των γεγονότων που περιέλαβε η εκτεταμένη αφήγησή μας, γιατί η γνώση τους είναι απαραίτητη για την κατάσταση των περαιτέρω εξελίξεων.

Στο σημείο αυτό χρειάζεται μια ακόμη εξήγηση. Οι σελίδες αυτές απόφυγαν ως τώρα ν' αναφερθούν στην από το βαλκανικό πόλεμο σοβούσα αντίθεση μεταξύ του βασιλέως Κωνσταντίνου και του Ελευθέριου Βενιζέλου, αντίθεση η οποία, όσο περνούσε ο χρόνος, μεγάλωνε, για να καταλήξει σε έκρηξη, που με τη σειρά της οδήγησε σε φανατισμούς, υπερβολές, αθλιότητες και πράξεις καταδικαστέες. Πράξεις, που επηρέασαν την πορεία της χώρας. Οι σελίδες αυτές θα προσπαθήσουν, όσο είναι δυνατό, να μην παρακολουθήσουν τον ανώμαλο αυτό δρόμο και θα βασιστούν μόνο στα ιστορικά δεδομένα.

Πριν προχωρήσουμε, όμως, είναι ανάγκη να σταθούμε στα διατρέξαντα και να διερωτηθούμε: «Γιατί παραιτήθηκε ο Βενιζέλος;». Γιατί, όση βαρύτητα και αν είχε ο αρχηγός του επιτελείου, ο πρωθυπουργός μπορούσε να τον αντικαταστήσει και να προχωρήσει. Είναι όμως βέβαιο, ότι και ο ίδιος γνώριζε καλά ότι δεν μπορούσε να προχωρήσει. Είναι αδύνατο να μην ήταν ενήμερος της ρωσικής επεμβάσεως. Και, επίσης, ήταν αδύνατο να μη γνώριζε την υπέρ της Ρωσίας συμμαχική στάση.

Τότε γιατί παραιτήθηκε; Παραιτήθηκε, γιατί γνώριζε όλα αυτά και στο υποσυνείδητό του επικράτησε ο σοβών μαχητικός εαυτός του. Θέλησε με τον τρόπο αυτόν, κατά συμπερασμό, να εμφανίσει το

βασιλέα και το περιβάλλον του σαν υπαίτιους της ματαιώσεως ενός μεγάλου εθνικού ονείρου; Επηρεασμένος από τη διαπιστωθείσα αντίθεση έφτασε στα άκρα και «υπερέβη τα εσκαμμένα»: Τούτο δεν σημαίνει ότι εστερείτο πατριωτισμού. Πίστευε στα όσα επιδίωκε και ορμούσε ακάθεκτος εναντίον κάθε αντιθέσεως. Ήταν βέβαιος ότι έτσι εξυπηρετούσε την πατρίδα και δεν έβλεπε ότι μπορεί και να την έβλαπτε.

Από την επαναστατική αυτή ψυχοσύνθεση του κρητικού πολιτικού η Ελλάδα κέρδισε μεν πολλά, αλλά, παρά τις πράξεις του, έχασε σημαντικά. Και τα όσα θα αφηγηθούμε θα πιστοποιήσουν του λόγου το αληθές.

Το Συμβούλιο του Στέμματος, που εισηγήθηκε ο Βενιζέλος προς το βασιλέα, δεν απόδωσε καρπούς. Οι παλαιοκομματικοί αρχηγοί – κατά Βεντήρη – σύστησαν στον Κωνσταντίνο να ακολουθήσει την πολιτική του υπό παραίτηση πρωθυπουργού. Κατά την πρώτη συνεδρίαση ο Βενιζέλος δήλωσε: *«Το υπόμνημα του Ι. Μεταξά, χωρίς να κλονίση την πεποίθησίν μου ως προς την ορθότητα της πολιτικής την οποία συνιστώ, δύναται να αφήση αμφιβολιάς».*

Την επομένη, στη συνεδρίαση της 20ής Φεβρουαρίου, εμφανίστηκε – όπως μας βεβαιώνει ο ίδιος βιογράφος του – μαχητικός, διότι ανάτρεψε την κύρια βάση της πολιτικής της ουδετερότητας με το στρατιωτικό κίνδυνο που προερχόταν από τη Βουλγαρία. Ενώπιον του βασιλέως, των άλλων πρωθυπουργών και του επιτελάρχη Δούσμανη, ο Πρόεδρος του Υπουργικού Συμβουλίου ανακοίνωσε ότι *«θα εστέλοντο εις τα Δαρδανέλλια μία μόνη Μεραρχία και ο στόλος... Διά της λύσεως αυτής η Ελλάς θα αφήνται με ακεραίας τας δυνάμεις της γενικής επιστρατεύσεως, εναντίον ενδεχομένης Βουλγαρικής επιθέσεως».*

Και ο Γ. Βεντήρης τοποθετεί στο στόμα του Βενιζέλου την ακόλουθη φράση:

«Φρονώ ότι η πολιτική την οποίαν εισηγούμαι είναι η ενδεδειγμένη και πεπεισμένος ακραδάντως ότι επιβάλλεται, υφ' όρους επρότεινα συμμετοχήν της Ελλάδος εις τον πόλεμον, δεν δύναμαι να υποσχεθώ πλέον την υποστήριξίν μου εις Κυβέρνησιν ερχομένην να εφαρμόση αντίθετον πολιτικήν».

Και κάτι ακόμη, που αναφέρεται στα Συμβούλια του Στέμματος που προηγήθηκαν πριν εκραγεί η κρίση. Κατά το δεύτερο Συμβούλιο του Στέμματος, ο Βενιζέλος – κατά το ημερολόγιο του Γ. Στρέιτ –

υπέβαλε την επιβοηθητική πρόταση: «αν εξασφαλισθώμεν εκ του εκ Γερμανίας κινδύνου, εάν μείνωμεν ουδέτεροι και αν νικήση η Γερμανία, τηλεγραφούντος του Βασιλέως προς την Γερμανικήν Κυβέρνησιν διά του εδώ πρέσβεως προς τον Αυτοκράτορα, εάν θελήση δε η νέα Κυβέρνησις να ακολουθήση πολιτικήν ουδετερότητος με τήρησιν των προς την Σερβίαν υποσχέσεων, τότε αυτός (ο Ελ. Βενιζέλος) είναι πρόθυμος να υποστηρίξη τοιαύτην Κυβέρνησιν εις την Βουλήν”»»

Ακολουθώντας την εισήγηση του Βενιζέλου, ο βασιλεύς πραγματοποίησε το διάβημα που του υποδείχθηκε, οπότε ο Βενιζέλος που διαισθάνθηκε ότι η ενέργεια αυτή περιείχε κινδύνους, έστειλε προς τον Κωνσταντίνο την ακόλουθη επιστολή:

«Μεγαλειότατε. Υποβάλλω ευλαβώς την σκέψιν, ότι πάσα πρέπει να ληφθή πρόνοια όπως μη καταστή γνωστόν δημόσια το διάβημα της Μεγαλειότητός σας προς τον Γερμανόν Αυτοκράτορα. Εν αποτυχία αυτού η θέση μας απέναντι των ανέκαθεν φίλων μας θα καταστή δύσκολος. Εξ άλλου πρέπει ρητώς να εξηγηθή υπό της Μεγαλειότητός σας ότι η διατήρησις της ουδετερότητος εκ μέρους της Ελλάδος μέχρι τέλους, εννοείται με ευμένειαν προς την Σερβίαν, και επομένως την εξακολούθησιν της διαμετακομίσεως υλικού πολέμου διά Θεσ/νίκης προς Σερβίαν. Η τοιαύτη ουδετερότης επιβάλλεται ημίν εκ της συμμαχικής συνθήκης. Η αθέτησις της υποχρεώσεώς μας ταύτης θα ατίμαζεν ημάς εις τα όμματα όλου του κόσμου, θα εξαγρίωνε δε καθ’ ημών τας δυνάμεις της τριπλής Συνεννοήσεως, προς τας δύο εκ των οποίων, κυρίως την Αγγλίαν, θα συμπίπτουν και εν τω μέλλοντι τα συμφέροντα με τα μόνιμα».

Παράλληλα προς το διάβημα αυτό, είχαν παρασχεθεί ορισμένες διαβεβαιώσεις της γερμανικής κυβερνήσεως, από την οποία δινόταν η εγγύηση ότι «θα περιέλθωσιν οριστικώς, παραμένουσαι οριστικώς ελληνικαί», και ότι «οι ελληνικοί πληθυσμοί θα τύχωσι πάσης προστασίας και ελευθερίας» και ότι «η Βουλγαρία δεν θα κάμη επιστράτευσιν, αλλά μικρά τοπικά γυμνάσια μακράν των ελληνικών συνόρων».

Η απάντηση αυτή γνωστοποιήθηκε στο Συμβούλιο του Στέμματος, όπου ο μεν Δ. Ράλλης και ο Στ. Δραγούμης υποστήριζαν την κυβερνητική πολιτική, ενώ ο Γ. Θεοτόκης επισήμανε τον κίνδυνο του σλαβισμού. Ο Βενιζέλος, όμως, μετέβαλε τακτική, απέσυρε την επι-

βοηθητική πρόταση περί γερμανικών εγγυήσεων και δήλωσε ότι δεν θα υποστήριζε κυβέρνηση, η οποία δεν θα ακολουθούσε τη δική του πολιτική, γεγονός που αποτελούσε κάποια ανακολουθία.

Το ερώτημα που τίθεται είναι, γιατί ο Βενιζέλος έκαμε την πρόταση περί διευκρινίσεως των γερμανικών εγγυήσεων, γιατί υποσχέθηκε υποστήριξη της νέας κυβέρνησης και ύστερα την αναίρεσε και, τέλος, γιατί οδήγησε τα πράγματα σε αδιέξοδο; Προφανώς, η γερμανική απάντηση τον δυσαρέστησε, αφού την ίδια εποχή οι δυνάμεις της Αντάντ, παρά τις μελλοντικές υποσχέσεις τους, δεν παρείχαν σημαντικές εγγυήσεις για την Ελλάδα, κυρίως απέναντι στη Βουλγαρία. Πιθανόν, όμως, η στροφή του να οφειλόταν στην αντίθεσή του με το βασιλέα, τον οποίο, υπολανθάνοντας ακόμη, επιδίωκε να εκθέσει απέναντι στους συμμάχους. Έτσι φτάνουμε στο δεύτερο Συμβούλιο του Στέμματος, για το οποίο ο Γ. Βεντήρης διηγείται τα εξής:

«Ο Κωνσταντίνος, από τας πρώτας λέξεις προς τον Πρωθυπουργόν είπεν ότι κατόπιν ωρίμου σκέψεως δεν εγκρίνει την συμμετοχήν της Ελλάδος εις την εκστρατείαν των Δαρδανελίων».

Και συνεχίζει:

«Δεν στέκει στρατιωτικώς η επιχείρησις, κ. Πρωθυπουργέ. Έχω εδώ τους επιτελείς διά να σας αναπτύξουν εκ νέου το ζήτημα.

»— Δεν είναι ανάγκη, Μεγαλειότατε. Γνωρίζω τα επιχειρήματά των. Σας επαναλαμβάνω τούτο: Εάν σπεύσωμεν, τα Δαρδανέλλια θα πέσουν. Και αποτυγχάνοντες όμως εξασφαλίζομεν διά της Αγγλίας και Γαλλίας την Βόρειον Ήπειρον, την Κύπρον και την Μικρασίαν.

»— Ποίος θα μας τα δώση όλα αυτά; Ερώτησεν ο Βασιλεύς. Θεωρείτε τόσον εύκολον την πλήρη ήττα της Γερμανίας;

»— Δεν υποτιμώ την Γερμανικήν δύναμιν, απάντησε ο Βενιζέλος. Επανειλημμένως, εν τούτοις, σας εξέφρασα ότι τελικώς θα επικρατήση η Αγγλία...».

Στο σημείο των πατριωτικών αυτών ονειροπολήσεων, ο βασιλεύς, γνωρίζοντας ήδη τη ρωσική παρεμβολή, είπε:

«— Η Ρωσία δεν θα μας αφήση να πάμε εις την Πόλιν».

Εδώ ο Γ. Βεντήρης δίνει την απάντηση του Βενιζέλου, που φανερώνει πλήρη παραγνώριση της σημασίας της απόλυτης ρωσικής αρνήσεως. Διότι ο Πρωθυπουργός αποκρίθηκε:

*«Δεν μπορεί να μας εμποδίσει η Ρωσία. Προσφέρουμε μικράν
αλλ' αποφασιστικήν δύναμιν. Η Ρωσία δεν διαθέτει προς το πα-
ρόν αυτό ένα σύνταγμα... Εις την Κωνσταντινούπολιν, Μεγα-
λειότητα, θα πάμε από την Μικράν Ασίαν».*

Τέτοια τολμηρή πεποίθηση, τέτοια υποτίμηση του ρωσικού παρά-
γοντα, δύσκολα μπορεί να γίνει πιστευτή. Τέλος, μετά από τρία τέ-
ταρτα της ώρας, ο πρωθυπουργός συμπέρανε, πάλι κατά Γ. Βεντήρη:

*«Υπάρχει διαφωνία Στέμματος και Κυβερνήσεως. Η δευτέρα
είναι αναγκασμένη να παραιτηθή. Ως τελευταίαν υπηρεσίαν της
προς την πατρίδα και τον θρόνον, συνιστά όπως διά της Γερμα-
νίας εξασφαλισθή η κυριαρχία των νήσων και η προστασία του
Ελληνικού πληθυσμού της Τουρκίας...»*

Πατριωτική η σύσταση. Όμως και σήμερα ακόμη, η κυριαρχία
των νήσων τελεί υπό την τουρκική απειλή και όσον αφορά τους ελ-
ληνικούς πληθυσμούς της Τουρκίας αυτοί δεν υπάρχουν πλέον. Και
όχι λόγω της ουδετερότητας, αλλά λόγω της εμπλοκής μας στη Μι-
κρασιατική επιχείρηση.

27. ΕΝΑΣ ΜΟΙΡΑΙΟΣ ΥΠΑΙΝΙΓΜΟΣ

ΥΣΤΕΡΑ από τα γεγονότα αυτά η χώρα βρισκόταν ενώπιον κυβερνη-
τικής κρίσεως, για την οποία επιδιώχθηκε να δοθεί συνταγματική λύ-
ση, μέσα στα πλαίσια του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος. Αρχίζο-
ντας τις διαβουλεύσεις του, ο βασιλεύς προσπάθησε να εξασφαλίσει
την υποστήριξη της πλειοψηφίας στη διάδοχο κυβέρνηση. Κάλεσε,
λοιπόν, το διοικητή της Εθνικής Τράπεζας Αλέξανδρο Ζαΐμη και τον
βολιδοσκόπησε για να του αναθέσει την εντολή.

Ο Ζαΐμης, πριν προχωρήσει, διατύπωσε ορισμένες επιφυλάξεις
για τη στάση της υπό τον Ελ. Βενιζέλο πλειοψηφίας και τότε ο Κων-
σταντίνος με ημερομηνία 22 Φεβρουαρίου (παλ. ημερολόγιο) έστειλε
την ακόλουθη επιστολή προς τον Ελ. Βενιζέλο:

«Κύριε Πρωθυπουργέ,

»Είδα τον κ. Ζαΐμην, ο οποίος μου είπε τα εξής: Θεωρεί την

κυβέρνησιν, την οποίαν είναι ενδεχόμενον να σχηματίσῃ, ως προσωρινήν και υπηρεσιακήν. Θεωρεί αναγκαίον να ακολουθηθῆ πολιτική ουδετερότητος προς την Σερβίαν κατόπιν των αναληφθεισών υποχρεώσεων έναντι της Συμμαχίας και συνεπώς την περαιτέρω εισαγωγήν διὰ Θεσσαλονίκης των χρεωδών αυτού. Μου εἶπε, προσέτι, ὅτι ἔχει αποσυρθῆ της πολιτικῆς και δεν σκοπεύει να επανέλθῃ, δεν δύναται επομένως να θεωρηθῆ αντίπαλος υμῶν. Νομίζει ὅμως ὅτι Κυβέρνησις της χώρας διὰ Βασ. Διαταγμάτων θα ἦτο ασέβεια προς την Βουλὴν και την πλειοψηφίαν αὐτῆς. Υπὸ τους ὅρους αὐτούς ἐπιθυμεί να γνωρίζῃ εἴν θα τους παρέχετε την υποστήριξίν σας εν τη Βουλῇ διὰ τα υπηρεσιακά μέτρα τα οποία θα ἦτο υποχρεωμένος να την υποβάλῃ. Ἄνευ των ανωτέρων ὀρων δεν νομίζει ὅτι εἶναι δυνατόν να σχηματίσῃ Κυβέρνησιν. Σας παρακαλῶ ἐπὶ των ἐκτιθεμένων να μοι δώσητε ἀπάντησιν. Ὅλως υμέτερος.

Κωνσταντίνος Β΄»

Ἐπρόκειτο για ἔμμεση λύση, που θα ἀπέτρεπε την οξὺτητα, ἐφ' ὅσον ο βασιλεὺς ἐπεκαλείτο την κοινοβουλευτικὴν υποστήριξιν του ἀρχηγού της πλειοψηφίας και ἀκόμη πρωθυπουργού.

Φαίνεται ὅτι ο Βενιζέλος, διατελών, λόγω του χαρακτήρα του, ὑπὸ το κράτος ἐξάψεως, εἶχε καταλήξῃ σε ἀκραίες ἀποφάσεις. Παρ' ὅλα αὐτὰ διατηροῦσε κάποια αὐτοσυγκράτησι, ἢ ἤθελε να συμμαρτυροῦν και οἱ συνεργάτες του την ευθύνη των ὄσων ἐμελλε να συμβοῦν. Για τούτο ἀπέστειλε την ἴδια μέρα στο βασιλεῖα την ἀκόλουθη ἐπιστολή:

«Μεγαλειότατε,

»Εἰς το γράμμα αὐτό, το οποίον η Μεγαλειότης σας εὐηρεστήθη να μου στείλῃ, δεν δύναμαι να ἀπαντήσω πριν συμβουλευθῶ τους τέως εν τη Κυβερνήσει συναδέλφους μου. Θα ζητήσω ἐπειγόντως να ἴδω αὐτούς, ἀλλὰ εἶναι ὅλως ἀπίθανον ὅτι η ἀπάντησις θα ἠμπορέσῃ να σταλή προ της 9ης ἐσπερινῆς ὥρας.

»Τῆς υμετέρας μεγαλειότητος εὐπειθέστατος θεράπων.

Ἐλ. Κ. Βενιζέλος».

Το τι μεσολάβησε δεν μας λέει ο ἐξ ἀπορρήτων του Βενιζέλου Γ. Βεντήρης. Μας το λέει ὅμως στην «Πολιτικὴ Ἱστορία της Νεωτέρας Ἑλλάδος» ο Σπ. Μαρκεζίνης, ο οποίος ὅμως εἶναι ἀκρως περιληπτικός. Γράφει, λοιπόν, ο συγγραφέας:

«... Αφού δε συνεσκέφθη με τους πρώην υπουργούς απηύθυνε δευτέραν επιστολήν, εις την οποίαν, μη αρκестθείς να εμμένη εις τας απόψεις του, αλλ' αδικαιολογήτως –εκτός αν εσκόπευε να οξύνη τα πράγματα– επανήλθεν εις την ουσίαν κατά τρόπον ο οποίος θα ηδύνατο πάντως να εκληφθή ότι έθιγε τον Βασιλέα».

Κατά το διάστημα αυτό, δυστυχώς, εξέλιπε η απαιτούμενη ψυχραιμία και η εγνωσμένη διαύγεια κρίσεως του Ελ. Βενιζέλου. Διότι, κατά την κρίσιμη αυτή στιγμή, απηύθυνε προς το βασιλέα επιστολή, η οποία, προφανώς, έκοβε τις γέφυρες, κατά την παρούσα περίοδο.

Διότι η επιστολή αυτή, η οποία αποτελούσε ουσιαστική άρνηση του βασιλικού αιτήματος, περιλάμβανε και φράση, η οποία αποτελούσε προσωπική προσβολή κατά του Ανώτατου Άρχοντα και δημιουργούσε ουσιαστική και επικίνδυνη κρίση, διότι, εκτός των άλλων, έγραφε ο Βενιζέλος:

«... Η άρνησις υμών όπως μετάσχωμεν, έστω και εν περιορισμένω μέτρω της επιχειρήσεως κατά της Κωνσταντινουπόλεως, θα θεωρηθή υπό των δυνάμεων της Συνεννοήσεως και ιδίως της Αγγλίας ως αθέτησις των εν τη αρχή του πολέμου γενομένων υποσχέσεων ΟΦΕΙΛΟΜΕΝΗΝ ΕΙΣ ΤΟ ΟΤΙ Η ΥΜΕΤΕΡΑ ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΗΣ ΔΥΝΑΣΤΙΚΗΝ ΑΚΟΛΟΥΘΟΥΣΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΝ, ΑΡΝΕΙΤΑΙ ΝΑ ΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗ ΟΔΟΝ ΗΤΙΣ ΔΥΝΑΤΑΙ ΝΑ ΦΕΡΗ ΑΥΤΗΝ ΕΙΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΙΝ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΓΕΡΜΑΝΟΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ...».

Κρίνοντας το βαρυσήμαντο αυτό γεγονός, που άνοιξε το δρόμο προς το διχασμό – πριν ο Δημήτριος Γούναρης αναλάβει την εξουσία – θα επικαλεσθούμε την πολύτιμη μαρτυρία του πρεσβευτή Κ. Σακελλαρόπουλου, ο οποίος κρίνοντας, μετά τόσα έτη, τη δραματική αυτή εξέλιξη, γράφει τα εξής στο βιβλίο του «Η σκιά της Δύσεως», ένα βιβλίο εξαιρετικά αντικειμενικό:

«Οι φίλοι του Βενιζέλου εκ των καλλιτέρων, δεν εδυσκολεύθησαν να αναγνωρίσουν ότι η επιστολή εκείνη απετέλεσε σοβαρότατον ολίσθημα. Όχι μόνο διότι παρώξυνεν ασκόπως τα πάθη και έθιξε καιρίως τον Βασιλέα, αλλά και διότι περιείχε κατηγορίαν ανυπόστατον».

Αλλά πέραν του σχολίου Σακελλαρόπουλου, πρέπει να τονιστεί

ότι τόσο ο Κωνσταντίνος, όσον και ο Βενιζέλος, γνώριζαν ήδη ότι η μη συμμετοχή στην επίθεση κατά της Κων/πόλεως οφειλόταν αποκλειστικά στη σκαιά και απόλυτη ρωσική άρνηση.

«Δεν μένει λοιπόν – προσθέτει ο πρεσβευτής Σακελλαρόπουλος – παρά η απορία, διότι επί βάσεως τόσον σαθράς παρεσύρθη ο Βενιζέλος να στηρίξη πολεμικήν τόσον βαρείαν εις διατύπωσιν και επακόλουθα».

Ασχέτως όμως όλων των ανωτέρω, η τελευταία επιστολή του Βενιζέλου εστερείτο της απαιτούμενης βάσεως όταν αναφερόταν στις συμμαχικές υποσχέσεις, αφού και οι τρεις Σύμμαχοι με τη Συμφωνία τους με την τσαρική Ρωσία αναγνώριζαν τους τίτλους της στην Κωνσταντινούπολη και τα Στενά. Όσον αφορά τη στάση της Ελλάδας, αρκεί να επανέλθουμε στο τρίτο από τα υπομνήματα του Βενιζέλου προς το βασιλέα, στον οποίο, στις 17 Φεβρουαρίου, ανάφερε τα εξής:

«... Η δε υμετέρα Μεγαλειότης... ηυδόκησε να εγκρίνη τας εξής σκέψεις και εξουσιοδότησέ με τότε να δηλώσω προς τας δυνάμεις της Τριπλής Συνεννοήσεως ότι η Ελλάς όχι μόνον δεν ετήρει ευμενεστάτην εν πάση περιπτώσει προς αυτάς ουδετερότητα, αλλά και ετοιμή ήτο να λάβη μέρος εις τον πόλεμον, ΕΑΝ ΜΟΝΟΝ ΗΤΟ ΔΥΝΑΤΟΝ ΝΑ ΑΣΦΑΛΙΣΘΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΩΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΚΙΝΔΥΝΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΗΣ ΕΠΙΘΕΣΕΩΣ».

Η παράγραφος αυτή, σπουδαιότατη στη σημασία της, τοποθετεί τη στάση της Ελλάδας ως εξαρτώμενη από τον κίνδυνο της βουλγαρικής επιθέσεως. Και τούτο –και μόνο τούτο– επέδρασε καταλυτικά στα γεγονότα που επακολούθησαν. Πάντως, η τελευταία επιστολή του Βενιζέλου προς το βασιλέα φανερώνει την πρόθεσή του για άμεση ρήξη με το Στέμμα. Και ο Κ. Σακελλαρόπουλος στο σύγγραμμά του «Η σκιά της Δύσεως» σχολιάζει:

«Παρ' όσα λοιπόν κατά κακήν ασφαλώς έμπνευσιν έγγραφεν ο Βενιζέλος –που ο συγγραφεύς της «Σκιάς της Δύσεως» τα αποδίδει στην επιρροή του αμέσου περιβάλλοντός του– εκείνο που τον εχώρισεν ώστε και συνεχώς κατόπιν από τον βασιλέα και το Επιτελείον ήτο αυτό και μόνον: η ριζική διαφορά αντιλήψεως ως προς την έκτασιν του Βουλγαρικού κινδύνου...»

»Αλλά μήπως και η πολιτική του διαδόχου του Βενιζέλου (πρόκειται περί της Κυβερνήσεως του Δημητρίου Γούναρη) δεν αποτελεί απόδειξιν πλήρη του ασυστάτου της κατά του Βασιλέως κατηγορίας εκείνης; ...Και πριν συμπληρωθούν δυο εβδομάδες αφ' ότου ο Βενιζέλος έπαυσε να διευθύνη τας τύχας της Ελλάδος, επήλθεν η καταστροφή του Αγγλογαλλικού στόλου εις τα Δαρδανέλλια».

Φυσικά ύστερα από αυτό η λύση Ζαΐμη ναυάγησε.

Παρέλαση ελληνικού τάγματος στην Αψίδα του Θριάμβου στο Παρίσι (1919) για τη νίκη στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος

3

Η πρώτη πρωθυπουργία

28. Ο ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΟΥΝΑΡΗΣ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΣ

ΚΛΗΘΗΚΕ κατόπιν ο Στέφανος Σκουλούδης, άλλος γηραιός πολιτικός, ο οποίος όμως βρισκόταν εκτός Βουλής. Ο Σκουλούδης αρνήθηκε και πρώτος αυτός, με τη μακρά πείρα του, εισηγήθηκε στο βασιλέα ότι έπρεπε να κληθεί να σχηματίσει κυβέρνηση ο Δημήτριος Γούναρης. Και τόνισε, ότι η περίπτωση ήθελε άνδρα νέο, καταξιωμένο από την κοινή παραδοχή, ικανό κοινοβουλευτικό, με πρωτοποριακές αντιλήψεις. Στον ελληνικό πολιτικό ορίζοντα, εκτός από τον αποχωρήσαντα Βενιζέλο, δεν υπήρχε άλλος από το Δημήτριο Γούναρη. Και σ' αυτόν έλαχε ο τιμητικός και μαρτυρικός, συγχρόνως, ρόλος, να άρει το σταυρό, μέσα στη θύελλα των παθών που ήδη είχε αρχίσει.

Ο Δημήτριος Γούναρης, βουλευτής Αχαϊοηλίδος και πρώην υπουργός, ήταν περίπου 47 ετών όταν κλήθηκε στην πρωθυπουργία και η κοινή βοή τον έφερε από πολλού ως το μέλλοντα πρωθυπουργό. Είχε συγκροτήσει μια μικρή ομάδα με πρώτους τους Πέτρο Πρωτοπαπαδάκη, Χ. Βοζίκη και Παναγή Τσαλδάρη, και μερικούς άλλους, αλλά κόμμα δεν είχε. Άλλωστε, τον τρόπο με τον οποίο σχηματίζονταν τα κόμματα τον είχε εκθέσει σε προγενέστερο λόγο του.

Απλός στους τρόπους, μελίχιος και χωρίς καμιά επίδειξη, διέμενε στο ξενοδοχείο «Τουρίστ», στη συμβολή των οδών Βουλής και Ερμού, – το κτίριο υπάρχει πάντοτε. Εκεί σ' ένα δωμάτιο του πρώτου ορόφου τον βρήκε η πρόσκληση. Στο δωμάτιο αυτό είχαν συρρεύσει δημοσιογράφοι, ενήμεροι των γεγονότων.

Όταν του είπαν ότι ο Σκουλούδης δεν δέχτηκε να σχηματίσει κυβέρνηση και ότι διαδίδεται ότι θα κληθεί αυτός, έμεινε απαθής. Τη στιγμή εκείνη τον ζήτησαν στο τηλέφωνο. Πήρε το ακουστικό και από την άλλη άκρη του σύρματος του ανακοινώθηκε ότι ο βασιλεύς τον περίμενε σε μια ώρα.

Εκείνος δέχτηκε με ψυχραιμία την πρόσκληση, αλλά ο ιδιαίτερος γραμματέας του ήταν ανήσυχος.

– Δεν ξέρω, είπε, πού είναι το ψηλό σας καπέλο, ούτε η ρεντικότα σας.

– Μην ανησυχείς, του απάντησε ο Γούναρης. Θα πάω έτσι όπως είμαι.

Και όταν αναχώρησε με τη συνήθη απλή του εμφάνιση, ο Χαράλαμπος Βοζίκης του είπε:

– Ο Ελληνικός λαός θα σε κρεμάσει αν δε δεχθείς.

Ο Δημήτρης Γούναρης, με πλήρη επίγνωση της καταστάσεως, δέχτηκε, και την επομένη υπέβαλε στο βασιλέα τον κατάλογο των μελών της νέας κυβερνήσεως, η οποία έδωσε τον όρκο αμέσως. Η σύνθεσή της ήταν:

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΟΥΝΑΡΗΣ: Πρωθυπουργός και Υπουργός των Στρατιωτικών

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΤΡΑΤΟΣ: Υπουργός των Ναυτικών

ΠΕΤΡΟΣ ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΔΑΚΗΣ: Υπουργός Οικονομικών

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΠΑΛΤΑΤΖΗΣ: Υπουργός Συγκοινωνιών

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΧΡ. ΖΩΓΡΑΦΟΣ: Υπουργός Εξωτερικών

ΠΑΝΑΓΗΣ ΤΣΑΛΔΑΡΗΣ: Υπουργός Δικαιοσύνης

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΑΚΟΣ: Υπουργός Εσωτερικών

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΒΟΖΙΚΗΣ: Υπουργός Παιδείας

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΕΥΤΑΞΙΑΣ: Υπουργός Εθνικής Οικονομίας

Ευθύς μετά την ανάληψη της εξουσίας η νέα Κυβέρνηση έδωσε στη δημοσιότητα το ακόλουθο ανακοινωθέν:

«Η Ελλάς εξελθούσα εκ των νικηφόρων αυτής πολέμων, είχαν επιτακτικήν ανάγκην, χάριν ευημερίας του Ελληνικού λαού, όπως επιδιώξη μακράν ειρηνικήν διαβίωσιν.

»Η τελεία οργάνωσις της Χώρας, η ανάπτυξις του Εθνικού πλούτου και η συστηματική παρασκευή των στρατιωτικών και ναυτικών δυνάμεων, ήθελεν εν ταυτώ εγγυηθή την εξασφάλισιν των κεκτημένων από πάσης επιβολής και την σταθεράν εξέλιξιν του Εθνικού προγράμματος, περιλαμβάνοντος και την εξυπηρέτησιν των συμφερόντων του Κράτους και την πραγμάτωσιν των

Εθνικών παραδόσεων.

»Εν τοιαύτη καταστάσει πραγμάτων, επελθούσης της διεθνούς κρίσεως παρέστη από της ενάρξεως αυτής ενδεδειγμένη διά την Ελλάδα, η τήρησις ουδετερότητος αλλά υπέρτατον άμα καθήκον επιβάλλει εις την χώραν την επιφύλαξιν ότι θα εκπληρώση ανειλημμένας συμμαχικάς υποχρεώσεις και ότι θα ανταποκριθή εις έντονον επιδίωξιν των Εθνικών συμφερόντων, άνευ διακινδυνεύσεως της ακεραιότητος της Χώρας.

»Η Ελληνική Κυβέρνησις, αισθανομένη το καθήκον, όπως εξυπηρετήση υπό το πνεύμα τούτο τα συμφέροντα της Χώρας, πέποιθεν, ότι στηρίζει ταύτα ο πατριωτισμός του Ελληνικού Λαού».

Απλό και απέριττο το ανακοινωθέν καθιστούσε γνωστό ότι θα συνεχιστεί η πολιτική της ουδετερότητας, αλλά και ότι η χώρα θα εκπληρώσει τις συμμαχικές υποχρεώσεις της, χωρίς να διακινδυνεύσει η ακεραιότητά της.

Εκείνο που έχει σημασία είναι οι κρίσεις του Τύπου για την επελθούσα μεταβολή. Διότι τα πρώτα σχόλια είχαν ιδιαίτερη σημασία, όπως εκείνο του Βλ. Γαβριηλίδη, ο οποίος δημοσίευσε στις 24 Φεβρουαρίου ενυπόγραφο κύριο άρθρο στην «**Ακρόπολις**», που ανέφερε τα εξής:

«Ο Πρωθυπουργός παρητήθη. Ζήτηω ο Πρωθυπουργός. Τον ένα γόητα διαδέχεται ο άλλος. Αυτός ήτο ο ερχόμενος. Το άστρον του Βενιζέλου ανέτειλε, διέγραψε μίαν ολόφωτον τροχιάν και έδυσε προς στιγμήν... Φυσική συνέπεια ήτο να μεσουρανήση το άστρον του Γούναρη. Και μεσουράνησε. Ήτο ο αναμένων, ο μη επειγόμενος, ο μη διαγκάνων ούτε τους χαλινούς, ούτε τα δάκτυλά του. Ο μόνος πολιτικός ανήρ όστις δεν έτρεξε κατόπιν της Πρωθυπουργίας. Ο Βενιζέλος την εκυνήγησε ως κέλης...»

Και παρακάτω:

«Μετά την ορμήν έρχεται η επιστήμη. Μετά την φούρια η σκέψις. Μετά την ακαταστασίαν το σύστημα».

Η «**Εστία**», όργανο των Φιλελευθέρων, έγραψε:

«... Η ανάθεσις του καταρτισμού Κυβερνήσεως εις πρόσωπον νέον κυρώνει το έργον της Επαναστάσεως του 1909... Πρέπει να ομολογηθή ότι η εκλογή του Βασιλέως συνέπεσεν εις πρόσωπον το οποίον η κοινή Γνώμη εθεώρει τον εξ ανάγκης διάδοχον του Κυβερνήτου».

Η «**Πατρίς**», επίσης φιλελεύθερη, τόνισε:

«Ο νέος Πρωθυπουργός αποτελεί ηθική και πνευματική φυσιογνωμία, προέχουσαν αληθώς μεταξύ του πολιτικού κόσμου».

Η «**Εσπερινή**», τότε φιλελεύθερη, ανέφερε:

«Ουδείς αρνείται τα εξαιρετικά χαρίσματα του νέου Πρωθυπουργού. Περί του Δημητρίου Γούναρη ουδείς δύναται να είπη τίποτε».

Η «**Νέα Ημέρα**» έγραφε:

«Απροκαλύπτως η Κοινή Γνώμη επεκρότησε την προσφυγήν του στέμματος εις νέα πρόσωπα. Ο νέος Πρωθυπουργός είναι εξέχουσα πολιτική φυσιογνωμία».

Το «**Έθνος**», φιλελευθέρων αρχών, έγραφε:

«Ο σχηματισμός της νέας Κυβερνήσεως υπό τον κ. Δημ. Γούναρην ενεποίησε αγαθήν εντύπωσιν. Νέος ανήρ απολαμβάνει της γενικής εκτιμήσεως».

Οι «**Καιροί**» υπογράμμιζαν:

«Ο πολιτευτής Πατρών έχει πολλά και μεγάλα εφόδια διά να αντιμετωπίση τας περιστάσεις;... Είναι ο μάλλον ενδεδειγμένος διά την στιγμήν αυτήν;»

Αι «**Αθήναι**», του Γ. Πωπ, έγραφαν:

«Διά τον σχηματισμόν της Κυβερνήσεως Γούναρη εισέρχεται εις την κανονικήν οδόν το πολίτευμα της χώρας».

Το «**Νέον Άστυ**» υπενθύμιζε:

«Ο νέος Πρωθυπουργός είναι ο άνθρωπος της σιδηράς θελήσεως, είναι ο επιτήδειος οιακοστρόφος, είναι ο ευθαρσής, δέον και συντηρητικός, αναλόγως των περιστάσεων πολιτευτής».

Το «**Σκριπ**» τόνισε:

«Ο κ. Δ. Γούναρης δεν εδοκιμάσθη ως Κυβερνήτης. Αλλά είναι τοιαύται αι πολιτικάί αρεταί τας οποίας ως πολιτικός ανήρ απέδειξεν, ώστε εν τη εθνική συνειδήσει είχε προ πολλού ανυψωθή ως ανήρ μέλλων να διευθύνη πολύ ταχέως τας τύχας του Κράτους».

Ο «**Χρόνος**», του Κωστή Χαιρόπουλου, σε άρθρο του υποστήριζε:

«Ο λαός ανέπνευσεν... Ο Βασιλεύς ενεπιστεύθη τας τύχας της χώρας εις τον μόνον άνδρα, όστις ευρίσκεται εις το ύψος των περιστάσεων. Τον Δημήτριον Γούναρην».

Τέλος, το «**Εμπρός**» ανέφερε:

«Ο νέος Πρωθυπουργός, του οποίου η αξία ανομολογείται ανενδοιάστως και μεταξύ των φανατικωτέρων Βενιζελικών, η φιλοπονία, ο άψογος χαρακτήρ και η μετριοπάθεια, διαθέτει

προσόντα αδιαφιλονίκητα. Η άνοδος του εις την αρχήν σημαίνει τον τελικόν σκοπόν».

29. ΕΠΙΚΙΝΔΥΝΗ ΕΠΙΣΤΟΛΟΓΡΑΦΙΑ

Η ΕΙΔΥΛΛΙΑΚΗ ατμόσφαιρα και τα ενθουσιώδη σχόλια των πρώτων εικοσιτετραώρων δεν επρόκειτο να διατηρηθούν επί πολύ. Ο Ελ. Βενιζέλος, άνθρωπος οξύθυμος και νευρικής φύσεως, εξανέστη για την ανάθεση της πρωθυπουργίας στο Δημήτριο Γούναρη, ο οποίος από αρκετό χρόνο είχε εξελιχθεί σε βασικό πολιτικό του αντίπαλο. Κυρίως τον ερέθισαν και τα σχόλια των φιλελεύθερων εφημερίδων.

Την εικόνα των εσωτερικών του αντιδράσεων δίνει ο Κωνσταντίνος Ζαβιτσιάνος στις «Αναμνήσεις» του, στις οποίες γράφει ότι ο Βενιζέλος διαισθανόταν ότι η χώρα οδηγείται σε εκλογές με κυβέρνηση Γούναρη. Και διηγείται ο Ζαβιτσιάνος τη σχετική συνομιλία του με το Βενιζέλο, όταν εθίγη η πιθανότητα νέων εκλογών.

«Εις το σημείον τούτο σηκώνεται και μου λέγει εις ύφος σοβαρόν κατά λέξιν: – Τι λες για τον Θεόν σου; Πώς είναι δυνατόν να ανατεθή η πρωθυπουργία εις τον Γούναρη, που δεν έχει εις την Βουλήν παρά έναν οπαδόν: Τον Τσαλδάρην;

»– Το επιχείρημά σας, απαντά ο Ζαβιτσιάνος, δεν μου μεταβάλλει ποσώς την σκέψιν, διότι ερωτώ και εγώ: Γιατί δεν δύναται να ανατεθή εις τον Γούναρη η Κυβέρνησις εκ του λόγου ότι έχει έναν μόνον οπαδόν και δύναται να ανατεθή εις τον Μαυρομιχάλην που έχει τέσσαρες ή εις τον Ράλλον που έχει εξ, ή εις τον Θεοτόκην που έχει οκτώ;

»Αλλά πρέπει να ενθυμήσθε –συνέχισε ο Ζαβιτσιάνος προς το Βενιζέλο– και κάτι άλλο το οποίον συνέβη όταν ο μακαρίτης Γεώργιος Α΄ κατά την πρώτην Αναθεωρητικήν Βουλήν του 1910 και πριν διαλυθή αύτη, ανέθεσεν εις σας τον σχηματισμόν της Κυβερνήσεως, μολονότι δεν είχατε παρά 17 οπαδούς, ενώ η μεγάλη πλειοψηφία της διπλής εκείνης Βουλής ανήκε εις τα ηνωμένα κόμματα. Διερωτώμαι αν ορθώς έπραξεν ο Γεώργιος πολι-

τευθείς ως επολιτεύθη; Ασφαλώς ορθότατα έπραξε, διότι σεις είχατε το κεφάλαιον της κοινής γνώμης του οποίου εστερούντο οι έχοντες την πλειοψηφίαν αντίπαλοί σας».

Και κατέληξε ο Ζαβιτσιάνος:

«Αυτό τούτο συμβαίνει σήμερα με τον Γούναρη. Η Κοινή Γνώμη βλέπει εις το πρόσωπόν του τον άξιον αντίπαλον και εις τον σχηματισμόν αυτής της γνώμης πρέπει να μη λησμονήτε ότι και σεις συνετελέσατε...» (Σπ. Μαρκεζίνη: «Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος», τόμος 3, σελ. 328).

Ο Βενιζέλος όμως ήταν αμετάπειστος. Και δυστυχώς για τον τόπο έδωσε ρητές κατευθύνσεις προς το φιλικό του Τύπο ν' αρχίσει βίαιη επίθεση κατά του Δημητρίου Γούναρη και στη συνέχεια αναχώρησε προς ανάπαυση στις Σπέτσες.

Και τότε εξαπελύθη άγρια επίθεση προσωπικώς κατά του Γούναρη, ο οποίος, κατά τους φιλελεύθερους σχολιαστές, «είχε διορισθή ως Κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος της ολιγαρχίας». Αιφνιδίως ο βενιζελικός Τύπος τον χαρακτήρισε απaráσκευο για την αντιμετώπιση της δεινής κρίσεως και ακόμη κατηγορείτο ο Γούναρης ότι «δεν έβλεπε όπισθεν της βασιλικής ευνοίας τα συνησπισμένα συμφέροντα της ολιγαρχίας, της δυναστείας, της αντιδράσεως εναντίον του 1909; Και αν ακόμη ηπατάτο κατά τας πρώτας στιγμάς, η εξέλιξις των γεγονότων ημπορούσε να τον εξαγάγη εκ της πλάνης. Εξ εναντίας εβυθίζετο περισσότερο εις αυτήν και από εθελοντής έγινε στύλος της ολιγαρχίας».

Οι φράσεις αυτές ανήκουν στο Γ. Βεντήρη και περιλαμβάνονται στο σύγγραμμά του. Αλλά δεν ήταν μόνο του Βεντήρη τα κείμενα, που μας μετέφεραν στην εποχή εκείνη. Ήταν ο ίδιος ο Τύπος των Φιλελευθέρων, ο οποίος είχε ανακαλύψει αιφνιδίως ότι «ο Γούναρης όχι μόνον εστερείτο πλεονεκτημάτων» αλλά «ήταν και εθνικώς πεπορωμένος αφού είχε συνωμοτήσει μετά του Βασιλέως για να ανακόψη την ακαριαίαν εθνικήν μεγάλωσιν της Ελλάδος».

Ιδιαίτερα όμως τονίζόταν ότι «ο Γούναρης ήτο Γερμανόφιλος, ότι εστερείτο εθνικού αισθήματος και ότι ήτο εχθρός της Αντάντ». Το τελευταίο τούτο έθιγε θέματα εξωτερικής πολιτικής και εμφάνιζε το βασιλέα και το νέο πρωθυπουργό ως υπόδουλους στον Κάιζερ.

Η υπομονή του Δ. Γούναρη είχε εξαντληθεί. Και στις 14 Μαρτίου δόθηκε στη δημοσιότητα η ακόλουθη κυβερνητική ανακοίνωση:

«Η Κυβέρνησις αποδίδουσα μεγίστην σημασίαν εις την γα-

λήνην και την αταραξίαν της κοινής γνώμης διά την προσήκουσαν διεξαγωγήν των εξωτερικών υποθέσεων, αισθάνεται την επιτακτικήν ανάγκην να διαψεύση τα οθενδήποτε λεγόμενα ή γραφόμενα, κατά τα οποία η Ελλάς, μη εξελθούσα εν ωρισμένη στιγμή της ουδετερότητος, απώλεσε μεγάλην ευκαιρίαν προς πραγματοποίησιν των Εθνικών πόθων.

»Η διαφορά των αντιλήψεων της Κυβερνήσεως προς την προκάτοχον αυτής, ανάγεται εις την εκτίμησιν της σοβαρότητος αναμφισβητήτων κινδύνων της ακεραιότητος της χώρας συνδεδεμένων μετά της αμέσου ενεργείας.

»Η Κυβέρνησις εργάζεται προς αποφυγήν των κινδύνων τούτων άνευ παραχωρήσεων, τας οποίας άλλοι, δεν ησθάνοντο, ίσως ασυμβιθάστους προς τα Εθνικά συμφέροντα, τα οποία, έχει την συναίσθησιν, ότι ούτω μόνον πράττουσα, εξυπηρετεί.

»Η Κυβέρνησις έχουσα την συνείδησιν, ότι κοινόν πάντες έχομεν το ενδιαφέρον ίνα προσήκουσα γένηται η διαχείρισις των Εθνικών ζητημάτων, τουθ' όπερ πάντοτε ήγαγεν εις τον αποκλεισμόν παντός πολιτικού ανταγωνισμού, επί τούτων πέποιθεν, ότι θα νοηθή υπό πάντων, το επιβεβλημένον εθνικόν καθήκον να μη διαταράσσεται η Δημοσία γνώμη δι' ανακοινώσεων, περί της ακριβείας των οποίων δεν δύναται να χωρήση συζήτησις άνευ αποκαλύψεων, αντικειμένων εις την προσήκουσαν διαχείρισιν των Εθνικών υποθέσεων».

Μόλις ο Βενιζέλος, που βρισκόταν στις Σπέτσες, έλαβε γνώση του κυβερνητικού ανακοινωθέντος, καταλήφθηκε από αγανάκτηση διότι αντιλαμβανόταν ότι ο υπαινιγμός περί «παραχωρήσεων τας οποίας άλλοι δεν ησθάνοντο ασυμβιθάστους προς τα εθνικά συμφέροντα» αποτελούσε δεινή κατηγορία εναντίον του.

Ευθύς αμέσως επέστρεψε στην πρωτεύουσα και με επιστολή προς τον υπουργό των Εξωτερικών Γ. Χρ. Ζωγράφο, τόνιζε ότι ο υπαινιγμός αφορά την πολιτική του και για το λόγο αυτόν ζητούσε επάνορθωση του ανακοινωθέντος.

Στην επιστολή εκείνη ο Γ. Χρ. Ζωγράφος απάντησε ως εξής:

«Εν Αθήναις τη 19 Μαρτίου 1915

»Κύριε Πρόεδρε,

»Αποκρινόμενος εις την επιστολήν υμών της 17ης, ην χθες μόλις έλαβον, έχω την τιμήν να ανακοινώσω υμίν, ότι ως εκ της φύσεως του περιεχομένου της επιστολής σας, είχαν την υπο-

χρέωσιν να φέρω ταύτην εις γνώσιν του Πρωθυπουργού κ. Δ. Γούναρη και δι' αυτού εις το Υπουργικόν Συμβούλιον.

»Ευρίσκομαι λοιπόν εν αδυναμία να δώσω υμίν μονομερή απάντησιν προκειμένου περί ζητήματος ενδιαφέροντος την πολιτικήν της Κυβερνήσεως. Ο κ. Δ. Γούναρης ανέλαβεν όθεν όπως ανταποκριθή επί των φερομένων εν τη επιστολή υμών ερωτημάτων.

»Παρακαλώ να δεχθήτε κ. Πρόεδρε, την διαβεβαίωσιν της εξόχου υπολήψεώς μας.

»Γ. ΧΡΗΣΤΑΚΗΣ ΖΩΓΡΑΦΟΣ».

Όταν ο Δημήτριος Γούναρης έλαβε γνώση του αιτήματος του Βενιζέλου, του απηύθυνε την ακόλουθη επιστολή:

«Κύριε Πρόεδρε,

»Μοι ανεκοινώθη η προς τον κ. επί των Εξωτερικών υπουργόν υμετέρα επιστολή, η αφορώσα το ανακοινωθέν της Κυβερνήσεως. Με όλην την διάθεσιν την οποίαν θα είχον να προέλθω εις συζήτησιν των εν τη επιστολή υμών γραφομένων, ο τρόπος καθ' ον έχει διατυπωθή η επιστολή αύτη υμών μοι επιβάλλει να περιορισθώ εις την βραχείαν ταύτην δήλωσιν:

»Τα πράγματα είναι γνωστά εις υμάς. Αι γνώμαι και αποφάσεις, τας οποίας εισηγήθητε δια των υμετέρων υπομνημάτων ως πολιτικήν υμών, δεν διέφυγον βεβαίως της υμετέρας μνήμης. Δεν δύνασθε όθεν να παραγνωρίσητε ότι η περικοπή του κυβερνητικού ανακοινωθέντος, εν τη οποία δηλούνται, ότι η πολιτική της Κυβερνήσεως εννοεί να εργασθή προς αποφυγήν του Βουλγαρικού κινδύνου άνευ παραχωρήσεων, τας οποίας άλλοι, ίσως, ησθάνοντο όχι ασυμβιβάστους προς τα εθνικά συμφέροντα, είναι ωχροτάτη εμφάνισις της αντιθέσεως της υμετέρας πολιτικής προς την της Κυβερνήσεως. Η περικοπή αύτη εκφράζει μετά πολλής επιφυλάξεως απλήν υποψίαν περί υπάρξεως και πολιτικής αντιλήψεως διαφόρου προς την της Κυβερνήσεως, ενώ τα υμέτερα υπομνήματα βεβαιούσι την ύπαρξιν παρ' υμίν θετικής πολιτικής αποφάσεως περί ανατροπής του Βουλγαρικού κινδύνου και επιδιώξεως της συγχρόνου εξόδου της Βουλγαρίας εκ της ουδετερότητος διά παραχωρήσεως εις αυτήν των Καζάδων, Σαρή - Σαμπάν, Καβάλας και Δράμας. Δεν ελησημονήσατε, ότι εις τα υπομνήματά σας εφθάσατε μέχρι του κανονισμού των λεπτομερειών της ανταλλαγής των πληθυσμών των κατά την κρίσιν σας υπό παραχώρησιν μερών.

»Τα πιθανά ανταλλάγματα, εδαφικά τε και πολιτικά, των οποίων μνείαν ποιείσθε εν τη υμετέρα επιστολή, είναι ανταλλάγματα, όχι των προς αποτροπήν του εκ Βουλγαρίας κινδύνου παραχωρήσεων, τας οποίας εισηγήθητε, αλλά της εξόδου της χώρας εκ της ουδετερότητος. Τα ανταλλάγματα ταύτα εν η περιπτώσει ήθελεν αποφασισθή εξοδος εκ της ουδετερότητος επιδιωκτέα εξ ίσου κατά την πολιτικήν της Κυβερνήσεως την αποκρούουσαν τας προς εξουδετέρωσιν του εκ Βουλγαρίας κινδύνου εδαφικάς παραχωρήσεις και κατά την πολιτικήν την υμετέραν την δεχομένην τοιαύτας, δεν αποτελούσι σημεῖον διακρίσεως μεταξύ της πολιτικής της Κυβερνήσεως και της υμετέρας.

»Συνεπώς ουδεμίαν εἶχον θέσιν εν τῷ ανακοινωθέντι το οποίον καταστάν αναγκαίον υπό των σφοδροτάτων καθημερινῶν υμῶν επιθέσεων κατά της πολιτικής της Κυβερνήσεως, εσκόπει μόνον να καθορίσῃ ποία τα σημεῖα της διαιρέσεως μεταξὺ της πολιτικής ταύτης και της πολιτικής της υμετέρας.

Διατελώ μετ' ἐξόχου υπολήψεως

Δ. Π. ΓΟΥΝΑΡΗΣ

»Αθήναι, 19 Μαρτίου 1915».

Επειδή, παρά τις επιστολές που αντηλλάγησαν ο θόρυβος συνεχιζόταν και αφού ο Ελ. Βενιζέλος είχε δώσει στη δημοσιότητα τα δυο πρώτα υπομνήματα, που συνοδεύονταν με δήλωση του τέως πρωθυπουργού ότι «η Α.Μ. ο Βασιλεύς Κωνσταντίνος ενηρεστήθη να εγκρίνη τας σκέψεις μου», η κυβέρνηση Γούναρη εξέδωσε το ακόλουθο ανακοινωθέν:

«Ανακοινούται υπευθύνως υπό της Κυβερνήσεως εχούσης γνώσιν των πραγμάτων, ευθύς από του καταρτισμού της, ότι **ουδέποτε η Α. Μεγαλειότης ο Βασιλεύς έδωκε την συγκατάθεσίν του προς διαπραγμάτευσιν περί παραχωρήσεων ελληνικών χωρών εις ξένην Δύναμιν, μη εγκρίνας ποτέ τοιαύτας εισηγήσεις.**

»Η Κυβέρνησις ευρίσκεται εις την ανάγκην να προβή εις την παρούσαν ανακοίνωσιν κατόπιν των τελευταίως εις τας εφημερίδας δημοσιευθεισών πληροφοριών υπό του κ. Ε. Βενιζέλου».

Η δημοσίευση του ανακοινωθέντος αυτού θορύβησε το Βενιζέλο και ο φιλικός Τύπος κυριολεκτικώς εξεμάνη.

Ήταν τόσο κατηγορηματική η γενόμενη διά του ανακοινωθέντος διάψευση, ώστε ούτε η ελάχιστη απέμεινε σε μεγάλη μερίδα του κοι-

νού αμφιβολία για την αλήθεια των αναφερθέντων.

Ο Βενιζέλος προέβη τότε σε μια, όλως πρωτότυπη για τα πολιτικά και κοινοβουλευτικά χρονικά πάσης συνταγματικώς κυβερνώμενης χώρας, πράξη: Απήλυθε προς το βασιλέα Κωνσταντίνο επιστολή και ζητούσε την ανασκευή του κυβερνητικού ανακοινωθέντος απειλώντας, σε αντίθετη περίπτωση, να αποσυρθεί από την πολιτική.

Ο βασιλεύς, διαβίβασε την επιστολή του κ. Βενιζέλου προς τον πρόεδρο της κυβερνήσεως, ως συνταγματικώς ανεύθυνος άρχων, και ο Γούναρης απάντησε προς το Βενιζέλο, με επιστολή του, το κυριότερο μέρος της οποίας είχε ως εξής:

»Το ανακοινωθέν της Κυβερνήσεως εδημοσιεύθη όπως αποκαταστήση την πραγματικήν αντίληψιν περί της γνώμης του Στέμματος επί της πολιτικής της παραχωρήσεως Χωρών Ελληνικών εις ξένον Κράτος, της οποίας υμείς υπήρξατε εισηγητής. Αποβλέπει δε, το ανακοινωθέν, εις την άρσιν της πλάνης περί της γνώμης του Στέμματος, της οποίας η διάδοσις ηδύνατο ν' αποβή πολλαπλώς επιβλαβής. Μετά την εξήγησιν ταύτην της εννοίας εις ήν απέβλεπε το κυβερνητικόν ανακοινωθέν, δεν δύναμαι να αφήσω απαρατήρητον το τελευταίον μέρος της υμετέρας επιστολής, χωρίς να εκφράσω την ειλικρινή θλίψιν μου, ότι πολιτικός ανήρ, εσκέφθητε να απομακρυνθήτε των πολιτικών αγώνων, δι' όν εν τη υμετέρα επιστολή εκθέτετε λόγον. Εκ της κρατούσης παρ' ημίν ειλικρινούς εφαρμογής του πολιτεύματος αποκλείεται προσωπική αντίθεσις πολιτικού ανδρός προς τον ανεύθυνον της Πολιτείας παράγοντα.

»Εντός των ορίων του Πολιτεύματος παρέχεται και το προσήκον έδαφος προς διεξαγωγήν του πολιτικού ανταγωνισμού μεταξύ των εν τω τόπω πολιτικών μερίδων, άνευ αναμίξεως του υπό του Πολιτεύματος τεταγμένου υπεράνω του ανταγωνισμού τούτου πολιτικού παράγοντος».

*Διατελώ μετ' εξόχου υπολήψεως
Δ. Π. ΓΟΥΝΑΡΗΣ»*

Τότε ο Ελ. Βενιζέλος προέβη σε νέα ενέργεια, η οποία όχι μόνο όξυνε την κατάσταση, αλλά δημιούργησε πρόσθετα προβλήματα. Το άηθες του γεγονότος ήταν η πράξη του πρώην πρωθυπουργού να απευθύνει έξω των συνταγματικών και κοινοβουλευτικών κανόνων επιστολή προς τον Ανώτατο Άρχοντα, και μάλιστα συνταγμένη σε ύφος ανεπίτρεπτο, ποικιλλόμενη μάλιστα με απαράδεκτες έμμεσες απειλές:

«Μεγαλειότατε,

»Εις τας απογευματινάς εφημερίδας της σήμερον η κυβέρνησις δημοσιεύει ανακοινωθέν, διά του οποίου διαψεύδεται το μέρος των ανακοινώσεών μου, κατά το οποίον η Υμετέρα Μεγαλειότης, εγκρίνασα τας εισηγήσεις μου τας περιεχομένας εν τη υπό χρονολογίαν 17 Ιανουαρίου 1915 επιστολή μου προς την Υμετέραν Μεγαλειότητα, εξουσιοδότησέ με να προβάω εις πάσαν περαιτέρω ενέργειαν, ην θα έκρινα αναγκαίαν.

»Πώς η κυβέρνησις ετόλμησε να προβή εις την δημοσίευσιν τοιούτου ανακοινωθέντος, δεν είναι δυνατόν να γνωρίζω. Η Υμετέρα Μεγαλειότης θα αναγνωρίση ως δεδικοιολογημένην την απ' ευθείας προσφυγήν μου προς Αυτήν, όπως ζητήσω την παρέμβασίν Της προς επανόρθωσιν της δεινής ύβρεως, ήτις μοι γίνεται διά της ψευδούς ανακοινώσεως της κυβερνήσεως.

»Η Υμετέρα Μεγαλειότης δεν δύναται να αφήση εκτεθειμένον εις τοιαύτην ύβριν τον μέχρι χθες σύμβουλόν Της, και αν ακόμη ούτος δεν ετύγχανεν υπό περιστάσεις ιστορικάς διά το Έθνος να προσφέρη επί 4 1/2 έτη εις την πατρίδα και τον Θρόνον αξιολόγους τινάς, νομίζω, υπηρεσίας. Αλλ' ούτε δύναται η Υμετέρα Μεγαλειότης να επιτρέψη όπως η απόλυτος καλή πίστις, ήτις είναι η μόνη εγγύησις κανονικών υπηρεσιακών σχέσεων του Στέμματος προς τους υπευθύνους συμβούλους Του, υποστή τοιούτον ανεπανόρθωτον πλήγμα, όταν μάλιστα τούτο καταφέρεται υπό κυβερνήσεως, ήτις εις την αρχήν ήλθε και παραμένει έτι διά μόνης της εμπιστοσύνης της Υμετέρας Μεγαλειότητος, εφ' όσον δεν εδόθη ακόμη καιρός να εκδηλωθή η περί αυτής γνώμη της χώρας.

»Εάν η Υμετέρα Μεγαλειότης ηρνείτο να μοι παράσχη την ζητουμένην δικαιοσύνην, εις εμέ μία θα απέμενεν οδός: Να αποσυρθώ της πολιτικής σκηνης, θέτων τέρμα εις τον πολιτικόν μου στάδιον. Θα ήτο τούτο η τελευταία μικρά υπηρεσία μου υπέρ της πατρίδος και του Θρόνου, αλλ' υπηρεσία επιβεβλημένη, αφού άνευ αυτής θα παρέμενεν εις την πολιτικήν σκηνήν παράγων εις τοιαύτην προσωπικήν αντίθεσιν περιελθών προς το Στέμμα, ώστε η περαιτέρω δράσις του να μην είναι δυνατόν ή να οδηγήση εις μεγάλην πολιτικήν κρίσιν, της οποίας την ευθύνην δεν επιθυμώ να αναλάβω.

»Εάν η Υμετέρα Μεγαλειότης, αρνούμένη μοι την αιτουμένην ικανοποίησιν, προτιμήση την λύσιν ταύτην της αποχωρήσεώς μου εκ της πολιτικής σκηνης, δεν έχω, αποχωρών ταύτης,

παρά να ευχηθώ όπως ου μόνον η πατρίς, αλλά και ο Θρόνος, εύρουν τάχιστα άλλους εξ ίσου αφωσιωμένους θεράποντας των εθνικών συμφερόντων.

»Της Υμετέρας Μεγαλειότητος ταπεινότατος θεράπων.

ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

»Αθήναι, 24 Μαρτίου 1915».

30. Η ΝΕΑ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΕΞΟΔΟΥ

ΑΠΟΤΕΛΕΙ απόδειξη των ανακριβειών που γράφονταν καί κυκλοφορούσαν τότε, το γεγονός ότι η κυβέρνηση του Δημητρίου Γούναρη, δύο μόλις εβδομάδες μετά την καταστροφή των Δαρδανελλίων, εκδήλωσε εμπράκτως τις διαθέσεις της απέναντι στους συμμάχους. Ο Γούναρης, ως υπουργός των Εξωτερικών, δήλωσε στους πρέσβεις των Δυτικών Χωρών, στην Αθήνα, ότι η Ελλάδα ήταν πρόθυμη και έτοιμη να συμπράξει μαζί τους με όρους, οι οποίοι θα εγγυώντο, όπως τονίστηκε, «*την εδαφικήν της ακεραιότητα και προστασίαν των εθνικών της δικαίων και θα επέτρεπαν την πραγματοποίησιν του κοινού σκοπού*». Και η δήλωση αυτή έγινε με τη συμφωνία του βασιλέως.

Η απάντηση των Δυνάμεων της τριπλής Συμμαχίας ήταν ψυχρή. Εξέφραζαν την ικανοποίησή τους για την προγραμματική δήλωση της νέας κυβερνήσεως ότι θα συνεχίσει την εξωτερική πολιτική της προκάτοχης κυβερνήσεως Βενιζέλου και πρόσθεσαν ότι «*όπως πριν ήσαν πρόθυμοι να εξασφαλίσουν εις την Ελλάδα ως αντάλλαγμα της εις τον κατά της Τουρκίας πόλεμον συμμετοχής της, τα εις βιλαέτιον του Αϊδινίου εδαφικά κέρδη, τα οποία είχαν υποσχεθή εις αυτήν*».

Η συμμαχική απάντηση δεν έκανε λόγο για εγγύηση της εδαφικής ακεραιότητας της Ελλάδας. Και αυτό είχε ιδιαίτερη σημασία, όπως θα εξηγηθεί στη συνέχεια της αφηγήσεως. Η κυβέρνηση Γούναρη δεν απογοητεύτηκε, αλλά συνέχισε τις ενέργειές της. Σε νεότερο διάβημα προς τους Συμμάχους, ο Γούναρης, μιλώντας και ως Πρωθυπουργός αλλά και ως υπουργός των Εξωτερικών, δήλωσε προς τους πρέσβεις ότι «*η Ελλάς ήτο πρόθυμος να συμμετάσχει μαζί των εις πόλεμον, σκοπός του οποίου θα ήτο η διάλυσις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*».

Κατά τη διάρκεια των διαβουλεύσεων αυτών η ελληνική πλευρά ζήτησε να πληροφορηθεί με περισσότερες λεπτομέρειες ποιες ακριβώς ήταν οι παραχωρήσεις των μικρασιατικών εδαφών, τις οποίες υπόσχονταν οι σύμμαχοι. Αλλά ούτε και στο αίτημα αυτό δόθηκε συγκεκριμένη απάντηση. Η αιτία της αρνητικής αυτής θέσεως ήταν πολλαπλή. Οι σύμμαχοι έτρεφαν από μακρού τη χιμαιρική ελπίδα ότι η Βουλγαρία – που δεν είχε εκδηλώσει τις προθέσεις της – θα προσχωρούσε στην Άντάντ. Αλλά ήταν γνωστό, ότι η Βουλγαρία είχε βλέψεις στα ελληνικά και σερβικά εδάφη, τα οποία θα έπαιρνε σαν αντάλλαγμα. Αυτό τουλάχιστο πίστευαν οι Γάλλοι κυρίως διπλωμάτες, ο πρόεδρος Πουανκαρέ και ο υπουργός των Εξωτερικών.

Πώς, λοιπόν, να εγγυηθούν την ακεραιότητα της Ελλάδας, όταν αυτή ακριβώς την ακεραιότητα επρόκειτο να θίξουν; Όσον αφορά τη Μικρασία, οι σύμμαχοι απέβλεπαν στο να προσεταιριστούν την Ιταλία, η οποία ανήκε στο Γερμανο - αυστριακό μπλοκ, αλλά ήταν έτοιμη να μεταπηδήσει στη συμμαχική παράταξη, έναντι παραχωρήσεων στα μικρασιατικά εδάφη. Ακριβώς, λοιπόν, για το λόγο αυτό απόφευγαν να προσδιορίσουν τις παραχωρήσεις προς την Ελλάδα, πριν ξεκαθαρισθεί η θέση της Ιταλίας.

Στο σημείο αυτό θα επικαλεσθούμε πάλι την άποψη της «Σκιάς της Δύσεως» του Κ. Σακελλαρόπουλου, ο οποίος γράφει:

«Είναι δύσκολον να μη αισθανθεί κανείς πικρίαν για την ελαφρότητα με την οποίαν εσκορπίζοντο υπό των Συμμάχων αι περί Μικρασίας υποσχέσεις κατά την εποχήν εκείνην.

»Στην αβεβαιότητα αυτή της Συμμαχικής στάσεως συνέβαλε πολύ και η Ρωσική αδιαλλαξία που είχε εκδηλωθή κατά της συμμετοχής της Ελλάδας στην εκστρατεία των Δαρδανελλίων. Επειδή δε εγένετο και λόγος περί ενδεχομένης παραχωρήσεως της Κύπρου στην Ελλάδα, η Ρωσική Κυβέρνησις εξεδήλωσε την αντίθεσή της με το δικαιολογητικό ότι με τον τρόπον αυτόν η Ελλάς θα εξασφάλιζε προέχουσα θέσιν στην ανατολική λεκάνη της Μεσογείου».

Παρά τις δυσχέρειες αυτές, η κυβέρνηση Γούναρη επανάλαβε τις φιλικές της εκδηλώσεις. Με νεότερη δήλωσή της έθεσε στη διάθεση των συμμάχων όλες τις ναυτικές δυνάμεις της Ελλάδας, με την επιφύλαξη να επέμβει στρατιωτικώς μόλις θα διευκρινιζόταν η στάση της Βουλγαρίας.

Η ελληνική θέση απέναντι στο βουλγαρικό κίνδυνο δεν ήταν αδι-

καιολόγητη και την συμεριζόταν προηγουμένως και η κυβέρνηση του Ελ. Βενιζέλου. Πώς ήταν δυνατό να λησμονηθεί ότι πριν δυο ακριβώς χρόνια κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων, η Βουλγαρία, σύμμαχος τότε της Ελλάδας και της Σερβίας, επιτέθηκε προδοτικώς εναντίον τους για να αποσπάσει τα εκ του πολέμου με την Τουρκία κέρδη τους; Ο Βούλγαρος, την εποχή εκείνη, με την παρασπονδία εκείνη, είχε γίνει και για την Ελλάδα και για τη Σερβία ο μέγας κίνδυνος, ισοδύναμος με τον Τούρκο. Αλλά η Τουρκία δεν είχε καιρό ν' ασχοληθεί με τα Βαλκάνια όταν αντιμετώπιζε το συμμαχικό μπλοκ. Αντίθετα, η Βουλγαρία, που προσποιόταν την ουδέτερη, μπορούσε κάθε στιγμή να επιτεθεί κατά της Ελλάδας και της Σερβίας. Μόνο όσοι έζησαν την εποχή εκείνη μπορούσαν ν' αντιληφθούν τον κίνδυνο αυτό.

Ενώπιον αυτών των δυσκολιών ο πρωθυπουργός Δ. Γούναρης εισηγήθηκε στο βασιλέα ν' απευθυνθεί στον πρόεδρο της Γαλλικής Δημοκρατίας Ραϋμόνδ Πουανκαρέ και να του δηλώσει ότι η Ελλάδα θα συνέπραττε με τους συμάχους αν της δινόταν η υπόσχεση ότι θα ήταν σεβαστή μέχρι το τέλος του πολέμου η εδαφική της ακεραιότητα. Ο βασιλεύς συμφωνούσε και προέβη σε προσωπικό διάβημα προς το Γάλλο πρόεδρο. Και αναφέρεται σχετικά στη «Σκιά της Δύσεως»:

«Με ωμήν ειλικρίνειαν ο Πρόεδρος της Γαλλικής Δημοκρατίας ετόνισεν εις την προς τον Βασιλέα των Ελλήνων απάντησίν του ότι εις τας Δυνάμεις της Συνεννοήσεως ήτο αδύνατον να εγγυηθούν την Ελληνική ακεραιότητα, επειδή τούτο θα απέκλειε την εις την παράταξίν των προσχώρησιν της Βουλγαρίας – προσχώρησιν την οποίαν ο Πουανκαρέ είχε την αφέλειαν να πιστεύη ότι θα επραγματοποιείτο τάχιστα, ίσως και εντός δύο ή τριών ημερών».

Τα γεγονότα, όπως αναφέρεται κατωτέρω, διέψευσαν τις ελπίδες των Συμμάχων όταν η Βουλγαρία τάχθηκε εναντίον τους. Και τότε η μεγάλη γαλλική εφημερίδα «LE TEMPS» έγραψε τα εξής:

«Η Ελλάς επανειλημμένως προσέφερε την ενεργόν στρατιωτικήν συνδρομήν της. Εις την τελευταίαν πρότασίν της δεν εξήτει παρά την εγγύησιν της εδαφικής της ακεραιότητος, μίαν εξασφάλισιν από του κινδύνου του διαμελισμού. Αλλά οι Σύμμαχοι είχαν τότε ως μόνην σκέψιν να προσφέρουν εις την Βουλγαρίαν την Καβάλαν».

Ο Γάλλος ιστορικός Σουαρέζ - βιογράφος του Μπριάν - έγραψε:

«Η Αντάντ που επροδόθη τελικώς από την Βουλγαρίαν, εις την οποίαν δεν είχε τίποτε αρνηθή, μετεχειρίσθη κάθε απάτην εις βάρος της Ελλάδος, που προσέφερε εις αυτήν πολλά και εις βάρος της Σερβίας, η οποία της έδωσε το παν. Όλοι αι κατά το μάλλον απόκρυφοι συμφωνίαι της όπως προσεπάθησε να συνάψη, έκαμαν, χωρίς εξαίρεσιν, δύο θύματα: Την Σερβίαν και την Ελλάδα».

31. ΠΡΟΣ ΕΚΛΟΓΕΣ ΜΕΣΑ ΣΤΗ ΘΥΕΛΛΑ

ΒΕΒΑΙΩΣ, η εξέλιξη των εσωτερικών συνθηκών είχε καταστήσει προ πολλού πραγματικότητα όχι μόνον την ηγετική θέση του νέου πρωθυπουργού, αλλά και την από καιρό κυοφορούμενη ίδρυση νέου κομματικού σχηματισμού, σύμφωνα με τις προϋποθέσεις που είχε θέσει σε προηγηθέντα λόγο του ο Δημήτριος Γούναρης. Και πραγματικά, ιδρύθηκε τότε το κόμμα των Εθνικοφρόνων, που αποτελείτο από τους συνεργάτες του Δ. Γούναρη και άλλους πολιτευτές. Είναι όμως χαρακτηριστικό ότι ο Γούναρης, τον καιρό της κρίσεως που αφηγηθήκαμε, απέφυγε να κάνει χρήση της ηγετικής του ιδιότητας, αλλά αφού έγινε πρωθυπουργός καταπιάστηκε με ζέση με τα εθνικά θέματα που αναφέραμε ήδη.

Όσον αφορά τον Ελ. Βενιζέλο, αυτός, αφού δεν έτυχε της ικανοποίησεως που ζήτησε, αποσύρθηκε από την αρχηγία του κόμματος των Φιλελευθέρων και αναχώρησε για το εξωτερικό. Αρχικώς μετέβη στην Αίγυπτο, όπου το εκεί ελληνικό στοιχείο του επεφύλαξε θερμότητα υποδοχή. Κατόπιν πήγε προς ανάπαυση στη Μυτιλήνη και παρέμεινε εφησυχάζοντας μεν, αλλά *«πολλά κατά φρένας και θυμόν έχων»*.

Στο διάστημα αυτό μεσολάβησε η βαρύτερη ασθένεια του Κωνσταντίνου, η κατάσταση του οποίου, αφού προσβλήθηκε από πλευρίτιδα, ήταν κρίσιμη και προκάλεσε βαθύτατη συγκίνηση σ' ολόκληρη τη χώρα. Επιφανείς ξένοι επιστήμονες, όπως ο καθηγητής Κράους και ο χειρουργός Άϊσελμπεργκ, καθώς και οι Έλληνες καθηγητές Χρηστομάνος, Ζαΐμης και Μέρμηγκας, ήταν θεράποντες ιατροί, χάρι στις φροντίδες των οποίων, μετά από αγωνιώδεις διακυμάνσεις, άρχισε να αποκαθίσταται η υγεία του βασιλέως. Ήταν δε τόσο μεγάλη η πίστη του θρησκευόμενου λαού στη βοήθεια του Υψίστου, ώστε

κομίσθηκε στην πρωτεύουσα από την Τήνο η θαυματουργός εικόνα της Παναγίας, η μεταφορά της οποίας συνδυάσθηκε με τη βελτίωση της καταστάσεως του ασθενούς.

Ήταν πολύ φυσικό το απρόοπτο αυτό γεγονός να επιδράσει στις πολιτικές εξελίξεις. Και ο μεν Δ. Γούναρης, πριν από την ασθένεια του βασιλέως, πεισθείς ότι ήταν αδύνατο να συνεργασθεί με την πλειοψηφία της Βουλής, ζήτησε και έλαβε τη βασιλική υπογραφή στο διάταγμα της διαλύσεως της Βουλής και προκηρύξεως νέων εκλογών για την 31η Μαΐου, αλλά δεν είχε ούτε τον καιρό, ούτε τη διάθεση να οργανώσει τον επικείμενο εκλογικό αγώνα. Ως εκ τούτου, οι συνεργάτες του προχώρησαν μόνοι τους στην κατάρτιση των συνδυασμών, ενώ η ασθένεια του βασιλέα βρισκόταν σε κρίσιμο σημείο.

Πρέπει να σημειωθεί, ότι όταν ο επ' αδελφή γαμβρός του Κανέλλος Κανελλόπουλος τον ρώτησε τηλεφωνικώς για τα πρόσωπα που θα αποτελούσαν το συνδυασμό Αχαϊοηλίδας, ο Γούναρης απάντησε:

— Κάμετε ό,τι θέλετε. Η κατάσταση του βασιλέως δεν μου επιτρέπει να σκεφθώ περί συνδυασμών.

Στο σημείο αυτό πρέπει να τονισθεί, ότι ο Γούναρης, πιστός στις συνταγματικές και κοινοβουλευτικές αρχές του, ήθελε ν' ακολουθηθεί η νόμιμη οδός, δηλαδή η εκλογική, για να προχωρήσουν οι εσωτερικές εξελίξεις. Συνεπώς, απόντος του Βενιζέλου, δημοσιεύθηκε το Β.Ν. περί διαλύσεως της Βουλής και προκηρύξεως νέων εκλογών. Το Β.Δ. δημοσιεύθηκε στις 18 Απριλίου και οι εκλογές ορίστηκαν για τις 31 Μαΐου 1915.

Φυσικά, λόγω της αρνητικής στάσεως των Δυνάμεων της Τριπλής Συνεννοήσεως, οι διαπραγματεύσεις καρκινοβατούσαν και ήταν προφανές ότι και η Αντάντ περίμενε το αποτέλεσμα των εκλογών για να καθορίσει τη στάση της, χωρίς, πάντως, να εγκαταλείπει το σχέδιο παραχωρήσεων προς τη Βουλγαρία σε βάρος της Ελλάδας. Στο μεταξύ, τα ακραία όργανα του φιλελεύθερου Τύπου συνέχιζαν τις επιθέσεις τους κατά της κυβερνήσεως και το τροπάριο περί γερμανοφιλίας κυριαρχούσε. Ήταν, λοιπόν, φυσικό, η στάση αυτή μερίδας του Τύπου να επιδρά επί της γνώμης των ξένων και να καλλιεργεί τεχνηέντως την εντύπωση ότι, ενώ ο Βενιζέλος ήταν υπέρ της εξόδου από την ουδετερότητα άνευ όρων, οι διάδοχοί του ζητούσαν εγγυήσεις. Η αντίθετη πλευρά υπενθύμιζε ότι με το υπόμνημά του ο Ελ. Βενιζέλος είχε ζητήσει την εγγύηση των συμμάχων από το βουλγαρικό κίνδυνο.

Την εποχή εκείνη είχε ανακινηθεί το θέμα της συμμαχικής υποχρεώσεως της Ελλάδας να σπεύσει σε βοήθεια της Σερβίας που απειλείτο με νέα επίθεση. Όπως, όμως, πιστοποιείται από σχετικό υπό-

Ο Δημήτριος Γούναρης με τον ανηψιό του Παναγιώτη Κανελλόπουλο

Ο Γεώργιος Θεοτόκης (φωτ. του εκδ. οίκου «Πάπυρος» Α.Ε.)

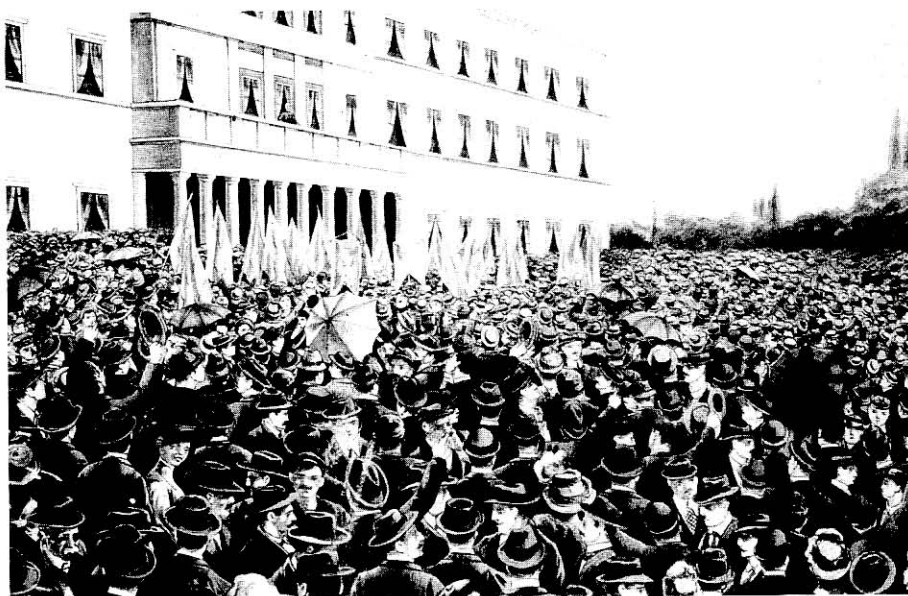
Ο Δημήτριος Ράλλης (φωτ. του εκδ. οίκου «Μέλισσα»)

Ο Στέφανος Δραγούμης (φωτ. του εκδ. οίκου «Μέλισσα»)

Ο Δημήτριος Γούναρης το 1908 (φωτ. από την «Πολ. Ιστορία» Ι. Μάλλωση)

Η Επανάσταση του 1909 (φωτ. του εκδοτ. οίκου «Πάπυρος» Α.Ε.)

Ο συνταγματάρχης Ν. Ζορμπάς (φωτ. από τα «Κείμενα» Ελ. Βενιζέλου)

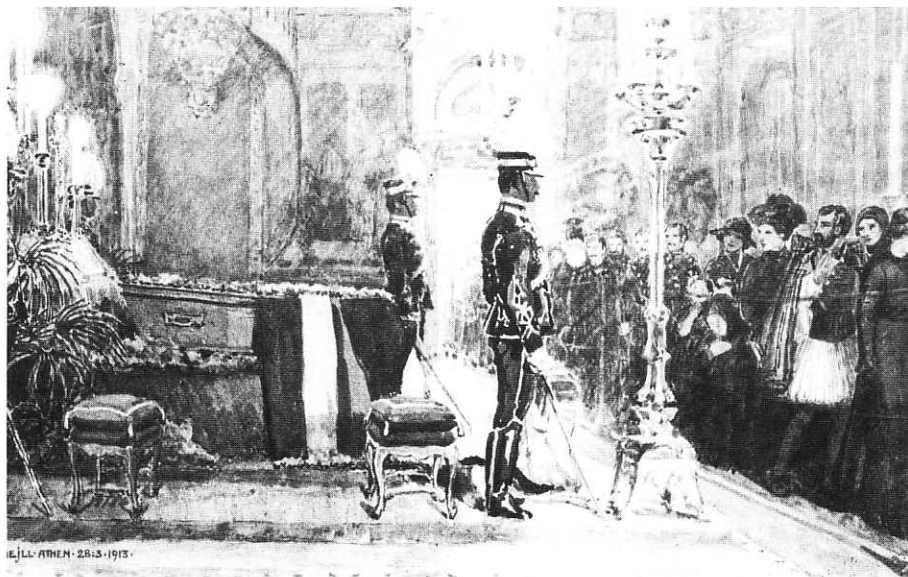
Ο Ελευθέριος Βενιζέλος (φωτ. από το «Διχασμό - Μικρά Ασία» του Φοίβου Ν. Γρηγοριάδη)

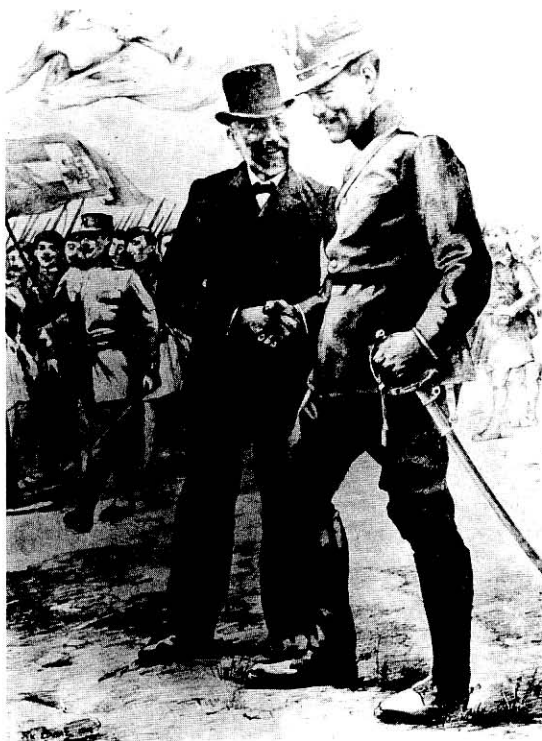
Ο βασιλεύς Γεώργιος Α΄ και ο Διάδοχος Κωνσταντίνος μπαίνουν στη Θεσσαλονίκη (29-10-1912) (φωτ. του εκδοτ. οίκου «Πάπυρος» Α.Ε.)

Αναπαράσταση της δολοφονίας του βασιλέως Γεωργίου Α΄ στη Θεσσαλονίκη (5-3-1913) από τον Αλέξανδρο Σχοινά (φωτ. του εκδοτ. οίκου «Μέλισσα»)

Λαϊκό προσκύνημα στη σωρό του βασιλέως Γεωργίου Α΄ (φωτ. του εκδοτ. οίκου «Μέλισσα»)

Ο Κωνσταντίνος με το Βενιζέλο (φωτ. Π. Χ. Πουλίδη)

Η ορκωμοσία του βασιλέως Κωνσταντίνου (1913) (φωτ. Π. Χ. Πουλίδη)

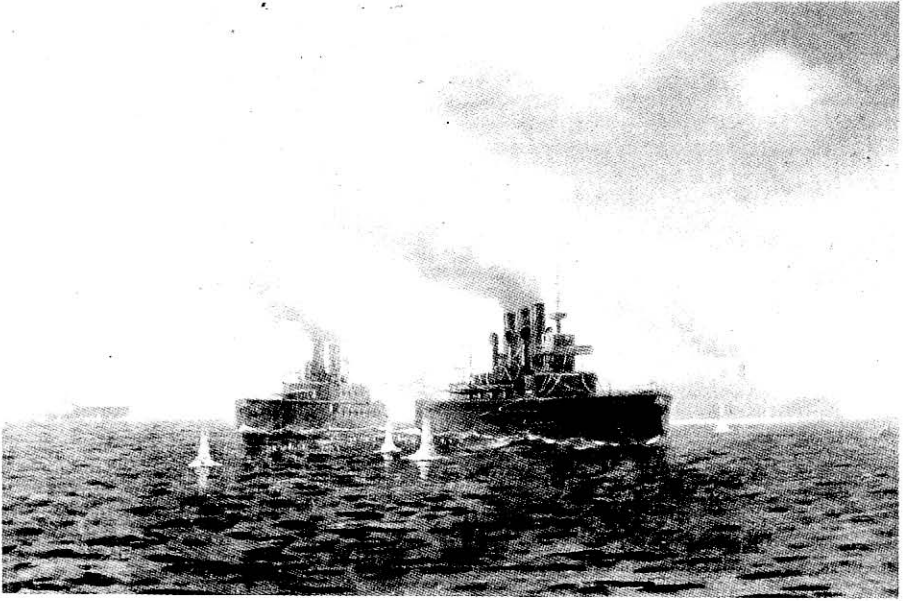
Ο ναύαρχος Παύλος Κουντουριώτης
(φωτ. του εκδοτ. οίκου «Πάπυρος»
Α.Ε.)

Ο πυρπολητής Νικόλαος Βότσης
(φωτ. του εκδοτ. οίκου «Μέλισσα»)

Η διάσκεψη ειρήνης στο Βουκουρέστι (1913)

Η ναυμαχία της «Έλλης» (πίνακας του Π. Προσαλέντη, Ναυτικό Μουσείο)

Δημοσιογράφοι της εποχής

Α. Καθαφάκης,

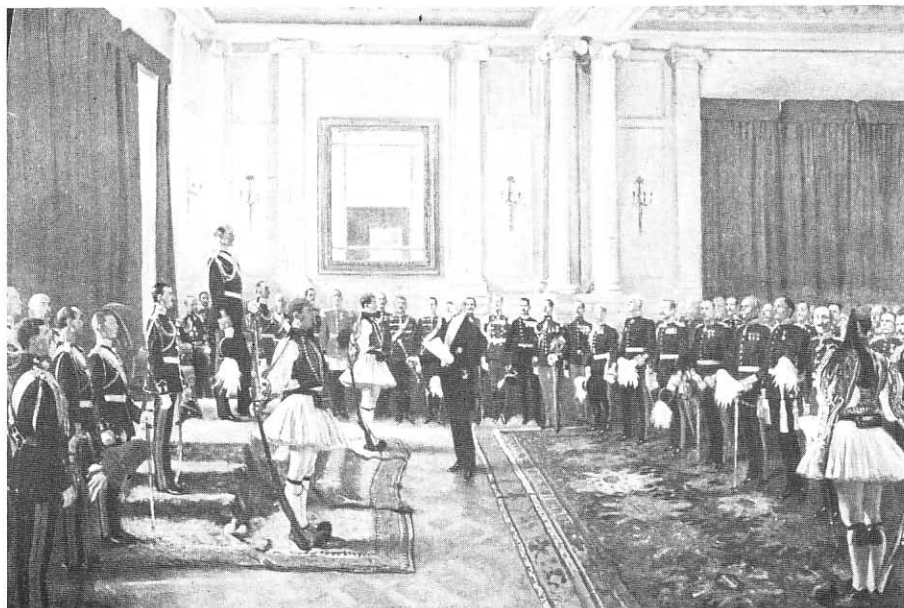
Άδωνις Κύρου,

Εμμ. Ρέπουλης,

Γ. Πωπ

Απονομή στραταρχικής ράβδου από το Βενιζέλο στον Κωνσταντίνο

Ο Κωνσταντίνος στο Παρίσι (φωτ. του εκδοτ. οίκου «Πάπυρός» Α.Ε.)

μνημα του Λούδ Τζωρτζ, που υποβλήθηκε στη βρετανική κυβέρνηση, πέντε ημέρες μετά την παραίτηση του Βενιζέλου, είχε ήδη καταστεί προφανής η αδυναμία των τεσσάρων Μεγάλων Δυνάμεων να σώσουν τις μικρές χώρες που βρίσκονταν υπό απειλή. Αλλά και η σχετική έκθεση του βρετανικού επιτελείου κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ήταν πολύ αργά για την Αντάντ να επέμβει στα Βαλκάνια.

Σκέφτηκαν τότε οι σύμμαχοι ηγέτες την ανάγκη κάποιου αντιπερισπασμού. Δηλαδή, ενώ οι Γερμανοί, οι Αυστριακοί και τώρα οι προταθέντες Βούλγαροι προχωρούσαν, να πεισθούν η Ελλάδα και η Ρουμανία να κινητοποιήσουν όλες τις στρατιωτικές τους δυνάμεις για τη σωτηρία της Σερβίας.

Προφανώς επρόκειτο για επιχείρηση θανάτου, η οποία τελικά δεν έγινε. Και ο ίδιος ο Λούδ Τζωρτζ γράφει στα «Απομνημονεύματά» του:

«Είχαν όλα τα δίκαια οι Έλληνες να μην αποφασίσουν να ορθωθούν κατά των νικητών (εκείνης της στιγμής), αφού καμιά συμμαχική δύναμις ικανή να τους βοηθήσει δεν ευρίσκετο εν όψει. Είχαν προ οφθαλμών την τύχη της Σερβίας, η οποία εγκατελείφθη υπό των Συμμάχων, κατά παράβαση των επισημοτέρων προς αυτήν υποσχέσεών των ότι θα τους υπεστήριζον εγκαίρως. Τι το φυσικότερο να φοβηθούν ομοίαν λιποταξίαν και εις την δικήν των περίπτωσιν οι Έλληνες; Αι κεραυνοβόλοι επιτυχίαι των Κεντρικών Δυνάμεων εις το Ανατολικόν Μέτωπον δεν ήτο δυνατόν παρά να κάμουν εις όλα τα νοτιοανατολικά κράτη αίσθησιν... Η Ρωσία είχε γονατίσει, η Σερβία είχε κατακτηθή. Εις αποτυχίαν πλήρη είχε καταλήξει η εκστρατεία των Δαρδανελλίων, ούτε διεσπάσθη εις την λύσιν η εχθρική γραμμή. Νικηταί εις όλα τα μέτωπα οι Γερμανοί εφέροντο ολοταχώς προς Νότον. Ήσαν ήδη εις τα Βαλκανικά στενά. Θα ευρίσκοντο εις τας μεσημβρινάς πλαγιάς των μετ' ολίγον. Την Ελλάδα και τον μικρόν στρατόν της πόσον εύκολα θα τον κατεβρόχθιζε το τρομερόν θηρίον».

Ο Γάλλος πολεμικός ανταποκριτής Henry Barby αποδίδει σε όλους τους συμμάχους την ευθύνη της σερβικής καταστροφής. Γράφοντας για τη Σερβία τόνιζε:

«... Μέχρι της τελευταίας στιγμής ήλπιζεν εις συμμαχικήν βοήθειαν που θα ήτο ικανή να αλλάξει την κατάστασιν. Μάται-

οι, απατηλαί ελπίδες. Καμμία θύρα διαφυγής ούτε ανεφοδιασμού δεν είχε απομείνει εις τον λαόν της Σερβίας. Από βορρά εξ ανατολών διπλούν διέρρει πανικόβλητον πλήθος και εφέρετο προς το κέντρον δια να κορυφώση και εκεί την αλλοφροσύνην».

Και επειδή καταβλήθηκε προσπάθεια ν' αποδοθεί στην Ελλάδα η ευθύνη, γιατί δεν προέβη σε επιχείρηση αυτοκτονίας για να σώσει τη Σερβία, πρέπει να σημειωθεί ότι την επομένη των Βαλκανικών Πολέμων ήταν τραγική η ανεπάρκεια του πολεμικού υλικού και των εφοδίων του ελληνικού στρατού. Βεβαίως, είχαν γίνει παραγγελίες στο εξωτερικό, αλλά, μετά την έκρηξη του παγκόσμιου πολέμου, κατασχέθηκαν από τους συμμάχους. Ο Βενιζέλος, πεισθείς προηγουμένως να δανείσει τις οβίδες του ελληνικού πυροβολικού για ν' αποκρουσθεί η πρώτη αυστριακή επίθεση το 1914, δάνεισε πράγματι όλες τις οβίδες μας και πραγματικά βοήθησαν στην απόκρουση της επίθεσης, αλλά το υλικό αυτό απωλέσθη τελικώς για την Ελλάδα, η οποία τη στιγμή που εκδηλωνόταν η επίθεση των κεντρικών δεν θα ήταν σε θέση όχι να επιτεθεί, αλλά ακόμη και να αμυνθεί.

32. ΕΠΑΝΟΔΟΣ ΚΑΙ ΔΥΣΠΙΣΤΙΑ

ΤΟ ΑΜΕΣΟ θέμα που αντιμετώπιζε η κυβέρνηση Γούναρη ήταν η διεξαγωγή των εκλογών που έγιναν υπό το κλίμα του φανατισμού και των πολιτικών αντιθέσεων μεταξύ των φίλων και αντιπάλων του Βενιζέλου, ο οποίος είχε επανέλθει και ανέλαβε την αρχηγία του κόμματος των Φιλελευθέρων. Οι εκλογές έγιναν στις 31 Μαΐου και έδωσαν την πλειοψηφία στον Ελ. Βενιζέλο, ο οποίος κέρδισε 184 έδρες, έναντι 90 του κόμματος των Εθνικοφρόνων (Δ. Γούναρης) επί συνόλου 310 εδρών. Τις υπόλοιπες διαμοιράσθηκαν τα άλλα κόμματα και ομάδες.

Μετά το αποτέλεσμα ο Δημήτριος Γούναρης υπέβαλε την παραίτηση της Κυβερνήσεως, σύμφωνα με την κοινοβουλευτική τάξη, αλλά ο βασιλεύς έκαμε χρήση του συνταγματικού δικαιώματος ν' αναβάλει για ένα μήνα την έναρξη των εργασιών της Βουλής, για το οποίον δεν ήταν σύμφωνος ο Γούναρης, αλλά τελικά υποχώρησε.

Η Βουλή συνήλθε στις 3 Αυγούστου σε τυπική συνεδρίαση για να

επακολούθησε τις επόμενες ημέρες η εκλογή του Προεδρείου. Πρόεδρος εκλέχτηκε ο Κ. Ζαβιτσιάνος με 182 ψήφους σε σύνολο 306, οπότε ο πρωθυπουργός Δημήτριος Γούναρης ανάγγειλε στο Κοινοβούλιο την παραίτηση της κυβερνήσεως και ζήτησε τη διακοπή των εργασιών της Βουλής.

Την επομένη, 4 Αυγούστου, ο βασιλεύς κάλεσε τον Ελ. Βενιζέλο και σύμφωνα με το Σύνταγμα του ανάθεσε το σχηματισμό της κυβερνήσεως, αλλά πριν την αποδεχθεί ζήτησε μικρή προθεσμία. Σύμφωνα με το «Ημερολόγιο» Στρέιτ ο Βενιζέλος στη συνομιλία του με το βασιλέα παραδέχτηκε ότι δεν επιτρέπεται, κατόπιν της εξελίξεως της στρατιωτικής καταστάσεως, η έξοδος της Ελλάδας από την ουδετερότητα, ούτε να προβεί σε οποιαδήποτε παραχώρηση. Εκείνο που σημειώνει στην «Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος», ο Σπ. Μαρκεζίνης, ήταν μια αντίφαση του Βενιζέλου ότι δεν εκφράστηκε υπέρ της πιθανότητας νίκης της Αντάντ, ενώ αντιθέτως υποστήριξε ότι η Αγγλία ουδέποτε θα ηττηθεί (4ος τόμ., σελ. 36).

Η νέα υπό τον Ελ. Βενιζέλο κυβέρνηση, της ίδιας περίπου συνθέσεως με την προηγούμενη, ανέλαβε την εξουσία στις 10 Αυγούστου και στις 13 Αυγούστου το προεδρείο παρουσιάσθηκε στο βασιλέα, τον προσφώνησε και εκείνος απάντησε αναλόγως.

Πριν από το σχηματισμό της κυβερνήσεως είχε προηγηθεί νέα συνάντηση του βασιλέως με το Βενιζέλο, για την οποία ο Γ. Στρέιτ διηγείται τα εξής:

«— Ετελειώσατε την μελέτην σας; ερώτησεν ο βασιλεύς.

»— *Ναι, απήντησεν ο Βενιζέλος και είμαι έτοιμος να σχηματίσω Κυβέρνησιν.*

»— *Όστε είμεθα σύμφωνοι επί δύο σημείων, είπεν ο βασιλεύς, περί των οποίων κατά την τελευταίαν φοράν συνεφωνήσαμεν: Ουδετερότης και άρνησις πάσης παραχωρήσεως, έτι και επί ανταλλάγματι.*

»— *Απολύτως, απαντά ο Βενιζέλος. Και προσθέτει:*

»*Περί μεν των παραχωρήσεων δεν πιστεύω να επανέλθωσιν αι Δυνάμεις, αφού η Βουλγαρία δεν θα δεχθή. Όσον διά την στάσιν της Ελλάδος φρονώ ότι πρέπει να τηρήση ουδετερότητα μη αναμειγνυομένη εις τον πόλεμον, εφ' όσον εξακολουθούσιν αι σημεριναί συνθήκαι. Άλλωστε ούτε ζητούσιν αι Δυνάμεις παρ' ημών να αναμιχθώμεν. Τούτο με εβεβαίωσαν όταν επανήλθον εκ του ταξιδίου μου και πάλιν προ δέκα ημερών και μετά την ψηφοφορίαν εν τη Βουλή. Αν δεν μεταβληθώσι τα πράγμα-*

τα δεν πρέπει να εξέλθωμεν.

— Αν δεν μεταβληθώσιν εν Ευρώπη, ήτοι ουχί εις τα Δαρδανέλλια, επιμένει ο Βασιλεύς. Τούτο δεν εννοείτε;

— Ναι! απαντά ο Βενιζέλος. Ακριβώς τούτο εννοώ».

Θα νόμιζε κανείς ότι μετά τις εξελίξεις αυτές τα πράγματα θα μπορούσαν να βαδίσουν ομαλώς. Όμως φαίνεται ότι μεταξύ των δυο υψηλών συνομιλητών υπάρχει μια δυσπιστία για την οποία εκφράζει τη δυσφορία ο βασιλεύς προς το Γ. Στρέιτ λέγοντας: «*Αν ο Βενιζέλος ήρχετο και μου ανεκοίνωνε πάσας αυτού τας σκέψεις εν ειλικρινεία, τότε και αυτός θα ηδύνατο να του εκθέση όλην την μετά της Γερμανίας διαπραγμάτευσιν*».

Πάντως, όλ' αυτά τα σύννεφα δεν θα μπορούσαν να διαταράξουν την ατμόσφαιρα αν στις 8 Σεπτεμβρίου η Βουλγαρία δεν κήρυσσε γενική επιστράτευση, χωρίς να εκδηλώνει τους σκοπούς της, αλλά έπαιζε το παιχνίδι της και με τις δυο πλευρές, ενώ στην πραγματικότητα από τις 6 Σεπτεμβρίου είχε υπογράψει συνθήκη συμμαχίας με τις κεντρικές δυνάμεις.

Ενώπιον αυτών των νέων εξελίξεων ο Βενιζέλος, με τη συμφωνία του βασιλέως, κήρυξε γενική επιστράτευση, μέτρο απολύτως αναγκαίο μπροστά στο βουλγαρικό κίνδυνο, που αποτελούσε τον εφιάλτη στην Ελλάδα. Δεν είναι ακριβώς γνωστό τι σκεπτόταν τότε ο Βενιζέλος. Έκρινε, άραγε, τη στιγμή για επέμβαση ή θα περίμενε να συμπληρωθούν οι εξελίξεις;

Ο Δημήτριος Γούναρης βρισκόταν στην Αιδηψό όταν αναγγέλθηκε η βουλγαρική επιστράτευση. Επανήλθε αμέσως και έλαβε μέρος στις συνεδριάσεις της Βουλής, η οποία επανέλαβε τις εργασίες της στις 16 Σεπτεμβρίου.

Στη συνεδρίαση εκείνη ο Πρωθυπουργός εξέθεσε στην εθνική αντιπροσωπεία την κατάσταση και εξήγησε ότι το μέτρο της γενικής επιστρατεύσεως οφειλόταν στην ανάγκη εξασφαλίσεως των εθνικών συμφερόντων. Ο Ελ. Βενιζέλος χαρακτήρισε την κατάσταση ως εξαιρετικώς σοβαρή και εξέφρασε την ελπίδα ότι οι καθησυχαστικές διαβεβαιώσεις των επίσημων βουλγαρικών κύκλων, ότι δηλαδή η βουλγαρική επιστράτευση δεν θα στρεφόταν εναντίον της Ελλάδας και ότι δεν θα μετέβαλε την κατάσταση στα Βαλκάνια, αποσοβούσαν την ανάγκη μεταβολής της πολιτικής της ουδετερότητας.

Ο Δημ. Γούναρης, μιλώντας πλέον ως αρχηγός της Αντιπολιτεύσεως, είπε τα εξής:

«*Μετά τας δηλώσεις του κ. Προέδρου της Κυβερνήσεως*

θεωρώ καθήκον μου να δηλώσω και εγώ, ότι το μέτρον της επι-
στρατεύσεως, ως μέτρον προληπτικόν επί αποτροπή παντός κιν-
δύνου των ζωτικών της Χώρας συμφερόντων, ευρίσκω δεδικαιο-
λογημένον πληρέστατα εκ της καταστάσεως, ήτις περί ημάς
εδημιουργήθη. Εκφράζω και εγώ την ελπίδα, ότι θέλει γίνει δυ-
νατόν να μη ζητηθώσιν αι θυσίαι εκείναι τας οποίας συνεπάγε-
ται πάσα ένοπλος ρήξις.

»Συγχρόνως όμως εκφράζω και εγώ την ακλόνητον πεποίθη-
σιν, ότι αν παρά πάσαν προσδοκίαν και ας είπωμεν και παρά πά-
σαν προσπάθειαν, ήτις προς τούτο δέον να καταβληθή, ήθελε
γίνει αναγκαίον να κληθή η Χώρα, ίνα προστατεύση τα ζωτικά
αυτής συμφέροντα, εκφράζω και εγώ την πεποίθησιν, ότι θέλει
επιχειρήσει το έργον εκείνο, μετά του σθένους και της αυτοθυ-
σίας, την οποίαν πάντοτε επεδείξατο».

33. ΤΟ «ΘΡΙΑΛΕΡ» ΤΗΣ ΑΠΟΒΑΣΕΩΣ

ΣΤΟ ΣΗΜΕΙΟ αυτό της αφηγήσεως φτάνουμε στο μέγα ζήτημα της αποβάσεως συμμαχικών δυνάμεων στη Θεσσαλονίκη κατά το φθινόπωρο του 1915, θέμα για το οποίο υπάρχουν διαφορετικές απόψεις. Το βασικό ερώτημα, πριν περιγράψουμε τα διατρέξαντα, είναι αν ο Βενιζέλος κάλεσε τους συμμάχους στη Μακεδονία. Η καλή πίστη που διέπει τις σελίδες αυτές επιβάλλει να παρουσιασθούν οι αντιτιθέμενες αυτές εκδοχές, από τις οποίες ο αναγνώστης θα βγάλει το συμπέρασμά του.

Πρώτα, υπάρχει η άποψη Βενιζέλου, όπως την εμφανίζει ο Γ. Βεντήρης, που γράφει:

«Δεν εδημιούργησεν ο Βενιζέλος το Μακεδονικόν Θέατρον του πολέμου, ούτε έφερε τους Αγγλογάλλους εις την Θεσσαλονίκην. Μετά την αποτυχίαν της εκστρατείας των Δαρδανελίων, το Αγγλικόν επιτελείον εμελέτα την μεταφοράν των εκεί δυνάμεων εις Αίγυπτον. Τουναντίον οι Γάλλοι επρότειναν την Μακεδονίαν, διότι εξ αυτής θα ηπέιλουν την μεγάλην οδόν προς την Κωνσταντινούπολιν καθώς και τα νώτα των Αυστρογερμανών. Τότε ακριβώς ο Βενιζέλος ηρώτησε τους πρέσβεις

της Αντάντ εάν οι Σύμμαχοι θα ηδύναντο να βοηθήσουν την Σερβίαν, στέλνοντας τους 150.000 άνδρας τους οποίους η Σερβική Κυβέρνησις υπεχρεούτο εκ της συνθήκης να διαθέση εις την κοιλάδα του Αξιού, προκειμένου να αποκρούση από κοινού με τον Ελληνικόν στρατόν την Βουλγαρική επίθεσιν.

»... Την 11/24ην Σεπτεμβρίου 1915 ο Έλλιοτ και ο Γκυγιεμέν ανεκοίνωσαν προς τον Πρωθυπουργόν τας τηλεγραφικάς απαντήσεις της Κυβερνήσεώς των επί του τεθέντος ερωτήματος... Αι δυνάμεις εγνωστοποίησαν την ακόλουθον απάντησιν:

»Υπό τας περιστάσεις τας προβλεπομένας υπό του κ. Βενιζέλου, εν περιπτώσει δηλαδή επιθέσεως της Βουλγαρίας κατά της Σερβίας και της επεμβάσεως της Ελλάδος υπέρ της συμμαχού της, ήσαν έτοιμοι να χορηγήσουν τα απαιτούμενα στρατεύματα. Ο Βενιζέλος κατέστησε γνωστήν την Αγγλογαλλικήν απάντησιν εις τον βασιλέα. Ο δεύτερος τότε παρεκάλεσε τον πρωθυπουργόν να εξηγήση προς τους πρέσβεις ότι δεν πρέπει να σταλούν Αγγλογαλλικά στρατεύματα ετοιμαζόμενα ήδη. Διότι εφ' όσον η Βουλγαρία δεν επιτίθετο κατά της Σερβίας, η παρουσία των επί του Ελληνικού εδάφους θα αποτελούσε παραβίασιν της Ελληνικής ουδετερότητος».

Και συνεχίζει ο Γ. Βεντήρης:

«Την μεθεπομένην όμως συνέβη γεγονός μαρτυρούν ότι οι Αγγλογάλλοι θα ήρχοντο οπωσδήποτε εις την Θεσσαλονίκην. Διότι την 13/26ην Σεπτεμβρίου οι δύο πρέσβεις ειδοποίησαν τον Βενιζέλον ότι στρατεύματα εκ Μασσαλίας και Μούδρου επεπιβάζοντο πλέον με κατεύθυνσιν τον λιμένα της Θεσσαλονίκης. Ο Βενιζέλος εδήλωσε προς τον βασιλέα ότι θα διαμαρτυρηθή, του εξήτησε όπως διαμαρτυρηθή προς την Αντάντ».

Ο Σ. Μαρκεζίνης, αναφερόμενος στην πρόταση Βενιζέλου, γράφει:

«Ο βασιλεύς αντέταξεν εις τον Βενιζέλον ότι εις τοιαύτην περίπτωση εις αν μας δώσουν καλά στρατεύματα, απλώς μεταθέτομεν το κύριον πεδίο του πολέμου, όπερ ολέθριον».

Και ο ιστοριογράφος, ο οποίος φρονεί ότι ο Βενιζέλος κάλεσε τα συμμαχικά στρατεύματα, αναφέρει ότι ο Κωνσταντίνος μιλώντας τότε προς το Γ. Στρέιτ είπε:

«Βλέπετε ότι έχουμε πάλι τα ίδια. Θέλει να μας ωθήσει εις πόλεμον και θα ζητήσει να φύγει με αυτήν την τακτικήν εκθέτων με προς την Αντάντ».

Σχολιάζων ο Σ. Μαρκεζίνης την τακτική του Βενιζέλου προσθέτει:

«Εντέχνως ο Βενιζέλος άφινε τα πράγματα συγκεχυμένα, ενώ από την πλευράν του ο βασιλεύς έμεινε με την εντύπωση ότι όλα είχαν διευκρινισθή».

Αυτά σήμαιναν ότι θαίναμε σε νέα σύγκρουση, αλλά η γενική κινητοποίηση της Βουλγαρίας την απότρεψε προσωρινώς.

Ο Μαρκεζίνης γράφει ότι:

«Ολίγας ημέρας βραδύτερον επανέρχεται επί τάπητος εις το θέμα της Θεσσαλονίκης και ο Βενιζέλος δηλώνει ότι το διάβημά του περί αποστολής στρατού ανηρέθη πλέον, αλλά ότι μανθάνει ότι Αγγλογαλλικά στρατεύματα είναι καθ' οδόν προς την Θεσσαλονίκην. Αυτός (ο Βενιζέλος) εξήτησε να μην αποβιθασθούν αλλά οι Άγγλοι του απήντησαν ότι τούτο δεν είναι δυνατόν... Όταν δε ήρχισεν η απόβασις ο Βενιζέλος έδωσε την εντύπωσιν εις τον Βασιλέα ότι ήτο λίαν εξωργισμένος και ότι θα διεμαρτύρετο εντόνως».

Ο Κ. Σακελλαρόπουλος στη «Σκιά της Δύσεως», βασιζόμενος στα «Απομνημονεύματα» του Πουανκαρέ και του Λούδ Τζώρτζ γράφει:

«Δεν εστάλησαν, λοιπόν, αι συμμαχικαί δυνάμεις εις Θεσσαλονίκην επειδή τις είχε καλέσει ο Βενιζέλος, έστω και αν κάποτε τις εκάλεσε ή τους επέτρεψε να αποβιθασθούν... Η πραγματική έννοια και αι ευθύνη δεν μπορούν να γίνουν αντιληπταί παρά αν ληφθή υπ' όψιν ότι οι Σύμμαχοι απέβλεψαν εις αυτήν με σκοπούς ευρισκομένους πέραν της προς την Σερβίαν βοηθείας».

Τέλος, ο Ι. Μεταξάς, αυτόπτης μάρτυς, διηγείται:

«Την 9ην Σεπτεμβρίου, ημέραν της κηρύξεως της Βουλγαρικής επιστρατεύσεως, ο κ. Βενιζέλος μετέβη εις τον βασιλέα την 4ην μ.μ. και έλαβε την συγκατάθεσίν του προς κήρυξιν της επιστρατεύσεως εν Ελλάδι ως μέτρον απλώς προφυλακτικόν, ουδώς προδικάζον την έξοδον εκ της ουδετερότητος. Εις την αυτήν συνέντευξιν ο κ. Βενιζέλος έκαμε λόγον περί του σχεδίου

του να καλέση τους Συμμάχους εις την Θεσσαλονίκην, αλλ' ο βασιλεύς επεφυλάχθη να αποφασίση...

»Μίαν ώραν μετά ταύτα ο κ. Βενιζέλος απέστειλε μακράν επιστολήν προς τον βασιλέα όπου ανέπτυσσε επιχειρήματα συμπληρωματικά υπέρ της ιδέας του ταύτης. Ο βασιλεύς λαβών την επιστολήν υπωψιάσθη ότι κάτι τεκταίνεται: Και την 7ην μ.μ. απέστειλε τον Αυλάρχη του κ. Μερκάτην όπως πληροφορηθή. Ο Βενιζέλος τότε επληροφόρησε τον κ. Μερκάτην ότι ακριβώς προ ολίγου είχε κάμει διάβημα προς τους πρεσβευτάς Αγγλίας και Γαλλίας, ουχί ερωτών απλώς αλλά ζητών από τας Δυνάμεις ταύτας, όπως αποθιβάσωσι στρατόν τουλάχιστον 150.000 ανδρών, όπως αυτός αναπληρώση την συμμαχικήν της Σερβίας υποχρέωσιν διά πολέμου κατά της Βουλγαρίας.

»Προσέθεσεν όμως ο κ. Βενιζέλος ότι το διάβημα τούτο είχε χαρακτήρα καθαρώς προσωπικόν και δεν υπεχρέωνε καθόλου το Κράτος. Ο βασιλεύς μη εννοών πώς ο Πρωθυπουργός ηδύνατο να κάμη καθαρώς προσωπικά διαθήματα μη υποχρεούντα το κράτος, απήτησε παρ' αυτού την επομένην να ακυρώση το διάβημά του και να εφαρμόση το Σύνταγμα. Ο κ. Βενιζέλος υπεσχέθη να το πράξη και την επομένην έπεισε τον πρέσβυ της Γαλλίας να παρουσιασθή εις τον βασιλέα και να δηλώση προς αυτόν ότι η υπόθεσις εξεκαθαρίσθη πλέον και ότι το διάβημα του κ. Βενιζέλου εθωρείτο ως μη γενόμενον. Έπερ έπραξε ο κ. Γκυγιεμέν την μεθεπομένην».

Αυτές είναι οι διάφορες απόψεις, από τις οποίες, κατά κάποιον τρόπο, διαφαίνεται η αλήθεια, έστω υπό αμφιλεγόμενες εκδοχές.

34. ΑΣΗΜΑΝΤΗ Η ΒΟΗΘΕΙΑ

ΑΣΧΕΤΩΣ του θέματος της προσκλήσεως τα γεγονότα εξελίχθηκαν ως εξής:

Τη 19η Σεπτεμβρίου ο πρεσβευτής της Γαλλίας Γκυγιεμέν απέστειλε στον πρωθυπουργό Ελ. Βενιζέλο την ακόλουθη επιστολή:

«Κύριε Πρόεδρε,

»Εντολή της Κυβερνήσεώς μου έχω την τιμήν να φέρω εις

γνώσιν της Υμετέρας Εξοχότητος την εις Θεσσαλονίκην άφιξιν της πρώτης αποστολής Γαλλικών στρατευμάτων και να δηλώσω συγχρόνως ότι η Γαλλία και η Αγγλία, σύμμαχοι της Σερβίας, στέλλουσι τα στρατεύματά των όπως βοηθήσωσι αυτήν και εξασφαλίσουσι τας μετ' αυτής συγκοινωνίας, και ότι αμφότεραι έχουσι την πεποίθησιν ότι η Ελλάς ήτις παρέσχεν ήδη εις αυτάς τόσα δείγματα φιλίας δεν θέλει εναντιωθή εις μέτρα ληφθέντα εν τω συμφέροντι της Σερβίας της οποίας αύτη είναι επίσης σύμμαχος.

»Ι. ΓΚΥΓΙΕΜΕΝ»

Μετά τη λήψη της επιστολής αυτής ο Πρωθυπουργός συνεργάσθηκε με το βασιλέα και από συμφώνου δόθηκε η ακόλουθη απάντηση στο Γάλλο πρεσβευτή:

«... Εις απάντησιν της επιστολής ταύτης, έχω την τιμήν να δηλώσω προς την Υμετέραν Εξοχότητα, ότι η Β. Ελληνική Κυβέρνησις, ούσα ουδετέρα εν τω Ευρωπαϊκώ πολέμω, δεν θα ηδύνατο να επιτρέψη τας σκοπούμενας ενεργείας, καθόσον αύται παραβιάζουσι την ουδετερότητα της Ελλάδος, η δε παραβίασις αύτη είναι τοσούτον μάλλον χαρακτηριστική όσον προέρχεται εκ δύο Μ. Δυνάμεων εμπολέμων.

»Η Βασιλική Κυβέρνησις έχει ως εκ τούτου το καθήκον να διαμαρτυρηθή κατά της διελεύσεως ξένων στρατευμάτων διά του Ελληνικού εδάφους. Το γεγονός ότι τα στρατεύματα ταύτα προορίζονται αποκλειστικώς όπως βοηθήσωσι την Σερβίαν, σύμμαχον της Ελλάδος, ουδόλως μεταβάλλει την νομικήν θέσιν της Ελληνικής Κυβερνήσεως, διότι, και υπό Βαλκανικήν έποψιν η ουδετερότης της Ελλάδος δεν θα ηδύνατο προ της πραγματοποιήσεως του συμμαχικού όρου να επηρεασθή υπό του κινδύνου, όστις, απειλών νυν την Σερβίαν, προκαλεί την αποστολήν εις βοήθειάν της διεθνών στρατευμάτων.

»Ελ. Κ. Βενιζέλος»

Πρέπει να σημειωθεί εδώ, ότι η αγγλική κυβέρνηση, ύστερα από γνωμοδότηση των νομικών της συμβούλων, δεν αποδέχτηκε την ελληνική διαμαρτυρία, έστω και τυπική, γιατί η αποδοχή της θα ήταν παράβαση του Διεθνούς Δικαίου.

Ύστερα από αυτή την ενέργεια ο Βενιζέλος ζήτησε από το σερ Φράνσις Έλλιοτ, πρεσβευτή της Μεγ. Βρετανίας, όπως τα συμμαχι-

κά στρατεύματα, που απεχώρησαν από τα Δαρδανέλλια και μέρος των οποίων βρισκόταν στο Μούδρο, ν' αποβιβασθούν στη Θεσσαλονίκη. Στις 17 Σεπτεμβρίου ο Γάλλος πρόξενος στη Θεσσαλονίκη αναγγέλλει στο στρατηγό Μοσχόπουλο, διοικητή του Γ' Σώματος Στρατού, ότι *«κατόπιν συμφωνίας του Πρωθυπουργού με τον πρέσβη της Γαλλίας θα γίνει αναγνώρισις προς απόβασιν των Αγγλογαλλικών στρατευμάτων»* (αναφορά υπ' αριθμ. 334).

Ο Βενιζέλος καλεί το στρατηγό Μοσχόπουλο στο τηλεγραφείο και κατόπιν σχετικής ερωτήσεως του απάντησε ότι:

«Οφείλει να λάβη εγκαίρως τα στρατιωτικά μέτρα τα οποία θα του επιτρέψουν να αντισταθή εν ανάγκη εις την απόβασιν και να καταστήση εμφανή την περί τούτου απόφασίν του.

»— *Τι να πράξω, εάν παρά ταύτα οι Γάλλοι άρχισαν αποβιβαζόμενοι;* ρωτάει ο στρατηγός. Και ο Βενιζέλος απαντά:

»— *Θα τους κτυπήσετε».*

Ο στρατηγός Μοσχόπουλος διέψευσε ότι έλαβε τέτοια εντολή, αλλά ο Βενιζέλος επέμενε.

Τίποτε απ' όλ' αυτά δεν συνέβη και τα συμμαχικά στρατεύματα αποβιβάσθηκαν στη μακεδονική πρωτεύουσα με μόνη εκδήλωση από ελληνικής πλευράς μιας τυπικής —όπως χαρακτηρίστηκε από την ελληνική κυβέρνηση— διαμαρτυρίας προς τη βρετανική κυβέρνηση.

Τελικά, η αγγλική κυβέρνηση, μπροστά στο δημιουργηθέν αδιέξοδο, στέλνει προς την ελληνική την ακόλουθη απάντηση:

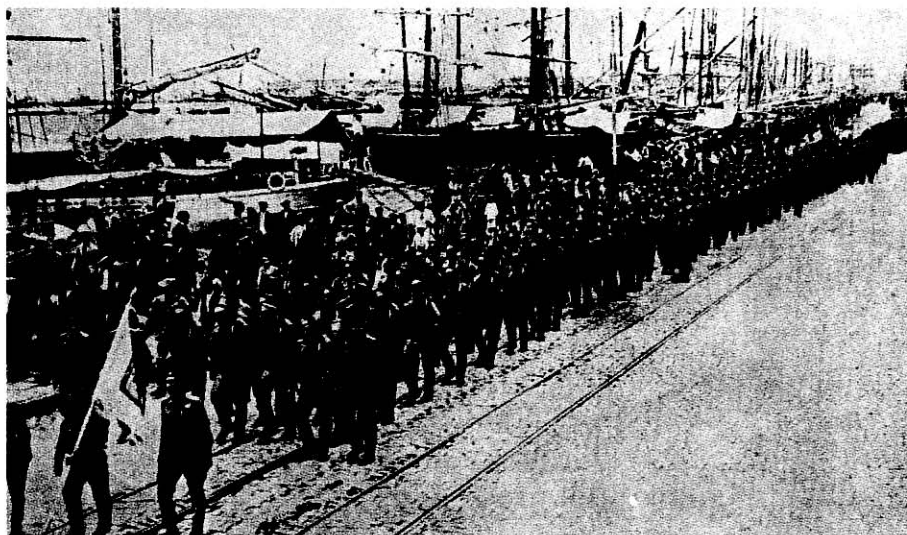
«Η κατάσταση εξητάσθη από τας στρατιωτικός μας αρχάς. Η Κυβέρνησις της Α.Μ. επληροφόρησεν αυτάς τίνος ποσού συμμαχικών στρατευμάτων επιβάλλεται η παρουσία εις Θεσσαλονίκην, όπως η Ελλάς δώση ολόκληρον την βοήθειάν της εις την Σερβίαν εάν η τελευταία προσεβάλλετο υπό της Βουλγαρίας. Θα χρειασθή μακρός χρόνος όπως 150.000 άνδρες αποβιβασθώσιν εις την Θεσσαλονίκην, αλλά φυσικά, ένας μικρός αριθμός στρατευμάτων δύναται εις βραχύν χρόνον να σταλή εις Θεσσαλονίκην όπως εκδηλωθή εις την Βουλγαρίαν η πρόθεσις μας να βοηθήσωμεν την Σερβίαν και την Ελλάδα. Πληροφορήσατε τον κ. Βενιζέλον περί τούτου και ερωτήσατε αυτόν εάν θα ήτο ικανοποιητικόν δι' αυτόν το να σταλή μικρά δύναμις του Βρετανικού στρατού εις Θεσσαλονίκην, και να αποβιβασθή εκεί, εν τω μεταξύ δε να συζητηθώσι ευρύτερα μέτρα».

Αλλά με την αποστολήν «μικράς δυνάμεως» δεν ήτο δυνατόν βέ-

βαια να αποκρουσθεί η τυχόν αναμενόμενη βουλγαρική επίθεση όταν η Ελλάδα θα ήταν υποχρεωμένη να στέκεται με το όπλο ανά χείρας για να αντιμετωπίσει το βουλγαρικό κίνδυνο. Και επί πλέον, τα στρατεύματα που είχαν λάβει μέρος στην αποτυχημένη εκστρατεία των Δαρδανελλίων ήταν κυριολεκτικώς «καραβοτσακισμένα» και ανίκανα ν' αναπτύξουν μαχητικότητα, λόγω των ταλαιπωριών που είχαν υποστεί.

Είναι προφανές, λοιπόν, ότι και ο απλός αναγνώστης, χωρίς να είναι ενήμερος στα στρατιωτικά θέματα, θα έβλεπε ότι ο κίνδυνος από αιφνίδια επίθεση δεν ήταν δυνατό ν' αποκρουσθεί από τις μικρές δυνάμεις που έφταναν κατά δόσεις στη Θεσσαλονίκη, ενώ ο σερβικός στρατός είχε μεν ανασυνταχθεί αλλά πάντως δεν ήταν σε θέση ν' αντιταχθεί σε επίθεση ισχυρότερων δυνάμεων.

. Αυτό σήμαινε ότι, κατά τη στιγμή τουλάχιστον αυτή, η αποθίβαση συμμαχικού στρατού στη Θεσσαλονίκη δεν μπορούσε ν' αντιμετωπίσει την κατάσταση, όπως διαμορφωνόταν το Σεπτέμβριο του 1915.

Ρώσοι στρατιώτες παρελαύνουν στην προκυμαία της Θεσσαλονίκης. Τα ρωσικά στρατεύματα έφτασαν στη Θεσσαλονίκη στα τέλη του 1915 και τέθηκαν υπό τη γενική αρχηγία του Γάλλου στρατηγού Σαράι.

Γελοιογραφία της εποχής, που αναφέρεται στις εκλογές της 31ης Μαΐου 1915. Παρουσιάζει τους δυο βασικούς αντιπάλους της αναμετρήσεως (Βενιζέλο και Γούναρη) υπό την απειλή του πολέμου (φωτ. «Κειμένων Ελευθερίου Βενιζέλου»)

4

Στη θύελλα της κρίσεως

35. ΑΡΧΙΖΕΙ Η ΜΑΧΗ ΣΤΗ ΒΟΥΛΗ

ΟΙ ΔΡΑΜΑΤΙΚΕΣ αυτές εξελίξεις οδήγησαν το θέμα στην Ελληνική Βουλή μόλις άρχισε τις εργασίες της. Η σχετική συζήτηση προκλήθηκε από τις ανακοινώσεις του Πρωθυπουργού για τη συμμαχική απόβαση στη Θεσσαλονίκη και από τη συμφωνία της Αντιπολιτεύσεως να υποχρεωθεί ο Βενιζέλος να διευκρινίσει τις προθέσεις του και τους στόχους του που ήταν κάπως ασαφείς.

Η συνεδρίαση αυτή χαρακτηρίστηκε από όλους ως η πιο σημαντική του Ελληνικού Κοινοβουλίου, παρόμοια της οποίας δεν είχε γίνει, και υπήρξε εκτεταμένη. Λόγω ακριβώς της εκτάσεώς της η συζήτηση δεν μπορεί να δοθεί ολόκληρη, αλλά με επιλογή από τις σημαντικότερες φάσεις της.

Στην επιλογή αυτή η μελέτη μας στηρίχτηκε στα επίσημα πρακτικά της Βουλής, στα «Κείμενα» του Ελ. Βενιζέλου που εκδόθηκαν από τη Λέσχη Φιλελευθέρων, στην «Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος» του Σ. Μαρκεζίνη, στη βιογραφία του Δ. Γούναρη από τον Ι. Μάλλωση και στο σύγγραμμα του πρεσβευτή Κ. Σακελλαρόπουλου «Η σκιά της Δύσεως». Τα κείμενα περίπου συμπίπτουν, πλην ορισμένων εξαιρέσεων και αφού παρατεθεί η εικόνα όλης της συζητήσεως, θα δοθεί σε δυο χωριστά κεφάλαια η πλήρης αγόρευση του Δημητρίου Γούναρη κατά την ιστορική συνεδρίαση της Ελληνικής Βουλής της 21ης Σεπτεμβρίου 1915.

Κατά τη συνεδρίαση αυτή έλαβε πρώτος το λόγο ο πρωθυπουργός

Ελ. Βενιζέλος, ο οποίος διάβασε στη Βουλή την επιστολή του κ. Γκυγιεμέν και το κείμενο της διαμαρτυρίας της Ελληνικής Κυβερνήσεως για την παραβίαση της ουδετερότητας της χώρας.

Δεύτερος ομιλητής ήταν ο βουλευτής Φλώρινας Ίων Δραγούμης που, αφού διαμαρτυρήθηκε για την παραβίαση αυτή εκ μέρους χωρών αγωνιζομένων, όπως είπε, υπέρ του Δικαίου και της Ελευθερίας, ιδιαιτέρως των μικρών Κρατών, ζήτησε να διευκρινισθεί αν είχε μελετηθεί το ζήτημα της ελληνικής επιστρατεύσεως στη Μακεδονία μετά την παρουσία ξένων στρατευμάτων και αν οι Σύμμαχοι μελετούσαν νέες αποβάσεις στη Μακεδονία ή σε άλλες περιοχές και τη χρησιμοποίηση του σιδηρόδρομου Θεσσαλονίκης - Σκοπίων και, ακόμη, ζήτησε να πληροφορηθεί ποιες ήταν οι απόψεις της Κυβερνήσεως για τις υποχρεώσεις που προκύπτουν από τη συμμαχική συνθήκη μεταξύ Ελλάδας και Σερβίας σε περίπτωση βουλγαρικής επιθέσεως κατά της Σερβίας.

Στην απάντησή του ο Ελ. Βενιζέλος έδωσε τη διαβεβαίωση ότι η συγκέντρωση του ελληνικού στρατού στη Μακεδονία δεν θα παρεμποδιζόταν από τα αποβιβασθέντα αγγλογαλλικά στρατεύματα. Και πρόσθεσε ότι κατά τα λοιπά *«θα απαντούσε μόνον εάν του ζητούσαν πληροφορίες εκείνοι οι οποίοι, κατά τα κοινοβουλευτικά έθιμα, είχαν τέτοιο δικαίωμα»*.

Μίλησε κατόπιν ο Δ. Ράλλης, ο οποίος χαρακτήρισε σαν κόλαφο κατά της ακεραιότητας της Ελλάδας την απόβαση των αγγλογαλλικών στρατευμάτων, που μετέβαλε την Ελλάδα σε εμπόλεμη χώρα. Και αφού τόνισε ότι τα γεγονότα αυτά αποτελούν αδικία προς τη μικρή Ελλάδα εκ μέρους των ισχυρών, κάλεσε την Κυβέρνηση να προστατεύσει την τιμή της πατρίδας αντί πάσης θυσίας.

Στη συνέχεια ο λόγος δόθηκε στο ΔΗΜΗΤΡΙΟ ΓΟΥΝΑΡΗ, ο οποίος –κατά τα στενογραφημένα πρακτικά– είπε τα εξής:

«Μετά την αγόρευσιν του αξιοτίμου και προλαλήσαντος, διά της οποίας διά χρωμάτων τόσων ζωηρών, αλλ' εν ταυτώ και τόσων συμμέτρων προς τα αισθήματα πάντων ημών, διευτώθη η έντονος διαμαρτυρία, την οποίαν πάντες είναι φυσικόν να αισθανώμεθα διά την γενομένην κατά της χώρας ημών, κατά της ανεξαρτησίας αυτής, κατά της αυτοτελείας αυτής προσβολήν, δεν έχω ν' απασχολήσω υμάς επί πολύ σχετικώς προς το σημείον τούτο. Αρκούμαι μόνον να είπω, ότι όσα ο αξιοτίμος προλαλήσας εξέθεκεν μετά της προσηκούσης ακριθείας και μετά της προσηκούσης ζωηρότητος ώστε να μην υπολείπεται παρά

να προσθέσω και την εμμήν φωνήν εις εκείνα τα οποία εξέθηκεν. Αλλ' ανελθών επί του βήματος, έχω και ετέραν παρατήρησιν να υποβάλω. Ο αξιότιμος κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως, προκληθείς υπό δύο εκ των αξιοτίμων συναδέλφων μου, ίνα απαντήσει εις ερωτήματα υπ' αυτών διατυπωθέντα, αντέταξε κοινοβουλευτικόν τι νόμιμον, κοινοβουλευτικό τι έθος, κατά το οποίον ο αξιότιμος Πρόεδρος της Κυβερνήσεως φρονεί ότι δεν είναι υποχρεωμένος ν' απαντήσει. Και διά της τοιαύτης θεωρίας περιώρισε το δικαίωμα το οποίον έκαστος των βουλευτών έχει να απευθύνη τα ερωτήματα αυτού προς την Κυβέρνησιν αξιώσας ότι τότε μόνον έχει η Κυβέρνησις υποχρέωσιν ν' απαντά προς τα ερωτήματα ταύτα, όταν ουχί υφ' ενός βουλευτού, αλλά ούκ οίδα υπό τινος προσώπου τινά νομιμοποιήσιν έχοντος υποβάλλονται. Προς την θεωρίαν ταύτην διαφωνώ ριζικώς. Έχω την γνώμην, ότι η κυβέρνησις έχει την υποχρέωσιν απεριόριστον να απαντά εις τα ερωτήματα εκείνα, διά τα οποία αύτη υπό ιδίαν αυτής ευθύνην ως διαχειριζομένη τας εθνικάς υποθέσεις, τα δημόσια συμφέροντα, και ως εκ τούτου δυναμένη αυτή και μόνη να κρίνη και να φέρη την ευθύνην, νομίζει, ότι δύναται να απαντήσει.

»Μίαν και μόνην αντίρρησιν δύναται να έχη η Κυβέρνησις εις την υποχρέωσιν την οποίαν έχει να απαντά εις τα ερωτήματα τα οποία εις αυτήν υπό οιοδήποτε βουλευτού προβάλλονται: Την αντίρρησιν ότι εκ της γνώσεως την οποίαν έχει αύτη περί των γενικών συμφερόντων, περί των δημοσίων συμφερόντων, δεν νομίζει ότι είναι επιτετραμμένον να αναλάβη την ευθύνην της διά της ερωτήσεως του βουλευτού προκαλουμένης συζητήσεως. Την στιγμήν όμως κατά την οποίαν νομίζει ότι η συζήτησις την οποίαν προκαλεί ο βουλευτής δεν αντίκειται εις τα εθνικά συμφέροντα και νομίζει τούτο υπό ιδίαν αυτής ευθύνην, καθήκον έχει απaráβατον να απαντήσει εις τον βουλευτήν. Δεν δύναται δε να αξιώση η Κυβέρνησις ότι είναι δυνατόν να είπη αν υπάρχουν και άλλοι συμμεριζόμενοι την ευθύνην την εμμήν περί της ζημίας, η οποία δύναται να επιγίνη εις τα εθνικά συμφέροντα εκ της συζητήσεως, τότε αποδέχομαι την συζήτησιν, αν δεν υπάρχωσιν άλλοι οι οποίοι συμμερίζονται την ευθύνην ταύτην τότε δεν αποκρούω την συζήτησιν, αλλά δεν χωρώ και προς αυτήν. Νομίζω, κύριοι, ότι είχαν υποχρέωσιν να τονίσω τούτο, διότι πρόκειται περί αρχής, την οποίαν νομίζω ότι αν δεχθώμεν θέλομεν τρώσει εις τα καίρια το κοινοβουλευτικόν πο-

λίτευμα, και αναμένω παρά της Κυβερνήσεως να δηλώση αν επιμένη εις την γνώμην, την οποίαν προηγουμένως εξέφερε».

Με το Δ. Ράλλη συμφώνησε ο Γ. Θεοτόκης, ο οποίος τόνισε ότι δεν προτείνει να υπάρξει Έλληνας βουλευτής που να μην αισθάνεται την τρομερή προσβολή που έγινε κατά της ακεραιότητας της χώρας και προκάλεσε τον πρωθυπουργό να δηλώσει εάν η Ελλάδα ήταν υποχρεωμένη, κατά τη συνθήκη συμμαχίας με τη Σερβία, να βοηθήσει την τελευταία σε περίπτωση βουλγαρικής επιθέσεως. Είπε ακόμα ότι «σκαιότερον έγγραφον ουδέποτε απευθύνθη προς την Ελλάδα» και χαρακτήρισε «ως λίαν χλιαράν την διαμαρτυρίαν του Πρωθυπουργού», πρόσθεσε ότι επειδή «υπάρχει η αντίληψις ότι η μετά της Σερβίας σύμβασις υποχρεοί την Ελλάδα, όπως τον στρατόν στείλη εις βοήθειαν της Σερβίας εάν τυχόν επιτεθή κατ' αυτής η Βουλγαρία ή οι τυχόντες σύμμαχοι αυτής», ζήτησε παρά του Πρωθυπουργού πλήρη διευκρίνιση της κυβερνητικής θέσεως.

Ο Ελ. Βενιζέλος απάντησε ότι «ουχί συμπερασματικώς δύναται να εξαχθή η γνώμη της Κυβερνήσεως, ότι θεωρούμεν εαυτούς υποχρεουμένους να σπεύσωμεν εις βοήθειαν των συμμάχων ημών Σέρβων, εν η περιπτώσει ήθελον προσβληθή παρά της Βουλγαρίας, αλλά σαφώς και καθαρά προκύπτει ότι ήτο και εκ των δηλώσεων τας οποίας έκαμα εις την Βουλήν προ λίγων ημερών, αλλά και εκ της απαντήσεώς μου προς το έγγραφον της Γαλλίας».

Στην κύρια ομιλία του ο Γ. Θεοτόκης είπε ότι διαφωνεί με τη γνώμη του Πρωθυπουργού και υποστήριζε ότι η μεταξύ Ελλάδας και Σερβίας συνθήκη συμμαχίας ουσιαστικά δεν ισχύει από τη στιγμή που η Σερβία δέχτηκε την εκχώρηση στη Βουλγαρία εδαφών τα οποία ανέκτησε πολεμώντας κατά της Τουρκίας μαζί με την Ελλάδα, γεγονός που ανάτρεπε τη βαλκανική ισορροπία που είχε καθιερώσει η συνθήκη του Βουκουρεστίου.

Κατά το Θεοτόκη η έννοια της συνθήκης ήταν η διατήρηση των περιφερειών που κατακτήθηκαν στους βαλκανικούς πολέμους και όχι να σπεύσουμε σε βοήθεια της Σερβίας που έχει εμπλακεί σε πόλεμο ευρωπαϊκό. Ρώτησε ακόμη «εάν κύριο σχέδιο επιθέσεως της Βουλγαρίας κατά Σερβίας, που θα ενεργούσε σαν Σύμμαχος των Κεντρικών Αυτοκρατοριών, είναι δυνατόν να φαντασθώμεν ότι η Ελλάς είναι υποχρεωμένη να στείλη τους στρατούς της εις αντιμετώπισιν των δυνάμεων;» Και είπε ακόμα, ότι «η δήλωσις περί του σκοπού των συμμαχικών δυνάμεων που απεβιβάσθησαν εις την Θεσσαλονίκην θα έχη ως αποτέλεσμα να λάβη η Ελλάς μέρος εις τον Ευρωπαϊκόν πό-

λεμον», για να καταλήξει, «ότι διαμαρτύρεται κατά της θεωρίας ταύτης του Προθυπουργού».

«Εγώ νομίζω –κατέληξε– ότι η επιστράτευσις απεδεικνύετο εν Ελλάδι ως μέσον εξασφάλισεως της ακεραιότητος της χώρας κατά βουλγαρικής επιθέσεως, αλλά δεν φαντάζομαι ποτέ ότι η επιστράτευσις εγένετο όπως λάβωμεν μέρος εις τον ευρωπαϊκόν πόλεμον υπέρ της Σερβίας».

Στη συνέχεια ο λόγος δόθηκε στους Ν. Δημητρακόπουλο και Γ. Μπούσιο, που μίλησαν με το αυτό πνεύμα με τους προηγηθέντες ρήτορες της Αντιπολιτεύσεως, αλλά σε κάπως ηπιότερο τόνο.

36. ΜΟΝΟΜΑΧΙΑ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ - ΓΟΥΝΑΡΗ

ΣΤΗ ΣΥΝΕΧΕΙΑ της συζητήσεως ο Ελ. Βενιζέλος υπογράμμισε ότι «άρχισε συζήτησις μεγαλυτέρας επιβολής σχετιζομένη προς το μέλλον της χώρας και του Έθνους» και αφού αναφέρθηκε στο ιστορικό των παραχωρήσεων στη Μακεδονία τόνισε ότι αυτά κατέστησαν ανίσχυρα και ατόνισαν. Κατόπιν απάντησε στο Δημήτριο Γούναρη και είπε ότι δεν θέλησε να στερήσει τους βουλευτές από το δικαίωμα να υποβάλουν ερωτήσεις, αλλά να καθορίσει τότε η Κυβέρνηση είχε υποχρέωση ν' απαντήσει.

Κατόπιν επανέλαβε ότι πάντοτε θεώρησε ισχυρές τις υποχρεώσεις προς τη Σερβία και ότι επειδή ήταν αντίθετη η γνώμη των στρατιωτικών για να υπάρξουν οι αναγκαίες στρατιωτικές δυνάμεις σκέφθηκε με ποιο τρόπο θα αντιμετώπιζε τη δυσκολία αυτή. Αναφέρθηκε κατόπι στο ιστορικό των ελληνοσερβικών σχέσεων μετά την έκρηξη του παγκόσμιου πολέμου και υπενθύμισε ότι και η κυβέρνηση Γούναρη, μόλις ανέλαβε την αρχή, δήλωσε ότι «υπέρτατον καθήκον επιβάλλει εις την χώραν την επιφύλαξιν ότι θα εκτελέση τας ανειλημμένας συμβαχικάς υποχρεώσεις». Και συνέχισε:

«Αλλά, κύριοι, θα μου επιτρέψετε να φρονώ πεπειθότως ότι η σταθερά και έντονος στάσις της Ελληνικής Κυβερνήσεως είναι η συντελέσασα όπως προλάβη μέχρι της τελευταίας ταύτης εποχής της διαθέσεως της Βουλγαρίας προς επίθεσιν κατά της Σερ-

βίας, διότι ο πειρασμός ήτο όντως μέγας καθ' ην στιγμήν η Σερβία προσεβάλλετο εκ βορρά υπό μιας μεγάλης αυτοκρατορίας... Είμαι βέβαιος ακόμη ότι τελευταίως εάν δεν επεκράτει εν Βουλγαρία παρεξήγησις περί της πολιτικής ημών οφειλομένη ίσως εις το ότι, κατά τας τελευταίας ημέρας της Κυβερνήσεως του αξιοτίμου εξ Αχαϊοήλιδος βουλευτού (του Δ. Γούναρη) αι ιδέαι της Κυβερνήσεως εν τω σημείω τούτω είχαν υποστή αλλοίωσιν τινά ή κλωνισμόν τινά. εάν, λέγω, εν Βουλγαρία δεν επεκράτει η πεπλανημένη αντίληψις των διαθέσεων της Ελλάδος εν τω ζητήματι τούτω, έχω πάντα λόγον να πιστεύω ότι η Βουλγαρία δεν θα απεφάσιζε να επιστρατευθή ίνα θέση εις τον κίνδυνον του εμπρησμού ολόκληρον την Βαλκανικήν χερσόνησον».

Στο σημείο αυτό σημειώθηκε ο ακόλουθος διαξιφισμός μεταξύ Βενιζέλου και Γούναρη:

«Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ: Πρώτον ποίος είναι ο κλωνισμός τον οποίον εμνημονεύσατε και δεύτερον κατά ποίον τρόπον ούτος επέδρασεν επί της βουλγαρικής κυβερνήσεως;

»Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ: Ο κλωνισμός είναι αι δηλώσεις του Ραδοσλάβωφ αι προς τους φίλους του γενόμεναι και δημοσιευθείσαι διά του Τύπου εν Βουλγαρία, και ας η Βουλγαρία είναι ήσυχος διότι στηρίζεται επί της ουδετερότητος της Ρουμανίας και της Ελλάδος.

»Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ: Κυβέρνησις είσθε σεις.

»Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ: Αλλά δεν είχε λάβει αφορμήν η νέα Κυβέρνησις τότε πλέον περί τούτων των πραγμάτων να ασχολήται και να κάμη δηλώσεις, διότι η βουλγαρική επιστράτευσις επήλθεν ολίγον απροσδοκήτως.

»Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ: Έχετε κάπου βεβαιωμένον ότι η ελληνική κυβέρνησις, η υπ' εμέ, προέβη εις τινα δήλωσιν προς την Βουλγαρίαν, δικαιολογούσαν τας δηλώσεις του κ. Ραδοσλάβωφ;

»ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ: Όχι προς την Βουλγαρίαν. Είπον ότι κατά τας τελευταίας ημέρας της προκατόχου Κυβερνήσεως επήλθε μεταβολή εις τας σκέψεις αυτάς προς το σημείον τούτο. Γνωρίζετε, διότι έχετε πείραν των πραγμάτων, πόσον δύσκολον είναι ιδίως εις την Ελλάδα να μείνωσι μυστικά και αι διαθέσεις ακόμη του κυβερνήτου.

»Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ: Παρακαλώ να καθορίσητε ποία είναι τα γεγονότα εκείνα εκ των οποίων εξεδηλώθη η μεταβολή.

»ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ: Με βεβαιώνετε ότι δεν επήλθε μεταβολή σκέψεων;

»Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ: Δεν βεβαιώ τίποτε. Εγώ θα ομιλήσω και θα εκθέσω τι βεβαιώ. Ζητώ από υμάς να καθορίσετε τα γεγονότα τα οποία επικαλείσθε, διά να γνωρίζω περί ποίων γεγονότων ομιλείτε και να αντιτάξω παν ό,τι έχω να αντιτάξω και θα αντιτάξω. Ό,τι έχω να είπω θα το είπω. Ζητώ από υμάς να εξηγήσητε εκείνο το οποίον φαίνεσθε λέγων.

»ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ: Δεν θέλω το παρεμπίπτον αυτό να λάβη μείζονα έκτασιν. Φθάνω εις την λύσιν διά της εξής δηλώσεως: Αν ο αξιότιμος βουλευτής εξ Αχαΐας και Ήλιδος βεβαιοί ότι ουδέποτε κατά τον χρόνον της παραμονής του εν τη αρχή μετέβαλε διαθέσεις, ουδέ προέβη εις ενέργειαν εκδηλωτικήν τοιαύτης διαθέσεως, ανακαλώ όσα είπον και είμαι ευτυχής δεχόμενος τοιαύτην διαβεβαίωσιν.

»Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ: Παρακαλώ.

»Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ: Δεν την κάμνετε; Τότε είναι περιττόν να εκθέσω εις την Βουλήν διά τίνων ενεργειών εξεδηλώθη η μεταβολή αυτή των σκέψεων υμών.

»Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ: Σεις ανακαλείτε εκείνο το οποίον είπατε περί εμού. Τούτο είναι αρκετόν. Τι έκαμα εγώ εν σχέσει με εκείνο το οποίον είπατε, θα το ακούσετε όταν ομιλήσω εγώ.

»Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ: Η ανάκλησις εγένετο υπό αίρεσίν τινα. Λοιπόν εάν δηλώνετε ότι δεν μεταβάλατε γνώμην και δεν προέβητε εις ενεργείας εκδηλωτικάς της μεταβολής της γνώμης, ανακαλώ όσα είπον και ζητώ μάλιστα συγγνώμην.

»Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ: Αν δεν δηλώσω δεν ανακαλείτε;

»Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ: Είναι περιττόν να εξηγήσω εις την Βουλήν διά ποίων πράξεων εξεδηλώθη η ενέργειά σας».

Συνεχιζομένης της συζητήσεως ο Ελ. Βενιζέλος είπε τι ρώτησε τους πρεσβευτές ορισμένων Δυνάμεων και «αν ήσαν διατεθειμένοι να αναπληρώσουν. Δεν ελλείπουν στρατιωτικάί δυνάμεις... Και έλαβον την απάντησιν ότι η δύναμις αυτή δύναται να τεθή εις την διάθεσιν της Ελλάδος κατά την στιγμήν κατά την οποίαν θα επήρχετο ο συμμαχικός όρος. Είπον δε συγχρόνως ότι δεν ήθελα να προέλθη παρεξήγησις τις... διότι ήθελον να γνωρίζω αν υπό την ωρισμένην αυτήν προϋπόθεσιν της επελεύσεως του συμμαχικού όρου θα ηδύνατο να διατεθή η δύναμις αυτή».

Στη συνέχεια είπε ότι δεν μπορεί χωρίς τη συγκατάθεση της σερβικής κυβερνήσεως να ανακοινώσει τους όρους της συνθήκης, η οποία ήτο αμυντική και δημιούργησε υποχρέωση των συμβαλλομέ-

νων να προέλθουν σε βοήθεια του άλλου, αν τούτο, χωρίς να προκαλέσει, θα προσβαλόταν από τρίτη χώρα.

Επικαλέσθηκε τα αποτελέσματα των εκλογών της 31ης Μαΐου διά των οποίων *«απεφάνθη ότι η χαραχθείσα υπ' εμού πολιτική με την πιστήν τήρησιν των συμμαχικών υποχρεώσεων εγκρίνεται υπό του Ελληνικού λαού»*.

Κατόπιν επετέθη κατά του Τύπου της Αντιπολιτεύσεως, τον οποίον αποκάλεσε *«αργυρώνητον»* με όλη τη σημασία της λέξεως, διότι *«παριστάμεθα ενώπιον ενός θεάματος αηδεστάτου, ανθρώπων οι οποίοι... εν γνώσει όλου του κόσμου, επώλησαν τον κάλαμόν των εις ξενικήν προπαγάνδαν... και έρχονται να ταραξούν την ελληνικήν ψυχήν διά να θέσουν υπό αμφισβήτησιν τα μέτρα εάν ήτο αναγκαία η ελληνική επιστράτευσις»*.

37. Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΓΟΡΕΥΣΗ ΤΟΥ Δ. ΓΟΥΝΑΡΗ

ΔΩΣΑΜΕ ήδη μια συνοπτική εικόνα της δραματικής συνεδριάσεως της Βουλής της 21ης Σεπτεμβρίου 1915. Ο σημερινός αναγνώστης έχει μια γενική ιδέα των εκατέρωθεν απόψεων για να μπορεί να σχηματίσει γνώμη για τις περαιτέρω εξελίξεις. Καίτοι βιογραφούμε το Δημήτριο Γούναρη, θεωρήσαμε ότι καθήκον αντικειμενικότητας επέβαλε ν' ακουσθούν και οι αντίθετες γνώμες, κυρίως μάλιστα οι απόψεις του Ελ. Βενιζέλου.

Επανερχόμενοι τώρα στο βιογραφούμενο, θα δώσουμε την αγόρευση του που ακολούθησε στη συνεδρίαση της Βουλής και η οποία αγόρευση αποτελεί όχι μόνο την πλήρη ανάλυση της πολιτικής θέσεως του Δημητρίου Γούναρη επί των κρίσιμων εθνικών θεμάτων, αλλά ολόκληρο το φάσμα της πολιτικής κρίσεως που είχε εκραγεί.

Στηριζόμενοι στα πρακτικά της Βουλής, αλλά και στο πολύτιμο βιογραφικό για το Δημήτριο Γούναρη σύγγραμμα του Ι. Μάλλωση, παραθέτουμε το κείμενο της ομιλίας σε δυο συνεχόμενα κεφάλαια, το λόγο του αρχηγού της τότε Αντιπολιτεύσεως κατά την 21η Σεπτεμβρίου 1915 ενώπιον της Βουλής των Ελλήνων.

«Δ. Π. ΓΟΥΝΑΡΗΣ. Ο κ. Πρόεδρος του υπουργικού συμβουλίου αρχόμενος της αγορεύσεώς του, πριν ή εισέλθη εις το

θέμα, το οποίον επρόκειτο και πρόκειται να απασχολήση κυρίως την Βουλήν, ενόμισεν, ότι ώφειλε ν' απαντήση και εις υπαινιγμόν του αξιότιμου εξ Αττικής βουλευτού, υπαινιγμόν, κατά τον οποίον αι Δυνάμεις της Συνεννοήσεως εξήτησαν από χρόνου μακρού να επιβάλωσιν εις την Ελλάδα παραχωρήσεις εδαφικάς, ίνα δι' αυτών προσκτήσωνται την σύμπραξιν της Βουλγαρίας. Ο αξιότιμος Πρόεδρος της Κυβερνήσεως απαντών εις τον υπαινιγμόν τούτον, ενόμισεν αναγκαίον να είπη προς την Βουλήν, ότι κατά την στιγμήν, κατά την οποίαν απεχώρησε της Κυβερνήσεως, το ζήτημα των τοιούτων παραχωρήσεων ήτο τεθαμμένον, κατά την στιγμήν δε κατά την οποίαν επανήλθεν εις την αρχήν το ζήτημα των παραχωρήσεων είχεν εμφανισθή εκ νέου εις τον ορίζοντα. Αφήκε δε να νοηθή ή και ρητώς είπεν, ότι η μεταβολή αύτη προήλθεν εκ της ενεργείας ημών ή εκ παραλείψεως ημών, πάντως όμως εξ αδεξιότητος ημών. Είμαι υποχρεωμένος, κύριοι, ν' αποκρούσω κατά τον εντονώτατον τρόπον την τοιαύτην αιτίασιν. Είμαι δε υποχρεωμένος να παρατηρήσω εις την Βουλήν από της στιγμής της ενάρξεως του λόγου μου, ότι δεν είναι επιτετραμμένον εις τον κ. Πρόεδρον της Κυβερνήσεως, ο οποίος εύρηται εν κατοχή των εγγράφων, ο οποίος εύρηται εν γνώσει των γεγονότων, τοιαύτην τινά αιτίασιν να απευθύνη καθ' ημών από του θήματος τούτου εν στιγμή ουτωσί σοβαρά, εν στιγμή κατά την οποίαν καλούμεθα πάντες με εν πνεύμα, με μίαν ψυχήν, με ενιαίαν πάντες κατεύθυνσιν προς την Πατρίδα, να επιληφθώμεν των υψίστων ζητημάτων, των ζητημάτων εκείνων, εκ των οποίων εξαρτάται η εν τω μέλλοντι ύπαρξις ή μη ύπαρξις της χώρας ημών. (Χειροκροτήματα).

»Και λέγων ταύτα, κύριοι, θέλω αποδειξει διά των γεγονότων, ότι εκείνα, τα οποία είπεν ο αξιότιμος Πρόεδρος της Κυβερνήσεως ήσαν λέξεις προωρισμένοι ίνα προκαλέσωσιν εντυπώσεις και όχι λέξεις, αι οποίαι εκπροσωπούσιν ιδέας, προωρισμένας να γεννήσωσι πεποιθήσεις. Οποίον, κύριοι, ήτο το ζήτημα των παραχωρήσεων και οποία τις η ιστορία αυτού, η Βουλή αγνοεί.

»Ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως την γνωρίζει, διότι από της στιγμής κατά την οποίαν συνήφθη η συνθήκη του Βουκουρεστίου, από της στιγμής κατά την οποίαν εδημιουργήθη το Βαλκανικόν καθεστώς υπήρξαν εις τον ορίζοντα της Ευρωπαϊκής πολιτικής, υπήρξαν εις τον ορίζοντα της Ευρωπαϊκής διπλωματίας ιδέαι τείνουσαι να δηλητηριάσωσι και το κοινόν

φρόνημα των διαφόρων λαών, ότι η συνθήκη εκείνη δεν ανταπεκρίνετο εις την κατάστασιν την αληθή και δικαίαν και σύμμετρον προς τα πραγματικά και άξια αναγνωρίσεως εθνικά συμφέροντα των διαφόρων λαών. Οπωσδήποτε από της στιγμής κατά την οποίαν εξερράγη ο Ευρωπαϊκός πόλεμος και ιδιαίτερα από της στιγμής, κατά την οποίαν η μια και η άλλη των αντιμαχομένων μερίδων εν τω κολοσσιαίω αγώνι ενόμισαν, ότι έπρεπε να στραφώσιν, ίνα προσκτήσωνται και εν τοις Βαλκανίοις συμμάχους του αγώνος αυτών είναι γνωστόν, ότι η μία των ομάδων, αποβλέψασα εις την Βουλγαρίαν, επρότεινεν εις αυτήν την μεταβολήν της συνθήκης του Βουκουρεστίου, την μεταβολήν του συστήματος εκείνου, το οποίον ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως ονομάζει ισορροπίαν και επί του οποίου συστήματος αξιού να θεμελιώση την πολιτικήν αυτού.

»Και γνωρίζει ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως εκείνο το οποίον αγνοεί η Βουλή και εκείνο το οποίον εγώ ανακοινώ εις αυτήν ήδη, ότι από του Αυγούστου του 1914 ήρχισαν να εμφανίζονται συζητήσεις και ομιλίες περί παραχωρήσεων εκ μέρους της Ελλάδος προς την Βουλγαρίαν. Κατά την πρώτην δε εμφάνισιν των τοιούτων συζητήσεων και ομιλιών ο αξιότιμος κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως θα μου επιτρέψη να του υπομνήσω, ότι ησθάνθη τοιαύτην εν εαυτώ πικρίαν διά την υπονόμωσιν του έργου, το οποίον εθεώρει απαραίτητον διά την εξασφάλισιν των συμφερόντων της πατρίδος ημών, ώστε εσκέφθη να προβή και εις απόφασιν, την οποίαν εγώ, καίτοι πολιτικός αυτού αντίπαλος, θεωρώ ευτύχημα, ότι δεν εξετέλεσε τότε. Η συζήτησις αύτη έλαβε χαρακτήρα οπωσούν ζωηρότερον και ήρχισαν συμβουλαί, αι οποίαι όταν εν τη διπλωματία εμφανίζονται ολίγον απέχουσαι της πίεσεως, προς την Ελλάδα, ίνα αποφασίση και προβή εις τας εδαφικάς θυσίας τας αναγκαίας, όπως η ομάς εκείνη των Δυνάμεων, ήτις υπέβαλε τας τοιαύτας συμβουλάς, κατορθώση να προσκτήσεται την αρωγήν της Βουλγαρίας. Ο κ. Πρόεδρος του υπουργικού συμβουλίου επικαλείται βεβαίως, όταν λέγη, ότι ολίγον προ της αποχωρήσεως αυτού είχε εγκαταλειφθή –ή κατά την γραφικήν αυτού έκφρασιν– είχε ταφή η τοιαύτη πολιτική, επικαλείται βεβαίως εν τηλεγράφημα, το οποίον δύναμαι να μνημονεύσω, διότι εδημοσιεύθη. Κατά το τηλεγράφημα τούτο ο επί των Εξωτερικών υπουργός της Αγγλίας τηλεγραφών προς τον ενταύθα πρεσβευτήν αυτής εντειλάτο αυτώ να ανακοινώση εις τον κ. Πρόεδρον της Κυβερνή-

σεως της Ελληνικής, ότι, αν η Ελλάς απεφάσιζε να παράσχη την συνδρομήν αυτής εις την Σερβίαν εναντίον της μελετωμένης τότε επιθέσεως των Αυστριακών θα ηδύνατο να ελπίζη επί ουσιωδών παραχωρήσεων εν Μικρά Ασία.

»Εν συνεχεία δε προς ταύτα το τηλεγράφημα εκείνο έλεγεν, ότι δύναται η Ελλάς να πιστεύη, αν επικουρήση τη Σερβία, ότι δεν θα έχη την Βουλγαρίαν εχθράν, δεν θα έχη να φοβήται επίθεσιν της Βουλγαρίας, διότι θα ληφθή μέριμνα ίνα προσκτησηται η Συνεννόησις την Βουλγαρίαν διά της παραχωρήσεως Σερβικών μόνον εδαφών. Προσέθετε δε το τηλεγράφημα εκείνο, ότι από την Ελλάδα δεν θα εζητούντο εδαφικαί παραχωρήσεις, αλλ' εζητείτο μόνον ίνα στέρξη εις την ανατροπήν της ισορροπίας διά της εγκρίσεως των παραχωρήσεων, αι οποίαι εζητούντο από την Σερβίαν. Και ιδού, λέγει ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως, η απόδειξις, ότι η αίτησις παραχωρήσεων από την Ελλάδα είχαν εγκαταλειφθή από της εποχής εκείνης. Λησμονεί όμως ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως, ότι κατά την αυτήν ακριβώς ημέραν, καθ' ην έλαβε το τηλεγράφημα τούτο ή κατά την επομένην, ήρχισεν ομιλών και συζητών αυτός ο ίδιος περί παραχωρήσεων εξ ιδίας αυτού πρωτοβουλίας φερομένων εις συζήτησιν επί τοις ανταλλάγμασιν εκείνοις, τα οποία εν τω τηλεγραφήματι εφέροντο ως προσφερόμενα εις την Ελλάδα εν τη Μικρά Ασία. Λησμονεί επίσης ο κ. πρωθυπουργός, ότι την ιδέαν ταύτην των παραχωρήσεων, την υπ' αυτού οικεία πρωτοβουλία αρξαμένην την ημέραν, καθ' ην έλαβε το εν λόγω τηλεγράφημα ή την επομένην, την ιδέαν ταύτην την εγκατέλειψε μόνον την στιγμήν, καθ' ην εβεβαιώθη διά της συνάψεως του βουλγαρικού δανείου μετά της Γερμανίας, ότι δεν ήτο πλέον δυνατή η προσέλκυσις της Βουλγαρίας ούτε διά των τοιούτων παραχωρήσεων. Συνεπώς ήτο μάταιον πλέον να γίνεται λόγος περί παραχωρήσεων προς χώραν, η οποία συνδεθείσα καθ' ον τρόπον συνεδέθη μετά της Γερμανίας, δεν ήτο δυνατόν να προσχωρήση προς τας Δυνάμεις της Συνεννοήσεως αντί οιασδήποτε προς αυτήν παραχωρήσεων.

Ποίον το αισθητήριον;

»Και τώρα ερωτώ τον κ. Πρόεδρον της Κυβερνήσεως. Αφού είχατε πεισθή, ότι το ζήτημα τούτο είναι τεθαμμένον, αφού ρητώς σας είπον, ότι δεν ζητούσι παρ' ημών παραχωρήσεις, τι εί-

ναι εκείνο το οποίον σας έκανε να φέρητε υπό συζήτησιν το ζήτημα των παραχωρήσεων και να ζητήσητε την εν τω εσωτερικώ επικράτησιν της ιδέας ταύτης; Είναι άραγε το αισθητήριον εκείνο το ιδιαίτερον, διά το οποίον καυχάσθε και διά το οποίον σας θαυμάζουν εκείνοι οι οποίοι σας θαυμάζουν; Είναι το αισθητήριον εκείνο το ιδιαίτερον, το οποίον σας έκαμε να βλέπετε, ότι και μετά όλας τας λέξεις τας οποίας εν τω τηλεγραφήματι, δι' ων σας βεβαιούν, ότι ουδείς λόγος γίνεται περί παραχωρήσεων εκ μέρους ημών, εν τούτοις, άμα γεννάται ζήτημα περί προσελκύσεως της Βουλγαρίας διά των Σερβικών παραχωρήσεων, μοιραίως φέρονται εις το να ζητήσωσι και παρ' ημών παραχωρήσεις; Εάν τοιούτόν τι δεν είχεν υπαγορευθή υπό του ιδιαίτερου εκείνου αισθητηρίου και προέβητε εις το διάβημα, το οποίον προέβητε, προέβητε εις διάβημα ανεξήγητον. Και επειδή ουδέν το ανεξήγητον υπάρχει, ουδέν παρέχετε άλλην εξήγησιν, επιβάλλεται να δεχθήτε την εξήγησιν την οποίαν εγώ ισχυρίζομαι. Δεν γνωρίζω, εάν εις άλλας περιστάσεις το αισθητήριόν σας ορθώς σας ωδήγησεν, αλλ' εις την περίστασιν ταύτην βεβαίως εκείνο το οποίον διίδετε —εάν και μόνον το διίδετε και εάν δεν είχατε και νύξεις, εκ των οποίων να το εξαγάγητε—ήτο ακριβές. Διότι ουδέποτε είχεν εγκαταλειφθή πράγματι η πολιτική της προσελκύσεως της Βουλγαρίας διά παραχωρήσεων εκ μέρους της Σερβίας και εκ μέρους της Ελλάδος.

»Και ενεφανίσθησαν εκ νέου αι παραχωρήσεις, και ενεφανίσθησαν επί των ημερών της Κυβερνήσεως, της οποίας είχαν την τιμήν να προϊσταμαι, ενεφανίσθησαν κατά το τέλος του μηνός Ιουλίου. Είναι υποχρεωμένος ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως, να αποδείξη ποίον είναι το γεγονός εκείνο, διά του οποίου η Κυβέρνησις η υπ' εμέ έκαμε, ώστε ν' αναβιώση το ζήτημα των παραχωρήσεων, το οποίον ο κύριος πρόεδρος της Κυβερνήσεως θεωρεί μεν τεθαμμένον, αλλ' υπέρ του οποίου προσεπάθει να καταστήση ομόφωνον την χώραν από του 1914 μέχρι της ημέρας εκείνης, καθ' ην επραγματοποιήθη το Βουλγαρικόν δάνειον και έθασε πάσαν τοιαύτην ιδέαν και κατέστη πλέον πρόδηλον, ότι δεν ηδύνατο του λοιπού η Βουλγαρία να έλθη εις συνεννόησιν μετά της Αντάντ. Είναι υποχρεωμένος ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως να αποδείξη τούτο, διότι αν δεν το αποδείξη, δεν δύναται να κατηγορή ημάς, ότι εκ της ημετέρας υπαιτιότητος επανήλθον εις το μέσον αι παραχωρήσεις. Αλλά δεν θα δυνηθή να αποδείξη τοιούτόν τι, διότι το αυτό διάβημα, το οποίον

προς ημάς εγένετο κατά τα τέλη Ιουλίου, εγένετο και προς την Δύναμιν εκείνην, η οποία παρά το πλευρόν των Συμμάχων έχυνε το αίμα της και συνετριβέτο. Θέλει να ειπή ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως, ότι ως εκ της στάσεως ημών προεκαλέσαμεν την μήνιν της Συνεννοήσεως και δι' αυτό η Συνεννόησις απεφάσισε και επέβαλεν εις ημάς προς εκδίκησιν και τιμωρίαν τας παραχωρήσεις, ενώ νυν η Συνεννόησις εκτιμώσα την πολιτείαν αυτού δεν εξήτει παρ' ημών αυτάς; Αλλά τότε διατί την αυτήν στάσιν ετήρησε και προς την χώραν εκείνην, με την οποίαν συνεπολέμει και ήτις υπέρ αυτής εθυσιάζετο;

Αι παραχωρήσεις

»Αλλ' ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως λέγει: Αμφισβητείτε τούτο, όταν βλέπετε, ότι εγώ επέτυχον να ταφώσιν εκ νέου αι παραχωρήσεις τας οποίας υμείς εφέρατε εις την ζωήν; Κύριοι, προς τίνα απευθύνεται τοιαύτα λέγων ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως; Τίνα γνώμην έχει περί των ακροατών αυτού, όταν τοιαύτα λέγη προς αυτούς, και ως ίδιον αυτού κατόρθωμα παρουσιάζει το γεγονός, ότι η Βουλγαρία δεν απεδέχθη τας παραχωρήσεις, τας οποίας επί των ημερών αυτού το πρώτον προέτειναν και τας οποίας μέχρι της χθες εξηκολούθουν προσφέροντες; Και μόνον ήδη, όταν έχασαν την ελπίδα να προσκτήσωνται την Βουλγαρίαν και στέλλωσι στρατεύματα να πολεμήσωσι κατ' αυτής, μόνον ήδη λέγουσι προς τον κ. Πρόεδρον της Κυβερνήσεως, ότι δεν υφίστανται; Και δεν υφίστανται, διότι η Βουλγαρία δεν τας δέχεται, δεν υφίστανται διότι η Βουλγαρία και περιφρονητικώς τας αποκρούει. Και τοιαύτην εντεύθεν προς αυτήν λαμβάνουσι στάσιν αι Δυνάμεις της Αντάντ, ώστε και τους στρατούς αυτών αποστέλλουσι σήμερον, ίνα κατά της Βουλγαρίας πολεμήσωσι. Ποίαι είναι αι προτάσεις αι οποία ανεκλήθησαν; Και από ποίους ανεκλήθησαν αι προτάσεις; Από εκείνους οι οποίοι τώρα εμόρφωσαν γνώμην τοιαύτην περί της Βουλγαρίας, ώστε να στέλλωσι και στρατούς εναντίον αυτής, παραβιάζοντες και την ημετέραν ουδετερότητα. Δύναται να λεχθή, ότι ήδη ανεκλήθησαν αι προτάσεις ή οφείλει πας τις να αναγνωρίση ότι δεν υπάρχει ανάκλησις προτάσεων, αλλ' υπάρχει απόρριψις προτάσεων εκ μέρους της Βουλγαρίας.

»Και είναι χαρακτηριστικόν, κύριοι, ότι αυταί αι διαβεβαιώσεις περί των οποίων ομιλεί ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως,

τω εδόθησαν, ως μας εδήλωσε, μετά την απόβασιν των συμμαχικών στρατευμάτων εν Ελλάδι. Και διά να δοθώσιν εχρειάσθη να είπη προς τους συμμάχους εκείνο, το οποίον από του θήματος τούτου ηκούσατε. Εχρειάσθη να τοις είπη: “Κύριοι, εφέρατε στρατεύματα εις την χώραν και προσεβάλατε την ουδετερότητα αυτής. Διαμαρτύρομαι. Δεν σας κτυπώ όμως, διότι μέχρι τοιούτου δεν φθάνει ούτε η υποχρέωσις ούτε το συμφέρον μου. Προσέξατε όμως μη τυχόν σκεφθήτε διά των στρατευμάτων τούτων, τα οποία κατέλαβον την χώραν την Ελληνικήν και τα οποία αύριον θα καταλάβωσι και την χώραν την Σερβικήν, προσέξατε μη τυχόν σκεφθήτε διά των στρατευμάτων τούτων καταλαμβάνοντες τας χώρας αυτάς να τας δώσετε εις την Βουλγαρίαν. Διότι τότε δύνασθε να είσθε βέβαιοι, ότι θα αντιμετωπίσητε τον μικρόν μεν, αλλά γενναίον στρατόν μας”. Όταν ταύτα είπεν, τότε και μόνον τότε οι σύμμαχοι τω απήντησαν: “Μείνατε ήσυχος, αι προτάσεις προς την Βουλγαρίαν δεν υφίστανται πλέον”. (Χειροκροτήματα). Νομίζω επαρκή, κύριοι, τα λεχθέντα εν σχέσει με το πρώτον τούτο ζήτημα. Επιλαμβάνομαι ήδη του ζητήματος, του οποίου την σπουδαιότητα εξήρην ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως. Συμφωνώ πληρέστατα με τον κ. Πρωθυπουργόν ως προς την άκραν σοβαρότητα του ζητήματος. Διότι και εγώ λέγω, ότι ουδέποτε εν τω Κοινοβουλίω τω Ελληνικόω συνεζητήθη ζήτημα τοιαύτης σπουδαιότητος και ως προς τας συνεπειάς, ας δύναται να επιφέρη. Κύριοι, το ζήτημα το εμφανίζει ο αξιότιμος κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως, ως ζήτημα ερμηνείας της Ελληνοσερβικής συνθήκης. Εάν τοιούτον ήτο μόνον και αποκλειστικώς θα παρετήρουν εις τον κ. Πρόεδρον της Κυβερνήσεως, ότι ουχί προεπόντως επελήφθη της συζητήσεως εν τη αιθούση ταύτη. Διότι τίνα σκοπόν έχει η συζήτησις περί της ερμηνείας της συνθήκης; Πρόκειται η Βουλή να ερμηνεύση αυτήν, ή να εγκρίνη την ερμηνείαν της Κυβερνήσεως!

Η συνθήκη ενώπιον της Βουλής

»Αλλά τότε έπρεπεν η Βουλή να έχη υπ` όψει της την συνθήκην, έπρεπεν η Βουλή να έχη υπ` όψει της πάντα εκείνα τα γεγονότα, τα οποία σχετίζονται με την συνθήκην, και εκ των οποίων δύναται να προέλθη η προσήκουσα ερμηνεία. Αλλ` ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως είπε, προκληθείς από τον κ. βουλευτήν Αρκαδίας, ότι θεωρεί και αυτός πρόπον να φέρη την συνθήκην

εις την Βουλὴν κωλυόμενος ὁμως ἐκ τοῦ ἐν τῇ συνθήκῃ ὄρου, ὅτι δὲν δύναται νὰ ἀνακοινωθῆ ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τῆς Σερβίας, ἐζήτησε τὴν κατάθεσιν ταύτης. Ἀλλὰ τότε θὰ ἔλεγον πρὸς τὸν κ. Πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως, διατί δὲν ἀνέμενε νὰ κατατεθῆ ἡ συνθήκη καὶ ἐπιληφθῆ ἡ Βουλὴ τῆς συζητήσεως ἐν γνώσει καὶ τῆς συνθήκης, ἀλλὰ καὶ ὅλων ἐκείνων τῶν ἄλλων στοιχείων τῶν ἀφορώντων τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῆς;

»Ἀλλὰ, κύριοι, μὴ πλανώμεθα. Δὲν πρόκειται περὶ ἐρμηνείας τῆς συνθήκης, οὐδὲ τούτο εἶνε τὸ ζήτημα, τὸ ὁποῖον ἀπόψε ἀπασχολεῖ ἡμᾶς. Πρόκειται περὶ τῆς πολιτικῆς κατευθύνσεως, τὴν ὁποῖαν ὁ κ. Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως ἔχει καὶ διὰ τὴν ὁποῖαν ἐν ἐπιχείρημα ἀποτελεῖ, ἡ κατὰ τὰς ἰδέας αὐτοῦ ἐρμηνεία τῆς συνθήκης. Ἐπιχείρημα ὄχι βεβαίως τὸ οὐσιωδέστερον. Οὕτω δὲ ἀντιλαμβανόμενος τὴν προκληθεῖσαν συζήτησιν ἐννοῶ ταύτην. Δὲν τὴν ἐγκρίνω ὁμως ὡς πρὸς τὸ ἐπιχείρημα, τὸ ὁποῖον ἠθέλησε νὰ ἀντλήσῃ ὁ κ. Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως ἐκ τῆς ἐρμηνείας τῆς συνθήκης. Διότι ἡ Βουλὴ ὡς σῶμα πολιτικόν ἠδύνατο νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψει ὅλους τοὺς λόγους, διὰ τοὺς ὁποῖους νομίζει ὁ κ. Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως ὅτι εἶνε ἐνδεδειγμένη ἡ πολιτικὴ, τὴν ὁποῖαν θέλει νὰ ἀκολουθήσῃ. Ὅχι ὁμως καὶ νὰ ἐπιληφθῆ τοῦ ζητήματος τῆς ἐρμηνείας τῆς συνθήκης, τὸ ὁποῖον ἔφερεν εἰς τὸ μέσον ὁ κ. πρωθυπουργός, προσπαθῶν νὰ ἀναγάγῃ δι' αὐτοῦ εἰς ζήτημα τιμῆς διὰ τὸ ἔθνος τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πολιτικῆς, τὴν ὁποῖαν ἐννοεῖ νὰ μετέλθῃ. Τούτο, κύριοι, ἀποτελεῖ πίεσιν διὰ τὴν Βουλὴν, πρὸς τὴν ὁποῖαν οὕτω ἐμφανίζεται ἡ Κυβέρνησις ζητούσα ἐγκρίσιν τῆς πολιτείας τῆς, ἀλλ' ὡς πολιτικῆς τῆς ὁποίας ἡ ἀντίθετος θέλει ἀτιμάσει τὴν χώραν. Καὶ ἔλεγεν ὁ κ. Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως, ὅτι ἡ τήρησις τῶν υποχρεώσεων, τῶν ἀπορρεουσῶν ἐκ μίας συνθήκης, εἶναι ἐπιβεβλημένη. Εἶνε ἐπιβεβλημένη ἐκ τοῦ σεβασμοῦ, τὸν ὁποῖον ἔχει τὴν ἰδέαν πρὸς αὐτῆς τιμῆν ἡ χώρα. Ἐάν δὲ τούτο οὕτως ἔχει διὰ τὰς χώρας τὰς μεγάλας καὶ ἰσχυράς, διὰ τὰς χώρας τὰς μικράς καὶ ἀσθενεῖς εἶναι ἐτι μᾶλλον ἐπιβεβλημένον. Διότι αἱ μὲν μεγάλαι καὶ ἰσχυραὶ χώραι πρὸς πραγμάτωσιν τῆς θέσεως καὶ τῶν σκοπῶν αὐτῶν ἔχουσι τὴν δύναμιν, αἱ μικραὶ ὁμως καὶ ἀσθενεῖς χώραι δὲν δύνανται νὰ ἔχωσι παρά τὸ ἠθικόν κύρος, τὸ ὁποῖον ἀπόλλυται καθ' ἣν περίπτωσιν ἠθέλον παραβιάσει τὰς ἐκ τῶν συνθηκῶν ἀνειλημμένας υποχρεώσεις. Καὶ ἐρωτάται: τίνα σημασίαν ἔχει ἡ τοιαύτη θεωρία; Διατί ἐκθέτει αὐτὴν ὁ κ. Πρωθυπουργός; Εφοβήθη, ἄραγε, ὅτι εἶνε δυνατόν νὰ υπάρξῃ τις ἐν τῇ

αιθούση ταύτη ή έξω αυτής, ο οποίος να είπη, ότι η Ελλάς δεν πρέπει να εκπληρώση τας υποχρεώσεις, αι οποίαι εξ ωρισμένης συνθήκης επιβάλλονται εις αυτήν: Εφοβήθη ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως, ότι είναι δυνατόν να είπη τις, ότι πρέπει να παραβιάσωμεν την συνθήκην διά της μη εκτελέσεως των υποχρεώσεων, ας αύτη μας επιβάλλει. Το επ' εμοί λαμβάνω το θάρρος να τον διαβεβαιώσω, ότι ουδείς είναι δυνατόν να προβάλη αξίωσιν τοιαύτην. Επερίττευε δε εντελώς η υποστήριξις τοιαύτης θεωρίας. Το ζήτημα δεν είναι τούτο. Ουδείς ισχυρίσθη τοιούτόν τι. Τοιούτόν τι αντικρούεται μόνον και μόνον διά να γεννήση εντυπώσεις συγχυζούσας και αγούσας εις παραγνώρισιν της γνώμης, την οποίαν υποστηρίζουσιν εκείνοι, οίτινες προς τον κ. Πρόεδρον της Κυβερνήσεως αντιφρονούσι. Ποίον είναι αληθώς το εξεταστέον ζήτημα; Το ζήτημα είναι εάν έχωμεν και ποίας έχομεν υποχρεώσεις απέναντι της Σερβίας συμφώνως προς την συνθήκην. Εκείνας τας υποχρεώσεις τας οποίας έχομεν ουδείς απολύτως θα υποστηρίξη ότι δεν πρέπει να τας εκπληρώσωμεν. Αλλά το ζήτημα, είναι εάν και τίνας έχομεν υποχρεώσεις. Είναι τούτο ζήτημα ερμηνείας της συνθήκης. Η συνθήκη είναι μυστική. Την συνθήκην δεν έχετε ενώπιον υμών. Ο κ. Πρωθυπουργός, όμως ενόμισεν, ότι ηδύνατο να ανακοινώση τινά εξ αυτής, εκείνα τα οποία αυτός ενόμισεν ουσιώδη. Και επί τη βάσει εκείνων, τα οποία ανεκοίνωσε προς υμάς, εξήτησε την γνώμην υμών. Το σύστημα τούτο είναι προδήλως πλημμελές. Η τοιαύτη ανακοίνωσις είναι ελαττωματική. Δεν είχε δε δικαίωμα να ακολουθήση το σύστημα τούτο ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως. Διότι ανακοινών όσα αυτός κρίνει ουσιώδη, είναι ενδεχόμενον να παραλείψη άλλα, τα οποία θα ηδύναντο ουδέν ήττον να ασκήσωσιν επιρροήν επί της υμετέρας κρίσεως κρινόμενα υφ' υμών ως ουσιώδη. Και θα υπομνήσω ότι είναι ουσιώδη. Ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως, σας είπεν, ότι η συνθήκη είναι συνθήκη συμμαχίας αμυντική, και ότι στρέφεται κατά παντός τρίτου. Το πράγμα όντως ούτως έχει.

Η ερμηνεία της Ελληνοσερβικής Συνθήκης

»Παρά την συνθήκην όμως ταύτην υπάρχει και άλλη συνθήκη. Συνθήκη ίσης διαρκείας, παράρτημα της πρώτης, αποτελεί η στρατιωτική σύμβασις. Η σύμβασις αύτη καθορίζει ειδικώτε-

ρον τον σκοπόν διά τον οποίον η πρώτη συνθήκη. Είναι ανάγκη συνδυασμού των δύο τούτων συμφωνιών. Αλλά εκτός του συνδυασμού τούτου, του απαραίτητου διά την προσήκουσαν ερμηνείαν της συνθήκης, υπάρχει ανάγκη και γνώσεως των περιστάσεων κατά τας οποίας εγεννήθη ζήτημα εφαρμογής της συνθήκης και των αρχών, αι οποίαι επεκράτησαν κατά τας διαφόρους ταύτας περιστάσεις. Ποσάκις εγεννήθη ζήτημα εφαρμογής της συνθήκης; Εγεννήθη ζήτημα τοιούτον εξ αφορμής ημών, όταν συνεπεία των εν Τουρκία διωγμών εσκέφθη και ο τότε προϊστάμενος της Κυβερνήσεως, ότι έπρεπε να προθή εις ενεργείας δυναμένας να αγάγωσιν εις πολεμικάς επιχειρήσεις εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Εστράφη τότε ο κ. Πρωθυπουργός προς την Σερβίαν και εξήτησε παρ' αυτής να παράσχη την αρωγήν αυτής εις ημάς κατά την περίπτωσιν, καθ' ην η Βουλγαρία ήθελεν επιτεθή εναντίον ημών, απησυχολημένων προς την Τουρκίαν. Αυτή είναι η πρώτη περίπτωσις, η οποία κατέληξεν εις το να μη τύχη εφαρμογής η συνθήκη. Όταν εξερράγη ο πόλεμος ο Ευρωπαϊκός διά της επιθέσεως της Αυστρίας κατά της Σερβίας, σας είπεν ο ίδιος ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως, ότι απετάθη προς αυτόν η Σερβία και εξήτησε την αρωγήν της Ελλάδος συμφώνως προς την ερμηνείαν, την οποίαν απέδωκεν εις την συνθήκην. Και το αποτέλεσμα υπήρξε να μη γίνη εφαρμογή της συνθήκης κατά την περίπτωσιν εκείνην. Υπήρξε και τρίτη περίπτωσις κατά την 24ην Οκτωβρίου 1914, ότε απετάθη προς τον κ. Πρόεδρον της Κυβερνήσεως η Σερβία και εξήτησε την αρωγήν της Ελλάδος επί τη βάσει της συνθήκης. Και ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως αντετάχθη. Και δεν έτυχεν εφαρμογής ουδέ κατά την περίπτωσιν εκείνην. Υπήρξε και ετέρα περίπτωσις κατά την 12ην Ιανουαρίου 1915. Καιάλιν προσέφυγεν η Σερβία ή οι σύμμαχοι αυτής προς ημάς και εξήτησεν την εφαρμογήν της συνθήκης, νομίζουσα, ότι υπάρχει περίπτωσις εφαρμογής αυτής. Και τότε συνεπεία των όσων αντετάχθησαν από τον κ. Πρόεδρον της Κυβερνήσεως δεν έτυχεν εφαρμογής η συνθήκη ούτε κατά την περίπτωσιν εκείνην.

» Έχομεν λοιπόν τέσσαρας περιπτώσεις κατά τας οποίας εγένετο απόπειρα ίνα εφαρμοσθή η συνθήκη, μίαν μεν τη αιτήσει ημών, τρεις δε τη αιτήσει της Σερβίας και των συμμάχων αυτής, και κατά τας τέσσαρας αυτάς περιπτώσεις ουδεμία έγινε εφαρμογή αυτής.

Τετραπλή μη εφαρμογή

»Η συνθήκη, ως είπε ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως, λέγει, ότι οιοσδήποτε και αν επιτεθή κατά της Σερβίας, είμεθα υπόχρεοι να παράσχωμεν την συνδρομήν μας προς αυτήν. Και όμως εγένετο κατά της Σερβίας επίθεσις και δεν παρέσχομεν την συνδρομήν μας και δεν εκρίθημεν ως ατιμαζόμενοι. Διατί, κύριοι; Τι μαρτυρεί η τετραπλή αύτη μη εφαρμογή της συνθήκης, την οποίαν μας παρουσίασε τόσον απλήν ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως; Τι άλλο παρά ότι και κατά τας τέσσαρας αυτάς περιπτώσεις η συνθήκη ηρμηνεύθη ουχί ως μια φόρμουλα ρωμαϊκή, λέγουσα: αν τούτο ούτως έχη, δημιουργείται υποχρέωσις. Αλλ' ηρμηνεύθη ως εκδήλωσις αποφάσεων από κοινού ειλημμένων παρ' εκείνων, οι οποίοι συνεβλήθησαν επί τη βάσει ωρισμένης καταστάσεως πραγμάτων, αποφάσεων, αποβλεπουσών εν συνδυασμώ εις κοινάς υποχρεώσεις εις πραγματοποίησιν κοινών δι' αμφοτέρους συμφερόντων. Και επί τη βάσει τοιαύτης αντιλήψεως η συνθήκη συνεδυσάσθη με την καθόλου πραγματικήν κατάστασιν, οία ενεφανίζετο κατά την στιγμήν κατά την οποίαν εξητείτο η πραγματοποίησις. Και επειδή ευρέθη, ότι κατά πάσας ταύτας τας περιστάσεις, και τας τέσσαρας, η εν γένει κατάστασις των πραγμάτων, η καθόλου συμπλοκή των ποικίλων συμφερόντων, τα οποία ετίθεντο επί του τάπητος, δεν επέτρεπον την εκπλήρωσιν του γράμματος της συνθήκης, η συνθήκη εγκατελείφθη. Η συνθήκη δεν εξετελέσθη. Και ουδείς είπε προς την Ελλάδα και ούτε η Ελλάς είπε προς την Σερβίαν κατά την πρώτην περίπτωσιν, ότι υπήρξε παραβίασις της συνθήκης.

»Υπήρξεν όμως και άλλη περίπτωσις κατά την οποίαν δεν εξητήθη η εκτέλεσις της συνθήκης, εξητήθη άρσις της συνθήκης. Δεν είμαι εν γνώσει των ιδιαίτερων περιστάσεων υπό τας οποίας η Σερβία, αποφασίσασα να προβή εις τας παραχωρήσεις προς την Βουλγαρίαν, εξήτησε την ημετέραν συναίνεσιν' αλλ' υπό οιονδήποτε τρόπον και υπο οιοσδήποτε όρους και αν εξητήθη η ημετέρα συναίνεσις, η συναίνεσις αύτη ουδέν έτερον ηδύνατο ν' αφορά παρά κατάργησιν της συνθήκης' άρσιν αυτής. Τι εξήτηι η Σερβία; Να συμφωνήση μετά της Βουλγαρίας σύμπραξιν; Και να συμφωνήσουν ταύτην επί τη βάσει παραχωρήσεως προς την Βουλγαρίαν όλων των εδαφών πασών των χωρών, αι οποίαι αποτελούσι μέρος –και ουσιώδες μέρος– της ισορρο-

πίας προς προστασίαν, της οποίας είχε γίνει η συνθήκη; Όταν η Σερβία έλεγε προς την Ελλάδα: Δος μοι την συναίνεσίν σου να παραχωρήσω τας χώρας ταύτας, προσέθετε δε, ίνα διά της παραχωρήσεως ταύτης συμφωνήσω μετά της Βουλγαρίας εις σύμπραξιν, τι άλλο έλεγε παρά ότι αίρει την συνθήκην. Διότι συμφωνία μετά της Βουλγαρίας προς σύμπραξιν είναι άρσις της συμφωνίας μετά της Ελλάδος προς πόλεμον κατά της Βουλγαρίας. (Χειροκροτήματα).

Η επίδρασις των περιστάσεων

»Και όταν περί τοιούτων τινων πραγμάτων εξήτει συναίνεσιν και η Σερβία, έλεγεν άρα γε προς την Ελλάδα, ότι εξήτει να παραβιάση την συνθήκην, ή έλεγε προς την Ελλάδα, ότι αι περιστάσεις αι γενικαί, η κατάστασις η δημιουργηθείσα γενικώς, αι συμπλοκαί των συμφερόντων αυτής, περί ων προνοεί η συνθήκη, με άλλα μεγαλύτερα συμφέροντα θέτουσιν αυτήν εις την αναπόφευκτον ανάγκην να προβή εις την θυσίαν ταύτην, προς την Βουλγαρίαν, ίνα μετ' αυτής συμφωνήση και σωθή από του κινδύνου, να ταχθή η Βουλγαρία εις αντίθετον στρατόπεδον και επιτύχη και ταχθή εις το στρατόπεδον εις το οποίον και η Σερβία ανήκει; Είναι εκτός αμφιβολίας, κύριοι, ότι τοιαύτην ποιουμένην πρότασιν η Σερβική Κυβέρνησις, δεν εδέχετο, ότι πρόκειται να παραβιάση την συνθήκην. Αλλ' ισχυρίζετο μίαν αλήθειαν, ότι η γενική κατάστασις των πραγμάτων είναι τοιαύτη ώστε με όλον το συμφέρον, το οποίον έχει να κρατήση τας χώρας, χάριν των οποίων συνήψε την συνθήκην, ήτο εκ της γενικωτέρας καταστάσεως εν τη οποία συμπλέκονται μεγαλύτερα και ουσιωδέστερα και ζωτικώτερα συμφέροντα αυτής, εξηναγκασμένη χάριν διασώσεως των συμφερόντων τούτων να εγκαταλείψη την πολιτικήν, ήτις ετέθη ως βάση της συμμαχίας και να άρη την συνθήκην της συμμαχίας μετά της Ελλάδος. Τι άλλο είναι τούτο παρά αναγνώρισις εκ μέρους της Σερβίας της επιδράσεως της αναγκαίας της συνολικής καταστάσεως επί της συνθήκης και των όρων αυτής; Τι άλλο είναι τούτο παρά εμφάνισις εν τη μεγίστη αυτής εντάσει της ίδιας αρχής, η οποία επρυτάνευσε και κατά τας προηγουμένας τέσσαρας περιπτώσεις κατά τας οποίας εξητήθη η εφαρμογή της συνθήκης και κατά τας οποίας δεν εφθάσαμεν εις εφαρμογήν ένεκα των γενικωτέρων περιστάσεων, υφ' ας εξητήθη αύτη; Επί τοιαύτης βάσεως,

κύριοι, ετέθη η εφαρμογή της συνθήκης και κατά της οποίας δεν εφθάσαμεν εις εφαρμογήν ένεκα των γενικωτέρων περιστάσεων, υφ' ας εξητήθη αύτη. Επί τοιαύτης βάσεως, κύριοι, ετέθη υπό των πραγμάτων, ετέθη εκ των προηγουμένων η ερμηνεία της Συνθήκης. Δεν είναι δε επιτετραμμένον εις ουδένα να είψη κατά την περίπτωση κατά την οποίαν θα λάβη χώραν οιοδήποτε γεγονός εξ εκείνων, τα οποία προβλέπονται εν τη συνθήκη ως αποτελούντα την βάση υποχρεώσεως, ότι το γεγονός τούτο θέλει εκτιμηθή μεμονωμένως και ανεξάρτητον από την όλην κατάσταση, η οποία θέλει υπάρξει, όταν το γεγονός τούτο θα εμφανισθή εν τοις πράγμασιν. Και δεν έχει το δικαίωμα να είψη ουδείς ότι το γεγονός τούτο, έστω και αν τούτο είναι επίθεσις της Βουλγαρίας, θα κριθή μεμονωμένως άνευ συσχετίσεως προς τας διαφόρους περιστάσεις, υφ' ας θα εμφανισθή και προς την γενικήν κατάστασιν. Διότι ούτε το γεγονός τούτο θα υφίσταται μεμονωμένον εν τοις πράγμασιν. Και οφείλομεν να το εκτιμήσωμεν ως θα εμφανισθή. Οφείλομεν να το εκτιμήσωμεν εν συνδυασμώ προς τα γεγονότα τα άλλα, προς τα συμφέροντα τα άλλα, τα ποικίλα, τα οποία ενεφάνισεν η δημιουργηθείσα εκ του μεγάλου πολέμου κατάστασις και ούτω μόνον να κρίνωμεν κατά πόσον το γεγονός τούτο εν αρμονία και προς τα σκοπηθέντα υπό της συνθήκης συνεπάγεται τούτο ή εκείνο το αποτέλεσμα κατά τους όρους της συνθήκης και το πνεύμα αυτής. Τοιαύτην, κύριοι, υποστηρίζων ερμηνείαν της συνθήκης στηρίζομαι, ως είπον, επί των προηγουμένων. Και νομίζω ότι έχω υποχρέωσιν να είπω ότι δεν είναι επιτετραμμένον να ισχυρισθή τις άνευ περιορισμού την ύπαρξιν υποχρεώσεως της Ελλάδος εκ μόνου του γεγονότος της επιθέσεως της Βουλγαρίας κατά της Σερβίας, ανεξαρτήτως οιοδήποτε παρομαρτουσών άλλων περιστάσεων. Την ύπαρξιν ή μη της υποχρεώσεως θα την κρίνωμεν, καθ' ην στιγμήν λάβη χώραν το γεγονός και θα δυναθώμεν να την εκτιμήσωμεν εν συνδυασμώ προς τας καθόλου περιστάσεις, αι οποίαι θα υφίστανται επί του πεδίου επί του οποίου θα ζητηθή η ημετέρα ενέργεια».

38. ΔΙΑΚΥΒΕΥΟΝΤΑΙ ΥΨΙΣΤΑ ΣΥΜΦΕΡΟΝΤΑ

ΣΤΗ ΣΥΝΕΧΕΙΑ της συζητήσεως ο Δημήτριος Γούναρης εξακο-

λούθησε την ανάλυση των απόψεών του ως εξής:

«Αλλ' ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως, παρά την εκ της ερμηνείας της Συνθήκης υποχρέωσιν ημών να ακολουθήσωμεν την πολιτικήν, την οποίαν εξέθηκεν, προέβη εις την ανάπτυξιν των λόγων διά τους οποίους νομίζει ανενδοιάστως, ότι είναι συμφέρον ημών να ακολουθήσωμεν την πολιτικήν ταύτην. Όσον η συζήτησις του πρώτου επιχειρήματος ήτο διά την Βουλήν ουχί ενδεδειγμένη, τόσον η συζήτησις της δευτέρας ταύτης αντιλήψεως ανήκει εις την Βουλήν. Ουδείς πιστεύω, κύριοι, υπάρχει, ο οποίος να αμφιβάλλη ή να αμφισβητή, ότι η σύμπραξις ημών μετά της Σερβίας εις την περίπτωσιν κατά την οποίαν θα επρόκειτο από κοινού διά κοινής ενεργείας, να αποκρουσθή επίθεσις εκ μέρους του κράτους εκείνου το οποίον επιδιώκει να κατακτήση τας χώρας τας εις την Σερβίαν ή εις ημάς ανηκούσας, ουδείς νομίζω, υπάρχει, όστις να αμφιβάλλη ή αμφισβητή, ότι η σύμπραξις ημών μετά της Σερβίας εις τοιαύτην περίστασιν και προς τοιούτον σκοπόν ανταποκρίνεται πληρέστατα εις το ημέτερον συμφέρον. Αλλ' από της αναγνωρίσεως της αρχής ταύτης μέχρι της αποδοχής, ότι αυτή και μόνη η αρχή άνευ ουδεμιάς μελέτης της καταστάσεως των πραγμάτων πρέπει να καθοδηγήση ημάς εις την λήσιν των ημετέρων αποφάσεων, υπάρχει μεγάλη απόστασις. Βεβαίως συμφέρει ημίν να παρακωλύσωμεν την ανάπτυξιν της χώρας εκείνης, η οποία επιδιώκει την Ελληνικήν Μακεδονίαν, ως είπεν ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως. Βεβαίως συμφέρει ημίν να συμπράξωμεν μετά της Σερβίας, ίνα τοιαύτας θλέψεις καταστήσωμεν αδυνάτους. Αλλ' εάν αυτή και μόνη η αρχή έπρεπεν απαρεγκλίτως να επικρατήση εν πάση πολιτική ημών, ήθελον ερωτήσαι τον αξιότιμον κ. Πρόεδρον της Κυβερνήσεως διατί ενόμισεν επιτετραμμένον να δεχθή, ίνα η χώρα εκείνη μεγεθυνθή διά παραχωρήσεως εκ μέρους της Σερβίας ακριβώς των χωρών εκείνων, τας οποίας από την Σερβίαν επιδιώκει. Η προστασία της ισορροπίας, την οποίαν εκφράζει η αρχή αυτή, δεν απέκλειε την παραχώρησιν ταύτην; Ιδού ότι και ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως εδέχθη ίνα η αρχή αυτή μη η η μόνη καθορίζουσα την πολιτικήν της Ελλάδος. Διότι και ο κ. πρωθυπουργός απεδέχθη, ίνα ανατραπή η ισορροπία διά των παραχωρήσεων της Σερβίας προς την Βουλγαρίαν. Ιδού μία περίστασις κατά την οποίαν ευρέθημεν ηναγκασμένοι να δεχθώμεν την διατάραξιν της ισορροπίας.

»Γ. ΠΩΠ. Επί της εποχής επί της οποίας σεις ήσθε πρωθυπουργός και υπουργός των Εξωτερικών εγένετο και προς υμάς διάβημα όμοιον ανοχής παραχωρήσεων εκ μέρους της Σερβίας προς την Βουλγαρίαν; Επειδή αναφέρετε πράγματα και τα υπομνηματίζετε με το κύρος πρώην κυβερνήσαντος, επεθύμουν να εγνώριζον τούτο.

»Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ. Ομιλώ περί της πολιτικής του κ. Προέδρου της Κυβερνήσεως.

»Γ. ΠΩΠ. Παρακολουθώ την συζήτησιν μετά της προσοχής, η οποία επιβάλλεται όταν τοιαύτα θέματα ερευνώνται μεταξύ προσώπων τα οποία μόνον αυτά εξ όλης της Βουλής γνωρίζουσιν τας λεπτομερείας και τα μυστικά. Ερωτώ τούτο διότι επιθυμώ να φωτισθώ καθ' ην εποχή υμείς ήσθε Κυβερνήτης της χώρας εγένετο διάβημα εκ μέρους της Τετραπλής Συνεννοήσεως περί παραχωρήσεων εκ μέρους της Σερβίας, εγένετο δε και προς υμάς και παρατήρησις τις όπως ανεχθήτε τας παραχωρήσεις ταύτας της Σερβίας, και καθ' ην περίπτωσιν εγένετο τοιαύτη τις παρατήρησις ποίαν απάντησιν εδώσατε υμείς προς την Σερβίαν και ποίαν διαμαρτυρίαν υπεβάλετε προς τας Δυνάμεις τας εισηγηθείσας τας παραχωρήσεις, αι οποίαι ήσαν σχέδιον του νυν κατέχοντος την θέσιν Πρωθυπουργού;

Δεν μας εξήτησαν παραχωρήσεις

»Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ. Διάβημα περί συναινέσεως εις παραχωρήσεις εκ μέρους της Σερβίας δεν εγένετο προς εμέ. Το διάβημα εγένετο υπό των Δυνάμεων της Τετραπλής διά τας παραχωρήσεις εκ μέρους της Ελλάδος. Δεν εξητείτο δε η συναίνεσις της Ελλάδος ούτε δι' αυτάς. Εις την Σερβίαν εγένετο παρόμοιον διάβημα διά του οποίου εξητούντο αι παραχωρήσεις. Εγένετο δε το διάβημα τούτο συγχρόνως με το προς ημάς. Η Σερβία προς την οποίαν απηυθύνθη το διάβημα της Τετραπλής ήρχισε σκεπτομένη περί του ποίαν θα ετήρει πολιτικήν απέναντι των Δυνάμεων, πριν ή όμως κανονίση την πολιτικήν αυτής κατά τρόπον τοιούτον ώστε να στραφή και προς ημάς και ζητήση επί των ωρισμένων αυτής αποφάσεων την συναίνεσιν ή την μη συναίνεσιν ημών, ημείς απεχωρήσαμεν της αρχής.

»ΓΕΡΟΓΙΑΝΝΗΣ. Η Σερβία εάν παρεχώρει έδαφος προς την Βουλγαρίαν συμφώνως προς την απόφασιν της Τετραπλής δεν θα ελάμβανεν αντάλλαγμα πολύ μεγαλύτερον;

»Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ. Όχι.

»ΓΕΡΟΓΙΑΝΝΗΣ. Εγώ νομίζω ότι θα ελάμβανε.

»Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ. Πιθανόν εσείς να νομίζετε. Η παραχώρησις θα εγένετο ανεξαρτήτως ανταλλάγματος. Και εάν δεν ελάμβανε τίποτε από όσα τη υπισχνούνται η Σερβία πάλιν θα έδιδε, διότι ήτο ανεξάρτητον το εν του άλλου.

»ΒΑΣΙΛΑΚΑΚΗΣ. Ούτε θα εδικαιούτο.

»Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ. Εν τη εκτιμήσει, κύριοι, του συμφέροντος διά την Ελλάδα να προβή εις τοιαύτην ή τοιαύτην ενέργειαν το επ' εμοί νομίζω επιβεβλημένον να διακριθώσι δύο στάδια. Να διακριθή το στάδιον των αμέσων αποτελεσμάτων της ενεργείας αυτής. Και το στάδιον της περαιτέρω μετά τον Ευρωπαϊκόν πόλεμον εξελίξεως της καταστάσεως.

»Πρέπει να έχωμεν υπ' όψιν, κύριοι, ότι την εξασφάλισιν των συμφερόντων ημών των εθνικών μετά το πέρας του Ευρωπαϊκού πολέμου και την συνεπεία αυτού διαρρυθμίσιν των σχέσεων των Ευρωπαϊκών Κρατών, άτινα συμμετέχουσιν εις τον πόλεμον, την εξασφάλισιν, λέγω, των ημετέρων συμφερόντων διά την εποχήν εκείνην δεν δυνάμεθα να προδικάσωμεν από σήμερον. Ουδείς υπάρχει, ο οποίος θα δύναται, οσονδήποτε και αν έχη ανεπτυγμένον το πολιτικόν αισθητήριον, να πείση ουδέ τον απλούστερον των θνητών, ότι δύναται να προΐδη την κατάστασιν, ήτις θα δημιουργηθή μετά το πέρας του Ευρωπαϊκού πολέμου. Ότι δύναται να προΐδη τους συνδυασμούς των συμφερόντων, οι οποίοι θα αγάγωσιν εις τα συμπλέγματα τα πολιτικά, τα οποία μετά τον πόλεμον θέλουσι δημιουργηθή.

Ο υπερφίαλος εγωισμός

»Τοιαύτη πρόβλεψις αποκλείεται απολύτως. Το πολύ πολύ ημπορεί να είναι παίγνιον διασκεδάζον εκείνον, ο οποίος την επιχειρεί διότι τω γαργαλίζει τον υπερφίαλον εγωισμόν του. Πραγματικότης όμως υπό ουδενός σωφρονούντος δύναται να αναγνωρισθή. Εν τη αδυναμία δε της προβλέψεως της μελλούσης να επακολουθήση μετά τον πόλεμον καταστάσεως, είναι αδύνατον να ευκρινισθή ποίος θα είναι ο τρόπος και ποία θα είναι η ενδεδειγμένη ενέργεια, ίνα τα συμφέροντα ημών τα ζωτικά, ίνα τα συμφέροντα ημών τα εθνικά κατά την μετά τον πόλεμον περίοδον προστατευθώσι. Δεν πρέπει δε να λησμονώμεν, ότι θα ήτο πολύ αφελής η ιδέα, ότι οι πολιτικοί συνδυασμοί, οι

οποίοι σήμερον με το ξίφος εις την χείρα επιπίπτουσιν ο μεν κατά του δε, θα εξακολουθήσωσι να υφίστανται κατά την αυτήν μορφήν και μετά το πέρας του Ευρωπαϊκού πολέμου. Η πείρα εκ της ιστορίας των άλλων κρατών, αλλά και η ίδια ημών πείρα η πρόσφατος καταδεικνύει, ότι ουχί σπανίως εκείνοι, οι οποίοι χθες αμειλίκτως κατ' αλλήλων επολέμουν είναι δυνατόν αμέσως κατόπιν να καταστώσι φίλοι και σύμμαχοι υπό του κοινού συμφέροντος καθοδηγούμενοι. Αντιθέτως δ' εκείνοι, οι οποίοι αδελφικώς εις έναν πόλεμον συνέπραξαν, την επομένην του πολέμου διεστώτες κατά τα συμφέροντα, να τραπώσιν οι μεν κατά των δε. Δεν πρέπει λοιπόν, κύριοι, να εξαρτήσωμεν την πολιτικήν ημών εκ βλέψεων ωρισμένων περί της πολιτικής, την οποίαν θα μετέλθωμεν μετά το πέρας του πολέμου και την διαρρυθμισιν των καθόλου Ευρωπαϊκών πραγμάτων. Εν τη πολιτική ημών τη ενεστάση πρέπει να έχωμεν υπ' όψιν τούτο: ότι ευρισκόμεθα εν τω μέσω τοιαύτης συγκρούσεως, ώστε μικροί και αδύνατοι όντες πρώτιστον και κυριωδέστατον συμφέρον και καθήκον έχομεν να αποφύγωμεν τον κίνδυνον να συντριθώμεν εν τη καταιγίδι ήτις περί ημάς μυκάται. Και δι' αυτό νομίζω, ότι από της απόψεως ταύτης κυρίως πρέπει να εξετασθή το συμφέρον ημών εν τη πολιτική, την οποίαν πρόκειται ν' ακολουθήσωμεν. Και από της απόψεως ταύτης προέχει η εξέτασις των κινδύνων, οι οποίοι δύνανται να θέσωσιν εν αμφιβόλω και αυτήν την ύπαρξιν της χώρας ημών, αν μετέλθωμεν πολιτικήν, ην τα πράγματα ήθελον καταδείξει ως κακώς εκλεγείσαν.

»Δεν είμεθα ημείς, κύριοι, οι οποίοι καλούμεθα να συντελέσωμεν εις την τοιαύτην ή τοιαύτην έκβασιν του Ευρωπαϊκού πολέμου. Είναι τόσον μικρά η δύναμις ημών και τόση ασήμαντος η συμβολή, την οποίαν θα ηδυνάμεθα να συνεισφέρωμεν εις τον μέγα αγώνα, ώστε δυνάμεθα να έχωμεν ήσυχον την συνείδησιν, ότι εάν περιορισθώμεν εις την προστασίαν και την εξασφάλισιν των ημετέρων συμφερόντων, των καθαρώς Ελληνικών συμφερόντων, πράττομεν παν ό,τι το καθήκον ημών υπαγορεύει. Δεν καλούμεθα, λέγω, να επιδράσωμεν επί της διακανονίσεως των τυχών της Ευρώπης διά της συντελέσεως εις την επικράτησιν ταύτης ή εκείνης της ομάδος, ως εκπροσωπούσης ταύτην ή εκείνην την ιδέαν. (Χειροκροτήματα). Εκ της αρχής δε ταύτης προήλθε και η πολιτική, την οποίαν από της ενάρξεως του μεγάλου αγώνος ακολουθούμεν. Η πολιτική κατά την οποίαν, εφ' όσον τούτο γίνεται εις ημάς δυνατόν, παραμένομεν μακράν της κολοσσιαί-

ας πυρκαϊάς, ήτις λυμναιίνεται τον κόσμον. Η πολιτική της ουδετερότητας. Η πολιτική κατά την οποίαν θέλομεν εξέλθει της ουδετερότητας τότε μόνον, όταν η αποτροπή κινδύνων της Ελλάδος ήθελεν επιβάλλει τούτο, ή επιδίωξις συμφέροντος εθνικού, κινδυνεύοντος εκ της απραξίας ημών, ήθελε το υπαγορεύσει. Και δυνάμεθα να είπωμεν, ότι την πολιτικήν ταύτην μετελθόντες μέχρι σήμερον εξυπηρετήσαμεν αποτελεσματικώς τα συμφέροντα της χώρας. (Ραγδαία χειροκροτήματα).

Αλλ' η πολιτική αύτη κατηγορείται, ότι δεν είναι πολιτική θετική, ότι είναι πολιτική απλώς αρνητική, ενώ η πολιτική εξόδου εκ της ουδετερότητας μετά μιας εκ των μαχομένων ομάδων, και δη μετά της Τετραπλής Συνεννοήσεως, είναι πολιτική θετική. Και αξιούσιν οι ταύτα λέγοντες, ότι είναι υποχρεωμένη η Ελλάς να έχη μόνον θετικήν πολιτικήν, και δεν επιτρέπεται εις αυτήν να έχη την πολιτικήν, την οποίαν ως αρνητικήν χαρακτηρίζουσι.

Ποία η συμφέρουσα πολιτική

»Σας ομολογώ, κύριοι, ότι δεν δύναμαι να εννοήσω την διάκρισιν ταύτην μεταξύ των δύο πολιτικών. Η φυσική πολιτική μιας χώρας, όταν έτερα κράτη συμπλέκονται προς άλληλα, είναι η πολιτική της ουδετερότητας. Διότι η πολιτική της ουδετερότητας είναι η πολιτική της ειρήνης. Και η πολιτική της ειρήνης είναι η φυσική πολιτική διά παν Κράτος. Η πολιτική του πολέμου ενδείκνυται μόνον προς αποτροπήν κινδύνου των ζωτικών συμφερόντων της χώρας, ενδείκνυται μόνον προς προστασίαν των υπερτάτων εθνικών αυτής συμφερόντων. Και αφού δεχθή τις τούτο, και δεν δύναται παρά να το δεχθή εν καιρώ γενικής ειρήνης, ήθελον παρακαλέσει να μου είπητε διατί την αρχήν την ιδίαν δεν θέλετε έχει και όταν δύο έτεροι συγκρούονται προς αλλήλους; Δεν δύνασθε να λέγητε, ότι η πολιτική της ουδετερότητας, η πολιτική της αποχής από του πολέμου, εφ' όσον δεν αποδεικνύεται, ότι πρόκειται διά του πολέμου ν' αποτραπή κίνδυνος της χώρας και να εξυπηρετηθώσι τα εθνικά συμφέροντα της χώρας, δεν δύνασθε να λέγητε, ότι η πολιτική αύτη είναι πολιτική αρνητική και ότι επειδή η άλλη, η του πολέμου, είναι πολιτική θετική, πρέπει δε να ακολουθή το Κράτος θετικήν πολιτικήν, διά τούτο πρέπει να κάμωμεν έναν πόλεμον ίνα συμ-

μορφωθόμεν με τον κανόνα σας περί θετικής πολιτικής. Ίνα υποστηρίξητε την ημετέραν πολιτικήν, την πολιτικήν του πολέμου, οφείλετε ν' αποδείξητε ότι η επιχείρησις του πολέμου ανταποκρίνεται εις τα συμφέροντα της χώρας, ότι ο πόλεμος πρέπει να γίνη όχι διότι είναι θετική πολιτική, αλλά διότι είναι επιβεβλημένος εκ των συμφερόντων της χώρας.

»Και ήθελον παρακαλέσει υμάς κ. βουλευταί, επί τη βάσει της αρχής ταύτης να με παρακολουθήσητε εις την έκθεσιν της αντιλήψεως, την οποίαν έχω περί των κινδύνων τους οποίους η άμεσος έξοδος εκ της ουδετερότητος μετά συμπράξεως μετά της μιας των διαμαχομένων ομάδων, δύναται να δημιουργήση διά την Ελλάδα. Δι' εμέ τοιαύτη ενέργεια αποτελεί ουχι αποτροπήν κινδύνου, αλλά πρόκλησιν κινδύνου. Πρόκειται, κύριοι, εξερχόμενοι της ουδετερότητος να πολεμήσωμεν κατά της Βουλγαρίας, κατά κατερχομένων γερμανικών στρατευμάτων κατά της Τουρκίας, έχοντες μεθ' ημών τους Σέρβους και τους αποβιθαζομένους συμμάχους. Νομίζετε ότι, αν άνευ ανάγκης, και θα ομιλήσω μετ' ολίγον περί της ανάγκης, ακολουθήσωμεν την οδόν ταύτην, προβαίνομεν ακινδύνως; Ή νομίζετε, ότι προς την κατεύθυνσιν ταύτην χωρούντες εισερχόμεθα εις οδόν, εις το άκρον της οποίας, αν παρά πάσαν προσδοκίαν των αισιοδοξούντων ήθελεν επέλθει ατυχία, δύναται να υπάρξη η καταστροφή της χώρας ημών; Το επ' εμοί ουδαμώς διστάζω να έχω τον φόβον, ότι τοιαύτη πολιτική ενέχει κίνδυνον καταστροφής διά την χώραν. Δεν δύναμαι δε να δεχθώ, ότι είναι επιτετραμμένον τοιαύτην να ακολουθήσωμεν πολιτικήν άνευ αναποτρέπτου ανάγκης. Εάν δυνάμεθα να αποφύγωμεν την βουλγαρικήν επίθεσιν, και εφ' όσον δυνάμεθα να την αποφύγωμεν, και εφ' όσον έχομεν ελπίδας, ότι θα γίνη δυνατόν δι' οιωνδήποτε μέσων ν' αποφύγωμεν την βουλγαρικήν επίθεσιν, νομίζω, ότι είναι επιβεβλημένον να μην εισέλθωμεν εις την οδόν ταύτην, προκαλούντες την βουλγαρικήν επίθεσιν. Βεβαίως ουδέν θα αντείπω, την στιγμήν κατά την οποίαν πάσα ελπίς ν' αποφύγωμεν τον αγώνα ήθελεν εκλείπει, ότι δέον ν' αντεπεξέλθωμεν μεθ' όλων ημών των δυνάμεων. Αλλά ήδη, ότε δεν εφθάσαμεν ακόμη εις το σημείον τούτο, νομίζω, ότι αν, αντί να ζητώμεν ν' αποφύγωμεν τον κίνδυνον, λάβωμεν στάσιν άγουςαν εις το να τον προκαλέσωμεν δεν ενεργούμεν κατά τον τρόπον, τον οποίον υπαγορεύουσι τα ζωτικά συμφέροντα της χώρας. Προς τοιαύτην τινά πολιτικήν νομίζω, ότι έχω καθήκον να αντείπω. Καθήκον έχω ν' αποκρούσω

εντόνως την πολιτικήν της αμέσου εξόδου εκ της ουδετερότητος, ήτις θα είχεν ως αποτέλεσμα να προκαλέση σύγκρουσιν. Και έχω ακράδαντον την πεποίθησιν ότι η πολιτική η επιβαλλομένη από τα συμφέροντα της χώρας είναι να προσπαθήσωμεν διά παντός τρόπον να αποφύγωμεν την σύγκρουσιν. Δύναται δε να δικαιολογηθή η ελπίς επιτυχίας τοιαύτης προσπαθείας. Και μόνον όταν παρά πάσαν προσδοκίαν τούτο ήθελε καταστή αδύνατον, βεβαίως ουδείς θέλει υπάρξει ο διαφωνών να προέλθωμεν δι' όλων ημών των δυνάμεων εις ένοπλον αγώνα.

»Από τοιαύτης ιδέας κινούμενος ενόμισα, ότι είχαν καθήκον να εγκρίνω από της πρώτης στιγμής το μέτρον της επιστρατεύσεως, εις το οποίον προέβη η Κυβέρνησις άμα τη Βουλγαρική επιστρατεύσει. Διότι νομίζω, ότι η Ελλάς πρέπει να βγαίνη παραλλήλως λαμβάνουσα προς προστασίαν των συμφερόντων αυτής παν μέτρον εις λήψιν του οποίου προκαλείται.

Η Ελλάς δεν έχει συμφέρον να προκαλέση τον κίνδυνον

»Αλλά δεν νομίζω, ότι η Ελλάς έχει συμφέρον να προβή αυτή προκαλούσα τον κίνδυνον, εφ' όσον ούτος είναι δυνατόν να αποτραπή, τον κίνδυνον της συρράξεως μετά της Βουλγαρίας και των Δυνάμεων των συμπραττουσών μετ' αυτής. Εις τούτο δε, του λόγου γενομένου, οφείλω να μην αφήσω απαρατήρητον και εκείνο το οποίον ο κ. Πρωθυπουργός ενόμισεν, ότι είχε το δικαίωμα να είπη προς την Βουλήν. Ότι ίσως εκ της διασεισεως της πεποιθήσεως, την οποίαν είχεν η Βουλγαρία περί του ότι η Ελλάς θέλει εκπληρώσει τας προς την Σερβίαν συμμαχικάς υποχρεώσεις, προήλθεν η Βουλγαρική επιστράτευσις. Και ο κ. Πρωθυπουργός δεν άκνησε να αποδώση εις την υπ' εμέ Κυβέρνησιν την υπαιτιότητα διά την τοιαύτην διάσεισιν της πεποιθήσεως της Βουλγαρίας. Κατά του τοιούτου ισχυρισμού του κ. Προέδρου της Κυβερνήσεως είχαν την υποχρέωσιν να διαμαρτυρηθώ. Ανεξαρτήτως των γνωμών, τας οποίας εγώ έχω περί της εννοίας της συνθήκης, και τας οποίας προ ολίγου εξέθεσα, ουδέποτε κατ' ουδεμίαν περίπτωσιν εδόθη αφορμή εις την Βουλγαρίαν επί της Κυβερνήσεως της οποίας είχαν την τιμήν να προΐσταμαι, να νομίση, ότι η Ελλάς δεν θέλει εκπληρώσει τας συμμαχικάς αυτής υποχρεώσεις. Είναι δε και περιεργος ο ισχυρισμός αυτός του κ. Προέδρου της Κυβερνήσεως και από άλλης απόψεως. Πας τις γνωρίζει, ότι ουχί επί της Κυβερνήσεως της

ημετέρας εγένετο η επιστράτευσις η βουλγαρική, αλλ' εγένετο έναν ολόκληρον μήνα μετά την παραίτησιν ημών, και την άνοδον εις την αρχήν την νυν Κυβερνήσεως. Ήθελον παρακαλέσει τον κ. Πρωθυπουργόν να μοι εξηγήση κατά ποίαν λογικήν αντιλαμβάνεται, ότι ημείς εξηκολουθήσαμεν να εκφράζωμεν την γνώμην της Ελληνικής Κυβερνήσεως, όταν Κυβέρνησις ήτο αυτός, ίνα κατορθώση να είπη, ότι η γνώμη, την οποίαν ημείς είχομεν επέδρασεν επί της αποφάσεως της Βουλγαρίας να επιστρατευθή;

»Ουδέν, απολύτως ουδέν, γεγονός είχε δώσει αφορμήν εις την Βουλγαρίαν να πιστεύση περί ημών, ότι έχομεν ταύτην ή εκείνην την γνώμην περί των υποχρεώσεών μας προς την Σερβίαν. Αλλά και αν δι' οιονδήποτε λόγον εφαντάσθη τοιούτόν τι η Βουλγαρία, δεν μοι εξηγεί ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως πώς είναι δυνατόν η γνώμη, ην θα απέδιδεν εις ημάς κατά φαντασίαν η Βουλγαρία, να επιδράση επί των αποφάσεών της, όταν εγνώριζεν, ότι ουχί ημείς, αλλ' αυτός κυβερνά την χώραν και αυτός θέλει κανονίσει τα μέτρα, τα οποία θέλει λάβει εν περιπτώσει Βουλγαρικής επιστρατεύσεως;

»Η Βουλγαρία είχεν υπ' όψει την δήλωσιν ημών, ην και ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως επεκαλέσθη, την δήλωσιν, ην προέβημεν καθ' ην εποχήν ανελάβομεν την Κυβέρνησιν. Και κατά την δήλωσιν εκείνην ημείς ελέγομεν, ότι θέλομεν εκπληρώσει τας υποχρεώσεις τας συμμαχικάς, εκεί όπου θεβαίως υφίστανται τοιαύται. Ουδέν δε γεγονός έδωκε το ενδόσημον, επαναλαμβάνω τούτο διά τρίτην φοράν, εις την Βουλγαρίαν, ίνα πιστεύση έτερόν τι.

»Αλλ' ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως επεκαλέσθη υπέρ της γνώμης του και το επιχείρημα, ότι έχει και την ψήφον του ελληνικού λαού, την διά των εκλογών διαδηλωθείσαν.

Πώς εξεδηλώθη η γνώμη του λαού

»Δεν διεσάφησεν όμως ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως τι ηννόει τούτο λέγων. Είχε την ψήφον του ελληνικού λαού περί της ερμηνείας της ελληνικής συνθήκης; Είχε την ψήφον του ελληνικού λαού υπέρ της πολιτικής της αμέσου εξόδου εκ της ουδετερότητος; Θα επεθύμουν να καθορίζετο τούτο. Θα επεθύμουν να καθίστατο γνωστόν κατά ποίον τρόπον φαντάζεται ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως, ότι εξεδήλωσε την τοιαύτην γνώ-

μην ο ελληνικός λαός. Όταν εκλήθη ο ελληνικός λαός να αποφανθή, εκλήθη να αποφανθή περί της πολιτικής, την οποίαν ήθελε να μετέλθη ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως, της πολιτικής ένεκα της οποίας απεμακρύνθη εκ της αρχής.

»Θέλει άραγε να είπη, ότι διά της πλειοψηφίας την οποίαν έδωκεν εις αυτόν ο ελληνικός λαός ενέκρινε την τοιαύτην πολιτικήν; Αλλά την πολιτικήν ταύτην ωμολόγησεν ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως ότι, όταν επανήλθεν εις την αρχήν δεν ηδύνατο ν' ακολουθήσῃ πλέον, διότι αι περιστάσεις μετεβλήθησαν. Ορθότερον θα έλεγε· διότι αι περιστάσεις εξειλίχθησαν κατά τρόπον εντελώς διάφορον εκείνου, ον προέβλεπεν. Αλλ' αφ' ου ομολογεί, ότι αι περιστάσεις δεν επέτρεψαν εις αυτόν την εφαρμογήν της πολιτικής ταύτης, ένεκα της οποίας απεμακρύνθη επί ετέρου ζητήματος ο ελληνικός λαός παρά επί του ζητήματος της προσωπικής εμπιστοσύνης προς αυτόν.

»Αλλά ζήτημα ερμηνείας της Σερβικής συνθήκης πού και πώς ετέθη εις τον Ελληνικόν λαόν; Ζήτημα εξόδου εκ της ουδετερότητας υπέρ της Τετραπλής Συνεννοήσεως πού και πώς ετέθη το ζήτημα εις τον ελληνικόν λαόν; Κύριοι, επί θεμάτων τοιαύτης σπουδαιότητας, οία τα απασχολούντα ημάς ήδη, ουδείς δύναται να παραγνωρίση την σημασίαν της κοινής γνώμης, η οποία εκδηλούται κατά τρόπον θετικόν μόνον διά της διδομένης ψήφου εν ταις εκλογαίς. Και διά τούτο ενόμισεν ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως, ότι ηδύνατο να είπη, ότι η κοινή γνώμη εξεδηλώθη υπέρ της πολιτικής της αμέσου εξόδου εκ της ουδετερότητας κατά τας εκλογάς.

»Τούτο όμως δεν είναι ακριβές. Τοιαύτη γνώμη υπέρ της πολιτικής ταύτης δεν εξεδηλώθη κατά τας εκλογάς. Θα συνίστων δε εις τον κ. Πρόεδρον της Κυβερνήσεως, οφείλοντα να λάβη υπ' όψιν και της κοινής γνώμης την διαίσθησιν, ήτις αποτελεί εν πάση περιπτώσει κριτήριον ουχί ολιγώτερον χρήσιμον παντός πολιτικού αισθητηρίου ατομικού, θα συνίστων, λέγω, εις τον κ. Πρόεδρον της Κυβερνήσεως να λάβη υπ' όψιν της κοινής γνώμης την διαίσθησιν.

»Αλλά προς τούτο να μη θελήση να διαβλέπη εν τη εκδηλώσει της κοινής γνώμης, όταν αύτη παρουσιάζεται αντίθετος προς τας ιδέας αυτού, την εμφάνισιν ατίμου εγκλήματος αποτελούντος προδοσίαν κατά των συμφερόντων της πατρίδος (χειροκροτήματα). Μετά λύπης ήκουσα την βαρείαν κατηγορίαν, την οποίαν από της επισήμου ταύτης θέσεως εξήνεγκεν ο κ.

Πρόεδρος της Κυβερνήσεως κατά των οργάνων της κοινής γνώμης.

»Πας ο πράττων τα κοινά όσω υψηλότερον θέτουσιν αυτόν αι περιστάσεις, τόσω περισσότερον –είναι αληθές– αισθάνεται πολλάκις την πίεσιν, την οποίαν ο τύπος ασκεί είτε εκ κοινής των γεγονότων παραστάσεως, είτε εκ πολεμικής υπερβολικής, χωρούσης υπέρ τα εσκεμμένα. Εγώ δε ο ίδιος κατά την εποχήν κατά την οποίαν είχον την τιμήν εν κρισίμοις διά την χώραν περιστάσεσι να προϊσταμαι των κοινών, οφείλω να ομολογήσω, ότι υπήρξαν στιγμαί κατά τας οποίας ησθάνθην εν τη ψυχή μου άπειρον οδύνην ουχί δι' όσα κατ' εμού προσωπικώς ελέγοντο ή εγράφοντο, ουχί δι' όσα κατά της πολιτείας μου ελέγοντο ή εγράφοντο. Πάσα εκ των λεγομένων ή γραφομένων προσωπικώς πολιτική ζημία μοι ήτο αδιάφορος. Το πρόσωπον εις τοιαύτας περιστάσεις δεν έχει καμμίαν σημασίαν. Δεν πιστεύω δε να ύπάρχη κανείς, ο οποίος κατά τας στιγμάς κατά τας οποίας διακυβεύονται τα ύψιστα της πατρίδος του συμφέροντα να αισθάνεται και το ελάχιστον ενδιαφέρον υπέρ της προσωπικότητος αυτού, δυναμένης να υποστή οτιδήποτε. (Εύγε και χειροκροτήματα εξ αριστερών). Ησθανόμην όμως την λύπην θαθείαν, διότι ουχί σπανίως εκ των γραφομένων είτε αναληθών γεγονότων είτε υπερβολικών επιθέσεων, ότι ηδύνατο να γίνη βλάβη εις τα εθνικά συμφέροντα. Και σας ομολογώ ότι υπό την επιρροήν του άλλους αυτού ουχί σπανίως προέβην εις κρίσεις, αι οποίαι ίσως ήσαν και ουχί απολύτως δεδικαιολογημένοι, αλλ' ουδέποτε ενόμισα επιτετραμμένον να φθάσω μέχρι της ιδέας, ότι οι ούτω γράφοντες ενεπνέοντο από ελατήρια, τα οποία θα ητίμαζον μεν αυτούς, θα προέδιδον δε την χώραν. (Εύγε! Εύγε!)

»Είχον πάντοτε υπ' όψιν μου, ότι εν τη χώρα ημών δύναται μεν η υπερβολή της ζωηρότητος να προαγάγη εις αδικίαν προς τους πολιτικούς άνδρας τους διευθύνοντας τα κοινά, δύναται να προαγάγη και μέχρις ενεργειών, αι οποίαι ν' αποθώσιν ουχί επωφελείς εις τα εθνικά συμφέροντα, αλλ' ουδέποτε εφαντάσθην, ουδέ θεωρώ επιτετραμμένον να το φαντασθή κανείς, ότι είναι εύκολον εις οιονδήποτε εν Ελλάδι να εξαγοράση καλάμους, ίνα δι' αυτών εξυπηρετήση πολιτικήν αντίθετον προς τα εθνικά συμφέροντα. (Εύγε, χειροκροτήματα). Αλλά και αν υπήρχε πολιτικός ανήρ, όστις αυτό το οποίον εγώ δεν θεωρώ επιτετραμμένον ουδέ να φαντασθώ, να το πιστεύση, και μόνον, πιστεύω ήτο επιτετραμμένον να το είπη από του θήματος του-

του, νομίζω, ότι ούτος θα είχε καθήκον, ίνα προθή εις μέτρα άλλα αμύνης κατά της τοιαύτης ενεργείας και ουχί εις την από της θέσεως ταύτης επίθεσιν. Διότι, κύριοι, ας μοι επιτραπή να υπομνήσω, ότι η επίθεσις η κατα τοιούτον τρόπον γενομένη είναι ενδεχόμενον να επιφέρη συνέπειαν, την οποίαν είμαι βέβαιος ότι πάντες απευχόμεθα να επιφέρη, δύναται να αποτελέση τρομοκρατίαν κατά των αντιδοξούντων προς υμάς. (Εύγε, εύγε). Και νομίζω, ότι οι πολιτικοί άνδρες, οι οποίοι καθήκον έχουσι να διευκολύνωσι την έκθεσιν πάσης γνώμης, πρέπει να απέχωσιν επιμελώς οιασδήποτε πράξεως και ενεργείας, η οποία θα ηδύνατο να πτοήση τους έχοντας αντίθετον γνώμην, ώστε να μη τολμώσι να είπωσι ταύτην. (Θόρυβος).

Ανεπίτρεπτος επίθεσις

»Είπον, κύριοι, μίαν γνώμην, η οποία δεν επίστευον, ότι θα προυξένοι τοσούτον θόρυβον. Είπον, ότι δεν θεωρώ επιτετραμμένον, πολιτικός ανήρ, έχων την γνώμην, την οποίαν προ ολίγου από του βήματος τούτου εξέθηκεν ο κ. Πρόεδρος της Κυβερνήσεως, αντί να καταφύγη εις λήψιν μέτρων προς καταστολήν, να προθή εις την επίθεσιν από του βήματος τούτου κατά τον τρόπον, τον οποίον όλοι αντελήφθημεν.

»Δεν θεωρώ τούτο επιτετραμμένον, διότι τοιαύτη τακτική δύναται να έχη αποτέλεσμα, το οποίον είμαι βέβαιος, ότι ουδείς δύναται να αποδεχθή ως ορθόν, το αποτέλεσμα του να επιδράση τρομοκρατικώς επί των εχόντων εναντίαν γνώμην. (Θόρυβος). Μη νομίζετε, ότι δεν θα είπω την γνώμην μου διότι θορυβείτε; Αδιαφορώ διά τον θόρυβον τον οποίον προξενείτε. Έχετε υποχρέωσιν να ακούσητε και θα ακούσητε. Λέγω λοιπόν, ότι τοιαύτη κατά τοιούτον τρόπον ενέργεια δύναται να επιδράση τρομοκρατικώς επί των αντιφρονούντων. Καθήκον πάντες έχομεν, και των θορυβούντων, ίνα κατ' ουδένα τρόπον παρακαλύσωμεν την έκθεσιν πάσης γνώμης περί των δημοσίων πραγμάτων.

»Δεν υπάρχει δε τρόπος δυνάμενος να συντελέση εις παρακώλυσιν περισσότερον από τον τρόπον, τον οποίον προ ολίγου είδομεν ότι μετήλθεν ο κ. Πρωθυπουργός από του βήματος τούτου. Δεν λησμονώ, ότι υπήρξαν άνθρωποι, οι οποίοι, ουκ οίδα, υπό ποίων αισθημάτων παρεκινήθησαν ώστε να εκφράσουν υποψίας παρομοίας με εκείνας, τας οποίας εξέφρασεν ο κ. Πρωθυπουργός, όχι όμως διά τον τύπον, αλλά διά τα μέλη του Κοι-

νοβουλίου. Βλέπετε, κύριοι, πού δύναται ν' αγάγη τοιούτον σύστημα. Κύριοι, νομίζω καλόν, νομίζω αναγκαίον να παύσωσι τοιούτου είδους υπαινιγμοί και να έχωσι πάντες την πεποίθησιν, ότι πάντες οι Έλληνες όσον διΐστανται κατά τα φρονήματα υπό ομοίων εμπνέονται αισθημάτων και προς τον αυτόν αποβλέπουσι σκοπόν, την εξυπηρέτησιν της Πατρίδος. Είναι ενδεχόμενον πλανώμενοί τινες, εν υπερβολή ζήλου, να πράττωσί τι το ουχί ορθόν. Αλλ' ουδείς υπάρχει εν Ελλάδι κινούμενος εξ ελατηρίων, οία είπεν ο κ. Πρωθυπουργός.

»Τοιαύτην πεποίθησιν έχω εγώ. Εάν δε υπάρξη τις εξ υμών, έχων αλλοίαν γνώμην, αξιώ παρ' αυτού να προβή εις ωρισμένην και σαφή καταγγελίαν ενταύθα, να ζητήση δε και την λήψιν των μέτρων, τα οποία να δύνανται αποτελεσματικώς να θέσωσι τέρμα εις τοιαύτας προδοτικές αυτόχρημα εν τω τόπω ημών τελουμένας πράξεις.

»Κύριοι, εξέθηκα τας γνώμας, τας οποίας έχω επί της καταστάσεως εν γένει και ιδίως επί των θεμάτων, τα οποία αποτελούσι το αντικείμενον της συζητήσεως την εσπέραν ταύτην. Προσεπάθησα να ανακοινώσω εις υμάς και τα πορίσματα, εις τα οποία έχω προέλθει και τα επιχειρήματα διά των οποίων νομίζω, ότι στηρίζονται τα πορίσματα ταύτα.

»Επιτρέψατέ μοι, κατερχομένου του βήματος, να εκφράσω την ευχήν και την ελπίδα, ότι μετ' αντικειμενικότητος εξετάζοντες τα τεθειμένα ζητήματα θέλετε προέλθει εις απόφασιν, ήτις θ' ανταποκριθή εις το συμφέρον της πατρίδος». (Χειροκροτήματα παρατεταμένα εξ αριστερών και των θεωρείων).

39. «ΔΙΗΛΘΕ ΤΟΝ ΡΟΥΒΙΚΩΝΑ ΚΟΠΤΩΝ ΤΑΣ ΓΕΦΥΡΑΣ»

ΔΡΑΜΑΤΙΚΗ υπήρξε η συνέχεια της συζητήσεως στη Βουλή κατά τη συνεδρίαση της 21ης Σεπτεμβρίου 1915. Διότι ο Ελ. Βενιζέλος συμπλήρωσε την έντονη αγόρευση περί των συμμαχικών υποχρεώσεων της Ελλάδας και αφού είπε ότι διαβλέπει περισσότερους κινδύνους από την πλευρά των Κεντρικών Δυνάμεων με την Τουρκία και

τη Βουλγαρία και λιγότερους εκεί όπου υπάρχουν η Αγγλία και η Ιταλία, πρόσθεσε τα εξής βαρυσήμαντα:

«Αι δυο Δυτικάι δυνάμεις είναι εκείναι των οποίων τα συμφέροντα ταυτίζονται περισσότερο προς τα ιδικά μας. Η νέα Ελληνική αντίληψις καλώς εννοεί ότι δεν δυνάμεθα να αξιώμεν από τους ξένους να είναι φίλοι της Ελλάδος. Ό,τι οφείλομεν να πράττωμεν, είναι όπως ημείς αυτοί κατορθώνομεν να ευρίσκομεν τους συνεργάτας και συναγωνιστάς εκάστοτε εν τω κύκλω εν τω οποίω ευρίσκεται περισσοτέρα προσαρμογή των ιδικών μας συμφερόντων».

Και ο Ελ. Βενιζέλος έκλεισε τη συζήτηση λέγοντας ότι «θα ήτο αδιανόητον να παραμείνωμεν υπό το καθεστώς της γενικής επιστρατεύσεως αδρανούντες εάν η Βουλγαρία αντί να στραφή καθ' ευθείαν καθ' ημών προτίμησε να στραφή κατά της Σερβίας διά να συντρίψη πρώτα αυτήν και κατόπιν να στραφή καθ' ημών».

Και οδηγώντας τα πράγματα σε όξυνση πρόσθεσε:

*«Οιαιδήποτε και αν είναι αι περιστάσεις υπό τας οποίας παρουσιάζεται ο αγών, **ακόμα και αν μας έφερε εις την ανάγκην να πολεμήσωμεν κατά της Γερμανίας και κατά της Αυστρίας, θα παρεβαίνομεν τας συμμαχικάς μας υποχρεώσεις αν δεν εβοηθούσαμεν τους Σέρβους εναντίον Βουλγαρικής επιθέσεως**».*

Και ο κ. Σακελλαρόπουλος στη «Σκιά της Δύσεως» αναφέρει ότι «ο Πρωθυπουργός επί μάλλον και μάλλον εξαπτόμενος, ανέκραξε: "Δύο πολιτικά ευρίσκονται αντιμέτωποι. Η πολιτική του σκεπτικισμού, της αποχής, της μικροτέρας προσπαθείας και του μικροτέρου κινδύνου, η οποία παρέλυσε μέχρι του 1909 την ανάπτυξιν της χώρας, και η πολιτική της πίστεως εις την δύναμιν και το μέλλον της πατρίδος, πολιτική εις την οποίαν οφείλονται αι επιτυχίαι των δύο Βαλκανικών πολέμων».

Και σχολιάζων ο διπλωματικός μελετητής της αγορεύσεως αναφέρει τα εξής:

«Ο όλος λόγος ισοδυναμεί προς κήρυξιν πολέμου κατά των δυο Κεντρικών Αυτοκρατοριών τας οποίας ο Βενιζέλος θα ταχθή αντιμέτωπος προκειμένου να βοηθήση την Σερβίαν – και τούτο ανεξαρτήτως των εκ της μετ' αυτής συνθήκης Ελληνικών υποχρεώσεων. Ανέτρεπε, λοιπόν ο λόγος εκείνος, χωρίς κατα-

φανή ανάγκην κατά τρόπον αιφνιδιαστικόν και ανεπανόρθωτον την επισφαλή ισορροπία των σχέσεων του Βενιζέλου με τον Βασιλέα, η οποία είχε βασισθή εις μίαν σιωπηράν τουλάχιστον συμφωνίαν επί ενός ή δύο ουσιωδών της Ελληνικής πολιτικής σημείων».

Η βαρυσήμαντη συζήτηση κατάληξε τελικά σε πρόταση εμπιστοσύνης, την οποία κέρδισε η κυβέρνηση. Εψήφισαν 257, υπέρ της προτάσεως 142, κατ' αυτής 102 και 13 αρνήθηκαν ψήφο. Η συνεδρίαση λύθηκε την 4.30 πρωινή της 22ας Σεπτεμβρίου.

Την ίδια μέρα ο Ελ. Βενιζέλος σε δήλωσή του προς το «Ασσοσιέι-τεντ Πρες» είπε ότι «είναι βέβαιον ότι η Ελλάς θα εφαρμόση τους όρους της μετά της Σερβίας συμμαχίας, όχι μόνον κατά γράμμα, αλλά κατά το πνεύμα της μετ' αυτής συνθήκης. Και θα το κάμη μέχρι τον τελευταίον άνδρα και της τελευταίας δραχμής». Οι συνέπειες από τη φιλοπόλεμη αγόρευση του Βενιζέλου υπήρξαν άμεσες. Κατά το Γ. Στρέιτ ο βασιλεύς ομιλεί «λίαν εξωργισμένος διά τας δηλώσεις του Βενιζέλου εναντίον των ρητών μεταξύ των συμφωνιών». Κατά τον ίδιο «ο Βασιλεύς έκρινεν ότι η πλειοψηφία των 142 ψήφων δεν θα του ήρκει για να κηρύξει τον πόλεμον».

Και ο βασιλεύς κάλεσε το Βενιζέλο και, όπως γράφει ο Σπ. Μαρκεζίνης στην «Ιστορία» βάσει των ίδιων πηγών, «του έκαμε παρατηρήσεις διά τας εν τη Βουλή δηλώσεις του και του είπε ότι τας αποδοκιμάζει ως προώρους διδούσας λύσιν εις το ζήτημα της μετά της Σερβίας συμμαχίας, αλλά θετούσας υμάς σαφώς ήδη σήμερα παρά το πλευρόν της Αντάντ».

Κατά τον ίδιο ιστορικό, ο Βενιζέλος είπε στο βασιλέα ότι «εγνώριζε την διαφωνίαν αλλά επανέλαβε ότι το αποτέλεσμα των εκλογών υπήρξε νίκη του προγράμματός του». Ο Βενιζέλος πρόσθεσε ότι πρέπει αμέσως να μετάσχουμε στον πόλεμο συμπράττοντες με την Αντάντ. Ο βασιλεύς πάλιν αντιτάχθηκε όταν ο Βενιζέλος ρώτησε: 'Ωστε, τι θα γίνει; Ο βασιλεύς δεν απάντησε και επικράτησε σιωπή, την οποία έλυσε ο Βενιζέλος, που πρότεινε ότι ο βασιλεύς θα μπορούσε να στείλει τηλεγράφημα στον αυτοκράτορα της Γερμανίας ότι δεν είναι σύμφωνος προς τις δηλώσεις που είχε κάμη ο Βενιζέλος στη Βουλή. Ο βασιλεύς απάντησε ότι «δεν πρόκειται περί του Αυτοκράτορος της Γερμανίας, αλλά περί διαφωνίας υφισταμένης μεταξύ των». Οπότε πια ο Βενιζέλος με κάποιο δισταγμό αποκρίθηκε: «'Ωστε δεν μένει παρά να παραιτηθώ». Και υπόβαλε την παραίτησή του ενώ ο βασιλεύς δεν απάντησε.

Και σχολιάζοντας ο Σ. Μαρκεζίνης γράφει:

«*Η στιγμή ήτο εξόχως δραματική. Οι δύο άνδρες, των οποίων η συνεργασία είχε οδηγήσει εντός βραχέος χρόνου εις επιτεύγματα, τα οποία ολίγον πριν δεν θα ηδύνατο ουδέ η τολμηροτέρα Ελληνική φαντασία να τα συλλάβη, απεχωρίζοντο όχι πλέον διά να μη συνεργασθούν, αλλά διά να ευρεθούν αντιμετώποι εις μίαν σκληροτάτην αντιδικίαν. Αυτή αμφοτέρους βαρύτατα εξημίωσε, αλλά πρωτίστως αποφασιστικώς έβλαψε το Έθνος*».

Δε μένει τώρα παρά να δούμε την απήχηση των δραματικών αυτών γεγονότων από την πλευρά των συμμάχων. Και ο Σακελλαρόπουλος γράφει σχετικά:

«*Ο αμερόληπτος ερευνητής ευρίσκεται προ της απορίας αν ο Βενιζέλος ομιλήσας ως ωμίλησεν ενήργησε εκ προμελέτης ή εν βρασμώ ψυχικής ορμής... Δεν θα ήτο, λοιπόν, συνεπές και φυσικόν να αναμείνη την εκδήλωσιν των προθέσεων της Βουλγαρίας και την συμπλήρωσιν των συμμαχικών αποβάσεων, ώστε εν πλήρει γνώσει της καταστάσεως να λάβη μίαν απόφασιν η οποία παρουσιάζετο ως ζήτημα σχεδόν υπάρξεως διά την Ελλάδα;...*»

Και συνεχίζει:

«*Αλλά άλλοι λόγοι κάμνουν πιστευτόν ότι ο Βενιζέλος πειραχθείς από τας εριστικές παρατηρήσεις της Αντιπολιτεύσεως, παρεσύρθη, χωρίς να το θέλη, εις δηλώσεις διά τας οποίας πρώτος ο ίδιος εδοκίμασεν εκ των υστέρων, λύπην. Πάντως από τα τηλεγραφήματα εξ Αθηνών προς τας Κυβερνήσεις τόσον του Ρώσου πρεσβευτού Ντεμίντωφ όσον και του Προέδρου της διεθνούς οικονομίας Ταϊνυ, προκύπτει ότι ο Βενιζέλος, ομιλήσας ως ωμίλησεν, ενήργησε εναντίον των συμβουλών του πρεσβευτού των Συμμάχων. Ο Ρώσος πρεσβευτής εχαρακτήρησε τας δηλώσεις ως πραγματικήν «τρέλλα» και ο Γάλλος αντιπρόσωπος ανεγνώρισεν ότι δεν ήτο δυνατόν παρά να ερεθίσουν εις το έπακρον τον Βασιλέα*».

Και ο Κ. Σακελλαρόπουλος καταλήγει:

«*Δεν είναι λοιπόν αστήρικτος η σκέψις ότι ο Βενιζέλος δεν ενήργησεν εκ προθέσεως, αφ' ου από την 17ην Σεπτεμβρίου δεν είχεν έως τότε μεσολαθήσει γεγονός το οποίον να δικαιολογήση ή έστω να εξηγή μίαν τόσον μεγάλην μεταβολήν εις την στάσιν του*».

»Εμεσολάβησε ίσως απλώς η ώρα η κακή, μια άστοχος ερώτησις ή παρότρυνσις της Αντιπολιτεύσεως, εις μίαν στιγμήν αδυναμίας, η οποία τον παρέσυρε εις συζήτησιν άκαιρον και τον έκαμε να διακηρύξη πράγματα που διά παντός θα εδέσμευον και θα επηρέαζον βαθύτατα την τύχην του, αλλά ιδίως την τύχην της Ελλάδος. Και δεν υπάρχει αμφιβολία ή πάντως υπερβολή εις την γνώμην ότι ο Βενιζέλος διήλθεν τον Ρουβίκωνα όχι όταν ελάμβανε τας τολμηροτέρας αποφάσεις της ζωής του, αλλά εκείνην ακριβώς την ημέραν και ώραν όταν, ασυναισθήτως ή όχι, προέβαινε προ της Βουλής εις διακηρύξεις με τας οποίας θα έκοπτε τας γεφύρας οπίσω του».

Πέραν όμως αυτού του σχολίου ο αμερόληπτος παρατηρητής οφείλει να σημειώσει ότι οι δηλώσεις του Βενιζέλου έγιναν όταν προχωρούσε η συμμαχική απόβαση στην Ελλάδα, γεγονός που του εξασφάλιζε την υποστήριξη από τις δυνάμεις της Αντάντ. Και ενώ η χώρα βρισκόταν ενώπιον κυβερνητικής κρίσεως που σοβούσε, η Βουλή το απόγευμα επανέλαβε τις εργασίες της για να τις διακόψει αμέσως ακριβώς λόγω της κρίσεως.

40. ΕΝΤΟΝΗ ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΗ

ΣΤΗ μακρά και πλήρη πάθους αγόρευση του Ελ. Βενιζέλου απάντησε ο Δ. Γούναρης, ο οποίος αναφέρθηκε στα επιχειρήματα του πρώην Πρωθυπουργού, τα οποία χαρακτήρισε αντιφατικά και τόνισε απευθυνόμενος προς αυτόν:

«Δεν είσθε σεις μόνον οι οποίοι θέλετε πάντα ταύτα. Πάντες οι Έλληνες τα θέλουν. Και ημείς, οι επί των εδωλίων τούτων καθήμενοι και πάντες εν τη αιθούση ταύτη. Πάντα εκείνα τα οποία κατηγορείτε υμείς ότι θυσιάζομεν, πάντα εκείνα εξ ίσου ποθούμε, όπως όλοι. Η διαφορά όμως μεταξύ ημών και υμών είναι αυτή. Διά του μέσου το οποίον προτείνετε υπό της πολιτικής την οποίαν εισηγείσθε είναι δυνατόν να επέλθη η επίτευξις αυτών; Ή μη τυχόν, αντί τούτων επέλθη απώλεια και εκείνων τα

οποία μέχρι της στιγμής ταύτης κτησάμενοι έχομεν ως κεφάλαιον, ίνα μόνον δι' αυτών διαβιώσωμεν, αλλά και ίνα αναπτύσσοντες ταύτα φθάσωμεν εις την επίτευξιν εκείνων τα οποία σεις κατηγορείτε ημάς ότι θυσιάζομεν. Τούτο είναι το θέμα το οποίον έπρεπε να απασχολήση την Βουλήν. Τούτο είναι το θέμα επί του οποίου υφίσταται η μεταξύ ημών διαφωνία. Και ερωτώ υμάς, κύριοι Βουλευταί, και παρακαλώ να ερωτήσετε τας συνειδήσεις υμών, διότι η ευθύνη βαρύνει επί πάντας. Ερωτώ υμάς, δύνασθε να λέγετε ότι συμφέρει εις την Ελλάδα να λάβη μέρος υπό τας περιστάσεις τας ενεστώσας, υπό τας οποίας διεξάγεται ο κολοσσιαίος αγών εις τον οποίον καλούμεθα να λάβωμεν μέρος; Διότι δεν πρόκειται περί αγώνος μεταξύ Ελλάδος και Βουλγαρίας, ως εγένετο απόπειρα να παρασταθή... Αλλά δεν πρόκειται μόνον περί των δυνάμεων των Βουλγαρικών. Πρόκειται και περί των δυνάμεων των κατερχομένων εκ βορρά. Πρόκειται και περί της Τουρκίας ολοκλήρου. Και προς τας δυνάμεις ταύτας εν τω μετώπω τούτω θα έχετε να αντιτάξετε τας ημετέρας, τας Σερβικάς και τας συμμαχικάς, αι οποίαι εξηγγέλθησαν μεν, αλλά αι οποίαι δεν κατορθώθη να φθάσουν μέχρι σήμερον... Πάσας τας δυνάμεις οφείλετε να λάβητε υπ' όψιν και προς ταύτας να παραβάλλετε τας ημετέρας από την άλλη πλευράν».

Και επειδή ο Δ. Γούναρης υπενθύμισε την άποψη του Βενιζέλου ότι το Φεβρουάριο με μια ελληνική μεραρχία θα έπεφταν τα Δαρδανέλλια, ο Ελ. Βενιζέλος διευκρίνισε ότι αν γινόταν η έφοδος κατά των Δαρδανελλίων και αν υπήρχε μια μεραρχία ευρωπαϊκού στρατού τα Δαρδανέλλια θα έπεφταν.

Ο Δ. Γούναρης απάντησε ότι όχι μόνο δε θα επανερχόταν εκείνη η μεραρχία, αλλά θα στέλνονταν και άλλες μεραρχίες και «πασών των μεραρχιών τούτων τα οστά θα έκειντο εις την χερσόνησον εκείνην διεσκορπισμένα».

«Ν. ΞΗΡΟΣ: Εκ των οστών εβλάστησεν η ελευθερία.

»Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ: Ναι. Εκ των οστών των θυσιαζομένων εβλάστησεν η ελευθερία. Αλλ' όχι εκ των οστών των γυμνωθέντων χάριν φαντασιοπλήκτων επιχειρήσεων».

Συνεχίζοντας αναφέρθηκε στις ορθές προβλέψεις των αρμόδιων ελληνικών στρατιωτικών κύκλων κατά τους Βαλκανικούς πολέμους και για την επιχείρηση των Δαρδανελλίων, και ενώ ο ίδιος είχε ενδοιασμούς ευρίσκεται στην ευχάριστη θέση να ομολογήσει ότι όλοι

εκείνοι οι ενδοιασμοί ήταν απολύτως αβάσιμοι. Ήταν προφητείες οι προβλέψεις που επαληθεύθηκαν με μαθηματική ακρίβεια.

Για το θέμα των ανταλλαγμάτων που πρόσφεραν οι σύμμαχοι ο Δ. Γούναρης είπε ότι προς αυτόν έγινε η επίσημη προσφορά, διότι η πρώτη ήταν ανεπίσημη.

«Πάντα ταύτα –συνέχισε– δεν τα χάνομεν διά της πολιτικής ημών όταν ληφθούν αι αρμόδια στρατιωτικά γνώμαι. Απεναντίας, σώζομεν και όλα εκείνα τα οποία ηθέλομεν χάσει εάν συμμετέχομεν εις πόλεμον ατυχή.

»Αλλ' εάν παρά τους κινδύνους τούτους ήθελεν επέλθει εκείνο το οποίον υμείς θεωρείτε βέβαιον, παρά την γνώμην των αρμοδίων, και άνευ του οποίου, ως ασφαλούς θεωρουμένου, δεν δύνασθε να λέγητε ότι πρέπει να συμμετάσχωμεν του πολέμου, αν τουτέστιν επέλθη η νίκη εναντίον της Βουλγαρίας, τότε ερωτώ υμάς: πώς επισείετε εις ημάς τον εκ Βουλγαρίας κίνδυνον, της Βουλγαρίας, η οποία θα έχη συντριβή εις τον αγώνα, της Βουλγαρίας, η οποία θα έχει υποστή τας συνεπείας της ήττης, της Βουλγαρίας, η οποία εάν δεν διαμελισθή χάριν ημών θα υποστή κατ' ανάγκην τας συνεπείας της εχθρότητός της προς τους νικητάς; Εις αυτό το επιχείρημα τι αντιτάσσετε;

»ΕΛ. BENIZEΛΟΣ. Λυπούμαι διότι από του πολιτικού βήματος κάμνετε τοιούτου είδους συζήτησιν.

»Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ. Μη εκπλήττεσθε.

»ΕΛ. BENIZEΛΟΣ. Εκπλήττομαι.

»Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ. Δικαίωμά σας.

»ΕΛ. BENIZEΛΟΣ. Η συζήτησις δεν είναι σοβαρά.

»Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ. Ο αξιότιμος βουλευτής εξ Αττικής έκρινεν αναγκαίον να με διακόψη.

»ΕΛ. BENIZEΛΟΣ. Εγένετο ερώτησις σας.

»Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ. Παρακαλώ. Δεν σας αιτιώμαι διά την διακοπήν. Απεναντίας. Απεδέχθην την διακοπήν ευχαρίστως, διότι και εγώ σας διέκοψα. Είπον ότι εκρίνατε αναγκαίον να με διακόψετε, όχι ίνα παραπονεθώ δι' αυτό, αλλά ίνα αρχίσω εκθέτων το περιεχόμενον της διακοπής σας, ίνα το αποκρούσω.

»Ο αξιότιμος βουλευτής εξ Αττικής έκρινεν αναγκαίον να με διακόψη και ενόμιζον ότι κάτι τι ήθελε ν' αντιτάξη. Αντί τούτου μοι έκαμε την ευχαρίστησιν να μοι δηλώση, ότι η συζήτησις την οποίαν διεξάγω δεν είναι σοβαρά. Είναι μία κρίσις, την οποίαν δεν έχω καμμίαν αντίρρησιν να την έχη ο αξιότιμος βου-

λευτής. Αλλ' εν τη αιθούση ταύτη υπάρχουσι και άλλαι κρίσεις, εις τας οποίας ποιούμαι έκκλησιν κατά της κρίσεως του κ. εξ Αττικής βουλευτού. Και λέγω εγώ, ουχί αμυνόμενος κατά της κρίσεως ταύτης του κ. βουλευτού, διότι τοιούτοι χαρακτηρισμοί εις τας υπό του άλλου γινομένης συζητήσεις γίνονται εκεί όπου αι γνώμαι αι εκτιθέμεναι εν τη συζητήσει δεν είναι δυνατόν να αποκρουσθώσι διά πραγματικών επιχειρημάτων, (επιδοκιμασία και χειροκροτήματα εξ αριστερών), και λέγω εγώ εις τον αξιοτίμον βουλευτήν ότι υπό ένα και μόνον όρον θα ήτο δυνατόν εις υμάς να λέγητε εκείνο το οποίον είπατε. Υπό τον όρον ότι νομίζετε ότι η περίπτωσης της επικρατήσεως των συμμαχών είναι η πολιτική υμών, και ως τοιαύτη είναι μονοπώλιον υμών, είναι κάτι τι ανήκον εις υμάς, το οποίον δεν δυνάμεθα παρά να το δεχθώμεν ως σεις το θέλετε, με τας συνεπειάς τας οποίας σεις τω δίδετε, χωρίς να επιτρέπεται να το συζητήσωμεν ως μίαν περίπτωση, ήτις δύναται να εμφανισθή εν τοις πράγμασι, διά να ιδώμεν οποίαι τινες θα είναι αι συνέπειαι και ετέρας περιπτώσεως, αν αύτη ήθελε πραγματοποιηθή. Εγώ θέτω την περίπτωση ταύτην, την περίπτωση της επικρατήσεως των εχθρών της Βουλγαρίας και εξετάζω τας συνεπειάς.

»ΕΛ. BENIZEΛΟΣ. Πρέπει να την ακολουθήσετε διά να επιτύχητε. Εάν την έχητε, ακολουθήσατέ την.

»Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ. Θα συζητήσω και επ' αυτού. Μη βιάζεσθε. Λοιπόν, λέγω, ουχί λαμβάνων αυτήν την περίπτωση ως πολιτικήν του κ. αρχηγού της Αντιπολιτεύσεως, αλλά λαμβάνων αυτήν υπ' όψει ως μίαν περίπτωσην δυναμένην να εμφανισθή εις τα πράγματα, λέγω εις αυτόν, ο οποίος μας τρομάζει πάντοτε με την αύξησιν και την μεγέθυνσιν της Βουλγαρίας, τω λέγω. Υπάρχει, κύριε βουλευτά, μία περίπτωσης κατά την οποίαν αυτή η μεγέθυνσις της Βουλγαρίας δεν θα συμβή. Και η περίπτωσης αυτή είναι εκείνη, κατά την οποίαν οι εχθροί της Βουλγαρίας θα νικήσωσι. Δεν γνωρίζω, αν τούτο είναι εν τη πολιτική υμών ή εν άλλη, αλλά είναι μία περίπτωσης.

»Ε. BENIZEΛΟΣ. Την προείδον και αυτήν και σας είπον τι θα συμβή. Θα υπερεξογκωθή η Σερβία έχουσα πάντα λόγον να διάκειται προς ημάς εχθρικώς.

»Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ. Αφήσατε να εξακολουθήσωμεν και θα σας είπω και αυτό, το οποίον λέγετε. Κανέν εκ των επιχειρημάτων σας δεν θα το αφήσω χωρίς να το εξετάσω. Και αν μεν αξίζη θα το αναγνωρίσω· εάν δε δεν αξίζη θα το αποκρούσω, χωρίς όμως

να είπω περί αυτού ότι δεν είναι και σοβαρόν. (Εύγει!). Λοιπόν, λέγω, εις την περίπτωσιν αυτήν δεν δύνασθε να φοβήσθε και να μας προτάσσετε το φόβητρον της εξογκώσεως της Βουλγαρίας. Αλλά κατά τούτου αντέταξε δυο επιχειρήματα ο κ. βουλευτής εξ Αττικής. Το εν: Ηξεύρετε τι είναι η Βουλγαρία; Η Βουλγαρία είναι ικανή, αφ' ου κάμη την δουλειάν της με τους Γερμανούς, να στραφή και με την Αντάντ και η Αντάντ να την μεγαλώση!

»Κύριοι! εγώ δεν χαρακτηρίζω επιχειρήματα. Λέγω όμως ότι δεν με πείθει το επιχείρημα αυτό, διότι συγχρόνως –και προσέξατε εις τούτο– επικαλείται εν άλλο επιχείρημα ο κ. εξ Αττικής βουλευτής. Μη λησμονήτε, παρακαλώ, το πρώτον' θα το συσχετίσω με το άλλο. Ποίον είναι το άλλο; Η Σερβία θα μεγαλώση τότε με την Αντάντ. Και αν μεγαλώση θα έχη αφορμάς καθ' ημών και θα θέλη να μας εκδικηθή. Ώστε οι Σέρβοι εις τους οποίους δεν εκάμομεν τίποτε (α! α!) –αισθάνεσθε ότι τους εκάματε τίποτε!; ας αφήσω την διατύπωσιν ότι δεν τους εκάμαμε τίποτε– αφ' ου δεν σας αρέσει – και ας είπω: κατά των οποίων δεν εδράσαμεν εχθρικός' ώστε, λέγω, κατά την γνώμην σας, οι Σέρβοι κατά των οποίων δεν εδράσαμεν εχθρικός, θα έχουν καθ' ημών τόσην αντιπάθειαν μετά τον πόλεμον, ώστε μόνον χάριν της αντιπαθείας αυτής να μας κτυπήσουν. Αλλά τότε ήθελόν ερωτήσῃ τον κ. βουλευτήν εξ Αττικής, τον αντιτάξαντα το πρώτον επιχείρημα το οποίον σας είπον να κρατήσητε, πώς ο τοιαύτην ψυχολογίαν των κρατών δεχόμενος, ώστε να δέχεται ότι η Σερβία εξ αντιπαθείας προς ημάς θα κάμη ό,τι λέγει ο κ. βουλευτής, πώς δέχεται συγχρόνως ο κ. βουλευτής, ότι αι Δυνάμεις της Συνεννοήσεως, κατά των οποίων μάχεται η Βουλγαρία σήμερον, θα είναι πρόθυμοι, όταν νικήσουν αυτά και προσέλθει εις αυτάς η Βουλγαρία και είπει εις αυτάς: Κύριοι, δόσατέ μου την Ελλάδα, θα της είπωσι, πάρε την Ελλάδα; Διά τας δυνάμεις αυτάς δεν θα υπάρχη μάλιστα μείζων αντιπάθεια προς την Βουλγαρίαν εκ του γεγονότος, ότι όχι μόνον δεν τας εβοήθησεν αλλά και τας επολέμησεν; (Ραγδαία χειροκροτήματα).

»Αλλ' ο κ. βουλευτής εξ Αττικής μοι αντέταξεν από της θέσεώς του και μοι υπέμνησεν εν επιχείρημα προ ολίγου. Εάν ημείς εξέλθωμεν η έκβασις του αγώνος εξασφαλίζεται. Κίνδυνος υπάρχει εφ' όσον ημείς δεν μετέχομεν του αγώνος. Εάν συμμετάσχωμεν όμως ο κίνδυνος εξαφανίζεται. Και εις τούτο έγκείται η παράλειψίς μας, ότι ημείς δεν ρίπτομεν εις την πλάστιγγα το βάρος το ημέτερον, ίνα δι' αυτού δώσωμεν την έκβασιν του

αγώνος. Κύριοι. Ανέγνωσα πολλάκις κάτι τι, το οποίον, όταν την πρώτην φοράν περιήλθεν εις τας ακοάς μου, μοι εφάνη ότι ήτο αδύνατον να λεχθή. Μετ' ολίγον εν τούτοις ανέγνωσα εις εφημερίδας, υποστηριζόμενον μετά του συνήθους ζήλου, μετά της συνήθους ζέσεως και της ειθισμένης αβροεπείας προς τους αντιφρονούντας. Ποίον είναι τούτο; Ότι, εάν κατά Φεβρουάριον ημείς εξηρχόμεθα εις τον αγώνα, θα έπιπτον τα Δαρδανέλλια. Απόψε όμως ο κ. εξ Αττικής βουλευτής ωμολόγησεν, ότι διά της ιδικής μας μιας μεραρχίας δεν θα έπιπτον τα Δαρδανέλλια. Εγράφετο ουδέν ήττον τότε ότι διά της ιδικής μας μεραρχίας θα έπιπτον τα Δαρδανέλλια. Και περαιτέρω. Εάν έπιπτον τα Δαρδανέλλια θα ηνοιγέτο ο δρόμος της Ρωσσίας. Εάν ηνοιγέτο ο δρόμος της Ρωσσίας, θα εγένετο ο ανεφοδιασμός, του οποίου είχε ανάγκην η Ρωσσία. Εάν εγένετο ο ανεφοδιασμός, η Ρωσσία θα ενίκα εις το μέτωπον το Ρωσσογερμανικόν και Ρωσσοαυστριακόν και θα είχε τελειώσει ο διεθνής αγών διά της μιας και μόνης μεραρχίας, την οποίαν ήθελεν αποστείλει η Ελλάς!! (Ιλαρότης). Είναι εύκολον, κύριοι, να γίνωνται τοιούτοι συλλογισμοί. Και δυστυχώς είναι εύκολον, και να εμποιούν εντύπωσιν. Όπως είναι εύκολον και να λέγηται απόψε ότι, εάν εις αγώνα, εις ον υπάρχουσι δέκα εκατομμύρια εντεύθεν και δέκα εκατομμύρια εκείθεν, εάν προστεθή η δύναμις η Ελληνική θα δοθή η νίκη εις εκείνους εις τους οποίους θα προστεθή αύτη. Επιτρέψατέ μοι να είπω, κύριοι, ότι επί τοιούτων επιχειρημάτων, επί τοιούτων συλλογισμών δεν δύναμαι να συζητήσω. (Χειροκροτήματα).

»Και ούτω, κύριοι, απομένει ακέραιον το πρόβλημα, το οποίον ετέθη ενώπιον υμών. Οφείλετε να το εξετάσητε, ουδαμώς επηρεαζόμενοι και παραπλανώμενοι από εκείνα τα οποία παρουσιάζονται ως τα επιθυμητά αποτελέσματα της επιτυχίας. Το πρόβλημα είναι, αν η έκβασις της επιχειρήσεως, εις ην καλούμεθα, θα αποθή υπέρ ημών. Και εις το πρόβλημα τούτο ουδαμώς επηρεαζόμεθα από τους πόθους υμών, ίνα φθάσωμεν μέχρι του άκρου του εθνικού ημών ορίζοντος, ως προς τον οποίον δεν είναι ακριβές το λεχθέν από τον κ. βουλευτήν Αττικής, ότι μόνον οι νεώτεροι τον ανεκάλυψαν. Τον Εθνικόν ορίζοντα δεν τον είδατε υμείς πρώτος. Αι γενεαί πάσαι, από της εποχής αφ' ης υπάρχει Έθνος Ελληνικόν, αι γενεαί πάσαι έσχον ορίζοντας εθνικών βλέψεων της αυτής πάντοτε ακτίνας και υπέρ των βλέψεων τούτων προσέφερον πάσας τας δυνάμεις αυτών μέχρις εξα-

ντλήσεως. Δεν υπήρξε ποτέ εποχή όχι μόνον κατά τον βραχύν βίον του ελευθέρου βασιλείου, αλλ' από αιώνων μακρών, κατά την οποίαν ο Εθνικός Ελληνικός ορίζων να υπήρξε στενώτερος. Είναι τόσον διαυγείς αι γραμμαί του χαραγμένοι από την λαμπροτέραν ιστορίαν του κόσμου, ώστε ουδένα Ελληνικόν οφθαλμόν να διέφυγε ποτέ. Διατί ηθέλησεν ο κ. βουλευτής εξ Αττικής και Βοιωτίας να είπη, εκείνο το οποίον είπε: Αλλ' ούτε το άλλο αληθεύει, ότι υπήρξεν εποχή καθ' ην δεν διετέθησαν πάσαι αι δυνάμεις του Έθνους, αλλά προ παντός πάσαι αι δυνάμεις του Κράτους, υπέρ του αγώνος να φθάσωμεν εις το τέρμα του εθνικού ορίζοντος. Αποκρούω, κύριοι, την κατηγορίαν, ότι η πολιτική αυτή είναι εφεύρημα ημών των νεωτέρων ή και των πρεσβυτέρων, των μεταξύ ημών διαβιούντων. Η πολιτική της πραγματοποιήσεως των Εθνικών σκοπών διά της διαθέσεως πασών των Ελληνικών δυνάμεων είναι από 5 αιώνων πολιτική ολοκλήρου του Ελληνισμού. Ως αρνηθέντα ή παραγνωρίσαντα την πολιτικήν ταύτην δεν έχω το δικαίωμα να καταγγείλω κανένα και οφείλω να αποκρούσω την κατηγορίαν καθ' οιουδήποτε απευθυνομένην.

»ΚΑΣΣΑΒΕΤΗΣ. Σεις δεν ήσθε απηλπισμένοι την εποχήν εκείνην;

»ΓΟΥΝΑΡΗΣ. Δεν είχον την τιμήν να χρησιμοποιήσω υμάς ως εξομολογητήν.

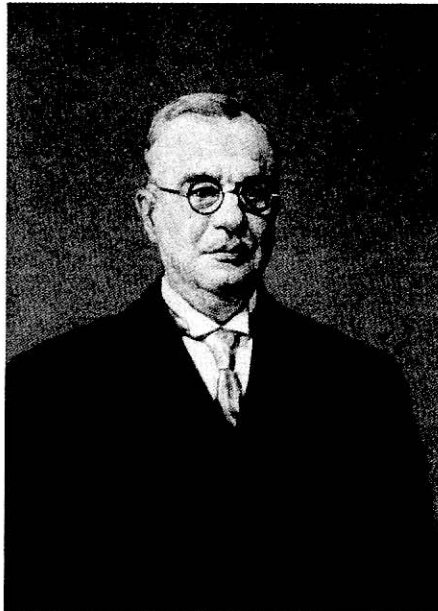
»ΚΑΣΣΑΒΕΤΗΣ. Η αίθουσα αυτή...

»ΓΟΥΝΑΡΗΣ. Η αίθουσα αυτή, δεν έχει ακούσει από εμέ λέξιν περί απελπισίας. Εγώ εν τη αίθουση ταύτη διεξήγαγον όντως αγώνα κατά την εποχήν, κατά την οποίαν ενεφανίσθη εν τη πολιτική. Ο αγών μου ενεπνέετο ουχί από το αίσθημα, το οποίον λέγετε. Αλλ' ακριβώς από αντιθέτου αισθήματος. Έτεινον ίνα κεντρίσω την πολιτικήν δραστηριότητα. Και έλεγον προς πάντας: τούτο έχει κακώς και εκείνο ελλιπώς. Και πρέπει τούτο να διορθωθή. Και εκείνο να συμπληρωθή.

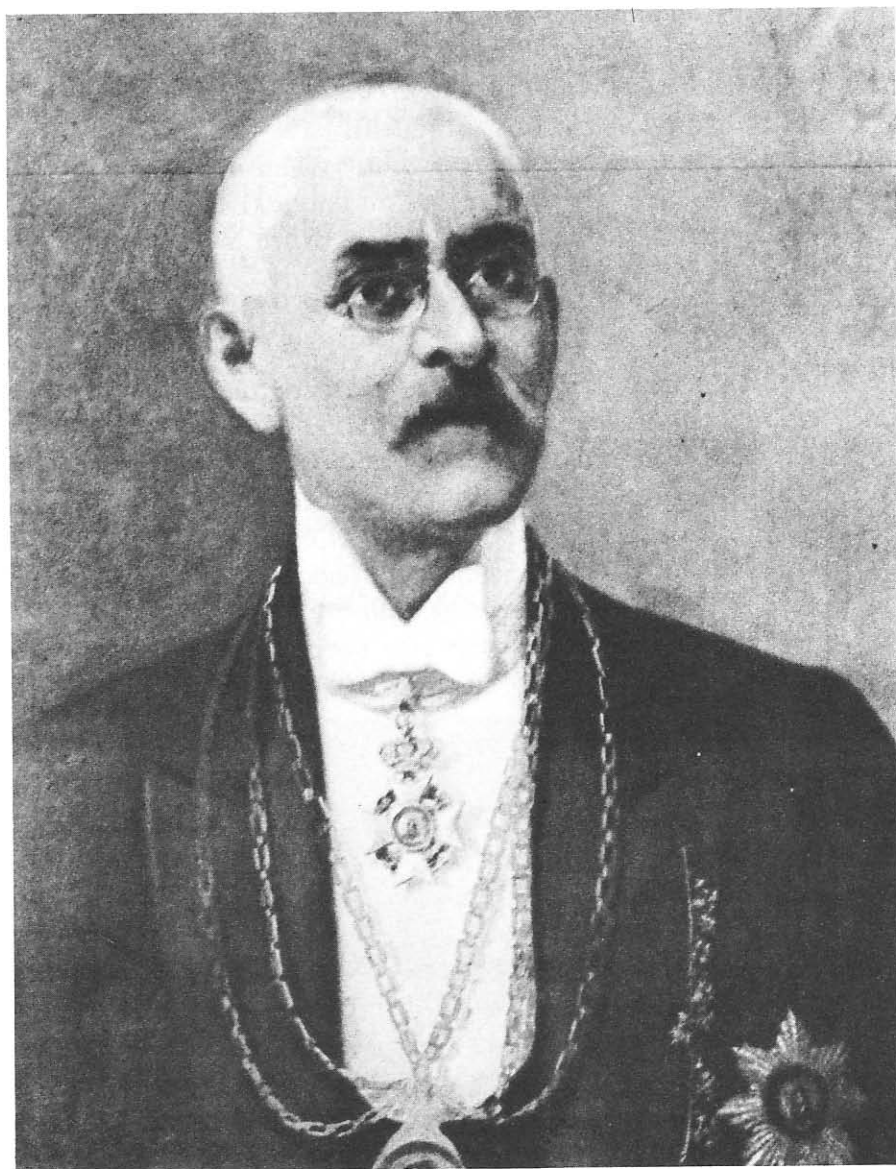
»Τοιαύτα δε υποστηρίζων και προτείνων, κύριοι, εξεδήλουν ολόκληρον την πεποίθησιν, την ακράδαντον πεποίθησιν, την οποίαν είχον περί της ζωτικότητας της χώρας. Διότι κατ' εμέ η ζωτικότης της χώρας εκδηλούται εν τη κατοχή της δυνάμεως προς εξέλιξιν αυτής. Εξέλιξις δε είναι η διόρθωσις των κακώς και η συμπλήρωσις των ατελώς κειμένων. Η εργασία δε, η οποία θέλει την πρόοδον της χώρας, αναγκαίως πρέπει να έχη ως σκοπόν την διάγνωσιν των κακώς κειμένων και την διηνεκή

ώθησιν προς διόρθωσιν αυτών. Τούτο εστί πρόοδος και ανάπτυξις. Πεποιθώς δε και εγώ επί την ζωτικότητα της χώρας ώθουν αυτήν επί την ανάπτυξιν. Είπον ταύτα διότι με εφέρατε εις την ανάγκην να ομιλήσω και περί εμού. Σας παρακαλώ να μοι επιτρέψητε να μη επεκταθώ περαιτέρω. Διότι πρόκειται να αποφανθώμεν περί πραγμάτων πολύ μεγαλυτέρων από την πτωχὴν προσωπικότητά μου. (Χειροκροτήματα).

»Εξέθηκα, κύριοι, οποῖαι εἶναι αἱ γνώμαι και αἱ πεποιθήσεις ημῶν. Εξέθηκα και τα ελατήρια, τα οποία κινούσιν ημᾶς εν τη πολιτικῇ μας. Πιστεύσατε ἐπὶ την αγνότητα των ημετέρων προθέσεων, αγνότητα προθέσεων, την οποίαν δεν αμφισβητούμεν οὔτε εις τον αντιφρονούντα αξιότιμον ἐξ Αττικῆς βουλευτήν. Το πρόβλημα, το οποίον ἔχομεν να ἐξετάσωμεν, εἶναι ἐκεῖνο το οποίον ἐξέθηκα. Επὶ του προβλήματος τούτου υφίσταται ἡ διάστασις μεταξύ ημῶν και του αξιότιμου βουλευτοῦ Αττικοβιωτίας ριζικὴ και ἀπόλυτος. Ἢδη ἡ ψήφος υμῶν πρόκειται να δοθῆ τοιαύτη ἢ τοιαύτη. Πάντες εκ του αυτοῦ αισθήματος εμπνεόμεθα. Ἀλλ' αἱ πεποιθήσεις ημῶν εἶναι διάφοροι. Και στηρίζονται ἐπὶ των λόγων ους ἐξέθηκα. Εἰς υμᾶς ἀπόκειται να συμμερισθῆτε ταύτην ἢ ἐκείνην την πεποίθησιν. Ἐχετε υπ' ὄψει ὅτι δίδετε την ψήφον υμῶν υπέρ των υφίστων συμφερόντων της χώρας».

Ο Ιωάννης Μεταξάς

Σπυρίδων Λάμπρου: Διαπρεπής Έλληνας ιστορικός, συγγραφέας και ερευνητής της Ιστορίας του Ελληνικού Έθνους. Το 1916, έτος εξαιρετικής πολιτικής δοκιμασίας, λόγω των διεθνών σχέσεών του, κλήθηκε από το βασιλέα Κωνσταντίνο και σχημάτισε κυβέρνηση. Πέθανε στις 23 Ιουλίου 1919.

5

Η Ελλάδα διχάζεται

41. ΔΕΝ ΑΝΑΓΝΩΡΙΖΕΙ ΤΗ ΒΟΥΛΗ

Η ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΗ κρίση λύθηκε με το σχηματισμό νέας κυβερνήσεως από τον Αλ. Ζαΐμη, προς την οποία ο Ελ. Βενιζέλος διά του προέδρου της Βουλής Κ. Ζαβιτσιάνου, είχε διαμηνύσει ότι μπορούσε να υπολογίζει επί ψήφου μάλλον στάσεως ανοχής της πλειοψηφίας. Προς στιγμή είχε γίνει λόγος περί κυβερνήσεως υπό το Δημήτριο Γούναρη, αλλά ο πρώην πρωθυπουργός αρνήθηκε, διότι η παρουσία του επικεφαλής της κυβερνήσεως ερέθιζε το Βενιζέλο, με τον οποίο είχε έλθει σε σκληρή κοινοβουλευτική αλλά και προσωπική αντιδικία. Εξάλλου, ο Βενιζέλος δε συγχωρούσε ποτέ το γεγονός ότι ο Δ. Γούναρης τον διαδέχθηκε στην πρωθυπουργία, όταν ο πρώτος παραιτήθηκε το Φεβρουάριο.

Η νέα κυβέρνηση είχε τη σύνθεση της προηγούμενης εκ των πρώην πρωθυπουργών με το Γούναρη υπουργό Εσωτερικών, τους Δραγούμη, Θεοτόκη και Ράλλη, υπουργό των Ναυτικών το ναύαρχο Κουντουριώτη και των Στρατιωτικών τον υποστράτηγο Γιαννακίτσα. Η κυβέρνηση σχηματίσθηκε στις 24 Σεπτεμβρίου.

Ο Αλ. Ζαΐμης στις σύντομες δηλώσεις του στη συνεδρίαση της 28ης Σεπτεμβρίου τόνισε ότι η νέα κυβέρνηση θεωρεί καθήκον της να δηλώσει «*ότι η πολιτική αυτής στηρίζεται επί των αυτών βάσεων ην η Ελλάς ηκολούθει από της ενάρξεως του ευρωπαϊκού πολέμου*» και ότι η «*ουδετερότης ημών είναι το γε νυν έχον ένοπλος, η δε πορεία ημών εις το μέλλον προσαρμοσθήσεται προς τα γεγονότα*».

Όλοι, προς στιγμή, πίστεψαν ότι τη θύελλα θα διαδεχόταν η γα-

λήνη, αλλά φαίνεται πως ο Ελ. Βενιζέλος είχε διαφορετική γνώμη. Όταν ανήλθε στο βήμα είπε ότι «από επταμήνου ευρισκόμεθα έξω της βάσεως του ελευθέρου ημών Κοινοβουλευτικού πολιτεύματος» και πρόσθεσε απευθυνόμενος προς τη Βουλή ότι «το Σώμα τούτο έπαυσε κατ' ουσίαν ον αντιπρόσωπον της εθνικής κυριαρχίας, μεταβάλλεται δε εις απλήν συνέλευσιν, εις σύλλογον, θα ηδυνάμην να είπω, προκρίτων του Ελληνικού λαού».

Αναφέρθηκε κατόπιν στην ελληνοσερβική συνθήκη και τις διεθνείς εξελίξεις, χαρακτήρισε την πολιτική της κυβερνήσεως ως μη καθορισμένη και διερωτώμενος ποιος θα είναι ο νικητής του παγκόσμιου πολέμου πρόσθεσε: «Αμφιβάλλω αν υπάρχει τις επί της γης δυνάμενος να είπη ασφαλώς ποία θα είναι η έκβασις του ευρωπαϊκού πολέμου». Προχωρώντας έθεσε το ερώτημα αν συνέφερε η εκκαθάριση των λογαριασμών με τη Βουλγαρία, υποστήριξε – αντιφάσκοντας προφανώς σε όσα είχε πει στις 21 Σεπτεμβρίου στη Βουλή – ότι δεν εισηγήθηκε απ' ευθείας ανάμειξη στον πόλεμο, αλλά απλώς η Ελλάδα να παραμείνει με το όπλο στο χέρι, ότι δε θα επιτρέψει στη Βουλγαρία να επιτεθεί κατά της Σερβίας, και διότι στην περίπτωση αυτή η Ελλάδα θα αντεπιτεθεί κατά της Βουλγαρίας. Τέλος, υπογράμμισε τους κινδύνους εφαρμογής άλλης πολιτικής ή πώς αυτή με άλλες προϋποθέσεις θα καθίστατο ακίνδυνη.

Στο Βενιζέλο απάντησε αρχικά ο Γ. Θεοτόκης, ο οποίος αντέκρουσε τα επιχειρήματα του Βενιζέλου και είπε ότι «η πολιτική της Κυβερνήσεως είναι η ένοπλος ουδετερότης εκ της οποίας δεν θα εξέλθωμεν παρά όταν Ελληνικά συμφέροντα υποχρεώσουν την Κυβέρνησιν όπως εξέλθη».

Μετά το Ν. Δημητρακόπουλο το λόγο έλαβε ο Δημήτριος Γούναρης που είπε (κατά την «Εφημερίδα Συζητήσεων της Βουλής») τα εξής:

«Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ: Η συναίσθησις, κύριοι βουλευταί, η οποία βαρύνει επί των διαχειριζομένων τα κοινά, δεν μου επιτρέπει να επεκταθώ εφ' όλων των σημείων ιδίως της εξωτερικής πολιτικής, τα οποία έθιξεν ο αξιότιμος εξ Αττικής βουλευτής. Αισθάνομαι εν τούτοις επιβεβλημένον να διαμαρτυρηθώ κατά του ισχυρισμού, ότι από επταμήνου, ως αν δεν απατώμαι είπεν, η Βουλή έχασε την κατά το πολίτευμα θέσιν αυτής. Δεν νομίζω, ότι είναι ανάγκη να επαναφέρω εις την ανάμνησιν υμών τα γεγονότα οία εξελίχθησαν από της εποχής, την οποίαν υπαινίσσεται ο κ. βουλευτής. Αλλά δεν δύναμαι να εννοήσω πώς δύναται να λέγη, ότι από της εποχής εκείνης η Εθνική Αντιπροσωπεία

έχασε την δύναμιν η οποία κατά το πολίτευμα ανήκει εις αυτήν. Τα γεγονότα, τα οποία κατά την εποχήν της τότε παραιτήσεως αυτού έλαβον χώραν, μαρτυρούν πάσαν ευλάβειαν προς τους κανόνας οι οποίοι διέπουν το πολίτευμα. Εξησκήθησαν δε τα δικαιώματα, τα οποία κατά το πολίτευμα ανήκουσιν εις τον έτερον της πολιτείας παράγοντα, εντός των ορίων τα οποία το πολίτευμα διαγράφει. Εάν μιν περιστάσεις εντελώς προσωπικαί του ανευθύνου παράγοντος εδημιούργησαν πρόσκαιρον αδυναμίαν αυτού, ίνα παράσχη την κατά το πολίτευμα απαραίτητον σύμπραξιν εις την συναγωγήν των συμπερασμάτων τα οποία προήλθον εκ της ενεργηθείσης εκλογής, εκ τούτου δε επήλθεν αναβολή επί τινα χρόνον, δεν νομίζω ότι δύναται να υπάρξη τις, ο οποίος εκ τούτου να φρονή, ότι δύναται να στηρίξη αιτίασιν καθ' οιουδήποτε. Αλλά και το τελευταίον από τινων ημερών γινόμενον τι έτερον παρουσιάζει παρά την ευλάβειαν της ενώπιον ημών εμφανιζομένης Κυβερνήσεως προς το πολίτευμα και τα δικαιώματα του Κοινοβουλίου. Εμφανιζομένη ενώπιον υμών η κυβέρνησις εξέθηκε τας γενικάς γραμμάς τας οποίας ενόμισεν, ότι είναι επιτετραμμένον να εκθέση και παρέχει ούτως εις υμάς ευκαιρίαν ίνα εκδηλώσετε την γνώμην σας και δώσετε την ψήφον υμών σύμφωνα προς τας υμετέρας πεποιθήσεις.

»Τι εμποδίζει υμάς ίνα εις τούτο προβήτε; Η εμφάνισις της Κυβερνήσεως ενώπιόν σας τίνα άλλην έννοιαν έχει παρά την ευλάβειαν προς το πολίτευμα; Την κατάστασιν την κοινοβουλευτικήν διά την κυβέρνησιν η οποία κατηρτίσθη; Και είναι δυνατόν, ούτω έχοντος του πράγματος, να αιτιαθή εις την Κυβέρνησιν, ότι εμφανίζεται ενώπιον της Βουλής, την οποίαν αντιλαμβάνεται ως απωλέσασαν την εξουσίαν αυτής και ως αποτελούσαν το πολύ-πολύ εν σωματείον εγκρίτων πολιτών Ελλήνων;

»Νομίζω, κύριοι, ότι καθήκον έχομεν οι αποτελούντες την Κυβέρνησιν να αποκρούσωμεν την τοιαύτην των πραγμάτων αντίληψιν, απόκειται δε εις την Βουλήν να εξασκήση καθ' οιονδήποτε τρόπον νομίζει ενδεδειγμένον τα δικαιώματα αυτής. Την σημασίαν και την δύναμιν των δικαιωμάτων τούτων, εμφανιζομένη ενώπιον της Βουλής και προς αυτήν εκθέτουσα τας δηλώσεις ακριθώς, αναγνωρίζει η Κυβέρνησις. Δεν μοι είναι επιτετραμμένον, κύριοι, να ενδιατρίψω επί εκείνων, τα οποία ο αξιότιμος κ. βουλευτής εξ Αττικής είπεν ως προς την εξωτερικήν πολιτικήν. Σέβομαι τας πεποιθήσεις και τας γνώμας υμών. Εάν

ημείς διαχειριζόμεθα τα κοινά, τούτο συμβαίνει, διότι είμεθα πεπεισμένοι, ότι αι γνώμαι ημών ανταποκρίνονται πληρέστερον εις τα εθνικά ημών συμφέροντα. Εάν κατέχομεν την αρχήν, την κατέχομεν, ίνα τα συμφέροντα ταύτα εξυπηρετήσωμεν. Δεν πιστεύω να υπάρχει τις ουδέ εν τη αιθούση ταύτη, ουδ' έξω αυτής, όστις να φαντάζεται, ότι έτερός τις λόγος ήγαγεν ημάς επί την Αρχήν. Κατά τας κρισίμους περιστάσεις, τας οποίας διατρέχομεν, η κατοχή της αρχής είναι μαρτύριον του οποίου το θάρος δύνανται να εκτιμήσωσι μόνον εκείνοι οι οποίοι διαχειρίζονται την Αρχήν.

»Η πεποίθησις, όμως, ότι ενεργούντες ως ενεργούμεν, εξυπηρετούμεν τα Εθνικά συμφέροντα, εξυπηρετούμεν ταύτα δι' εφαρμογής πολιτικής, η οποία νομίζομεν, ότι σώζει την χώραν, ήτις, αν άλλη εφηρμόζετο πολιτική, θα διέτρεχε τον κίνδυνον της καταστροφής, η πεποίθησις αυτή δίδει εις ημάς το θάρρος να αντιμετωπίσωμεν τα πράγματα όπως και ν' αντιμετωπίσωμεν και τας γνώμας και τας πεποιθήσεις των αντιφρονούντων εις ημάς».

Και η μεν συνεδρίαση, παρά τη σημειωθείσα οξύτητα, τερματίσθηκε ομαλώς, αλλά προφανώς η κρίση σοβούσε. Ως προς το επιχείρημα του Βενιζέλου ότι η Βουλή έπαυσε κατ' ουσία ν' αντιπροσωπεύει την εθνική κυριαρχία, ο αντικειμενικός παρατηρητής θα διατύπωνε βασική αντίρρηση, διότι πρόκειται για τη Βουλή της 31ης Μαΐου, την οποίαν ο ίδιος ο Βενιζέλος, όταν κατέλυσε το λεγόμενο «κράτος των Αθηνών», την ανακάλεσε στην ενέργεια, παρά το γεγονός ότι είχε νόμιμα διαλυθεί και ότι είχαν διενεργηθεί νεότερες εκλογές. Ως γνωστό, η Βουλή αυτή, την οποίαν ανάστησε ο Ελ. Βενιζέλος, όταν μετά την αναγκαστική αποδημία του βασιλέα Κωνσταντίνου έγινε κύριος της καταστάσεως, αποκλήθηκε «Βουλή των Λαζάρων» και με το όνομα αυτό πέρασε στην ιστορία.

Η υποτροπή της θύελλας αποφεύχθηκε, προς το παρόν, ενώ άλλα γεγονότα δημιουργούσαν περίπλοκη κατάσταση. Ο Βρετανός πρεσβευτής στην Αθήνα σερ Φράνσις Έλλιοτ ρώτησε το βασιλέα αν μεταβλήθηκε η πολιτική της Ελλάδας, αλλά ο Κωνσταντίνος απάντησε αρνητικά. Εξάλλου, η ελληνική κυβέρνηση απάντησε στους Συμμάχους με τα γνωστά επιχειρήματα περί της ισχύος της συνθήκης που αφορούσε μόνο το βαλκανικό «στάτους κβο» και πρόσθεσε ότι αν επενέβαινε η Ελλάδα κανένα πρακτικό αποτέλεσμα δε θα είχε, διότι η χώρα θα καταστρεφόταν και ότι πάντως η Ελλάδα θα είχε την πρόθεση παραχωρήσεως διευκολύνσεων προς τη Σερβία, μέσα στα όρια

της διεθνούς θέσεως της Ελλάδας.

Πάντως, στις 3 Οκτωβρίου, η Βρετανία, με νέο διάβημα προς το Ζαΐμη, ανακοίνωσε ότι αν η Ελλάδα έσπευδε σε βοήθεια της Σερβίας, αν υφίστατο επίθεση από τη Βουλγαρία, η Μεγ. Βρετανία υπόσχεται, εκτός από άλλες υποσχέσεις, και την παραχώρηση της Κύπρου στην Ελλάδα. Ο Ζαΐμης επιφυλάχτηκε να απαντήσει, η δε τελική του απάντηση ήταν αρνητική. Αργότερα όμως ανακοινώθηκε ότι η προσφορά της Κύπρου έγινε χωρίς τη γνώση και την έγκριση του Υπουργικού Συμβουλίου και, κατά συνέπεια, ήταν άκυρη.

Στο μεταξύ, ο αρχηγός των συμμαχικών δυνάμεων στη Μακεδονία στρατηγός Σαράιγ έφτασε στη Θεσσαλονίκη στις 30 Σεπτεμβρίου. Τότε η σερβική κυβέρνηση, ευθύς ως είχε αρχίσει η αποστολή των αγγλογαλλικών δυνάμεων, ζήτησε από την Ελλάδα την εφαρμογή των όρων της συνθήκης συμμαχίας. Ο πρωθυπουργός Αλ. Ζαΐμης απάντησε αρνητικά, με το επιχείρημα ότι ο σκοπός της συνθήκης ήταν καθαρά βαλκανικός.

Ο Ελ. Βενιζέλος συνεχίζοντας την ακραία τακτική του υποστήριξε ότι οι Αγγλόγαλλοι δεν είχαν εμπιστοσύνη στην ελληνική κυβέρνηση, γεγονός που θεωρείται ανακριβές, γιατί κατά το Σ. Μαρκεζίνη (Πολ. Ιστορία, τόμος 4ος, σελ. 63): «... *Αι δυνατότητες της συνεργασίας των δυνάμεων της Αντάντ με τον Βασιλέα Κωνσταντίνον υφίσταντο*» και ο ιστοριογράφος φρονεί ότι «ο Βενιζέλος υπέπεσεν εις σφάλμα να επικαλεσθή τοιούτον αβάσιμον επιχείρημα». Και προσθέτει: «*Μόνον από των αρχών του 1916 δημιουργείται βαθμηδόν τοιούτον κλίμα και τοιαύτη κατάσταση ώστε να επικρατή πλέον δυσπιστία*».

42. ΠΩΣ ΘΑ ΣΩΖΟΤΑΝ Η ΣΕΡΒΙΑ

ΠΡΙΝ συνεχίσουμε την αφήγηση των περαιτέρω εξελίξεων της εσωτερικής ελληνικής πολιτικής, είναι ανάγκη να στραφούμε προς τη συμμαχική πλευρά. Είναι γνωστή η απεγνωσμένη και μάταια προσπάθεια των Συμμάχων ν' αποκτήσουν τη συνεργασία της Βουλγαρίας, όπως είναι γνωστή και η αμφίπλευρη προσπάθεια της Σόφιας να εξαπατά κυρίως τους συμμάχους αφήνοντας να τρέφουν φρούδες

ελπίδες ότι με τη Βουλγαρία θα κυριαρχούσαν στα Βαλκάνια. Και είναι αξιοσημείωτο, ότι τις ελπίδες αυτές τις έτρεφαν και όταν η Βουλγαρία κήρυξε επιστράτευση – αγνώστου κατά ή υπέρ τινος.

Αλλά περισσότερο γνωστό είναι το γεγονός ότι ο βουλγαρικός παράγοντας υπήρξε εκείνος ο οποίος δέσποζε στις ελληνικές εξελίξεις, όπως αναφέραμε ήδη. Η αινιγματική στάση της Βουλγαρίας και η πιθανότητα επιθέσεως κατά της Σερβίας, ήταν τα κύρια θέματα που κυριαρχούσαν στην ελληνική πολιτική, σε σχέση με το αμφιλεγόμενο ερώτημα αν η συμμαχία με το Βελιγράδι ήταν μόνο βαλκανική – πράγμα που αναγνώριζε και ο Βενιζέλος – ή είχε ευρύτερη εμβέλεια σε περίπτωση που η Σερβία εμπλεκόταν σε πόλεμο εξ αφορμής επιθέσεως άλλων μεγάλων δυνάμεων, οπότε θα επενεργούσε σαν σύμμαχος του αντίπαλου συνασπισμού.

Επιτέλους, οι Σύμμαχοι απηύδησαν και στις 7 Οκτωβρίου (ν. ημ.) δηλ. 25 Σεπτεμβρίου (παλ. ημ.) επέδωσαν τελεσίγραφο στη Σόφια. Και ο τότε Πρόεδρος της Γαλλικής Δημοκρατίας Πουανκαρέ γράφει στο ημερολόγιό του: «*Ο Βούλγαρος πρωθυπουργός δεν τολμά να αρνηθή ότι η Βουλγαρία ευρίσκεται εν πλήρει συνεννοήσει με την Γερμανίαν και ότι είναι έτοιμη να κτυπήσει την Σερβίαν. Προσθέτει όμως ότι δεν έχει κατά νουν τίποτε το κακόν κατά των Μεγάλων Δυνάμεων της Συνεννοήσεως*». Ακόμη και τότε εξακολουθεί η πολιτική της εξαπατήσεως της Αντάντ. Στο μεταξύ η Βουλγαρία κήρυξε τον πόλεμο κατά της Σερβίας, και ο Πουανκαρέ γράφει στο ημερολόγιό του: «*Οι σύμμαχοι διπλωματικοί αντιπρόσωποι ανεχώρησαν από την Σόφιαν χωρίς να επιτύχουν ίχνος υποχρεώσεως εκ μέρους της Βουλγαρίας*».

Το Βελιγράδι απευθύνει τότε προς τους Συμμάχους απεγνωσμένα αιτήματα βοήθειας. Και προσθέτει ο Πουανκαρέ: «*Δοκιμάζουσα να πείση την Ελλάδα και την Ρουμανίαν να αναλάβουν πολεμικήν δράσιν, η Αγγλική κυβέρνησις φθάνει μέχρι του να υποσχεθή εις αυτάς ότι θα παρέτασσε στρατόν τουλάχιστον 200.000 ανδρών εις τα Βαλκάνια*».

Στις 18 Οκτωβρίου (ν.ημ.) ο Γάλλος πρόεδρος προσθέτει: «*Προσφορά εις την Ελλάδα της Κύπρου, υπό τον όρον φυσικά αμέσου υπέρ της Σερβίας επεμβάσεως*». Στις 20 Οκτωβρίου γράφει: «*Ο Ζοφρ, ο Γάλλος αρχιστράτηγος του Δυτικού μετώπου, ζητεί έντονον στάσιν έναντι των Άγγλων*». Και στις 20 Οκτωβρίου ο Πρόεδρος της Γαλλικής Δημοκρατίας προσθέτει: «*Ο Ζαΐμης αναγκάζεται να αποκρούση την (ακυρωθείσαν εν τω μεταξύ) προσφοράν της Κύπρου, διότι η Ελλάς θα έβαινε προς βεβαίαν καταστροφήν αν ηνώνετο με τους Συμμά-*

χους, αφ' ου τίποτε πλέον δεν ημπορεί να εμποδίση την ένωσιν της Βουλγαρίας με τους Γερμανούς και των Γερμανών με τους Τούρκους». Στις 23 Οκτωβρίου ο Πουανκαρέ γράφει: «Ο Τσάρος λέγει προς τον Γάλλον στρατιωτικόν ακόλουθον ότι εάν εδίδοντο εις τον στρατόν του όπλα θα έστελε πέντε ολόκληρα σώματα στρατού προς βοήθειαν των Σέρβων».

Στις 24 Οκτωβρίου προσθέτει: «Κρισιμωτάτη η κατάστασις εις την Σερβίαν. Οι Βούλγαροι εισέβαλον εις την Μακεδονίαν. Κατέλαβον πολλάς πόλεις και απέκοψαν την συγκοινωνίαν με την Θεσσαλονίκην. Αγωνιώδεις σερβικαί επικλήσεις βοηθείας προς τους Συμμάχους» και, τέλος, στις 25 Οκτωβρίου αναφέρει: «Ο Γάλλος πρέσβυς εις το Λονδίνον αρχίζει τας συνομιλίαις δι' αγγλογαλλικήν σύμπραξιν εις την Θεσσαλονίκην. Τίποτε το θετικόν ακόμη. Η Σερβία πνέει τα λείσθια».

Επειδή όμως το θέμα είναι ζήτημα αριθμών, δηλαδή στρατιωτικών δυνάμεων, θα επικαλεσθούμε τη γνώμη των αρμοδίων και ειδικότερα του Ι. Μεταξά, ο οποίος, πολύ αργότερα, στις 8 Νοεμβρίου 1934, στον αρθρογραφικό του διάλογο με τον Ελ. Βενιζέλο, γράφει:

«Ο Βουλγαρικός στρατός, την 29ην Σεπτεμβρίου (παλ. ημ.) διέβη τα σύνορα. Από την ημέραν εκείνην η Σερβία προσεβάλλετο εκ δύο κατευθύνσεων. Από βορρά υπό του Αυστρογερμανικού στρατού, δυνάμεως ουχί κατωτέρας των 14 Μεραρχιών, ήτοι 170.000 τυφεκίων, μετά ισχυροτάτου πυροβολικού και λοιπών όπλων, εν συνόλω δυνάμεως ουχί κατωτέρας των 200 χιλ. μαχητών, όστις στρατός διήλθε τον Σαύον και τον Δούναβιν, κατευθυνόμενος προς νότον. Από ανατολών η Σερβία προσεβάλλετο υπό 6 1/2 Βουλγαρικών Μεραρχιών (αι Βουλγαρिकाί Μεραρχίαί είχαν δύναμιν 24 ταγμάτων) εν όλω 160.000 τυφεκίων μετά αναλόγων λοιπών όπλων, εν συνόλω 200 χιλ. περίπου μαχητών. Δύο Βουλγαρικαί Μεραρχίαί, η 2α και η 10η δυνάμει να ενισχυθώσι και υπό της 8ης δυνάμεως άπασαι 72 χιλ. μαχητών συνεκεντρώθησαν εις τα Ελληνικά σύνορα της Ανατολικής Μακεδονίας προς αντιμετώπισιν του Ελληνικού στρατού. Το υπόλοιπον του Βουλγαρικού στρατού δυνάμεως 40 χιλ. μαχητών διενεμήθη εις τα προς την Ρουμανίαν σύνορα, και εις τα παράλια της Μαύρης Θαλάσσης και του Αιγαίου (Θράκη)».

»Ο Σερβικός στρατός – συνεχίζει ο Ι. Μεταξάς – δυνάμεως το πολύ 70 χιλ. τυφεκίων ότε των λοιπών όπλων 200.000 μαχητών, ελαττωθείσης της αρχικής δυνάμεως εκ της κατά τον πόλεμον επελθούσης κατατριβής ευρίσκετο σχεδόν εις το σύνολον των

δυνάμεων του μεταξύ Νύσσης και Δουνάβεως. Το παρά την Νύσσαν δεξιόν αυτού απείχε 250 χιλ. από των Ελληνικών συνόρων και 300 από της Θεσσαλονίκης, ώστε η έκτασις αυτή των 250 χιλ. από Νύσσης μέχρι των Ελληνικών συνόρων ήτο κενή. Αύτη ήτο η πλευρά των από Βορρά επιτιθεμένων».

Ας δούμε τώρα με ποια δύναμη ήταν δυνατό να αντιμετωπιστεί ο επερχόμενος κίνδυνος. Κατά τον Ι. Μεταξά:

«Ο Ελληνικός στρατός ήτο δυνάμεως 15 Μεραρχιών (εξ 9 ταγμάτων εκάστη) ήτοι 135 χιλ. τυφεκίων και λοιπών όπλων, εν όλω 160 χιλ. μαχητών. Η επιστράτευση, αρχαμένη την 11ην Σεπτεμβρίου (παλ. ημ.), ήτοι δύο ημέρας μετά την Βουλγαρικήν ήτο, κατ' ανάγκην, βραδεία, διότι μη υπάρχουσών εφεδρειών εν τη νεοαποκτηθείση Μακεδονία, τα εν αυτή σταθμεύοντα σώματα έδει να επιστρατευθώσι εκ της Παλαιάς Ελλάδος και των νήσων του παλαιού Ελληνικού Βασιλείου. Η δε συγκέντρωσις του εν Μακεδονία ήτο ακόμη περισσότερο βραδεία, διότι δεν υπήρχεν ο σιδηρόδρομος Λαρίσης - Θεσσαλονίκης, συνεπώς η συγκέντρωσις αυτού έδει να γίνει εν μέρει μεν διά πορειών, εν μέρει δε διά θαλάσσης. Υπελογίζετο η συγκέντρωσις του Ελληνικού στρατού εν Μακεδονία να συντελεσθεί ουχί ταχύτερον της 21ης Οκτωβρίου (παλ. ημ.) Αλλά από της 29 Σεπτεμβρίου, οπότε ήρχισεν η Βουλγαρική εισβολή εις την Σερβίαν, μέχρι της 21ης Οκτωβρίου, οπότε θα επερατούτο η συγκέντρωσις του Ελληνικού στρατού εις Μακεδονίαν, το χρονικόν διάστημα είναι 23 ημέραι. Και κατά τας 23 αυτάς ημέρας η τύχη του Σερβικού στρατού είχε κριθή τελειωτικώς. Ο Ελληνικός στρατός δεν θα επρόφθανε να παράσχη ουδεμίαν βοήθειαν».

Και συνεχίζει:

«Εν τω μεταξύ μετεφέροντο κατά τμήματα εκ Δαρδανελλίων και εκ Μούδρου εις Θεσσαλονίκην τα κεκοπιακότα και δεινοπαθήσαντα εκ της πολυμήνου εκστρατείας των Δαρδανελλίων λείψανα του Αγγλογαλλικού στρατού. Η ολική των δύναμις την ημέραν της κηρύξεως του πολέμου της Βουλγαρίας κατά της Σερβίας ήτο περίπου 30.000 άνδρες. Μέρος αυτών είχε προχωρήσει μέχρι Κριβολάκ, επί Σερβικού εδάφους ολίγα χιλιόμετρα βορείως Γευγελής και εκεί ευρέθη προ υπερτέρων εχθρικών δυνάμεων, ηναγκάσθη να υποχωρήση εκ νέου εις Θεσσαλονίκην,

καταδιωκόμενον υπό των Γερμανών μέχρι των Ελληνικών συνόρων. Την περαιτέρω δίωξίν του εσταμάτησε ο Βασιλεύς Κωνσταντίνος, δηλώσας προσωπικώς προς την Γερμανίαν ότι δεν θα ανείχετο δίωξιν των Αγγλογάλλων επί Ελληνικού εδάφους».

Και για να γίνει αντιληπτή η δυναμικότητα του συμμαχικού στρατού θα επικαλεστούμε το έργο «Αι περιπέτειαι του στρατού της Ανατολής», που έγραψε ο συνοδός του Σαράιγ στρατηγός Ελσαί:

«Εις τον μικρόν μας στρατόν έλειπαν όλα. Δεν είχε παρά μερικές πυροβολαρχίας των 75, ολίγα τινα ορειβατικά πυροβόλα, ουδέν βαρύ πυροβόλον, και πολύ μικρά ποσά οβίδων. Δεν είχε ουδεμίαν γεφυροσκευήν. Εστερείτο ημιόνων... Το υλικόν του πρωτόγονον, ασυμπλήρωτον, διαφόρων προελεύσεων, ξεκλειδωμένον, έμοιαζε μάλλον προς υλικόν φάλαγγος εγκαταλελειμμένης εις τα βάθη της Τύνιδος».

Και πάλι ο Ι. Μεταξάς διερωτάτο:

«Πώς θα ενήργει ο Ελληνικός στρατός με δυνάμεις 160.000 μαχητών, εάν αποτελείωνε την συγκέντρωσιν την 21ην Οκτωβρίου και η Ελλάς είχεν εξέλθει της ουδετερότητος; Θα ώφειλε πρώτον να αφήση εις την Ανατολικήν Μακεδονίαν 60.000 μαχητών διά να αντιμετωπίση τας έναντι αυτών συγκεντρουμένας 90.000 Βουλγαρικού στρατού. Και με το υπόλοιπον, δηλ. 100.000 μαχητών, θα ώφειλε να θαδίση προς Βελεσσά, όταν πλέον η τύχη του Σερβικού στρατού θα είχε κριθή δύο εκατοντάδας χιλιομέτρων βορειότερον... Η Ελλάς δεν επρόφθανε πλέον να βοηθήση την Σερβίαν. Αφού και οι Αγγλογάλλοι δεν είχαν δυνάμεις να στείλουν εις την Ανατολήν, ένεκα της πίεσεως την οποίαν υφίστατο εις τα Ευρωπαϊκά μέτωπα, η Ελλάς θα παρεσύρετο εις ματαιίαν και άσκοπον καταστροφήν».

Θα ρωτήσει επιπλέον και ο αντικειμενικός παρατηρητής: Και οι 150.000 ανδρών που υποσχέθηκαν οι Σύμμαχοι στον Ελ. Βενιζέλο τι έγιναν; Διότι όταν κάποτε θα έφταναν, χρησιμοποιήθηκαν περισσότερο για αλλότριους σκοπούς, αλλά όχι για εκείνους για τους οποίους προορίζονταν.

43. ΑΝΑΖΩΠΥΡΩΣΗ ΤΗΣ ΕΝΤΑΣΕΩΣ

ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ τα πράγματα έβαιναν επιφανειακώς κάπως ομαλά. Η Βουλή, παρά τις επιφυλάξεις του Ελ. Βενιζέλου, συνεδρίαζε κανονικά και ψήφιζε υπηρεσιακά κυρίως νομοσχέδια, επρόκειτο δε την 23η Οκτωβρίου να διακοπούν οι εργασίες του σώματος. Αλλά την 21η Οκτωβρίου δημιουργήθηκε απρόοπτα το επεισόδιο του βουλευτή Λάρισας Γ. Βλάχου με τον υπουργό Στρατιωτικών Γιαννακίτσα, ενώ συζητιόταν το νομοσχέδιο *«περί προσθέτου μισθού αξιωματικών, ανθυπασπιστών και οπλιτών εν εκστρατεία»*. Όταν ο Βλάχος είπε ότι *«το νομοσχέδιον υποβάλλεται άνευ συστολής εις την Βουλήν»*, ο Γιαννακίτσας αποχώρησε επιδεικτικά. Και ο μεν Βλάχος ανακάλεσε τη φράση, αλλά η οργή των φιλελεύθερων στράφηκε κατά του Γιαννακίτσα, τον οποίο κατηγορήσαν για ανευλάβεια προς τη Βουλή και του ζήτησαν ν' ανακαλέσει (τι;), οπότε εκείνος δήλωσε ότι *«από της στιγμής κατά την οποίαν ο κ. βουλευτής απηύθυνε αυτήν την φράσιν, εγώ δεν έχω θέσιν ενταύθα»*. Και αποχώρησε. Η συνεδρίαση διακόπηκε και κατά τη διάρκεια της διακοπής ο Ζαβιτσιάνος προσπάθησε μάταια να συμβιβάσει τα πράγματα.

Είτε γιατί το επεισόδιο αυτό έδωσε αφορμή καταψηφίσεως της Κυβερνήσεως Ζαΐμη, είτε γιατί ήταν τυχαίο, ο Ελ. Βενιζέλος έσπευσε να το εκμεταλλευθεί, διότι προφανώς είχε μετανοήσει έστω και για τη στάση ανοχής που είχε υποσχεθεί προς το Ζαΐμη. Έλαβε λοιπόν το λόγο και επειδή ο Γιαννακίτσας, αφού επανήλθε στο μεταξύ, δε θέλησε να μιλήσει, είπε τα εξής:

«ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ: Ο κ. υπουργός των Στρατιωτικών δεν νομίζει αναγκαίον να ζητήση τον λόγον, εγώ δε νομίζω, κύριοι, ότι είναι αδύνατον η Βουλή να προθή περαιτέρω εις τας εργασίας αυτάς, εφ' όσον παρακάθεται εις την έδραν του υπουργού Στρατιωτικών ο αξιότιμος υποστράτηγος Γιαννακίτσας».

Με άλλους λόγους ο Ελ. Βενιζέλος, επωφελούμενος του επεισοδίου, έριξε λάδι στη φωτιά. Ο πρωθυπουργός Αλ. Ζαΐμης απάντησε ότι *«ο στρατηγός Γιαννακίτσας ουδαμώς έθιξε την Βουλήν»* και έθεσε ζήτημα εμπιστοσύνης.

Μίλησαν κατόπιν ο Ν. Δημητρακόπουλος και ο Δ. Ράλλης, ο οποίος είπε ότι «*Η Κυβέρνησις αυτή δεν είναι Κυβέρνησις ανοχής, ούτε δέχεται την θέσιν αυτήν. Η Κυβέρνησις αξιοί παρά της Βουλής ψήφον εμπιστοσύνης καθαράν και σαφή*».

Ο Ελ. Βενιζέλος, αφού επανέλαβε τα επιχειρήματά του τόνισε ότι και ο ίδιος κατέχεται από τη στιγμή που άρχισε η επίθεση της Βουλγαρίας κατά της Σερβίας «*από οδύνην στυγνήν διά το μέλλον το οποίον παρουσιάζεται διά την χώραν*» και, απαντώντας στο ερώτημα του βουλευτή Γ. Νοταρά «*Ώστε ο βασιλεύς θέλει την καταστροφήν του Ελληνικού λαού;*» έδωσε την ακόλουθη απάντηση:

«Ο βασιλεύς εν τω κοινοβουλευτικώ πολιτεύματι δεν έχει πολιτικήν. Μόνον μικροί πολιτικοί άνδρες δύνανται να διεξαγάγωσι τους αγώνας κατά των ισχυροτέρων αντιπάλων κρυπτόμενοι όπισθεν της Ανευθύνου Βασιλικής Αρχής, ταύτης επικαλούμενοι ότι υποστηρίζουν την πολιτικήν. Οι άνδρες αυτοί εάν πιστεύωσι εις ό,τι λέγουσιν, εάν αληθώς αξιώσιν ότι εν Κοινοβουλευτικώ πολιτεύματι να υπάρχη βασιλική πολιτική... αποδεικνύονται ανάξιοι να είναι αντιπρόσωποι του Ελληνικού λαού».

Και συνεχίζοντας είπε ότι είναι βέβαιος πως ο βασιλεύς δε θέλει την καταστροφή της Ελλάδας και ότι «*είναι τόσον ανόητον το πράγμα, ώστε είναι έκτροπον να μου αποτεινεται η ερώτησις*».

Στη συνέχεια επαίνεσε τις στρατιωτικές αρετές του Κωνσταντίνου, αλλά του αρνήθηκε την απαιτούμενη εμπειρία και, τέλος, έριξε τις ευθύνες του τερματισμού της συνεργασίας δι' ανοχής στην Κυβέρνηση.

Κατόπιν έλαβε το λόγο ο Δ. Γούναρης, ο οποίος αφού κατηγόρησε το Βενιζέλο ότι προφασίζεται ότι ο υπουργός Στρατιωτικών έθιξε τη Βουλή, συνέχισε ως εξής:

«Αλλ' ο κ. βουλευτής Αττικής ενόμισεν εύθετον την περιστασιν ίνα εξέλθη εντελώς του ζητήματος, το οποίον έχει τεθή ενώπιον της Βουλής και ανέτρεξεν εις την διαφοράν της πολιτικής, την οποίαν ο κ. βουλευτής Αττικής εισηγήθη και της πολιτικής, την οποίαν ημείς αντιπροσωπεύομεν. Και είπεν ο κ. βουλευτής Αττικής ότι αισθάνεται οδύνην, και οδύνην στυγνήν, διότι δεν προυτιμήθη η πολιτική την οποίαν αυτός ενόμιζεν ορθοτέραν. Και ημείς λέγομεν ότι θα ησθανόμεθα οδύνην, και οδύνην στυγνοτέραν εκείνης, την οποίαν αισθάνεται ο κ. βου-

λευτής Αττικής, εάν παρείχετο εις αυτόν η ευκαιρία να διαπράξη την πολιτικήν, την οποίαν αυτός λέγει ότι έχει ως σήμα του κόμματός του. Διότι η μεν πολιτική, την οποίαν ημείς μετερχόμεθα, καταγγέλλεται υπό του κ. βουλευτού Αττικής, ότι ενέχει κινδύνους, οι οποίοι θα πραγματοποιηθούν μετά 2 ή 3 ή 5 έτη, η δε πολιτική την οποίαν εισηγείτο ο κ. βουλευτής Αττικής ήτο τοιαύτη, ώστε θα έφερε την Ελλάδα από στιγμής εις στιγμήν εις τελείαν καταστροφήν, εις τέλειον όλεθρον.

»Η διαφορά της γνώμης μεταξύ ημών και υμών είναι μεγίστη. Η αντίθεσις της πολιτικής, την οποίαν εισηγήθητε και της πολιτικής, την οποία μετερχόμεθα ημείς, είναι καταφανής. Είπατε και σεις. Το επαναλαμβάνω και εγώ, ότι ουδείς δύναται να αμφισβητήση του ετέρου τον πατριωτισμόν και την απο αγαθού συνειδότος τοιαύτην των πραγμάτων εκτίμησιν.

»Αλλ' ο κ. βουλευτής Αττικής ενόμισεν αναγκαίον να αναπτύξη και τους λόγους, διά τους οποίους την πολιτικήν αυτού θεωρεί ορθοτέραν. Δεν νομίζω εύθετον την στιγμήν ίνα περί της πολιτικής της ημετέρας Κυβερνήσεως συζητήσωμεν. Και εις προηγουμένην συνεδρίασιν εγένετο λόγος περί της διαφοράς των δύο τούτων πολιτικών κατευθύνσεων, δεν είναι δε η στιγμή εύθετος ίνα συζητήσωμεν μετά του κ. βουλευτού Αττικής περί του αν εχάσαμεν μίαν ευκαιρίαν ίνα πραγματοποιηθή υπό ευμενείς συνθήκας ο αγών, τον οποίον ο κ. βουλευτής Αττικής νομίζει ως αναπόφευκτον εν διαστήματι σειράς τινων ετών, ή εάν εξεφύγωμεν τον κίνδυνον να εμπέσωμεν εις τας δυσμενεστέρας των περιστάσεων, διότι ουδένα εξ υμών διαφεύγει μετά τινων και οποίαν ισχύν εκπροσωπούντων των δευτέρων τούτων συμπράττουσιν εκείνοι, μεθ' ων νομίζει ο κ. βουλευτής Αττικής ότι θα είναι αναπόφευκτος η σύγκρουσις της Ελλάδος. Εάν δε νομίζη ότι είναι εύθετος η στιγμή ίνα πολεμήσωμεν κατά πάντων εκείνων μετά των οποίων εκείνοι καθ' ημών θα επήρχοντο, εάν ημείς επιτιθέμεθα κατ' αυτών, λέγει τι το οποίον δεν δύναμαι τη αληθεία να εννοήσω πώς είναι δυνατόν να υποστηριχθή.

»Αλλ' ο κ. βουλευτής Αττικής δεν παρέλειψε να εκθέση γενικωτέρας τινας πολιτικάς γνώμας εκ της διακοπής ενός των κ.κ. βουλευτών απόπως αναμείξαντος τον Ανεύθυνον Παράγοντα εν τη συζητήσει. Ενόμισεν ότι, ίνα κολάση την ατοπίαν, έπρεπε να καταστήση αντικείμενον συζητήσεως την θέσιν του Ανευθύνου Παράγοντος και ου μόνον την θέσιν, αλλά και το πρόσωπον Αυτού εν τη αιθούση ταύτη. Δεν είναι επιτετραμένον ούτε να προ-

κληθή, αλλ' ούτε και να παρακολουθηθή προκληθείσα συζήτησις επί του εδάφους τούτου. Περί του ποία είναι η προσωπική επί του α' ή β' πεδίου ενεργείας ικανότης του προσώπου του σήμερα κατέχοντος την θέσιν του Ανευθύνου Παράγοντος, δεν νομίζω, ότι είναι δυνατόν να γίνη συζήτησις. Εκείνο όμως το οποίον δυνάμεθα και οφείλομεν να συζητήσωμεν, είναι, εάν τα δικαιώματα, τα οποία πολιτικώς προσήκουσιν εις τον Ανεύθυνον Παράγοντα εξησκήθησαν και ηδύνατο να εξασκηθώσι συμφώνως προς τα όρια του διέποντος ημάς πολιτεύματος.

»Ωμολόγησεν ο κ. βουλευτής Αττικής ότι η γενομένη κατά Φεβρουάριον κρίσις ορθώς εγένετο κατά τους όρους του πολιτεύματος. Ωμολόγησεν ότι δεν ήτο εστερημένος της εξουσίας ο Ανεύθυνος Παράγων να διαφωνήσῃ προς την πολιτικήν, την οποίαν επρόκειτο να επιδιώξῃ, ώστε να καταλαμβάνεται υπο στυγνῆς οδύνης, έδωκε, λέγω, πάσαν ευκαιρίαν εις αυτόν ίνα αντί της στυγνῆς ταύτης οδύνης απορρίψῃ την πολιτικήν της Κυβερνήσεως.

»Αλλ' ο κ. βουλευτής Αττικής λέγει προς ημάς ότι δεν ενόμιζεν ότι τούτο ήτο ενδεδειγμένον και ενόμισε πρέπον την κυβέρνησιν την τοιαύτην ακολουθούσαν πολιτικήν, ώστε να τον πληροί στυγνή οδύνη, να την συνδράμῃ και να έλθῃ εις σύμβασιν μετ' αυτής και όχι εις εμπιστοσύνην.

»Κύριοι, δεν δύναμαι να εξακολουθήσω επί τοιούτου εδάφους συζήτησιν. Η Κυβέρνησις ζητεί παρά της Βουλῆς την εμπιστοσύνην αυτής. Η Βουλή γνωρίζει την πολιτικήν την οποίαν μετέρχεται η Κυβέρνησις. Η Βουλή γνωρίζει την πολιτικήν την οποίαν ο αξιότιμος εξ Αττικής βουλευτής εισηγήθη εις την Βουλήν. Απόκειται να δώσῃ την ψήφον της εκλογῆς μεταξύ της πολιτικῆς ταύτης και της πολιτικῆς εκείνης».

Μετά το Γούναρη μίλησε ο Δημ. Ράλλης και κατόπιν ο Ελ. Βενιζέλος για να απαντήσῃ σε όσα ο Γούναρης, κυρίως, και ο Ράλλης ανάφεραν για την πολιτική του. Η αγόρευση του Ελ. Βενιζέλου υπήρξε μακρά και εξόχως εύγλωττη. Υποστήριξε με θέρμη την πολιτική του, υπερασπίσθηκε τις απόψεις του, σύμφωνα με τις οποίες επιβαλλόταν η ανάγκη της συμμετοχῆς της Ελλάδας στον πόλεμο παρά το πλευρό της Αντάντ, εξέθεσε και ανέλυσε τα ωφελήματα, τα οποία η Ελλάδα είχε λόγω της συμμετοχῆς της στον πόλεμο και κατάληξε:

«Ε. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ: Συνεπλήρωσα ό,τι είχον να είπω. Οφείλω

ὁμως να δώσω την υστάτην συμβουλήν να εγκαταλείψητε τας αντιλήψεις της πολιτικής της Παλαιάς Ελλάδος, ήτις εκράτει αυτήν μέχρι των παλαιών της συνόρων. Είναι βαρείαι αι ευθύναι τας οποίας αναλαμβάνετε απέναντι της θελήσεως του λαού, απέναντι της Χώρας, και απέναντι των πραγμάτων, τηρούντες αυτήν την εναντίαν πολιτικήν. Και εις τον βίον των ατόμων και εις τον βίον των εθνών εις είναι ο κοινός νόμος. Ο νόμος του διηνεκούς αγώνος. Τότε ζώσι και τότε μεγαλύνονται τα έθνη. Είναι αληθές ότι μετά τους δύο πολέμους δεν ηύρομεν ακόμη την ευκαιρίαν να αναπτύξωμεν τα εκ των Ν. Χωρών αγαθά, άτινα θα έβλεπεν ο λαός. Ο λαός δεν είδε πράγματι μέχρι τούδε τίποτε και θυσίας του ζητούμεν πάλιν. Αλλά με αυτάς θα δυνηθώμεν να εξασφαλίσωμεν τα κεκτημένα και να μεγαλύνωμεν το Κράτος εις το οποίον θα εύρη την ευημερίαν του;

»Διά τούτο έπαναλαμβάνω ότι η πολιτική σας οδηγεί την Ελλάδα εις όλεθρον, διότι χάνει και πάλιν ευκαιρίαν από εκείνας αίτινες εμφανίζονται κατά χιλιετηρίδας».

44. ΔΙΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΕΚΛΟΓΕΣ

ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ της αρνητικής ψήφου της Βουλής υπήρξαν άμεσες. Προς στιγμή υπήρξε τάση να διαλυθεί η Βουλή της 31ης Μαΐου, αλλ' ο Δημήτριος Γούναρης, σαν αρχηγός του μεγαλύτερου κόμματος της Συμπολιτεύσεως εισηγήθηκε αντίθετα στο βασιλέα την ανάθεση της εντολής στο γηραιό και σεβαστό πολιτευτή Στέφανο Σκουλούδη. Η εισήγηση αυτή έγινε, διότι ο βασιλεύς είχε τη γνώμη ότι έπρεπε ν' αναλάβει και πάλι την κυβέρνηση ο Δ. Γούναρης. Εκείνος όμως, για τους γνωστούς λόγους, αρνήθηκε και δέχτηκε μόνο να μετάσχει της κυβερνήσεως όλων των πρώην πρωθυπουργών και άλλων προσωπικότητων.

Πράγματι, ο Σκουλούδης κλήθηκε, δέχτηκε την εντολή και στις 25 Οκτωβρίου ορκίστηκε νέα κυβέρνηση με την ακόλουθη σύνθεση:

ΣΤ. ΣΚΟΥΛΟΥΔΗΣ: Πρωθυπουργός και υπουργός Εξωτερικών.

Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ: Εσωτερικών.

ΣΤ. ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ: Οικονομικών.

Γ. ΘΕΟΤΟΚΗΣ: Εθνικής Οικονομίας.

ΔΗΜ. ΡΑΛΛΗΣ: Συγκοινωνίας.

Α. ΜΙΧΕΛΙΔΑΚΗΣ: Παιδείας.

Ι. ΓΙΑΝΝΑΚΙΤΣΑΣ: Στρατιωτικών.

Π. ΚΟΥΝΤΟΥΡΙΩΤΗΣ: Ναυτικών.

Η σύνθεση της κυβερνήσεως ήταν λανθασμένη. Η ανάθεση εκ νέου του υπουργείου Στρατιωτικών στο στρατηγό Γιαννακίτσα αποτελούσε πρόκληση κατά του Βενιζέλου, όπως πρόκληση ήταν η υπουργοποίηση του Μιχελιδάκη, που ήταν προσωπικός αντίπαλος του Βενιζέλου στην Κρήτη.

Ήταν προφανές ότι οι δυο τελευταίες περιπτώσεις οφείλονταν σε υπόδειξη των Ανακτόρων, την οποία δέχτηκε ο Σκουλούδης, παρά τις επιφυλάξεις του Δ. Γούναρη. Και το χειρότερο ήταν μια άλλη χειρονομία του Στέμματος. Ο βασιλεύς ονόμασε τον υποστράτηγο Γιαννακίτσα γενικό υπασπιστή του, προφανώς για ικανοποίησή του για την εναντίον του επίθεση.

Ατυχώς τα πάθη είχαν οξυνθεί και η ψυχραιμία είχε εγκαταλείψει και τις δυο πλευρές. Η δε βασιλική ενέργεια ήταν φυσικό να προκαλέσει την εξέγερση του Ελ. Βενιζέλου, που είχε επιτεθεί βίαια κατά του Γιαννακίτσα κατά το επεισόδιο στη Βουλή.

Όλα αυτά δεν ήταν καλοί οιωνοί. Ο διχασμός είχε βλαστήσει στον ελληνικό χώρο και αμφότερες οι πλευρές κινούνταν με βάση αδιάλλακτες αρχές και με άκρα επιθετικότητα. Αλλά συγχρόνως η στάση της βενιζελικής πλειοψηφίας καθιστούσε αδύνατη την ομαλή λειτουργία του Κοινοβουλίου, αφού οι απόψεις της συντηρητικής παρατάξεως δε γίνονταν δεκτές.

Η κατάσταση αυτή οδηγούσε σε αδιέξοδο, το οποίο λύθηκε με τη διάλυση της Βουλής. Η νέα κυβέρνηση προσυπόγραψε το Βασιλικό Διάταγμα της 29ης Οκτωβρίου, με το οποίο διαλυόταν η Βουλή της 31ης Μαΐου και προκηρύσσονταν νέες εκλογές για την 6η Δεκεμβρίου 1915, η δε νέα Βουλή εκαλείτο για τις 15 Ιανουαρίου 1916.

Ενώπιον αυτής της καταστάσεως ο Ελ. Βενιζέλος και το κόμμα των Φιλελευθέρων αποφάσισαν την αποχή από τις εκλογές, την οποία ανάγγειλε ο ίδιος ο αρχηγός του κόμματος με διακήρυξή του προς τον ελληνικό λαό. Ο Βενιζέλος υποστήριξε ότι η δεύτερη διάλυση της Βουλής για την αυτή αιτία ήταν παράνομη και ότι ο βασιλεύς Κωνσταντίνος παρέβη το Σύνταγμα. Είναι όμως αληθές ότι δεν υπήρχε συνταγματική απαγόρευση και ότι η προσφυγή στο λαό ήταν η σωστή δημοκρατική λύση. Η διαφορά ήταν ότι η όλη ατμόσφαιρα ήταν φορτισμένη και τα πάθη είχαν φτάσει σε υψηλό βαθμό, διότι

τώρα η μανία των οπαδών του Βενιζέλου στρεφόταν καταφανώς κατά του Στέμματος, γεγονός που κανένα καλό δεν προσιώνιζε.

Πάντως, με την αποχή των Φιλελευθέρων οι εκλογές έγιναν στις 6 Σεπτεμβρίου και σ' αυτές το κόμμα των Εθνικοφρόνων του Δ. Γούναρη έλαβε την απόλυτη πλειοψηφία. Η διαφορά είναι ότι ενώ κατά τις εκλογές της 31ης Μαΐου είχαν ψηφίσει 730.000 εκλογείς, στις 6 Δεκεμβρίου ψήφισαν 230.000. Τούτο δεν οφειλόταν μόνο στην αποχή των Φιλελευθέρων, αλλά και στο γεγονός ότι 300.000 εκλογείς είχαν επιστρατευτεί.

Πριν συνέλθει η νέα Βουλή, η κυβέρνηση ανασχηματίστηκε λόγω του θανάτου του Γ. Θεοτόκη, τον οποίο αναπλήρωσε στο υπουργείο Εθνικής Οικονομίας ο Δ. Γούναρης.

Όταν ο Σκουλούδης εμφανίστηκε στη νέα Βουλή τόνισε στις προγραμματικές του δηλώσεις ότι η κυβέρνηση θα συνεχίσει την πολιτική χάρη της οποίας συγκροτήθηκε, την πολιτική του να συντηρήσει άθικτες τις εθνικές δυνάμεις και να χρησιμοποιήσει αυτές αποκλειστικά για τα εθνικά συμφέροντα.

Επίσης υπογράμμισε ότι *«την πολιτικήν αυτήν ενέκρινε διά της μεγίστης αυτού πλειοψηφίας και ο Ελληνικός λαός προς τον οποίον εγένετο έκκλησις διά της παρά της Α.Μ. του Βασιλέως ασκήσεως του συνταγματικού αυτού προνομίου διαλύσεως της Βουλής συμφώνως προς τα διά του καταστατικού χάρτου της Πολιτικής κεκανονισμένα»*.

45. ΕΚΤΡΑΧΥΝΟΝΤΑΙ ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ

Η ΣΥΝΕΧΙΖΟΜΕΝΗ απόβαση συμμαχικών δυνάμεων στη Θεσσαλονίκη, προκληθείσα, είτε όχι, από τον Ελ. Βενιζέλο μετέβαλε το σκηνικό και έφερε σχεδόν την Ελλάδα, παρά τη θέλησή της, μεταξύ των εμπολέμων. Ο βασιλεύς Κωνσταντίνος σε συνάντησή του με τους πρεσβευτές της Γαλλίας και της Αγγλίας δήλωσε ότι καμιά μεταβολή δε θα επερχόταν στη στάση της Ελλάδας και ότι τόσο η ελληνική επιστράτευση όσο και η συμμαχική απόβαση θα συνεχίζονταν. Και πρόσθεσε:

«Θεωρώ καθησυχαστική την βεβαίωσιν της Γαλλικής Κυ-

βερνήσεως ότι θα διευθύνη τα στρατεύματά της αμέσως προς την Σερβίαν, η οποία πραγματικώς έχει ανάγκην της βοηθείας σας. Αλλ' ως εδήλωσα, επιθυμία μου είναι να μην εκθέσω την Ελλάδα εις σύγκρουσιν με τους στρατούς των Μεγάλων Δυνάμεων. Θα διατηρήσωμεν λοιπόν την ουδετερότητα, εφ' όσον τούτο γίνη δυνατόν».

Φαίνεται όμως ότι διαφορετική γνώμη είχε ο αρχηγός των συμμαχικών δυνάμεων στρατηγός Σαράιγ, για τον οποίο θ' ασχοληθούμε εκτενέστερα παρακάτω. Ο αφίκορος αυτός στρατηγός, πριν συγκεντρώσει επαρκείς δυνάμεις, έστειλε μικρή συμμαχική δύναμη προς τα Σκόπια με την εντολή να κτυπήσει τα επερχόμενα στρατεύματα. Δυο ημέρες κράτησε η μάχη αυτή στο Κριβολάκ και κατόπιν ισχυρής πίεσεως των γερμανοαυστριακών η συμμαχική δύναμη υποχώρησε καταδιωκόμενη μέχρι τα ελληνικά σύνορα, εντός των οποίων κατέφυγε.

Τότε ακριβώς σημειώθηκε η περιπλοκή. Οι Γερμανοί απείλησαν ότι θα εισέβαλαν στο ελληνικό έδαφος αν οι σύμμαχοι, που είχαν καταφύγει σ' αυτό, δεν αποπλίζονταν κατά τα διεθνή νόμιμα, ενώ οι σύμμαχοι δήλωσαν προς την Ελληνική Κυβέρνηση ότι κάθε απόπειρα εφαρμογής τέτοιων μέτρων σε βάρος τους θα αντιμετωπιζόταν σαν εχθρική πράξη. Ευτυχώς την κατάσταση έσωσε η παρέμβαση του βασιλέως Κωνσταντίνου, ο οποίος παρακάλεσε τον Κάιζερ να σεβαστεί την ελληνική ουδετερότητα και ο Γερμανός αυτοκράτορας δέχτηκε. Αλλά αυτό ήταν κάτι το προσωρινό, γιατί οι στρατιές του Φον Μάκενσεν κατέβαιναν προς το νότο.

Πάντως, ο Σαράιγ, ενώπιον των γερμανικών απειλών, διέταξε την κατασκευή αμυντικών έργων προ της Θεσσαλονίκης, γεγονός που ουσιαστικά θα μετέφερε τον πόλεμο μέσα στο χώρο της ελληνικής επικράτειας. Η κυβέρνηση Σκουλούδη, που βρισκόταν σε δύσκολη θέση πέτυχε κατόπιν δύσκολων διαπραγματεύσεων την ακόλουθη συμφωνία:

«Εάν συνεπεία των κινήσεών των τα συμμαχικά στρατεύματα επέσυραν πολεμικές ενεργείας επί Ελληνικού εδάφους, τα Ελληνικά στρατεύματα θα απεσύροντο ώστε να αφήσουν εις τα αντιμαχόμενα μέρη πεδίον ελεύθερον προς εξάντλησιν της πάλης των».

Ήταν μια συμφωνία απελπισίας, η οποία αναγνώριζε ότι η παραβίαση των συνόρων μας ήταν πολύ πιθανή. Η κυβέρνηση Σκουλούδη στο μεταξύ, της οποίας κύριος παράγοντας ήταν ο Δημήτριος Γούνα-

ρης, σαν αρχηγός του μεγαλύτερου Κόμματος της Συμπολιτεύσεως, αντιμετώπισε ένα άλλο πρόβλημα. Ο σερβικός στρατός, ο βασιλεύς Πέτρος και η κυβέρνησή του κατέφυγαν στην Κέρκυρα, νησί συμμαχικής χώρας και έτυχαν θερμής υποδοχής. Όταν όμως τα στρατεύματά του αναδιοργανώθηκαν και ζήτησαν από την ελληνική κυβέρνηση τα μέσα μεταφοράς τους στο Μακεδονικό Μέτωπο δημιουργήθηκε περίπλοκο ζήτημα. Η Ελλάδα δέχτηκε πρόθυμα να διευκολύνει τη μετακίνηση, αλλά όχι διά ξηράς, πράγμα που θα αναστάτωνε τις συγκοινωνίες και θα έμπλεκε την Ελλάδα. Ο Σκουλούδης πρότεινε τη μεταφορά στη Θεσσαλονίκη από τη θάλασσα, αλλά ο Σαράιγ διαφώνησε κι επικαλέστηκε τον κίνδυνο των γερμανικών υποβρυχίων, τα οποία, κατά τη φαντασία του, είχαν βάση στις ελληνικές θάλασσες. Χρειάστηκαν σκληρές διαπραγματεύσεις για να γίνει δεκτή η ελληνική άποψη και ολόκληρος ο σερβικός στρατός που διασώθηκε μεταφέρθηκε με ελληνικά σκάφη στη Θεσσαλονίκη σώος και ασφαλής.

Στο μεταξύ ο Σαράιγ άπλωνε τα πλοκάμια του σε βάρος της ελληνικής κυριαρχίας πέρα από τη Θεσσαλονίκη. Με τον ισχυρισμό ότι η γερμανική προπαγάνδα υπό το βαρώνο Σενκ δρούσε στην Ελλάδα, εγκαταστάθηκε στην Αθήνα πολυπληθές κλιμάκιο της γαλλικής μυστικής υπηρεσίας υπό τον πλωτάρχη Ροκφείγ, ο οποίος, κατά παράβαση κάθε νόμου, εξαπόλυσε δίωξη εναντίον οποιουδήποτε στον οποίον αποδιδόταν η ιδιότητα του γερμανόφιλου.

Ιδιαίτερα είχε κυκλοφορήσει φήμη περί υπάρξεως γερμανικών υποβρυχίων, αλλά όταν, κατόπιν καταγγελιών της βρετανικής πρεσβείας, ο ναύαρχος Καρ διενέργησε εξονυχιστική έρευνα για το θέμα των γερμανικών υποβρυχίων, καμιά από τις καταγγελίες αυτές δεν αποδείχτηκε βάσιμη.

Εξάλλου, η δραστηριότητα της γαλλικής μυστικής υπηρεσίας που είχε αναπτυχθεί είχε προκαλέσει αναταραχή στη χώρα, ο δε Κ. Σακελλαρόπουλος στη «Σκιά της Δύσεως» γράφει:

«Θα έλεγε κανείς ότι αι Γαλλικαί εκείναι υπηρεσίαι δεν είχαν άλλον προορισμόν παρά να δίδουν εις τον βαρώνον Σενκ τα όπλα της καταθονίας προσπαθείας του να εξερεθίξη αδιακόπως τους Έλληνας κατά των Συμμάχων».

Και είναι βέβαιο γεγονός ότι και οι δύο αντίπαλες προπαγάνδες κινούνταν με δραστηριότητα, ότι πολύς χρυσός χρησιμοποιήθηκε και απ' τα δύο μέρη, ότι ενδεχομένως υπήρξαν και από τις δύο πλευρές άτομα πρόθυμα προς εξαγορά, αλλά το γεγονός αυτό μεγαλοποιήθηκε από τον πλωτάρχη Ροκφείγ και πήρε διαστάσεις πολύ πέρα από την πραγματικότητα.

Ο κύριος υπεύθυνος της εκτραχύνσεως των πραγμάτων ήταν ο πρεσβευτής της Γαλλίας Γκυγιεμέν, που, ξεχνώντας το διπλωματικό του ρόλο και τους κανόνες της διπλωματικής υπηρεσίας, έλαβε ανοικτά μέρος στις ελληνικές πολιτικές διαμάχες ταχθείς παρά το πλευρό του Ελ. Βενιζέλου επικροτών τα θάρβαρα μέτρα του Σαράιγ και του Ροκφέιγ.

Η φήμη των εκτρόπων αυτών έφτασε μέχρι το Γάλλο πρωθυπουργό Μπριάν, ο οποίος απηύθυνε στον Γκυγιεμέν επιστολή στην οποία έγραφε:

«Οι Γάλλοι πράκτορες, διπλωματικοί ή στρατιωτικοί, οφείλουν να καταβάλουν όλην την απαιτούμενη προσοχήν, ώστε να θίγεται όσον το δυνατόν ολιγότερον από τας ενεργείας εις τας οποίας μας υποχρεώνουν αι ανώτεραι στρατιωτικάί αρχαί, η υπερηφάνεια ενός λαού φίλου, μεγάλου, λόγω των αναμνήσεων και των ελπίδων του. Η σταθερότης μας δεν πρέπει να είναι θαναυσότης. Πρέπει να αποφεύγονται μέτρα των άκρων, τα οποία θα ημπορούσαν να κάνουν την Ελλάδα να πέση εις τας αγκάλας των Γερμανών. Πρέπει να μεταχειριζόμεθα τους Έλληνας ως ενδεχομένους και πιθανούς συμμάχους, των οποίων η σύμπραξις θα έχη την μεγαλυτέραν δι' ημάς αξίαν, όταν η αμυντική βάση της Θεσσαλονίκης μεταβληθή εις βάση επιθετικήν».

46. Η ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΤΟΥ ΝΤΕΝΥ ΚΟΣΣΕΝ

ΓΙΑ ΝΑ γίνει κατανοητή η ραγδαία εξέλιξη των πραγμάτων πρέπει να αναφερθούν ορισμένα σημαντικά γεγονότα, τα οποία σχετίζονται με την παρουσία των συμμαχικών στρατευμάτων στην Ελλάδα, που υποτίθεται ότι έφτασαν για να βοηθήσουν τη Σερβία, αλλά στην πραγματικότητα στράφηκαν εναντίον της Ελλάδας. Και στο σημείο αυτό ανακύπτει το τεράστιο λάθος των συμμαχικών κυβερνήσεων, που ενώ εξαπατούντο επί μήνες από τη Βουλγαρία, ξέσπασαν το μένος τους εναντίον της ουδέτερης Ελλάδας. Δικαιολογίες πραγματικές ή φανταστικές υπάρχουν, αλλά αυτό δεν αίρει το θάρος της ευθύνης.

Λίγο πριν από την άνοδο στην αρχή της κυβερνήσεως Σκουλούδη, οι Σύμμαχοι είχαν καταλάβει την Κέρκυρα, στην οποία όμως η

Ελλάδα παρά την αρχική διαμαρτυρία, συγκατένευσε για να ανασυγκροτηθούν οι σερβικές δυνάμεις, που είχαν καταφύγει εκεί. Ήταν μια φιλική χειρονομία που οφειλόταν σε συμμαχική χώρα που δοκιμαζόταν πάλι από την αργοπορημένη και ουσιαστικά ανύπαρκτη συμμαχική βοήθεια.

Αλλά ο Σαράιγ, ξεχνώντας τη Σερβία, οργάνωσε περί τη Θεσσαλονίκη αμυντικά έργα, εξ αφορμής των οποίων η μακεδονική πρωτεύουσα βομβαρδίστηκε από γερμανικά αεροπλάνα. Έξαλλος ο φαντασιόπληκτος Γάλλος στρατηγός προβαίνει στις 17 Δεκεμβρίου 1915 στη σύλληψη των προξένων των Κεντρικών Αυτοκρατοριών στη Θεσσαλονίκη με την κατηγορία της κατασκοπίας και πραγματοποιεί την απέλασή τους. Η ελληνική κυβέρνηση διαμαρτυρήθηκε, αλλά δεν έλαβε καμιά απάντηση.

Σε λίγο οι Σύμμαχοι κατέλαβαν το στρατηγικής σημασίας λιμάνι του Αργοστολίου και ευθύς αμέσως εξαπέλυσαν βίαιη επίθεση κατά του προ της Θεσσαλονίκης φρουρίου Καραμπουρνού, το οποίο κατέλαβαν. Πρέπει να σημειωθεί, ότι ο πρίγκηπας Νικόλαος, άνθρωπος ψυχραιμος και σύζυγος Αγγλίδας πριγκήπισσας, εξέφρασε ως εξής την αγανάκτησή του στον Γκυγιεμέν: *«Είσθε αδέξιοι και θάναυσοι, όπως οι Γερμανοί. Τους συχαίνομαι. Δεν αξίζετε περισσότερο από αυτούς».*

Η έκρυθμη αυτή κατάσταση επέβαλε κάποια εξήγηση με το βασιλέα Κωνσταντίνο. Τη ζήτησε ο Μπριάν και ο Ζοφρ, οι οποίοι διέταξαν το Σαράιγ να επισκεφτεί το βασιλέα Κωνσταντίνο. Ήλθε ο Σαράιγ, έγινε δεκτός με θερμότητα από το βασιλέα αλλά χωρίς θετικό αποτέλεσμα. Αλλά πριν από αυτή τη συνάντηση ο Κωνσταντίνος είχε δεχθεί το Γάλλο δημοσιογράφο Ρατώ, στον οποίον είπε:

«Κοιτάξατέ με. Έχω ύφος ψεύστου ή προδότου; Και όταν λέγω ότι θα μείνω ουδέτερος, διατί δίδουν την εντύπωσιν ότι θα δώσω διαταγάς εις τον στρατόν μου να επιτεθή εναντίον του αγγλογαλλικού εκστρατευτικού σώματος; Ούτε ανόητος είμαι, ούτε παράφρων και γνωρίζω άριστα ότι αι ακταί και αι πόλεις της Ελλάδος είναι εις το έλεος του στόλου σας».

Επειδή όμως υπήρχε ανάγκη ευρύτερης διαφώτισης της ξένης κοινής γνώμης και της κυβερνήσεως των Συμμάχων, ο βασιλεύς κάλεσε στην Ελλάδα τον Αμερικανό δημοσιογράφο Πάξτον Χίμπεν του Πρακτορείου «Ηνωμένος Τύπος», προς τον οποίο εξέφρασε το βαθύ παράπονό του για τη στάση της Γαλλίας και της Αγγλίας, για την κα-

τάληψη ελληνικών εδαφών, την καταστροφή χωριών και εξάρθρωση της οικονομίας για να προσθέσει: «Είναι τουλάχιστον κενοί λόγοι να ομιλούν η Αγγλία και η Γαλλία διά την υπό της Γερμανίας παραβίασιν της ακεραιότητος του Βελγίου και του Λουξεμβούργου, κατόπιν των όσων διέπραξαν εδώ».

Και αφού ανέφερε ότι η γαλλική λογοκρισία δεν επέτρεψε τη δημοσίευση κατευναστικής ελληνικής ανακοινώσεως κατάληξε με τις εξής λέξεις: «Η ιστορία της εις τα Βαλκάνια πολιτικής της Αντάντ αποτελεί ένα κολοσσιαίον σφάλμα μετά το άλλο. Εκνευρισμένοι σύμμαχοι από την αποτυχίαν των εις κάθε βαλκανικόν υπολογισμόν ξεσπούν εις θάρος της Ελλάδος... Τους προειδοποιήσαμεν ότι η εκστρατεία της Καλλιπόλεως θα αποτύγχανεν. Ότι αι διαπραγματεύσεις με την Βουλγαρίαν θα απέβαινον άκαρποι... Δεν ηθέλησαν να μας πιστεύσουν. Και τώρα στρέφονται εναντίον της Ελλάδος. Εσκεμμένως απεμπόλησαν τους τίτλους επί των συμπαθειών των Ελλήνων. Κατά την έναρξιν του πολέμου το 80% συνεπάθει την Αντάντ. Σήμερον ούτε το 40% ούτε το 20% θα έδιδε χείρα βοηθείας εις τους Συμμάχους».

Ο βασιλεύς είχε δίκιο σε όσα είπε, αλλά λησμόνησε ότι δεν είχε δικαίωμα να δίνει συντεντεύξεις. Και για τούτο ο Μπριάν μιλώντας για τη συνέντευξη Χίμπεν προς τον Έλληνα πρεσβευτή στο Παρίσι Αθαν. Ρωμάνο του δήλωσε: «Ο βασιλεύς θα έκαμε καλλίτερα να μην ασχολείται με την δημοσιογραφίαν» («Πολιτική Ιστορία Νεωτέρας Ελλάδος», Σ. Μαρκεζίνη, τόμος 4, σελ. 110 - 114).

Αλλά ο Μπριάν και οι άλλοι σύμμαχοι ηγέτες μέσα στη θαλπωρή των γραφείων τους και με τις αλληλοσυγκρουόμενες πληροφορίες των εκπροσώπων τους στην Ελλάδα δεν ήταν ασφαλώς σε θέση ν' αντιληφθούν το δράμα που παιζόταν στον ελληνικό χώρο. Πάντως ο Μπριάν δεν εστερείτο φιλικής διαθέσεως. Για να διαφωτιστεί καλύτερα για την πραγματικότητα έστειλε στην Ελλάδα τον επιφανή φιλέλληνα Ντενύ Κοσσέν, ο οποίος έγινε δεκτός με ενθουσιασμό από τον ελληνικό λαό. Στη συνάντησή του με τον Κωνσταντίνο ο βασιλεύς του είπε ότι «ήτο Έλλην και μόνον Έλλην» και ρώτησε γιατί οι Σύμμαχοι αρνήθηκαν να εγγυηθούν την ακεραιότητα της Ελλάδας.

Και πρόσθεσε: «Η Ελλάς είναι ελεύθερη χώρα η οποία, ως είχε δικαίωμα, απεφάσισε να μείνη ουδετέρα. Αλλά, ακούσατέ με καλά. Ποτέ ο στρατός μου δεν θα κτυπήση τους συμμάχους. Περί τούτου εβεβαίωσα επανειλημμένως την Κυβέρνησίν σας. Είναι δι' εμέ προβληματικόν να τίθεται υπό αμφισβήτησιν ο λόγος μου. Βεβαίως έχει δημιουργηθή εις την Θεσσαλονίκην μία ειδική κατάστασις, η οποία

επιβάλλει ωρισμένα μέτρα. Τι ζητείτε σχετικώς με αυτήν; Τι ζητεί ο στρατηγός Σαράιγ; Είπατέ μου το καθαρά».

Ο Ντενύ Κοσσέν έσπευσε στη Θεσσαλονίκη, όπου πληροφορήθηκε ότι ετοιμαζόταν συμμαχική επίδειξη στο Αιγαίο και αποκλεισμός των ελληνικών παραλιών. Ανήσυχος ο Κοσσέν ειδοποίησε τη γαλλική κυβέρνηση ότι τα μέτρα αυτά θα έφερναν την καταστροφή. Και η ανησυχία του κορυφώθηκε όταν, αφού έφτασε στον Πειραιά, έμαθε ότι είχαν κατασχεθεί φορτία σίτου.

Πριν ασχοληθούμε με το κρίσιμο αυτό σημείο, θα πρέπει ν' αναφερθούμε ότι παράλληλα προς τον Κοσσέν είχε επισκεφτεί την Αθήνα και ο Άγγλος υπουργός των Στρατιωτικών λόρδος Κίτσεναρ, ο οποίος στη φιλικότατη συνομιλία του με το βασιλέα «σοβαρότατα ενίσχυσε τον εις την αντίληψιν ότι δεν έπρεπε η Ελλάς να εγκαταλείψη την ευμενή πάντως διά τους Συμμάχους ουδετερότητά της. Εξ άλλου ολίγον μετά τον Κοσσέν επεσκέφθη την Ελληνικήν πρωτεύουσαν ο Γάλλος στρατηγός Καστελνώ, που έγινε δεκτός με τις ίδιες τιμές και εκδηλώσεις. Και εκ των συνομιλιών του με τον Βασιλέα απέκόμισε τις ίδιες εντυπώσεις». (Κ. Σακελλαρόπουλου: «Η σκιά της Δύσεως» σελ. 319 - 322).

47. ΓΚΥΓΙΕΜΕΝ, ΣΑΡΑΪΓ ΚΑΙ ΡΟΚΦΕΪΓ

ΟΛΑ ΑΥΤΑ όμως ήταν μάταια, διότι τα γεγονότα έτρεχαν με ταχύτητα αστραπής. Πριν φτάσουμε σ' αυτά, θα επικαλεσθούμε τα στοιχεία που παρουσιάζει ο σερ Μπάζιλ Τόμσον, αρχηγός τότε της περίφημης «Ιντέλλιτζενς Σέρβις» στο βιβλίο του με τον τίτλο «Η εν Ελλάδι μυστική υπηρεσία των Συμμάχων», όπου σκιαγραφεί τους από συμμαχικής πλευράς πρωταγωνιστές του Ελληνικού δράματος. Γράφει λοιπόν ο σερ Μπάζιλ Τόμσον:

«Η πρώτη επίσημος πράξις του Ροκφέιγ (αρχηγού της Γαλλικής μυστικής υπηρεσίας στην Ελλάδα) υπήρξε να πείση τον πρέσβη της Γαλλίας να συγκεντρώση όλους τους προξένους και υποπροξένους της χώρας του εν Ελλάδι κατ' επίφασιν όπως τους ζητήσει την συνδρομήν των, πράγματι όμως όπως θέση τας

βάσεις πολιτικής υπονομεύσεως της Ελληνικής Κυβερνήσεως και προπαρασκευής της κατοχής της χώρας... Ο κ. Γκυγιεμέν, πρέσβυς της Γαλλίας, νεοφερμένος εις τον τόπον και, όπως φαίνεται ανίκανος να ακολουθήση ιδίαν γραμμήν, έπεσε μετ' ολίγον υπό την επήρειαν του Ροκφέιγ. Το ζήτημα, όπως το έβλεπε ο Ροκφέιγ (και ο εύπιστος και καχύποπτος Σαράιγ το κατάπιε) ήτο να διαστραφούν τα γεγονότα. Ο Βασιλεύς έπρεπε να παρασταθή ως τύραννος... ότι ήτο συνεννοημένος με την Γερμανικήν Αυλήν καθώς και οι υπουργοί του. Η Ελληνική Κυβέρνησις έπρεπε να παρασταθή ως εξαπατήσασα τους Συμμάχους με γλυκόλογα, ότι ετοιμάζε σατανικάς παγίδας όπως θαραθρώσει τα συμμαχικά στρατεύματα της Θεσσαλονίκης. Ότι ανεφοδίαζε κρυφά τα γερμανικά υποβρύχια. Όσον αφορά τον Βενιζέλον ήτο ανάγκη να παρασταθή φλογερός πατριώτης εκπροσωπώντας επιδιώξεις ενός λαού τεθέντος υπό ζυγόν (από τον Βασιλέα του). Αυτό είναι το έργον εις το οποίον αφοσιώθη ο Ροκφέιγ».

Και συνεχίζει ο σερ Μπάζιλ Τόμσον:

«Εγκατεστάθη εις το κτίριο της εν Αθήναις Γαλλικής Σχολής και ήρχισε πάραυτα στρατολογών τα κοινωνικά αποβράσματα και συγκροτών δι' αυτών μυστικήν υπηρεσίαν ήτις κατόπιν μετεβλήθη εις μυστικήν αστυνομίαν. Μέγας αριθμός των πρακτόρων του ήτο εξ εκείνων που ανήκαν εις την υπηρεσίαν της Γερμανίας. Παρασυρόμενος υπό το πνεύμα αυτό ο Γκυγιεμέν τηλεγράφησε προς το γαλλικό υπουργείο Ναυτικών ότι η Ελλάς επρόκειτο να κλείση τους λιμένας με νάρκας και συνεπώς ήτο ανάγκη να καταπλεύση ο γαλλικός στόλος εις τον Σαρωνικόν. Επί πλέον είχεν εισηγηθή εις τον Μπριάν την ανάγκην καταστροφής του Ελληνικού στόλου και βομβαρδισμού των Αθηνών και του Πειραιώς. Η εγκληματική ενέργεια αποσοβήθηκε όταν ο Ντενύ Κοσσέν, που είχεν επιστρέψει εις την Γαλλίαν, διεφώτισε τον Μπριάν».

Πάντως από το μύθο αυτό κάτι έμεινε, διότι οι συμμαχικές αρχές με διακοίνωσή τους προς την Ελλάδα ζήτησαν τα εξής:

«Ελευθερίαν ναυτικής ενεργείας, ως και το δικαίωμα αναζητήσεως και καταστροφής των υποβρυχίων και των βάσεων ανεφοδιασμού των επί των Ελληνικών ακτών και εντός των χωρικών εδαφών, γερμανικών υποβρυχίων».

Στο βιβλίο του «Η Αντάντ και η Ελλάς» ο Σ. Κοσμέν έγραψε πολύ αργότερα:

«Από του 1915 - 1917 ο Γαλλικός Τύπος δεν έπαυσε σχεδόν καθημερινώς να κατηγορή την Ελλάδα και μετά πάθους διά τον ανεφοδιασμόν των γερμανικών υποβρυχίων. Η εκστρατεία αυτή εξηρέθισε εις ύψιστον βαθμόν την κοινήν γνώμην των Συμμάχων... Εδιάβαζε κανείς καθημερινώς εις τας εφημερίδας των Παρισίων: Η Ελλάς κατήντησε σφηκοφωλιά των γερμανικών υποβρυχίων. Αι ακταί της Ελλάδος κατήντησαν ευρύ κρησφύγετον γερμανικών υποβρυχίων. Τα γερμανικά υποβρύχια μπαίνουν και θγαίνουν από τις ελληνικές θάλασσες, ωσάν να ήταν στο σπίτι των... Τέλος, ο Γαλλικός Τύπος επί πολύ έγινε η ηχώ ενός φανταστικού παραμυθιού, ότι το "Αχιλλείον", η έπαυλις του Γουλιέλμου Β' εν Κερκύρα, ήτο, παρά την αθώαν εμφάνισίν της, μία τρομακτική βάσις υποβρυχίων κατασκευασθείσα ως τοιαύτη από του καιρού της ειρήνης. Και ο Γάλλος αναγνώστης ζαλισμένος, ησθάνετο αγανάκτησιν και απεριόριστον εξαγρίωσιν εναντίον των Ελλήνων και του Βασιλέως των κατά της τοιαύτης φαύλου δολιότητος. Ούτως ηγανάκτουν κατά των Συμμαχικών Κυβερνήσεων διά τα εγκλήματα κατά των στρατιωτών και ναυτών, απαιτούντες να τιμωρήσουν αυστηρώς τον Κωνσταντίον και τους Έλληνας του ».

Για να σταθεί κάπως ο αναγνώστης από την παραζάλη που προκαλούν τα γραφόμενα, λεγόμενα και πραττόμενα, χρειάζεται κάποιο αντίδοτο. Το παρέχει ο Γάλλος ναύαρχος Νταρτίζ Φουρνέ, εκείνος που μαζί με το Ζονάρ θα επέβαλε αργότερα διά της βίας την εκθρόνιση του Κωνσταντίνου. Κατόπιν, όταν άνοιξε τα μάτια και είδε την πραγματικότητα, ιδού τι έγραψε στο βιβλίο του «Πολεμικά αναμνήσεις ενός ναυάρχου»:

«Η υπηρεσία πληροφοριών (Ροκφείγ) μας παρείχε σχεδόν καθ' εκάστην πληροφορίας περί των εχθρικών υποβρυχίων. Ουδέποτε, ουδεμία από τας πληροφορίας αυτάς απεδείχθη ακριβής. Αι πλείστα μάλιστα ήσαν καταφανώς αλλόκοτοι... Η Υπηρεσία Πληροφοριών, μας παρέστη το Αχιλλείον ως βάσιν υποβρυχίων τελείως οργανωμένων, με κινητήν γέφυραν διά πλευρίσμα, με εφοδιασμόν πετρελαίου με σωλήνωσιν προς διοχέτευσιν των καυσίμων τούτων όλων μέχρι θαλάσσης. Η κατά-

ληψις της Κερκύρας έκαμε να εξαφανισθούν όλα αυτά τα παραμύθια.

»Η κινητή γέφυρα ήτο κατασκευασμένη διά τας λέμβους του παλατιού. Οι εφοδιασμοί του πετρελαίου εφανερώθησαν ότι ήσαν ολίγη βενζίνη διά τα αυτοκίνητα, η δε σωλήνωσις προς διοχέτευσιν του πετρελαίου εις τα υποβρύχια απεδείχθη ότι ήτο ο σχετός των ακαθαρσιών της επαύλεως».

Και επειδή, φυσικά, γεννάται η απορία ποια ήταν η πηγή όλων αυτών των επικίνδυνων μύθων, θα δώσουμε πάλι το λόγο στο ναύαρχο Φουρνέ, ο οποίος στο βιβλίο του γράφει:

«Αι αποκαλύψεις του Βενιζελικού τύπου, αι σχετικαί με τον ανεφοδιασμόν εν Ελλάδι των γερμανικών υποβρυχίων είναι ιστός αλλοκότων παραμυθιών. Παρ' όλας τας επανειλημμένας ερεύνας ουδέποτε τα υπ' αυτού του Ροκφείγ διηγούμενα γεγονότα ούτε ένα απεδείχθη ακριβές».

Επειδή, όπως αναφέραμε αρχικά, δεν παραθέτουμε παρά γνώμες τρίτων, θα προσθέσουμε ότι ο ναύαρχος Φουρνέ στο ίδιο βιβλίο επικαλείται άρθρο έμπιστου φίλου του Ελ. Βενιζέλου, που εγγυόταν για την ακρίβειά του για τις περί υποβρυχίων πληροφορίες με την προσθήκη ότι αυτές προέρχονταν από το γραφείο Τύπου του Ελ. Βενιζέλου.

Και ακόμη, ο προαναφερθείς σερ Μπάζιλ Τόμσον αφηγείται ότι επειδή ο πρόξενος της Γαλλίας στην Κέρκυρα διαμαρτυρήθηκε για την παρουσία γερμανικού υποβρυχίου στα εκεί ύδατα, όπου έμεινε 48 ώρες, παρακλήθηκε ο εκεί ευρισκόμενος σε περιπολία κυβερνήτης του ελληνικού αντιτορπιλικού «Νέα Γενεά» να εξετάσει το θέμα, οπότε αυτός διαπίστωσε ότι επρόκειτο για το γαλλικό υποβρύχιο «Παπέν». Κάτι παρόμοιο συνέβη στον ίδιο κυβερνήτη, όταν σε ανάλογη καταγγελία για γερμανικό υποβρύχιο, ζητώντας ν' ανεφοδιασθεί, εξακρίβωσε ότι επρόκειτο για ιταλικό υποβρύχιο.

«Αυτά όλα και όσα ακολουθούν», γράφει στη «Σκιά της Δύσεως» ο Κ. Σακελλαρόπουλος, *«ωχράν μόνον δίδουν εικόνα της εποχής και είναι ανίκανα να αναπαραστήσουν την ατμόσφαιράν της. Σκοτεινήν ατμόσφαιραν μίσους, καχυποψίας, διαβολών, συγχύσεως. Ατμόσφαιραν ανταγωνισμού εξάλλου, τον οποίον ενέπνεον πατριωτικά ελατήρια ευγενή, όσον και ταπεινά προσωπικά πάθη. Ατμόσφαιραν εμφυλίου πολέμου, ο οποίος χωρίς*

να έχη κηρυχθή φανερά ευρίσκετο εις όλας τας ψυχάς και τας πράξεις. Ατμόσφαιραν μολυσμένην από την οργιαστικήν δράσιν των αντιπάλων μυστικών υπηρεσιών και από την από μέρους των αδίστακτον, κυνικήν χρησιμοποίησιν μέσων ακόμη και εγκληματικών δι' οργάνων στρατολογουμένων μεταξύ των αποθρασμάτων της Ανατολής ολοκλήρου. Μεταξύ των συμμαχικών η γαλλική μυστική αστυνομία έδειξε την μεγαλύτεραν δραστηριότητα, αλλά και την μικροτέραν περί την εκλογήν των μέσων συστολών».

Υπερπηδώντας τα εξελισσόμενα, θα κάνουμε το άλμα ν' αναφερθούμε σε όσα έγραψε ο βιογράφος του Μπριάν, Ζορζ Σουαρέζ, για τα θλιβερά νοεμβριανά γεγονότα που επακολούθησαν και που θα εξηγηθούν στη δέουσα σειρά. Έγραψε λοιπόν ο Σουαρέζ:

«Ο Μπριάν, ο οποίος δεν εγνώριζε παρά όσα έστελλαν ο Γκυγιεμέν, και ο Ροκφέιγ, διερωτάτο εάν δεν είχεν απατηθή εις την τρομεράν αυτήν και σκολιάν ιστορίαν των σχέσεών μας με τον Κωνσταντίνον. Μη έχων εις την διάθεσίν του όλα τα αναγκαία πληροφοριακά στοιχεία, και υφιστάμενος τον καταϊγισμόν των ανησυχαστικών τηλεγραφημάτων των πρακτόρων μας εις τας Αθήνας και των επιτιμήσεων του Πουανκαρέ και των φίλων του, ησθάνθη αγανάκτησιν τόσον μάλλον βαθειάν, όσον τα πράγματα εφαινόnton δίδοντα δίκαιον εις όλους εκτός αυτού. Μόνον πολύ αργότερα έγιναν, χάρις εις την ανακριτικήν επιτροπήν, γνωσταί αι μακριναί αλλά αδιάκοποι ευθύναι που έσπρωξαν την Κωνσταντινικήν Ελλάδα εις το ξέσπασμα εκείνο της αντιστάσεως. Και δεν έμεινεν αμφιβολία ότι η συμβιβαστική πολιτική του Μπριάν ήτο ορθή. Αλλά έπρεπε να μη συναντήση εις την εφαρμογήν της την αντίπραξιν αδεξίων διπλωματικών και ταραχοποιών ακολούθων».

Και καταλήγει ο συγγραφέας της «Σκιάς της Δύσεως»:

«Αποδίδει, λοιπόν, ο Σουαρέζ τα λάθη του Κωνσταντίνου και των υπουργών του εις την σύγχυσιν ανθρώπων, τους οποίους είχε τρελλάνει το γεγονός ότι ευρέθησαν συνεχώς υπό διασταυρούμενα πυρά, συνθλιβόμενοι μεταξύ δύο κινδύνων, παλαιόντες μέσα στην καταϊγίδα, ανίκανοι να κατισχύσουν. Πολύ βαρύτερα όμως των λαθών αυτών θεωρώ τα σφάλματα ανθρώπων όπως

ο Πουανκαρέ, ο Ροκφέιγ, ο Σαράιγ και εις πολλές περιπτώσεις ο Γκυγιεμέν, οι οποίοι εμφανίστησαν ότι είναι δυνατόν να προσεταιρισθούν έναν λαόν διασύροντες τον αρχηγόν του, ότι είχαν το μέσον να τον κάμουν να βαδίση προς τον πόλεμον, εμπήγοντες το ξίφος εις τα νώτα του, ότι ημπορούσαν να καταπατούν τας ελευθερίας του και τα εδάφη του χωρίς να επισύρουν μίσην».

48. Η ΑΛΗΘΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΡΟΥΠΕΛ

ΤΙΠΟΤΕ από τις σοφές συμβουλές δεν εισακούστηκε. Ο Γκυγιεμέν, ο Σαράιγ και ο Ροκφέιγ εξακολούθησαν και επέτειναν το ανθελληνικό έργο τους, με το πρόσχημα ότι εργάζονται για το συμμαχικό αγώνα, αλλά κυρίως για να εξαγριώνουν τον ελληνικό λαό. Ειδικότερα ο Σαράιγ, ο οποίος πίστευε στο μύθο ότι θα του επιτεθούν εκ των νώτων οι Έλληνες, εξακολούθησε την οχύρωση στη Θεσσαλονίκη και δημιούργησε την κωμική ιστορία των απειλούμενων «νώτων του Σαράιγ».

Αλλά ο ασυγκράτητος Γάλλος στρατηγός θέλησε να δρέψει και πολεμικές δάφνες, καθώς στη Θεσσαλονίκη συγκρούονταν συμμαχικές δυνάμεις. Έστειλε, λοιπόν, ισχυρή δύναμη Γάλλων για να καταλάβει το οχυρό Ντοβά Τεπέ στα ελληνικά σύνορα και απέναντι των γερμανοαυστροβουλγαρικών δυνάμεων που στάθμευαν. Το οχυρό αυτό βρίσκεται μεταξύ Στρυμόνα και Αξιού, περιοχή από την οποία ο Σαράιγ ζήτησε ν' αποσυρθούν τα ελληνικά στρατεύματα, κατά την προαναφερθείσα συμφωνία, χωρίς να υπάρχει προς τούτο καμιά στρατιωτική ανάγκη. Οι Έλληνες αποσύρθηκαν, αλλά οι Γερμανοί, που στέκονταν με το όπλο παρά πόδας ειδοποίησαν την ελληνική κυβέρνηση ότι έπρεπε ν' απομακρύνει από το Ντοβά Τεπέ τα συμμαχικά στρατεύματα, άλλως έπρεπε να έχει υπόψη της ότι ο αγώνας θα μεταφερόταν στο ελληνικό έδαφος.

Ο Σαράιγ στο μεταξύ κατέστησε πιο εκρηκτική την κατάσταση. Έστειλε συμμαχικά αεροπλάνα και βομβάρδισαν τις συγκεντρώσεις γερμανικού στρατού. Ύστερα από το γεγονός αυτό η αντίδραση των Κεντρικών υπήρξε ραγδαία. Ο Φον Φάλκενχάιν ειδοποιεί το Γερμανό στρατιωτικό ακόλουθο στην Αθήνα ότι «*Η προχώρησις των Γάλλων*

προς το Μπέλες καθιστά απολύτως απαραίτητον την κατάληψιν των στενών που εξήτησα» (πρόκειται για το Ρούπελ).

Σε διαμαρτυρία του πρωθυπουργού Σκουλούδη, ο Φαλκενχάιν απάντησε ότι επιμένει για την κατάληψη του Ρούπελ. Ο Σαράιγ, συνεχίζοντας τις επικίνδυνες σπασμωδικές του ενέργειες, ανατινάσσει τη γέφυρα του Δεμίρ - Ισάρ, με σκοπό την άμυνα της Θεσσαλονίκης.

Στο σημείο αυτό βρίσκονταν τα πράγματα, όταν ο επιτελάρχης της 6ης Ελληνικής Μεραρχίας ειδοποιεί ότι «*φάλαγξ συμμαχικών στρατευμάτων κατήρχετο εκ Λαχανά και διευθύνετο προς το βόρειον μέρος της δεξιάς όχθης του Στρυμόνος*». Ο διοικητής της Ελληνικής Μεραρχίας Σερρών στρατηγός Μπαϊρας γράφει ότι: «*δεν δύναμαι να βεβαιώσω κατά τρόπον απόλυτον ότι η στρατιωτική κίνησις και προ πάντων η διεύθυνσις την οποίαν έλαβον αι δύο αυταί φάλαγγες υπήρξαν η πρωταρχική αιτία της αποφάσεως που έλαβον οι Γερμανοβούλγαροι να καταλάβουν το Ρούπελ*».

Τη 13η Μαΐου μεικτή γερμανοβουλγαρική φάλαγγα εμφανίσθηκε στα στενά του Ρούπελ και ζήτησε από τους Έλληνες να το εκκενώσουν. Ο Έλληνας διοικητής αρνήθηκε και απάντησε ότι θα αντισταθεί. Τότε ο Γερμανός διοικητής ειδοποίησε ότι αν η εκκένωση δεν γινόταν μέσα στην ίδια νύχτα, το Ρούπελ θα το καταλάμβανε διά της βίας. Αλλά κατά την κρίσιμη εκείνη στιγμή και ενώ ο στρατηγός Μπαϊρας περίμενε τις οδηγίες της κυβερνήσεως την οποία είχε ήδη ενημερώσει, «*διεκόπησαν υπό των Συμμάχων αιφνιδίως πάσαι αι τηλεγραφικαί επικοινωνίαί αιτίνες συνέδεον τας Σέρρας με την Θεσσαλονίκην είτε με την Καβάλαν, είτε με τας Αθήνας*».

Είναι προφανές, ότι η διακοπή αυτή έγινε σκόπιμα για να παρεμποδισθεί η επικοινωνία του στρατηγού Μπαϊρα με την κυβέρνηση, η οποία, ευρισκόμενη ενώπιον βίας των Γερμανών, αποφάσισε να εκκενώσει το Ρούπελ. Ευτυχώς βρέθηκε μια δευτερεύουσα τηλεγραφική γραμμή, με την οποία διαβιθάσθηκε η διαταγή και εξετελέσθη.

Ο στρατηγός Μπαϊρας στο σύγγραμμά του «*Το οχυρό Ρούπελ*» γράφει: *Είναι προφανές ότι οι Σύμμαχοι διακόπτοντες τας συγκοινωνίας μου, ήθελαν να με εμποδίσουν να επικοινωνήσω μετά της Κυβερνήσεως*».

Ο Ι. Μεταξάς στην «*Ιστορία του Ελληνικού Διχασμού*», γνώστης των πραγμάτων, προσθέτει:

«Βεβαίως η διακοπή των τηλεγραφικών συγκοινωνιών εγένετο κατά διαταγήν του Σαράιγ. Η διακοπή αυτή, συνδυαζομένη

με την γνώσιν την οποίαν είχεν ο Σαράιγ περί της διαταγής προς αντίστασιν διαφωτίζει τόσον τελείως τον σκοπόν της αποστολής συμμαχικών στρατευμάτων εις 80 χιλ. απόστασιν από της Θεσσαλονίκης και τα οποία και προκάλεσαν την Γερμανοβουλγαρικήν εισβολήν. Κάθε σχόλιο είναι περιττόν».

Έτσι συνέβησαν τα γεγονότα. Τόσο η γαλλική προπαγάνδα, όσο και τα όργανα του φιλελεύθερου Τύπου εκμεταλλεύθηκαν κατά κόρον το γεγονός και εμφάνισαν τους Έλληνες ως παραδιδόμενους στους Γερμανοβουλγάρους, χωρίς φυσικά να εξηγήσουν την τραγική θέση στην οποία βρέθηκαν τα εκεί ελληνικά στρατεύματα. Και όπως είναι φυσικό, η συμμαχική κοινή γνώμη εξεγέρθηκε, και δικαίως, γιατί ήταν απληροφόρητη για τη νέα αυτή «προδοσία της Κωνσταντινικής Ελλάδας», όπως τώρα άρχισαν να την αποκαλούν σε αντιδιαστολή από τη Βενιζελική που ήτο πρόθυμη σε κάθε παραχώρηση. Και κανείς δε σκέφτηκε ότι η περιπλοκή αυτή ήταν συνέπεια της συμμαχικής αποθίβασης στη Θεσσαλονίκη που προκάλεσε ο Ελ. Βενιζέλος και της στρατηγικής πρωτοβουλίας του Σαράιγ σε μια εύφλεκτη περιοχή.

Το ιστορικό της κατάληψης του Ρούπελ εξετέθη από τον πρωθυπουργό Σκουλούδη στη συνεδρίαση της Βουλής της 23ης Μαΐου. Σύμφωνα με αυτό, ανακοίνωσε ο πρωθυπουργός, τη μεσημβρία της 13ης Μαΐου έλαβε τηλεγράφημα από το Διοικητή του Δ' Σώματος Στρατού Καβάλας, στο οποίο διαλαμβανόταν ότι, καθώς ανέφερε η ΣΤ' Μεραρχία την 11.45 π.μ. της ημέρας εκείνης, φάλαγγα Γερμανών και Βουλγάρων δήλωσε προς το παρά το Ρούπελ ελληνικό τάγμα ότι θα εισέλθει στο ελληνικό έδαφος. Η ΣΤ' Μεραρχία, σύμφωνα με προγενέστερες διαταγές, διέταξε τμήματα που υπεράσπιζαν το Ρούπελ ν' αντισταθούν, αλλά ο επικεφαλής Γερμανός αξιωματικός δήλωσε ότι είχε διαταγές να καταλάβει το φρούριο με κάθε θυσία. Η συγκέντρωση των γερμανοβουλγαρικών στρατευμάτων στα σύνορα είχε αρχίσει λίγο προ της 10ης πρωινής, τη δε οροθετική γραμμή διέβησαν στις 2.30, βαλλόμενοι από το πυροβολικό του πεζικού και από το πεζικό προκαλύψεως. Όταν προς στιγμή τα πυρά σταμάτησαν, ο δε διοικητής του Ρούπελ ειδοποιήθηκε ότι το οχυρό έπρεπε να εκκενωθεί μέσα στη νύχτα και ότι είχε συγκεντρώσει εκεί δύναμη δύο συνταγμάτων.

Σύμφωνα με σχετική δήλωση του πρωθυπουργού Σκουλούδη, ο οποίος ήταν σκληρός και πείσμων διαπραγματευτής, «*υπό τιαυτάς περιστάσεις ευρεθείσα η κυβέρνησις και βλέπουσα αφ' ενός μεν την απόφασιν των εισβαλλόντων να καταλάβουν το οχυρόν, αφ' ετέρου*

δε ότι η εξακολούθησις της ενόπλου αντιστάσεως, δυναμένη από στιγμής εις στιγμήν να μεταβληθῆ ἀφ' εαυτῆς εις γενικὴν σύρραξιν, θα ὠδηγοῦσεν εις ἐξοδὸν ἐκ τῆς πολιτικῆς τῆς ουδετερότητος, διέταξε διὰ τοῦ ὑπουργοῦ Στρατιωτικῶν, πρῶτον μὲν τὴν παύσιν τῆς ἀντιδικίας εἴτα δε ὅπως δηλωθῆ, εις τὸν Γερμανὸν ἀρχηγόν, ὅτι ἀπέναντι γερμανικῆς εἰσβολῆς ἐν τῇ στενωπῷ τοῦ Δεμίρ Ἰσάρ, εἶναι ἠναγκασμένη ἡ φρουρά τοῦ οχυροῦ νὰ ἀποσυρθῆ συναποκομιζούσα τὸ ἐν τῷ οχυρῷ υλικόν».

Κατόπιν ὅλων αὐτῶν σχηματίστηκε νέα κυβέρνησις μὴ πολιτικὴ ὑπὸ τὸν Ἀλ. Ζαΐμη, ἀλλὰ προκειμένου περὶ ἐκλογῶν οἱ τρεῖς πρεσβευτῆς ζήτησαν ἀπὸ τοῦ νέου πρωθυπουργοῦ ἀναβολή. Ταυτόχρονα καὶ τὸ γερμανικὸ στρατηγεῖο ἐξέδωσε ἀνακοινωθέν πού ἀνέφερε ὅτι «στρατεύματα Γερμανικὰ καὶ Βουλγαρικὰ ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ ἀσφαλισθῶσι κατὰ αἰφνιδιαστικῶν ἐπιθέσεων τῶν Δυνάμεων τῆς Συνεννοήσεως κατέλαβον τὸ στενὸν Ρούπελ - Στρυμόνος. Αἱ ἀσθενεῖς ἐλληνικαὶ φρουραὶ ἀπεσύρθησαν ἐναντι τῆς ἀριθμητικῆς ὑπεροχῆς. Τα κυριαρχικὰ δικαιώματα τῆς Ἑλλάδος – ἀνέφερε τὸ ἀνακοινωθέν – παραμένουν σεβαστά».

Ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις προέβη σὲ αὐστηρὴ διαμαρτυρία καὶ διέψευσε τὶς φήμες ὅτι ἐνήργησε μεροληπτικῶς. Ὑπὸ τὸ πνεῦμα αὐτὸ ἐνημέρωσε καὶ τὴ Βουλὴ, ἀλλ' ἀποκάλυψε ὅτι ἐγκαιρὰ εἶχε εἰδοποιήσει τὸ Σαράιγ.

Συγχρόνως πρὸς τὸ πλήγμα αὐτὸ κατὰ τῆς ἐλληνικῆς ἀνεξαρτησίας ἐκ μέρους τῶν Κεντρικῶν, ὁ Σαράιγ σὲ ἀντιπερισπασμὸ κήρυξε ἐν τῇ Θεσσαλονίκῃ τὸ στρατιωτικὸν νόμον. Τοῦτο συνέβη τὴν 21ῃ Μαΐου, ὀνομαστικὴ εορτὴ τοῦ βασιλέως, γιὰ τὴν ὁποία ἐψάλη ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Σοφίας δοξολογία, ἐν τῇ ὁποίᾳ κατὰ πικρὴ εἰρωνεῖα παρέστη καὶ ὁ Γάλλος στρατηγός. Ἐν τῇ συνέχειᾳ ὅμως παρεμπόδισε τὴ λαμπαδηφορίαν καὶ τὸ ὑπόλοιπον εορταστικὸν πρόγραμμα.

Ἡ πτώσις τοῦ Ρούπελ προκάλεσε γενικὴ συγκίνηση ἐν τῇ Ἑλλάδι, κυρίως λόγῳ τῆς συμμετοχῆς τῶν Βουλγάρων. Ἡ πλευρὰ τῶν Φιλελευθέρων προκάλεσε τεράστιον θόρυβον μὲ τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ προδοσίας καὶ ὑποστήριξε ὅτι τὸ Ρούπελ ἦτο ὁ προμαχὼνας τῆς Ἑλλάδος – γεγονός που δὲν ἦταν ἀλήθεια.

Ἐν τῇ συζήτησιν πού ἐγένετο ἐν τῇ Βουλῇ μίλησε ὁ Ἴων Δραγούμης, ὁ ὁποῖος ἐπετέθη κατὰ τῆς κυβερνήσεως καὶ εἶχε διαλογικὴν συζήτησιν μὲ τὸν Δημήτριον Γούναρη, ὁ ὁποῖος δὲ συμφωνοῦσε μὲ τὶς ἀπόψεις αὐτοῦ. Μίλησε κατόπιν ὁ Ν. Στράτος, ὁ ὁποῖος εἶπε ὅτι τὸ Ρούπελ δὲν ἦταν τὸ Βερντέν τῆς Ἑλλάδος καὶ δὲν εἶχε μεγάλη ἀμυντικὴ σημασία, τὸν ἀκολούθησαν δὲ ἐν τῷ βήματι ὁ Ἰ. Βαλαλάς καὶ ὁ Γεώργιος Μερκού-

ρης, ο οποίος κατηγόρησε τον Ελ. Βενιζέλο και ο Ν. Δημητρακόπουλος.

Στο μεταξύ σε αντίδραση ο Σαράιγ κατέλαβε τη Θάσο, ενώ ο ναύαρχος Φουρνέ βρισκόμενος σε αναστάτωση πρότεινε στο Βενιζέλο να καταπλεύσει με το στόλο στον Πειραιά και να επιβάλει ως πρωθυπουργό τον αρχηγό των Φιλελευθέρων. Το σχέδιο όμως των έξαλλων αυτών στρατηγών και ναύαρχων δεν εκτελέστηκε κατά διαταγή του Μπριάν. Αλλά φυσικά ο Ελ. Βενιζέλος δε φαινόταν να εγκαταλείπει τα σχέδιά του.

49. Η ΑΝΤΙΘΕΣΗ ΚΟΡΥΦΩΝΕΤΑΙ

Η ΝΕΑ κυβέρνηση του Αλ. Ζαΐμη αποτελέστηκε από πρόσωπα εκτός Βουλής. Οι πρώην πρωθυπουργοί αποσύρθηκαν και η σύνθεση της υποτιθέμενης προεκλογικής κυβερνήσεως Ζαΐμη, που είχε υπηρειακό χαρακτήρα, ήταν η ακόλουθη:

ΑΛ. ΖΑΪΜΗΣ: Πρωθυπουργός και υπουργός Εξωτερικών.

ΑΝΤ. ΜΟΜΦΕΡΑΤΟΣ: Δικαιοσύνης.

Κ. ΛΙΔΩΡΙΚΗΣ: Παιδείας.

Γ. ΡΑΛΛΗΣ: Οικονομικών.

Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ: Εθν. Οικονομίας.

Φ. ΝΕΓΡΗΣ: Συγκοινωνίας και Εσωτερικών.

Κ. ΚΑΛΑΡΗΣ: Στρατιωτικών και Ναυτικών.

Μετά διήμερο ανέλαβε το υπουργείο Εσωτερικών ο Δ. Χαραλάμπης και το υπουργείο Ναυτικών ο Ι. Δαμιανός.

Η στάση του Ελ. Βενιζέλου απέναντι των νέων αυτών εξελίξεων ήταν σαφής. Ο Γ. Βεντήρης γράφει σχετικά:

«Ο Ελ. Βενιζέλος με την ειλικρίνειαν και την ευρύτητα της πολιτικής του σκέψεως έκρινεν ότι αι κατά το 1916 περιστάσεις έδιδον εις τας τρεις Δυνάμεις το δικαίωμα να αξιώσουν σεβασμόν προς το πολίτευμα. Οι τίτλοι των εκ των συνθηκών του 1830 παρέμειναν αναμφισβητήτως εν ισχύ».

Και σε λόγο του προς οπαδούς του επανέλαβε την άποψη ότι οι

αντίπαλοί του κινούνταν από εχθρικό πνεύμα προς την Αντάντ.

Στις απόψεις του Ελ. Βενιζέλου απάντησε ο Δ. Γούναρης με την ακόλουθη δήλωση:

«Ποίαν εντύπωσιν δύναται να προξενήσουν λόγοι Έλληнос πολιτικού, οι οποίοι θεβαίως δεν ελέχθησαν προς τον σκοπόν να ευχεράνουν την θέσιν της Ελλάδος εν τη παρούση κρίσει; Ο κ. Βενιζέλος φιλοδοξών να έχη αυτός ως μονοπώλιον την προς τας Δυνάμεις της Συνεννοήσεως φιλίαν, αρέσκεται να τοποθετή τους πολιτικούς του αντιπάλους εις το αντίθετον εκ των εμπολέμων συνδυασμών, εις τας Κεντρικάς Αυτοκρατορίας, επί τω σκοπώ, όπως καταστήση αδύνατον πάσαν συνεννόησιν των Δυνάμεων της Αντάντ προς τους μόνους εν Ελλάδι πολιτικούς παράγοντας, οίτινες αντιπροσωπεύουν το φρόνημα του Ελληνικού Έθνους. Η πολιτική, την οποίαν ημείς ηκολουθήσαμεν ουδέποτε υπήρξεν αντίθετος, ως συκοφαντικώς κατεβλήθησαν προσπάθειαι να παρασταθή, προς την Αντάντ, αλλ' ευμενώς ουδετέρα προς αυτήν. Ουδέποτε δ' επαύσαμεν να θεωρούμεν δυνατήν την συνεννόησιν μεταξύ της Ελλάδος και των Δυνάμεων της Συνεννοήσεως, ουδ' εις τας στιγμάς των μεγαλυτέρων απογοητεύσεων».

Πριν δημοσιευθεί το διάταγμα της διαλύσεως της Βουλής ο Γούναρης αναχώρησε την 21η Ιουλίου για την Πάτρα, όπου τον ανέμενε ενθουσιώδης υποδοχή. Στους οπαδούς του ο Δ. Γούναρης εκφώνησε τον ακόλουθο βαρυσήμαντο λόγο για τις πολιτικές εξελίξεις:

«Μακρόν ησθάνθην τον χρόνον, τον οποίον έζησα ουχί εν τω μέσω υμών. Αλλ' ήτο χρόνος κινδύνων. Ήτο χρόνος δοκιμασιών. Και έχω την υποχρέωσιν να είπω προς υμάς ολίγας λέξεις περί τούτων. Έχω την υποχρέωσιν ταύτην τοσούτω μάλλον επιτακτικήν καθ' όσον οι κίνδυνοι εξακολουθούσιν ακόμη, οι αγώνες ηυξήθησαν έτι μάλλον και αι δοκιμασίαι της σήμερον είναι περισσότερον πικραί από τας δοκιμασίας της χθες. Έχω την υποχρέωσιν να ομιλήσω προς υμάς περί τούτων, διότι εξ υμών, αισθανομένων με Ελληνικήν την ψυχήν, θα απορρεύση η δύναμις, ίνα η Ελληνική πατρίς αντεπεξέλθη κατά των κινδύνων, διεξαγάγη τους αγώνας και υπομείνη τας δοκιμασίας. Δεν σκοπεύω να αμυνθώ κατά των ελεεινών επιθέσεων, των οποίων είμαι ο στόχος. Ούτε να επιτεθώ κατά των κατ' εμού επιτιθεμένων. Δεν σκοπεύω να απολογηθώ κατά των ασυνειδήτων κατηγο-

ριών, των εναντίον μου εκτοξευομένων. Ουδέ να κατηγορήσω τους υπό ακαταλογίστου πάθους τετυφλωμένους κατηγορούς μου. Εις υμάς, εις την Ελληνικὴν υμῶν συνείδησιν επαφίημι την κρίσιν. Και δεν ζητώ να κρίνητε, ίνα με δικαιώσητε. Αξιώ να φωτισθήτε, ίνα δυνηθήτε ορθῶς κρίνοντας να προστατεύσητε τα ὑψιστα της Πατρίδος συμφέροντα, των οποίων καλείσθε να υπερμαχήσητε. Όχι μόνον χάριν υμῶν αυτών. Αλλά και εξ υποχρεώσεως ιεράς προς εκείνους, παρ' ὧν παρελάβετε την διαχείρησιν αυτών. Και εκ στοργῆς προς εκείνους προς τους οποίους απερχόμενοι θα κληροδοτήσητε τα εκ της υμετέρας διαχειρίσεως αγαθά ή δεινά.

»Γνωρίζετε τας περιστάσεις, υφ' ας εκλήθην να ηγηθῶ της κυβερνήσεως της χώρας κατά Φεβρουάριον παρελθόντος έτους. Η τότε κυβέρνησις με ὅλην την δηλωθείσαν από της ενάρξεως του αγώνος επιθυμίαν αυτής να συμπράξη με την ετέραν των εμπολέμων ομάδων, είχεν εν τούτοις παραμείνει έξω του αγώνος, εν τω οποίῳ ουδέν Ελληνικόν συμφέρον ετίθετο επί τάπητος. Όταν κατά Φεβρουάριον απεφασίσθη εκστρατεία κατά των Δαρδανελλίων, ενόμισεν επιβεβλημένον να προσφέρη την σύμπραξιν της Ελλάδος. Παραπεισθείσα εκ της πλάνης, ότι η επιχείρησις επρόκειτο να στεφθῆ υπό επιτυχίας εντός εικοσιτετραώρου, έσπευδε να προσφέρη την συμμετοχήν της Ελλάδος χωρίς να εξετάση τίποτε, ούτε ποίος ο τελικός σκοπός, ον θα επραγματοποιεί επιτυχάνουσα η εκστρατεία αυτή, ούτε κατά πόσον η πραγματοποιήσις τοιούτου σκοπού συνεβιβάζετο με τα εθνικά ημών συμφέροντα, ούτε αν θα εγίνετο καν δεκτή η προσφορά προκειμένης τόσον ευκόλου επιχειρήσεως, καθ' ην επερίττευεν εντελῶς. Τόση δε ήτο η τα πάντα παρατρέχουσα και τα πάντα παραβλέπουσα σπουδή, ώστε ίνα πείση τους εδώ παράγοντας, τους δικαίως ενδοιάζοντας και τονίζοντας τους κινδύνους, τους εκ της αλλαχού απασχολήσεως του ελληνικού στρατού, δεν εδυσκολεύετο να διατυπώση την πρότασιν και υπό ὄρους αφαιρούντας από αυτήν πάσαν σοβαρότητα. Περιώριζε την συνδρομήν της Ελλάδος εις μίαν μεραρχίαν, και μάλιστα τότε προχειρῶς συγκροτηθησομένην. Εν τη δημιουργηθείση δε ούτω πλήρει συγχύσει, η τότε κυβέρνησις παρείδεν, ὅπως ὅλα, και την εκ του Πολιτεύματος υποχρέωσιν να καλύψη το Στέμμα και να μην επιρρίψη εις τον ανεύθυνον παράγοντα την απέναντι των Δυνάμεων ευθύνην πολιτικής τυχόν δυσαρέστου αυταίς. Και έσπευσε να υποβάλλη την πρότασιν περί συμμετοχής της Ελλά-

δος προ της υπό του Ανευθύνου Παράγοντος εγκρίσεως αυτής και υπό τον όρον της εγκρίσεως ταύτης. Εν τη επικρατησάση δε παραζάλη ωμίλει περί κολοσσιαίων ανταλλαγμάτων, τα οποία και του χάρτου εκάρασεν ως προσενεχθέντα εις την Ελλάδα, εν ω διά την επιχείρησιν ταύτην ούτε πρόσκλησιν είχε λάβει, ούτε προσφορά οιοδήποτε ανταλλάγματος είχε γίνει. Αποδοκιμασθείσης της πολιτικής ταύτης παρητήθη η τότε κυβέρνησις και εκλήθην εγώ ίνα ηγηθώ της νέας κυβερνήσεως.

»Η κρίσις εις ην προήλθον περί της καταστάσεως αποδεχθείς τον σχηματισμόν της νέας Κυβερνήσεως εδικαιώθη πληρέστατα υπό των πραγμάτων. Όλα τα επί της πολιτικής της προκατόχου κυβερνήσεως στηριζόμενα ονειροπολήματα απεδείχθησαν έωλα δημιουργήματα νοσηράς φαντασίας. Όλα μέχρις ενός. Η εντός εικοσιτετραώρου επιτυχία της επιχειρήσεως κατεδείχθη αδυναμία επιτυχίας αυτής εν οιαδήποτε προθεσμία. Η μία μεραρχία παρέμεινεν ως αστειότης αφού συνετρίβησαν δεκάδες μεραρχιών αναγκασθείσαι να εγκαταλείπωσι τον αγώνα κατόπιν λαμπρών ηρωϊσμών, δι'ων εκλείσαν τους στρατούς εις ους ανήκον, εβεβαίωσαν όμως του εγχειρήματος το ανεπίτευκτον. Η προσφορά της Ελληνικής συμπράξεως, ως διευτυπώθη, ήκιστα ενθαρρυντικής έτυχεν υποδοχής. Αφ' ενός μεν εξητήθη εκ της εναρμονίσεως ή της υποταγής των Ελληνικών συμφερόντων προς τα συμφέροντα της Μεγάλης εκείνης Δυνάμεως, των οποίων την ικανοποίησιν απεσκόπει ο τελικός σκοπός της εκστρατείας. Αφ' ετέρου δε παρετηρήθη, ότι απaráδεκτοι ήσαν οι εν τη προτάσει τιθέμενοι περιορισμοί και όσον αφορά τας εισενεκτέας υπό της Ελλάδος δυνάμεις – την μίαν μεραρχίαν – και όσον αφορά τον καθ' ου θα συνέπραττεν η Ελλάς εχθρόν της Συνενοήσεως.

» Διά να μη μείνη δε τίποτε εξ όσων ερρίπτοντο τότε εις το μέσον, ίνα παρασύρεται ο Ελληνικός λαός εκτός των ορίων της πραγματικότητας απεκαλύφθη, ότι και ο περίφημος χάρτης των εις την Ελλάδα προσενεχθεισών παραχωρήσεων εν Μ. Ασία ήτο προϊόν εξάλλου φαντασίας, ουδέν κοινόν εχούσης με την πραγματικότητα. Διά την σύμπραξιν της Ελλάδος εις την επιχείρησιν των Δαρδανελλίων ουδεμία, απολύτως ουδεμία, παρ' ουδενός υπόσχεσις ανταλλάγματος οιοδήποτε είχε γίνει. Υπόδειξις παρά μιας Δυνάμεως είχε γίνει κατά τον Ιανουάριον, ότι η Ελλάς ηδύνατο να αποβλέψη εις λίαν σοβαράς παραχωρήσεις επί της ακτής της Μ. Ασίας. Αλλ' η υπόδειξις αύτη καθόριζε

τας παραχωρήσεις ταύτας, ως αντάλλαγμα ουχί της εκστρατείας κατά των Δαρδανελλίων περί ης τότε δεν εγένετο λόγος, αλλά της παροχής βοηθείας εκ μέρους της Ελλάδος εις την Σερβίαν, καθ' ης εμελετάτο τότε Αυστριακή επίθεσις. Και την πρότασιν ταύτην περί βοηθείας της Σερβίας απέρριψεν η κυβέρνησις του Ιανουαρίου χαρακτηρίσασα το προτεινόμενον ως αυτοκτονίαν, ένεκα του κινδύνου Βουλγαρικής επιθέσεως. Διά την σύμπραξιν εις την εκστρατείαν των Δαρδανελλίων, επαναλαμβάνω ουδεμία παρ' ουδενός είχε γίνει προσφορά ανταλλάγματος. Αλλ' ούτε και κατά Ιανουάριον τα υποδειχθέντα ανταλλάγματα διά την παροχήν βοηθείας εις την Σερβίαν είχαν ποτε εν τη διανοία των υποδειζάντων αυτά την έκτασιν, την οποίαν η νοσοῦσα φαντασία των προσπαθούντων να παρασύρωσι τον Ελληνικόν λαόν έδωκεν εις αυτά. Κατά τα τέλη Μαρτίου εγένετο προς εμέ προσφορά ανταλλαγμάτων εδαφικών εν Μικρά Ασία αν η Ελλάς εδέχετο να συμμετάσχη εις τον κατά της Τουρκίας πόλεμον εν Δαρδανελλίοις. Τα ανταλλάγματα ταύτα, περί ων μοι εδηλώθη, ότι ήσαν ακριβώς τα ίδια, τα οποία υπεδείχθησαν, ως δυνάμενα να επιτευχθώσι διά της παροχής βοηθείας εις την Σερβίαν, διετυπώθησαν εν τη προς εμέ προτάσει ως παραχωρήσεις εδαφικαί εν τω Βιλαετίω του Αϊδινίου, παραχωρήσεις περιλαμβάνουσai την Σμύρνην και ουσιώδη μερίδα του Χίνδερλανδ αυτής. Παραβάλετε τώρα την Σμύρνην και ουσιώδη μερίδα (όχι ολόκληρον) του Χίνδερλανδ αυτής, αποτελούντα εν όλω μικρόν μέρος του Βιλαετίου του Αϊδινίου, προς τον περίφημον χάρτην, ο οποίος περιελάμβανε σχεδόν ολόκληρα τα δύο Βιλαετία, του Αϊδινίου και της Προύσσης και μέρος του Βιλαετίου του Ικονίου και κρίνετε περί της αξιοθαυμάστου αυταπάτης ή περί της αξιοθρηνήτου κακοπιστίας των καλούντων τον Ελληνικόν λαόν να θρηνηση, ότι χάρις εις την μικρόνοιαν και την αφιλοπατριαν ημών των νάνων έχασεν η Ελλάς όλας τας χώρας, εν ταις οποίαις ο Ελληνισμός διεξήγαγε τους ευγενεστερους αγώνας και τας οποίας η υψιπετής μεγαλοφυΐα και η παλλομένη φιλοπατρία του μεγάλου προκατόχου μας είχαν εξασφαλίση εις την Ελλάδα. Αλλ' ήτο πεπρωμένον τίποτε, απολύτως τίποτε από τα τερατολογήματα τα κατακλύζοντα τον τόπον τότε να μη μείνη όρθιον. Δεν κατεδείχθη φανταστική μόνον η προσφορά και η έκτασις των παραχωρήσεων, επέπρωτο να καταδειχθή φανταστική και η απόσπασις των χωρών τούτων από την κατέχουσαν αυτάς Δύναμιν. Και το φανταστικόν της αποσπάσεως επιστοποιήθη υπό

των πραγμάτων κατά τρόπον θετικόν, ὥστε οὔτε οἱ ἴδιοι τότε θρηνωδοὶ τολμῶσι να εἰπῶσιν, ὅτι δύναται να γίνῃ πλέον λόγος περί τοιούτων ανταλλαγμάτων.

Ἡ πολιτική της ουδετερότητος

»Αυταὶ ἦσαν αἱ προτάσεις, υφ' ας παρελάβομεν την κυβέρνησιν. Ἡ πολιτική ημών υπήρξεν ὁποία εἶναι ἀναγκαίως πάσα Ἑλληνική πολιτική. Συντήρησις των εθνικῶν δυνάμεων, ἵνα χρησιμοποιηθῶσιν ἀποκλειστικῶς προς ἀμυναν της χώρας και η ἐπιδίωξις των εθνικῶν ιδεωδῶν. Μόνον διὰ τον ἕναν ἢ τον ἕτερον των λόγων τούτων δύναται ν' ἀποδυθῆ εἰς πόλεμον η Ἑλλάς. Ὁ πρῶτος, λόγος αυτοσυντηρήσεως του Κράτους, εἶναι υποχρέωσις του Κράτους προς εαυτό. Ὁ δεῦτερος λόγος αυτοσυντηρήσεως και συντηρήσεως και ἀναπτύξεως της φυλῆς, εἶναι υποχρέωσις προς την φυλήν, χάριν της ὁποίας ὑπάρχει το Κράτος. Ἐπιτακτικόν καθήκον παντός καλουμένου να διαχειρισθῆ τας δυνάμεις τας εθνικάς εἶναι να μην ἐκτρέψῃ ταύτας των ἀνωτέρω σκοπῶν. Αἱ εθνικαὶ δυνάμεις ὑπάρχουσι δι' αὐτοὺς και μόνους. Διὰ τους σκοπούς τούτους ἐπιβάλλει την χρησιμοποίησιν αὐτῶν και η υπερτάτη ἱστορική ἀνάγκη, εἰς την ὁποίαν οφείλει την γένεσιν, την συντήρησιν και την ἀνάπτυξιν η φυλή η Ἑλληνική, ἐν τη μακραιῶνι ἱστορική αὐτῆς σταδιοδρομία.

»Ἡ Ἑλληνική φυλή δεν εἶναι τυχαίον δημιούργημα περιστάσεων ἀσχέτων προς την καθόλου πορείαν της ἀνθρωπότητος. Ὅσον και ἀν εἶναι μικρά ἐπετέλεσε και ἔχει να ἐπιτελέσῃ προορισμόν, του ὁποίου ἔχει πλήρη την συναίσθησιν. Πρῶτη και ἴσως μόνη η Ἑλληνική φυλή παραλαβούσα μετὰ ἰδιαζούσης ἀπορροφητικότητος στοιχεῖα ἑτερογενῶν πολιτισμῶν, προς οὖς ἔθετεν αὐτήν εἰς ἐπαφήν η γεωγραφική αὐτῆς θέσις, κατάρθωσε να ἀφομοιώσῃ αὐτὰ εἰς ἴδιον πολιτισμόν, εἰς τον ὁποῖον την ὀριστικὴν μορφήν ἔδωκεν η ἰδιοφυῖα αὐτῆς. Χάρις εἰς την ἰδιαιτέραν σφραγίδα, την ὁποίαν αὐτὴ ἐπ' αὐτοῦ ἀπετύπωσε, ο πολιτισμὸς οὗτος υψώθη εἰς τον κατ' ἐξοχὴν πολιτισμόν, τον αἰρόμενον ὑπὲρ πάντα τόπον και πάντα χρόνον. Ἐκ της συνειδήσεως δε της βαθείας και τεταγμένης αὐτῆ ἀποστολῆς, η Ἑλληνική φυλή ἀντλεῖ ἀξιοθαύμαστον ζωτικότητα, ὁποῖαν ουδεμία ἄλλη φυλή ἴσως παρουσιάζει. Ὑποστάσα ἀπὸ χιλιετηρίδων ποικίλας ἐπιδρομάς, τιθεμένας εἰς κίνδυνον το ἔργον ἢ την ὑπαρξιν

αυτής, αντεπεξήλθε πάντοτε νικηφόρος. Υπήρξαν βεβαίως εν τη ιστορική αυτής σταδιοδρομία, ήτις μετράται με περισσοτέρας χιλιετηρίδας από όσας εκατονταετηρίδας διήνυσαν εν ιστορική υπάρξει οι πλείστοι των οικούντων την Ευρώπην λαών, και περίοδοι συντριβής, και περίοδοι καταπτώσεως, αλλ' ακριβώς κατ' αυτάς εξεδηλώθη αξιοθαύμαστος η ζωτικότητα αυτής. Υπό την τέφραν την καλύπτουσαν με το ζοφερόν αυτής χρώμα το δυστυχές ενεστώς, υπέτρεφεν ακοίμητον την φλόγα της ζωής η εν πάση Ελληνική ψυχή ερριζωμένη συνείδησις της αποστολής της φυλής, αποστολής αιωνίας, προικιζούσης την κατά ταύτην τεταγμένην φυλήν με ζωήν Ελληνικήν και δεν έλειψε ποτέ η φλοξ αυτή να αποκαταστήση εις την ιστορικήν αυτής δράσιν την φυλήν την Ελληνικήν, η οποία ελαυνομένη υπό της θείας ταύτης δυνάμεως, οδεύει εις τον ιστορικόν αυτής δρόμον. Και ίνα τούτον διανύση έχει ανάγκην πασών αυτής των δυνάμεων. Ουδείς έχει το δικαίωμα να αξιώση παρ' αυτής να εξαντλήση τας δυνάμεις ταύτας δι' αλλοτρίους σκοπούς. Έχουσι τόσην ευρύτητα οι εις αυτήν τεταγμένοι σκοποί, ώστε θα απετέλει ιστορικόν έγκλημα η διασπάθισις των εθνικών της Ελλάδος δυνάμεων επί αλλότρια τέλη. Αλλά και αφ' ετέρου καθήκον επιτακτικόν επιβάλλει την μετά θάρρους και αποφασιστικότητος χρησιμοποίησιν των δυνάμεων τούτων υπέρ των σκοπών δι' ους υπάρχει και το Κράτος και η Φυλή.

»Επί των αντιλήψεων τούτων εστηρίχθη η πολιτική ημών, όταν είχομεν την κυβέρνησιν. Δεν ηννοήσαμεν να συνεισφέρωμεν τας δυνάμεις τας Ελληνικάς επί αλλοτρίους σκοπούς. Προς τας διαμαχομένας ομάδας η Ελλάς διάκειται μετά συμπαθείας. Περιλαμβάνουσιν αύται τους μεγαλυτέρους παράγοντας του συγχρόνου πολιτισμού. Εκατέρα τούτων έχει αναφαίρετον εσαεί το δικαίωμα επί της ευγνωμοσύνης πάντων διά την μεγάλην συμβολήν την οποίαν εισέφεραν εις την ανθρωπίνην πρόοδον. Είναι εξόχως οδυνηρός διά πάντας ο φρικαλέος αλληλοσπαραγμός, ο ανακόπτων την εξέλιξιν της προόδου του ανθρωπίνου γένους, εν τη οποία πρωτοστατούσιν οι διαμαχόμενοι λαοί. Προς την μίαν των ομάδων τούτων και ιδιαίτεροι λόγοι συμπαθείας συνδέουσι την Ελλάδα. Εν αυτή είχε ταχθή λαός μικρός και γείτων, μετά του οποίου άρτι και εν κοινώ αγώνι αντεπεξήλθομεν εναντίον αδικίας κοινής αμφοτέρους ζητούσης να πλήξη. Με τον λαόν τούτον είχομεν και δεσμούς ιδιαιτέρους σκοπούντας την απόκρουσιν των αυτών κινδύνων και επί το

μέλλον. *Εν τη αυτή ομάδι επρωτοστάτουν αι μεγάλοι εκείναι Δυνάμεις, αι οποίαι ηγούμεναι της καθόλου πολιτικής κινήσεως, όταν μετά μακραίωνα δουλείαν ο Ελληνισμός ηγωνίσθη τον ένδοξον αγώνα προς ανάκτησιν της ελευθερίας, εκύρωσαν τα αποτελέσματα του αγώνος αυτού, αναγνωρίσασαι μεν το δίκαιον αυτού, παρασχούσαι δε και την συνδρομήν αυτών, ίνα τερματισθή διά της ιδρύσεως του μικρού Ελληνικού Βασιλείου μετά μακρά έτη ηρωϊκών κατορθωμάτων, αποδειξάντων, ότι δεν ήτο φράσις κενή το σύνθημα «Ελευθερία ή Θάνατος».*

»*Ιδού οι λόγοι, δι' ους η πολιτική ημών υπήρξε πολιτική ουδετερότητος. Αλλ' ουδετερότητος ευμενούς προς την ομάδα εκείνην, μεθ' ης εμάχετο η σύμμαχος ημών, εν η ευρίσκοντο αι Δυνάμεις προς ας δεσμοί ευγνωμοσύνης εκ του παρελθόντος συνέδεον ημάς. Αλλ' αν υπελαμβάνομεν καθήκον ημών να αποφυγωμεν την διασπάθισιν των Ελληνικών δυνάμεων επί αλλότρια τέλη, καθήκον ημών εξ ίσου επιτακτικόν είναι να ηγούμεθα και να χρησιμοποιήσωμεν αυτάς μετά θάρρους και αποφασιστικότητος διά τους εθνικούς ημών σκοπούς. Και διά τούτο, όταν εκλήθημεν να συμμετάσχωμεν εις επιχείρησιν θέτουσαν επί του τάπητος τα εθνικά ημών συμφέροντα, ουδαμώς εδυσκολευθήμεν να προσφέρωμεν την σύμπραξιν της Ελλάδος. Η προσφορά ημών γενομένη υπό όρους ασφαλίζοντας την επιτυχίαν της σκοπούμενης επιχειρήσεως και την διατήρησιν των κεκτημένων, δεν εγένετο δεκτή. Τα επακολουθήσαντα γεγονότα κατέδειξαν αριδήλως, ότι ουδέτερος των όρων τούτων επερίττευεν. Η επιχείρησις συνεχισθείσα ουχί κατά τον υφ' ημών υποδειχθέντα τρόπον εναυάγησε. Τα υφ' ημών κεκτημένα ως και τα ανήκοντα εις τον εμπεπλεγμένον εν τω πολέμω γείτονα ημών εκρίθη σκόπιμον να διατεθώσι προς προσέλκυσιν άλλης ομόρου επικρατείας, της οποίας η συμβολή και η στρατιωτική και η πολιτική υπερετιμάτο υπέρ παν μέτρον. Κατεδείξαμεν όμως εμπράκτως διά της προσφοράς ημών, ότι αν η ημετέρα πολιτική ηννόει να διαφυλάξη αθίκτους τας εθνικάς δυνάμεις μη χρησιμοποιούσα ταύτας επί αλλοτρίους σκοπούς, ουδέν ήττον, επιτακτικόν καθήκον θεώρει να χρησιμοποιήση αυτάς λελογισμένως επί τους εθνικούς σκοπούς. Αύται υπήρξαν και είναι αι βάσεις της πολιτικής της ημετέρας.*

Ο Ελληνικός λαός εξηπατήθη

»Και ίνα ταύτην την πολιτικήν συνεχίσωμεν, εξητήσαμεν την εμπιστοσύνην του Ελληνικού λαού κατά τας εκλογάς του Μαΐου. Ότι μόνον τοιαύτη πολιτική αντεπεκρίνετο εις τα αισθήματα του λαού, εγίνωσκον άριστα εκείνοι, οι οποίοι αλλοίαν πολιτικήν ηννόουν να μετέλθωσιν, εκείνοι, οι οποίοι ηννόουν να μετάσχωσιν του μεγάλου αγώνος άνευ ουδεμιάς εξετάσεως κατά πόσον ούτος έθιγε συμφέροντα Ελληνικά και κατά πόσον η συμμετοχή της Ελλάδος θα εξησφάλιζε την πραγμάτων σκοπών εθνικών.

»Και διά τούτο έσπευσαν να καλύψωσι την πολιτικήν αυτών. Και μετά τόλμης αναλόγου προς την αλήθειαν των βεβαιουμένων απεκάλουν συκοφάντας τους ούτω χαράσσοντας την αντίθεσιν μεταξύ της πολιτικής αυτών και της πολιτικής της ημετέρας. Ο Ελληνικός λαός εξηπατήθη. Και έδωκεν εις αυτούς την πλειονοψηφίαν. Δεν επρόφθασαν όμως να ανέλθωσιν εις την αρχήν και απεκάλυσαν τα σχέδια αυτών. Αδυνατούντες να δικαιολογήσωσι την πολιτικήν των εκ της επιδιώξεως συμφερόντων Ελληνικών επενόησαν την καθ' υποχρέωσιν εκ της μετά της Σερβίας συνθήκης συμμετοχήν της Ελλάδος εις τον πόλεμον. Ίνα ενισχύσωσι μάλιστα την πρόφασίν των ταύτην και την εμφανίσωσιν ως πεποίθησιν δεν εδυσκολεύθησαν να προσάψωσιν εις την πατρίδα των τον ρύπον της ατιμίας, ως παραβιασάσης την συνθήκην. Όταν όμως κατερρίφθη και το εκ της Σερβικής συνθήκης οχύρωμά των εις τας εν τη Βουλή συζητήσεις δεν ώκνησαν μετά τόλμης ίσης προς εκείνην μεθ' ης απέπτυσον την πολιτικήν των κατά Μάιον, όταν επρόκειτο κατά τας εκλογάς να απατήσωσι τον λαόν, να ισχυρισθώσιν, ότι ο λαός διά των εκλογών ενέκρινε την πολιτικήν αυτών, την ήδη αποκαλυπτομένην. Και επί τη βάσει ταύτης ημφισβήτουν εις τον Ανεύθυνον Παράγοντα το Συνταγματικόν δικαίωμα της διαφωνίας προς την αποκρυβείσαν μεν κατά τας εκλογάς, άμα δε τη ανόδω των εις αρχήν αποκαλυφθείσαν πολιτικήν των. Η ανυπόστατος αύτη αμφισβήτησις δεν ελήφθη υπ' όψει. Η παρέμβασις του Ανευθύνου Παράγοντος διαφωνήσαντος προς αυτούς καθ' ο είχεν αναμφισβήτητον εκ του Πολιτεύματος καθήκον, έσωσε και πάλιν την πατρίδα όπως κατά τον Φεβρουάριον.

»Παραιτηθέντων αυτών, εκλήθη επί την αρχήν κυβέρνησις

συγκροτηθείσα εξ όλων των χρηματισάντων Πρωθυπουργών. Ενομίσθη, ότι τοιαύτη συγκρότησις της κυβερνήσεως θα ησφάλιζεν από της συκοφαντίας, ότι ουχί αφοσίωσις εις τα συμφέροντα τα Ελληνικά αλλά συμπάθεια προς την ετέραν των αντιμαχομένων ομάδων ενέπνεε την πολιτικήν αυτής παραμενούσης εν τη ουδετερότητι. Αλλά ματαία ελπίς. Δεν θα ενδιατρίψω εις την εξιστόρησιν του ανοσίου αγώνος, όστις διεξήχθη, ίνα πεισθώσιν αι Δυνάμεις της συνεννοήσεως, ότι έχθιστα προς αυτάς βουλεύεται και πράττει η κυβέρνησις η Ελληνική, ίνα προκληθή η εχθρότης αυτών κατ' αυτής και της υπ' αυτής κυβερνωμένης Ελλάδος. Ο αγών ούτος διεξαχθείς και δημοσία υπέπεσεν εις την αντίληψιν πάντων. Θα εξάρω μόνον εν άλλο σημείον. Τρέμοντες την οργήν του λαού, οι κατά τας εκλογάς του Μαΐου εξαπατήσαντες αυτόν, όταν κατά Δεκέμβριον εκλήθη εκ νέου ο λαός να εξενέγκη την ετυμηγορίαν αυτού, απέσχον των εκλογών, ως αντικειμένων δήθεν εις το Πολίτευμα, επί παραβάσει του οποίου κατήγγειλαν την κυβέρνησιν της πατρίδος των εις τας Δυνάμεις της Συνεννοήσεως. Και με την διπλήν ταύτην καταγγελίαν προς τους ξένους, ότι εχθρική προς αυτούς είναι η Κυβέρνησις η Ελληνική και ότι ουχί σύμφωνον προς το Πολίτευμα της χώρας έχει την προέλευσιν, εκάλουν αυτούς εις επέμβασιν εις τα εσωτερικά ημών πράγματα, ίνα και τας καταπατουμένας ελευθερίας του Ελληνικού λαού αποκαταστήσωσι και την πολιτικήν τής εχθρικής προς αυτούς κυβερνήσεως ανακόψωσι και την πολιτικήν την φιλικήν προς αυτούς των καταγγελλόντων ταύτα επιβάλλουσιν. Ίνα άρωσι δε πάσαν δυσχέρειαν εκ της συνειδήσεως των ούτω προσκαλουμένων εις παρέμβασιν εις τα εσωτερικά ημών πράγματα, δεν εδυσκολεύθησαν να κηρύξωσι την πατρίδα αυτών όχι ανεξάρτητον, υποστηρίζοντες, ότι αι Δυνάμεις της Συνεννοήσεως εκ συνθηκών κέκτηνται το δικαίωμα της επεμβάσεως εις τα εσωτερικά αυτής. Εγαυρίων μάλιστα οι ατυχείς, ότι απεκάλυψαν δικαιώματα των ξένων επί της πατρίδος των, ουδέποτε παρ' ουδενός παρατηρηθέντα, ούτε παρ' εκείνων υπέρ των οποίων ηξίου, ότι ταύτα υφίσταντο.

»Με τοιούτους αντιπάλους, εννοείτε, κύριοι, όποσα υπέστη η Κυβέρνησις εκείνη. Επί οκτάμηνον υπήρξεν ο στόχος παντοειδούς διαβολής. Δεν υπήρξε πράξις αυτής, η οποία νά μη διεβλήθη. Δεν υπήρξε προσπάθεια προστασίας των συμφερόντων της χώρας η οποία να μη κατηγγέλθη ως απορρέουσα εξ εχθρότητος προς τας Δυνάμεις τής Συνεννοήσεως. Και τους

καρπούς της καταχθονίας ταύτης εργασίας ησθάνθη η χώρα πληγείσα παντοιοτρόπως. Εκ των ποικίλων περιορισμών, τους οποίους επέβαλον αι Δυνάμεις προς τας οποίας αι διαβολαί, ίνα αμυνθώσι κατά των κινδύνων τους οποίους κατήγγελλον προς αυτάς οι διαβολαί, επήλθον πλείσται στερήσεις, και επλήγησαν ζωτικά της χώρας συμφέροντα.

Αγών υπέρ Πατρίδος

»Δεν θα εκθέσω, κύριοι, ούτε τας κυρίας γραμμάς της σατανικής ταύτης εργασίας, ούτε τους αγώνας τους υπερανθρώπους, τους οποίους διεξήγαγεν η Κυβέρνησις, όπως καταστήση ολιγώτερον οδυνηρά διά την χώραν τα πλήγματα, τα οποία επεδίωκε να καταφέρει και κατάφερε κατ' αυτής η εργασία αυτή. Πάντα ταύτα ετελέσθησαν προ των ομμάτων υμών. Και ουαί εις υμάς αν δεν ίδητε. Ουαί υμίν αν δεν βλέπητε, ουαί υμίν αν δεν έχητε το σθένος της ψυχής να αντεπεξέλθητε κατά της επιβουλής.

»Καί υπό τας περιστάσεις ταύτας η Κυβέρνησις διά της έξωθεν βίας εδιώχθη εκ της αρχής. Η διά της ανοσίας εκείνης εργασίας προκληθείσα επέμβασις εγένετο. Η διαβολή εθριάμβευσε. Και δεν έκρυσεν την αγαλλίασιν αυτής επί τω θριάμβω. Εις υμάς απόκειται ήδη να κατατροπώσητε αυτήν. Θα κληθήτε μετ' ολίγον εις τας κάλπας όσον και αν τρέμωσι την οργήν και ζητούσι να αναλάβωσι τας εκλογάς. Δεν ζητώ παρ' υμών διά της ψήφου σας να καταδικάσητε τα γενόμενα και να δικαιώσητε ημάς. Ταύτα ανήκουσιν εις την ιστορίαν την αδέκαστον, την υπερτέραν πάσης πλάνης και απηλλαγμένης παντός πάθους. Και εις την κρίσιν αυτής με ήρεμον την ψυχήν παραδίδω αυτά. Παρ' υμών ζητώ να κηρύξητε την Πατρίδα υμών απέναντι του Κόσμου **ανεξάρτητον**. Παρ' υμών αξιώ νά δηλώσητε, ότι τας δυνάμεις τας εθνικάς εννοείτε και θέλετε αποκλειστικώς χάριν των εθνικών συμφερόντων. Παρ' υμών αξιώ νά προστατεύσητε την Πατρίδα κατά της διαβολής. Είναι πάντα ταύτα καθήκοντα υμών. Και πέποιθα, ότι φωτιζόμενοι εκ των γενομένων, αισθανόμενοι τετραυματισμένην την Ελληνικήν υμών ψυχήν εκ των ενόπιον υμών και ήδη τελουμένων, θα αντλήσητε εκ του πόνου υμών την δύναμιν ίνα τα καθήκοντα ταύτα εκτελέσητε. Και όταν τούτο πράξητε εστέ βέβαιοι, ότι παρ' όλας τας απειλάς θά προκαλέσητε τον

σεβασμόν πάντων εκείνων, οι οποίοι οπουδήποτε γης οικούντες έχουνσι Πατρίδα και είναι ικανοί νά αξιώσωσι την ανεξαρτησίαν αυτής. Αυτή θα είναι η κυρία έννοια της ψήφου υμών. Θα ερωτηθήτε περί της ανεξαρτησίας της Ελλάδος, εξ ης όλα τα λοιπά έπονται αφ' εαυτών. Είσθε Έλληνες και ουδέν θα σας εμποδίση να βροντοφωνήσητε την απάντησιν, την οποίαν μόνην δύνασθε ως Έλληνες να δώσητε. Το δικαίωμα τοιαύτης απαντήσεως σας έδωκεν αναφαίρετον το παρελθόν της Φυλής μας. Την υποχρέωσιν αυτήν σας επιβάλλει επιτακτική η αφοσίωσις προς το μέλλον της Πατρίδος. Εις χείρας ημών αι τύχαι αυτής. Κινηθήτε κατά τας ορμάς της Ελληνικής σας καρδιάς».

50. ΚΑΤΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ

ΔΕΝ ΘΑ μακρυγορήσουμε με την παράθεση όλων των αθλιότητων που επακολούθησαν τη στιγμή κατά την οποία, αν δεν υπήρχαν οι σατραπισμοί του Σαράιγ και του Ροκφέιγ, καθώς και η άκρως μεροληπτική στάση του Γκυγιεμέν, η Ελλάδα, με τις νέες εκλογές που έγιναν, έστω και με την αποχή των Φιλελευθέρων, προσπάθησε να διατηρήσει τα ψυχία της διάτρητης ανεξαρτησίας της, για να φτάσουμε στην κρίσιμη καμπή.

Την 8/21η Ιουνίου 1916 οι τρεις Δυνάμεις Αγγλία, Γαλλία και Ρωσία, ανακάλυπταν ότι έχουν δικαιώματα στην Ελλάδα και δημιουργούν για τον εαυτό τους θέση εγγυητριών του Ελληνικού Συντάγματος. Η αυθαίρετη αυτή τοποθέτηση λησμόνησε ότι το Ελληνικό Σύνταγμα ψηφίσθηκε αρχικά τό 1822, και το 1830, έγινε σχετικά φιλελεύθερο το 1843, τροποποιήθηκε το 1864 και το 1910 χωρίς καμιά ανάμειξη των Νέων Δυνάμεων. Εγγύηση υπήρξε μόνο για τα αρχικά ελληνικά σύνορα, όταν το 1830 ανακηρύχτηκε ανεξάρτητο κράτος η Ελλάδα. Καμιά άλλη ανάμειξη δεν έγινε.

Έπιπλέον, σε επίρρωση της αυθαιρεσίας, οι τρεις Δυνάμεις εμφανίστηκαν ως «Προστάτιδες». Η περίπτωση της «προστασίας» πρέπει να έχει συντελεσθεί με διπλωματική πράξη των συμβαλλόμενων μερών. Τέτοια πράξη δεν υπάρχει. Η μόνη πράξη προστασίας που υπήρχε ήταν εκείνη των Ιονίων Νήσων από μέρους της Αγγλίας, η οποία έπαψε να ισχύει από τις 31 Μαΐου 1863, όταν η Επτάνησος

ενώθηκε με την Ελλάδα. Επρόκειτο λοιπόν περί ψευδούς και περί απόλυτης αυθαιρεσίας. Αρκεί να διαβάσει κανείς το πρωτόκολλο της 22ας Ιανουαρίου / 3ης Φεβρουαρίου 1830, το πρώτο άρθρο του οποίου αναφέρει τα εξής:

«Η Ελλάς θέλει σχηματίσει ένα κράτος ανεξάρτητον και θέλει χαίρει όλα τα δίκαια, πολιτικά, διοικητικά και εμπορικά τα προσδιορίζοντα την εντελή ανεξαρτησίαν».

Όμως οι εξοχότατοι Γκυγιεμέν, Έλλιοτ και Μποσδάρι έγραψαν όλα αυτά στα παλιά τους υποδήματα και κατά την προαναφερθείσα ημερομηνία επέδωσαν στον πρωθυπουργό Σκουλούδη διακοίνωση, στην οποία επιτιμούσαν την ελληνική κυβέρνηση διότι «*παρεβίασε το Σύνταγμα, διότι ημπόδισε την ελευθέραν εξάσκησιν του δικαίωματος της καθολικής ψηφοφορίας, διότι διέλυσε την Βουλήν διά δευτέραν φοράν εντός έτους, διότι έκαμε εκλογάς εν πλήρει επιστρατεύσει και διότι κατά ταύτα εθεώρησεν ότι η υφισταμένη Βουλή δεν αντεπροσώπευε παρά μικρόν μόνον τμήμα των εκλογέων*».

Πριν προχωρήσουμε στο κύριο σώμα της διακοινώσεως θα επισημάνουμε απλά την περιέργη, θα λέγαμε, ταυτότητα, των αιτιάσεων των Συμμάχων κατά της κυβερνήσεως με την άποψη του Ελ. Βενιζέλου.

Και προχωρεί η διακοίνωση των τριών «Προστάτιδων» ή «Εγγυητριών» δυνάμεων ως εξής:

«Διακηρύττωσι διά της διακοινώσεώς των αι τρεις Δυνάμεις ότι έχουσι το δικαίωμα να παρέμβωσι, όπως εμποδίσωσι τοιαύτην παράβασιν των ελευθεριών του Ελληνικού λαού των οποίων αυτά έχουσι το δικαίωμα της περιφρουρήσεως περιεχόμενον εκ συνθηκών.

»Κατά συνέπειαν αι εγγυήτριαι δυνάμεις, έχουσαι το δικαίωμα να επεμβαίνωσιν εκάστοτε, οσάκις ο ελληνικός λαός απειλείται εν τη ενασκήσει των δικαιωμάτων του ή εν τη απολαύσει των ελευθεριών του απαιτούσαν από την Ελλάδα:

»1) Αποστράτευσιν ολοκληρωτικήν ταχύτατα.

»2) Αντικατάστασιν του υπουργείου Σκουλούδη, δι' ετέρου υπηρεσιακού, εκ προσώπων παρουσιαζόντων πάσαν εγγύησιν ότι θα τηρούσαν πολιτικήν ευμενούς ουδετερότητος υπέρ της Αντάντ και ότι θα ενεργήσουν ειλικρινώς.

»3) Διάλυσιν άμεσον της Βουλής και εκλογάς ευθύς ως συν-

τελεσθή η αποστράτευσις.

»4) Αντικατάστασιν των αστυνομικών όσων δεν εμπνέουν εμπιστοσύνην».

Η κυβέρνηση Ζαΐμη αποδέχτηκε τη διακοίνωση των τριών προστάτιδων (;) Δυνάμεων, υποκύπτουσα στη βία και στην ανάγκη των πραγμάτων. Ήταν μια κατάφωρη παραβίαση της ελληνικής ανεξαρτησίας.

Εκείνο όμως που αποτελούσε παράγοντα πρόσθετης ανωμαλίας ήταν το γεγονός ότι ύστερα από λίγες ημέρες οι πρεσβευτές των Δυνάμεων τροποποίησαν τις αξιώσεις τους με την επιταγή αναβολής των εκλογών επ' αόριστον.

Ήταν ένα γεγονός που έδινε στην ανωμαλία πρόσθετο βάρος εκτροπής. Κατά συνέπεια η χώρα έμπαινε σε περίοδο τέλειαν αντισυνταγματικής ανωμαλίας, διότι η νόμιμη λειτουργία των θεσμών θα εστερείτο Βουλής, δηλαδή το κύριο γνώρισμα του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος.

Θα ήθελε ο γράφων να υποστηρίξει ότι όλη αυτή η απροκάλυπτη και βίαιη παρέμβαση ήταν έργο των παραπλανηθέντων από τους αντιπροσώπους τους ηγέτες της Δύσεως αν δεν υπήρχε ένα τηλεγράφημα του Ελ. Βενιζέλου που απευθύνθηκε στο Γάλλο πρωθυπουργό Μπριάν την επομένη της επιδόσεως της διακοινώσεως.

Ιδού τι λέγει το τηλεγράφημα:

«Η νότα έφερε μίαν λύσιν εις μίαν αδιέξοδον κατάστασιν. Η δικαία αυστηρότης του ύφους της, η ειλικρίνεια των επιχειρημάτων της, η απόλυτος διάκρισις την οποίαν κάμνει μεταξύ του Ελληνικού λαού και των πρώην Κυβερνητών του, της δίδουσι περισσότερον από κάθε τι άλλο, ένα χαρακτήρα πατρικής μερίμνης διά τον Ελληνικόν λαόν. Αι προστάτιδες δυνάμεις ενήργησαν ως γονείς εν τη πληρότητι των Δικαιωμάτων των».

Το τηλεγράφημα αυτό δημοσίευσε ολόκληρο η αγγλική εφημερίδα «Ντσίηλυ Μαϊήλ» την 11/24η Ιουνίου 1916. Αλλά υπήρχε και άλλο συγχαρητήριο του Ελ. Βενιζέλου που απευθύνεται προς το Γάλλο πρεσβευτή στην Αθήνα Γκυγιεμέν και που γράφει: «Αι Δυνάμεις μάς απήλλαξαν μιας επαναστάσεως, την οποίαν άλλος κανείς δεν επεθύμει, εν μέσω πολέμου και με τους Βουλγάρους ADE PORTAS. Μαζί με τα δικαιώματά των ως εγγυητριών αι Δυνάμεις αποκατέστησαν τας Ελληνικάς ελευθερίας».

Το κείμενο αυτό το αναφέρει ο Κ. Σακελλαρόπουλος στη «Σκιά της Δύσεως», σελ. 824 - 25, όπου προσθέτει:

«Αυτά λεγόμενα από Έλληνα – και ποίον; – επροξενούν λύπην μάλλον παρά έκπληξιν... Πολύ πριν, τον Δεκέμβριον του 1915, δεν είπε περί των Ελλήνων υπουργών ο Βενιζέλος εις τον Γκυγιεμέν – τηλεγράφημα του οποίου αναφέρει ο Πουανκαρέ. Έχετε να κάμετε με αλιτηρίους, οι οποίοι σας απατούν και σας εμπαιίζουν. Μόνο με τον φόβον θα τους κρατήσετε. Θα σας παρέδιδον εις τους Γερμανούς αν είχαν το μέσον».

Σ' αυτά τα αδιάψευστα κείμενα δεν υπάρχει κανένα σχόλιο. Όσον αφορά τη φράση του Ελ. Βενιζέλου στο προς τον Γκυγιεμέν τηλεγράφημα «Αι δυνάμεις μάς απήλλαξαν μιας επαναστάσεως», προδίδει πολλά για τα τεκταινόμενα στα παρασκήνια.

51. ΠΥΡΙΝΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ

ΣΕ ΟΛΕΣ αυτές τις δραματικές εξελίξεις, που ουσιαστικά κατέλυσαν τη μία μετά την άλλη τις ελευθερίες των Ελλήνων, μέσα σε πνεύμα μισαλλοδοξίας και φανατισμού, ο Δημήτριος Γούναρης παρέμεινε αμέτοχος των συμβαινόντων. Έβλεπε το κύμα του φανατισμού που κυριαρχούσε στη χώρα, οι κάτοικοι της οποίας είχαν χάσει την ψυχραιμία τους και τη διαυγή τους κρίση κάτω από τα πλήγματα των Συμμάχων.

Η κατάσταση χειροτέρευσε όταν αποβιβάσθηκε τμήμα γαλλικού στρατού στην Αθήνα με τη δικαιολογία της φρούρησης της γαλλικής πρεσβείας, στην πραγματικότητα όμως για τη βαθμιαία στρατιωτική κατάληψη της ελληνικής πρωτεύουσας. Νέα διακοίνωση των Συμμάχων απαιτούσε τον έλεγχο των ελληνικών ταχυδρομείων, του τηλεγραφικού δικτύου και του σιδηροδρομικού σταθμού Λαρίσης, δηλαδή κατέλυε κάθε κυριαρχία της ελληνικής κυβερνήσεως.

Αλλά εκείνο το οποίο επέδρασε στις αποφάσεις του Ζαΐμη ήταν ο βίαιος λόγος που εκφώνησε ο Βενιζέλος από τον εξώστη της κατοικίας του στην οδό Πανεπιστημίου στις 14 Αυγούστου 1916 και ο επί-

σης οξύτατος λόγος του Δημητρίου Γούναρη από τον εξώστη της επί της οδού Πανεπιστημίου οικίας του Δ. Ράλλη, την επομένη, 15 Αυγούστου.

Οι δύο αυτοί λόγοι, που ακολουθούν στη συνέχεια της αφηγήσεώς μας, αποτελούν μια τρανή απόδειξη του διχασμού, που ήταν προφανής από το λόγο του Ελ. Βενιζέλου και την απάντηση του Δ. Γούναρη.

Μετά τα συνεχιζόμενα πιεστικά μέτρα των Συμμάχων και την ουσιαστική κατάλυση της ανεξαρτησίας του Κράτους, αλλά και την οξύτατη αντίθεση των δύο πλευρών, ο συντηρητικός και φιλελεύθερος Ζαΐμης, υπό κράτος νευρικής ταραχής και ψυχικής εξαντλήσεως, υπέβαλε στις 29 Αυγούστου την παραίτηση της κυβερνήσεως.

Τόσο ο βασιλεύς, όσο και ο Δημήτριος Γούναρης, που επανήλθε από την Πάτρα, προσπάθησαν να πείσουν το Ζαΐμη να μην επιμείνει στην παραίτησή του, όμως η απόφαση του γηραιού πολιτικού ήταν ανέκκλητη. Τότε ο Κωνσταντίνος ανάθεσε την εντολή σχηματισμού Κυβερνήσεως στο Ν. Δημητρακόπουλο, ο οποίος, αφού, κατόπιν επαφών, διαπίστωσε ότι η πολιτική των πιέσεων θα εξακολουθούσε, κατέθεσε την εντολή. Η κυβερνητική κρίση λύθηκε στις 3 Σεπτεμβρίου με το σχηματισμό της κυβερνήσεως του Ν. Καλογερόπουλου, ο οποίος εθεωρείτο φιλοανταντικός. Οι Σύμμαχοι, όμως, έφτασαν στο σημείο να μην την αναγνωρίσουν, οπότε η κυβέρνηση Καλογερόπουλου υπέβαλε παραίτηση ύστερα από ένα μήνα παραμονής της στην αρχή.

Βαρυσήμαντοι υπήρξαν οι προαναφερθέντες λόγοι των δύο ηγετών, του Βενιζέλου και του Γούναρη. Πρόκειται περί ιστορικών κειμένων που παρουσιάζονται ολόκληρα λόγω της σημασίας τους. Ο Βενιζέλος απευθυνόμενος προς τους οπαδούς του είπε τα εξής:

«Συνιστώ λοιπόν προς υμάς να συγκροτήσητε ολιγομελή επιτροπήν, της οποίας την εκλογήν δύνασθε ν' αναθέσητε εις την επιτροπήν του συλλαλητηρίου, και η οποία παρουσιαζομένη προς την Α. Μεγαλειότητα, να ειπή προς αυτόν ταύτα περίπου:

» "Βασιλεύ,

» Έγινες θύμα ανθρώπων οι οποίοι, διά να καταστρέψουν το έργον της επαναστάσεως της οποίας αύριον είναι η εβδόμη επέτειος και διά να επαναφέρουν την φαυλοκρατίαν, δεν εδίστασαν την προς το Στέμμα ευλάβειαν και την προς το πρόσωπόν σου αγάπην του Λαού, και δεν εδίστασαν να θέσουν εις κίνδυνον τα

αποκτήματα πενταετούς ανορθωτικής εργασίας και δύο ενδόξων πολέμων διά να κτυπήσουν έναν των πρωτεργατών των αποκτημάτων τούτων. Έγινες θύμα των στρατιωτικών συμβούλων Σου, οι οποίοι με την στενότητα της στρατιωτικής των αντιλήψεως και με τον πόθον της εγκαθιδρύσεως μιας απολυταρχίας η οποία θα καθίστα αυτούς ουσιαστικώς κυρίους της καταστάσεως, Σε έπεισαν ότι η Γερμανία θα εξέλθη νικήτρια εκ του Ευρωπαϊκού πολέμου.

»Έγινες τέλος θύμα της ιδικής Σου, φυσικής άλλως τε, ανθρωπίνης αδυναμίας. Συνηθισμένος να θαυμάζης πάν ό,τι γερμανικόν, εκπεπληγμένος ενώπιον της απαραμίλλου στρατιωτικής και άλλης παντοδαπής γερμανικής οργανώσεως, δεν επίστευσες μόνον εις την γερμανικήν νίκην, αλλά ηυχήθης αυτήν, ελπίζων να δυνηθής μετ' αυτήν να συγκεντρώσης εις χείρας Σου όλην την κυβερνητικήν εξουσίαν και να θέσης ουσιαστικώς κατά μέρος το ελεύθερον πολίτευμά μας. Και τα αποτελέσματα όλων αυτών των σφαλμάτων τα βλέπομεν σήμερα. Αντί να επεκταθώμεν εις την Μικράν Ασίαν και την Θράκην και την Κύπρον λύοντες τελειωτικώς τας υπερχιλιετείς διαφοράς μας με τους δύο εθνικούς μας εχθρούς και δημιουργούντες Ελλάδα μεγάλην και ισχυράν και πλουσίαν, ανταποκρινομένην εις τα υψιπετέστερα εθνικά όνειρα, βλέπομεν τους Βουλγάρους να εισελαύνουν εις την Ελληνικήν Μακεδονίαν, να καταλαμβάνουν και την ύπαιθρον χώραν και τας πόλεις και τα φρούριά μας, να αιχμαλωτίζουν τα εκεί τμήματα του Ελληνικού στρατού, χωρίς να ευρισκώμεθα προς τους επιδρομείς ούτε εις κηρυγμένον, ούτε εις ακήρυκτον πόλεμον, και ενώ μας παρέχονται υπ' αυτών προς εμπαιγμόν αι φιλικώτεραι διαβεβαιώσεις. Βλέπομεν το πολεμικόν μας υλικόν, διά το οποίον εδαπανήθησαν εκατοντάδες εκατομμυρίων και το οποίον εγκληματικώς το επιτελείον αφήκε, μετά την γενικήν αποστράτευσιν και ενώ ο εθνικός εχθρός διετέλει επιστρατευμένος, το αφήκε, λέγομεν, συγκεντρωμένον εις παραμεθορίους πόλεις να γίνεται εύκολος λεία του επιδραμόντος γείτονος. Βλέπομεν την Βόρειον Ήπειρον τιθεμένην πάλιν εν κινδύνω.

»Από της θέσεως εις την οποίαν είχομεν κατορθώσει ν' αναβιθάσωμεν την Ελλάδα εις την διεθνή εκτίμησιν, την βλέπομεν καταπεσούσαν πάλιν μέχρι του σημείου εις το οποίον είχε κατακυλισθή προ της επαναστάσεως. Αντί να καταστήσωμεν την Ελλάδα σεβαστήν εις τους φίλους της και φοβεράν εις τους

εχθρούς της, την βλέπομεν, οικτειρομένην από τους πρώτους, περιφρονουμένην δε και χλευαζομένην και ραπιζομένην από τους δευτέρους.

»Παραγνώρισαντες τους βουλγαρικούς όρους, του περιθάλλοντος εντός του οποίου δύναται όχι μόνον να μεγαλώση, αλλά και απλώς να ζήση ως ανεξάρτητον κράτος η Ελλάς, την εξωθούμεν, βασιλεύ, εις ασφαλή όλεθρον.

»Το σημερινόν πάνδημον συλλαλητήριον συνεκλήθη διά να εκφράση την οδύνην της εθνικής ψυχής και να διαδηλώση εν νομιμόφρονι τάξει την λαϊκήν αγωνίαν και αγανάκτησιν διά τας συμφοράς εις ας ωδηγήθη και οδηγείται ακόμη η Χώρα εκ της ακολουθηθείσης πολιτικής.

»Και το πάνδημον τούτο συλλαλητήριον επιδιώκει να διαφωτίσει Σε, Βασιλεύ. Να σε πείση ότι, παρά την γενομένην υπομονευτικήν εργασίαν, ο λαός δεν εγκρίνει τα γενόμενα, ως ζητούν να Σε παραπείσουν οι περί Σε. Να κάμη έκκλησιν εις την φιλοπατρίαν Σου, όπως δυνηθής να απαλλαγής από τας ολεθρίας επιρροάς αι οποίαι καπηλεύονται, ως είπομεν, την προς Σε αγάπην του λαού και αι οποίαι Σε παρασύρουν και μαζί με Σε και τον Οίκον Σου και την Ελλάδα και το έθνος εις τας συνεπείας μιας εθνικής καταστροφής.

»Αι εκλογαί είναι ανάγκη να γίνουν διά γ' αποκτήση η χώρα εθνικήν αντιπροσωπείαν. Αλλά δεν δύναται να λυθούν τα εκκρεμή ζητήματα κατά τρόπον σωτήριον διά την χώραν διά μόνον των εκλογών τούτων.

»Εφ' όσον επιτρέπεις να χρησιμοποιήται ανευλαβώς το όνομά Σου ως αντιπάλου ενός μεγάλου πολιτικού κόμματος, τι αγαθόν δύναται να προέλθη από τας εκλογάς αυτάς, αι οποίαι υπό τοιούτους όρους περικαλύπτουν απλώς την διεξαγωγήν ενός ακηρύκτου πολέμου εμφυλίου;

»Τι θα ηδύνατο να περισώση το Κόμμα των Φιλελευθέρων, θριαμβεύον κατά τας εκλογάς αυτάς και ερχόμενον εις την εξουσίαν, όταν η εθνική ενότης, την οποίαν διέσπασεν η ανάμιξις Σου εις τους πολιτικούς αγώνας, ουδαμώς θα αποκατασταθή διά του αποτελέσματος των εκλογών; Πως θα δυνηθή να εφαρμοσθή η πολιτική των Φιλελευθέρων, εάν ήθελε κριθή αναγκαίον να χωρήσωμεν και πέραν της ευλόγως αξιουμένης από τας Δυνάμεις της Συνεννοήσεως ευμενούς προς αυτάς ουδετερότητος, αφού η εγκληματική πολιτεία του Γενικού Επιτελείου διέλυσεν ουσιαστικώς τον στρατόν και κατέστησεν άμαχον την Ελλάδα.

»Διότι πρέπει να μάθης και αυτήν την αλήθειαν, Βασιλεύ, ότι, και όταν ακόμα θα έκρινεν η κυβέρνησίς Σου αναγκαίαν την πολεμικήν παρέμβασιν της Ελλάδος, δεν θα εύρισκες πλέον ελληνικόν στρατόν διά να τον οδηγήσης εις την νίκην.

»Τα τηλεγραφήματα του λεγομένου Πανελληνίου Συνδέσμου τῶν Επιστράτων, ότι είναι έτοιμοι να χύσουν και πάλιν το αίμα των εις εν Σου νεύμα, δεν ανταποκρίνονται εις τα πράγματα και στέλλονται μόνον διότι εις τους αποστέλλοντας ενέβαλον την πεποίθησιν ότι εν ουδεμιά περιπτώσει εννοεῖς να εξέλθης της ουδετερότητος. Η ακολουθηθείσα πολιτική, και προ πάντων ο τρόπος καθ' ον αὐτή εφηρμόσθη, προεκάλεσε βαθυτάτην νόσον εις όλον τον εθνικόν οργανισμόν. Δεν ισχυριζόμεθα ότι η νόσος αὐτή είναι αθεράπευτος, ἀλλ' η θεραπεία απαιτεῖ την συγκέντρωσιν, όχι την διάσπασιν των εθνικῶν δυνάμεων, και πρέπει να επιδιωχθῆ ἐπειγόντως και ἀμέσως, διότι αὐριον θα είναι ἴσως ἀργά.

»Ἄφησε την θέσιν του ἀρχηγού κόμματος, εις την οποίαν θέλουν να Σε καταβιθάσουν οι κάπηλοι της δόξης Σου. Ἄνελθε πάλιν τας βαθμίδας του Θρόνου Σου και στάσου ἐκεῖ ὑψηλά.

»Ἐπεδιώχθη δι' ανοσίας και σατανικῆς ἐνεργείας, και δυστυχῶς ἐπετεύχθη διάσπασις εθνικῶν παραγόντων, ἐκ της συνεργασίας των οποίων και μόνον η εθνική ψυχὴ ἀναμένει και την σωτηρίαν και το μεγαλεῖον της Πατρίδος. Η συνεργασία αὐτή κατέστη σήμερον δύσκολος. Ο ἀρχηγός των Φιλελευθέρων ἔχει ἀρκετὴν αὐταπάρησιν διά να μη παρεμβάλῃ εις το ἔργον της σωτηρίας καμμίαν ἐκ προσωπικῶν λόγων δυσκολίαν. Βεβαίως δεν είναι ιδεώδεις αι ὑπηρεσιακαὶ κυβερνήσεις και μάλιστα εις στιγμὰς τόσον κρισίμουσ της εθνικῆς ιστορίας.

»Ἀλλ' η παρούσα κυβέρνησις κατέστη σήμερον εθνικὴ ἀνάγκη, ηγεῖται δ' αὐτῆς σώφρων ἀνὴρ, ο οποίος και εις ἄλλας κρισίμους περιπετείας προσέφερε πολυτίμους εις το ἔθνος ὑπηρεσίας. Την ὑπηρεσιακὴν αὐτὴν κυβέρνησιν το κόμμα των Φιλελευθέρων είναι ἔτοιμον να περιβάλῃ διά της πολιτικῆς του ἐμπιστοσύνης. Ἄς θεωρηθῆ ἡ κυβέρνησις αὐτὴ πολιτικὴ κυβέρνησις. Περιβαλέ την και Συ διά της ἀπολύτου ἐμπιστοσύνης Σου. Ἀπομάκρυνε ἀπὸ πλησίον Σου και κράτησε του λοιπού μακράν Σου ὅλα ἐκεῖνα τα πρόσωπα, τα οποία ἀθεμίτως ἐσφετερίσθησαν ολίγον ὅλην την πολιτικὴν ἐξουσίαν. Ἄφησε την κυβέρνησιν Σου να δώσῃ οριστικῶς την πολιτικὴν κατεύθυνσιν του κράτους προς τας Δυνάμεις της Συνεννοήσεως, ἀσφαλίζουσα εις

αυτάς ειλικρινώς από τούδε ζητούμενην και από τοσούτου χρόνου υπεσχημένην ευμενεστάτην ουδετερότητα. Κατάγινε δε με την κυβέρνησίν Σου συντόμως, επικουρούμενος και από όλους ημάς, όπως ανυψώσης πάλιν το καταπεσόν εκ της μακράς επιστρατεύσεως, εκ της διδασκαλίας εις τους στρατώνας και εκ του δηλητηρίου της ξενικής προπαγάνδας εθνικόν φρόνημα διά ν' αποκτήση και πάλιν η Ελλάς τον στρατόν της και δυνατή, αν αι περιστάσεις το επιβάλουν, ως είμεθα βέβαιοι ότι θα το επιβάλουν, να προστατεύση τα ζωτικά συμφέροντά της, καθ' ο μέτρον είναι τούτο ακόμη δυνατόν, εν συμπράξει μετά των ισχυροτάτων την φοράν ταύτην Συμμάχων, οίτινες είναι οι κατά παράδοσιν προστάται και ευεργέται αυτής.

»Θα ίδης, Βασιλεύ, εκ του σημερινού συλλαλητηρίου, ότι το κόμμα των Φιλελευθέρων δεν είναι εχθρός ούτε του Στέμματος, ούτε του βασιλεύοντος οίκου, ούτε του προσώπου Σας. Είναι μόνον ευλαβής τηρητής του ελευθέρου πολιτεύματος, μη εννοούν να συγχωρήση ουδεμίαν απ' αυτού παρέκκλισιν. Αλλά τούτο είναι και το αληθές συμφέρον του Στέμματος. Και μόνον οι εκμεταλλευόμενοι τούτο ημπορούν να ζητούν να Σε πείσουν περί του εναντίου, ενώ αυτοί πράγματι είναι οι χειρότεροι εχθροί Σου.

»Ταύτα προτείνω να είπη η αντιπροσωπεία σας εις τον Βασιλέα και ταύτα ν' ανακοινώση και προς τον πρωθυπουργόν. Πρέπει να ελπίσωμεν ότι η φωνή του λαού θα εισακουσθή. Σημεία τινά ευοίωνα από χθες εμφανιζόμενα. Ας ευχηθώμεν να έχη τοιαύτα και η επαύριον.

»Εάν παρ' ελπίδα η επίκλησίς μας δεν εισακουσθή θα ίδωμεν τότε τι άλλο δυνάμεθα να πράξωμεν, όπως προλάβωμεν την καταστροφήν προς την οποίαν φερόμεθα. Εις τους λόγους τούτους οι Ηρακλείς του Στέμματος θα φωνάξουν πάλιν, ότι προβλέπουν απειλήν κατ' αυτού. Ας ησυχάση, η πατριωτική των καρδιά και η νομιμοφροσύνη των. Εφ' όσον ο εχθρός ευρίσκεται όχι πλέον εις τα σύνορά μας, αλλά και εντός του εδάφους μας, προσφυγή εις τα έσχατα μέσα, δι' ων θα διεσαλεύετο η τάξις, θα ήτο το μέγιστον κατά της χώρας κακούργημα. Αλλ' εάν διά της τοιαύτης εις τα έσχατα μέσα προσφυγής δεν είναι δυνατόν να επιζητηθή η θεραπεία του κακού, υπάρχουν ίσως και άλλα μέτρα, διά των οποίων δυνάμεθα να επιδιώξωμεν, όπως περιορίσωμεν τουλάχιστον κατά το δυνατόν τας καταστροφάς. Εν μόνον πράγμα δεν είναι επιτετραμμένον: το να προβλέπωμεν μοιρολατρικώς την επερχομένην καταστροφήν, χωρίς ν' αντιδράσωμεν ενεργώς κατ' αυτής.

»Εάν επιδοκιμάζετε τας εισηγήσεις μου ταύτας, παρακαλώ να εξουσιοδοτήσετε την επιτροπήν του συλλαλητηρίου, όπως μετά την διάλυσιν αυτού προβή εις την εκλογήν ολιγομελούς αντιπροσωπείας, η οποία θα γίνη ερμηνεύς των γνωμών και των πόθων σας προς το Στέμμα. Και μίαν ακόμη σας απευθύνω θερμήν παράκλησιν. Να διαλυθήτε αμέσως με απόλυτον τάξιν και ησυχίαν τελείαν. Καμμία παρεκτροπή, καμμία απολύτως, ούτε η ελαχίστη, ας μη ασχημίση την επιβλητικότητα της συγκεντρώσεώς σας. Το συλλαλητήριον του κόμματος των Φιλελευθέρων, ως συλλαλητήριον ανορθώσεως, πρέπει να μείνη εις το ύψος του.

»Και πάλιν σας ευχαριστώ, αγαπητοί μου συμπολίται, διότι διά της τόσον προθύμου και αθρόας προσελεύσεώς σας μου παρέχετε την απόδειξιν, ότι οι από εξαιτίας σφυρηλατηθέντες μεταξύ ημών δεσμοί μένουν εξ ίσου στερεοί, όπως και κατά τας πρώτας ημέρας. Και εν μέσω των τρομερών δοκιμασιών, τας οποίας διερχόμεθα, είναι τούτο μεγίστη δι' εμέ ανακούφισις εν ταυτώ και ενίσχυσις».

52. Ο ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΟΥΝΑΡΗΣ ΑΠΑΝΤΑ

Ο ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Γούναρης στο συλλαλητήριο της επομένης είπε τα εξής:

«Εννοώ καλώς την αιτίαν της ούτω πανδήμου συγκεντρώσεως υμών.

»Και σας συγχαίρω δι' αυτήν. Δεν ήτο δυνατόν παρά να αντιληφθήτε την κρισιμότητα των περιστάσεων και των εξωτερικών, αλλά και των εσωτερικών, τας οποίας διέρχεται η Πατρίς. Και ευγενείς υπέρμαχοι αυτής δεν ήτο δυνατόν παρά να συνασπισθήτε, έτοιμοι, ίνα προστατεύσητε αυτήν. Και σεις οι οποίοι την εμεγαλώσατε χύνοντες το αίμα σας. Και σεις οι οποίοι παρεσκευάσατε το μεγαλείον αυτής διά της εν ειρήνη εντίμου, νοήμονος και δραστηρίας εργασίας.

»— Ζήτω ο Βασιλεύς!

»— Να μας ζήση το καμάρι μας!

»Ζητείτε από ημάς, εις τους οποίους έλαχεν ο κλήρος να ηγηθώμεν των τυχών της Πατρίδος εις ούτω οδυνηράς στιγμάς, να σας είπωμεν ό,τι δύναται να λεχθή και να χρησιμεύση προς καθοδήγησιν υμών, και πράττομεν τούτο προθύμως. Οι πολιτικοί άνδρες επιτακτικόν καθήκον έχουσιν αεί μεν, μάλιστα δε εν ταις δειναίς περιστάσεσι, να επικοινωνώσι μετά των πολιτών. Εκ της επικοινωνίας ταύτης οι μεν πορίζονται την δύναμιν, οι δε αποκομίζουσι πληρεστέραν των πραγμάτων γνώσιν, ίνα ούτω εν αρμονική συνεργασία αμφοτέροι προσηκόντως χειρισθώσι τας τύχας της Πατρίδος (Ζωηρά χειροκροτήματα).

»Είναί κρίσιμοι αι στιγμαί τας οποίας διερχόμεθα. Μέγα μέρος της Χώρας προ καιρού καταληφθέν υπό της μιας των εν τω μεγάλω πολέμω αντιπάλων ομάδων υφίσταται όλα τα εκ της καταλήψεως δεινά. Ολόκληρον την Χώραν πιέζουσιν έκτοτε αφόρητοι περιορισμοί εκ της καταστάσεως, την οποίαν διέπρασεν η κατοχή. Άλλα πιέζουσιν αυτήν και πολλοί άλλοι αδικαιολόγητοι περιορισμοί, τους οποίους εδημιούργησεν η διηνεκώς ραδιουργούσα διαβολή ανθρώπων αναλαβόντων το φιλόπατρι έργον να συκοφαντώσι πάντας τους πολιτειακούς παράγοντας της πατρίδος των. Οι περιορισμοί ούτοι έφθασαν εκεί όπου πάντες γνωρίζετε, θίξαντες εις τα καίρια και αυτήν την υπόστασιν του ημετέρου κράτους. Επεβλήθη βιαίως η αποβολή της κυβερνήσεως, η διάλυσις της Βουλής και η αποστράτευσις της Χώρας. Δεν ομιλώ περί άλλων μικροτέρων, των οποίων η επιβολή δεν είναι ολιγώτερον οδυνηρά. Οι διά των ραδιουργιών αυτών προκαλέσαντες τας ταπεινώσεις ταύτας έσπευσαν ν' ανακηρύξωσιν αυτάς ευεργεσίας. Και δεν εδυσκολεύθησαν ν' ανακηρύξωσι και δικαίωμα των ταπεινωσάντων εκ των συνθηκών. Η εκ της καταλήψεως κατάστασις επεδεινώθη εσχάτως, διότι οι εχθροί των καταλαβόντων τα ελληνικά εδάφη επετέθησαν κατ' αυτών, εισβαλόντες εις την Χώραν, η οποία ούτω κατέστη πεδίον πολέμου και υφίσταται τα εκ τούτου δεινά.

»Μάχονται εντός της Χώρας ημών διά σκοπούς ξένους προς ημάς. Ουδεμία υγιώς έχουσα συνείδησις θα δυνηθή να εύρη δικαιολογίαν της ούτω τελουμένης παραγνωρίσεως των δικαίων ημών. Ουδ' οι ίδιοι θ' απειρώντο τοιαύτην, αν δεν επεκαλούντο οι μεν ότι ημείς εκαλέσαμεν αυτούς, οι δε ότι έρχονται ίνα πολεμήσωσι τους εχθρούς αυτών και προλάβωσι την εκ της χώρας ημών επίθεσιν κατ' αυτών. Τίνες οι υπαίτιοι πάντων τούτων είναι γνωστόν εις υμάς.

»Δεν απαρνούνται άλλως το έργον των!

»— Τους ξέρομε.

»— Τους γνωρίζομε.

»Καυχώνται δι' αυτό και το χαρακτηρίζουσι μεγαλοπράγμονα πολιτικήν. Είναι αληθώς μεγαλοπράγμων η πολιτική των. Ένα έχει σκοπόν. Να υπηρετήση τα πράγματα των μεγάλων. Διά τα πράγματα της μικράς Ελλάδος αδιαφορεί. Και τι είναι η μικρά Ελλάς, ώστε να περιστείλωσι την μεγαλοφυά δράσιν των εις τα στενά αυτής όρια; Μήπως δεν ωμίλησαν άλλοτε περί ευρωπαϊκού πατριωτισμού; Και δεν ενεφάνισαν με σοβαρότητα ίσην με εκείνην, μεθ' ης ωμιλούσι νυν περί μεγαλοπράγμονος πολιτικής, μεταξύ πολλών άλλων και την όντως μεγαλοπράγμονα ανοησίαν, ότι διά μιας μεραρχίας, την οποίαν θα έστελλον εις τα Δαρδανέλλια, θα έκρινε την τύχην του Ευρωπαϊκού πολέμου; Και εις τι συνίσταται αυτή η μεγαλοπράγμων πολιτική, διά την ματαιώσιν της οποίας οδύρονται; Να συμμετάσχη οπωσδήποτε η Ελλάς εις τον πόλεμον, υπέρ της ετέρας των εμπολέμων ομάδων.

»— Δεν το ακούμε!

»Αυτό είναι το Α και το Ω της μεγαλοπράγμονος πολιτικής. Διό προσεπάθησαν κατά το παρελθόν έτος να την επιβάλωσι. Και εματαιώθησαν αι προσπάθειαι των. Ερωτήσατέ τους, ποιους εθνικούς σκοπούς θα επραγματοποιεί η Ελλάς εκ των θυσιών, εις ας θα υπεβάλλετο; Την πρώτην φοράν, κατά Φεβρουάριον, απήντησαν με ένα χάρτην περιλαμβάνοντα την Μικράν Ασίαν, την οποίαν ουδείς προσέφερεν εις αυτούς. Την δευτέραν φοράν, κατά Σεπτέμβριον, ο χάρτης είχεν εξαφανισθή. Δεν ωμίλουν πλέον περί ανταλλαγμάτων εδαφικών, ωμίλουν περί υποχρέωσεως τιμής εκ της συνθήκης μετά της Σερβίας. Υποχρέωσις η οποία εγνώριζον ότι δεν υφίστατο. Αυτοί ήσαν οι σκοποί εις ους απέβλεπεν η μεγαλοπράγμων πολιτική, διά την οποίαν ολοφύρονται ότι εματαιώθη. Τι θα συνέβαινεν, αν δεν εματαιούτο, πάντες γνωρίζετε. Ευχαριστήσατε τον Θεόν ότι μας έσωσεν από αυτήν. Και αυτοί μεν είναι οι σκοποί εις ους απέβλεψαν. Τίνα δε τα μέσα τα οποία μετήλθον και μετέρχονται, ίνα επιβάλωσι την πολιτικήν των; Εν είναι το μέσον. Η διά παντοίας διαβολής πρόκλησις κατά της πατρίδος των της εχθρότητος των Δυνάμεων εκείνων μεθ' ων θέλουσι να συμπολεμήσωμεν. Τι κατώρθωσαν διά του μέσου τούτου το ησθάνθητε και το αισθάνεσθε πάντες.

» Ἦλπισαν ὅτι διὰ πίεσεως θα καμφθῆ ὁ Ἑλληνικὸς λαός, καὶ καλούμενος νὰ ἐκλέξῃ ἐκ νέου τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ θα ψηφίση αὐτούς. Καὶ ἐπανηγύρισαν ὅτι ἐπεβλήθη παρά τῶν Δυνάμεων τῆς Ἀντάντ ἡ διάλυσις τῆς Βουλῆς. Ἀλλ' ὁ Ἑλληνικὸς λαός δὲν εἶναι ἐκ τῶν λαῶν οἱ ὁποῖοι κάμπτονται. Ἐξηγέρθη σύσσωμος καὶ κατέδειξε κατὰ τρόπον πασιδῆλον, ὅτι θέλει νὰ εἶναι καὶ εἶναι πράγματι ἐλεύθερος. Τότε ἀπέστρεψαν τὸ πρόσωπον ἀπὸ τῶν ἐκλογέων. Καὶ προσεπάθησαν νὰ φθάσωσιν εἰς τὸν σκοπὸν διὰ συντομωτέρας οδοῦ. Διατί νὰ περιμένουσι τὰς ἐκλογάς; Ἄς σφυγμομετρηθῆ ἀπ' ευθείας ὁ λαός ὑπὸ τοῦ ἀνευθύνου παράγοντος. Μία συνέλευσις τῶν "ἡμετέρων φίλων", ἀφ' οὗ μάλιστα τώρα διὰ τῆς ἐξωθι ἐπεμβάσεως ἐξησφαλίσθη καὶ αὐτή, ἰδοὺ ὁ λαός. Ἄς τὴν συγκαλέσωμεν καὶ ἡ φωνὴ αὐτῆς εἶναι ἡ σφυγμομέτρησις τοῦ λαοῦ. Καὶ ἡ φωνὴ αὐτῆς τι ἄλλο ἢ μπορεῖ νὰ ζητήσῃ παρά τὴν μεγαλοπράγμονα πολιτικὴν; Καὶ προέβησαν εἰς τὰ προκαταρκτικὰ τῆς σκηνοθεσίας. Ἀλλ' ὑπελόγησαν χωρὶς υμᾶς. Ὑπελόγησαν χωρὶς τὸν Ἑλληνικὸν λαόν, ὁ ὁποῖος ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον ἐταράχθη. Καὶ πρὶν ἢ ἀκουσθῆ ἡ φωνὴ τῶν ὑπ' αὐτῶν προσκληθέντων, διάτορος διέσχισε τὸν αέρα συμπάσης τῆς Ἑλλάδος ἡ κραυγὴ τοῦ πραγματικοῦ λαοῦ διαμαρτυρομένη. Μάτην προσεπάθησαν νὰ καταπνίξωσιν αὐτὴν ἐν τῇ πρωτευούσῃ κατορθώσαντες νὰ παρακαλυθῆ ἡ σύγχρονος τέλεσις τοῦ υμετέρου συλλαλητηρίου χθες. Εἰς πάσας σχεδὸν τὰς ἐπαρχίας ἐξερράγη ἀγανάκτησις μετὰ οδύνης ἐξ ὅσων ὁ λαός υφίσταται, καὶ τὸ τέχνασμα ἀπέτυχε. Τὸ ἠσθάνθησαν καὶ οἱ ἴδιοι. Καὶ δι' αὐτὸ ἐξέσπασαν χθες εἰς λυσσαλέαν ὕβριν κατὰ παντός ὅ,τι ὁ τόπος ἔχει ἐπίλεκτον. Δὲν ὠμίλησαν περὶ τῆς μεγαλοπράγμονος πολιτικῆς τῶν ταύτην δὲν τολμῶσι νὰ ἐμφανίσωσι πρὸ τῶν ὀμμάτων τοῦ λαοῦ. Γνωρίζουσιν, ὅτι ἡ πολιτικὴ τῶν μόνον ἀποτελέσματα θὰ ἐπήγετο τὴν ματαιώσιν τῶν ἐγγυησεων, αἱ ὁποῖαι παρεσχέθησαν εἰς τὴν χώραν, ὅτι οὐδὲνα διατρέχει κίνδυνον ἡ ἀκεραιότης αὐτῆς ἐκ τῆς οδυνηρᾶς ὄντως καταστάσεως τὴν ὁποῖαν αὐτοὶ προυκάλεσαν. Ἀναγνώσατε τὰ ὑπ' αὐτῶν λεχθέντα. Ἡ ἐμπάθεια, ὅτε μὲν ὕπουλος, ὅτε δὲ ἀποκάλυπτος, τελείως σκοτίσασα τὴν διάνοιαν αὐτῶν, εἶναι ἡ μόνη ἐμπνέουσα τοὺς δηλητηριώδεις λόγους τῶν.

» Δὲν ποιούμεαι μνεῖαν τῶν λόγων τῶν, ἵνα ἀποκρούσω αὐτούς. Τὴν περὶ αὐτῶν κρίσιν ἐπαφίεμαι πεποιθότως εἰς οἰονδήποτε ἄνθρωπον ἐν Ἑλλάδι ζώντα καὶ γνωρίζοντα τὰ πράγματα, ἐπικαλούμαι αὐτούς εἰς μίαν περαιτέρω ἀπόδειξιν τῶν σκοπῶν,

και των μεθόδων αυτών. Ούτε θα σας απασχολήσω αναπτύσσων τους κινδύνους της χώρας, και τους εξωτερικούς και τους εσωτερικούς, οι οποίοι πηγάζουσιν εκ των ενεργειών αυτών. Κατά των κινδύνων τούτων πλήρη ασφάλειαν παρέχει η απόφασις του Ελληνικού λαού ν' αντιμετωπίση μετά σθένους και παρρησίας πάσαν τοιαύτην ενέργειαν. Ότι η απόφασις αυτή είναι στερρά και αμετάκλητος αποδεικνύει η σύσσωμος εξέγερσις η οποία εσημειώθη εις όλην την χώραν. Αύτη εγγυάται, ότι θα συντριβή πάσα ραδιουργία και θα επικρατήση η αλήθεια.

»Και εις το έργον τούτο όμως έχετε την πρωτοβουλίαν. Εμείνατε εις αυτό απτόητοι. Και εστέ βέβαιοι, ότι θα στεφθή υπό επιτυχίας. Και θα έχετε το δικαίωμα να καυχάσθε δι' αυτό. Είναι έργον διασώσεως της Πατρίδος».

53. Ο ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΕΙ

ΣΤΑ ΕΠΙΟΜΕΝΑ γεγονότα δεν υπήρξε άμεση ανάμειξη του Δημητρίου Γούναρη, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν αγωνιούσε για την εξέλιξη της καταστάσεως. Η κατάληψη του Ρούπελ συγκίνησε βαθύτατα την ελληνική ψυχή, αλλά κυρίως το γεγονός ότι ο Γερμανός πρεσβευτής στην Αθήνα ειδοποίησε την ελληνική κυβέρνηση ότι τα γερμανοβουλγαρικά στρατεύματα που είχαν εισβάλει στην Ελλάδα ήταν υποχρεωμένα για λόγους στρατιωτικούς να επεκτείνουν τη ζώνη κατοχής, ενώ συγχρόνως δίδονταν φιλολογικές διαβεβαιώσεις σεβασμού των κυριαρχικών δικαιωμάτων της Ελλάδας. Ήταν και αυτό συνέπεια των κακών χειρισμών του Σαράιγ.

Η επέκταση της γερμανοβουλγαρικής κατοχής στην Ανατολική Μακεδονία προκάλεσε την αντίδραση των Δυτικών Δυνάμεων, ενώ τα στρατιωτικά τμήματα της Αντάντ αποσύρθηκαν στη δυτική πλευρά του ποταμού Στρυμόνα. Το χειρότερο όμως ήταν, ότι το Δ' Σώμα Ελληνικού Στρατού, που είχε έδρα την Καβάλα, βρέθηκε χωρίς καμιά επαφή με την ελληνική κυβέρνηση. Επρόκειτο περί μιας τραγωδίας, επειδή οι δυνάμεις αυτές είχαν αποκοπεί από το κέντρο. Μόνο όποιος διαβάσει το ημερολόγιο του Διοικητή του Δ' Σώματος Στρα-

τού συνταγματάρχη Χατζόπουλου μπορεί ν' αντιληφθεί το παιζόμενο δράμα και την αγωνία του ίδιου, του επιτελείου του και των στρατιωτών. Η αποκοπή συνέβη όταν οι Άγγλοι, πριν αποχωρήσουν από την Καβάλα, κατάστρεψαν τον ασύρματο της πόλης, γεγονός που συμπλήρωσε το αδιέξοδο.

Προφανώς επρόκειτο περί οργανωμένου σχεδίου, διότι την ίδια εποχή, στις 17 Αυγούστου, οι Κρήτες αξιωματικοί και χωροφύλακες που είχαν έδρα τη Θεσσαλονίκη εμφάνισαν τα πρώτα δείγματα επαναστατικής δράσης. Ηγέτης ήταν ο Παμίκος Ζυμβρακάκης, ενώ Διοικητής της II Μεραρχίας ήταν ο αδελφός του Εμμανουήλ Ζυμβρακάκης. Μεταξύ των επαναστατών ήταν ο Κ. Μαζαράκης, διοικητής της μοίρας βαρέος πυροβολικού, ο Γ. Κονδύλης και άλλοι. Οι επαναστάτες προσπάθησαν να παρασύρουν τη II Μεραρχία, αλλά απέτυχαν. Την κίνηση ενίσχυσε και δύναμη που είχε αποσπασθεί από τό Δ' Σώμα Στρατού με το συνταγματάρχη Χριστοδούλου. Αλλά το κυριότερο ήταν, ότι η κίνηση είχε την άμεση υποστήριξη του Σαράιγ. Πάντως, σκοπός του αποκλεισμού οδών διαφυγής του Δ' Σώματος στρατού ήταν ο εξαναγκασμός του να κινηθεί προς Θεσσαλονίκη για να ενισχύσει την επανάσταση. Οι Γερμανοβούλγαροι, όμως, κατέλαβαν και τη Θάσο, τη μόνη οδό διαφυγής που απόμεινε, ενώ συγχρόνως ειδοποιούσαν απειλητικά ότι οι κινήσεις των ελληνικών δυνάμεων παρεμπόδιζαν τις δικές τους ενέργειες.

Ο συνταγματάρχης Χατζόπουλος ενώπιον αυτής της καταστάσεως ζήτησε από τον Άγγλο ναύαρχο, που βρισκόταν ακόμα στην Καβάλα, να μεταφέρει ατμοπλοϊκώς το Δ' Σώμα στην Ελλάδα. Αλλά και ο Άγγλος ναύαρχος, προφανώς εκτελών διαταγές, πρότεινε να μεταφέρει τον ελληνικό στρατό στη Θεσσαλονίκη, γεγονός που όλοι οι αξιωματικοί και οι οπλίτες απέρριψαν.

Ο Χατζόπουλος, αποκλεισμένος από παντού, ζήτησε όπως ο Γερμανός αρχιστράτηγος στρατάρχης Χίντεμπουργκ εγγυηθεί τη μεταφορά του Σώματος με τον οπλισμό του στη Γερμανία, όχι με τη μορφή αιχμαλωσίας, αλλά φιλοξενίας, όπως και έγινε με τη μεταφορά του Σώματος στο Γκαίρλιτς. Μέγας θόρυβος έγινε τότε περί δήθεν παραδόσεως του Δ' Σώματος στους Γερμανοβούλγαρους, θόρυβος που καλλιέργησε ο Ροκφείγ, ο Σαράιγ και ο φιλελεύθερος Τύπος, που χαρακτήρισε το γεγονός σαν προδοσία.

Η κατάσταση ήταν ζοφερή και επικίνδυνη. Είχε μεσολαβήσει και η πυρκαγιά των Ανακτόρων του Τατοΐου, καθώς και η σκηνοθετημένη –σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις– επίθεση κατά της γαλλικής πρεσβείας στην Αθήνα, οπότε η ατμόσφαιρα σκοτεινίασε περισσότερο.

Όλα αυτά εκφεύγουν, βέβαια, του βιογραφικού κειμένου που αφορά τον ξένο προς αυτά Δημήτριο Γούναρη, αναφέρονται όμως για να γνωρίσει ο αναγνώστης τη φοβερή ατμόσφαιρα των ημερών εκείνων. Στην πρωτεύουσα οι Φιλελεύθεροι άρχισαν να κινούνται στο να οικειοποιηθούν ή να χρησιμοποιήσουν το κίνημα της Θεσσαλονίκης. Ο Βενιζέλος στην αρχή φάνηκε διστακτικός και, τέλος, έλαβε τη μεγάλη απόφαση να τεθεί επικεφαλής του κινήματος.

Έτσι, τη νύχτα της 12ης Σεπτεμβρίου ο Ελ. Βενιζέλος με τον Κουντουριώτη εγκατάλειψαν το Φάληρο για να επιβασθούν στην «Εσπερία», την οποία ακολούθησε γαλλικό πολεμικό. Πολλά έχουν λεχθεί και έχουν γραφεί για την αναχώρηση αυτή. Δεν μπορούμε να πούμε ποια είναι η ακριβέστερη, αλλά θ' αρκεστούμε στην περιγραφή του πρεσβευτή της Ιταλίας κόμη Μποσδάρι, ο οποίος διηγείται τα εξής:

«Τέλος, ο Βενιζέλος απεφάσισε να προβή εις το μέγα τόλμημα. Και συνοδευόμενος από τον ναύαρχον Κουντουριώτην και 80 περίπου αξιωματικούς, ανεχώρησε με κατεύθυνσιν, ήτις επ' ολίγον παρέμεινε άγνωστος. Η αναχώρησις οργανώθη υπό των Γάλλων. Ο Βενιζέλος μετέβη διά να δειπνήσῃ εις φιλικόν του σπίτι, από το οποίον περί την 9ην εσπερινήν εξήλθε άτομον μεταμφιεσμένον εις τρόπον ώστε να του ομοιάζῃ. Το άτομον αυτό διηυθύνθη με ταχύ βήμα εις την οικίαν Βενιζέλου. Εν τω μεταξύ ο αληθινός Βενιζέλος ωδηγήθη επ' αυτοκινήτου εις ένα εστιατόριον του Παλαιού Φαλήρου, όπου είχε λάβει χώραν συμπόσιον του οποίου μετείχον γυναίκες του ελαφρού κόσμου. Μέσα εις την φασαρίαν του συμποσίου ο Βενιζέλος επεβιβάσθη μικρού ιστιοφόρου, το οποίον τον ωδήγησεν εις την "Εσπερίαν". Στην ξηρά καμμία απόπειρα δεν έγινε προς σύλληψιν του αναχωρούντος, αλλά εις την θάλασσαν απειράθησαν να απαγορεύουν εις την "Εσπερίαν" τον απόπλου. Επενέθη το γαλλικόν θωρηκτόν "Μπρουίζ" και η "Εσπερία" εξηκολούθησε το ταξίδι της».

Περίπου τα ίδια διηγείται και ο ναύαρχος Φουρνέ στα απομνημονεύματά του, στα οποία προσθέτει: «*Ημείς εις την υπόθεσιν αυτήν δεν βλέπομεν τίποτε το γελοίον*».

Και να τώρα πώς ο Δημήτριος Γούναρης πληροφορήθηκε την αναχώρηση του Ελ. Βενιζέλου κατά τον Άριστο Καμπάνη σε περιγραφή του ίδιου, στο βιογραφικό βιβλίο του για το Δ. Γούναρη:

«Ήτο ογδόη πρωινή, όταν ο διευθυντής της εσπερινής εφη-

μερίδος, εις την οποίαν ειργαζόμενη, με παρεκάλεσε να μεταβώ εις το "Τουρίστ" διά να εξακριβώσω αν, ως εγράφετο εις τας εφημερίδας αορίστως, είχε πράγματι αναχωρήσει προ ολίγων ωρών ο Βενιζέλος.

»Ευρήκα τον Γούναρην εις το γραφείον του συνομιλούντα με έναν ή δύο εμπίστους φίλους. Το πρόσωπόν του ήτο κουρασμένον: Προφανώς είχε παραμείνει άπνους καθ' όλην την νύκτα, ή είχαν αφυπνισθή από αγγέλους της "κακής" ειδήσεως από τα ξημερώματα.

»— Έφυγε ο Βενιζέλος; Ηρώτησα μετά την τυπικήν καλημέραν.

»— Έφυγε; Σ' ερωτώ κι εγώ.

»Ήτο η απάντησις του Γούναρη.

»Και έπειτα:

»— Ημπορείς να πληροφορηθής ακριβώς τι συμβαίνει επί του προκειμένου;

»Και έφυγα διά να φροντίσω προς εξακριβώσιν της ειδήσεως.

»Εις το πεζοδρόμιον του καφενείου Ζαχαράτου συνήντησα ένα συγγενή του Βενιζέλου.

»— Έφυγεν ο κ. Πρόεδρος; Τον ηρώτησα.

»— Ναι. Νομίζω ότι έφυγε. Ότι τώρα είναι φευγάτος.

»— Διευθύνεται στη Θεσσαλονίκη;

»— Α! Αυτό δεν το ξέρω. Η μάλλον δεν μπορώ να σας το πω.

»Είχα κατα το ήμισυ την είδησιν. Έσπευσα εις το "Τουρίστ" όπου ήσαν συνηγμένοι διάφοροι δημοσιογράφοι.

»— Έφυγε, είπα, σχεδόν ασθμαίνων εις τον φαινομενικώς απαθή Γούναρην. Το πιστοποιεί ο Κατελούζος.

»Ο Γούναρης, ο οποίος εγνώριζε τον Κατελούζον από κάποιο περιστατικό, είπε:

»— Ο Κατελούζος είναι αξιόπιστος άνθρωπος.

»Έπειτα, βλέπων την ταραχήν μου, είπε:

»— Πήγαινε, και μην ανησυχής: Θεώρησε τον Βενιζέλο πολιτικώς νεκρόν από της στιγμής ταύτης».

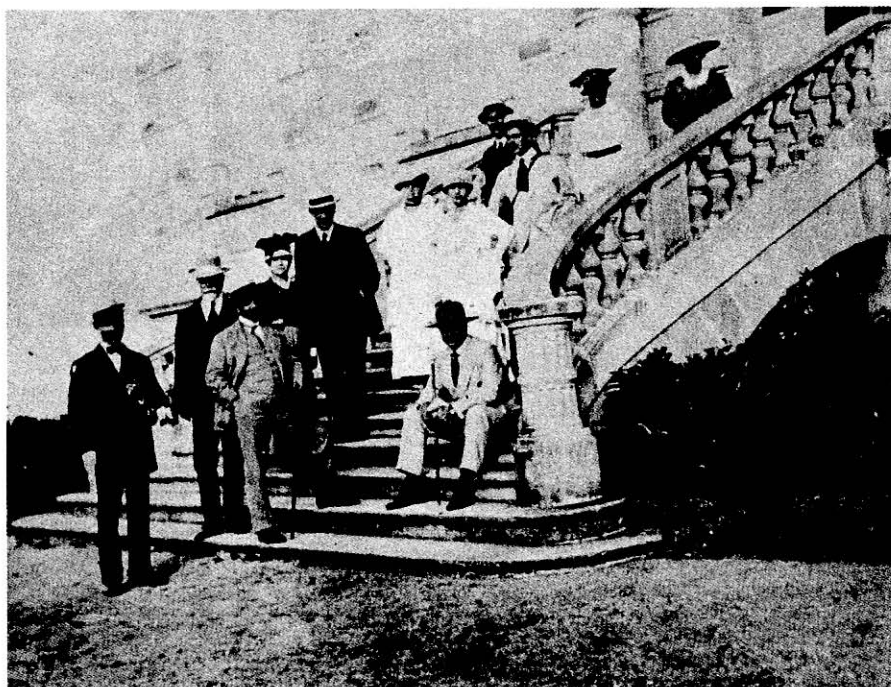
Τα δραματικά αυτά γεγονότα είχαν συνέχεια. Στην αρχή ο Βενιζέλος έφτασε στην Κρήτη, όπου ήδη είχε εκδηλωθεί επαναστατική αναταραχή, ενώ θεωρείτο βέβαιο ότι την όλη οργάνωση της μετακίνησης είχε αναλάβει η γαλλική πρεσβεία, με επικεφαλής τον Γκυγιε-

μέν, ο οποίος για μια ακόμη φορά αναμειγνυόταν στα εσωτερικά της Ελλάδας και μάλιστα με τρόπο διπλωματικώς αντιδεοντολογικό.

Στο μεταξύ, ο Βενιζέλος, μετά από ολιγοήμερη παραμονή στην Κρήτη, πέρασε από τη Σάμο, Χίο και Μυτιλήνη και στις 26 Σεπτεμβρίου έφτασε στη Θεσσαλονίκη, όπου ανάλαβε την ηγεσία του Κινήματος της Εθνικής Άμυνας με άμεσους συνεργάτες το ναύαρχο Κουντουριώτη και το στρατηγό Δαγκλή.

Την 1η Οκτωβρίου ο Ελ. Βενιζέλος ζήτησε από την Αντάντ την αναγνώριση της Προσωρινής Κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης. Αν και είχε ενθαρρυνθεί από τους Γάλλους, ωστόσο δεν έγινε αναγνώριση «ντε γιούρε», αλλά «ντε φάκτο».

Άσχετα από το χαρακτηρισμό, η δραστηριοποίηση αυτή του Βενιζέλου χώρισε την Ελλάδα σε δύο κράτη και επισημοποίησε το διχασμό.

Οι εξόριστοι στο Αιάκιο της Κορσικής. Διακρίνονται: Δημ. Γούναρης, Ιω. Μεταξάς, Σπ. Μερκούρης, Γ. Μερκούρης, Γ. Πεσμαζόγλου κ.α. (φωτ. του εκδοτ. οίκου «Πάπυρος» Α.Ε.)

Παμίκος Ζυμβρακάκης, αρχηγός της στρατιωτικής επανάστασης Θεσσαλονίκης

6

Ο εξόριστος αιχμάλωτος

54. Η «ΕΝΕΔΡΑ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ»

ΟΠΩΣ αναφέραμε, η κυβέρνηση Καλογερόπουλου δεν αναγνωρίστηκε από την Αντάντ και, φυσικά, παραιτήθηκε για να την διαδεχθεί κυβέρνηση με τον καθηγητή του πανεπιστημίου Σπ. Λάμπρο. Επί των ημερών της συνέβησαν τα θλιβερά γεγονότα του Νοεμβρίου, τα οποία δημιούργησαν ατμόσφαιρα σκοτεινή. Τα γεγονότα αυτά ήταν αποτέλεσμα της θρασύτητας του Σαράιγ, η οποία είχε μεταδοθεί και στο ναύαρχο Φουρνέ, ο οποίος με νότα της 22ης Σεπτεμβρίου ζήτησε την παράδοση των ελαφρών σκαφών του ελληνικού στόλου ενώ τα μεγάλα πολεμικά «Αβέρωφ», «Κιλκίς» και «Λήμνος» θα παρέμεναν παροπλισμένα στο Ναύσταθμο, όπου ο Φουρνέ είχε υψώσει τη ναυαρχική του σημαία.

Η κυβέρνηση Λάμπρου ευρισκόμενη μπροστά σε προφανή βία αποδέχτηκε τα αιτήματα. Μετά από δύο μέρες ο Φουρνέ ζήτησε τον παροπλισμό των παράκτιων πυροβολείων. Και αυτό το αίτημα έγινε δεκτό. Είναι χαρακτηριστικό, ότι στα «Απομνημονεύματά» του ο Φουρνέ γράφει ότι *«Υπέφερε μεταχειριζόμενος κατ' ανάγκην βίαν εναντίον έθνους ουδετέρου και αδυνάτου»*. Όμως όλες αυτές οι υποχωρήσεις και οι ταπεινώσεις είχαν προκαλέσει την εξέγερση της κοινής γνώμης, που εκδηλώθηκε με συλλαλητήρια και με προφανή αύξηση της δημοτικότητας του Κωνσταντίνου.

Σε μια ύστατη προσπάθεια ο Μπριάν έστειλε στην Αθήνα το βουλευτή Μπεναζέ, ο οποίος είδε το βασιλέα που δέχτηκε τη μεταφορά

του ελληνικού στρατού –που δήθεν απείλησε τα περίφημα «νώτα» του Σαράιγ– στην Πελοπόννησο, με τη διατήρηση ελληνικής δύναμews στην περιοχή της Κατερίνης, όπου η ουδέτερη ζώνη. Ο Μπενναζέ, ο οποίος, όπως είπε, διαπίστωσε καλή θέληση του Κωνσταντίνου, αφού είδε και το Βενιζέλο στη Θεσσαλονίκη, κατάληξε σε συμφωνία, που όμως παραβιάστηκε για ν' αποτύχει τελικά η προσπάθεια Μπενναζέ.

Τότε ο Φουρνέ επανήλθε στις αξιώσεις του και ζήτησε να επανδρώσει με γαλλικά πληρώματα τα 30 ελαφρά σκάφη του ελληνικού στόλου που είχε καταλάβει. Η κυβέρνηση Λάμπρου αρνήθηκε, αλλά ο Φουρνέ πραγματοποίησε τα σχέδιά του και εφάρμοσε την κυριαρχία του στην παράκτια ζώνη.

Οι αυθάδειες και προσβλητικές για την Ελλάδα αξιώσεις του Γάλλου ναυάρχου συνεχίστηκαν. Ζήτησε την παράδοση όλου του πολεμικού υλικού που είχε η Ελλάδα και στη συνέχεια διέταξε όπως οι προσβευτές της Γερμανίας, της Αυστρίας, της Βουλγαρίας και της Τουρκίας απελαθούν από την Ελλάδα, γεγονός που έγινε.

Η απαίτηση του Γάλλου ναυάρχου για την παράδοση του πολεμικού υλικού απορρίφθηκε, οπότε ο Φουρνέ έθεσε ως προθεσμία τη 18η Νοεμβρίου. Όλα όμως αυτά τα συμβαίνοντα, οι συνεχείς αξιώσεις του Φουρνέ και οι ταπεινώσεις σε βάρος της Ελλάδας προκάλεσαν όχι απλά εξέγερση του ελληνικού λαού, αλλά έκρηξη. Και η έκρηξη έγινε στις 18 - 19 Νοεμβρίου όταν ο Φουρνέ έθεσε στις 18 Νοεμβρίου σε εφαρμογή το στρατηγικό του σχέδιο να... καταλάβει την Αθήνα! Αποβατικά αγήματα 2.500 τυφεκιοφόρων, τρία τάγματα Γάλλων ναυτών, τρεις λόχοι Άγγλων πεζοναυτών και μικρό ιταλικό απόσπασμα –που κατόπιν αποσύρθηκε– κινήθηκαν για να καταλάβουν τα υψώματα, που δέσποζαν των Αθηνών, δηλαδή τους λόφους Φιλοπάππου και Νυμφών, ενώ άλλη δύναμη προχωρούσε στην Ιερά Οδό και προς το Καλυκοποιείο, νοτιοανατολικά από το Στάδιο. Όλη αυτή η στρατιωτική δύναμη βρέθηκε μπροστά σε παναθηναϊκή κινητοποίηση. Επικεφαλής ήταν ο αντιστράτηγος Καλλάρης, διοικητής του Α΄ Σώματος Στρατού, ο υποστράτηγος Παπούλας, ενώ την επιτελική εποπτεία είχε ο Ι. Μεταξάς. Αλλά η ελληνική παράταξη είχε πλαισιωθεί από τις ομάδες των επιστράτων, δηλαδή των πολεμιστών του 1912 - 13 που δεν δέχονταν πια άλλη ταπείνωση.

Όπως γράφει ο Σ. Μαρκεζίνης στην «Ιστορία» του (Δ΄ τόμος σελ. 180) *«Η σύγκρουσις ήρχισε την 11ην προμεσημβρινήν παρά το Θησειόν και επεξετάθη εις διάφορα σημεία. Όταν μετ' ολίγον τα γαλλοαγγλικά τμήματα ευρέθησαν περικυκλωμένα, ο ναύαρχος διέταξε*

τα πλοία του στόλου να βάλουν εις τον περί τον Αρδηττόν χώρον και εις το Ζάππειον».

Ο ίδιος ο ιστορικός διηγείται ότι ο Φουρνέ βρέθηκε σε δύσκολη θέση και δέχτηκε διαπραγματεύσεις με τη μεσολάβηση του Ρώσου πρεσβευτή Ντεμίντωφ. Αλλά η ολιγόωρη ανακωχή διακόπηκε και νέες συγκρούσεις άρχισαν την 4η απογευματινή, οπότε ο ναύαρχος διάταξε νέο βομβαρδισμό στην περιοχή Αρδηττού.

Και συνεχίζει ο Μαρκεζίνης: «*Βλήματα έπεσαν και εις την αυλήν και τον κήπον των Ανακτόρων... Καθ' ην ώραν ο Βασιλεύς συνεζήτη με τους πρεσβευτάς, εν βλήμα εξερράγη, πράγμα το οποίον ηνάγκασε την Βασίλισσα και τους μικρούς πρίγκηπας να καταφύγουν εις τα υπόγεια των Ανακτόρων, ενώ ο Βασιλεύς Κωνσταντίνος... εξέσπασε μετ' αυστηρότητος προς τους πρεσβευτάς. ... και τους είπε: "Αυτά είναι τα επιχειρήματά σας κύριοι; Επί δύο έτη εδοκιμάσατε παν μέσον διά να μας εξαναγκάσετε να εξέλθωμε της ουδετερότητος... Επιθυμείτε ήδη, επιχειρώντες ακήρυκτον πόλεμον να μας ρίψετε εις τας τάξεις των εχθρών σας;" Ο σερ Φράνσις Έλλιοτ απήντησε: "Διαμαρτύρομαι", αλλά ακριβώς την στιγμήν εκείνην έπεσε βλήμα έξωθι του γραφείου του Βασιλέως... Εν πάση περιπτώσει την φοράν αυτήν επήλθε τελική συμφωνία και την 7ην εσπερινήν έπαυσεν ο βομβαρδισμός. Ο ναύαρχος απέσυρε τα αποβατικά αγήματα, πλην του ευρισκομένου εις το Ζάππειον, το οποίον ανεκλήθη την επομένην. Οι συλληφθέντες εκατέρωθεν αιχμάλωτοι αντηλλάγησαν και ο ναύαρχος, μένεα πνέων, επέστρεψεν εις την ναυαρχίδα του. Ο Βασιλεύς υπεσχέθη να παραδώση εξ πυροβολαρχίας. Τοιουτοτρόπως έληξεν η φοβερή εκείνη ημέρα... Όταν αποσύρθησαν οι ξένοι επεκράτησεν εις την μάζαν αίσθημα υπεροχής έναντι των ξένων... Κατά τινα τρόπον, αι σκηναί της δευτέρας ημέρας των Νοεμβριανών απετέλουν επίδειξιν δυνάμεως προς τους ξένους και προς τους επαναστάτας της Θεσσαλονίκης».*

Τα ίδια γεγονότα, που οφείλονταν στις άστοχες ενέργειες του Φουρνέ, πυροδότησαν την αντίθεση μεταξύ Ελλάδας και Αντάντ. Και ναι μεν ο Φουρνέ ανακλήθηκε αμέσως από τη γαλλική κυβέρνηση, αλλά οι επιπτώσεις παράμειναν. Μεταξύ των πολεμικών που βομβάρδισαν την πρωτεύουσα ήταν το ελληνικό «Πάνθηρ», που χρησιμοποιούταν από τους Γάλλους και στο οποίο σημειώθηκε έκρηξη με 5 νεκρούς Γάλλους ναύτες και 22 τραυματίες, εκτός από τους άλλους νεκρούς και τραυματίες.

Οι αρχές ασφαλείας –κακώς βέβαια– διενέργησαν συλλήψεις επιφανών δημοσιογράφων, στρατιωτικών και του πρώην δημάρχου

Αθηναίων Εμμανουήλ Μπενάκη. Το κορύφωμα υπήρξε η οργάνωση από την Επιτροπή του Πανελληνίου Συνδέσμου Συντεχνιών του μεσαιωνικού μέτρου «αναθέματος» με επικεφαλής το Μητροπολίτη Αθηνών Θεόκλητο, ο οποίος όταν έριχνε το λίθο του αναθέματος είπε: «*Κατά Ελευθερίου Βενιζέλου συλλαμβάνοντος αρχιερείς και επιβουλευομένου την Βασιλείαν και την Πατρίδα ανάθεμα έστω*». Η άτυχος αυτή ενέργεια όξυνε τα πάθη σε μέγιστο βαθμό και προκάλεσε διεθνώς θλιβερή εντύπωση.

Επακολούθησαν τα γνωστά πιεστικά μέτρα των Συμμάχων (;), δηλαδή ο αποκλεισμός, και ο ελληνικός λαός καταδικάστηκε σε λιμό και σε θάνατο. Επρόκειτο περί μιας ταπεινής εκδικήσεως των «πολιτισμένων» χωρών, ιδίως των Γάλλων, οι οποίοι έκτοτε ορούονταν κατά της «ενέδρας των Αθηνών».

Ασχέτως των καταδικαστέων ανεύθυνων ενεργειών, ο αντικειμενικός παρατηρητής δικαιούται να ρωτήσει:

Για ποια ενέδρα πρόκειται; Ποιος έστησε ενέδρα; Οι υπερασπιζόμενες την πατρίδα τους Έλληνες; Ή οι εξορμήσαντες από τα πολεμικά πλοία τους σύμμαχοι, που συγχρόνως βομβάρδισαν την ελληνική πρωτεύουσα; Αν υπήρξε κάποια ενέδρα αυτή ήταν στο βάθος συμμαχική.

Αλλά, αυτή η τραγική υπόθεση έγινε αφορμή ν' αποκαλυφθούν τα σχέδια των ξένων, που εκτελούνταν από έναν αδίστακτο ναύαρχο, από έναν ψυχονευρωτικό στρατηγό, από έναν παρανοϊκό πλωτάρχη και από έναν ακατάλληλο πρέσβη.

Με τα συμβάντα αυτά θα έληγε σε λίγο χρόνο ο ελεύθερος βίος του αποκληθέντος «Κράτους των Αθηνών», για να το διαδεχτεί το «Κράτος της Θεσσαλονίκης». Αλλά περί αυτού στη συνέχεια.

55. ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΥΠΟ ΤΗΝ ΩΜΗ ΒΙΑ

ΓΙΑ ΤΗΝ ευρύτερη κατανόηση από τους αναγνώστες –γιατί πολλοί από τους σύγχρονους Έλληνες αγνοούν τα γεγονότα αυτά– πρέπει ν' αναφερθεί ότι μετά τα τραγικά συμβάντα της 18-19ης Νοεμβρίου, η ευθύνη των οποίων αποδίδονταν στην Ελλάδα, η Γαλλία είχε λάβει στάση απόλυτα αδιάλλακτη. Και η κυβέρνησή της υπό τον

Αλ. Ριμπώ, που είχε διαδεχθεί στην πρωθυπουργία το διαλλακτικό Μπριάν πίεζε τις άλλες δυνάμεις της Αντάντ να υποστηρίξουν τις ενέργειές της εναντίον της Ελλάδας, με εκφραστή το νέο υπουργό Εξωτερικών Λεόν Μπουρζουά, που ήταν έξαλλος εναντίον του Κωνσταντίνου.

Η ελληνική κυβέρνηση κατέβαλε κάθε προσπάθεια για ν' απαλύνει τα πράγματα. Συμμορφώθηκε χωρίς αντίρρηση στη νέα αυθάδη διακοίνωση της Αντάντ, που εκπροσωπούσε η Γαλλία και μετακίνησε τον ελληνικό στρατό προς την Πελοπόννησο. Συγχρόνως, στις 16 Ιανουαρίου 1917 έγινε στο Ζάππειο «τελετή συγγνώμης», οπότε τμήματα του ελληνικού στρατού παρήλασαν ενώπιον των συμμαχικών σημαίων σε ένδειξη τιμής και φιλίας. Στην πραγματικότητα επρόκειτο για μια νέα ταπείνωση, στην οποία υποχρεώθηκε η Ελλάδα.

Υπήρχε κι ένα άλλο ζήτημα. Ο Σαράιγ, με υπόδειξη του Βενιζέλου, ζητούσε να καταλάβει τη Θεσσαλία για να εξασφαλίσει την εσοδεία του σιταριού. Οι Θεσσαλοί, όμως, εξεγέρθηκαν και απειλήθηκε αιματηρή σύγκρουση, οπότε προσωρινά εγκαταλείφθηκε το σχέδιο που αντικαταστάθηκε με άλλα δραστικότερα μέτρα.

Την εποχή εκείνη, Φεβρουάριος 1917, άρχισε η πρώτη φάση της ρωσικής επανάστασης και ο τσάρος Νικόλαος Β' παραιτήθηκε. Έτσι, ο Κωνσταντίνος έχασε ένα «από τα ισχυρά στηρίγματά του». Σε επίμετρο, στις 24 Απριλίου η Αμερική κήρυξε τον πόλεμο κατά των Κεντρικών Αυτοκρατοριών, γεγονός που διέγραψε την τελική εξέλιξη του ευρωπαϊκού πολέμου.

Στην Ελλάδα η κυβέρνηση Λάμπρου παραιτήθηκε και κλήθηκε πάλι στην πρωθυπουργία ο Αλ. Ζαΐμης. Μια εβδομάδα αργότερα η κυβέρνηση κήρυξε λήξη των μαθημάτων όλων των σχολείων, η δε σχετική απόφαση ανέφερε ότι το μέτρο λαμβανόταν λόγω του συνεχιζόμενου σκληρού αποκλεισμού «και προς διάσωσιν της τρυφεράς και ευπαθούς νεότητος που αποτελούσαν απειλήν κατά του μαθητικού κόσμου από της επιτάσεως της εξαντλήσεως ην οσημέραι απεργάζεται η ελλιπής διατροφή και η σπάνις ιδία του άρτου».

Ενώπιον αυτών των εξελίξεων οι Γάλλοι προσπάθησαν να επιτύχουν απόφαση της Διασκέψεως, που συνήλθε στις 6 Απριλίου 1917 στον Άγιο Ιωάννη της Μωριέννης. Μεταξύ των άλλων θεμάτων που συζητήθηκαν, ήταν και τα περί νέων πιεστικών μέτρων κατά της Ελλάδας. Και η μεν Διάσκεψη δεν κατάληξε σε αποφάσεις, η γαλλική όμως πλευρά κινήθηκε δραστήρια δίχως τη συμμετοχή των άλλων Δυνάμεων. Πρότεινε δηλαδή την αντικατάσταση του αποτυχόντος πρεσβευτή Γκυγιεμέν με άλλη προσωπικότητα, που θα είχε συντονι-

στική αρμοδιότητα. Η προσωπικότητα που επελέγη ήταν ο γερουσιαστής Ζονάρ, ο οποίος θα είχε, κατά τη γαλλική πρόταση, τον τίτλο του «Υπατου Αρμοστή των Προστάτιδων (;) Δυνάμεων». Η δημοκρατική νέα κυβέρνηση της Ρωσίας διαμαρτυρήθηκε, η δε Βρετανία αποκλείσει κάθε χρήση βίας.

Μεσολάβησε και νέα Διάσκεψη στο Λονδίνο, που αποκλείσει τη χρήση βίας αλλά ο Ριμπώ προχώρησε ακάθεκτος. Και ενώ σχεδίαζε κατάληψη των Αθηνών και του Ισθμού της Κορίνθου, συνάντησε θύελλα αγγλικών διαμαρτυριών. Η Γαλλία επεξήγησε νέα Διάσκεψη, αλλά η Ρωσία δεν έλαβε μέρος, ούτε και η Ιταλία. Απόμειναν μόνο οι βρετανικές αντιρρήσεις, αλλά ήταν ασθενείς. Έτσι ο Ζονάρ με τον αμφίβολης νομιμότητας τίτλο του έφτασε στις 22 Μαΐου στην Κέρκυρα, όπου τον ανέμεναν νέες διαταγές από το Παρίσι να σπεύσει για την εκκαθάριση της καταστάσεως. Και η εκκαθάριση αυτή δεν ήταν παρά η εκθρόνιση του βασιλέα Κωνσταντίνου. Την επομένη, ο Ζονάρ έφτασε στη Σαλαμίνα, όπου ναυλοχούσε ο γαλλικός στόλος και αφού επικοινωνήσε με το Γάλλο και Άγγλο πρεσβευτή, αναχώρησε για τη Θεσσαλονίκη όπου έφτασε στις 25 Μαΐου. Στις 27 Μαΐου επέστρεψε στη Σαλαμίνα συνοδευόμενος από το στρατηγό Ρενιώ και από μεταγωγικά που μετέφεραν αποβατικά τμήματα του γαλλικού στρατού. Η αγγλική κυβέρνηση διαμαρτυρήθηκε και η απόβαση αναβλήθηκε.

Και εδώ αρχίζει η δραματική και συνάμα τραγική κωμωδία. Ο Ζονάρ αρχίζει τις ενέργειές του χωρίς να έχει πληρεξουσιότητα άλλη, πλην της γαλλικής. Με αυτόν τον αμφίβολο τίτλο καλεί τον πρωθυπουργό Ζαΐμη στο γαλλικό θωρηκτό «Δικαιοσύνη» –τι ειρωνεία η λέξη!– και ο Ζονάρ συνομήλησε μαζί του για το θεσσαλικό σιτάρι και για την απόβαση γαλλικών στρατιωτικών τμημάτων στην Κόρινθο. Για τον κύριο σκοπό της αποστολής του δε μίλησε τότε. Ο Ζαΐμης ενημέρωσε το βασιλέα, αλλά τα πράγματα φαίνονται ότι προμηνούσαν ραγδαία γεγονότα.

Πράγματι, την επομένη, σε νέα συνάντηση, ο Ζονάρ απόβαλε το προσωπίο και επέδωσε στον Έλληνα πρωθυπουργό διακοίνωση εκ μέρους των Προστάτιδων Δυνάμεων, όπως είπε, οι οποίες «αποφάσισαν να αποκαταστήσουν την ενότητα του Βασιλείου, χωρίς να θίξουν το Μοναρχικό Σύνταγμα, για το οποίο εγγυήθησαν αυτάί προς την Ελλάδα» (;). Στη συνέχεια της διακοίνώσεως κατηγορείτο ο Κωνσταντίνος ότι παραβίασε το Σύνταγμα και ως εκ τούτου απώλεσε την εμπιστοσύνη των Προστάτιδων Δυνάμεων, οι οποίες έτσι απαλλάσσονταν από την υποχρέωση για την προστασία τους ως προς αυτόν

και ότι «*προς αποκατάστασιν της νομιμότητος (!) εζήτει την παραίτησιν του βασιλέως, ο οποίος θα ώριζε από συμφώνου μετά των Προστάτιδων Δυνάμεων τον διάδοχόν του μεταξύ των υιών του*».

Συγχρόνως ο Ζονάρ επέδωσε στο Ζαΐμη μνημόνιο, με το οποίο αποκλειόταν ο διάδοχος Γεώργιος, εξασφαλιζόταν ισόβια χορηγία στον Κωνσταντίνο και αναφερόταν ότι δε θα γίνουν ανεκτά αντίποινα. Τέλος, ο Ζονάρ, απηύθυνε θερμή έκκληση προς το Ζαΐμη να γίνουν δεκτές οι αξιώσεις του, για να μην υποστεί η Αθήνα, όπως είπε, «*την τύχη του Αράς*» που είχε καταστραφεί από βομβαρδισμό.

Είναι ζήτημα αν στην παγκόσμια ιστορία έχει αναφερθεί παρόμοιο ιταμό, θρασύ και κυνικό έγγραφο, από τη χώρα εκείνη που μαχόταν για τα δίκαια των μικρών λαών. Η διακοίνωση, στερημένη από κάθε ηθική και νομική βάση, αποτελούσε μια πράξη βίας εναντίον ενός μικρού και ιστορικού έθνους.

Όταν ο Κωνσταντίνος έλαβε γνώση της διακοίνωσης συγκάλεσε Συμβούλιο του Στέμματος, στο οποίο συμμετείχαν οι πρώην πρωθυπουργοί, και άλλες προσωπικότητες, όπου εκδήλωσε την απόφασή του για αποδοχή του τελεσίγραφου, για το οποίο είχε δοθεί 24ωρη προθεσμία. Στο Συμβούλιο ο Ζαΐμης εισηγήθηκε αποδοχή του τελεσίγραφου, αλλά ο Ν. Δημητρακόπουλος, που είχε κληθεί σαν διαπρεπής νομικός, αμφισβήτησε τα δικαιώματα των Προστάτιδων Δυνάμεων. Την ίδια στάση τήρησε και ο Δημήτριος Γούναρης, που θεώρησε τη διακοίνωση ως ενέργεια νομικώς ανύπαρκτη.

Ο βασιλεύς απάντησε ότι δεν ήθελε να γίνει αφορμή εμφύλιου πολέμου και δήλωσε ότι θα αποχωρήσει, αφήνοντας στο θρόνο του το γιο του Αλέξανδρο. Ας σημειωθεί, ότι επρόκειτο περί αναχωρήσεως και όχι περί παραιτήσεως, την οποίαν ουδέποτε υπέγραψε ο Κωνσταντίνος. Τέλος, οι παριστάμενοι πολιτικοί ανάλαβαν υποχρέωση ν' αγωνισθούν ώστε μετά το τέλος του πολέμου και όταν οι Έλληνες θ' ανακτούσαν τις ελευθερίες τους, να επανέλθει ο βασιλεύς στο θρόνο του.

Κατόπιν αυτού ο πρωθυπουργός έστειλε προς το Ζονάρ έγγραφο, στο οποίο ανέφερε ότι «*ο Βασιλεύς σκεπτόμενος μόνος το συμφέρον της Ελλάδος απεφάσισε να αναχωρήσει εκ της χώρας μετά του πρίγκηπος Διαδόχου, ορίζει δε ως διάδοχόν του τον πρίγκηπα Αλέξανδρο*».

Ο Ζονάρ εξεπλάγη για την απόφαση αυτή. Έχοντας υπόψη την εξέγερση του ελληνικού λαού κατά τα Νοεμβριανά, περίμενε αντίσταση, την οποία ήταν αποφασισμένος να συντρίψει. Αντί αυτού βρέθηκε προ γενικής αντιδράσεως ενός ολόκληρου λαού που πολιορ-

κούσε τα Ανάκτορα για να μη φύγει ο Κωνσταντίνος. Τέλος, η βασιλική οικογένεια μετά από μακρά πολιορκία διέφυγε από μια μικρή θύρα του κήπου των Ανακτόρων, ενώ την επομένη 30 Μαΐου ορκίσθη ο νέος βασιλεύς Αλέξανδρος.

Δεν θα αναφερθούμε στην πάνδημη λαϊκή εκδήλωση υπέρ του Κωνσταντίνου, όταν εκείνος αναχώρησε με την οικογένειά του από τον Ωρωπό, αλλά θα αρκεστούμε σε τούτο: Η παραίτηση του βασιλέως έγινε την 29η Μαΐου, ημέρα αποφράδα για τους Έλληνες, διότι στις 29 Μαΐου 1453 η Κωνσταντινούπολη έπεσε στα χέρια των Τούρκων. Και η σύμπτωση αυτή γέμισε πικρία τον ελληνικό λαό.

56. ΑΠΟΚΑΛΥΠΤΙΚΑ ΠΑΡΑΣΚΗΝΙΑ

ΠΡΙΝ κλείσουμε τη θλιβερή αυτή σελίδα της ελληνικής ιστορίας, που απόληξε υπό την απειλή της βίας σε καθεστωτική μεταβολή στην Ελλάδα, είναι ανάγκη να παραθέσουμε επίσημα κείμενα και γνώμες ξένων για τα συνταρακτικά αυτά γεγονότα. Ο αναγνώστης γνωρίζει ότι η γαλλική πρωτοβουλία οδήγησε στη φάση αυτή, για την οποία υπήρξαν σφοδρές ενδοσυμμαχικές αντιδράσεις. Τα στοιχεία που θα παραθέσουμε αποκαλύπτουν πώς έφτασαν τα πράγματα εκεί που έφτασαν.

Με τη συνδιάσκεψη του Λονδίνου της 16-17ης Μαΐου, όπου λήφθηκαν οι τελικές αποφάσεις, οι κυβερνήσεις της Γαλλίας και της Αγγλίας ανακοίνωσαν τα αποφασισθέντα στη Ρωσία και την Ιταλία, που δεν είχαν μετάσχει στη συνάντηση αυτή. Η ιταλική κυβέρνηση με τηλεγράφημά της στις 19 Μαΐου αναφέρει ότι ο υπουργός Εξωτερικών της Ιταλίας Σονίνο έδωσε στο Γάλλο και τον Άγγλο πρεσβευτή την ακόλουθη απάντηση:

«Η απόφασις αυτή ευρίσκεται εν αντιθέσει προς τα αποφασισθέντα εις τον Άγιον Ιωάννην της Μωριέννης, όπου δεν εγένετο δεκτή η εκθρόνισις του Κωνσταντίνου παρά μόνον εν περιπτώσει σφαγών. Ήδη, όχι μόνον τοιούτον τι δεν συνέβη, αλλά και η Κυβέρνησις Λάμπρου, εχθρική προς την Αντάντ. αντικατεστάθη υπό της Κυβερνήσεως Ζαΐμη, πολύ φιλικότερας».

Σύμφωνα με τη ρωσική διπλωματική βίβλο, ο Ρώσος υπουργός των

Εξωτερικών Τερεσένκο τηλεγραφεί προς τις κυβερνήσεις Γαλλίας και Αγγλίας:

«Θεωρώ ότι η άμεσος εφαρμογή του Αγγλογαλλικού σχεδίου, σχετικώς με μεταβολήν του καθεστώτος εν Ελλάδι είναι τόσον άσκοπος, όσον και επικίνδυνος διότι επί τέλους παρόμοια ενέργεια όχι μόνον δεν δικαιολογείται σήμερον από κοινόν εξαιρετικόν γεγονός, αλλά επί πλέον δεν ανταποκρίνεται ποσώς εις τα γενικά συμφέροντα των συμμάχων».

Ο Γάλλος πρεσβευτής στη Ρώμη Μπαρέρ ειδοποιεί με τηλεγράφημά του την κυβέρνηση Ριμώ:

«Αν γαλλικά στρατεύματα εισχωρούσαν στη Θεσσαλία (όπως πρότεινε ο Σαράιγ) τότε ιταλικά στρατεύματα θα συγκεντρώνονταν εις Νότιον Αλβανίαν προς κατάληψιν της Ηπείρου».

Η απειλή αυτή, που ισοδυναμούσε με νέο διαμελισμό της Ελλάδας εφαρμόστηκε στις 31 Μαΐου όταν, όπως αποκαλύπτει ο Ντριώ στη «Διπλωματική Ιστορία της Ελλάδος», συνέβησαν τα ακόλουθα:

«Η Ιταλία με την προώθησιν των γαλλικών στρατευμάτων εις Θεσσαλίαν προώθησε και τα ιδικά της εξ Αλβανίας περαιτέρω εις Ήπειρον και την 31ην Μαΐου κατέλαβε τα Ιωάννινα».

Στην ίδια ρωσική διπλωματική βίβλο αναφέρεται ότι ο Άγγλος πρεσβευτής στην Αθήνα σερ Φράνσις Έλλιοτ έλαβε διαταγή της κυβερνήσεως να συστήσει στο στρατηγό Σαράιγ τα εξής:

«... Να εγκαταλείψη την ιδέαν να βαδίση κατά της Θεσσαλίας. Επί πλέον σχετικώς με το πρόσωπον του Βασιλέως Κωνσταντίνου να περιορισθή εις την απομάκρυνσίν του μέχρι τέλους των εχθροπραξιών μόνον, κηρυσσομένου ενός εκ των πριγκήπων ως Αντιβασιλέως».

Στη δήλωση αυτή ο Ζονάρ απάντησε ότι δεν είχε ακόμη ρητή εντολή για την εκθρόνιση του βασιλέως, αλλά μόλις τη λάμβανε θα ήταν υποχρεωμένος να διατυπώσει τέτοια αξίωση προς το Ζαΐμη. Και προσθέτει ο Ρώσος πρεσβευτής στην Αθήνα Ντεμίντωφ:

*«Ελπίζει (ο Ζονάρ) να έλθη εις επαφήν με τον Ζαΐμη: **ΑΝ ΚΑΙ ΑΝΑΓΝΩΡΙΖΕΙ ΟΤΙ Η ΕΛΛΕΙΨΙΣ ΔΙΑΠΙΣΤΕΥΤΗΡΙΩΝ τον θέτει εις λεπτήν θέσιν έναντι της Ελληνικής Κυβερνήσεως».***

Τούτο σημαίνει ότι ο Ζονάρ όχι μόνον δεν εκπροσωπούσε τις άλλες συμμαχικές δυνάμεις, αλλά δεν είχε καν ούτε επίσημα διαπιστευτήρια. Ο Ζονάρ, όταν πήγε στη Θεσσαλονίκη, είχε ρυθμίσει με το Σαράιγ όλα τα μέτρα που θα ήταν τα ακόλουθα: Κατάληψη της Θεσσαλίας, κατάληψη του Ισθμού της Κορίνθου και απόβαση στην Αθή-

να. Ο Ύπατος Αρμοστής ενημερώνει τον Ελ. Βενιζέλο και για την ενημέρωση αυτή ο Γάλλος ιστορικός Ρεκουλύ στο βιβλίο του «Ο Ζονάρ εις την Ελλάδα» γράφει:

«Ο κ. Βενιζέλος ευρίσκει εξαιρέτα όλα τα μέτρα τα ληφθέντα από τον κ. Ζονάρ εκ συμφώνου με το στρατηγό Σαράιγ. Είναι πεπεισμένος ότι αι σχεδιαζόμεναι επιχειρήσεις θα ΚΑΤΑΣΤΗΣΩΣΙ ΜΑΤΑΙΑΝ ΠΑΣΑΝ ΑΠΟΠΕΙΡΑΝ ΑΝΤΙΣΤΑΣΕΩΣ».

Την 25η Μαΐου ο υπουργός των Εξωτερικών της νέας ρωσικής κυβέρνησης Ισβόλσκυ τηλεγραφεί προς τους πρεσβευτές της χώρας του στο Παρίσι και το Λονδίνο τα εξής, που αναφέρει η ίδια διπλωματική βίβλος:

«Επέδωκα σήμερον εις τους πρεσβευτάς της Γαλλίας και της Αγγλίας διακοίνωσιν παρακαλών όπως αναβάλλωσι διά στρατιωτικούς λόγους την εκτέλεσιν του σχεδίου των μέχρι της μεταβολής του καθεστώτος εν Ελλάδι. Μεταξύ των άλλων επιχειρημάτων τονίζω την δυσχερή θέσιν εις την οποίαν περιερχόμεθα όταν αι Κυβερνήσεις Παρισίων και Λονδίνου απεφάσιζαν να εκτελέσουν αμέσως αποφάσεις των οποίων ημείς αγνοούμεν ακόμη και τας λεπτομερείας και τας οποίας δεν επιδοκιμάζει η Ρωσία, η οποία είναι μία εκ των τριών Προστάτιδων της Ελλάδος Δυνάμεων».

Αλλά και η αγγλική κυβέρνηση την τελευταία στιγμή παίρνει αντίθετη στάση στα σχεδιαζόμενα. Στο βιβλίο του Α. Φραγκούλη «Η Ελλάς και η παγκόσμιος κρίσις» περιλαμβάνεται επείγον τηλεγράφημα του Βρετανού υπουργού Εξωτερικών της 26ης Μαΐου προς τον Άγγλο πρεσβευτή στο Παρίσι που αναφέρει τα εξής:

«Να μεταβήτε πάραυτα και ειδοποιήσετε τον κ. Ριμπώ ότι κατά τας πληροφορίας της Αγγλικής Κυβερνήσεως η Γαλλική Κυβέρνησις απεφάσισε να ζητήση την παραίτησιν του Βασιλέως Κωνσταντίνου διά διακοινώσεως προς την Ελληνικήν Κυβέρνησιν διδούσης εις την τελευταίαν μιας μόνον ημέρας προθεσμίαν απαντήσεως. Να τονίσετε εις την Εξοχότητά του ότι η απόφασις της τελευταίας Συνδιασκέψεως εν Λονδίνω ήτο, εάν ο Βασιλεύς ηρνείτο να παραιτηθή, μόνον στενός αποκλεισμός θα ενηργείτο και μόνον κινήσις των στρατευμάτων του προς αντιμετώπισιν των Συμμάχων εν Θεσσαλία καθώρισεν η Συνδιάσκεψις ως προϋπόθεσιν αποβάσεως στρατευμάτων της ... Ως εκ τούτου, η Κυβέρνησις της Α.Μ. οφείλει, εάν αι ως άνω πληροφορίαι είναι ακριβείς, να διαμαρτυρηθή εντονότατα κατά πάσης τοιαύτης πράξεως... διά την οποίαν πράξιν δεν εξητήθη η γνώμη

της και ήτις αποτελεί σαφή παρεκτροπήν από την απόφασιν την ληφθείσαν κατά την εν Λονδίνω Συνδιάσκεψιν. Να τονίσετε επίσης ότι επιέσθημεν πολύ από την Ρωσικήν Κυβέρνησιν να μην επιτρέψωμεν όπως αι στρατιωτικάί ανάγκαι μας θυσιάζονται εις πολιτικάς βλέψεις και ότι δεν πρέπει να προθώμεν εις οιαδήποτε εσπευσμένην ενέργειαν κατά της Ελλάδος...».

Την επομένη 27η Μαΐου ακολουθεί νέα αγγλική διακοίνωση προς τη Γαλλία, την οποία αναφέρει ο ιστορικός Ντριώ στη «Διπλωματική Ιστορία της Ελλάδος», και η οποία διακοίνωση αναφέρει τα ακόλουθα:

«Εάν αφηνώμεθα να παρασυρθώμεν εις νέας στρατιωτικάς περιπετείας εν Ελλάδι είναι αδύνατον να υποτιμήσωμεν ουδέ επ' ελάχιστον την σοβαρότητα της καταστάσεως... Δεν πρόκειται περί υπαναχωρήσεως αλλά, απλούστατα, περί εγκαταστάσεως φιλικής Κυβερνήσεως εν Αθήναις με σύγχρονον αποφυγήν πάσης ενδεχομένης ρήξεως».

Ο ίδιος ο Γάλλος πρωθυπουργός Ριμπώ, που αργότερα δημοσίευσε το έργο του «Αναμνήσεις εκ του πολιτικού μου βίου», γράφει τα εξής:

«Ήτο ζήτημα που με ζάλιζε πολύ. Αλλά είχαμε περιπλακή πάρα πολύ, ώστε δεν έπρεπε να υποχωρήσωμεν. Δεν έπρεπε ο κ. Ζονάρ, ταρασσόμενος από τας διαμαρτυρίας ταύτας, να κάμην όπισθεν, αφού τόσοσν πολύ είχεν εκτεθή».

Παρά το γεγονός της αποδοκιμασίας από την Αγγλία, τη Ρωσία και την Ιταλία, ο Ζονάρ στερούμενος και διαπιστευτηρίων προχώρησε στην επίδοση του τελεσίγραφου στην ελληνική κυβέρνηση. Σχετικά ο Ρεκουλύ γράφει:

«Με τέτοιον υπουργείον και τέτοιον μονάρχην, αι μόναί δυναταί σχέσεις, εκεί όπου έφθασαν τα πράγματα, θα ήσαν οι κανονιές, αλλά αυτό υπέρ παν άλλο έπρεπε να αποφευχθή...»

Και προσθέτει στο βιβλίον του ο Ρεκουλύ:

«... Ο κ. Ζονάρ θεώρει αναγκαιότατον να μη του ξεφύγει ο κ. Ζαΐμης και παραιτηθή. Διότι τότε, διά να επιτύχη η επιχείρησις θα έπρεπε να καταφύγουν εις κανονιές, πράγμα το οποίον υπέρ παν άλλο έπρεπε να αποφύγουν...»

Κάτω από τις συνθήκες αυτές ο Ζονάρ, απεσταλμένος ουσιαστικά μόνο της Γαλλίας, και χωρίς διαπιστευτήρια, επέβαλε με τελεσίγραφο τις θελήσεις του, όπως αναφέραμε ήδη και πέτυχε το ποθούμενο, παρά τις γενικές αντιδράσεις και την εξέγερση του πληθυσμού, ο οποίος βρισκόταν σε αγωνιώδη αναμονή.

Πρέπει να προστεθεί, ότι μετά τα γεγονότα αυτά, ο Γάλλος πρωθυ-

πουργός συγχάρηκε το Ζονάρ, ενώ η Βρετανία εσίγησε, η Ιταλία δεν επιδοκίμασε και η Ρωσία διατύπωσε την απαίτηση να πάψει ο Ζονάρ τιτλοφορούμενος «Υπατος Αρμοστής των Προστάτιδων Δυνάμεων».

Από όλα αυτά προκύπτει ότι τα συνταρακτικά γεγονότα οφείλονταν μόνο στη γαλλική επέμβαση διά του Ζονάρ προς τον οποίον ο Ριμπώ τηλεγράφησε:

«Εννοήσατε ότι, οτιδήποτε και αν συνέβαινε, θα σας εκάλυπτα. Αλλά δεν ηδυνάμην να αφήσω να εννοήση η Αγγλική Κυβέρνησις ότι από της αναχωρήσεώς σας εκ Παρισίων ήμην σύμφωνος μεθ' υμών όπως μη λάβωμεν υπ' όψιν μας τας συμφωνίας του Λονδίνου».

Τα αποκαλυπτικά αυτά κείμενα ομιλούν μόνα τους. Δε χρειάζονται κανένα σχολιασμό.

57. Ο ΔΗΜ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ ΣΤΗΝ ΕΞΟΡΙΑ

ΚΑΙ ΤΩΡΑ που το Κράτος των Αθηνών –πραγματικά δε το Ελληνικό Κράτος– καταλύθηκε με την απειλή των όπλων φτάνουμε στις άμεσες συνέπειες, ενώ υφίστατο ακόμη σε κατάσταση αναμονής το Κράτος της Θεσσαλονίκης– αναμονής για να διαδεχθεί το πρώτο. Και να πώς ο Ρεκουλύ στο βιβλίο του «Ο κ. Ζονάρ εις την Ελλάδα» περιγράφει τα γεγονότα που επακολούθησαν:

«... Πρόκειται τώρα να εξασφαλισθή υπό τους πλέον ταχείς όρους η επάνοδος εις την αρχήν του κ. Βενιζέλου. Είναι τούτο το δεύτερον μέρος της αποστολής μεθ' ης επεφορτίσθη ο κ. Ζονάρ.

»Αναχωρήσαντος του Βασιλέως Κωνσταντίνου και της οικογενείας του ήτο απαραίτητον ν' απομακρυνθώσι το ταχύτερον ένας ικανός αριθμός προσωπικοτήτων πολιτικών και στρατιωτικών, οίτινες είχαν αποκαλύπτως εις πάσαν περίστασιν εκδηλώσει την αμειώτον εχθρότητά των προς την Αντάντ. Η ησυχία δεν δύναται ν' αποκατασταθή και ανωμαλίας θα επίκεινται εφ' όσον η δραξ αυτή των ταραχοποιών παραμένει εν τη πρωτεύουση.

»Ο κ. Ζονάρ πιστός εις την πολιτικήν του, την συνισταμένην

εις το ν' αποφεύγη πάσαν ανάμειξιν κατά το δυνατόν εις τας εσωτερικάς υποθέσεις της Χώρας, προήλθεν εις την εκκαθάρισιν ταύτην, συνεργασθείς μετά του κ. Ζαΐμη και σύμφωνος μετ' αυτού. Η συμφωνία επήλθε κατά την διάρκειαν μιας μακράς συνεντεύξεως των δύο πολιτικών ανδρών επί του θωρηκτού "Δικαιοσύνη" την 3/16ην Ιουνίου...

»Είναι αρκετά θλιβερόν διά τον κ. Πρόεδρον του Υπουργικού Συμβουλίου να εξορίση μερικούς συμπατριώτας του καταλαμβάνοντας θέσεις διακεκριμένας και τους οποίους συναναστρέφεται σχεδόν καθημερινώς. Αλλά εις το ανώτατον συμφέρον της χώρας δεν διστάζει να λάβη το μέτρον τούτο παρέχων εις τον Ύπατον Αρμοστήν το καλλίτερον τεκμήριον της καλής του θέλησεως.

»Την 17ην Ιουνίου υπεβλήθησαν εις τον κ. Ζαΐμην δύο κατάλογοι προσώπων, τα οποία είχαν ιδιαιτέρως σημειωθή διά τας γερμανοφίλους ραδιουργίας των. Ο πρώτος κατάλογος περιλαμβάνει τριάκοντα ένα πρόσωπα άτινα οφείλουν να παρουσιασθούν εις τον στατηγόν κ. Ρενιώ, αρχηγόν της στρατ. δυνάμεως την 7/20 Ιουνίου το βραδύτερον. Θα επιβιθασθώσι του ατμοπλοίου "Βασιλεύς Κωνσταντίνος", το οποίον θα εγκαταλείψη την ιδίαν ημέραν τον Πειραιά διά Μασσαλίαν. Η Γαλλική Κυβέρνησις θα ώριζε τον τόπον της διαμονής των. Το Αιάκιον της Κορσικής εξελέγη ως τόπος διαμονής.

»Δέκα πέντε εξ αυτών οι πλέον πασίγνωστοι είναι ακριθείς εις το ραντεβού. Είναι οι κ.κ. Δημ. Γούναρης, Β. Δούσμανης, Ιω. Μεταξάς, Γ. Πεσματζόγλου, Ίων Δραγούμης, Ιωάν. Σαγιάς, Κωνστ. Έσσλιν...

»Ο κ. Ίων Δραγούμης, δημοσιεύσας την έκκλησιν περί κατευνασμού, την 18ην Ιουνίου, ένα άρθρον σφοδρόν εναντίον της Αντάντ, συμπεριελήφθη εις τον κατάλογον των εξορίστων και επεβιβάσθη διά Μασσαλίαν...»

Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός, ότι ο Ζονάρ διαβεβαίωσε το Ζαΐμη ότι τα υπό απέλαση πρόσωπα θα ήταν ελεύθερα, απομακρυνόμενα από την Ελλάδα να εκλέξουν ελεύθερα τη χώρα διαμονής τους στο εξωτερικό, με προτίμηση τις χώρες που τηρούσαν πολιτική ουδετερότητας. Η επίσημη αυτή υπόσχεση δεν τηρήθηκε και οι υπό εξορία μεταφέρθηκαν στην Κορσική με αστυνομική επιτήρηση.

Πρώτος έλαβε τη διαταγή της απελάσεως ο Δημήτριος Γούναρης με ανακοίνωση του αστυνομικού διευθυντή Αθηνών, η οποία ανάφερε τα εξής:

«Αξιότιμε Κύριε

»Εντολή του κ. Προέδρου της Κυβερνήσεως και κατόπιν αιτήσεως του Αρχηγού των Συμμαχικών στρατευμάτων Στρατηγού κ. Regnault καλείσθε, όπως παρουσιασθήτε εις το εν Πειραιεί Στρατηγείον του Συμμαχικού στρατού μέχρι της εσπέρας της προσεχούς Τρίτης 6 Ιουνίου ε.ε. διά ν' απομακρυνθήτε της Ηπειρωτικής Ελλάδος προσωρινώς ή μέχρι πέρατος του πολέμου».

Πανομοίωτοπο έγγραφο έλαβαν όλοι οι άλλοι οι υπό εξορία, η αναχώρηση των οποίων ορίστηκε για τις 7 Ιουνίου. Οι φίλοι και οι οπαδοί του Δ. Γούναρη είχαν κατακλύσει το ξενοδοχείο «Τουρίστ», όπου ο πρώην πρωθυπουργός τους αποχαιρέτησε με τα ακόλουθα λόγια:

«Κύριοι φεύγομεν!... Φεύγομεν υποκύπτοντες εις την βίαν, διά το άγνωστον μακράν της προσφιλούς Πατρίδος, με την πεποίθησιν, ότι υποβαλλόμενοι εις την θυσίαν αυτήν προσφέρομεν μίαν ακόμη προς αυτήν υπηρεσίαν... Και μακράν του λαού της Ελλάδος ευρισκόμενοι θα παρακολουθούμε μετά πόνου τα δεινά τα οποία θα υφίσταται και θα συμμεριζώμεθα τας θλίψεις του και τας στενοχωρίας του!... Οι ίδιοι παλμοί θα μας ενώνουν και τα ίδια συναισθήματα θα οδηγούν τας ψυχάς μας...

»Τα δεινά της αγαπητής Πατρίδος δεν ετελειώσαν ακόμη... Ίσως μάλιστα δύναται να λεχθή, ότι μόλις τώρα αρχίζει η στυγνοτέρα περίοδος των δεινών της Ελλάδος, περίοδος δουλείας και πένθους και στερήσεων.

»Αλλά μην απελπίζεσθε... Εστέ πάντοτε πλήρεις θάρρους και πεποιθήσεως διά το μέλλον. Φυλή ως η Ελληνική, με την λαμπροτέραν ιστορίαν των εθνών της γης, υποστάσα τόσας άλλας περιπετείας, πάντοτε εθαυματούργησε και πάντοτε επεβλήθη. Και από την δοκιμασίαν αυτήν, είμαι βέβαιος, ότι θα εξέλθη ευτυχής και ημέραι ευτυχέστεραι θα ανατείλουν διά το μέλλον αυτής!... Βροντοφωνεί τούτο η Ελληνική ψυχή, η οποία καθ' όλην την τελευταίαν περίοδον των φρικτών δοκιμασιών, απέδειξε τρανώτατα την δύναμιν και το άκαμπτον αυτής και την στερρράν θέλησιν να διατηρήση την ανεξαρτησίαν αυτής...

»Κύριοι, αποχαιρετών υμάς, μίαν διάπυρον ευχήν εκφράζω: την υπέρ της ελευθερίας της αγαπητής μας Πατρίδος!»

Την ίδια ημέρα ο Γούναρης έδωσε στη δημοσιότητα την ακόλουθη ανακοίνωση προς τους πατρινοίς εκλογείς του:

«Κατά την στιγμήν ταύτην, καθ' ην ακουσίως απομακρύνομαι του πατρίου εδάφους, ποία αισθήματα πλημμυρούσι την ψυχήν μου δεν έχω ανάγκην να εκθέσω. Είναι τα αυτά αισθήματα, τα οποία πληρούσι την καρδίαν πάντων ημών ως Ελλήνων. Θα τονίσω μόνον την άπειρον ευγνωμοσύνην μου προς όλους, όσοι διά της υποστηρίξεως αυτών ενίσχυσαν τον υπέρ των κοινών αγώνα του πολιτικού κόμματος, του οποίου έχω την τιμήν να προΐσταμαι, και την πίστιν μου την ακλόνητον επί το δίκαιον του αγώνος μας.

»Αποχαιρετών υμάς, ίνα απέλθω εις την γην της εξορίας, απευθύνω απείρους ευχάς, όπως ημέραι αισιότεραι ανατείλωσιν επί την αγαπητήν πατρίδα.

»Αθήναι 7 Ιουνίου 1917».

Σε γράμμα του προς το γαμβρό του Κανέλλο Κανελλόπουλο έγραψε μεταξύ άλλων:

«Αγαπητέ μου Κανέλλο,

»Δεν σοι γράφω τίποτε διά τα συμβάντα. Αύριον φεύγω. Έγραψα και εις τον Σαγιάν. Σε παρακαλώ να είπης εις όλους τους φίλους ότι την στιγμήν καθ' ην απομακρύνομαι η ψυχή μου είναι μαζί των. Η ανάμνησις της αγάπης των και της ενισχύσεως την οποίαν μοι παρέσχον, και η πεποίθησις ότι θα διατηρήσουν την ανάμνησίν μου, ό,τι δήποτε και αν συμβή, μετά συμπαθείας, είναι η μόνη παρηγορία, την οποίαν θα έχω σύντροφον εν τη εξορία μου.

»Δεν αισθάνομαι καμμίαν ανησυχίαν δι' ό,τι εγένετο. Ήτο εκπλήρωσις επιβεβλημένου καθήκοντος. Τα μαρτύρια, τα οποία υπέστην και όσα ακόμη θα υποστώ αυξάνουν την σπουδαιότητα του καθήκοντος αυτού.

»Έχω την συνείδησίν μου ήσυχον. Μου είναι δε αδιάφορον τι θα επακολουθήση.

»Δεν γνωρίζω πότε θα επιστρέψωμεν. Ας διατηρήσουν όμως όλοι οι φίλοι την πίστιν αυτών ακλόνητον εις την τελικήν έκβασιν του αγώνος μας. Όσον αδικότεραι είναι αι ενέργειαι των αθλίων, τους οποίους είχομεν την ατυχίαν να έχωμεν αντιπάλους, τόσον είναι θεβαιότερον το αποτέλεσμα. Η αδικία αυτών είναι απόδειξις της αδυναμίας των».

Η αναχώρηση έγινε στις 7 Ιουνίου με το ατμόπλοιο «Βασιλεύς Κωνσταντίνος». Προηγούμενος ο Δημ. Γούναρης, συνοδευόμενος

από τον Ι. Μεταξά, το Β. Δούσμανη, το Γ. Πεσμαζόγλου, τον Ίωνα Δραγούμη και τους άλλους είχαν παραδοθεί στις γαλλικές στρατιωτικές αρχές που είχαν τον έλεγχο του Πειραιά. Το ατμόπλοιο απέπλευσε στις 6 μ.μ. από το Κερατσίνι για τη Μήλο αρχικά, συνοδευόμενο από δύο γαλλικά αντιτορπιλικά. Από τη Μήλο τα σκάφη έπλευσαν στη Μάλτα, από εκεί στην Μπιζέρτα του Αλγερίου και, μετά από ταξίδι εννέα ημερών, έφτασαν στις 16 Ιουνίου στο Αιάκιο, πρωτεύουσα της Κορσικής.

Ο Ι. Μάλλωσης, που περιλαμβανόταν μεταξύ των εξορίστων, περιγράφει ως εξής την άφιξη στην Κορσική:

«Άμα τη αφίξει του ατμοπλοίου ανήλθον επ' αυτού αι αρχαί της νήσου εν στολή. Ο Νομάρχης κ. Ανρύ, ο Λιμενάρχης, ο Δήμαρχος, ο διευθυντής της Αστυνομίας και ο διευθυντής της Νομαρχίας. Κατά σύμπτωσιν ο Δήμαρχος Αιακίου κ. Πουλιέξι Κόντι, και βουλευτής Κορσικής ακόμη, ήτο αδελφός του πλοιάρχου του πολεμικού Γαλλικού ναυτικού Πουλιέξι Κόντι, όστις ηγειτό των γαλλικών ναυτικών αγημάτων κατά την 18ην Νοεμβρίου 1916.

»Τη συστάσει του κυβερνήτου του “Βασιλέως Κωνσταντίνου” λίαν ευγενώς συμπεριφερθέντος προς αυτούς κατά τον πλουν, οι εξόριστοι συνεκεντρώθησαν εις την αίθουσαν της πρώτης θέσεως όπου ανέμενον αι αρχαί της Κορσικής. Ο Γάλλος Νομάρχης έρριψε βλέμμα αστηρόν προς τους Έλληνας εξορίστους και εξαγαγών του θυλακίου του εν φύλλον χάρτου ήρχισεν εκφωνών τα ονόματά των. Εις την εκφώνησιν του πρώτου ονόματος – του Γούναρη – ο αείμνηστος ανήρ δεν απήντησε.

» – Διατί δεν απαντάτε, εφώναξεν εξοργισμένος ο Νομάρχης.

» – Διότι η συμπεριφορά σας είναι ανάρμοστος, απήντησεν ο Γούναρης.

»Ο Νομάρχης εξηγηριώθη. Καταπόρφυρος ηγέρθη της θέσεώς του και πλησιάζων προς τον Γούναρην είπε:

» – Παραγνωρίζετε την θέσιν σας, κύριε!...

» Εξοργισθείς ο Γούναρης ηγέρθη και αυτός της θέσεώς του και απήντησεν:

» – Επαναλαμβάνω ότι η διαγωγή σας είναι ανάρμοστος και αναξία αντιπροσώπου ενός Κράτους θεωρουμένου πολιτισμένου. Μας ήλθατε εδώ και αποτεινόμενοι προς έναν πρώην Πρωθυπουργόν ενός ουδετέρου Κράτους διατυπώνετε την αξίωσιν

να σας απαντήση με ένα «παρών». Εις τι χρειάζεται το «παρών» αυτό;

» – Διά να γνωρίσω την ταυτότητά σας, απήντησεν ο Νομάρχης.

» – Δεν σας χρειάζεται... Ως βλέπετε είμεθα όλοι παρόντες. Ουδείς εξ ημών απωλέσθη κατά τον πλουν. Είμεθα δέσμοιό σας και συμφώνως προς τας διαταγάς της Κυβερνήσεώς σας κανονίσατε την περαιτέρω τύχην μας...

» Η απάντησις αὐτή και η εν γένει στάσις του Δημ. Γούναρη έφευρεν εις δύσκολον θέσιν τον Νομάρχην. Οι άλλοι δημόσιοι υπάλληλοι και ο Δήμαρχος – βουλευτής Αιακίου – εφαινοντο βαθέως θλιθέντες από το επεισόδιον. Ο Νομάρχης απειραθή να εξηγήση ότι δεν εσκόπει να θίξη ουδένα. Εδήλωσεν, ότι παρὰ των αρχών θα εύρισκον πάσαν δυνατήν διευκόλυνσιν κατά την εν Αιακίω διαμονήν των, συνέστησεν όμως εις τους εξορίστους να έχουν υπ' όψει των, ότι η νήσος της Κορσικής έσχε πολλούς νεκρούς κατά την περί την Ακρόπολιν των Αθηνών μάχην της 18ης Νοεμβρίου, και κατά συνέπειαν υπήρχε δυσμένεια του λαού κατ' αυτών.

» – Καλόν είναι ν' αποφύγητε επιδεικτικάς εμφανίσεις ανά την πόλιν, κατέληξεν ο Γάλλος Νομάρχης.

» Ο Δημ. Γούναρης και ο Ι. Δραγούμης ηρώτησαν ακολούθως τον Νομάρχην πώς συνέβη ώστε η επισήμως δοθείσα υπόσχεσις του κ. Ζοννάρ προς την Ελληνικήν Κυβέρνησιν, ότι θα μετεφέροντο εις ουδέτερον έδαφος να μην εκπληρωθή.

» – Σας παρακαλούμεν, ετόνισεν ο Γούναρης, να διαβιθάσητε εις την Κυβέρνησίν σας την έντονον διαμαρτυριάν μας διά την αθέτησιν της τοιαύτης υποσχέσεως.

» Την πρωίαν της επομένης οι εξόριστοι απειβιθάσθησαν και εγκατεστάθησαν άλλοι μεν εξ αυτών εις το Grand Hôtel Continental και άλλοι εις το Hôtel de France. Οι κάτοικοι του Αιακίου επληροφορήθησαν διά των εντοπίων εφημερίδων την εις την ωραίαν πόλιν των άφιξιν των Ελληνικών προσωποικότητων. Η απογευματινή μάλιστα εφημερίς "Νέα Κορσική" αναγγέλλουσα την άφιξιν αυτών απεκάλει τους εξορίστους "σφαγείς των Γάλλων ναυτών, οίτινες ακολουθούντες τας ευγενείς παραδόσεις της φιλελευθέρας Γαλλίας μετέβησαν εις Αθήνας ως ελευθερωταί ενός τυραννουμένου φίλου λαού υπό του απαισιού Κωνσταντίνου".

» Ο σκοπός της σωβινιστικής εκείνης εφημερίδος ήτο τω

όντι σατανικός. Προεκάλει δηλαδή τους αγαθούς Αιακιώτας εις αποδοκιμασίαν των εξορίστων. Δυστυχώς όμως διά τους συντάκτας της εφημερίδος εκείνης, οι συρρεύσαντες εις την αποθάθραν κάτοικοι του Αιακίου, διαφωνούντες προς τον Νομάρχη και τους ολίγους σωβινιστάς, προσέβλεψαν μετ' άκρας ευμενείας προς τους εξορίστους. Δεν θα ήσαν, άλλως τε, γνήσιοι Κορσικανοί, οίτινες διακρίνονται διά τα γενναία και φιλόξενα αυτών αισθήματα αν εφέροντο καθ' ον τρόπον επεθύμει, ίσως, η "Νέα Κορσική".

»Οι συγκεντρωθέντες εξήτουν να μάθουν από τους τηρούντας την τάξιν αστυνομικούς ποίος ήτο ο Δημ. Γούναρης. Και όταν τον είδον ανερχόμενον εις την άμαξαν, ως εξ εμφύτου, οι πλησίον της αμάξης ιστάμενοι απεκαλύφθησαν μετά σεβασμού.

Και συνεχίζει ο αυτόπτης μάρτυς Ι. Μάλλωσης:

«Ο Δημήτριος Γούναρης εγκατεστάθη εις το υπ' αριθ. 10 δωμάτιον του α' πατώματος του Grand Hôtel. Ήτο το μοναδικόν εκείνο δωμάτιον ο κοιτών του και το σπουδαστήριόν του ακόμη. Μετά μίαν εβδομάδα ηγόρασε μίαν από κοινόν ξύλο βιβλιοθήκην και επισκεφθείς τα εν τη πόλει βιβλιοπωλεία προμηθεύθη όσα εύρεν αναγνώσιμα βιβλία. Μετά δεκαπενθήμερον έλαβεν εκ Ρώμης, Παρισίων και Λονδίνου δύο μεγάλα δέματα παραγγελθέντων προηγουμένως βιβλίων και αι βάσεις του καταρτισμού της «Κορσικανικής βιβλιοθήκης» – ούτως απεκάλει τους εκ Κορσικής μεταφερθέντας υπερδισχιλίους τόμους βιβλίων – ετέθησαν.

»Η ημέρα του είχε κανονισθή ως εξής: Εγειρόμενος την 7ην π.μ., ελάμβανε καφέν και επεδίδετο αμέσως εις την μελέτην, μέχρι της 9ης π.μ. Κατόπιν εξήρχετο εις περίπατον ανά τας εξοχάς. Επιστρέφων την 11ην επανελάμβανε την μελέτην του. Την 1ην μ.μ. κατήρχετο εις την αίθουσαν του εστιατορίου του ξενοδοχείου, η οποία ήτο ιδιαιτέρα διά τους εξορίστους, και εγευματίζε μετ' αυτών. Εξαιρετική ήτο η λεπτότης του προς τους συνεξορίστους του, και προς τας συνοδευσάσας εις την εξορίαν τους οικείους των κυρίας αυτών. Ενίοτε από ανάπαυσιν μιας ώρας, μετά το φαγητόν, εδέχετο επισκέψεις των εν εξορία συντρόφων του. Το απόγευμα εξήρχετο πάλιν εις περίπατον, οπόθεν επέστρεφε διά να απομονωθή πάλιν εις το δωμάτιόν του, ή διά να καταλήξη εις το κομψόν σαλόνι του κ. Γ. Πεσματζόγλου, εις το

οποίον συνεκεντρούντο κατά το πλείστον κατά τας εσπερινάς ώρας οι εξόριστοι».

Στη συνέχεια ο Μάλλωσας αναφέρει τα εξής:

«Υπό τοιαύτας συνθήκας είχε κανονισθή η εν Αιακίω ζωή του εξορίστου Δημ. Γούναρη. Δεν έπαυσε καθ' όλον το διάστημα της εκεί εξορίας του να παρακολουθή τα διεθνή γεγονότα και τας φάσεις του παγκοσμίου πολέμου, να ζητή εκ Παρισίων, Λονδίνου και Ρώμης, παν σχετικόν προς τον πόλεμον και τα διπλωματικά παρασκήνια των εμπολέμων βιβλίον, ακόμη δε και στρατιωτικά συγγράμματα επί του μεγάλου πολέμου.

»Αλλά ποίαι ήσαν αι προβλέψεις του Δημ. Γούναρη επί του αποτελέσματος της τρομεράς εκείνης συρράξεως;

»Αι απ' αρχής προβλέψεις του Δημ. Γούναρη επί της εξελίξεως και εκβάσεως του Ευρωπαϊκού πολέμου αποδεικνύουσιν αληθώς αυτόν, έχοντα άρτιον το αίσθημα της πραγματικότητας και κρίνοντα τα γεγονότα όχι διά της φαντασίας και του ποιητικού στοιχείου αλλά διά της εμπριθούς μελέτης αυτών. Ο Γούναρης άμα τη εκρήξει του πολέμου εις τας συζητήσεις αυτού απέπτυσε την γνώμην, ότι, εάν ο πόλεμος εξηκολούθει διεξαγόμενος υπό τας συνθήκας υπό τας οποίας ήρχισε, θα ήτο αλόγιστος εκείνος, όστις θα έσπευδε να προδικάση την νίκην υπέρ του ενός ή του ετέρου των αντιπάλων μερών και ότι θα ευρίσκετο εγγύτατα της λογικής κρίσεως εκείνος, όστις εγνωμάτευεν, ότι ουδέν των αντιπάλων μερών θα ηδύνατο στρατιωτικώς να συντριψη το έτερον.

»Όταν όμως ηγγέλθη η απόφασις των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής περί συμμετοχής αυτών εις τον πόλεμον υπέρ της Αντάντ, γνωρίζων τι εσήμαιεν η συμμετοχή αύτη και ων βέβαιος ότι αι Ηνωμένοι Πολιτείαί θα εξήντλουν εν ανάγκη όλα τα κολοσσιαία αυτών μέσα εις τον εναντίον των Κεντρικών Αυτοκρατοριών αγώνα, εξέφερεν αμέσως την γνώμην, ότι ο πόλεμος θα εκρίνετο υπέρ των συμμάχων εκείνων Χωρών, των οποίων οι λαοί θα επεδείκνυον την μεγαλυτέραν ψυχικήν αντοχήν κατά την εξέλιξιν αυτού.

»Η τοιαύτη κρίσις του Δημ. Γούναρη, εδικαιώθη όντως εκ των πραγμάτων διότι οι πάντες γνωρίζουσιν ήδη, ότι δεν θα απέβαινεν ο πόλεμος εις πραγματικήν ήτταν των Κεντρικών Αυτοκρατοριών, εάν οι σοσιαλισταί της Γερμανίας δεν ηρνούντο την επί πλέον συμμετοχήν εις αυτόν και δεν διεσάλεινον εντελώς την επί την νίκην πεποίθησιν του Γερμανικού και Αυστριακού λαού».

58. ΓΟΥΝΑΡΗΣ ΠΡΟΣ ΚΛΕΜΑΝΣΩ

ΟΙ ΕΙΔΗΣΕΙΣ από την Ελλάδα που περιγράφανε με τα μελανότερα χρώματα την εσωτερική κατάσταση εξανάγκασαν το Δημ. Γούναρη ν' απευθύνει υπόμνημα προς τον τότε Γάλλο πρωθυπουργό Γεώργ. Κλεμανσώ.

Το κείμενο του ιστορικού τούτου υπομνήματος του Γούναρη είναι το παρακάτω:

«Κύριε Πρόεδρε

»Εν έτος πλήρες διέρρευσεν αφ' ης, βία καταλιπών την πατρίδα μου, ωδηγήθην εις Κορσικήν συνεπεία μέτρου, όπερ ο κ. Ζονάρ, Ύπατος Αρμοστής της Γαλλίας εν Ελλάδι, ενόμισεν, ότι εδικαιούτο να λάβη κατ' εμού και άλλων τινών συμπολιτών μου.

»Κατά του μέτρου τούτου ούδ' απλήν διαμαρτυρίαν αντέταξα. Εφρόνουν πεποιθότως, ότι η φύσις του μέτρου τούτου ουδαμώς ηδύνατο να διαφύγη την αντίληψιν εκείνων, οίτινες εθεώρησαν σύμφωνον προς τα συμφέροντά των την εις αυτό προσφυγήν. Εσκεπτόμην δε, ότι, εφ' όσον ηδυνήθησαν να καταπνίξουν τους ενδοιασμούς, τους οποίους μία τοσοούτον προφανής παραβίασις παντός Δικαίου και πάσης Δικαιοσύνης αναγκαίως θα εξήγειρεν εις τας συνειδήσεις αυτών, αναμφιβόλως δεν θ' ανεχαιτίζοντο υπό της διαμαρτυρίας μου.

»Η διαμαρτυρία μου άλλως τε, στερουμένη οιασδήποτε υλικής δυνάμεως, δεν θα ηδύνατο να ισοφαρίση την υλικήν δύναμιν, ην διέθετον οι εκτελέσαντες το κατ' εμού ληφθέν μέτρον και ης πάντως ήσαν αποφασισμένοι να ποιήσωνται χρήσιν, ίνα επιτύχωσι των σκοπών αυτών, σκοπών ουδέν κοινόν έχόντων προς ό,τι συνήθως λέγουσι Δίκαιον και Δικαιοσύνην. Η διαμαρτυρία μου, ήτις θα ηδύνατο ν' αποκαλύψη απλώς την άποψιν της παραβιάσεως των αρχών, εφ' ων είχεν εδραστή ο πολιτισμός της προπολεμικής ανθρωπότητας, θα προुकάλει ίσως το μειδιάμα των πολιτικών ανδρών, προς ους θ' απηυθύνετο, διά την αφε-

λή πίστιν μου, ὅστις ἤθελον ἐλπίζει, ὅτι παραπλήσιοι λήροι δεν θα ἐτίθεντο ἐκποδῶν ἐπὶ ζητήματος ἀπολύτως πραγματικοῦ, οἷον εἶναι τὸ ζήτημα τοῦ ἐξαναγκασμοῦ Χώρας τινός, ὅπως υποταχθῆ εἰς τὴν θέλησιν ἐκείνων, οἵτινες εὐρίσκοντες ἐν τούτῳ τὸ συμφέρον αὐτῶν, καὶ τὴν ἀναγκαίαν δύναμιν ἔχουσι πρὸς ἐκδιασμόν ταύτης. Δεν ἐπεθύμουν δε νὰ προκαλέσω τὸ μεϊδίωμα τῶν κυρίων τούτων. Ἰδοὺ διατὶ ἀπέσχον πάσης διαμαρτυρίας.

»Ἀπὸ ἐνός ἔτους εὐρισκόμενος ἐνταῦθα, παρηκολούθησα μετὰ προσοχῆς τὰ γεγονότα, ἀτινα ἐκτυλίσσονται ἐν τῇ Πατρίδι μου. Ἀληθῶς πάσης ἄλλης ἐπικοινωνίας ἀπηγορευθεῖσης μοι, ἡ μόνη ἀπομείνάσά μοι πηγὴ πληροφοριῶν, ἦτοι ὁ γαλλικὸς Τύπος, δεν εἶναι λίαν δαψιλῆς εἰς πληροφορίας. Πλην ἀλλ' ὅμως γνωρίζω τὴν Πατρίδα μου, ἡ δε γνώσις αὕτη συμπληροῖ οὐκ ὀλίγα πράγματα τῶν ὁποίων ἡ λίαν περιορισμένη ἐλευθερία, ἡ διέπυσα τὸν κόσμον ἀπὸ τῆς κατάρξεως τοῦ πολέμου, δεν ἐπιτρέπει τὴν ἀναγραφὴν. Τα ἐν ταῖς γαλλικαῖς ἐφημερίσιν ἀναγραφέντα γεγονότα, ἀνεπαρκῆ διὰ πάντα ξένον πρὸς μὀρφωσιν ἰδέας τινός περὶ τῶν ἐκεῖ κάτω συμβαινόντων, εἶναι ἐν τούτοις ὑπερεπαρκῆ δι' ἄνθρωπον, κοινὰ τὰ πάντα μετὰ τῆς Πατρίδος τοῦ ἔχοντα – αἰσθήματα, βλέψεις, συμφέροντα – πρὸς ἀναπαράστασιν τῆς καταστάσεως τῆς Πατρίδος τοῦ ἐν πάσῃ τῇ τρομακτικῇ αὐτῆς πραγματικότητι.

»Πολλάκις ἡ συνειδήσις μου – ἔχω δε συνείδησιν, καὶ δηλίαν εὐπαθῆ, βεβαιωθῆτε περὶ αὐτοῦ, κύριε Πρόεδρε, ἀντιθέτως πρὸς ὅ,τι τολμῶσι νὰ λέγωσιν ἄνθρωποι οὐδέποτε οὐδέν τὸ ἀληθές εἰπόντες περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι συμβαινόντων – ἡ συνειδήσις μου ἐξεγειρομένη κατ' ἐνεργειῶν, αἵτινες ἠτίμαζον οὐχὶ πλέον τὸν λεπτὸν πολιτισμὸν, οὐτινος ἀπήλαυεν ὁ ἡμέτερος αἰὼν πρὸ τοῦ πολέμου, ἀλλ' αὐτὰ ταῦτα τὰ στοιχειωδέστατα ἀνθρώπινα αἰσθήματα, μοι ἐπέβαλε τὴν διαμαρτυρίαν ὡς καθήκον. Ἐνέμεινα ὅμως ἐν τῇ γνώμῃ μου, ὅτι διαμαρτυρία, προερχομένη μάλιστα ἐξ ἀνθρώπου, οὕτω δεινῶς δυσφημισθέντος, οὐδεμίαν θα εἶχε βαρύτητα ἐπὶ τῶν ἀποφάσεων τῶν Δυνάμεων, τῶν ὁποίων ἡ συμπεριφορὰ κατέναντι τῆς Πατρίδος μου δεν συνεχῶρει τὴν ἐλπίδα, ὅτι αὐταὶ θα μετῆρχοντο τὴν δύναμιν αὐτῶν πρὸς τερματισμὸν τῶν ἐνεργειῶν τούτων.

»Οὐχ' ἦττον ὅμως ἀνέμενον νὰ ἶδω ταῦτας, (τας Μ. Δυνάμεις) μεταβαλλούσας στάσιν, εὐθύς ὡς τὰ γεγονότα ἤθελον ἀποκαλύψει αὐταῖς τὴν πραγματικότητα, οἴαν τὴν ἐφαναζόμεν καὶ οἴα ἦτο ἀληθῶς. Δεν ἠδυνάμην ν' ἀρνηθῶ αὐταῖς τὴν τιμὴν νὰ πι-

στεύωσιν, ότι ενήργησαν συμφώνως προς τας αρχάς των, μέχρις ου τα γεγονότα ήθελον πείσει ταύτας, ότι ουδέν είχαν συμφέρον να επιμείνωσιν εις την σκολιάν οδόν, εις ην εξετράπησαν. Επί τούτοις δεν ηδυνάμην να θεωρήσω ταύτας ικανάς να εμμείνωσιν εξ απλού πείσματος ή εξ αισχύνης του να ομολογήσουν την πλάνην των, εις την στάσιν των έναντι της Χώρας μου, αφ' ης τα γεγονότα εξηνάγκασαν ταύτας να διίδωσιν ευκρινώς, ότι η στάσις αύτη ου μόνον δεν ήτο εξυπηρετική των ιδίων αυτών συμφερόντων, αλλ' ενείχε και κινδύνους, εις ους θα ήτο άκοπον να εκτελεσθή τις άνευ κέρδους.

»Αλλ' όμως, ει και τα πράγματα εκεί κάτω εξελίσσονται κατά τρόπον τραγικόν, παρατηρώ, ότι ουδείς θέλει να το εννοήση. Φαίνεται, ότι η Ελληνική διανοητικότης είναι εντελώς άγνωστος εις όσους επελάθοντο εκείνου, όπερ αυταρέσκως αποκαλούσι «δικαίωμα προστασίας», ήτοι του δικαίωματος να ρυθμίζωσιν αυθαιρέτως τας τύχας της πτωχής μου Πατρίδος. Ίσως ούτοι δεν τολμώσι να ιδωσι τα εν αυτή συμβαινόντα ή μόνον διά των παρεμπιπτόντων οφθαλμών, οίτινες εγκατεστάθησαν εκεί υπό την μορφήν Ελληνικής Κυβερνήσεως.

»Η δε Κυβέρνησις αύτη απαρτίζεται εξ ανθρώπων αρκούντως ελαστικών, ώστε να γίνωνται πειθήνια αυτών όργανα εις αντάλλαγμα της δυνάμεως, ην παρέχουσιν αυτοίς προς καταδυνάστευσιν των συμπολιτών αυτών, και τινων επαίνων, φιλοφρονέστατα παραχωρουμένων υπό των πολιτικών ανδρών, και του Τύπου των χωρών, εις ας οι άνθρωποι ούτοι εδέχθησαν να υποτάξωσι την εαυτών Πατρίδα.

»Όθεν είναι φυσικόν, να περιβάλλη τις δι' εμπιστοσύνης πρόσωπα, ων η αφοσίωσις είναι εγγυημένη διά τοιαύτης κοινότητος συμφερόντων' ιδία μάλιστα, όταν εγκαίρως κατεβλήθη μέριμνα προς ανακήρυξιν των προσώπων τούτων —ή τινων τουλάχιστον— ως πλασθέντων εκ της εξαιρετικής εκείνης ύλης, εξ ης ο Θεός δωρείται κατά περιόδους εις την πτωχήν ανθρωπότητα ευεργέτας τινάς, προωρισμένους, ίνα κατεργάζωσι προς χάριν αυτής την οδόν προς την Πρόοδον και την Τελειότητα. Είναι αληθές, ότι η ως άνω ανακήρυξις εγένετο, ίνα παρατεθή τω Ελληνικώ Λαώ, ούτινος παραγνωρίζουσι την ευθυκρισίαν, κρίνοντες ίσως τούτον εκ των ιδεών, ας εμόρφωσαν περί του προτύπου των ασιατικών και αφρικανικών Λαών, οίτινες ευρίσκονται μετά των ευρωπαϊκών Εθνών εις σχέσεις αναλόγους προς εκείνας, τας οποίας φαντάζονται τινες, ότι δύνανται να

εγκαταστήσωσιν εν Ελλάδι. Πάντες όμως γνωρίζουσι πόσον ευχερώς διά της επαναλήψεως καταλήγει τις να πιστεύη, ότι απλώς λέγει, ίνα μεταδώση την πίστιν αυτού εις τους άλλους, και εις εκείνους έτι, οίτινες ιθύνουσι τας τύχας της πτωχής Ελλάδος διά των μεγάλων ανδρών της ενεστώσης Κυβερνήσεως.

»Οι δε μεγάλοι ούτοι άνδρες έσχον την μοναδικήν, αλλ' αληθώς καταπληκτικήν –και διά τους πάτρωνας αυτών, ελπίζω– μεγαλειότητα, ότι παρέσχον ασμένως την συνδρομήν αυτών προς εκείνους, οίτινες ηυδόκησαν, ίνα εγγυηθώσι την ελευθερίαν της Ελλάδος, κατά παντός κινδύνου, πραγματικού ή υποθετικού, υποτάσσοντες τέλεον την Χώραν και εγκαθιστώντες μίαν τυραννίαν, προδήλως ωφέλιμον τουλάχιστον διά τους χρηστούς πολίτας, οίτινες επροθυμοποιήθησαν, ίνα συμβάλωσιν εις την επιχείρησιν ταύτην».

.....
«... Επί εν πλήρες έτος η Κυβέρνησις αύτη το παν μετεχειρίσθη και γνωρίζετε, κύριε Πρόεδρε, ότι προ ουδεμιάς αυστηρότητος ωπισθοχώρησεν ίνα επιβληθή εις την Χώραν. Και μάलिστα ανενδοιάστως έχυσε το αίμα μεγάλου αριθμού πολιτών, μεταξύ των οποίων δεν έλειψαν και γυναίκες, ων το έγκλημα συνίστατο εις το ότι αντετάχθησαν εις καθεστώς, επί της ξενικής δυνάμεως και μόνης ερειδόμενον. Αι φυλακαί γέμουσι χιλιάδων πολιτών, εν οις οι ανώτατοι τιτλούχοι της εκκλησίας, οι τόσοι εν Ελλάδι τιμώμενοι, ων το έγκλημα συνίσταται αποκλειστικώς εις το ότι δεν επροθυμοποιήθησαν να κύψωσιν ενώπιον της Εξουσίας, ην οικειοποιούνται οι άνθρωποι, ους σύμπασα η Χώρα έκρινε και κατεδίκασεν αμετακλήτως. Επί τούτοις χιλιάδες πολιτών απεσπάσθησαν των εστιών αυτών και ενεκλείσθησαν εν ταις νήσοις επί βλάβη των οικογενειών και των συμφερόντων αυτών, τούτο δε διότι τυγχάνουσιν ύποπτοι πολιτικών πεποιθήσεων αντιθέτων προς όσα επιθυμούσιν ίνα επιβάλωσιν αυτοίς.

»Παρά πάσας όμως τας φρικαλεότητας ταύτας η Κυβέρνησις αδυνατεί να επιβληθή εν τη Χώρα. Εάν δε τω όντι υπέσχετο τοις Συμμάχοις την πραγματικήν συνδρομήν του Ελληνικού στρατού κατά τον πόλεμον, ευρίσκεται ήδη εν αδυναμία εκπληρώσεως της υποσχέσεως ταύτης. Επληροφορήητε άραγε, κύριε Πρόεδρε, ότι η Κυβέρνησις αύτη εψήφισε νόμον, επιβάλλοντα την ποινήν του θανάτου εις πάντας τους εφένδρους, όσοι δεν θα προσήρχοντο εις τα συντάγματα αυτών εντός της νενομισμένης

προθεσμίας; Ο τοιούτος νόμος δεν καθιστά πρόδηλον, ότι η Χώρα επί τοσούτον δίσταται προς την Κυβέρνησιν και την πολιτικήν αυτής, ώστε να θεωρή αναγκαίον όπως οι έφεδροι τεθώσιν εις το σκληρόν τούτο δίλημμα; Ένθεν μεν ο βέβαιος θάνατος, εάν μη προσέλθωσιν ένθεν δε η υποταγή εις ό,τι τοσούτον βδελύσσονται, ώστε ουδεμία τιμωρία, πλην του θανάτου, να θεωρηθή επαρκώς βαρεία εις αντιστάθμισμα της βδελυγμίας αυτών ταύτης.

»Δεν επιμένω περαιτέρω, κύριε Πρόεδρε, εφ' όσον οι συμπολίται μου υφίστανται δεινών από της αποφράδος ημέρας, καθ' ην οι ισχυροί της γης έσχον την μοιραίαν έμπνευσιν να εγγυηθώσι δι' ενόπλου παρεμβάσεως την εσωτερικήν ελευθερίαν της πατρίδος αυτών. Γνωρίζετε βεβαίως τούτο ή δύνασθε ευχερέστερον παντός άλλου να το μάθητε, συμβουλευόμενος τα επίσημα έγγραφα, άτινα αναμφιβόλως θα ευρίσκωνται εν τοις αρχείοις του καθ' υμάς Υπουργείου επί των Εξωτερικών.

»Θα περιορισθώ εις την υπόμνησιν ενός μόνου μέτρου, ούτινος απεφασίσθη η λήψις, κατά πληροφορίαν δημοσιευθείσαν προ τινων ημερών εις τον Τύπον. Η πληροφορία αύτη με ήγαγεν εις την απόφασιν, όπως απευθύνω υμίν την προκειμένην επιστολήν. Παραθέτω αυτουσίαν την πληροφορίαν ως εδημοσιεύθη εις την "Νέαν Κορσικήν" τηλεγραφικώς εκ Παρισίων διαβιθασθείσαν:

»"Τηλεγραφούσιν εξ Αθηνών:

»Η Κυβέρνησις παρετήρησεν, ότι παρά τους αυστηρούς παραδειγματισμούς, συνεχίζονται αι προσπάθειαι προς υπόθαλψιν της ανυποταξίας μεταξύ των νεωστί επιστρατευθεισών Ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων. Κατά συνέπειαν απεφάσισεν, όπως λάβη ριζικά μέτρα, τείνοντα κυρίως εις την κάθαρσιν του αστικού πληθυσμού. Πάντα τα στρατιωτικά στοιχεία του παλαιού αντιδραστικού καθεστώτος, πάντες οι οπωσδήποτε ύποπτοι, Έλληνες και ξένοι, άνευ οιασδήποτε διαδικασίας, θέλουσι συλληφθή ομαδικώς και εξορισθή εις ωρισμένας νήσους του Αιγαίου".

»Κύριε Πρόεδρε, είσθε αρχηγός Έθνους, το οποίον δικαίως αξιοί θέσιν μεταξύ των πρωτοπόρων του πολιτισμού, δι' όν η ανθρωπότης εδικαιούτο να υπερηφανεύηται προ του πολέμου. Πώς είναι δυνατόν να παράσχητε την συνδρομήν υμών εις την εκτέλεσιν παρομοίου μέτρου ή μάλιστα και απλώς ν' ανεχθήτε ταύτην; Όταν θα πρόκηται ν' αποφασίσητε επί του μέτρου τού-

του, αναζητήσατε εις τας ιστορικός δέλτους παραδείγματα τοιαύτης αναδρομής εις λίαν απώτερον παρελθόν, θα εισέλθητε εις τόσον ζοφεράς εποχάς, ώστε είμαι βέβαιος, ότι θέλει επιλείψη υμάς το θάρρος και ότι ου μόνον θέλετε αρνηθή την συνδρομήν υμών εις τοιαύτην φρικαλεότητα –τούτο δε και αρκεί διά την ματαιώσιν του μέτρου, βεβαιωθήτε περί αυτού, Κύριε Πρόεδρε— αλλά και θέλετε μετ' αγανακτήσεως απαγορεύση εις τους ανθρώπους τούτους τοιαύτην κατάχρησιν της ισχύος, ην παρέσχετε αυτοίς, κατάχρησιν ατιμάζουσαν τα στοιχειωδέστατα ανθρώπινα αισθήματα.

»Κύριε Πρόεδρε, είσθε συνάμα άνθρωπος υπερτέρας αντιλήψεως και πολιτικός εμπειρότερος παντός άλλου. Είναι συνεπώς αδύνατον να μη κρίνητε την κατάστασιν της Πατρίδος μου κατά την πραγματικήν αυτής αξίαν.

»Το μέτρον των αθρόων εκτοπίσεων άνευ οιασδήποτε διαδικασίας, εις ας η Κυβέρνησις εκείνη εξαναγκάζεται όπως προσφύγη, μέτρον κατευθυνόμενον κατά παντός του αθώου πληθυσμού, αυτό και μόνον αρκεί, όπως ου μόνον κατανοήσητε το παρόν, αλλά προΐδητε και το μέλλον. Ολόκληρος η Ιστορία, εις εν τμήμα της οποίας προσωπικώς και υμείς συνεπράξατε, ολόκληρος η Ιστορία θα διαπιστώση περιφανώς, ότι η ανάγκη προσφυγής εις παρόμοια μέτρα είναι το αλάνθαστον σύμπτωμα νόσου ανιάτου και θανασίμου διά παν καθεστώς, οιαδήποτε και αν η προέλευσις αυτού, οιαδήποτε και αν η μορφή αυτού.

»Επί τούτοις θα διαπιστώση υμίν (η Ιστορία), ότι τοιούτον τι φάρμακον ου μόνον θεραπεύει την νόσον, αλλά και επιδεινώνει ταύτην. Είναι δε φυσικώτατον τούτο, εφ' όσον το φάρμακον εφαρμόζεται ουχί επί του νοσούντος οργανικού μέλους –τουτέστιν της Κυβερνήσεως— αλλ' επί του υγιούς, δηλαδή του Λαού. Είναι αδύνατον, Κύριε Πρόεδρε, να διαφεύγη την ευφυίαν και την πείραν υμών η εξώφθαλμος αλήθεια, ότι η νόσος, υφ' ης ταλανίζεται ο οργανισμός του ελληνικού Κράτους, εντοπίζεται εν τη Κυβερνήσει και ουχί εν τω Λαώ. Είναι αδύνατος πολιτικός ανήρ της υμετέρας περιωπής να παραγνωρίζη την στοιχειώδη αλήθειαν: ότι Κυβερνήσις τις νοσεί θανασίμως, αφ' ης ευρεθή εις έκδηλον αντίθεσιν προς την πολιτικήν συνείδησιν της μεγάλης πλειοψηφίας της Χώρας και ότι δεν είναι δυνατή η ίασις της νόσου ταύτης διά μέσων κατευθυνομένων κατά της πλειοψηφίας ταύτης. Μοναδική συνέπεια τοιούτων μέτρων ήθελεν είσθαι η περαιτέρω παρόξυνσις της διαστάσεως μεταξύ Λαού και Κυβερ-

νήσεως, επειδή δε εν τη διαστάσει ταύτη ακριβώς συνίσταται και η νόσος, πρόδηλον, ότι η εκ των μέτρων τούτων προξενουμένη εξέγερσις καθίστησι δεινότεραν την νόσον.

»Αλλ' εάν τούτο μόνον ήτο το αποτέλεσμα των τοιούτων μέτρων, θα ηδύνατό τις να εγκαρτερήση, εκλαμβάνων ως αναπόδραστον την μερικὴν λύσιν, ην ταύτα θέλουσι επισπεύσει. Τοιαύτα όμως μέτρα, προσβάλλοντα τον αναίτιον πληθυσμόν, επιφέρουσιν αυτώ ζημίαις, τας οποίας θα ήτο σκληρόν να επιβάλη τις αυτώ ελαφρά τη καρδιά. Την σκληρότητα δε ταύτην θα ήτο σκόπιμον να υποδείξη τις προς εκείνους, οίτινες, αποθαλόντες πάσαν ελπίδα συγκρατήσεως εν τη αρχή, ην εσφετερίσθησαν, αποπτύσαντες πάντα χαλινόν και τυφλώττοντες εκ της απονοίας, δεν ορρωδούσιν, όπως καταπνίγωσι παν ανθρωπιστικόν συναίσθημα εν τη εαυτών νοσηρά συνειδήσει. Προφανούς όμως όντος, ότι ούτοι ουδέν δύνανται να επιχειρήσωσιν εξ οικείας δυνάμεως, επιτρέπεται άρα γε η εκδοχή, ότι θα λείψη αυτοίς η συνδρομή εις το έργον της προσβολής εναντίον πάντων των ανθρωπιστικών συναισθημάτων; Το τοιούτο θα ήτο, Κύριε Πρόεδρε, θλιβερόν φαινόμενον, όπερ θα ηδύνατο να προκαλέση την απογοήτευσιν εν σχέσει προς τας προόδους, τας οποίας πας πεπολιτισμένος άνθρωπος εδικαιούτο να πιστεύη ως οριστικώς κτηθείσας υπό της ανθρωπότητος. Ελπίζω, Κύριε Πρόεδρε, ότι θα ευαρεστηθήτε να θεωρήσητε δεδικαιολογημένην την αγανάκτησίν μου, και να κρίνητε επιεικώς φράσεις μου τινας, ίσως εντονωτέρας ή όσον εγώ αυτός επεθύμουν. Ελπίζω έτι, ότι θα ευδοκήσητε να θεωρήσητε την φυσικήν εξέγερσιν της συνειδήσεώς μου ως επαρκή δικαιολογίαν διά παν όπερ έγγραφα πέραν του κατά την υμετέραν ευθυκρισίαν επιτρεπομένου.

»Ακριβώς όμως η εξανάστασις αύτη της συνειδήσεώς μου, ήτις με κατέλαβεν ολόκληρον, ευθύς ως ανέγνωσα την πληροφορίαν περί των απειλουσών τους ατυχείς συμπολίτας μου αθρών εκτοπίσεων, μ' εξηνάγκασεν εις παρέκκλισιν από της τακτικής, ην είχον διαγράψει εις εμαυτόν, να μην αντιταχθώ δηλονότι προς την βίαν, ήτις το παν συντρίβουσα υπό το βάρος αυτής, δεν είναι διατεθειμένη να ακούση. Εφησύχαζεν εν τη ελπίδι, ότι η δύναμις αύτη δεν θα εκώφευεν εις την φωνήν των γεγονότων. Υπελόγιζεν δε επί την παντοδύναμον ταύτην φωνήν, ήτις διακηρύσσουσα την επικράτησιν πάσης φυσικής καταστάσεως, αποτελεί την υπερτάτην εγγύησιν παντός Δικαίου και Νομίμου. Διότι δι' εμέ, Κύριε Πρόεδρε, δεν υπάρχει Δικαιοσύ-

νη και Νομιμότης πέραν των καταστάσεων, αίτινες εναρμονίζονται προς την φύσιν των πραγμάτων. Έχω δε την εδραϊαν πίστιν, ότι η Φύσις, δημιουργήσασα τους ανθρώπους ελευθέρους, επεφύλαξε την απώλειαν της ελευθερίας αυτών ως σκληράν ποιήν των παρηκμακότων Λαών, των αναξίων του υπερτάτου τούτου αγαθού και καταδεδικασμένων εκ τούτου και μόνου εις την εξουθένωσιν. Τούτου ένεκα, είχαν πάντοτε απαρασάλευτον εμπιστοσύνην εις την ζωτικότητα του Ελληνικού Λαού, ελπίζω δε πάντοτε, ότι ούτος θα διατρανώση, διά της πανσθενούς φωνής των πραγμάτων, το εαυτού δικαίωμα, όπως ζήση ελεύθερος, εν ελευθερία ην γνωρίζει να προασπίξη αυτός ούτος και ήτις ουδεμιός οιασδήποτε ευμενούς προστασίας έχει ανάγκην προς συντήρησιν αυτής. Πέποιθα, ότι ο Ελληνικός Λαός θα διατρανώση απαρακάμπτως την φωνήν αυτήν. Γνωρίζω δε, ότι η φωνή αυτή θα διαπιστώση την αποτυχίαν πάσης προσπαθείας προς κατάπνιξιν του απαραθιάστου αυτού δικαιώματος, του δικαιώματος, όπερ προσεπικυροί η φύσις των πραγμάτων, ήτις, άτε ύσα ο υπέρ τον άνθρωπον και τας φρούδας αντιλήψεις του δεσπόζων νόμος, είναι εκ τούτου και μόνον η υπερτάτη ισχύς. Και δύναμαι να είμαι ως και όντως είμαι, φέρελπις περί του μέλλοντος. Ο Ελληνικός Λαός πράττει και θα πράξη ό,τι παρ' αυτού πας τις φυσικώς προσδοκά. Αλλά όμως παρατηρώ, ότι ασκόπως επιζητείται η συντριβή αυτού υπ' εκείνων, οίτινες, διαθέτοντες δύναμιν οθνεϊάν, νοσφίζονται την Εξουσίαν, όπως επιβάλωσιν αυτό εκείνο, όπερ ούτος απεχθάνεται εν τη συνειδήσει και τη αξιοπρεπεία αυτού. Ουδέν όμως θα δυνηθώσι να επιτύχωσι παρ' αυτού. Διατί λοιπόν να υποβάλλεται εις τόσο σκληράς δοκιμασίας;

»Ιδού, Κύριε Πρόεδρε, τι μ' εξηνάγκασε παρά πάσαν προγενεστέραν απόφασιν να γράψω προς Υμάς: η εξανάστασις της εμής συνειδήσεως επί τη πληροφορία των μελετωμένων αθρόων εκτοπίσεων των συμπολιτών μου. Η οδύνη, ην ησθάνθην επί τη αναπολήσει των, συνεπεία της εφαρμογής του μέτρου τούτου, μελλουσών βασάνων, υπήρξε τόσοσ οξεία, ώστε δεν ηδυνάμην να παραλείψω το καθήκον το οποίον είχαν όπως απευθύνω υμίν την παρούσαν επιστολήν.

»Γράφων προς Υμάς διαθρύπτομαι υπό της διπλής ελπίδος: το μεν, ότι θα εφείλκουν την υμετέραν προσοχήν επί της αξιοθρηνήτου καταστάσεως, εις ην η Ελλάς περιέστη· τό δε –εάν τοιαύτη εκδοχή δεν ήτο παρακεκινδυνευμένη– ότι θα εφείλκουν

την υμετέραν προσοχήν επί των σκέψεων, ας η κατάσταση αυτή ενέπνευσεν εις άνθρωπον, σήμερον μεν εξωρισμένον, δυνάμενον όμως να υπερηφανεύηται, διότι, ηγάπησε και μετ' αφοσιώσεως και ειλικρινείας υπηρέτησε την χώραν εκείνην, ης η ευτυχία θέλει είσθαι μοναδικός της ζωής αυτού σκοπός. Θα διαψευσθή άρα γε η διπλή αυτή ελπίς; Και αν μεν αστοχήση η δεύτερα των ελπίδων τούτων, υφ' ης ενεπνεύσθην γράφων την παρούσαν, δεν θα ηδυνάμην οπωσδήποτε να μεμψιμοιρήσω. Είμαι ωπλισμένος δι' αρκούσης εγκαρτερήσεως κατά πάσης εναντιότητος, έστω και της πλέον απροσδοκήτου απέναντί μου συμπεριφοράς. Είναι όμως δυνατόν να μείνη απραγματοποίητος η πρώτη εκ των ελπίδων; Είναι δυνατόν η επιστολή μου να μην εφελκύση την Υμετέραν προσοχήν επί της δημιουργηθείσης καταστάσεως εν Ελλάδι, ήτις, παρά την σμικρότητα αυτής, είναι όμως τόσον αναγκαία εις τον κόσμον; Αδυνατώ να πιστεύσω τούτο. Θα ήρκει δε τούτο, ίνα έχη επιτευχθή ο σκοπός, ον προέθεμην απευθύνων υμίν την επιστολήν ταύτην.

Ευαρεστηθήτε να δεχθήτε, Κύριε Πρόεδρε, την διαβεβαίωσιν της υψίστης υπολήψεώς μου.

Δ. Π. ΓΟΥΝΑΡΗΣ

Πρώην Πρωθυπουργός της Ελλάδος
Εν Αιακίω τη 7η Αυγούστου 1918»

59. ΑΠΟΔΡΑΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΟΡΣΙΚΗ

ΚΑΙ ΕΤΣΙ φτάνουμε στον τερματισμό του Α' Παγκόσμιου Πολέμου με την ανακωχή, της οποίας η υπογραφή έγινε στις 11 Νοεμβρίου 1918. Ύστερα από λίγες ημέρες οι εξόριστοι της Κορσικής μάθαιναν από τις παρισινές εφημερίδες ότι η εξορία τους θα έληγε και ότι θα τους μετέφεραν στην Ελλάδα.

Η είδηση ότι επρόκειτο να παραδοθούν στην κυβέρνηση Βενιζέλου κατόπιν αιτήσεώς του προς τη γαλλική κυβέρνηση, κατατάραξε τους εξόριστους και με εντολή τους ο Ίων Δραγούμης ζήτησε ακρόα-

ση από το νομάρχη Κορσικής για να διαμαρτυρηθεί. Συγχρόνως οι εξόριστοι έστειλαν την ακόλουθη διαμαρτυρία προς το Γάλλο πρωθυπουργό Κλεμανσώ και τον υπουργό Εξωτερικών Πισόν:

«Επληροφορήθημεν παρά του κ. Νομάρχου Κορσικής ότι η Γαλλική Κυβέρνησις ευηρεστήθη να δώση διαταγήν άρσεως της κρατήσεως ημών. Της διαταγής ταύτης επηκολούθησαν σχετικάί οδηγίαι και μέτρα ληφθησόμενα διά την παλινόστησίν μας εις την Πατρίδα. Πειπισμένοι ότι η Γαλλική Κυβέρνησις έδωκε τας οδηγίας ταύτας εν τη επιθυμία αυτής όπως διευκολύνη την επάνοδόν μας εις την Πατρίδα, λαμβάνομεν το θάρρος να φέρωμεν εις γνώσιν αυτής τα εξής:

»Επιθυμούντες να επανακτήσωμεν την ελευθερίαν μας, αποδεχόμεθα την άρσιν της κρατήσεώς μας, επιφυλασσόμενοι να εκλέξωμεν τον τόπον της διαμονής μας. Επί του παρόντος ουδόλως επιθυμούμεν να επανέλθωμεν εις την Ελλάδα. Και δηλούμεν οριστικώς ότι διαμαρτυρούμεθα εναντίον πάσης βίας, ήτις ηδύνατο να εξασκηθή όπως μας μεταγάγωσιν εκεί παρά την θέλησίν μας.

»Μία παλινόστησις βιαία, θα ισοδυνάμει προς μίαν έκδοσιν, ήτις έδει να κανονισθή κατόπιν όρων και διαδικασίας συνθήκης εν ισχύι μεταξύ Γαλλίας και Ελλάδος. Αλλ' η περίστασις αυτή ουδαμού παρουσιάζεται. Αλλά και αν οπωσδήποτε ακόμη, η έκδοσίς μας ήθελε ζητηθή, θα ήτο κατά τοσούτον αδικαιολόγητος καθ' όσον μεταξύ ημών ευρίσκονται άτομα, κατηγορούμενα εν Ελλάδι διά πολιτικά εγκλήματα.

»Η Γαλλική Δικαιοσύνη είναι εν γνώσει διαφόρων τοιούτου είδους περιπτώσεων κατόπιν εκ παραγγελίας ανακρίσεων, ας έσχεν ευκαιρίαν να εκτελέση διά λογαριασμόν των ελληνικών δικαστηρίων. Κατόπιν απασών των υπαρχουσών συνθηκών και των γενικών αρχών του Δημοσίου Δικαίου, οι πολιτικοί εγκληματίαι εισί παντού και πάντοτε εξηρημένοι της εκδόσεως, της διαμονής αυτών ούσης σεβαστής εις όλας τας χώρας, καθ' όσον η διαμονή αυτών αποτελεί δι' αυτούς τόπον ασύλου.

»Δεν επιθυμούμεν ουδόλως άλλως τε να υποθέσωμεν ότι η Γαλλική Κυβέρνησις θα ηδύνατο να συμβάλη εις παρομοίαν κατάφορον παραβίασιν του δικαίου του ασύλου, του οποίου απολαμβάνουσι παντού οι πολιτικοί εγκληματίαι' τοσούτω μάλλον, καθ' όσον τα οιονεί ταύτα πολιτικά εγκλήματα εξετελέσθησαν ως πράξεις νομίμως προερχόμεναι εκ του καθεστώτος

διά της μεσολαβήσεως της Γαλλίας και Αγγλίας, των οποίων ο Ύπατος Αρμοστής κ. Ζονάρ, πανηγυρικώς εδήλωσεν, ότι ουδέν αντίποινον θα εκτελεσθή και ότι προκήρυξις γενικής αμνηστειάς ήθελεν αμέσως μελετηθή (Νότα της 11ης Ιουνίου 1917).

»Ευαρεστηθήτε να δεχθήτε την διαβεβαίωσιν της υψίστης ημών εκτιμήσεως.

»Δ. Π. Γούναρης πρώην Πρόεδρος του Υπουργικού Συμβουλίου, Βίκτωρ Δούσμανης υποστράτηγος, Ανδρέας Μπαϊρας υποστράτηγος, Σταύρος Ρήγας αντισυνταγματάρχης, Ίων Δραγούμης πρώην Πρέσβυς, βουλευτής Φλωρίνης, Γεώργιος Πεσματζόγλου βουλευτής Αττικής, Γεώργιος Μερκούρης βουλευτής Αττικής, Σπύρος Μερκούρης πρώην Δήμαρχος Αθηνών, Ιωάννης Σαγιάς λοχαγός πεζικού, Ιωάννης Μάλλωσις πρώην υπονομάρχης - δημοσιογράφος, Πέτρος Γιάνναρος διευθυντής εφημερίδων, Θεόδωρος Ράμμος δημοσιογράφος, Μιχαήλ Σακελλαρίου δημοσιογράφος».

Ακριβώς την εποχή εκείνη είχαν εισαχθεί σε δίκη στην Ελλάδα οι πρώην πρωθυπουργοί. Ο Δ. Γούναρης ήταν βέβαιος ότι σκοπός της κυβερνήσεως Βενιζέλου ήταν, αν επέστρεφε στην Ελλάδα, να παραπεμφθεί σε δίκη. Στις σχετικές συζητήσεις μεταξύ Γούναρη, Μεταξά και Γ. Πεσματζόγλου αποφασίσθηκε ν' αποδράσουν με κάθε τρόπο. Άλλωστε ο Γούναρης πίστευε ότι η γαλλική κυβέρνηση θα ικανοποιούσε το αίτημα του Ελ. Βενιζέλου και αυτό ενίσχυσε την απόφασή του.

Τότε ο Γούναρης ανακοίνωσε στους άλλους δύο ότι κορσικανός ναυτικός κατά τη διάρκεια μετάβασης σε παραλιακό δρόμο, αφού συνομίλησε μαζί του, του είπε τα εξής:

– Όταν αποφασίσετε, κύριε Πρόεδρε, να φύγετε κρυφά, θα με ειδοποιήσετε. Είμαι στις διαταγές σας. Η οικογένειά μου είναι οικογένεια αγωνιστών υπέρ της ελευθερίας. Θα είμαι ευτυχής αν συντελέσω στην απελευθέρωση μιας πολιτικής εξοχότητας, όπως εσείς. Μου αρέσει να αναμειχθώ σε μια τέτοια περιπέτεια.

Επακολούθησε νέα συνεννόηση με τον κορσικανό ναυτικό, ο οποίος μάλιστα αρνήθηκε να δεχθεί αμοιβή και στις 24 Νοεμβρίου, κατά τη διάρκεια της νύχτας, ο Δ. Γούναρης, ο Ι. Μεταξάς και ο Γ. Πεσματζόγλου, έφτασαν σε όρμο ακτής όπου τους περίμενε ο πρόθυμος ναυτικός. Στις 3 το πρωί οι τρεις εξόριστοι επιβιβάστηκαν στο

πλοιάριο που τους ανέμενε και με τη βοήθεια του ανέμου το σκάφος έφτασε σε δώδεκα ώρες στην κωμόπολη Αγία Θηρεσία της ιταλικής Σαρδηνίας, όπου αποβίβασε τους τρεις φυγάδες που τον ευχαρίστησαν συγκινημένοι.

Το απόγευμα της 25ης Νοεμβρίου οι Γούναρης, Μεταξάς και Πεσματζόγλου παρουσιάστηκαν στον αστυνομικό σταθμάρχη, δήλωσαν την ταυτότητά τους, είπαν ότι δραπέτευσαν από την Κορσική και ζήτησαν τη φιλοξενία της ιταλικής κυβέρνησεως. Ειδοποιήθηκε αμέσως ο νομάρχης Σαρδηνίας, ο οποίος ανέφερε στην ιταλική κυβέρνηση το γεγονός, και τότε η γαλλική κυβέρνηση έμαθε τη συνταρακτική πληροφορία που την αναστάτωσε. Ο διευθυντής της αστυνομίας Κορσικής και ο νομάρχης απολύθηκαν, ενώ οι γαλλικές αρχές έλαβαν αυστηρά μέτρα για τη φρούρηση των άλλων εξορίστων.

Η γαλλική κυβέρνηση ζήτησε από την ιταλική κυβέρνηση την έκδοση των τριών εξορίστων, αλλά η κυβέρνηση της Ρώμης απέρριψε την αίτηση. Πέρασε ένα δίμηνο υπηρεσιακών ενεργειών και τελικά ελευθερία κινήσεως δόθηκε στους τρεις επιφανείς φυγάδες. Ο Ι. Μεταξάς και ο Γ. Πεσματζόγλου πήγαν στη Ρώμη και ο Δ. Γούναρης κατάληξε τελικά στην Πίζα και τη Σιένα. Από την Πίζα άρχισε η επικοινωνία του με τους φίλους του στην Ελλάδα, εκεί δε τον επισκέφθηκαν πολλές προσωπικότητες από την Ελλάδα, γεγονός που σημαίνει ότι άρχιζε και πάλι η πολιτική δραστηριότητα του Δημ. Γούναρη.

Γράφοντας την ιστορία του Δημ. Γούναρη αισθανόμαστε την ανάγκη να μιλήσουμε και για την ιδιωτική του ζωή. Ο Γούναρης είχε στενό σύνδεσμο με την ερίτιμη κυρία Ασπασία Νάζου, η οποία αποτελούσε γνωστή προσωπικότητα με διεθνείς σχέσεις. Στις 22 Φεβρουαρίου 1919 η κ. Νάζου έφτασε στην Ιταλία, όπου συναντήθηκε με τον πρόεδρο της Βουλής Τιτόνι, μετά του οποίου χάρη στις σχέσεις της, εξασφάλισε για τους εξορίστους απόλυτη ελευθερία κινήσεως, δεδομένου ότι ακόμη υπήρχαν διάφορα περιοριστικά μέτρα.

Και επειδή η κυβέρνηση Βενιζέλου είχε λάβει μέτρα στην Ελλάδα κατά των συγγενών των εξορίστων, ο Τιτόνι, ως υπουργός Εξωτερικών της Ιταλίας ζήτησε από την ελληνική κυβέρνηση την αναστολή των μέτρων αυτών, γιατί στην αντίθετη περίπτωση θα επέτρεπε στους τρεις διαφυγόντες να εκθέσουν διά του Τύπου τα όσα υπέστησαν και τις ταλαιπωρίες τους. Κάτω από την πίεση αυτή τα μέτρα ανεστάλησαν.

Κλείνοντας το κεφάλαιο αυτό πρέπει ν' αναφέρουμε ότι ο Ίων Δραγούμης είχε ενημερωθεί για το σχέδιο αποδράσεως από την Κορσική, αλλά παρά τις συμβουλές του Γούναρη και των άλλων δύο αρνήθηκε να τους ακολουθήσει, δηλώνοντας ότι θα επέστρεφε με τους υπόλοιπους εξορίστους στην Ελλάδα, γιατί πίστευε ότι δεν τον θάρυνε καμιά κατηγορία. Γύρισε πράγματι στην Ελλάδα και το αποτέλεσμα ήταν κατά τα Ιουλιανά του 1920, μετά την απόπειρα δολοφονίας του Ελ. Βενιζέλου στο Παρίσι, να τουφεκιστεί στη λεωφόρο Κηφισίας από ανεύθυνα κυβερνητικά όργανα, στη θέση όπου απέναντι από το σημερινό «Χίλτον» έχει στηθεί αναμνηστική στήλη της θυσίας ενός ευγενικού και γενναίου Έλληνα.

Ο Ίων Δραγούμης

7

Ο Βενιζέλος επανέρχεται

60. ΠΩΣ ΑΝΑΣΤΗΘΗΚΕ «Η ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΛΑΖΑΡΩΝ»

ΤΟ ΚΥΡΙΟΤΕΡΟ πρόβλημα που ανέκυψε προ της επανόδου του Βενιζέλου στην αρχή ήταν το θέμα της αναβιώσεως της Βουλής της 31ης Μαΐου 1915, η οποία νόμιμα είχε διαλυθεί για να επακολουθήσουν οι εκλογές του Δεκεμβρίου 1916. Η πρόθεση αυτή εκδηλώθηκε όταν ήταν ακόμη πρωθυπουργός ο Αλ. Ζαΐμης.

Από το Ζαΐμη μαθαίνει ο Αλέξανδρος ότι όχι μόνο πρόκειται να αναβιώσει η προηγούμενη Βουλή, αλλά ότι θα ανασταλεί η ισοβιότητα των δικαστών, θα αναθεωρηθεί το Σύνταγμα και ότι θα απομακρυνθούν από την Ελλάδα όλοι οι πρίγκηπες.

Όλα αυτά ανακοίνωσε ο Ζονάρ προς το Ζαΐμη, ο οποίος δηλώνει στον Αλέξανδρο ότι δεν δέχεται να αναστήσει μια πεθαμένη Βουλή και ότι αν το απαιτούσε τελικά ο Ζονάρ ήταν αναγκασμένος να παραιτηθεί. Ύστερα από συνομιλία του Αλέξανδρου με το Ζαΐμη αποφασίζεται να προταθεί μια τιμότερη λύση. Η προκήρυξη εκλογών και αν ο Βενιζέλος αποκτήσει πλειοψηφία τότε μόνο να του ανατεθεί η κυβέρνηση.

Ύστερα από πολλές διαβουλεύσεις ο Ζαΐμης έφερε το Ζονάρ στα ανάκτορα, όπου τους δέχτηκε ο βασιλεύς. Τότε ο Ζονάρ εξήγησε στο βασιλέα ότι είχε λάβει διαταγή να κανονίσει το ταχύτερο την επάνοδο του Βενιζέλου. Και πρόσθεσε ο Ζονάρ στον Αλέξανδρο ότι αυτός δε συμφωνούσε με το σχέδιο αυτό, γιατί θα αναγκαζόταν να στηρίξει την εγκατάσταση της νέας κυβερνήσεως με τις γαλλικές λόγχες και όχι με τη θέληση του λαού. Ωστόσο, είπε, ότι ήταν υποχρεωμένος να

τον φέρει. Και να ο σχετικός διάλογος όπως τον διηγείται ο Χρ. Ζαλοκώστας, ο οποίος βάζει στο στόμα του Ζονάρ τα ακόλουθα λόγια:

«Ο Βενιζέλος φαντάζεται ότι εδώ ο κόσμος τον περιμένει σαν Μεσσία και ανυπομονεί. Κατά τη γνώμη μου έρχεται λίγο πρόωρα. Θα προτιμούσα να κυβερνήση ο κ. Ζαΐμης μερικές εβδομάδες, αλλά δυστυχώς αρνείται να συνεργαστή με τη Βουλή του 1915. Γι' αυτό είμαι υποχρεωμένος να σας παρακαλέσω να δεχτήτε την παραίτησί του. Η λύση Βενιζέλου έχει το καλό ότι καθαρίζει μια νόθο κατάσταση και σταματά το χωρισμό του κράτους... Έτσι η βασιλεία σας θα αρχίση με ένα μεγάλο έργο: Την ένωση της Ελλάδας».

Και συνεχίζει ο Ζαλοκώστας:

«Ο Αλέξανδρος προσπάθησε να τον πείση ότι ο Βενιζέλος έπρεπε να πάρη την αρχή ύστερα από εκλογές, αλλά ο Ζονάρ το απέκλεισε αφού μέρος της Μακεδονίας, της Θράκης και της Ηπείρου είχε καταληφθή από τους εχθρούς. Δοκίμασε κατόπιν ο Αλέξανδρος να του παραστήση πόσο εξωφρενική ήταν η σύγκλησι μιας πεθαμένης Βουλής, και είπε στο Ζονάρ:

»— Κατηγορήσατε τον πατέρα μου ότι παραβίασε κατά την γνώμη σας το Σύνταγμα. Κι όμως η πρώτη πράξις που μου ζητάτε να κάμω είναι αντισυνταγματική».

Και εξακολουθεί ο βιογράφος του Αλέξανδρου:

«Ο βασιλεύς επέμενε με πείσμα. Έφερε την δικαιολογία ότι ο στρατός της Παλαιάς Ελλάδος δεν ήταν ώριμος ακόμη να συγχωνευτή με τους Αμυνίτες...

»Δοκίμασε τέλος ο Αλέξανδρος να φέρη επιχείρημα τον εαυτό του που ήταν σε εξαιρετικά δύσκολη θέσι. Αν συγκαλούσε τη Βουλή θα έκανε σκάνδαλο κατά τους βασιλικούς. Αν δέν την συγκαλούσε θα τον έλεγαν οι βενιζελικοί προδότη, ενώ με τις εκλογές θα αποφάσιζε ο λαός μόνος του τι θέλει. Ο Ζονάρ του σύστησε με αυστηρότητα να μην επιμείνη να κάμη εκλογές. Με κανένα τρόπο δεν μπορούσαν να γίνουν.

»— Εν τούτοις, είπε ο Αλέξανδρος, το βλέπετε και σεις ότι με βάζετε σε δύσκολη θέσι. Ποτέ δεν θα έπρεπε να πάρω το μέρος των μισών Ελλήνων εναντίον των άλλων μισών.

»... Με την εξαιρετική του πολιτικότητα – συνεχίζει ο Ζαλοκώστας – ο Γάλλος απεσταλμένος άλλοτε με το καλό, και άλλοτε με την φοβέρα, αντικρούει ένα προς ένα τα επιχειρήματα του νεαρού ηγεμόνα, που δεν βρίσκει καμμιά υποστήριξι από το σιωπηλό πρωθυπουργό του. Αντίθετα η παρουσία του Ζαΐμη

που δεν αντιλέγει στο Ζονάρ, του αφαιρεί κάθε ελπίδα επιτυχίας. Και αποφασίζεται να μείνη ακόμα στην κυβέρνηση ο Ζαΐμης, όσο να ετοιμάση ο Βενιζέλος το υπουργείο του.

» Όταν είδα, μετά την συνάντησι, τον βασιλέα, μου είπε:

»— Καλώς να τον δεχτούμε. Μεθαύριο μας κουβαλιέται ο Σατανάς».

Ο Σπ. Μαρκεζίνης στην «Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος» γράφει τα εξής για την αναβίωση της διαλυμένης Βουλής του 1915:

«Το ότι ο Ελ. Βενιζέλος είχε τότε την δικαιολογίαν του πολέμου (έστω και αν στην περίπτωσι που προβλέπει το Σύνταγμα, δηλαδή τι γίνεται όταν κηρυχθή πόλεμος) ως και το ότι αντιμετώπιζετο η σύγκλησις Συντακτικής Συνελεύσεως, η οποία εκ των υστέρων θα ενομιμοποιεί την κατάστασιν, και αν γίνουν δεκτά ως δικαιολογίαί, πάλιν δεν μετέβαλαν την πραγματικότητα: Ότι, δηλαδή, η περίοδος εκείνη ήτο περίοδος συγκεκαλυμμένης απολυταρχίας του Ελ. Βενιζέλου».

Αντίθετα ο Γ. Βεντήρης στο βιβλίο του «Η Ελλάς του 1910 - 1920» αντιπαρέρχεται το θέμα αυτό με λακωνικότητα και γράφει:

«Η μεταβολή αυτή επραγματοποιήθη με την συνήθη εις τον Βενιζέλον μέθοδον. Εφήρμοξε την επανάστασιν, εφ' όσον δεν εθίγετο η ενότης του λαού, η μορφή του πολιτεύματος και το κοινωνικόν καθεστώς. Υπό τοιούτο πνεύμα συνεκλήθη εκ νέου η διαλυθείσα Βουλή της 31ης Μαΐου 1915. Διά τον ίδιον λόγον έγινε ανεκτός επί του θρόνου ο δευτερότοκος υιός του Κωνσταντίνου. Πράγματι ο Αλέξανδρος αντέδρασε μεν αρχικώς εναντίον της νέας καταστάσεως, ουδεμίαν προσέφερεν εις αυτήν συνδρομήν διαρκούντος του Ευρωπαϊκού πολέμου και μόνον περί το τέλος, εξ ατομικών λόγων, απέκτησε συνείδησιν ηγεμόνος, αλληλεγγύου προς την Κυβέρνησίν του».

Εδώ, ο αντικειμενικός παρατηρητής, σχολιάζοντας τον τρόπο κατακτήσεως της αρχής από τον Ελ. Βενιζέλο το 1917, θυμάται τη δήλωση του Δημητρίου Γούναρη, όταν τον βολιδοσκόπησε ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος του 1909 για να αναλάβει την αρχή. Αρνήθηκε και πρόσθεσε ότι «δεν δύναται να έλθη παρά μόνον διά του λαού».

61. Ο ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΚΑΤΑΚΤΑ ΤΗΝ ΑΡΧΗ

ΣΤΗΝ ΑΦΗΓΗΣΗ μας για τις δραματικές περιπέτειες του Δημητρίου Γούναρη στην εξορία και τη μυθιστορηματική απόδραση από την Κορσική, λησμονήσαμε την αντίστοιχη δραστηριότητα του Ελ. Βενιζέλου μετά την κατάλυση του κράτους των Αθηνών και την άνοδο στο θρόνο του βασιλέως Αλεξάνδρου. Καιρός, λοιπόν, είναι νά δούμε όσο μπορούμε συνοπτικά τα γεγονότα που ακολούθησαν και τούτο γιατί είναι αλληλένδετα και συνδέονται με τα όσα συνέβησαν στο διάστημα που μεσολάβησε. Και όσα θα διηγηθούμε προέρχονται από επίσημες πηγές ή μαρτυρίες προσώπων που ήταν αυτόπτες των γεγονότων.

Ο Γάλλος ιστορικός Ρεκουλύ γράφει:

«Την 13/26ην Ιουνίου ο κ. Βενιζέλος συνεκρότησεν επί του Γαλλικού πολεμικού "Ζουριέν ντε λα Γκραβιέρ" το υπουργείον του. Τον κατάλογον των υπουργών του έφερεν ο γραμματεύς του κ. Ζονάρ ο κ. Δανιδ εις τα Ανάκτορα και τον παρέδωκεν εις τον Αυλάρχη κ. Μερκάτην, όστις τον παρουσίασε εις τον βασιλέα Αλέξανδρον, ο οποίος ουδεμίαν αντίρρησιν έφερεν».

Να τώρα πώς ο στρατηγός Ρευνώ, διοικητής της 30ής Γαλλικής Μεραρχίας, αφηγείται τα της αφίξεως του Ελ. Βενιζέλου στην Αθήνα και πώς ο ίδιος ο Γάλλος στρατηγός αναλύει ποια μέτρα έλαβε στην προκειμένη περίπτωση, όπως γράφει στο έργο του «Η κατάκτηση των Αθηνών», όπου διηγείται τα εξής:

«Την 12/25η Ιουνίου, το εσπέρας, ένα τάγμα κατέλαβε τον Λυκαβηττόν, ένα δεύτερον το ύψωμα του Σταδίου, ένα τρίτον ανήλθεν επί της Ακροπόλεως και ένα τέταρτον κατέλαβε την Πνύκα και το Θησειόν. Δύο έτερα τάγματα έμειναν εν εφεδρεία παρά το μνημείον του Φιλοπάππου, μεταξύ της οδού Πειραιώς και της λεωφόρου Συγγρού. Πυροβόλα των 37 και πολυβόλα ετοποθετήθησαν επί των δεσποζόντων σημείων εις τρόπον ώστε

να απειλώσι τας κυρίας οδούς κατά τον άξονα αυτών».

Τα μέτρα αυτά πιστεύει ο γράφων ότι δεν τα ζήτησε ο Ελ. Βενιζέλος, αλλά τα επέβαλε η ασυγκράτητη νευρική του στρατηγού Σαράιγ και ο πανικός του ναυάρχου Φουρνέ. Στη σχετική απορία μας δίνει απάντηση ο ίδιος ο στρατηγός Ρεύνω, που γράφει:

«Ήκουσε (ο Ελ. Βενιζέλος) τα μέτρα του στρατηγού... τα επεδοκίμασεν, έσφιξε μετά θερμότητος τα χέρια του στρατηγού ευχαριστών αυτόν και του λέγει: Εις το κάτω κάτω δεν υπάρχει αμφιβολία ότι πάντοτε θα λέγουν ότι εμπήκα εις τας Αθήνας με την υποστήριξιν των Συμμάχων».

Τα υπόλοιπα μέτρα που συμπληρώθηκαν ήταν τα εξής, κατά τον Ρεκουλύ πάντοτε:

«Ένα τάγμα με δύο μοίρας πολυβόλων κατέλαβε την πλατειάν Συντάγματος και απέσπασε διμοιρίας εις την Γαλλικήν πρεσβειάν και τον οίκον του κ. Βενιζέλου. Έτερον τάγμα με τέσσαρας μοίρας πολυβόλων κατέλαβε την πλατειάν Ομονοίας, με τμήματα εις τας πλατείας Κάνιγγος και Ανεξαρτησίας, εις τον σταθμόν του Θησείου, εις την πλατειάν Μοναστηρακίου και την πλατειάν Ελευθερίας. Ήμισης λόχος εις τους σταθμούς Πελοποννήσου και Λαρίσης. Επί πλέον διά να κατοχυρωθή από Πειραιώς μέχρις Αθηνών η ασφάλεια των υπουργικών αμαξών, τα εν Πειραιεί στρατεύματα διενεμήθησαν από του λιμένος μέχρι του σταθμού του Νέου Φαλήρου. Τέλος από την Β.Δ. γωνίαν του Ολυμπίου Διός και μέχρι της δυτικής γωνίας του κήπου των Ανακτόρων του διαδόχου και έπειτα από την οδόν Διοχάρους μέχρι του ξενοδοχείου της “Μεγάλης Βρεταννίας” παρετάχθη διπλός στόχος πυροβολητών και πεζών του 58 και 40 Συντάγματος κατά μήκος των οδών προς ασφάλειαν της πορείας των υπουργικών αμαξών από πάσης επιθέσεως».

Και ο Ρεκουλύ προσθέτει:

«Ούτω απεβιθάσθησαν ο κ. Βενιζέλος και οι υπουργοί του εκ του Γαλλικού πολεμικού “Ζουριέν ντε λα Γκραβιέρ” και υπό την προστασίαν των ξένων λογχών, κατά την έκφρασιν του κ. Ζονάρ, εισήλθον θριαμβευτικώς εις τας Αθήνας, μετέβησαν εις τα Ανάκτορα και ωρκίσθησαν, εκείθεν δε εν μέσω διπλών στόχων των ξένων στρατευμάτων μετέβησαν εις το ξενοδοχείον της

“Μεγάλης Βρεταννίας” όπου πλείστοι αυτών κατέλυσαν».

Ασφαλώς ο σύγχρονος αναγνώστης, όπως και ο γράφων, θα εκπλήσσεται, από την άσκοπη αυτή στρατιωτική επιχείρηση που πλήγωσε την αξιοπρέπεια και το φιλότιμο των Ελλήνων. Τι φοβόταν ο πανικόβλητος Γάλλος στρατηγός για να διατάξει αυτήν τη στρατιωτική κατάληψη μιας ειρηνικής πόλεως; Ο Ελληνικός στρατός είχε αποσυρθεί στην Πελοπόννησο. Ο οπλισμός του είχε παραδοθεί και η πρωτεύουσα βρισκόταν υπό την απειλή των πυροβόλων του γαλλικού στόλου. Η εξέγερση της 18/19ης Νοεμβρίου είχε κατασταλεί και πουθενά δεν υπήρχε ίχνος αντιστάσεως από το λαό, ο οποίος υφίστατο το μαρτύριο της πείνας από τον αποκλεισμό, είχε χάσει το θάρρος του και την πίστη του, βλέποντας ξένους στρατούς να ποδοπατούν την ελευθερία του, που είχε αποκτήσει από το 1821 με το αίμα του. Το μόνο γεγονός που μπορούσε ίσως να δικαιολογήσει αυτήν την εκστρατεία ήταν ότι γύρω από τα ανάκτορα είχε συγκεντρωθεί κόσμος από το βράδυ για να εμποδίσει την αναχώρηση του Κωνσταντίνου. Το ίδιο πλήθος δεν άφηνε να περάσουν στα ανάκτορα ο υπό παραίτηση πρωθυπουργός Ζαΐμης και ο Μητροπολίτης, που θα όρκιζε τον Αλέξανδρο.

Μπροστά στην κατάσταση αυτή ο Κωνσταντίνος φέρνει τον Πρωθυπουργό και το Μητροπολίτη από μια κρυφή πόρτα στα ανάκτορα. Ο Κωνσταντίνος φιλά τον Αλέξανδρο και μαζί με τη βασιλική οικογένεια φεύγει από την πορτούλα αυτή για το Τατόι.

Ύστερα από όλα αυτά πραγματοποιήθηκε η ορκωμοσία της νέας Κυβερνήσεως Βενιζέλου που ανάλαβε αμέσως την εξουσία. Ο Πρωθυπουργός γυρίζει κάτω από τα ίδια μέτρα στο ξενοδοχείο «Μεγάλη Βρετανία», όπου είχε συγκεντρωθεί πλήθος οπαδών του. Ο Ελ. Βενιζέλος βγαίνει στον εξώστη και απευθύνει χαιρετισμό στο λαό, εξηγεί την πολιτική του με τα γνωστά επιχειρήματα και επευφημείται με ενθουσιασμό, πάντοτε με την παρουσία των ξένων στρατευμάτων.

Παρά τα γραφόμενα του Ρεκουλύ, ο αντικειμενικός παρατηρητής μπορεί να επαναλάβει ότι μόνο στη νευρική των Γάλλων στρατιωτικών ηγετών οφειλόταν η οπερεττική αυτή κατάληψη μιας ιστορικής πόλεως, που είχε παραδοθεί άνευ όρων. Είναι αδύνατο ο Ελ. Βενιζέλος, άνθρωπος με αίσθημα εθνικής ανεξαρτησίας, να έπαιρνε τα μέτρα αυτά, που ήταν ταπεινωτικά. Αλλά πρέπει να δεχτούμε ότι υπόκυψε, γιατί και ο ίδιος ήταν υποχείριος των γαλλικών ενόπλων δυνάμεων, που προφανώς θεωρούσαν την Ελλάδα σαν εχθρική χώρα και την Αθήνα σαν δορυάλωτη πολιτεία. Και αυτό μόνο εξηγεί πώς δέχτηκε να υποβληθεί σ' αυτήν τη δοκιμασία.

62. ΔΥΣΚΟΛΗ ΣΥΝΥΠΙΑΡΞΗ

Ο ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΣ θα θέλει να μάθει πώς εξελίχτηκαν οι σχέσεις του νέου βασιλέως με τον πρωθυπουργό. Για τις σχέσεις αυτές παρέχει πολύτιμες πληροφορίες το βιβλίο του εξαιρετού Έλληνα, του Χρήστου Ζαλοκώστα, στενού φίλου του βασιλέως που έχει τον τίτλο «Αλέξανδρος».

Ο Χρ. Ζαλοκώστας στο βιβλίο αυτό, που αρχίζει με τα ανέμελα νιάτα του νεαρού πρίγκηπα, φτάνει στα γεγονότα που ιστορούμε και διηγείται ότι ο Αλέξανδρος μετά την ορκωμοσία του Βενιζέλου του είπε:

«Τον όρκισα τον Σατανά, αλλά δεν του 'πιασα το χέρι, μ' όλο που αυτός έκαμε την κίνησι να μου δώση το δικό του καθώς συναντηθήκαμε. Ούτε μετά την ορκωμοσία τον συγχάρηκα».

Προχωρώντας ο Αλέξανδρος στα επόμενα γεγονότα διηγείται στο Ζαλοκώστα:

«Χωρίς να με ρωτήση τηλεγράφησε στους πρεσβευτές μας Βερολίνου, Βιέννης, Σόφιας και Κωνσταντινουπόλεως να ζητήσουν τα διαπιστευτήριά τους και να φύγουν αμέσως. Κήρυξε, δηλαδή, τον πόλεμο. Όταν διαμαρτυρήθηκα ότι για ένα τόσο σπουδαίο ζήτημα με έφερε μπροστά σ' ένα τετελεσμένο γεγονός, χωρίς να συνεννοηθίμαζι μου, έστω και για τους τύπους, ξέρετε τι μου απάντησε; 'Οτι θεωρούσε πως ατιμάζεται η Ελλάδα αν αργοπορούσε και μια ώρα μόνο να εκτελέση τις συμμαχικές υποχρεώσεις της. Με έβαλε ύστερα να υπογράψω επιστολή προς το βασιλέα της Σερβίας στον οποίον αποκήρυττα την πολιτική του πατέρα. Φυσικά αρνήθηκα να το κάμω».

Και ακολούθησε ο εξής διάλογος, όπως τον διηγείται ο Ζαλοκώστας.

«— Ποιος διευθύνει την εξωτερική πολιτική; με ρώτησε ο Βενιζέλος.

»— Η Κυβέρνηση, του αποκρίθηκα.

»— Τότε υπογράψτε αυτό το γράμμα.

»Του δήλωσα ότι δεν θα υπογράψω κατ' ουδένα λόγο.

»— Βλέπω, μου είπε ο Βενιζέλος, πως από το ρόλο του συνταγματικού βασιλέως προτιμάτε το ρόλο του πράκτορα του Κωνσταντίνου. Έχετε μήπως μυστική συμφωνία μαζί του; Του απάντησα όχι, μέσα μου όμως έλεγα: Ναι. Υπακούω στον πατέρα. Πώς αλλιώς φαντάζεσαι του λόγου σου ότι μπορεί να φερθεί ένας γιός; Με απείλησε πως θα συγκαλέσει τη Βουλή για να με καθαιρέσει και να φέρη βασιλέα τον πρίγκηπα Παύλο. Του επανέλαβα ότι δεν θα υπογράψω τέτοιο γράμμα, όσο κι αν με πιέση. Έφυγε έξω φρενών.

»Σε άλλη περίπτωση, όταν του είπε ότι ο λαός αγαπούσε τον πατέρα του, ο Ελ. Βενιζέλος με νευρική του απάντησε:

»— Απατάσθε αν πιστεύετε ότι η Ελλάς ακολουθούσε τον πατέρα σας. Οι εκλογές του '15 απέδειξαν πως ο πολύς λαός είναι μαζί μου. Με εμένα που εκτελώ την Εθνική Διαθήκη. Εγώ εμπνέω τον λαό.

»— Τότε γιατί κάνετε απελάσεις;

»— Διώχνω μερικούς αδιόρθωτους που ανάξιοι για μεγάλα έργα, βλέπουν μικρά και ταπεινά.

»— Δεν είναι λίγοι. Ακούω πως για δυσμένεια κατά του καθεστώτος κατηγορούνται πολλές χιλιάδες άνθρωποι. Παραβαίνετε όσα μου υποσχέθηκε ο Ζονάρ. Να μη γίνουν δηλαδή αντίποινα.

»— Ο Ζονάρ δεν ανέλαβε ποτέ την υποχρέωση να αφήση ατιμώρητους τους δολοφόνους του κράτους.

»— Πάντως τους πολιτικούς σας αντιπάλους.

»— Αυτοί δεν είναι πολιτικοί. Είναι εγκληματίες.

»— Και αν ήταν δεν πρέπει να κατεβαίνετε στο επίπεδό τους γιατί έτσι δεν θα τελειώσουμε ποτέ».

Και συμπληρώνει ο Ζαλοκώστας, στην αφήγηση του Αλέξανδρου:

«Τούτη η φράση φαίνεται να έκαμε εντύπωση στον πρωθυπουργό γιατί μαλάκωσε την φωνή του κι αποκρίθηκε:

»— Μικροπολιτεύομαι και εγώ. Μεγαλειότητα, γιατί στην Ελλάδα είναι αδύνατον να μη καταντήση κανείς μικροπολιτικός. Οι αντίπαλοί μου με αναγκάζουν να χαμηλώνομαι. Την ώρα που φροντίζω για τα μεγάλα, εκείνοι με κατεβάζουν στην

μικροπολιτική από την οποία είναι ποτισμένοι. Αλλά εμένα δεν είναι το κύριο έργο μου όπως σ' εκείνους. Εγώ δημιουργώ. Θα κάμω την Ελλάδα μεγάλη. Θυσίες ατομικές και αίματα δεν παίζουν ρόλο μπρος σε μια εθνική υπόθεση... Σεις που είσθε νέος, Μεγαλειότατε, πρέπει να με βοηθήσετε. Αν δω ότι κάνετε το καθήκον σας θα σας υποστηρίξω σε ό,τι θελήσετε. Ειδ' άλλως...»

Και με την προφανή αυτή απειλή τέλειωσε αυτή η συνομιλία.

Σε άλλη περίπτωση ο Βενιζέλος αναπτύσσει στον Αλέξανδρο τα σχέδιά του όταν θα τελειώσει ο πόλεμος με ήττα της Γερμανίας. Και προσθέτει μιλώντας στο βασιλέα:

«Και τότε, Μεγαλειότατε, η Ελλάς δεν θα πετύχη μόνο την ανάπτυξη της Μακεδονίας, αλλά θα εξασφαλίση το μέλλον της, θα γίνη το κράτος που ονειρεύτηκαν τόσες γενεές. Δείτε γύρω σας πόσα κατορθώσαμε ως τώρα. Το φρόνημα του στρατού βελτιώθηκε, οι Γάλλοι μās επέστρεψαν τον στόλο, οι Ιταλοί έφυγαν από την Ήπειρο, οι οπαδοί του βασιλέως Κωνσταντίνου κατάλαβαν την πραγματικότητα και θα μας αφήσουν να εργασθούμε. Δεν τους ζητώ τίποτε άλλο. Αν με άφηναν ήσυχο είμαι ικανός να πάρω την Πόλι. Όταν σας υπόσχομαι την Πόλι, θεωρήστε το όχι σαν λόγια της στιγμής αλλά ως αρραβώνα μεταξύ μας. Θα σας πάω στην Κωνσταντινούπολι».

Και ο Ζαλοκώστας αναφέρει:

«Ο Αλέξανδρος μου είπε ύστερα από τη συνάντησι αυτή για τον Βενιζέλο:

«— Ο άνθρωπος αυτός οραματίζεται. Κι όμως έχει τόση δύναμη οραματισμού ώστε πιστεύει όσα ονειρεύεται. Ακόμα περισσότερο επιβάλλει στους άλλους να τα πιστέψουν. Όταν έφυγε από το Παλάτι έκανα τον σταυρό μου και είπα: Μακάρι να βγη αληθινός».

Στο διάλογο αυτόν προκύπτει ολόκληρος ο Βενιζέλος. Χαρακτηρίζει εγκληματίες τους πολιτικούς του αντιπάλους και οραματίζεται –και πιστεύει– ότι μπορεί να πραγματώσει όλα τα εθνικά όνειρα. Το μέλλον θα αποδείξει αν αυτό θα είναι τελικά εφικτό. Εκείνος τολμηρός και ακάθεκτος προχωρεί μπροστά.

63. ΕΝΑΣ ΜΑΡΤΥΡΙΚΟΣ ΗΓΕΜΟΝΑΣ

ΠΕΡΑΣΑΝ και άλλες δύσκολες περιστάσεις, αλλά με τον καιρό, οι σχέσεις Αλεξάνδρου - Βενιζέλου ομαλοποιήθηκαν. Μια από τις περιστάσεις αυτές σημειώθηκε όταν εκδηλώθηκε στάση στο στρατό στη Στερεά Ελλάδα, δηλαδή στη Θήβα, στη Λαμία, στην Αταλάντη και στη Χαλκίδα. Τότε ακριβώς ο Βενιζέλος ανησύχησε πολύ και έσπευσε στα ανάκτορα ζητώντας την ηθική βοήθεια του Αλεξάνδρου.

Ο Χρ. Ζαλοκώστας διηγείται το σχετικό διάλογο μεταξύ βασιλέως και πρωθυπουργού όταν ο τελευταίος του ανάγγειλε τη στάση, οπότε του είπε:

«— Τι τρέχει κ. Πρόεδρε, ρωτά ανήσυχος ο Αλέξανδρος.

»— Επαναστάτησε η Στερεά. Αυτή τη στιγμή χτυπιόμαστε στη Λαμία και στη Χαλκίδα.

»— Εναντίον τίνος επαναστάτησε;

»— Τίνος άλλου; Της πατρίδας. Είναι πολύ ταπεινά τα ελατήρια του κινήματος. Η αντιπολίτευση φοβάται ότι θα διπλασιάσω την Ελλάδα και θέλει να με ρίξει διά της βίας.

»— Είναι σοβαρή η κατάσταση;

»— Αρκετά.

»— Υπάρχει κίνδυνος να επικρατήσουν οι επαναστάτες;

»— Όχι, βέβαια. Αλλιώς δεν θα με βλέπατε εδώ. Θα έτρεχα μόνος μου να επιβάλω την τάξι... Παντού επικράτησε ο στρατός. Όσο να ξημερώση θα έχη καταπνιγή το κίνημα. Δεν με ανησυχεί αυτό.

»— Τι σας ανησυχεί, λοιπόν;

»— Ο αντίκτυπος που θα έχη η επανάσταση στο στρατό. Σκοπός της Αντιπολιτεύσεως είναι να διαλύση το στρατό, να αντιδράση στην επιστράτευση. Καταλαβαίνετε τώρα, Μεγαλειότατε, το μέγεθος του εγκλήματος. Οι αντίπαλοί μου ζουν με πάθος, το προσωπικό πάθος που τους τυφλώνει. Δε λογαριάζουν τι θα απογίνη η Ελλάς αν διαλυθή ο στρατός...

»— Έχετε αποδείξεις ότι το κίνημα το γνώριζε η Αντιπολίτευση;

»— Έχω και θα τιμωρήσω παραδειγματικά όχι μόνο τους στασιαστές, αλλά και τους ηθικούς αυτουργούς...

»— Τι ζητάτε από εμένα;

»— Είναι ανάγκη να σώσουμε τον τόπο. Είναι ανάγκη να με βοηθήσετε, Μεγαλειότατε.

»— Σε τι; Τι ζητάτε από εμένα;

»— Πρώτον να εγκρίνετε τα ριζικά μέτρα που θα λάβω, όπως τη λογοκρισία, την αναβολή των εργασιών της Βουλής, τουφεκισμό των πρωταιτίων. Δεύτερον να πάτε μόνος σας στις επαρχίες και στο μέτωπο να συγκρατήσετε το μίσος. Σεις έχετε επιρροή στη μερίδα του λαού που με εχθρεύεται. Πείσατέ τους να πειθαρχήσουν τουλάχιστον στο να τελειώση ο πόλεμος.

»— Φαντάζεσθε ότι θα με υπακούσουν;

»— Ναι, είσθε ο γυιός του Κωνσταντίνου τους».

Και συνεχίζει πιο κάτω ο Ζαλοκώστας δίνοντας το λόγο στο Βενιζέλο:

«— Η Κυβέρνησή μου, λέει, πολεμά δίπλα σε μεγάλους συμμάχους για ιερούς σκοπούς. Όποιος της φέρει εμπόδια κάνει προδοσία. Είναι νεκροθάφτες της Ελλάδος εκείνοι που θα με αναγκάσουν να μάχωμαι εναντίον δύο πυρών των εξωτερικών εχθρών και των εσωτερικών αντιστάσεων. Μα θα τους νικήσω όλους.

Και προσθέτει ο Ζαλοκώστας:

«... Είναι αποφασισμένος να σπάση απόψε κάθε δεσμό με τον Αλέξανδρο, αν του αντισταθή.

»— Έχω την απαίτησι, Μεγαλειότατε, να μου απαντήσετε αν είστε μαζί μου, ή με τους επαναστατημένους βασιλικούς.

»Ο Βενιζέλος τρέμει τόσο καθαρά που το διακρίνει ο συνομιλητής του. Επί τέλους ο Αλέξανδρος του λέει:

»— Συμφωνώ μαζί σας ότι τον πόλεμο, αφού τον αρχίσαμε, πρέπει να τον συνεχίσουμε με όλα τα μέσα. Είμαι διατεθειμένος να βοηθήσω την προσπάθειά σας. Θα πάω στο μέτωπο και τις επαρχίες».

Έτσι τελειώνει αυτή η έντονη αντιπαράθεση με τη συγκατάθεση του νεαρού βασιλέως. Όσο για τις συνέπειες, να τι γράφει ο Σπ. Μαρκεζίνης:

«Η Κυβέρνησις έλαβε αμέσως έντονα μέτρα, χρησιμοποιήσασα σύνταγμα Κρητών. Συνέστησε έκτατα στρατοδικεΐα εις την Λαμίαν και τας Θήβας, όπου εγένοντο αι σχετικώς σοβαρό-

τεραι συμπλοκαί και διά συνοπτικής διαδικασίας κατεδικάσθησαν εις θάνατον και εξετελέσθησαν διά τυφεκισμού πολλοί αξιωματικοί, υπαξιωματικοί και στρατιώται».

Ο βασιλεύς εκτέλεσε την υπόσχεσή του, πήγε στο μέτωπο και στη Στερεά, μίλησε στο στρατό στη Λαμία, ενώ ο Βενιζέλος εκτόπισε όσους πολιτικούς της αντιπολιτεύσεως απόμειναν, όπως ο Γ. Μπαλτατζής, ο Π. Τσαλδάρης και ο Ι. Ράλλης.

Ένα άλλο επεισόδιο συνέβη αργότερα, όταν συνελήφθησαν δύο αξιωματικοί, από τους μεταφερθέντες στο Γκαίρλιτς της Γερμανίας, οι οποίοι εκόμιζαν επιστολή του Κωνσταντίνου προς τον Αλέξανδρο. Στη δίκη οι αξιωματικοί Καλαμαράς και Χατζόπουλος ομολόγησαν ότι είχαν σταλεί με γερμανικό υποβρύχιο κομίζοντας επιστολή του Κωνσταντίνου, αλλά δεν μπόρεσαν να την επιδώσουν.

Σχετικά ο Χρ. Ζαλοκώστας γράφει:

«Κατά τη δίκη ο Καλαμαράς εξήγησε ότι δεν κατόρθωσε να περάσει την επιστολή στο βασιλέα Αλέξανδρο με παλαιούς εμπίστους του Κωνσταντίνου, γιατί δεν τον πίστευαν. Φοβήθηκαν ότι επρόκειτο για βενιζελική πλεκτάνη. Όταν τον ρώτησε ο εισαγγελεύς τι έκανε την επιστολή, αρνήθηκε να απαντήσει, και προτίμησε να τουφεκισθή, παρά να την παραδώσει. Σε θάνατο διά τυφεκισμού καταδικάστηκε και ο Χατζόπουλος».

Και συνεχίζει ο βιογράφος του Αλεξάνδρου, δίνοντας το λόγο στον ίδιο:

«Εκείνο τον καιρό μου ζήτησε ο Νικόλαος Στράτος να τον βοηθήσω να δη το βασιλέα, ως αντιπρόσωπος της Αντιπολιτεύσεως, χωρίς να το μάθη η Κυβέρνησι... Ο βασιλεύς πήγε και συναντήθηκε νύχτα, πέρα από την οδό Ρηγίλλης μέσα στην έρημη κοίτη του Ιλισσού. Εκεί άκουσε κατηγορητήριο κατά της κυβερνήσεως γεμάτο πάθος και εξυπνάδα, χαρακτηριστικά της ομιλίας του Στράτου... Παρακάλεσε λοιπόν ο βασιλεύς το Στράτο να του δώσει οδηγίες πρακτικές και εφαρμόσιμες πώς θα πετύχαινε δηλαδή να επέμβη στην εκτελεστική εξουσία.

»— Συμβουλευέτε δηλαδή, ρώτησε ο Αλέξανδρος, να αρχίσω εμφύλιο πόλεμο;

»— Όχι. Να τον απειλήσετε μόνο. Ο Βενιζέλος θα υποχωρήσει.

»— Αμφιβάλλω. Ξέρετε τι μου είπε μια μέρα που μαλώσαμε:

*Πορεία γαλλικού στρατού στη διάρκεια του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου
(φωτ. εκδ. οίκου «Μέλισσα»)*

Στρατάρχης Ζοφφρ (1852-1931), ο νικητής του Μάρνη (φωτ. του εκδοτ. οίκου «Πάπυρος» Α.Ε.)

Ουίνστον Τσώρτσιλ (1874-1965), πρώτος λόρδος του Ναυαρχείου (φωτ. του εκδοτ. οίκου «Πάπυρος» Α.Ε.)

Οι ξένοι πρεσβευτές στην Αθήνα

Γκυγιεμέν, πρεσβευτής της Γαλλίας

Σερ Φράνσις Έλλιοτ, πρεσβευτής της Μεγ. Βρετανίας

Ντεμίντωφ, πρεσβευτής της Ρωσίας

Κόμης Κουάτ, πρεσβευτής της Γερμανίας

Ο Δημήτριος Γούναρης πρωθυπουργός (φωτ. του εκδοτ. οίκου «Πάπυρος» Α.Ε.)

Έλληνες πολιτικοί της εποχής

Γεώργιος Στρέιτ

Αλέξανδρος Ζαΐμης

Στέφανος Σκουλούδης

Νικόλαος Καλογερόπουλος

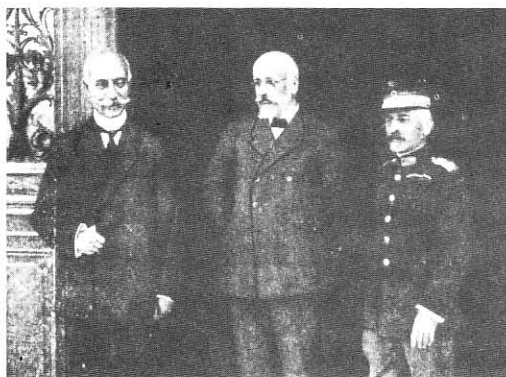
Συμμαχική απόβαση στη Μακεδονία

Βρετανικά στρατεύματα στη Θεσσαλονίκη (φωτ. του εκδοτ. οίκου «Πάπυρος» Α.Ε.)

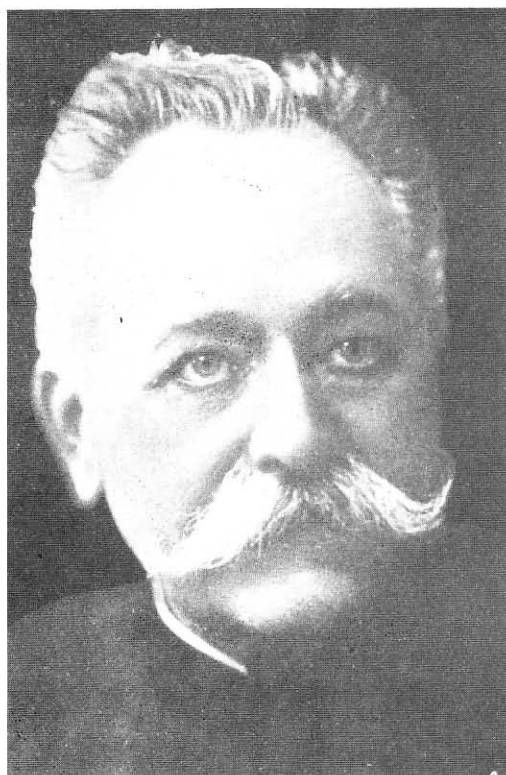
Η Ελλάδα διχασμένη

Η Τριανδρία (Βενιζέλος, Κουντουριώτης, Δαγκλής), στη Θεσσαλονίκη (φωτ. του εκδοτ. οίκου «Πάπυρος» Α.Ε.)

Ζονάρ

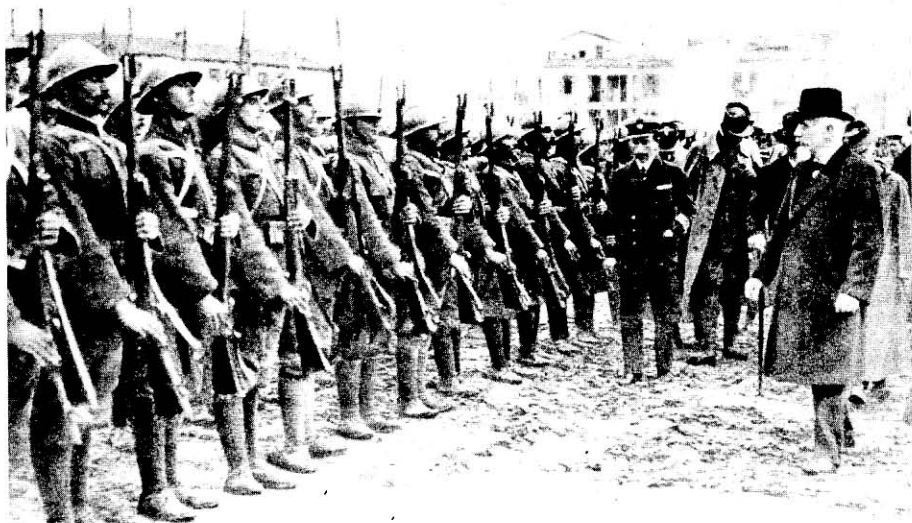

Σαράιγ

Ο ναύαρχος Φουρνέ

Η Ελλάδα εμπόλεμη

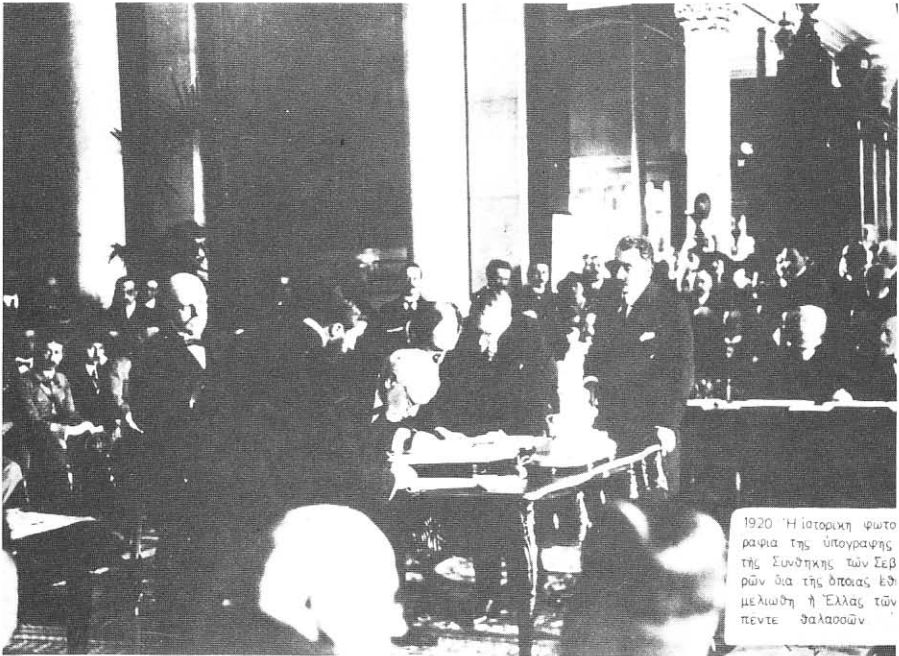
Ο Ελευθέριος Βενιζέλος επιθεωρεί τα ελληνικά στρατεύματα (φωτ. του εκδοτ. οίκου «Γάπυρος» Α.Ε.)

Ο βασιλεύς Κωνσταντίνος εξόριστος στην Ελβετία (1918) (φωτ. από το βιβλίο «Αλέξανδρος» του Χρ. Ζαλοκώστα)

Ο Αλέξανδρος γίνεται βασιλεύς (φωτ. από το βιβλίο «Αλέξανδρος» του Χρ. Ζαλοκώστα)

Ο Βενιζέλος υπογράφει τη συνθήκη των Σεβρών 1920 (φωτ. εκδοτ. οίκου «Μέλισσα»)

Η Ελλάδα στη Μικρασία

Εγώ δε φοβήθηκα το βασιλέα Κωνσταντίνο με τόση δημοτικότητα και θα φοβηθώ εσάς; Δε θέλω, κύριε Στράτο, να αναλάβω την ευθύνη να διαιρέσω το στράτευμα, την ώρα που πολεμάμε. Θα κινδύνευε ο τόπος.

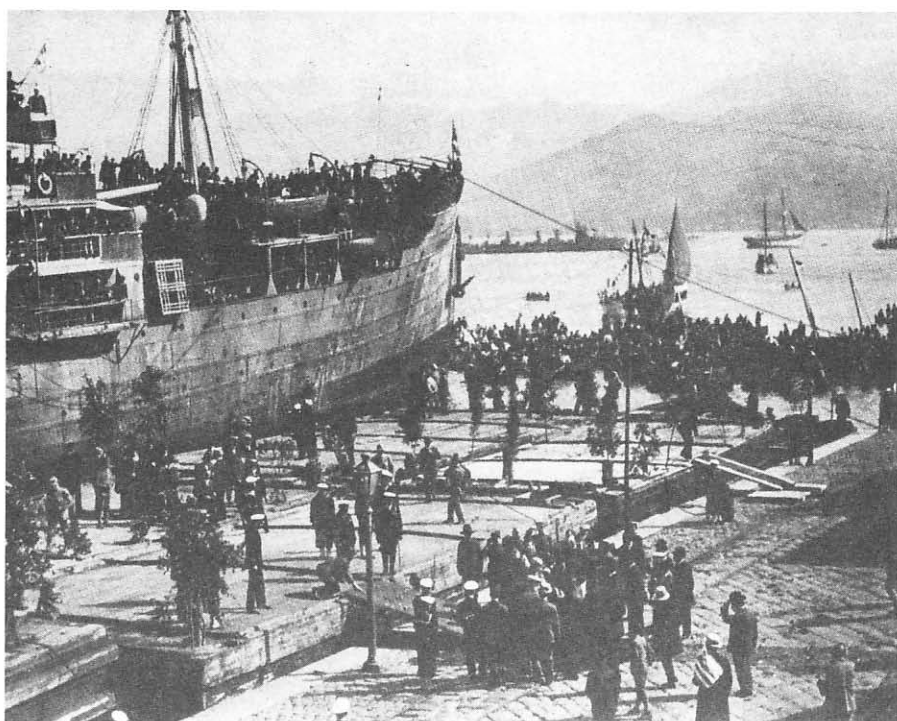
»— Ο Βενιζέλος εφεύρε αυτή την θεωρία, Μεγαλειότατε, ότι κινδυνεύει η Ελλάδα, για να ῥχεται αυτός να τη σώζει.

»Ο βασιλεύς σύστησε στο Στράτο υπομονή και του υποσχέθηκε πως μόλις τελειώσει ο πόλεμος θα αναγκάση το Βενιζέλο να κάνει εκλογές».

Θα απαντήσουμε αργότερα στη συνέχεια της αφήγησής μας τον τραγικό νεαρό βασιλέα που ζούσε κάτω από την απειλή και τη δυσπιστία, εκτελώντας μια βαριά αποστολή, την οποία εκπλήρωσε με αληθινό πατριωτισμό και αξιοπρέπεια.

Το έκτακτο στρατοδικείο δικάζει και καταδικάζει το Δημ. Γούναρη, ερήμην και ουσιαστικά αναπολόγητο (φωτ. του εκδοτ. οίκου «Πάπυρος» Α.Ε.)

Μια από τις λαμπρότερες ημέρες του Μικρασιατικού Ελληνισμού: 2 Μαΐου 1919, η απόβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη (φωτ. της Ενώσεως Σμυρναίων Αθηνών)

8

Η Ελλάδα στη Μικρασία

64. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΣΥΜΒΟΛΗ

ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ κατά τα αυτά περίπου χρονικά διαστήματα ο Ελ. Βενιζέλος, ισχυρός και με δραστήρια τη «Βουλή των Λαζάρων», καταβάλλει κάθε προσπάθεια να ενισχύσει, να οργανώσει και να εξοπλίσει τον ελληνικό στρατό που αποτελέστηκε από το παλιό ελληνικό στράτευμα και από τις δυνάμεις της Εθνικής Άμυνας. Η προσπάθεια αυτή, λόγω των πολιτικών αντιθέσεων, συνάντησε πολλές αντιδράσεις, όπως εκείνη της εξεγέρσεως στη Στερεά και σε άλλες περιοχές. Ο Βενιζέλος όμως υπερπηδά όλα τα εμπόδια και η Ελλάδα συμμετέχει πια ενεργά στον παγκόσμιο πόλεμο.

Ο Γ. Βεντήρης στο σύγγραμμά του που προαναφέραμε, γράφει τα εξής:

«Ο καθ' αυτό στρατιωτικός αγών της Ελλάδος εις τον Ευρωπαϊκόν πόλεμον είναι σειρά λαμπρών κατορθωμάτων εναντίον των εχθρών του Γένους. Τα εξετέλει στρατός νέος πλήρης αυταπαρνήσεως, κινούμενος με την βεβαιότητα ότι επάλαιεν υπέρ της στοιχειώδους διά τον άνθρωπον ελευθερίας. Τα παρασκευάζεν η μεγαλοφυής διπλωματία του Βενιζέλου. Αυτή άνοιγε τον δρόμον της ασφαλούς νίκης, χωρίς εκάτομβας νεκρών και υπερμέτρους θυσίας αίματος. Αλλά παραπλεύρως του εθνικού πολέμου εγίνοντο αιματηρότατοι μάχαι εναντίον των εσωτερικών αντιπάλων. Ποία περίδακρυς σειρά σπαραγμών διά να φθάσουν οι Έλληνες κατέναντι του Βουλγάρου ενώπιον του Τούρκου!...

»Κατόπιν πολυμήνων προσπαθειών για τον επισιτισμόν και την στρατιωτικήν σύναξιν του τόπου, ο Βενιζέλος μετέβαινε να τας συνεχίση εις Παρισίους και Λονδίνον. Ήκουεν εκ των πρώτων τον Κλεμανσώ να του λέγει:

»«Αι δηλώσεις σας επί των ζητημάτων σας δεν έχουν καμμίαν σημασίαν. Το ουσιώδες είναι να πολεμήση η Ελλάς και τότε να εκδιώξη μόνη τους Βουλγάρους από τας καταληφθείσας χώρας της»».

Ο Ελ. Βενιζέλος αντελήφθη τη σημασία της υποδείξεως και έδωσε το βάρος στην πολεμική εξόρμηση της χώρας. Μόνο ύστερα από αυτό θα μπορούσε να προβάλλει τις ελληνικές διεκδικήσεις, που ήταν το κύριο μέρος του προγράμματός του. Αναγκασμένος για το λόγο αυτό να ασχοληθεί με τα εθνικά θέματα, άφησε την εσωτερική διοίκηση στα χέρια των συνεργατών του. Αλλά όλοι δεν είχαν τη δυναμικότητα και το σθένος του Βενιζέλου. Για το λόγο αυτό τα μέτρα που έπαιρναν ήταν αντιδημοτικά και αψυχολόγητα και έφταναν σε κομματικές υπερβολές.

Άφοβος ο Βενιζέλος οδήγησε τον ελληνικό στρατό στη νίκη όταν στις 18 Μαΐου 1918 η Μεραρχία Αρχιεπαύγου εξόρμησε εναντίον των βουλγαρικών οχυρωμάτων του Σκρα. Το βουλγαρικό μέτωπο, όπως αναφέρει ο Βεντήρης, διασπάστηκε σε πλάτος 12 και βάθος 2 χιλιομέτρων.

Ο αρχιστράτηγος των γαλλικών δυνάμεων στη Θεσσαλονίκη στρατηγός Γκυγιωμά δήλωσε:

«Η νίκη του Σκρα είναι δι' εμέ κατόρθωμα εξ ίσου ένδοξον με την κατάληψιν του Μορτόμ προ του Βερντέν».

Και ο Γάλλος πρωθυπουργός Κλεμανσώ έλεγε στον πρεσβευτή της Ελλάδας Α. Ρωμάνο:

«Εννοείτε την χαράν μου όταν σας είπον ότι ο στρατηγός

Γκυγιωμά μου έπλεξε το εγκώμιον του Ελληνικού στρατού».

Ακολούθησε το Σεπτέμβριο η μεγάλη τελική επίθεση του ελληνικού στρατού κατά των Βουλγάρων. Και ο Γ. Βεντήρης που απαριθμεί τις αντιδράσεις που συνάντησε ο Ελ. Βενιζέλος στο έργο του αναφέρει:

«Την 2αν Σεπτεμβρίου 1918 αι μεραρχίαι του Αρχιστρατήγου Φρανσαί Ντ' Εσπεραί (Σημ. που διαδέχθηκε τον ανακληθέντα Σαράιγ) συνέτριψαν εντός μιας ημέρας δι' ακατασχέτου εφόδου την βουλγαρικήν αντίστασιν. Η εχθρική παράταξις υπέστη φοβερά ρήγματα εις το δεξιόν της εκ μέρους των Γάλλων, Σέρβων και Ελλήνων. Την επομένην κατέρρευε ολόκληρος από

της λίμνης Πρέσπας μέχρι των εκβολών του Στρυμόνος. Οι νικηταί ώρμων ραγδαίως προς τον Δούναβιν, ενώ εκ του κέντρου ανοίγεται η οδός της Σόφιας και διά της Ανατολικής Μακεδονίας έμεναν ελευθέρα η προέλασις προς την Κωνσταντινούπολιν. Την 12ην ημέραν από της ενάρξεως της επιχειρήσεως η Βουλγαρία υπετάσσετο άνευ όρων... Πράγματι η ήττα των Γερμανών ήρχιζεν από την Μακεδονίαν... Η ιστορική αλήθεια επιβάλλει να υπομνησθή ότι η Μακεδονική νίκη θα ήτο ανέφικτος άνευ της συμμετοχής των Ελλήνων. Επί 280 ταγματών, τα 90 ήσαν Ελληνικά, Ελληνική δε η γενική εφεδρεία... Ο Άγγλος αρχιστράτηγος Μιλν ετηλεγράφει: 'Άνευ της βοηθείας των Ελληνικών στρατευμάτων θα ήτο αδύνατον να επιτευχθή η σημερινή νίκη. Κλαίων εκ χαράς ο Κλεμανσώ έλεγε προς τον Ρωμάνον: Παρακαλώ να τηλεγραφήσητε εις τον κ. Βενιζέλον ότι τον ασπάζομαι».

Η κατάρρευση των Κεντρικών Δυνάμεων υπήρξε πλήρης, η δε Τουρκία έστειλε απεσταλμένους της στη βρετανική πρεσβεία των Αθηνών ζητώντας ανακωχή. Η πρόταση διαβιβάσθηκε στην αγγλική κυβέρνηση και το Νοέμβριο του 1918 υπογράφηκε ανακωχή μεταξύ των Συμμάχων και της Τουρκίας. Την ανακωχή υπόγραψε στο Μούδρο της Λήμνου ο Βρετανός ναύαρχος Κάλπροπ, γεγονός που δημιούργησε δυσαρέσκειες εκ μέρους των Συμμάχων. Και το χειρότερο ήταν ότι η Ελλάδα, παρ' όλη την προσφορά της, δεν εκλήθη να προσυπογράψει την ανακωχή με την Τουρκία. Το γεγονός αποτέλεσε την πρώτη και ανησυχητική εκδήλωση της στάσεως των Συμμάχων.

Το βέβαιο είναι ότι η Ελλάδα δεν είχε υπογράψει καμιά συμμαχία με τις δυνάμεις της Αντάντ, ούτε είχε αναληφθεί καμιά υποχρέωση έναντι της Ελλάδας. Δεν επρόκειτο ούτε περί λάθους, ούτε περί παραλείψεως, αλλά σκόπιμης ενέργειας του Ελ. Βενιζέλου. Ο πρωθυπουργός πίστευε στην πολιτική των τετελεσμένων γεγονότων. Την τακτική αυτή τήρησε στους νικηφόρους Βαλκανικούς πολέμους και πέτυχε πλήρως. Όμως η περίπτωση δεν ήταν παρόμοια. Τότε επρόκειτο περί των Βαλκανικών χωρών, που μπορούσαν να κανονίσουν τις διαφορές τους, έστω και διά των όπλων, όπως συνέβη κατά τον ελληνοβουλγαρικό πόλεμο του 1913. Τώρα, το 1918, υπήρχαν οι Μεγάλες Δυνάμεις, Γαλλία, Αγγλία, Ιταλία και Αμερική, που είχαν τεράστια συμβολή στον πόλεμο και οι οποίες, δυστυχώς, από την επομένη της ανακωχής άρχισαν να ανταγωνίζονται για τα συμφέροντά τους. Ιδιαίτερα αναπτύχθηκε έντονος ανταγωνισμός μεταξύ Γαλλίας και Αγ-

γλίας, με σκοπό την οικονομική διείσδυση στη Μέση Ανατολή και στην Τουρκία, ενώ και η Ιταλία υποστήριξε τις διεκδικήσεις της στη νεκρή πια συμφωνία του Αγίου Ιωάννη της Μωριέννης. Αλλά το πιο δυσάρεστο γεγονός ήταν ότι μόλις ιδρύθηκε η Κοινωνία των Εθνών (Κ.Τ.Ε.) η Αμερική εκδήλωσε προθέσεις αποχωρήσεως και απομονωτισμού με πρόθεση να αφήσει τους Ευρωπαίους να βγάλουν μόνοι τους τα κάστανα από τη φωτιά. Και πραγματικά αποχώρησε αργότερα, εφαρμόζοντας το δόγμα Μονρόε περί απομονωτισμού από τις ευρωπαϊκές υποθέσεις. Τούτο το δόγμα κατέρρευσε κατά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.

65. ΕΝΑΣ ΕΠΙΚΙΝΔΥΝΟΣ ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ αντιλαμβάνεται ταχύτατα ότι η κατάσταση έχει μεταβληθεί και ότι οι ελληνικές διεκδικήσεις παραμερίζονται. Την πρώτη νύξη για τη δυσάρεστη αυτή τροπή του δίνουν δύο τηλεγραφήματα του πρεσβευτή της Ελλάδας Άθω Ρωμανού. Το πρώτο έχει ως εξής:

«ΠΑΡΙΣΙΟΙ, 7 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1918. Αρ. τηλ. 8830.

»Διαπραγματεύσεις αφορώσαι διανομήν Οθωμανικού Κράτους δέον τεθούν κατά μέρος απέναντι ανάγκης οικονομικής κυριαρχίας Μεγάλης Βρεταννίας εις Τουρκίαν.

ΡΩΜΑΝΟΣ»

Το δεύτερο είναι πιο ανησυχηστικό:

«ΠΑΡΙΣΙΟΙ, 7 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ ΤΡΙΣ ΕΠΕΙΓΟΝ. ΑΠΟΛΥΤΟΥ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΟΣ. ΑΠΟΛΥΤΩΣ ΕΜΠΙΣΤΕΥΤΙΚΟΝ.

»Την στιγμήν αυτήν εξέρχομαι του Και ντ' Ορσαί, όπου είχαν μακράν συνομιλίαν με τον Γενικόν Γραμματέα Παλαιολόγκ. Ατυχώς οι συζητούμενοι όροι ανακωχής μετά της Τουρκίας ολίγον απέχουν από τους όρους της οριστικής μετ' αυτής ειρήνης. Η Θράκη επανέρχεται εις την Τουρκίαν. Η Σμύρνη μετά της ενδοχώρας της εκχωρείται εις την Ιταλίαν. Μόνον σεις ημπορείτε να σώσετε, την κατάστασιν. Στοπ. Ελάτε το ταχύτερον Στοπ. Ελάτε το ταχύτερον. Στοπ. Ελάτε το ταχύτερον. Στοπ.

ΡΩΜΑΝΟΣ»

Φυσικά ο πρωθυπουργός ανησυχεί και σπεύδει στο Παρίσι. Εκεί επισκέπτεται το Λούδ Τζωρτζ, που βρίσκεται στη γαλλική πρωτεύουσα για τη διάσκεψη των τεσσάρων Μεγάλων και πληροφορείται από τον ίδιο ότι ο διαμελισμός της Τουρκίας είναι αδύνατος. Τον ανησυχούν επίσης ο 11ος και ο 12ος όρος των προτάσεων του Ουίλσον, που ενέκρινε η Διάσκεψη.

Ο 11ος ανέφερε τα εξής:

«Η Οθωμανική κυριαρχία θα οφείλη να περιορισθή εις το εσωτερικόν των χωρών εκείνων, εις τας οποίας υπερτερεί πραγματικώς το οθωμανικόν στοιχείον».

Και ο 12ος όρος περιλάμβανε τα ακόλουθα:

«Η Σερβία πρέπει να εύρη διέξοδον εις την θάλασσαν. Αι δε αμοιβαίαι σχέσεις των Βαλκανικών Κρατών δέον να καθορισθώσι διά φιλικών συνεννοήσεων συμφώνως προς την καθιερωμένην αρχήν των εθνικοτήτων».

Ο Ελ. Βενιζέλος ενημερώνει την Αθήνα για τη δυσμενή αυτή τροπή και ο υπουργός των Εξωτερικών Ν. Πολίτης απαντά:

«ΑΘΗΝΑΙ, Αρ. τηλ. 9157.

«Πρόεδρον Κυβερνήσεως Ελ. Βενιζέλον. Κυβέρνησις εξεπλάγη οδυνηρώς εκ τούτου (εκ των τηλεγραφηθέντων) και εφελκύει προσοχήν Προέδρου ΕΠΙ ΟΛΕΘΡΙΟΥ ΑΝΤΙΚΤΥΠΟΥ ΔΙΑ ΤΗΝ ΘΕΣΙΝ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ ΕΑΝ Η ΕΛΛΑΣ ΔΕΝ ΠΡΟΣΚΤΗΣΗΤΑΙ ΜΕΡΟΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ.

Ν. ΠΟΛΙΤΗΣ»

Κατά τη διάρκεια της παραμονής του στο Παρίσι σφυγμομετρά τις διαθέσεις των Μεγάλων Δυνάμεων και αναζητεί τρόπους να εκμεταλλευθεί τις ανάγκες τους. Και μόλις του παρουσιάζεται μια ευκαιρία σπεύδει να την αρπάξει, επιδιώκοντας ευρύτερους σκοπούς. Τότε ακριβώς μαθαίνει ότι οι Δυτικές Δημοκρατίες ανησυχούν για την επικράτηση του μπολσεβικισμού στη Ρωσία και αναζητούν τρόπους να αντιμετωπίσουν το νέο αυτόν κίνδυνο. Και πληροφορείται ότι η Γαλλία και η Αγγλία ετοιμάζουν στρατιωτική επέμβαση στη Ρωσία, ένα χρόνο μετά την κατά το 1917 επικράτηση των μπολσεβίκων.

Και δίνει εντολή στον Έλληνα πρεσβευτή στο Παρίσι Άθω Ρωμάνο να μάθει ακριβώς τι θέλουν οι σύμμαχοι. Ο Ρωμάνος επισκέπτεται το Γάλλο πρόεδρο Πουανκαρέ και πληροφορείται ότι πραγματικά ετοιμάζεται επέμβαση στη Ρωσία. Και όταν ο Πουανκαρέ αντιλαμβάνεται την ελληνική προθυμία να βοηθήσει προβαίνει στην ακόλουθη δήλωση:

«Η Γαλλία θα αναλάβη την πρωτοβουλίαν προς εδαφικήν επέκτασιν της Ελλάδος εις την Θράκην και θα υποστηρίξη εκθύμως υπέρ της Ελλάδος λύσιν του ζητήματος της Σμύρνης, τιθεμένου υπό της Αγγλίας και της Αμερικής, εάν η Ελλάς ήθελε συμμετάσχει εις την εκστρατείαν της Ρωσίας, συνεισφέρονσα το ανάλογον εις αυτήν μέρος θυσίας διά της αποστολής εις Ουκρανίαν ενός σώματος στρατού».

Τη δήλωση αυτή αναφέρει και στο σύγγραμμά του ο αντιστράτηγος Δ. Βάκκας. Ο Βενιζέλος θεωρεί κατάλληλη την ευκαιρία για να προσφέρει υπηρεσία στις Μεγάλες Δυνάμεις. Από το Λονδίνο, που έχει μετακινηθεί, τηλεγραφεί προς το Ρωμάνο τα ακόλουθα:

«Παρακαλώ δηλώσατε Πρωθυπουργόν και υπουργόν Εξωτερικών ότι ο Ελληνικός στρατός είναι εις την διάθεσίν των και δύναται να χρησιμοποιηθή διά τον κοινόν αγώνα, όπου η αποστολή του ήθελε κριθή αναγκαία».

Στην προκειμένη περίπτωση ο Έλληνας πρωθυπουργός ακολουθεί την πολιτική του Καβούρ, του μεγάλου Ιταλού πολιτικού που πρόσφερε τις δυνάμεις της χώρας του στον Κριμαϊκό Πόλεμο. Πιστεύει, και ίσως δίκαια, ότι η προσφορά του θα επηρεάσει τις Δυνάμεις υπέρ της Ελλάδας. Ο πόλεμος έχει τελειώσει με νίκη των Συμμάχων και η χώρα είναι πρόθυμη να τους βοηθήσει.

Στις 7 Ιανουαρίου 1919 ελληνικά και γαλλικά στρατεύματα αποβιβάζονται στην Οδησό και αρχίζουν να προελαύνουν. Οι μπολσεβίκοι όμως αντιτάσσουν αντίσταση και μάλιστα σκληρή. Στη μάχη της Χερσώνας οι Έλληνες φαντάροι μάχονται ηρωικά αλλά οι Μπολσεβίκοι δεν υποτάσσονται. Ακολουθούν οι μάχες του Νικολάιεφ, αλλά η αντίσταση μεγαλώνει.

Ο αρχηγός των ελληνικών δυνάμεων στρατηγός Νίδερ τηλεγραφεί προς το Βενιζέλο ότι η κατάσταση έχει γίνει από μέρα σε μέρα πιο κρίσιμη και ότι τα ελληνικά τμήματα που μάχονται με αξιοθαύμαστο ηρωισμό αντιμετωπίζουν συνεχείς επιθέσεις του στρατού των Μπολσεβίκων κατά της γραμμής Μπρεζόφκας - Οδησού και προσθέτει ότι βλέπει αναπόφευκτη τη φυσική εξάντληση των ανδρών και μοιραία την υποχώρηση προς τη Βεσαραβία. Και απελπισμένος ο Νίδερ αφού περιγράφει ότι ο Ελληνισμός της Ρωσίας διατρέχει μεγάλο κίνδυνο, ζητεί την αποστολή δυο θωρηκτών και επαρκών μεταγωγικών για τη σωτηρία 5000 ομογενών. Ο Βενιζέλος αντιλαμβάνεται πλήρως την κατάσταση και παίρνει ραγδαίες αποφάσεις τηλεγραφώντας προς το Νίδερ:

«Πάσα άλλη ενέργεια ανωφελής ενταύθα, όπου κυβερνήσεις

απορροφημένοι εις γενικώτερα ζητήματα. Δέον να ανταπεξέλθωμεν όσον το δυνατόν ταχύτερον εις παρούσαν δυσχέρειαν, ήτις δεν θα είναι ανυπέρβλητος καθ' όσον ολικός αριθμός των προσφύγων δεν υπερβαίνει 10-12 χιλιάδας και αφ' ετέρου το ήμισυ τουλάχιστον δύναται να στεγασθή εν Θεσσαλονίκη κατά τας προβλέψεις του στρατηγού Παρασκευοπούλου. Εάν δεν γίνη δεκτή η πρότασις περί τμηματικής μεταφοράς εις Πειραιά, μειούται η κακή εντύπωσις και παρέχεται χρόνος διά την λήψιν καταλλήλων μέτρων και ανακούφισιν της κοινής γνώμης.

BENIZEΛΟΣ»

Όλα αυτά σημαίνουν ότι η εκστρατεία κατά της μπολσεβικικής Ρωσίας απέτυχε. Και στις 15 Απριλίου επέρχεται το μοιραίο τέλος στις ελληνικές και γαλλικές δυνάμεις που επιβιβάζονται στο λιμάνι της Σεβαστουπόλεως. Φυσικά οι Σύμμαχοι, καθώς αποσύρονται, ευχαριστούν τους Έλληνες για τη βοήθεια και η γαλλική κυβέρνηση εκφράζει ικανοποίησηση.

Όμως εκείνο που βγαίνει σαν συμπέρασμα είναι ότι μετά την πρόκληση που δέχτηκε η σοβιετική κυβέρνηση και στην οποία έλαβε ενεργό μέρος και η Ελλάδα, η θέση του ακμαίου ως τότε Ελληνισμού της Ρωσίας βρίσκεται σε κίνδυνο και ότι αρχίζει η φυγή προς την Ελλάδα. Βέβαια ο χειρισμός του Βενιζέλου υπήρξε ορθός, αλλά δεν έφερε το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα. Και η συρροή προσφύγων στην Ελλάδα αποτέλεσε ένα δυσάρεστο γεγονός.

Δυστυχώς αυτό το δυσάρεστο γεγονός βρισκόταν σε μικρογραφία, ανάλογο προς εκείνο που συνάντησε αργότερα η Ελλάδα όταν αποβιβάσθηκε στη Μικρασία, όταν αντιμετώπισε την αντίσταση των Τούρκων. Πάντως η αναλογία είναι διαφορετική. Στη Ρωσία οι μπολσεβίκοι αντιμετώπισαν τους επιδρομείς κατά της χώρας τους. Στη Μικρασία αντίθετα οι Έλληνες ζητούν να πάνε γιατί στην Ιωνία ο πληθυσμός είναι, κατά το πλείστον, ελληνικός. Τις δυσχέρειες θα τις συναντήσουν, όπως θα δούμε, όταν επιχειρούν να εισδύσουν στα βάθη της Ανατολής.

66. ΔΙΑΦΟΡΑ ΣΚΟΠΩΝ ΚΑΙ ΣΤΟΧΩΝ

ΠΑΝΤΩΣ η περιπέτεια της Ρωσίας δεν αποθαρρύνει τον Ελ. Βενι-

ζέλο. Ενώ γινόταν η εκστρατεία της Ρωσίας και πριν ακόμη αρχίσει αναλαμβάνει έναν τιτάνιο αγώνα υπέρ των ελληνικών δικαίων. Μετά τις υπηρεσίες που πρόσφερε στη συμμαχική υπόθεση, μετά το διχασμό της Ελλάδας που έγινε για χάρη των Συμμάχων και από τους ίδιους, πίστευε ότι ο αγώνας θα δικαιωθεί πλήρως. Αρχίζει λοιπόν, από τα τέλη του 1918, που πήγε, όπως είδαμε, στο Παρίσι, μια τεράστια προσπάθεια που τη συνεχίζει ακαταπόνητος.

Στο έργο του «Ο Βενιζέλος σαν πολεμικός ηγέτης» ο αντιστράτηγος Δ. Βακάς περιλαμβάνει και τις εντολές του πρωθυπουργού προς το Ρέπουλη, στον οποίο γράφει στις 12 Δεκεμβρίου 1918:

«Νομίζω ότι αι υποθέσεις μας είναι εις καλύτερον σημείον παρά προ ενός μηνός. Αρχίζω να είμαι αισιοδοξότερος. Άλλως τε θα γνωρίζετε πως δεν είναι εύκολον να μείνω επί πολύ υπό την επίδρασιν της απαισιοδοξίας. Νομίζω ότι θα είναι πολύ δύσκολο να μη μας δώσουν ούτε την Σμύρνην, ούτε την Θράκην. Όπως ήλθαν τα πράγματα με την πολιτικήν του Κωνσταντίνου ΤΟ ΕΤΕΡΟΝ ΗΔΗ ΕΞ ΑΥΤΩΝ ΘΑ ΕΙΝΑΙ ΜΕΓΑ ΤΙ. Και όμως τι να σου ειπώ. Δεν απελπίζομαι διά την επιτυχίαν του όλου. Η ελπίς αυτή ίσως αποτελεί θρασύτητα. Αλλά την θρασύτητα αυτήν την έχω.

BENIZEΛΟΣ»

Μετά δύο ημέρες, στις 14 Φεβρουαρίου, στέλνει δεύτερη επιστολή στο Ρέπουλη στην οποία γράφει:

«Την Δευτέραν και την Τετάρτην της εβδομάδος αυτής εξέθηκα ενώπιον της Επιτροπής προς εγγυτέραν εξέτασιν των ελληνικών διεκδικήσεων τα επιχειρήματά μας εις ό,τι αφορά την Βόρειον Ήπειρον και την Θράκην. Υπολείπεται δε να ομιλήσω περί της Μικράς Ασίας και των Νήσων. Εάν τα της Θράκης βαίνουν τόσον καλώς, τα της Μικράς Ασίας δεν είναι εξ ίσου ησφαλισμένα. Ενώ Άγγλοι και Γάλλοι μας υποστηρίζουν εις τα της Μικράς Ασίας κατά το μεγαλύτερον τουλάχιστον τμήμα των διεκδικήσεών μας, οι Αμερικανοί αντιθέτως προς τας αρχικάς των βάσεις εξεδήλωσαν ισχυρούς ενδοιασμούς ως προς το ενδεδειγμένον της εκεί εγκαταστάσεώς μας. Οι Άγγλοι αντιπρόσωποι με εβεβαίωσαν ότι δεν υπάρχει λόγος να ανησυχώ, διότι οι ενδοιασμοί των Αμερικανών θα εξαλειφθούν βαθμηδόν, η δε Ιταλική αντίδρασις είναι εν πάση περιπτώσει ακίνδυνος».

Στο μεταξύ τον ανησυχούν και οι ιταλικές διεκδικήσεις για τις οποίες ο Ιταλός υπουργός των Εξωτερικών Σονίνο ήλθε σε σύγκρου-

ση με τον Ουίλσον, αλλά και με τους άλλους Μεγάλους, δηλαδή τον Κλεμανσώ και το Λούδ Τζωρτζ. Και σε επίμετρο οι Ιταλοί αποχωρούν από τη Διάσκεψη και προειδοποιούν τον Ουίλσον ότι αποφάσισαν να ακολουθήσουν δυναμική πολιτική. Και αυτή η δυναμική πολιτική εκδηλώθηκε το Μάρτιο του 1919, όταν, χωρίς έγκριση του Ανώτατου Συμμαχικού Συμβουλίου, αποβιβάστηκαν στη Μικρασία και κατέλαβαν την Αττάλεια. Αυτό προκαλεί εξέγερση του μουσουλμανικού πληθυσμού που απειλούν με σφαγές τον Ελληνισμό της Μικρασίας.

Για την αντιμετώπιση αυτής της καταστάσεως ο Λούδ Τζωρτζ υπογραμμίζει στη διάσκεψη ότι οι ιταλικές κινήσεις είναι ύποπτες και προτείνει να σταλούν αμερικανικά στρατεύματα στην Κωνσταντινούπολη και την Αρμενία, γαλλικά στη Συρία και ελληνικά στη Σμύρνη, για την τήρηση της τάξεως. Ειδικότερα, όπως αναφέρει το αρχείο του Ελληνικού Γεν. Επιτελείου, ο Λούδ Τζωρτζ ζήτησε να δοθεί στους Έλληνες η άδεια να αποστείλουν στη Σμύρνη στρατό, όπου, όπως είπε, οι ομογενείς του σφάζονταν. Στην επόμενη συνεδρίαση ο Άγγλος πρωθυπουργός, ενώ οι Ιταλοί απουσίαζαν ακόμη από τη Διάσκεψη, προτείνει να σταλούν στη Σμύρνη 2 - 3 Ελληνικές Μεραρχίες χάρη της προστασίας των Ελλήνων της Τουρκίας. Τούτο δεν αποτελεί ικανοποίηση των ελληνικών διεκδικήσεων, αλλά εκδηλώνει πάντως μια πρόθεση των Μεγάλων υπέρ της Ελλάδας.

Ο Βενιζέλος, πάντως, επωφελείται από την ευκαιρία και ζητεί να ειδοποιηθούν οι τουρκικές αρχές της Σμύρνης λίγο πριν την απόβαση.

Κατά τα πρακτικά της Διασκέψεως, ο Κλεμανσώ ρωτά:

«- Θα ειδοποιηθούν οι Ιταλοί;

»- Όσον ολιγότεροι το ξέρουν τόσον το καλλίτερο, απαντά ο Λούδ Τζωρτζ. Δεν υπάρχει καιρός για χάσιμο.

»Ο Άγγλος εμπειρογνώμων στρατηγός Μπλις τάσσεται υπέρ της προειδοποιήσεως Ιταλών και Τούρκων. Και ο Βενιζέλος απαντά:

»- Αν οι Ιταλοί ειδοποιηθούν, θα ειδοποιήσουν τους Τούρκους, που πρέπει να το πληροφορηθούν μόνον 12 ώρες προηγουμένως. Καλό θα ήτο να ζητηθή 36 ώρας προηγουμένως παράδοση των φρουριών της Σμύρνης και να γνωστοποιηθή ότι Συμμαχικά στρατεύματα θα αποβιβασθούν διά την τήρησιν της τάξεως».

Οι απόψεις του Βενιζέλου γίνονται δεκτές και αρχίζει η σχετική προετοιμασία, αλλά το μεσημέρι της 29ης Απριλίου οι Ιταλοί επα-

νέρχονται στη Διάσκεψη, οπότε ο Γάλλος πρωθυπουργός Κλεμανσώ λέγει προς τον Ιταλό συνάδελφό του Ορλάντο:

«Δεν έμεινε παρά η Ελληνική υπόθεσις, επί της οποίας πρέπει να δοθούν μερικά εξηγήσεις. Κατά την εκ Παρισίων απουσίαν των Ιταλών οι Έλληνες είχαν ζητήσει να εγκριθῆ απόβασίς των εις την Σμύρνην, όπερ και εγένετο αποδεκτόν. Δέν πρόκειται περί μέτρου προδικάζοντος την τύχην της Σμύρνης. Απλώς εδίδετο εις τους Έλληνας η δυνατότης να προστατεύσουν τους ομογενείς των, εκ των οποίων πολλοί έχουν σφαγή».

Ο Ορλάντο απαντά:

«— Δεν έχω αντίρρησιν εφ' όσον το θέμα της οριστικής τύχης της Σμύρνης μένει εκκρεμές».

Τότε ακριβώς εμφανίζεται ένας ελιγμός του Λούδ Τζωρτζ με σκοπό να έχει τις αντιρρήσεις του Ιταλού πρωθυπουργού, προτείνοντας την εκχώρηση στην Ιταλία της Μάκρης, της Νέας Εφέσου, της Μερσίνης και της Ποντοηράκλειας. Ύστερα από την πρόταση αυτή, που έγινε δεκτή την ίδια ημέρα, ιταλικά στρατεύματα αποβιβάζονται στη Νέα Έφεσο.

Ο πρεσβευτής Κ. Σακελλαρόπουλος στη «Σκιά της Δύσεως» γράφει σχετικά:

«... Εδέχθη (ό Κλεμανσώ) να σταλή εκεί Ελληνικός στρατός. ΔΙΟΤΙ ΤΗΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΣΜΥΡΝΗΝ ΠΑΡΟΥΣΙΑΝ ΤΩΝ ΙΤΑΛΩΝ ΕΘΕΩΡΕΙ ΟΛΙΓΩΤΕΡΟΝ ΑΚΟΜΗ ΕΠΙΘΥΜΗΤΗΝ. Και διότι, όπως είπε κάποτε εις το Ανώτατον Συμβούλιον, ΔΕΝ ΥΠΗΡΧΕ ΤΟΙΑΥΤΗ ΛΥΣΙΣ. Εις κάθε ευκαιρίαν δεν παρέλειψε να εκδηλώση δυσφορίαν διά την εις Μικράν Ασίαν ελληνικήν παρουσίαν. ΝΑ ΤΟΝΙΣΗ ΤΟΝ ΠΡΟΣΩΡΙΝΟΝ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ ΤΗΣ ΚΑΙ ΝΑ ΚΑΜΗ ΦΑΝΕΡΟΝ ΤΟΝ ΠΟΘΟΝ ΤΟΥ ΝΑ ΤΗΝ ΙΔΗ ΤΕΡΜΑΤΙΖΟΜΕΝΗΝ ΤΟ ΤΑΧΥΤΕΡΟΝ».

Εκεί όμως που υφίσταται μια πραγματική διάσταση μεταξύ των συμμαχικών προθέσεων και των ελληνικών ελπίδων είναι ο χαρακτήρας της αποβάσεως στην Ιωνία. Οι Μεγάλοι στέλνουν τα ελληνικά στρατεύματα προσωρινά με αντικειμενικό σκοπό την τήρηση της τάξεως. Οι Έλληνες βλέπουν στην ενέργεια αυτή την απελευθέρωση του σκλαβωμένου Ελληνισμού. Όπως προκύπτει από τα κείμενα που παραθέσαμε, την αποστολή ελληνικού στρατού στη Σμύρνη την επέβαλε το γεγονός ότι το Ανώτατο Συμβούλιο δεν είχε άλλη πρόχειρη λύση, προκειμένου να εμποδίσει την κατάλυσή της από τους Ιταλούς. Και έδινε σ' αυτούς τη διαβεβαίωση ότι το ζήτημα της Σμύρνης παραμένει εκκρεμές, ακριβώς για να τους καθησυχάσει.

67. ΑΝΕΜΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

Ο ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ προχωρεί προς το σκοπό του. Στις 23 Απριλίου στέλνει από το Παρίσι το ακόλουθο τηλεγράφημα προς το Υπουργείο Εξωτερικών στην Αθήνα:

ΠΑΡΙΣΙΟΙ, 23 ΑΠΡΙΛΙΟΥ
Υπουργείον Εξωτερικών
Αθήνας

»Παρακαλώ ιδετε αμέσως προσωπικώς Ρέπουλην και παρακαλέσατέ τον να λάβη άνευ αναβολής όλα τα αναγκαιούντα μέτρα, ώστε πάντα τα διαθέσιμα πλοία επιβατικά και φορτηγά, ώσιν έτοιμα, ίνα, εντός της νυκτός λάβητε νέον επιθεβαιωτικόν τηλεγράφημά μου, αποπλεύσουν εις Θεσσαλονίκην, όπως επιβιθάσουν την πρώτην Μεραρχίαν, διά να την αποβιθάσουν εις μέρος, όπερ θα ανακοινώσω υμίν δι' ετέρου τηλεγραφήματος.

ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ»

Την ίδια ημέρα τηλεγραφεί στον Κανελλόπουλο, Έλληνα αρμοστή στην Κωνσταντινούπολη, τα εξής:

»Παρακαλώ να ανακοινώσητε εμπιστευτικώς εις Γάλλον αρχιστράτηγον ότι σήμεραν ειδοποιήθην παρά του Προέδρου Αμερικής, ότι απεφασίσθη υπ' αυτών άμεσος κατάληψις Σμύρνης υπό του Ελληνικού στρατού, εκλήθην δε να συνεννοηθώ με το Ανώτατον Στρατιωτικόν Συμβούλιον διά την εκτέλεσιν της αποφάσεως ταύτης.

ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ»

Όταν τέλος ελήφθη η απόφαση από την ολομέλεια του Ανώτατου Συμβουλίου ο Βενιζέλος αποστέλλει αμέσως τηλεγράφημα στο υπουργείο των Εσωτερικών:

«ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ

Αθήνας

«Ταύτην την στιγμήν το Ανώτατον Συμβούλιον της Συνδιασκεψεως με πληροφορεί ότι εν τη σημερινή συνεδριάσει απεφάσισεν όπως το εκστρατευτικόν Σώμα αναχωρήση διά Σμύρνην. Η απόφασις ελήφθη παμψηφεί. Ζήτω το Έθνος. Η ανακοίνωσις να γίνη

δια των εφημερίδων της Τετάρτης, να μη γνωσθή δε εις την πόλιν παρά την νύκτα της Τρίτης.

BENIZEΛΟΣ»

Και πάλι η ασάφεια συνεχίζεται. Ο Ελληνισμός διατελεί υπό ενθουσιώδη συναγερμό. Και πριν ακόμη γίνει η απόβαση, όταν το ελληνικό αντιτορπιλικό «Λέων» έφτασε στη Σμύρνη, μαζί με το επιβατηγό «Αμφιτρίτη», που μετέφερε την αποστολή του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού, οι Έλληνες της Σμύρνης θεώρησαν τα δύο αυτά γεγονότα σαν προάγγελο της ποθητής ελευθερίας.

Όπως αντελήφθη ο αναγνώστης, ο Βενιζέλος αποφεύγει να αναφέρει το σκοπό της αποβάσεως. Η ασάφεια περιλαμβάνεται στην πολιτική του που πιστεύει στα τετελεσμένα γεγονότα. Δεν μπορεί όμως να μην αναφέρει την πραγματικότητα προς το συνταγματάρχη Ζαφειρίου, που βρίσκεται επικεφαλής της αποβατικής δυνάμεως προς τον οποίο τηλεγραφεί την ακόλουθη ημερήσια διαταγή:

Συνταγματάρχη Ζαφειρίου

Την Ελληνικήν Μεραρχίαν, Αξιωματικοί, Υπαξιωματικοί και Στρατιώται.

«Υπό των Μεγάλων Δυνάμεων απεφασίσθη η δι' ελληνικού στρατού κατάληψις της Σμύρνης ΚΑΙ Η ΔΙ' ΑΥΤΟΥ ΕΞΑΣΦΑΛΙΣΙΣ ΤΗΣ ΤΑΞΕΩΣ ΕΝ ΤΗ ΠΟΛΕΙ ΤΑΥΤΗ. ΣΠΑΝΙΩΣ ΚΑΘ' ΟΛΗΝ ΤΗΝ ΜΑΚΡΑΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ ΑΝΕΤΕΘΗ ΕΙΣ ΕΝΑ ΤΩΝ ΤΜΗΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΗ τιμητικωτέρα της ιδικής σας. Γνωρίζω εκ των προτέρων ότι θα ευρεθήτε εις το ύψος της ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ ΣΑΣ. Γνωρίζω ότι πάντες, αξιωματικοί και οπλίται, αισθάνεσθε δικαίαν υπερηφάνειαν διά την ΑΠΟΣΤΟΛΗΝ σας ταύτην και θα αναλογίζεσθε τας ευθύνας τας οποίας έκαστος εξ υμών φέρει απέναντι του Έθνους.

»Είναι ανάγκη όπως έκαστος εκ των ανδρών της Μεραρχίας εμπνέεται από την συναίσθησιν ότι ο ίδιος αντιπροσωπεύει την Ελλάδα. Πρέπει ανά πάσαν στιγμήν να ενθυμείται ότι από κάθε λόγον του, από κάθε πράξιν του, εξαρτάται η προς την Ελλάδα εκτίμησις ου μόνον των ομογενών, αλλά και των ξένων στοιχείων, άτινα ευρίσκονται πολυάριθμα εις την Σμύρνην. Αι ευχαί του Έθνους ολοκλήρου σας συνοδεύουν.

ΕΛ. BENIZEΛΟΣ»

Και προς το Α' Σώμα Στρατού που έλαβε μέρος στην εκστρατεία της Ρωσίας τηλεγραφεί:

«Οι κόποι σας δεν απέβησαν επί ματαιώ. Η οδός η οδηγούσα

*εις την Σμύρνην διήρχετο διά Ρωσίας. Ήτο πλήρης ακανθών και
σεις την απεκαθάρατε. Σας συγχαίρω και σας ευχαριστώ.*

ΕΛ. Κ. BENIZEΛΟΣ»

Φυσικά μετά τις μεγαλοστομίες, που επιβάλλονται από την περίστα-
ση, ο Βενιζέλος δεν μπορούσε να αποκρύψει την αλήθεια στην ημερή-
σια διαταγή του προς το συνταγματάρχη Ζαφειρίου. Αλλά κανείς δεν
πρόσεξε αυτή την ουσιώδη λεπτομέρεια.

Και έτσι στις 2 Μαΐου 1919 φτάνει η μεγάλη στιγμή. Προηγουμένως
είχαν καταληφθεί από συμμαχικά στρατεύματα τα φρούρια της Σμύρ-
νης. Στην απόβαση αυτή συμμετείχαν γαλλικά, αγγλικά, ιταλικά και ελ-
ληνικά αγήματα. Συγχρόνως κατάπλευσε στη Σμύρνη το θωρηκτό
«Αβέρωφ», που αποβίβασε ελληνικά στρατεύματα. Ο πλοίαρχος Μαυ-
ρουδής επισκέπτεται το Μητροπολίτη Σμύρνης Χρυσόστομο και τον
παρακαλεί να ειδοποιήσει να προσέλθουν στη Μητρόπολη οι Ιεράρχες
της Μικρασίας και οι πρόκριτοι της Σμύρνης. Ρίγος χαράς και συγκι-
νήσεως κατέχει τα πλήθη που είχαν συγκεντρωθεί για να πανηγυρίσουν
το μεγάλο γεγονός.

Όταν η συγκέντρωση πραγματοποιήθηκε, ο πλοίαρχος Μαυρουδής
διαβάζει μέσα σε βαθύτατη συγκίνηση το ακόλουθο διάταγμα του Έλ-
ληνα πρωθυπουργού:

*«Το πλήρωμα του χρόνου ήλθεν. Η Ελλάς εκλήθη υπό του Συ-
νεδρίου της Ειρήνης να καταλάβη την Σμύρνην, ίνα ασφαλίση
την τάξιν. Οι ομογενείς εννοούν ότι η απόφασις αυτή ελήφθη, μό-
νον, διότι **ΕΝ ΤΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΕΙ ΤΩΝ ΔΙΕΥΘΥΝΟΝΤΩΝ ΣΥ-
ΝΕΔΡΩΝ ΕΙΝΑΙ ΑΠΟΦΑΣΙΣΜΕΝΗ Η ΕΝΩΣΙΣ ΤΗΣ ΣΜΥΡ-
ΝΗΣ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.** Διατελέσας μέχρι των Βαλκανικών πο-
λέμων δούλος υπο τον αυτόν σκληρότατον ζυγόν, εννοώ ποία αι-
σθήματα χαράς θα πλημμυρήσουν σήμερον τας ψυχάς των Ελλή-
νων της Δυτικής Μικράς Ασίας».*

Και αφού απευθύνει συστάσεις διά να αποφευχθεί η κάθε εκδήλωση
εχθρότητας έναντι των ξένων πληθυσμών, προσθέτει:

*«Ας δώσωμεν εις αυτούς να εννοήσουν ότι δεν εορτάζομεν κα-
τάλυσιν ενός ζυγού διά να υποκαταστήσωμεν εις αυτόν την ιδίαν
ημών επικράτησιν, αλλ' ότι **Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ** φέρει
προς όλους, ανεξαρτήτως φυλής και θρησκευματος, την ισότητα
και την δικαιοσύνην.*

*»Γνωρίζω, ότι η έκκλησίς μου αυτή προς τον Ελληνισμόν της
Δυτικής Μικράς Ασίας δεν γίνεται επί ματαιώ και εύχομαι όπως
τάχιον δυνηθώ να επισκεφθώ αυτόν, κομιστής του Ευαγγελίου της
εθνικής δι' αυτόν Αναστάσεως».*

Ο πλοίαρχος Μαυρουδής όταν διάβασε το διάγγελμα αυτό έκλαιγε.

Με άλλα δάκρυα χαράς απάντησε ο Μητροπολίτης Σμύρνης με βαθύτατη συγκίνηση όλων των παρισταμένων. Την ίδια ώρα κατάπλευσαν τα ελληνικά υπερωκεάνια «Πατρίς» και «Θεμιστοκλής», καθώς και επιβατηγά σκάφη με τους άνδρες της 1ης Μεραρχίας. Παράλληλα είχαν καταπλεύσει στο λιμάνι της Σμύρνης συμμαχικά πολεμικά, ενώ οι Τούρκοι περιδεείς παρακολουθούν τα γεγονότα.

Λίγο αργότερα αποθιβάζεται ο διοικητής της 1ης Μεραρχίας συνταγματάρχης Ζαφειρίου, ενώ οι τσολιάδες που αποθιβάζονται φιλούν το χώρο και στήνουν λεβέντικο ελληνικό χορό.

Ο αρχιστράτηγος των Ελληνικών Δυνάμεων Λ. Παρασκευόπουλος απευθύνει την ακόλουθη ημερήσια διαταγή προς όλο το στρατό της Ελλάδας:

«Δι' ένα μέγα μέρος του υπο δουλείαν Ελληνισμού τα Ελληνικά στρατεύματα έφεραν την παρηγορίαν, την ελευθερίαν. Διά το υπόλοιπον την ελπίδα. Η Σμύρνη, η πρώτη της Ιωνίας πόλις, ήνοιξε τους κόλπους της εις τον Ελληνικόν στρατόν μετά στοργής, την οποίαν Ιστορία, πολιτισμός, αγώνες τριών χιλιάδων ετών εγγιγάντωσαν. Το δίκαιον εις χείρας των μεγάλων συμμάχων αναλάμπει και ο Ελληνισμός ευγνωμονών εορτάζει την απελευθέρωσίν του από του Τουρκικού ζυγού.

»Σεις, πιστοί εκτελεσταί και εφαρμοσταί της πολιτικής του εξόχου κυβερνήτου μας, υποβληθέντες εις τας θυσίας του αίματος, φέρετε σήμερον την χαράν της Ελευθερίας εις τον Ελληνισμόν».

Ο αντικειμενικός παρατηρητής θα σημειώσει πάλι την ίδια αντίφαση. Ο αρχιστράτηγος ομιλεί περί ελευθερίας που ήλθε, αλλά τά πράγματα δεν έχουν έτσι ακριβώς. Θα χρειασθεί και άλλος σκληρός αγώνας για να έλθει.

68. ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΑΙΜΑ ΣΤΗΝ ΙΩΝΙΑ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ απόβαση στη γη της Ιωνίας, από αιώνων Ελληνική, δεν υπήρξε αναίμακτη και αυτό αποτέλεσε ένα προμήνυμα της μοίρας για όσα επρόκειτο να επακολουθήσουν. Βέβαια η εξωτερική πολιτική του Ελ. Βενιζέλου στεφόταν μέχρι στιγμής από επιτυχία.

αλλά πάντα υπάρχουν οι αστάθμητοι παράγοντες που επηρεάζουν τη βούληση και τις προθέσεις των ηγετών.

Αυτό συνέβη στις 2 Μαΐου 1919 στη Σμύρνη όταν μέσα σε αποθέωση και δάκρυα συγκινήσεως ο ελληνικός στρατός αποβιβάστηκε στη Σμύρνη. Οι Έλληνες κάτοικοι της Ιωνίας επεφύλαξαν θερμότητα υποδοχή, αλλά οι Τούρκοι που έβλεπαν ότι από αφέντες έγιναν ραγιάδες ζούσαν υπό το κράτος της εξεγέρσεως.

Και όταν στις 10.30 π.μ. το 2ο τάγμα των ευζώνων προχωρούσε και ενθουσίαζε με τη λαμπρή παρουσία των τσολιάδων, εβλήθη από πολλά σημεία, είτε από το συγκεντρούμενο πλήθος των Τούρκων, είτε από πρόσωπα τοποθετημένα σε παράθυρα και ταράτσες. Ταυτόχρονα έγιναν επιθέσεις και σε άλλα σημεία και φυσικά ο ελληνικός στρατός έλαβε αμέσως τα κατάλληλα μέτρα, ενώ σε διάφορα σημεία αδιάλλακτοι Τούρκοι επιτέθηκαν κατά των Ελλήνων. Οι συγκρούσεις αυτές κράτησαν μέχρι το απόγευμα, οπότε αποκαταστάθηκε η τάξη. Στο μεταξύ διάστημα σημειώθηκαν και λεηλασίες ελληνικών σπιτιών, γεγονός που επέβαλε στις ελληνικές στρατιωτικές αρχές τη διενέργεια ερευνών στα σημεία από όπου ρίχτηκαν οι βολές.

Τα θύματα από ελληνικής πλευράς ήταν 2 στρατιώτες νεκροί, 24 τραυματίες και 9 πολίτες επίσης τραυματίες. Από τουρκικής πλευράς σημειώθηκαν νεκροί 5 στρατιώτες, τραυματίες 8 αξιωματικοί και 47 τραυματίες διαφόρων εθνικοτήτων.

Οι ελληνικές στρατιωτικές αρχές συνέλαβαν 3000 Τούρκους στρατιώτες, ή πολίτες ενόπλους και 2 στρατηγούς. Συνήλθε την επομένη το στρατοδικείο και με συνοπτική διαδικασία καταδίκασε σε θάνατο έναν Έλληνα πολίτη και έναν ευζώνο που τουφεκίστηκαν αμέσως. Τα μέτρα αυτά ήταν απολύτως αναγκαία για την κατοχύρωση της ασφάλειας των ελληνικών δυνάμεων.

Ο διορισμένος από το Βενιζέλο αρμοστής Αριστείδης Στεργιάδης έφτασε στις 8 Μαΐου και ανάλαβε αμέσως τα καθήκοντά του. Πρόκειται περί προσώπου που θα μας απασχολήσει αργότερα. Ενώ μικροσυμπλοκές εγίνοντο σε διάφορα σημεία, οι ελληνικές δυνάμεις κατέλαβαν το Αϊδίνιο, κατόπιν συμπλοκής και αργότερα τις Κυδωνίες και την Πέργαμο. Εκεί συνέβησαν σοβαρά επεισόδια, οι Έλληνες αποκρούστηκαν αλλά τελικά ανακατέλαβαν την Πέργαμο. Στις 2 Ιουνίου έφτασε ο στρατηγός Νίδερ και αργότερα ο αρχιστράτηγος Παρασκευόπουλος, ενώ η Μεραρχία Αρχιπελάγους φρουρούσε τη μεταξύ Κυδωνιών και Περγάμου περιοχή.

Όλα αυτά τα αιματηρά γεγονότα ήταν πολυσήμαντα. Όπως είχε πει στη Διάσκεψη των Μεγάλων ο Ιταλός υπουργός των εξωτερικών

κόμης Σφόρτσα, η Τουρκία δεν είχε πεθάνει. Αλλά πέρα απ' αυτό γινόταν προφανές, από την πρώτη στιγμή, ότι δεν επρόκειτο για στρατιωτικό περίπατο. Ο τουρκικός εθνικισμός είχε ξυπνήσει και τα πράγματα δεν ήταν τόσο εύκολα, όπως τα έβλεπε ο Έλληνας πρωθυπουργός, με την απέραντη αισιοδοξία του.

Αλλά δεν ήταν μόνο αυτή η συνέπεια των αιματηρών γεγονότων. Οι τέσσερις Μεγάλοι εθоруβήθησαν και οι κυβερνήσεις των συμμαχικών κρατών έβλεπαν ότι άρχισε μια περιπέτεια με άγνωστη κατάληξη. Οι Σύμμαχοι που είχαν στείλει την Ελλάδα για να επιβάλει την τάξη, είδαν απρόοπτα ότι η ελληνική παρουσία έφερνε τον πόλεμο.

Κάτω από το κράτος αυτών των εντυπώσεων συστήθηκε διασυμμαχική επιτροπή, που αφού έκανε επιτόπιες ανακρίσεις έβγαλε το ακόλουθο πόρισμα:

«1ον. Ότι αν η στρατιωτική κατοχή της περιοχής είχε ως μόνον σκοπόν την τήρησιν της τάξεως, θα έπρεπε να ανατεθή **ΟΧΙ ΕΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΑΛΛΑ ΕΙΣ ΣΥΜΜΑΧΙΚΑ ΣΤΡΑΤΕΥΜΑΤΑ**, υπό τον έλεγχον της Ανωτάτης Συμμαχικής Διοικήσεως.

»2ον. Ότι **Η ΚΑΤΟΧΗ ΥΠΟ ΜΟΝΟΝ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΔΕΝ ΘΑ ΕΠΡΕΠΕ ΝΑ ΣΥΝΕΧΙΣΘΗ** παρά μόνον αν η Διάσκεψις της Ειρήνης ήτο αποφασισμένη να δεχθή την υπό της Ελλάδος πλήρη και οριστικήν προσάρτησιν της περιοχής, οπότε και θα ήτο ορθόν να αφεθή εις την Ελληνικήν στρατιωτικήν διοίκησιν ελευθερία δράσεως απέναντι των Τουρκικών δυνάμεων.

»3ον. Ότι **ΤΟΙΑΥΤΗ ΠΡΟΣΑΡΤΗΣΙΣ ΘΑ ΗΤΟ ΠΑΝΤΩΣ ΑΝΤΙΘΕΤΟΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΡΧΗΝ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΩΝ**, διότι – με την εξαίρεσιν μόνον των πόλεων Σμύρνης και Κυδωνιών – **Η ΕΙΣ ΤΗΝ ΚΑΤΕΧΟΜΕΝΗΝ ΖΩΝΗΝ ΕΠΙΚΡΑΤΗΣΙΣ ΤΟΥ ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΣΤΟΙΧΕΙΟΥ ΕΠΙ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΙΝΑΙ ΑΝΑΜΦΙΣΒΗΤΗΤΟΣ**. Η Επιτροπή έκρινεν επί πλέον καθήκον της να τονίση ότι το **ΤΟΥΡΚΙΚΟΝ ΑΙΣΘΗΜΑ**, **ΤΟ ΟΠΟΙΟΝ ΕΞΕΔΗΛΩΣΕΝ ΗΔΗ ΤΗΝ ΑΝΤΙΣΤΑΣΙΝ ΤΟΥ, ΔΕΝ ΘΑ ΕΔΕΧΕΤΟ ΠΟΤΕ ΤΗΝ ΠΡΟΣΑΡΤΗΣΙΝ ΑΥΤΗΝ. ΔΕΝ ΘΑ ΥΠΕΚΥΠΤΕ ΠΑΡΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΒΙΑΝ. ΔΗΛΑΔΗ ΚΑΤΟΠΙΝ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑΣ, ΤΗΝ ΟΠΟΙΑΝ ΘΑ ΗΤΟ ΑΔΥΝΑΤΟΝ ΝΑ ΑΝΑΛΑΒΗ Η ΕΛΛΑΣ ΜΟΝΗ ΜΕ ΠΙΘΑΝΟΤΗΤΑΣ ΕΠΙΤΥΧΙΑΣ**».

Υστερα από αυτό η θέση του Ελ. Βενιζέλου γινόταν δύσκολη. Ζήτησε να παρουσιαστεί στο Ανώτατο Συμβούλιο και επετέθη με τη γνωστή βιαιότητά του κατά του πορίσματος της ανακριτικής επιτρο-

πής και δήλωσε ότι το θεωρεί άκυρο.

Κατά τη συζήτηση που επακολουθεί ο Κλεμανσώ ρώτησε τον Άγγλο αντιπρόσωπο στην ανακριτική επιτροπή αν ήταν ισχυρές οι τουρκικές δυνάμεις. Ο στρατηγός Μπλις απάντησε κατά τα σχετικά πρακτικά:

«Αι Τουρκικαί συμμαχίαι δεν έχουν ίσως πολλήν συνοχήν, ούτε μεγάλας επιθετικάς ικανότητας. Το εθνικιστικόν όμως κίνημα των Τούρκων αποτελεί υπόθεσιν σοβαράν και θα ήτο ικανόν να σταματήσει κάθε προχώρησιν στρατιωτικών δυνάμεων εντός της Μ. Ασίας. ΕΚΤΟΣ ΕΑΝ ΕΠΡΟΚΕΙΤΟ ΠΕΡΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΚΛΙΜΑΚΟΣ».

Κατά την ίδια πηγή ο Ελ. Βενιζέλος σηκώθηκε και είπε:

«- ΣΑΣ ΒΕΒΑΙΩ ΟΤΙ ΔΕΝ ΥΠΑΡΧΕΙ ΤΟΙΟΥΤΟΝ ΖΗΤΗΜΑ».

Ο Κλεμανσώ όμως δεν άφησε αναπάντητη τη διακοπή του Βενιζέλου.

«- Οι Έλληνες, είπε, έκαναν ακριθώς αυτό. Έλαβον μίαν εντολήν, αλλά δεν έμειναν εντός αυτής. Τι θα συνέβαινεν αν αι Τουρκικαί επιθέσεις ηύξανον εις έκτασιν; Θα ήσαν χωρίς την υποστήριξιν των συμμάχων οι Έλληνες εις θέσιν να κάμουν την στρατιωτικήν και οικονομικήν προσπάθειαν, που εχρειάζετο διά να ειρηνεύση η χώρα εντελώς;»

Ο Έλληνας πρωθυπουργός, που δεν κατάθεσε τα όπλα, απάντησε:

«Όσον το ζήτημα παρελκύεται, τόσον αι οικονομικαί δυσκολίαι αυξάνουν διά την Ελλάδα. Διαθέτω 325.000 άνδρας, δηλαδή δύναμιν ανωτέραν από εκείνην που είχα την στιγμήν της ανακωχής. ΜΕ ΤΗΝ ΔΥΝΑΜΙΝ ΑΥΤΗΝ ΕΙΜΑΙ ΕΙΣ ΘΕΣΙΝ ΝΑ ΚΑΤΑΛΑΒΩ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑΝ, ΑΝ Η ΔΙΑΣΚΕΨΙΣ ΜΕ ΕΠΕΦΟΡΤΙΖΕ ΝΑ ΤΟ ΚΑΜΩ».

Ο Κλεμανσώ διέκοψε το Βενιζέλο και του παρετήρησε ότι διαφορετικά τίθεται τώρα το ζήτημα, αλλ' ο Έλληνας πρωθυπουργός επέμεινε πεισματικά στην ιδέα του και απάντησε στον Κλεμανσώ τα εξής:

«- ΜΕ 12 ΜΕΡΑΡΧΙΑΣ ΑΠΕΝΑΝΤΙ 70.000 ΑΝΔΡΩΝ ΤΟΥ ΚΕΜΑΛ, ΔΕΝ ΕΧΩ ΤΙΠΟΤΕ ΝΑ ΦΟΒΗΘΩ».

Και πάλι η ίδια αισιοδοξία, η ίδια αυτοπεποίθηση, ενώ τα γεγονότα παρουσιάζουν δυσάρεστα σημεία. Πιστός στην αποστολή του απαντά στον Κλεμανσώ, που παρατήρησε ότι τώρα τα σημεία είναι διάφορα, επαναλαμβάνει:

«– Με 12 Μεραρχίας απέναντι των 70.000 ανδρών του Κεμάλ δεν έχω τίποτε να φοβηθώ».

69. ΑΡΧΙΖΕΙ Η ΜΕΓΑΛΗ ΣΤΡΟΦΗ

Ο ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ αντιλαμβάνεται ότι το κλίμα είναι δυσμενές. Ξέρει ότι, αντίθετα προς τον αισιόδοξο Λούδ Τζωρτζ, η βρετανική στρατιωτική ηγεσία είχε κηρυχθεί κατά της ελληνικής παρουσίας στη Μικρασία. Στρατιωτικός παρατηρητής της εποχής σημειώνει:

«Ο στρατάρχης (στρατηγός τότε) σερ Χένρυ Ουίλσον, ο οποίος ως στρατιωτικός εμπειρογνώμων της Βρετανικής Κυβερνήσεως είχε κηρυχθεί απολύτως αντίθετος προς την επιχείρησιν και πριν αποφασισθή, κατ' επανάληψιν εις το ημερολόγιόν του την χαρακτηρίζει ως «MAD» (παράφρονα), «BAD» (κακήν) και «STUPID» (ηλιθίαν). Είναι αυστηρότατος εις την επίκρισιν της τηρηθείσης μυστικότητος απέναντι των Ιταλών, οι οποίοι δεν εγνώριζον –ως λέγει– επισήμως τίποτε, όταν αι ελληνικάί αρχαί είχαν ήδη εύρει τα μεταγωγικά πλοία και επιβιβάσει επ' αυτών το αποβατικόν Σώμα. Ουδέ θεωρεί ολιγώτερον άτοπον την παρά τας διαμαρτυρίας των στρατιωτικών των συμβούλων απόφασιν των τριών να μην ειδοποιήσουν τους Τούρκους, παρά 12 μόνον ώρας προ της αποβάσεως των ελληνικών δυνάμεων».

Πρέπει όμως στο σημείο αυτό να υπογραμμισθεί το γεγονός ότι η ελληνική απόβαση στη Σμύρνη έγινε με ορισμένους περιοριστικούς όρους. Ενώ οι Τούρκοι, πέρα από την ελληνική ζώνη, αναδιοργάνωναν τις δυνάμεις τους, οι Έλληνες δεν είχαν το δικαίωμα να τους επιτεθούν πέραν ενός ορίου. Αλλά το κυριότερο συμμαχικό λάθος ήταν το εξής:

Ολόκληρος ο οπλισμός της Τουρκίας βρισκόταν στη Μικρασία. Οι σύμμαχοι αρκέστηκαν να καταλάβουν την Κωνσταντινούπολη και τα Στενά και έστειλαν Βρετανούς, κυρίως, αξιωματικούς να σφραγίσουν τις αποθήκες πολεμικού υλικού. Και οι μεν σφραγίδες βρέθηκαν άθικτες, αλλά το υλικό δεν υπήρχε. Και το υλικό αποτέλεσε τον κύριο οπλισμό των τουρκικών δυνάμεων που αντιμετώπισαν τους Έλληνες.

Όλα αυτά τα πληροφορείται ο Βενιζέλος και δίκαια αγανακτεί γιατί η ευθύνη βαρύνει αποκλειστικά τις συμμαχικές στρατιωτικές αρχές ελέγχου.

Κάτω από αυτό το πνεύμα στέλνει στα τέλη Ιουνίου την ακόλουθη επιστολή στο Γάλλο πρωθυπουργό Κλεμανσώ:

«Κύριε Πρόεδρε. Το Ανώτατον Συμβούλιον της Διασκέψεως καθώρισε τους όρους εκτάσεως της κατοχής, διά των οποίων εφεφορτίσθησαν τα ελληνικά στρατεύματα εν τη περιοχή της Σμύρνης, η δε κατοχή αυτή εκτείνεται ήδη προς Νότον μέχρι της Σιδηροδρομικής γραμμής Σμύρνης – Αϊδινίου, προς τα νοτιοανατολικά μέχρις Αϊδινίου – Ναζλή και προς τα βορειοανατολικά μέχρι των πόλεων Μαγνησίας και Κασσαμπά, προς βορράν μέχρι του Αϊβαλή και της Περγάμου. Τα ούτω προσδιορισθέντα όρια εις την ελληνικήν κατοχήν δεν επέτρεψαν εις τα ελληνικά στρατεύματα να καθέξωσι περίξ της κατεχομένης ζώνης τα στρατηγικά σημεία, ων η κατοχή είναι αναγκαία διά την τελεσφόρον προστασίαν των κατεχομένων περιφερειών ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΠΡΟΣΒΟΛΩΝ, ΑΣ ΟΡΓΑΝΟΥΣΙΝ ΤΟΥΡΚΙΚΑΙ ΔΥΝΑΜΕΙΣ. Αφ' ετέρου η Οθωμανική Κυβέρνησις λησμονούσας διά της ανακωχής επιβληθείσας αυτή υποχρεώσεις αφήκεν εις τας εν Μικρά Ασία κατεσπαρμένας δυνάμεις αυτής πάσαν ελευθερίαν όπως επαναλάβωσι τας εχθροπραξίας εναντίον του Ελληνικού στρατού. Έχω καθήκον, κύριε Πρόεδρε, να φέρω εις γνώσιν υμών ΤΑΣ ΑΝΗΣΥΧΗΤΙΚΑΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΣ, αίτινες περιήλθον προς εμέ ως προς τούτο...

»... Φαίνεται, τέλος, ενδεδειγμένον όπως ο αρχιστράτηγος διοικητής των συμμαχικών στρατευμάτων εν Κωνσταντινουπόλει καταγγείλη εις την Οθωμανικήν Κυβέρνησιν την παραβίασιν της ανακωχής, ης αποδεικνύονται ένοχοι αι στρατιωτικάί της δυνάμεις και προκαλέσει την σοβαρωτέραν προσοχήν αυτής επί της σημειουμένης καταστάσεως καθιστών αυτήν υπεύθυνον πάσης νέας περιπλοκής. Παρακαλώ υμάς κ. Πρόεδρε όπως ευαρεστηθήτε να υποβάλλετε την παρούσαν έκθεσιν εις την ευμενή εξέτασιν του Ανωτάτου Συμβουλίου της Διασκέψεως και να μοι κάμητε την τιμήν να με καλέσητε ενώπιον αυτού όπως προφορικός εκθέσω τα αναφερόμενα εν τη εκθέσει.

Δέξασθε κ.τ.λ.

BENIZELΟΣ»

Η επιστολή συνοδεύεται και από ένα σημείωμα του Βενιζέλου που αναφέρει τα ακόλουθα:

«... Δεν πρόκειται περί εξεγέρσεως του τουρκικού πληθυσμού ή περί αντιδράσεως αυτού εναντίον των ελληνικών αρχών, αλλά επί αποπειράς χαρακτηριζομένης υπό εθνικιστικής αντιδράσεως, οργανουμένης υπ' αυτών τούτων των τουρκικών αρχών και ΛΑΜΒΑΝΟΥΣΗΣ ΥΛΙΚΑΣ ΚΑΙ ΗΘΙΚΑΣ ΕΝΘΑΡΡΥΝΣΕΙΣ ΕΚ ΞΕΝΙΚΩΝ ΠΗΓΩΝ... ότι ευρεία αντίδρασις οργανούται υπό την αιγίδα της Τουρκικής Κυβερνήσεως και διά της ωθήσεως ΕΤΕΡΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ, ΟΙΤΙΝΕΣ ΔΙΑΒΛΕΠΟΥΣΙ ΣΥΜΦΕΡΟΝ ΕΙΣ ΤΟ ΝΑ ΘΟΛΩΣΩΣΙ ΤΟ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΟΝ ΖΗΤΗΜΑ, όταν είδον ότι ο Ελληνικός στρατός ΕΙΧΕ ΔΕΜΕΝΑΣ ΤΑΣ ΧΕΙΡΑΣ διά της υποχρεώσεώς του να μην υπερβή και χάριν της ιδίας αυτού αμύνης έτι, περιορισμένα όρια. Πράγματι ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΣΤΡΑΤΕΥΜΑΤΑ ΕΤΕΘΗΣΑΝ ΕΝ ΑΝΕΥ ΟΜΟΙΟΥ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΟΥ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙ. Έλαβον εντολήν να καθέξωσι μίαν περιοχήν, αλλ' ώφειλον παθητικώς να θεώνται, εγγύτατα αυτών την οργάνωσιν και την συγκέντρωσιν των τουρκικών στρατευμάτων και τας κινήσεις των έτι, συμπεριλαμβανομένης και της χρήσεως των σιδηροδρόμων, οίτινες εν τούτοις ήσαν υπό τον έλεγχον συμμάχων αξιωματικών».

Τι εννοεί, άραγε ο Βενιζέλος με τη φράση ότι «οι Τούρκοι λαμβάνουν υλικάς και ηθικάς ενθαρρύνσεις εκ ξένων πηγών»; Έχει φαίνεται πληροφορηθεί ότι οι ιταλικές αρχικά, και οι γαλλικές κατόπιν, στρατιωτικές διοικήσεις προσφέρουν όπλα στους Τούρκους. Οι Ιταλοί από την περιοχή της Αττάλειας που κατάλαβαν και οι Γάλλοι από την Κιλικία.

Κάτω από την πίεση των πραγματικών αυτών γεγονότων ο Βενιζέλος ζητεί από τη Διάσκεψη όπως επεκταθεί η ελληνική ζώνη κατοχής, με το επιχείρημα ότι αν οι Τούρκοι αφήνοντο ελεύθεροι θα αποτελούσαν πραγματική απειλή. Όταν η Διάσκεψη αρνείται να επεκτείνει την ελληνική ζώνη, ο Βενιζέλος απογοητευμένος προτείνει κάποια συμπληρωματικά μέτρα, τα οποία παραπέμπονται στους πραγματογνώμονες, δηλαδή στις καλένδες.

Αλλά δεν είναι μόνο αυτά τα σημεία της μεταβολής της συμμαχικής πολιτικής απέναντι στην Ελλάδα. Οι ξένοι, και ιδίως οι Γάλλοι, όχι μόνο λησμονούν τις υπηρεσίες που τους πρόσφερε ο Βενιζέλος, αλλά ακόμα και ο Λούδ Τζωρτζ αποδέχεται αίτηση του Μεγάλου Βεζύρη της Τουρκίας να εμφανισθεί στη Διάσκεψη για να υποστηρίξει τις απόψεις του. Μόνο ο Αμερικανός πρόεδρος, ο οποίος, βέβαια, δεν

οφείλει τίποτε στο Βενιζέλο, εκφράζει ανησυχίες για τη στροφή αυτή.

Και δεν είναι η μόνη. Μεταξύ του Προέδρου της γαλλικής δημοκρατίας Πουανκαρέ και του Τούρκου διαδόχου ανταλλάσσονται θερμά τηλεγραφήματα, για τα οποία αγανακτεί και ο Λόυδ Τζωρτζ. Και σε επίμετρο οι Γάλλοι στέλνουν πολεμικό σκάφος για να μεταφέρει την τουρκική αντιπροσωπεία στη Διάσκεψη.

Πραγματικά οι Τούρκοι φτάνουν και συναντούν θερμή ατμόσφαιρα. Η αντιπροσωπεία τους αποδίδει τις ευθύνες για τη συμμετοχή στον πόλεμο εναντίον της Αντάντ στην τριμερή ηγεσία των Νεοτούρκων. Οι άλλοι Τούρκοι και ο Σουλτάνος τους είναι αθώοι του αίματος.

Οι Τούρκοι τότε αποθρασύνθηκαν. Ζήτησαν να τροποποιηθεί το σχέδιο Μπάλφουρ που δεν αναγνώριζε στην κυβέρνηση του Σουλτάνου την ικανότητα να κυβερνούν αλλόφυλους λαούς και κερδίζουν το ζήτημα. Και επειδή ενώπιον της Διασκέψεως υπήρχε το θέμα αναθέσεως της εντολής στις Ηνωμένες Πολιτείες της διακυβερνήσεως των τουρκικών εδαφών, ο Κλεμανσώ υποστηρίζει την τουρκική αντίθετη άποψη και ζητεί και πετυχαίνει την αναβολή του θέματος των τουρκικών εδαφών.

Στο ερώτημα γιατί συμβαίνουν όλα αυτά τα παράδοξα ο αντικειμενικός παρατηρητής απαντά ότι τα πάντα οφείλονται στο σκληρό αγγλογαλλικό ανταγωνισμό για την κυρίαρχη θέση στην Ανατολή. Οι Γάλλοι υποπεύονται το Λόυδ Τζωρτζ ότι επιδιώκει διά των Ελλήνων κάτι τέτοιο και ο Κλεμανσώ αντιδρά πεισματικά γιατί πολλά και μεγάλα γαλλικά συμφέροντα βρίσκονται στα τουρκικά εδάφη. Οι Σύμμαχοι, αφού κέρδισαν τον πόλεμο, αλληλοτρώνονται και θύμα του ανταγωνισμού αυτού είναι η Ελλάδα και όχι η Τουρκία, την οποία περιποιούνται ποικιλοτρόπως.

Μπροστά σ' αυτήν την κατάσταση ο Γάλλος πρωθυπουργός, ενεργώντας εξ ονόματος της Διασκέψεως, απευθύνει στον Έλληνα πρωθυπουργό το ακόλουθο έγγραφο:

«Η υπό των ελληνικών στρατευμάτων ΝΤΕ ΦΑΚΤΟ κατοχή της Σμύρνης και της περιοχής της ΑΠΟΦΑΣΙΣΘΕΙΣΑ ΜΟΝΟΝ ΕΝΕΚΑ ΤΗΣ ΥΠΑΡΞΕΩΣ ΩΡΙΣΜΕΝΩΝ ΣΥΝΘΗΚΩΝ ΔΕΝ ΗΤΟ ΙΚΑΝΗ ΝΑ ΔΗΜΙΟΥΡΓΗΣΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΔΙΑ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ . ΠΡΟΚΕΙΤΑΙ ΠΕΡΙ ΠΡΟΣΩΡΙΝΟΥ ΑΠΛΩΣ ΜΕΤΡΟΥ ΤΟ ΟΠΟΙΟΝ ΑΦΗΝΕ ΤΗΝ ΔΙΑΣΚΕΨΙΝ ΑΠΟΛΥΤΩΣ ΕΛΕΥΘΕΡΑΝ ΝΑ ΛΥΣΗ ΤΑ ΕΚ ΤΟΥ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ ΠΡΟΚΥΠΤΟΝΤΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

ΣΥΜΦΩΝΩΣ ΜΕ ΤΗΝ ΓΕΝΙΚΩΤΕΡΑΝ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΝ ΚΑΙ ΜΕ ΤΑΣ ΕΠΙΘΥΜΙΑΣ ΚΑΙ ΤΑ ΣΥΜΦΕΡΟΝΤΑ ΤΩΝ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΜΕΝΩΝ ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ».

Ο Ελ. Βενιζέλος σπεύδει να απαντήσει ότι πραγματικά αυτοί ήταν οι λόγοι της Ελληνικής παρουσίας στη Μικρασία και προσθέτει:

«Το Ανώτατον Συμβούλιον δεν ήτο δυνατόν να πλανηθή ως προς την ερμηνείαν που εδόθη εις αυτήν από τον λαόν της Ελλάδος. Αι Ελληνικαί διεκδικήσεις επί της Σμύρνης και της περιούχης της δεν ήσαν μόνον γνωσταί.

»Είχαν και επισήμως διατυπωθή εις την Διάσκεψιν, υποστηρικτή προ του Ανωτάτου Συμβουλίου και εγκριθή χωρίς επιφύλαξιν υπό της αρμοδίας επιτροπής. ΚΑΤΑΛΑΜΒΑΝΟΥΣΑ Η ΕΛΛΑΣ ΤΗΝ ΣΜΥΡΝΗΝ ΕΓΝΩΡΙΖΕΝ ΟΤΙ ΑΝ ΔΕΝ ΕΙΧΕ ΑΚΟΜΗ ΝΟΜΙΚΟΝ, ΕΙΧΕ ΤΟΥΛΑΧΙΣΤΟΝ ΗΘΙΚΟΝ ΤΙΤΛΟΝ ΝΑ ΤΟ ΚΑΜΗ. Δεν έστειλε τα στρατεύματά της ως εκτελεστικά απλώς όργανα εις χώραν ξένην, όπως τα είχε προηγουμένως στείλει εις την Ρωσίαν. Τα έστειλε ως όργανα ιδιαίτερώς ενδιαφερόμενα ΔΙΑ ΤΗΝ ΕΠΙΤΥΧΙΑΝ ΜΙΑΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΕΝΤΟΛΗΣ ΤΗΣ ΟΠΟΙΑΣ ΣΚΟΠΟΣ ΗΤΟ Η ΤΗΡΗΣΙΣ ΤΗΣ ΤΑΞΕΩΣ εις μίαν κατ' εξοχήν ελληνικήν χώραν. Επομένως, ΜΟΛΟΝΟΤΙ ΥΠΟ ΑΥΣΤΗΡΩΣ ΝΟΜΙΚΗΝ ΑΠΟΨΙΝ Η ΚΑΤΟΧΗ ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ ΔΕΝ ΕΔΗΜΙΟΥΡΓΗΣΕ ΝΕΟΝ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΔΙΚΑΙΩΜΑ, εδημιούργησε νέαν πραγματικήν κατάστασιν, η οποία επέβαλε το να ληφθή υπ' όψιν. Και αν η κατοχή δεν ηύξησε τους επί της Σμύρνης τίτλους που είχαν η Ελλάς – τίτλους αναγνωρισθέντας και από την επιτροπήν των ελληνικών διεκδικήσεων – επεκύρωσε πάντως αυτούς και ενίσχυσε ΤΗΝ ΕΠΙ ΤΗΝ ΤΕΛΙΚΗΝ ΑΠΟΦΑΣΙΝ ΤΗΣ ΔΙΑΣΚΕΨΕΩΣ ΕΜΠΙΣΤΟΣΥΝΗΝ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ.

ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ»

Η απάντηση του Κλεμανσώ είναι καταπέλτης.

«Παρίσιοι, 18 Νοεμβρίου 1919.

»Κύριε Πρόεδρε, το Ανώτατον Συμβούλιον έλαβε γνώσιν της υμετέρας επιστολής της 15ης Νοεμβρίου, απαντώσης εις ανακοίνωσιν, ήτις εγένετο υμίν, αφού το Συμβούλιον ήκουσε την ανάγνωσιν της εκθέσεως της ανακριτικής επιτροπής της Σμύρνης και τας επεξηγήσεις ας ευηρεστήθητε να δώσητε επί του προκειμένου.

»ΕΧΩ ΤΗΝ ΤΙΜΗΝ ΝΑ ΣΑΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΩ ΟΤΙ ΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ ΕΚΡΙΝΕΝ ΟΤΙ ΑΙ ΕΝΤΥΠΩΣΕΙΣ ΑΣ ΕΚΦΡΑΖΕΤΕ ΕΝ ΣΧΕΣΕΙ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΚΑΤΟΧΗΝ ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ, ΚΑΤ' ΟΥΔΕΝ ΤΡΟΠΟΠΟΙΟΥΣΙ ΤΗΝ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΑΝΩΤΑΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΓΕΝΟΜΕΝΗΝ ΔΗΛΩΣΙΝ ΕΠΙ ΤΟΥ ΠΡΟΣΩΡΙΝΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ. ΕΙΔΟΠΟΙΗΘΗΤΕ ΚΑΤΗΓΟΡΗΜΑΤΙΚΩΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΣΤΙΓΜΗΝ ΚΑΘ' ΗΝ ΕΛΗΦΘΗ Η ΑΠΟΦΑΣΙΣ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΩΝ ΤΕΣΣΑΡΩΝ.

»ΕΙΣ ΜΟΝΗΝ ΤΗΝ ΔΙΑΣΚΕΨΙΝ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ ΑΠΟΚΕΙΤΑΙ ΝΑ ΑΠΟΦΑΣΙΣΗ ΟΤΑΝ ΘΑ ΜΕΛΕΤΗΘΗ ΠΑΡ' ΑΥΤΗΣ ΤΟ ΣΥΝΟΛΟΝ ΤΟΥ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ ΟΠΟΙΑ ΤΙΣ ΘΑ ΕΙΝΑΙ Η ΤΥΧΗ ΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΧΩΡΩΝ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΑΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ.

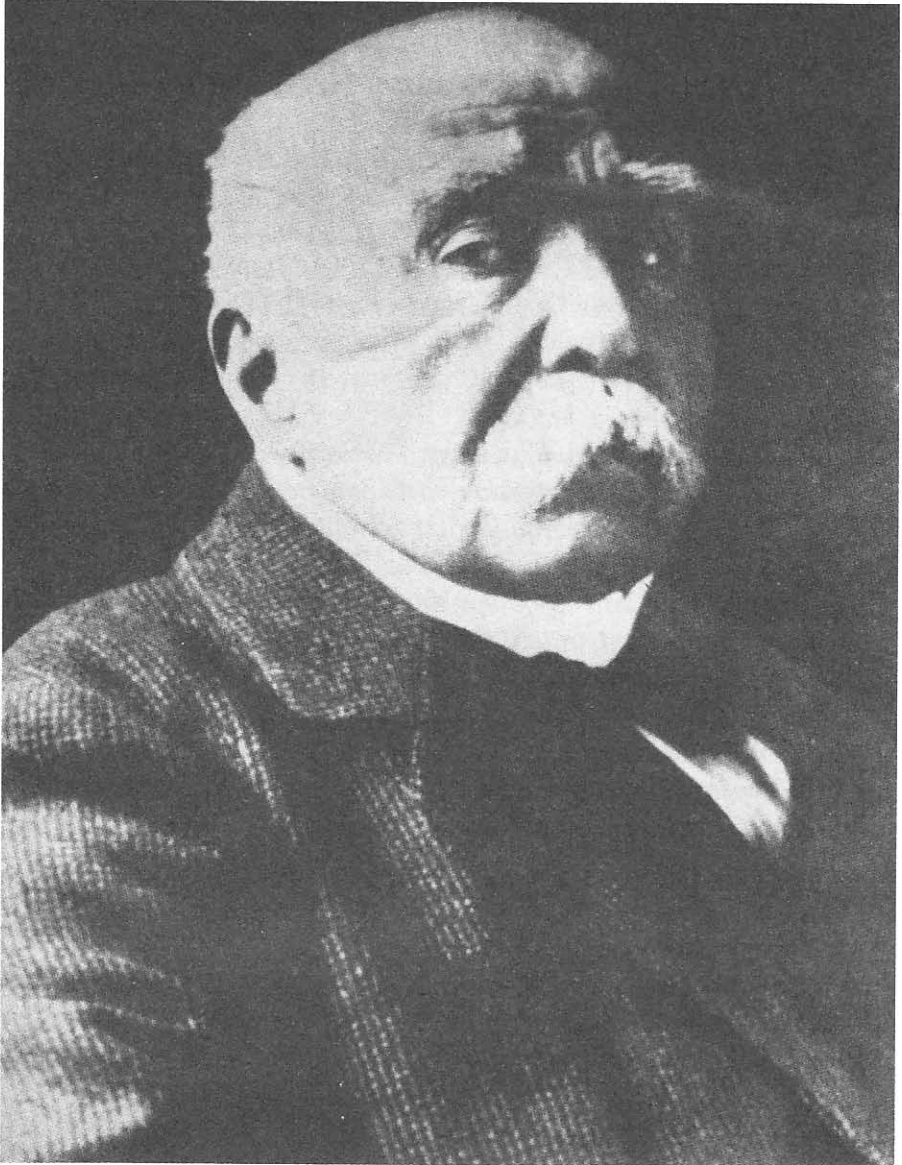
Δέξασθε κλπ.

Γ. ΚΛΕΜΑΝΣΩ»

Ο Βενιζέλος αντιδρά με μια επιστολή που αναφέρει μεταξύ άλλων:

«Αλλά κρίνω αναγκαίον να βεβαιώσω ότι το αναφερόμενον εν αυτή ότι: "ειδοποιήθην κατηγορηματικώς και κατά την στιγμήν καθ' ην ελήφθη η απόφασις υπό του Συμβουλίου των Τεσσάρων, περί του προσωρινού χαρακτήρος της κατοχής της Σμύρνης", δεν είναι ακριβές. Ότε ο κ. Λούδ Τζωρτζ μοι ανεκοίνωσε πρώτος την απόφασιν ταύτην, ουδένα λόγον μοι έκαμε περί της προσωρινότητας αυτής και ότι ότε κατ' επανάληψιν εκλήθην ενώπιον των κ. Κλεμανσώ, Λούδ Τζωρτζ και Ουίλσον, διά να συζητήσωμεν περί της εκτελέσεως της κατοχής, ουδείς λόγος εγένετο περί προσωρινότητας».

Ο Κλεμανσώ

9

Θεμελιώδης μεταβολή

70. ΜΕ ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ Η ΕΛΛΑΔΑ ΠΡΟΧΩΡΕΙ

ΔΥΣΤΥΧΩΣ για την Ελλάδα οι διαθέσεις των Συμμάχων απέναντι του Βενιζέλου φαίνονται τώρα ελάχιστα φιλικές αναφορικά προς το θέμα της Μικρασίας. Ιδιαίτερα οι Γάλλοι, που για χάρη τους ο Βενιζέλος δίχασε την πατρίδα του και αποδύθηκε σε τεράστιο αγώνα, αποβάλλουν το προσωπείο, τώρα που δεν τον χρειάζονται. Η τραγική αυτή εξέλιξη αποδεικνύεται κυρίως στις 25 Φεβρουαρίου 1920, όταν ο πρωθυπουργός βαθύτατα απογοητευμένος, στέλνει το ακόλουθο υπ' αριθμ. 11453 τηλεγράφημα προς το υπουργείο των Εξωτερικών:

«Σήμεραρον πρωϊαν είδον Γάλλον πρωθυπουργόν. Αλλ' εύρον αυτόν ΑΝΕΝΔΟΤΟΝ, προβάλλοντα ασύστατα όλως επιχειρήματα, ων κυριώτατον ήτο ότι πρέπει να διατυπωθώσιν όροι ειρήνης, ούτως ώστε να δύναται να υπογράψη αυτούς η Τουρκία. ΔΙΟΤΙ η ΓΑΛΛΙΑ ΔΕΝ ΘΑ ΗΤΟ ΔΙΑΤΕΘΕΙΜΕΝΗ ΝΑ ΕΠΑΝΑΛΑΒΗ ΠΟΛΕΜΟΝ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ, διά το ζήτημα τούτο. Απήντησα ότι ΟΥΔΕΠΟΤΕ ΔΙΕΝΟΗΘΗΝ ΝΑ ΖΗΤΗΣΩ ΤΟΙΑΥΤΗΝ ΣΥΝΔΡΟΜΗΝ, ΠΑΡΕΤΗΡΗΣΑ ΔΕ ΟΤΙ Η ΕΛΛΑΣ ΔΙΑ ΤΟΥ ΕΝ ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ ΣΤΡΑΤΟΥ ΤΗΣ ΟΧΙ ΜΟΝΟΝ ΤΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΑΣ ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΕΙΣ ΔΥΝΑΤΑΙ ΝΑ ΕΠΙΒΑΛΗ, ΑΛΛ' ΕΙΝΑΙ ΚΑΙ Ο ΚΥΡΙΩΤΕΡΟΣ ΠΑΡΑΓΩΝ ΕΠΙΒΟΛΗΣ ΠΑΝΤΩΝ ΤΩΝ ΟΡΩΝ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ.
BENIZEΛΟΣ»

Οι γαλλικές διαθέσεις τον ανησυχούν. Συνεχίζει την προσπάθειά

του, χωρίς αποτέλεσμα και μετά ένα μήνα, στις 23 Μαρτίου, τηλεγραφέι προς το υπουργείο των Εξωτερικών:

«Αι διαθέσεις της Γαλλικής Κυβερνήσεως, όσον αφορά τα ελληνικά ζητήματα ΚΑΘΙΣΤΑΝΤΑΙ ΟΣΗΜΕΡΑΙ ΑΝΗΣΥΧΗΤΙΚΩΤΕΡΑΙ. Βέβαιον είναι ότι επιβολή αποφασισθέντων όρων συνθήκης και ειρήνης εις Τουρκίαν, θα συναντήση σοβαράν αντίστασιν. Γάλλος πρωθυπουργός επρότεινεν αναθεώρησιν αποφάσεων Ανωτάτου Συμβουλίου ως προς όρους ειρήνης. Πρότασις αύτη απεκρούσθη υπό Άγγλων. Αλλά τρέχουμεν τον κίνδυνον καθ' όλην την διάρκειαν των διαπραγματεύσεων μετά Τουρκίας ΝΑ ΕΧΩΜΕΝ ΤΗΝ ΓΑΛΛΙΑΝ ΑΝΤΙΠΡΑΤΤΟΥΣΑΝ ΕΙΣ ΣΥΜΦΕΡΟΝΤΑ ΜΑΣ. ΔΙΟΤΙ ΣΗΜΕΡΙΝΟΣ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΣ ΤΗΣ ΥΦΙΣΤΑΤΑΙ ΔΥΣΤΥΧΩΣ ΕΠΙΔΡΑΣΙΝ ΧΡΗΜΑΤΙΣΤΙΚΩΝ ΚΥΚΛΩΝ... Είναι τόσον καταφόρος μωρά η πολιτική ήτις τείνει να αποξενωθή της φιλίας της Ελλάδος, ήτις είναι δύναμις ευρισκομένη εις το στάδιον της ανερχομένης ακμής της διά να στηριχθή επί της πλέον παρά αμφιβόλου φιλίας δυνάμεως αθεραπεύτως καταρρευούσης, οία η Τουρκία.

ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ»

Παράλληλα έχει ήδη στείλει στις 19 Μαρτίου άλλο τηλεγράφημα που αφορά τις διαθέσεις της βρετανικής πλευράς. Είναι και αυτό απογοητευτικό και αποτελεί διαπίστωση της αγνωμοσύνης των ξένων προς τον Ελ. Βενιζέλο.

Αναφέρει λοιπόν το τηλεγράφημα αυτό τα ακόλουθα:

«Σήμερον εκλήθην υπό υπουργού Στρατιωτικών, όστις παρόντος και του Στρατάρχου Ουϊλσον, Αρχηγού του Επιτελείου, μοι είπε τα εξής: "Ο Πρωθυπουργός μου ανέθεσεν ίνα ίδω υμάς διά να σας ερωτήσω αν ήσθε διατεθειμένος εν περιπτώσει αρνήσεως της Τουρκίας, όπως αποδεχθή τους όρους της ειρήνης, νά ΕΠΙΒΑΛΗΤΕ ΑΥΤΟΥΣ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΩΣ, όσον αφορά τα ενδιαφέροντα υμάς τμήματα Θράκης και Μικράς Ασίας. Ο Πρωθυπουργός επιθυμεί να γνωρίζητε ότι ΑΙ ΠΟΛΛΑΠΛΑΙ ΥΠΟΧΡΕΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΓΓΛΙΑΣ ΔΕΝ ΤΗ ΕΠΙΤΡΕΠΟΥΣΙΝ ΝΑ ΔΙΑΘΕΣΗ ΣΤΡΑΤΟΝ, ΟΥΤΕ ΕΙΣ ΘΡΑΚΗΝ, ΟΥΤΕ ΕΙΣ ΤΟ ΕΠΙΔΙΚΑΖΟΜΕΝΟΝ ΥΜΙΝ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ...". Ο κ. Υπουργός αφήκε να εννοηθή ΟΤΙ ΔΕΝ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΥΠΟΛΟΓΙΖΩΜΕΝ ΤΗΝ ΣΥΜΠΡΑΞΙΝ ΕΚ ΜΕΡΟΥΣ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΑΣ ΚΑΙ ΙΤΑΛΙΑΣ. Απήντησα ότι ΑΝΑ-

ΛΑΜΒΑΝΟΜΕΝ ΟΣΟΝ ΑΦΟΡΑ ΤΑ ΕΠΙΔΙΚΑΖΟΜΕΝΑ ΗΜΙΝ ΜΕΡΗ ΤΗΝ ΕΠΙΒΟΛΗΝ ΤΩΝ ΟΡΩΝ ΤΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ. Δεν είναι ανάγκη να εξηγήσω ότι πρόκειται περί Αγγλοελληνικής συμπράξεως προς επιβολήν των όρων της ειρήνης. Υπουργός Στρατιωτικών ειδικεύων ότι δεν πρέπει να ζητήσωμεν εις άνδρας συνδρομήν διά τα επιδικαζόμενα ημίν μέρη, προσέθηκεν ότι είναι διατεθειμένος να μας χορηγήση όλα τα υλικά αναγκαίου πολέμου.

ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ»

Αλλά ποιες ήταν οι αγγλικές διαθέσεις το αποκαλύπτει ο ίδιος ο Ουίνστον Τσώρτσιλ στο σύγγραμμά του «Η παγκόσμια κρίση», που κυκλοφόρησε μετά το τέλος του πρώτου παγκόσμιου πολέμου. Γράφει λοιπόν στο βιβλίο του, αναφερόμενος στην ελληνική παρουσία στη Μικρασία τα εξής:

«Ο Βενιζέλος (ισχυριζόμενος ότι προέβη εις την απόβασιν της Σμύρνης) ΔΕΝ ΔΥΝΑΤΑΙ ΝΑ ΕΠΙΚΑΛΕΣΘΗ ΟΤΙ ΗΤΟ ΑΘΩΟΣ. Μόνον αυτός είχε τα αναγκαία μέσα δράσεως, διότι Βρεταννοί, Γάλλοι, Αμερικανοί δεν θα έστελλον ποτέ τίποτε άλλο παρά συμβολικά τινά τμήματα. Τήν 15ην Μαΐου ΠΑΡΑ ΤΑΣ ΠΡΟΕΙΔΟΠΟΙΗΣΕΙΣ και τας διαμαρτυρίας των Άγγλων υπουργών Εξωτερικών και Πολέμου 20.000 Έλληνες υπό την προστασίαν του πυρός ναυτικής μοίρας απεβιβάσθησαν εις την Σμύρνην. ΣΗΜΕΡΟΝ ΑΚΟΜΗ ΜΟΥ ΕΙΝΑΙ ΑΔΥΝΑΤΟΝ ΝΑ ΕΝΝΟΗΣΩ ΠΩΣ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙΩΠΗΣ ΕΝΟΣ ΟΥΪΛΣΩΝ, ΕΝΟΣ ΛΟΥΔ ΤΖΩΡΤΖ, ΕΝΟΣ ΚΛΕΜΑΝΣΩ, ΕΝΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ, ΤΟΣΟΝ ΥΨΗΛΑ ΥΠΕΡΑΝΩ ΤΩΝ ΑΛΛΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΟΙ, ΩΔΗΓΗΘΗΣΑΝ ΕΙΣ ΜΙΑΝ ΑΠΟΦΑΣΙΝ ΤΟΣΟΝ ΜΟΙΡΑΙΩΣ ΑΠΕΡΙΣΚΕΠΤΟΝ».

Και αναφερόμενος στο αίμα που έβαψε την ελληνική απόβαση στη Σμύρνη ο Τσώρτσιλ προσθέτει:

«Θα απορήση κανείς, ίσως, διατί αποδίδω τόσην σημασίαν εις το επεισόδιον της ελληνικής αποβάσεως εις Σμύρνην. Αλλά η προσπάθειά μου συνίσταται να σημειώσω καλώς τα βήματα του Πεπρωμένου. Η ΑΠΟΒΑΣΙΣ ΕΚΕΙΝΗ ΑΠΕΤΕΛΕΣΕ ΚΑΜΠΗΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΩΝ ΛΑΩΝ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ».

Υπάρχει όμως και μια ελληνική αντικειμενική μαρτυρία. Οφείλεται στο στρατηγό Σπυρίδωνος και περιλαμβάνεται στο έργο του «Η Μικρασιατική εκστρατεία όπως την είδα». Ο Σπυρίδωνος υπηρετεί

σε ανώτατη θέση στη στρατιά, που βρίσκεται στην Ιωνία, είναι μάρτυρας των γεγονότων και γράφει:

«Ο Βενιζέλος παρακολουθών εις Παρισίους τας διασκέψεις του Ανωτάτου Συμβουλίου καθίστατο καθ' εκάστην εσπέραν δι' ειδικού τηλεγραφικού δελτίου ενήμερος της καταστάσεως εις Μικράν Ασίαν. Ούτω διαφωτιζόμενος ΔΙΕΒΛΕΠΕΝ ΑΣΦΑΛΩΣ ΟΤΙ ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ ΘΑ ΕΛΑΜΒΑΝΕ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ διότι η επιβολή των όρων της ειρήνης υπό των Άγγλων (αφοπλισμός, αποστράτευσις και παράδοσις του υλικού των Τούρκων), εβεβαιώθη ΟΤΙ ΕΙΧΕΝ ΕΝΤΕΛΩΣ ΠΑΡΑΜΕΛΗΘΗ. Η αντιζηλία Άγγλων και Γάλλων ανεγεννήθη. Αιρομένης της αυλαίας του δράματος προ του κυβερνήτου από των πρώτων ημερών της κατοχής ΔΙΕΦΑΙΝΕΤΟ ΚΑΘΑΡΑ ΤΟ ΒΑΡΑΘΡΟΝ ΠΡΟ ΤΟΥ ΟΠΟΙΟΥ ΗΓΕΙΤΟ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΥΛΗ. Προ της ούτω ΡΑΓΔΑΙΩΣ ΕΠΙΔΕΙΝΟΥΜΕΝΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ δύο οδοί ηνοιγοντο, ήτοι η ΑΜΕΣΟΣ ΑΝΑΚΛΗΣΙΣ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ, ή η ανάληψις του περαιτέρω έργου υφ' ολοκλήρου της δυνάμεως του ελληνικού στρατού εις τρόπον ώστε η ισχύς αυτού ΝΑ ΕΞΟΥΔΕΤΕΡΩΣΗ ΕΓΚΑΙΡΩΣ ΤΟ ΟΓΚΟΥΜΕΝΟΝ ΟΣΗΜΕΡΑΙ ΚΑΚΟΝ. Η στάγδην ενίσχυσις του εν Μικρά Ασία στρατού υπήρξεν η χειροτέρα λύσις».

Αλλά το κυριότερο πλήγμα για τις ελληνικές ελπίδες και επιδιώξεις υπήρξε η αποχώρηση του Κλεμανσώ απ' την προεδρία της γαλλικής κυβερνήσεως και η αντικατάστασή του από το Μιλλεράν. Αυτό αποκαλύπτεται αργότερα, όταν στη γαλλική Βουλή συζητείται η επικύρωση της συνθήκης της Λωζάνης. Τότε ο εισηγητής του θέματος Αλμπέρ Μιλώ δήλωσε προς το γαλλικό κοινοβούλιο σε στιγμή ειλικρίνειας:

«Η Γαλλική πολιτική ΕΠΑΝΗΛΘΕΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΑΤΡΟΠΑΡΑΔΟΤΟΝ ΑΥΤΗΣ ΦΙΛΟΤΟΥΡΚΙΚΗΝ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΙΝ ΑΜΑ ΤΗ ΠΤΩΣΕΙ ΤΟΥ κ. ΚΛΕΜΑΝΣΩ και ΤΗ ΑΝΟΔΩ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΡΧΗΝ ΤΟΥ κ. ΜΙΛΛΕΡΑΝ. Η Αγγλία ευρίσκετο εν απολύτω υλική αδυναμία να υποστηρίξη την πολιτικήν της, ήτις εσκοπέυε να εγκαθιδρύση την αγγλικήν κυριαρχίαν από του Αιγαίου μέχρι των Ινδιών και από Καυκάσου μέχρι της Ερυθράς Θαλάσσης. Τότε ήρχισεν μία νέα περίοδος. Η Γαλλική πολιτική ΔΙΕΙΔΕ ΤΟΝ ΚΙΝΔΥΝΟΝ ὅστις παρουσιάζετο και ότι ΕΠΕΒΑΛΛΕΤΟ ΝΑ ΘΕΣΕΙ ΦΡΑΓΜΟΝ ΕΙΣ ΤΟΙΟΥΤΟΥ ΕΙΔΟΥΣ ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ. Οφείλω να είπω ότι αι πρώται λέξεις,

αίτινες ελέχθησαν, υποστηρίζουσαι να φεισθώμεν της Τουρκίας, **ΕΛΕΧΘΗΣΑΝ ΥΠΟ ΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΓΑΛΛΙΚΩΝ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΝ**».

Παρ' όλες αυτές τις αντιδράσεις, στη Διάσκεψη που συνήλθε στη Βουλώνη, γίνεται δεκτό το ελληνικό αίτημα να επεκταθεί η κατοχή στη Μικρασία με καθορισμένα όρια, οπότε η προέλαση συνεχίζεται και φτάνει μέχρι την Προύσσα, η οποία καταλαμβάνεται, αντίθετα προς το γεγονός ότι η ενέργεια αυτή υπερβαίνει τα τεθέντα όρια. Τούτο προκάλεσε την οργή του Βενιζέλου που την εξέφρασε προς τον αρχιστράτηγο Λ. Παρασκευόπουλο, αλλά ήταν πια αργά. Το γεγονός είχε συντελεστεί και τέλος η μοιραία αυτή προέλαση στα ενδότερα της Μικρασίας τερματίζεται στη φάση αυτών των ελληνικών στρατιωτικών επιχειρήσεων.

71. ΓΡΑΜΜΑΤΙΟ ΑΚΑΛΥΠΤΟ Η ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΩΝ ΣΕΒΡΩΝ

ΠΑΡΑ τις δύσκολες συνθήκες ο Βενιζέλος, που βρίσκεται πάντα μεταξύ Παρισιού και Λονδίνου, συνεχίζει τις ενέργειές του. Από τη βρετανική πρωτεύουσα τηλεγραφεί στις 15 Ιουνίου 1920 τα εξής, καθόλου ενθαρρυντικά για τις αγγλικές διαθέσεις:

«Έφθασα εις Λονδίνον χθες εσπέρας, κληθείς δε μετέβην μετά ημίσειαν ώραν παρά τω Άγγλω Πρωθυπουργώ. Μοι εξέφρασεν ούτος την χαράν του ότι ήλθα από τούδε. ΔΙΟΤΙ ΕΙΝΑΙ ΑΝΑΓΚΗ ΕΓΚΑΙΡΩΣ ΝΑ ΜΕΛΕΤΗΘΟΥΝ ΤΑ ΜΕΣΑ ΕΠΙΒΟΛΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ ΕΙΣ ΤΟΥΡΚΙΑΝ εν περιπτώσει αρνήσεως αυτής να υπογράψη ή αδυναμίας να εκτελέση αυτήν. Προσέθηκεν ότι η μεν Ιταλία πρέπει να μην υπολογιζήται περαιτέρω, διότι ου μόνον δεν θα συντρέξη εις επιβολήν συνθήκης, ΑΛΛΑ ΚΑΙ ΘΑ ΧΑΡΗ ΑΝ ΜΗΝ ΕΚΤΕΛΕΣΘΗ ΑΥΤΗ, πιθανώς δε και χωρίς να εκτεθή ΝΑ ΩΘΗΣΗ ΤΟΥΣ ΤΟΥΡΚΟΥΣ ΕΙΣ ΑΡΝΗΣΙΝ. Ο κ. Μιλλεράν είναι ειλικρινής, αλλ' η εν Γαλλία κοινή γνώμη δυσκόλως θα εδέχετο αποστολήν νέου στρατού εις την Τουρκίαν προς επιβολήν όρων συνθήκης. Και αυτός δε ο Άγγλος πρωθυπουργός ΕΥΡΙΣΚΕΤΑΙ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΔΥ-

ΣΧΕΡΕΙΩΝ, προερχομένων εξ Υπουργείου Εξωτερικών και Στρατιωτικών κύκλων, οίτινες τελευταίως ιδίως ΕΜΠΝΕΟΝΤΑΙ ΑΚΟΜΗ ΑΠΟ ΤΟΥΡΚΙΚΟΝ ΠΝΕΥΜΑ και είχαν τας προ πεντηκονταετίας αντιλήψεις Δισραέλι όσον αφορά την Τουρκίαν. Με ηρώτησεν επομένως αν η Ελλάς έχη την θέλησιν ΝΑ ΚΑΜΗ ΤΗΝ ΑΝΑΓΚΑΙΑΝ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗΝ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑΝ ΔΙΑ ΤΗΝ ΕΠΙΒΟΛΗΝ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ ΚΑΙ ΑΝ ΝΟΜΙΖΩ ΟΤΙ ΕΧΕΙ ΚΑΙ ΤΗΝ ΔΥΝΑΜΙΝ, αν δηλαδή κρίνω όπως και αυτός την δύναμιν της Τουρκικής αντιστάσεως ΟΧΙ ΣΟΒΑΡΑΝ. Απήντησα ΧΩΡΙΣ ΝΑ ΔΕΙΞΩ ΕΝΔΟΙΑΣΜΟΝ ΤΙΝΑ ΟΤΙ Η ΕΛΛΑΣ ΕΧΕΙ ΤΗΝ ΑΝΑΓΚΑΙΑΝ ΔΥΝΑΜΙΝ, ότι δε πιστεύω ότι θα δείξη και την θέλησιν να κάμη την αναγκαίαν προσπάθειαν, εφ' όσον θα συνειργάζετο προς τούτο μετά των δύο δυτικών δυνάμεων ή τουλάχιστον της Αγγλίας. Με παρεκάλεσε τότε να ίδω τον Υπουργόν των Στρατιωτικών διά να του ομιλήσω εν τω πνεύματι τούτω ΚΑΙ ΤΟΝ ΠΕΙΣΩ ΟΤΙ ΤΟ ΑΓΓΛΙΚΟΝ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟΝ ΥΠΕΡΤΙΜΑ ΤΗΝ ΔΥΝΑΜΙΝ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΕΩΣ. Γνωρίζετε ότι εξ Ελλάδος ανεχώρησα την φοράν ταύτην ΜΕ ΗΘΙΚΟΝ ΚΛΟΝΙΣΜΕΝΟΝ.

ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ»

Στις 23 Ιουνίου και ενώ πρόκειται να καταρτιστεί η συνθήκη της ειρήνης με την Τουρκία, ο Βενιζέλος, μετά τις επαφές που είχε με το Βρετανό πρωθυπουργό, μεταδίδει προς το υπουργείο Εξωτερικών μεταξύ άλλων τα εξής:

«Εφ' όσον, όμως, ο Άγγλος πρωθυπουργός είναι αποφασισμένος να επιβάλη την συνεργασίαν μετά της Ελλάδος την ειρήνην εις την Τουρκίαν, ανακτώ πάλιν αισιοδοξίαν μου ΚΑΙ ΠΙΣΤΕΥΩ ΟΤΙ ΟΤΑΝ ΕΚΘΕΣΩ ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ ΩΣ ΕΧΟΥΝ ΕΙΣ ΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΛΑΟΝ, ούτος θα δεχθή να καταβάλη την αναγκαίαν προσπάθειαν διά την ολοκληρωτικήν περίπου εθνικήν του αποκατάστασιν».

Μετά τη Διάσκεψη της Βουλώνης ο Βενιζέλος τηλεγραφεί τα ακόλουθα βαρυσήμαντα αποτελέσματα των επαφών του με τη βρετανική κυβέρνηση:

«Το ζήτημα εάν μετά τας εις Ισμίτ και Δαρδανέλλια επιτυχίας Μουσταφά Κεμάλ, πρέπει να κάμωμεν σοβαράς παραχωρήσεις εις την Τουρκίαν διά να επιτύχωμεν την υπογραφήν και εκτέλεσιν της ειρήνης ή εάν έπρεπε να επιμείνωμεν εις διατυπω-

θέντας όρους, αναλαμβάνοντες **ΕΝ ΑΝΑΓΚΗ ΔΙΑ ΤΗΣ ΒΙΑΣ ΤΗΝ ΕΠΙΒΟΛΗΝ ΑΥΤΩΝ** ετέθη εν Βουλώνη. Και οι μεν Γάλλοι και οι Ιταλοί έτεινον εις την πρώτην λύσιν και αυτοί δε οι αγγλικοί στρατιωτικοί κύκλοι, εν μέρει δε και ο Άγγλος υπουργός των Στρατιωτικών εξετίμων την δύναμιν του Μουσταφά Κεμάλ ανωτέραν της πραγματικής **ΚΑΙ ΕΚΛΙΝΟΝ ΥΠΕΡ ΕΛΑΦΡΩΣΕΩΝ ΟΡΩΝ ΕΙΡΗΝΗΣ**. Και αυτός ο Λούδ Τζωρτζ συναισθανόμενος ότι η Αγγλική κοινή γνώμη δεν θα έστεργεν εις την αποστολήν νέου στρατού εν Τουρκία προς επανάληψιν του πολέμου **ΗΤΟ ΔΙΑΤΕΘΕΙΜΕΝΟΣ ΝΑ ΕΛΑΤΤΩΣΗ ΟΥΣΙΩΔΩΣ ΤΑ ΛΗΦΘΕΝΤΑ ΜΕΤΡΑ** συμπεριλαμβανομένων των αφορώντων την προστασίαν των Χριστιανών εν Τουρκία, καθώς και την αυστηρότητα των όρων.

»Κατά το κρίσιμον τούτο σημείον της εθνικής μας ιστορίας **ΑΦΟΥ ΥΠΕΛΟΓΙΣΑ ΠΑΣΑΣ ΤΑΣ ΠΕΡΙΣΤΑΣΕΙΣ** εδήλωσα προς τον κ. Λούδ Τζωρτζ ότι **ΑΝΕΛΑΜΒΑΝΑ ΤΟΥΣ ΑΓΓΛΟΥΣ ΕΙΣ ΝΙΚΟΜΗΔΕΙΑΝ ΔΙΑ ΜΙΑΣ ΜΕΡΑΡΧΙΑΣ, ΑΛΛΑ ΚΑΙ ΝΑ ΣΥΝΤΡΙΨΩ ΔΙΑ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ ΜΑΣ ΤΟΝ ΣΤΡΑΤΟΝ ΤΟΥ ΚΕΜΑΛ ΟΣΤΙΣ ΕΥΡΙΣΚΕΤΑΙ ΕΝΩΠΙΟΝ ΜΟΥ ΚΑΙ ΝΑ ΕΞΑΣΦΑΛΙΣΩ ΟΛΗΝ ΤΗΝ ΠΑΡΑΛΙΑΝ ΤΟΥ ΜΑΡΜΑΡΑ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΕΠΙΔΡΟΜΩΝ ΤΟΥ ΚΕΜΑΛ**. Προσέθεσα ότι μετά τας επιτυχίας μας το γόητρον του Κεμάλ θα μειωθή και ότι η υπογραφή και η εκτέλεσις της συνθήκης της ειρήνης θα είναι αν όχι βέβαιαι, αλλά τουλάχιστον λίαν πιθαναί. **ΕΔΗΛΩΣΑ ΟΤΙ ΔΙΑ ΤΗΝ ΕΝΕΡΓΕΙΑΝ ΤΑΥΤΗΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΔΕΝ ΕΖΗΤΟΥΝ ΚΑΜΜΙΑΝ ΒΟΗΘΕΙΑΝ ΠΑΡΑ ΤΩΝ ΣΥΜΜΑΧΩΝ ΟΥΤΕ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΝ**. Αλλά διά να δυνηθώ να ζητήσω από τον Ελληνικόν Λαόν νέας προσπαθείας **ΕΙΝΑΙ ΑΝΑΓΚΗ ΝΑ ΑΠΟΦΑΣΙΣΘΗ Ο ΔΙΑΜΕΛΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ, Η ΟΠΟΙΑ ΘΑ ΠΕΡΙΩΡΙΖΕΤΟ ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΝΤΡΙΚΟΝ ΟΡΟΠΕΔΙΟΝ ΜΟΝΟΝ**. Κατώρθωσα να παραδεχθή ο κ. Λούδ Τζωρτζ τας προτάσεις μου ταύτας και χάρις εις αυτόν επετύχομεν την δοθείσαν εν Βουλώνη άδειαν.

ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ»

Η ανάληψη νέων βαρύτατων ευθυνών από την Ελλάδα, να προχωρήσει δηλαδή χωρίς συμμαχική βοήθεια, είναι επικίνδυνη, αλλά ο Βενιζέλος δεν συνηθίζει να υποχωρεί μπροστά στους κινδύνους. Και ο κίνδυνος είναι τώρα ότι οι Σύμμαχοι βλέπουν ότι η σουλτανική κυ-

βέρνηση της Κωνσταντινουπόλεως δεν αντιπροσωπεύει πια την παλιά Τουρκία. Η νέα Τουρκία εκπροσωπείται από το εθνικιστικό κίνημα του Μουσταφά Κεμάλ που, όπως απόδειξαν οι στρατιωτικές επιχειρήσεις, έχει ενισχυθεί και αποτελεί σοβαρό παράγοντα αντιστάσεως στην ελληνική εισβολή. Ο Κεμάλ, που είχε σταλεί σαν επιθεωρητής του στρατού, έχει υψώσει τη σημαία της αντιστάσεως ευθύς μετά την ελληνική απόβαση στη Μικρασία και έχει συγκεντρώσει υπολογίσιμες δυνάμεις με βάση την Άγκυρα.

Εκεί βρισκόταν η νέα Τουρκία του Κεμάλ, εκεί, στη Μικρασία συνέρχονταν τα εθνικά συμβούλια της Ερζερούμ και της Σεβάστειας και από εκεί έχει εξαπολυθεί το κήρυγμα της αδιάλλακτης στάσης της κεμαλικής Τουρκίας που συνοψίζεται στην ακόλουθη απόφαση:

«Ουδέποτε και κατ' ουδένα τρόπον θα δεχθώσιν οι Τούρκοι μείωσιν τινά της ανεξαρτησίας των. Δεν θα συναινέσωσιν όπως τμήμα τι οιονδήποτε θιλαετίου τινος, κατοικουμένου παρά Τούρκων, αποσπασθή της Αυτοκρατορίας. Δεν θα παραχωρήσωμεν ούτε σπιθαμήν εδάφους εις την Αρμενίαν ή εις ετέραν ξένην δύναμιν... και ωρκίσθημεν να εξακολουθήσωμεν την ένοπλον αντίστασιν μέχρις ολοκληρωτικής εκτελέσεως της αποφάσεως ταύτης».

Οι Σύμμαχοι αντιλαμβάνονται ότι μόνο με τη νέα Τουρκία μπορούν να συνομιλήσουν. Και καλούν στη Διάσκεψη τους εκπροσώπους της. Και με την Τουρκία των εθνικιστών συζητούν τώρα τους όρους της υπό μελέτη συνθήκης των Σεβρών, που θεωρείται ότι αποτελεί το επιστέγασμα της εξωτερικής πολιτικής του Ελ. Βενιζέλου. Και ναι μεν την υπογράφουν με τους αντιπροσώπους του Σουλτάνου, αλλά γνωρίζουν ότι η υπογραφή αυτή είναι χωρίς αντίκρουσμα, αφού οι Τούρκοι της Άγκυρας είναι αδιάλλακτοι.

Δυστυχώς η συνθήκη των Σεβρών δεν είναι συνθήκη ειρήνης, αλλά συνθήκη ενάρξεως νέου πολέμου. Ο γαλλικός και ο αγγλικός Τύπος την κατέκριναν και ζητούν την αναθεώρησή της. Και όταν η μεγάλη αγγλική εφημερίδα «Νταϊήλυ Τέλεγκραφ» έγραψε ότι η συνθήκη πρέπει να αναθεωρηθεί και ότι οι Έλληνες πρέπει να αποχωρήσουν από τη Μικρασία, ο Βενιζέλος οργίζεται και απαντά με επιστολή του στην οποία, εκτός των άλλων, ανέφερε και τα ακόλουθα:

«Δεδομένου ότι η μικρά Ελλάς ΕΙΝΑΙ ΑΡΚΕΤΑ ΙΣΧΥΡΑ ΚΑΙ ΜΟΝΗ ΑΝΕΥ ΚΑΜΜΙΑΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗΣ ΒΟΗΘΕΙΑΣ από τους μεγάλους συμμάχους της ΝΑ ΕΠΙΒΑΛΗ ΤΟΥΣ ΟΡΟΥΣ ΤΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ, ήτις την ενδιαφέρει, δεν

ημπορώ να φαντασθώ ότι η Αγγλική δημοσία γνώμη θα επέτρεπε ΝΑ ΑΣΚΗΘΗ ΚΑΤ' ΑΥΤΗΣ ΠΙΕΣΙΣ ΟΠΩΣ ΕΞΑΝΑΓΚΑΣΘΗ ΝΑ ΠΑΡΑΔΩΣΗ ΕΙΣ ΤΑΣ ΤΟΥΡΚΙΚΑΣ ΑΡΧΑΣ, από τας οποίας μόλις απηλλάγησαν, τας 500.000 χιλιάδας των τέκνων της του Σμυρναϊκού Διαμερισματος».

Υστερα από όλα αυτά ο αντικειμενικός παρατηρητής δικαιούται να αναρωτηθεί: Μήπως αντί της τεράστιας αυτής εμπλοκής ήταν προτιμότερη η πολιτική της ουδετερότητας που υποστήριζε ο Δημήτριος Γούναρης, με αναμονή του κατάλληλου χρόνου εισόδου στον πόλεμο, ήταν ορθή; Μήπως ο, πάντως δικαιολογημένος, ενθουσιασμός του Ελ. Βενιζέλου, οι εθνικοί του πόθοι, τον παράσυραν περισσότερο από όσο έπρεπε και μας οδήγησαν στα θάβη της Μικρασίας, χωρίς καμιά ανάληψη συμμαχικής υποχρεώσεως; Φυσικά υπάρχει η Συνθήκη των Σεβρών, που δημιουργεί την «Ελλάδα των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών». Αλλά η συνθήκη αυτή των Σεβρών είναι γραμμάτιο χωρίς αντίκρουσμα, χωρίς κάλυψη. Για να εκτελεστεί, η Ελλάδα πρέπει να πολεμήσει μόνη. Το άμεσο μέλλον θα δείξει αν μπορεί, γιατί η συνθήκη αυτή μεγαλώνει τις αντιθέσεις των συμφερόντων μεταξύ Γαλλίας και Αγγλίας. Οι Γάλλοι δεν την θέλουν γιατί ενισχύει, μέσω των Ελλήνων, στη Μέση Ανατολή, τη βρετανική παρουσία και οι Άγγλοι φρονούν ότι με την Ελλάδα προπομπό, εξασφαλίζουν την υποστήριξη των δικών τους συμφερόντων στην Εγγύς Ανατολή.

Μέσα από την τραγική αυτή σύγκρουση συμφερόντων και ανταγωνισμών το μοιραίο θύμα θα είναι η Ελλάδα.

72. ΑΝΗΚΟΥΣΤΑ ΕΓΚΛΗΜΑΤΑ

ΚΑΙΡΟΣ όμως είναι να επανέλθουμε στα εσωτερικά μας προβλήματα και το βιογραφούμενο Δημήτριο Γούναρη. Ήταν όμως απαραίτητο να αναφερθούμε στα όσα έγιναν στον ενδιάμεσο χρόνο στην Ελλάδα, γιατί, χωρίς αμφιβολία, υπάρχει απόλυτη ενότητα μεταξύ των γεγονότων από το 1915 μέχρι το 1922. Για τον ίδιο σκοπό έπρεπε να τηρηθεί αυτή η ενότητα και για τον αναγνώστη, γιατί μόνο ο συσχετισμός των εξελίξεων μπορεί να τις καταστήσει απόλυτα νοητές.

Αφήσαμε το Δημήτριο Γούναρη στην Ιταλία, η οποία του έδωσε πολιτικό άσυλο. Από εκεί, όπως αναφέραμε στον οικείο χώρο, άρχισε η επικοινωνία με τους πολιτικούς του φίλους στην Αθήνα, όπως άρχισε και ο συντονισμός του αντιπολιτευτικού πολιτικού αγώνα. Και στις 7 Ιουνίου 1920 ο Γούναρης γράφει από τη Ρώμη μεταξύ άλλων και τα εξής προς το Χαρ. Βοζίκη.

«Αγαπητέ μου Χαράλαμπε,

»Εις διαφόρους αθηναϊκάς εφημερίδας είδον, ότι από της εις Ρώμην αφίξεώς μου γίνεται σχετικώς πολύς λόγος περί του ταπεινού υποκειμένου μου. Και γράφονται διάφοροι ειδήσεις και τινες ανοησΐαι. Μια εκ των ανοησιών αυτών είναι, ότι συνηντήθην με τον κ. Βενιζέλον. Δεν γνωρίζω πόθεν προήλθεν η είδησις αυτή. Δεν εστάλη εντεύθεν και είναι αυτόχθων, αθηναϊκή. Ερωτηθείς από τον ανταποκριτήν της “Πολιτείας” περί τούτου απήντησα επί λέξει ως εξής: “Τον κ. Βενιζέλον όχι μόνον δεν συνηντήσα, αλλ’ ούτε θα εδεχόμεν να συναντήσω. Ο κ. Βενιζέλος θα κριθῆ από τον Ελληνικόν Λαόν και προς τον Ελληνικόν Λαόν οφείλει να απευθυνθῆ. Εγώ δεν έχω να παρεμβληθῶ μεταξύ του τυράννου και του τυραννουμένου Λαού. Απλούν μέλος του Λαού, καταδιωκόμενος και εγώ, όπως τόσοι άλλοι, εν έχω καθήκον, να παράσχω πάσαν την βοήθειάν μου προς απελευθέρωσιν αυτού”. Την απάντησίν μου ταύτην ο ανταποκριτής της “Πολιτείας” ετηλεγράφησε χθες εις την εφημερίδα του. Δεν γνωρίζω, αν έφθασεν εις τον προς ον όρον και αν εδημοσιεύθη.

»Άλλη ανοησία, σχετικά αυτή με την εις Ελλάδα άφιξίν μου, απησχόλησε τας εφημερίδας. Αι Βενιζελικαί εφημερίδες εύρον φυσικώτερον να έλθω να δικασθῶ, και ίσως να έγραψαν, ότι αισθάνομαι τας τύψεις συνειδήσεως, διότι δεν υπεβλήθην εις την ετυμηγορίαν της δικαιοσύνης της Πατρίδος μου και μετανοήσας σπεύδω να διορθώσω το σφάλμα μου. Είδον και μιαν επιστολήν σου εις την “Πρωινήν” εκφράζουσιν την ιδέαν, ότι δεν πρέπει να έλθω και προβάλλουσιν εν από τα πολλά επιχειρήματα, τα οποία λέγεις, ότι έχεις υπέρ της γνώμης σου. Δι’ αυτό σπεύδω να σου γράψω την παρούσαν διά να εκθέσω την αντίληψίν μου επί του σημείου τούτου. Ουδεμίαν αισθάνομαι τύψιν συνειδήσεως, ότι δεν εδέχθην να υποβληθῶ εις την ετυμηγορίαν των ανθρώπων, τους οποίους το τυραννικόν καθεστῶς συνεκέντρωσεν εις μίαν αίθουσαν, ην εχαρακτήρησε δικαστήριον, και

τους ανέθηκε το επονειδιστον έργον να μιάνωσι το αγαθόν της Θέμιδος πέπλον, καλύπτοντες δι' αυτού ακατονόμαστον δίωξιν των πολιτικών των αντιπάλων.

»Απεναντίας αισθάνομαι μεγίστην ψυχικήν ικανοποίησιν, διότι κατώρθωσα να διαφύγω των χειρών της τυραννίας και να διατηρηθώ εν σχετική ελευθερία, η οποία μοι καθιστά δυνατόν να συμμετάσχω εις τον αγώνα, τον οποίον προς ανατροπήν της τυραννίας διεξάγει ο Ελληνικός Λαός, ως μέλος του οποίου, όπως τόσοι άλλοι, καταδιώκομαι και εγώ. Ουδέποτε διεννοήθη να δώσω τον χαρακτηρισμόν δίκης εις την ελλεινήν βεβήλωσιν της δικαιοσύνης, η οποία εκτελείται υπό του λεγομένου ειδικού δικαστηρίου. Και εάν η τυραννία με είχεν εις χείρας της και με προσήγεν ενώπιον αυτού βία, δεν θα ήνοιγον το στόμα μου παρά διά να είπω εις τους αποτελούντας αυτό ανθρώπους πόσον ελευινοί μοι φαίνονται παρέχοντες την σύμπραξιν αυτών εις την τυραννίαν, την προσπαθούσαν να παραστήση ως έργον δικαιοσύνης την υπό των ταπεινοτέρων ανθρωπίνων παθών εμπνεομένην ενέργειάν της. Πλέον τούτου ουδέν θα έλεγον. Επ' ουδενί δε λόγω θα ελάμβανον την στάσιν κατηγορουμένου, αμυνομένου υπέρ της αθωότητός του εναντίον κατηγορών και ενώπιον δικαστών. Και θα ήτο επιβεβλημένη η τοιαύτη στάσις. Πώς ηδυνάμην να εμφανισθώ ως κατηγορούμενος, όταν διά να κατηγορηθώ ως υπουργός απαιτείται κατά το Σύνταγμα απόφασις της Βουλής; Ποία Βουλή με παρέπεμψε; Αν ανεγνώριζον ως Βουλήν ικανήν να με παραπέμψη, τον όμιλον των νευροσπάστων του, τα οποία ο κ. Βενιζέλος συνεκέντρωσεν εις το Βουλευτήριον, θα ετιθέμην εις τραχείαν αντίφασιν προς το Διάταγμα, το οποίον φέρει την υπογραφήν μου. Και όταν υπέγραψα το Διάταγμα αυτό ήμην πεπεισμένος και μέχρι σήμερα εξακολουθώ να έχω την πεποίθησιν, ότι η διάλυσις αύτη ήτο επιβεβλημένη».

Στην επιστολή αυτή ο Δημήτριος Γούναρης, προαισθανόμενος τα μελλοντικά γεγονότα εξηγεί πώς θα αντιμετώπιζε τους δικαστές ενώπιον των οποίων σχεδίαζαν να τον παρεπέμψουν οι αντίπαλοί του. Όπως θα δουν οι αναγνώστες μας, τον τρόπο αυτόν ετήρησε και ενώπιον του επαναστατικού στρατοδικείου αργότερα. Πέρα από λίγα λόγια που είπε στην αρχή, απάντησε γραπτά με ένα σύντομο σημείωμα που έγραψε με μολύβι. Δεν παρακολούθησε παρά ελάχιστα τη «δίκη» και δεν απολογήθηκε. Αλλά περί αυτών στον οικείο χώρο.

Στη σειρά της αφηγήσεώς μας σταματήσαμε στη συνθήκη των Σε-

θρών. Αυτή υπογράφηκε στις 31 Ιουλίου 1920 και ο Βενιζέλος κοιμιστής του θριάμβου του κατευθύνθηκε προς το σταθμό της Λυών στο Παρίσι για να αναχωρήσει για την Ελλάδα.

Εκεί όμως τον περίμεναν οι απότακτοι αξιωματικοί, ο υποπλοίαρχος Απόστολος Τσερέπης και ο υπολοχαγός του μηχανικού Γεώργιος Κυριάκης, δεινοί σκοπευτές αμφότεροι, που πυροβόλησαν κατά του Βενιζέλου, αλλά απέτυχαν του σκοπού τους, γιατί τον τραυμάτισαν ελαφρά.

Ο γράφων καταδικάζει βέβαια τη δολοφονία σαν μέσο πολιτικής. Όταν όμως αναλογιστεί σε ποια ψυχολογική παράκρουση βρίσκονταν οι Έλληνες κατά τη σκοτεινή εκείνη εποχή, ο κάθε άνθρωπος θα καταλάβει ότι οι ψυχολογικοί παράγοντες που οδήγησαν δυο αξιωματικούς στην εγκληματική τους πράξη είχαν βαθύτερα αίτια. Η βαριά ατμόσφαιρα της εποχής, οι συμμαχικές πιέσεις και ταπεινώσεις που επέβαλαν οι σύμμαχοι στον ελληνικό λαό, πιέσεις που αποδίδονταν στο Βενιζέλο, θα κατανοήσει ίσως πώς οι δυο αυτοί άνδρες έφτασαν μέχρι το έγκλημα. Τίποτα, βέβαια, δεν τους δικαιολογεί, εκτός από το γεγονός ότι κατά τους καιρούς εκείνους το μυαλό των ανθρώπων παράπαιε και είχε σκοτιστεί. Γνώρισα, πολύ αργότερα, και τους δυο δράστες. Ήταν ειρηνικοί άνθρωποι και απορεί κανείς πώς έφτασαν στο σημείο αυτό και πώς δε φαντάστηκαν τις φοβερές συνέπειες.

Πάντως είναι γεγονός, ότι η δολοφονική απόπειρα προκάλεσε σεισμό στην Αθήνα με βανδαλισμούς κατά των αντιβενιζελικών εφημερίδων, κακοποιήσεις αντιβενιζελικών πολιτών, λεηλασίες και δηώσεις οικιών, όπως το σπίτι του τέως πρωθυπουργού Στ. Σκουλούδη, καφενεία όπου σύχναζαν οι αντιβενιζελικοί και σε επίμετρο ένα στυγερό έγκλημα: Την εν ψυχρώ δολοφονία του Ίωνα Δραγούμη.

Όταν αυτός κατέβαινε από την Κηφισιά στην πρωτεύουσα και έφτασε στο σημείο που βρισκόταν ο στρατώνας του Τάγματος Ασφαλείας, άνδρες υπό το κράτος παροξυσμού σταμάτησαν το αυτοκίνητό του, τον κατέβασαν από αυτό και τον εκτέλεσαν επιτόπου. Στο σημείο αυτό, απέναντι από το σημερινό «Χίλτον», υψώνεται σήμερα αναμνηστική στήλη. Και τα θλιβερά αυτά γεγονότα ονομάστηκαν «Ιουλιανά». Η περίπτωση πρέπει να αποδοθεί στην ίδια παραζάλη και στον ίδιο παροξυσμό, στον οποίο διατελούσαν όλοι οι Έλληνες εκείνης της εποχής. Όπως θυμάται ο αναγνώστης, ο Δραγούμης ήταν ο συνεξόριστος με το Δημήτριο Γούναρη που αρνήθηκε να δραπετεύσει και επέστρεψε στην Ελλάδα για να δολοφονηθεί.

Το θέμα έφτασε και στη Βουλή των «Λαζάρων», ο πρόεδρος της

οποίας εξέφρασε τη λύπη του για το θάνατο ενός εξαιρετου πατριώτη, ο δε Κ. Ζαβιτσιάνος είπε μεταξύ άλλων και τα ακόλουθα λόγια, που αποδίδουν τη γενική εντύπωση:

«... Είναι, δυστυχώς, αναμφισβήτητο ότι ο Ίων Δραγούμης, ο φονευθείς παρά των οργάνων της τάξεως, παρ' εκείνων, δηλαδή, εις τους οποίους είναι ανατεθειμένη η φρούρησις ημών, εδολοφονήθη διά τα πολιτικά του φρονήματα».

Αλλά το κυριότερο ψυχικό θύμα των δραματικών εκείνων γεγονότων υπήρξε ο ίδιος ο Ελ. Βενιζέλος, για τον οποίο η εναντίον του απόπειρα των δύο αξιωματικών υπήρξε δοκιμασία, που ξεπερνούσε τις δυνάμεις του. Ενώ έφερνε το χάρτη της Μεγάλης Ελλάδας δέχτηκε εκείνη την επίθεση που αν σωματικά τον τραυμάτισε ελαφρά, έπληξε ωστόσο βαθύτατα την ψυχή του.

Ο Σπ. Μαρκεζίνης στην «Ιστορία» του γράφει τα εξής:

«... Στον Βενιζέλον, κατά την ώραν της αποπείρας, εδημιουργήθη ανίατον ψυχικόν τραύμα. Ο Βενιζέλος ήτο φύσις νευρική, η οποία εκάστοτε προσέγγιζε τα όρια του υστερισμού. Ήτο χαρακτηριστή μεγάλων μεταπτώσεων και ανησυχιών. Ήτο κράμα ανθρώπου γενναίου εις τας μεγάλας αποφάσεις, αλλά ανησυχούντος έναντι μικρών και ασημάντων εκδηλώσεων... Το ψυχικόν τραύμα το οποίον προκλήθηκε εις αυτόν ήτο διάφορον εκείνου το οποίον προκάλεσε βραδύτερον η απόπειρα της οδού Κηφισίας (το 1933). Και αν ίσως η τελευταία εκείνη απόπειρα υπήρξε η κυριωτέρα αιτία των σφαλμάτων τα οποία έκτοτε διέπραξεν, η απόπειρα του σταθμού της Λυών υπήρξεν η αιτία να αλλοιωθή ο Ελ. Βενιζέλος».

*Οι σημαντικότερες ελληνικές πολιτικές προσωπικότητες που κατή-
θυναν τις τύχες της Ελλάδας στη Μικρασιατική εκστρατεία. Εικονίζο-
νται οι: Δημ. Γούναρης, Γ. Μπαλτατζής, Π. Μαυρομιχάλης, Π. Πρωτο-
παπαδάκης, Ν. Θεοτόκης, Ν. Στράτος κ.α.*

10

Ο νικητής που δικαιώνεται

73. ΜΙΑ ΣΤΙΓΜΗ ΕΥΤΥΧΙΑΣ

ΣΤΗΝ παράθεση αυτήν των στοιχείων θα κάνουμε ένα μικρό διάλειμμα που αφορά τις σχέσεις του Βενιζέλου με το βασιλέα και που σχετίζεται με τις προσωπικές υποθέσεις του Αλεξάνδρου. Πρέπει να σημειωθεί ότι ο βασιλεύς είχε επισκεφθεί το μέτωπο της Μακεδονίας και είχε μιλήσει με Έλληνες και ξένους αξιωματικούς. Στο μέτωπο είχε πάει προηγουμένως και ο Βενιζέλος. Όταν ο πρωθυπουργός γύρισε, ο νεαρός βασιλεύς τον επισκέφθηκε στο σπίτι του και του απένειμε το Μεγαλόσταυρο του Γεωργίου Α'. Ο Βενιζέλος συγκινήθηκε από τη χειρονομία και, όπως διηγείται ο Χρ. Ζαλοκώστας, είπε στον Αλέξανδρο:

«– Δεν ξεχνώ την υπόσχεσι που σας έδωσα, Μεγαλειότατε, να πάρουμε την Κωνσταντινούπολι.

»– Ελπίζω να θγουν αληθινοί όσοι σας λένε τυχερό, του είπε ο Αλέξανδρος.

»– Δεν είμαι τυχερός. Η νίκη δεν είναι τυχαία. Είναι προϊόν συνεχών προσπαθειών.

»– Δεν νομίζετε όμως ότι για να το πετύχετε αυτό, πρέπει προηγουμένως να φροντίσετε να μονιάση ο λαός;

»– Βέβαια. Σκοπεύω, όταν υπογραφή η ειρήνη με την Τουρκία να συνδιαλλαγώ με τους εχθρούς μου. Δε θα διστάσω να δώσω το χέρι και στους φανατικότερους.

»– Χαίρομαι να ακούω ότι σύντομα θα συμφιλιωθείτε με το βασιλέα Κωνσταντίνο.

»— Α! Όχι, όχι, αυτό ποτέ, είπε ζωηρά ο Βενιζέλος. Μη γελιέσθε. Με τον πατέρα σας; Ποτέ. Ούτε πρέπει να δώσω στην Ευρώπη την εντύπωση ότι παίζω κωμωδία με τον Κωνσταντίνο.

»— Ωστόσο, μια συμφωνία μαζί του θα ήταν το μόνο μέσο πραγματικής ησυχίας του τόπου. Τώρα που δικαιωθήκατε δεν υπάρχει λόγος να επιμένετε σε παλιά μίσση. Νικήσατε. Πρέπει πρώτος εσείς να λησμονήσετε.

»— Αυτό να μην το ξαναπαίτε. Δε θα επανέλθη ποτέ ο πατέρας σας. Κι αν κάμετε το λάθος να παραιτηθίτε υπέρ αυτού, σας προειδοποιώ πως η οικογένειά σας θα χάση απλούστατα το θρόνο».

Η συμφιλιωτική χειρονομία του Αλεξάνδρου δεν απέδωσε. Ο Βενιζέλος ήταν αδιάλλακτος. Υπάρχει όμως και μια άλλη στιγμή στις σχέσεις τους. Ο Αλέξανδρος είχε μνηστευθεί κρυφά με την Ασπασία Μάνου. Και μαζί με τα συγχαρητήριά του για την αίσια έκβαση των εθνικών ζητημάτων του έγραψε:

«Απεφάσισα, κύριε Πρόεδρε, να προβώ ανεπισημως εις την τέλεσιν του γάμου μου μετά της Ελληνίδος κόρης Ασπασίας Μάνου, μετά της οποίας δια μνηστείας συνδέομαι από ετών. Ούτω πράττων δίδω πέρασ εις υπόθεσιν ιδιαιτέρως προσφιλή εις εμέ και εις αναρμόστους συζητήσεις προσβαλλούσας την βασιλικήν μου αξιοπρέπειαν επί θέματος τόσον λεπτού».

Την επιστολή αυτήν ο Αλέξανδρος την έστειλε στο Παρίσι όπου βρισκόταν ο Βενιζέλος. Και ο πρωθυπουργός απάντησε αμέσως με επιστολή του που ανέφερε τα ακόλουθα:

«Δεν μου είναι δυνατόν από τόσο μεγάλης αποστάσεως να σφυγμομετρήσω την εν Ελλάδι κοινήν γνώμην ως προς το ζήτημα, και συνεπώς ελπίζω ότι η Μεγαλειότης Υμών θα αναμείνη την επιστροφήν μου μετά την υπογραφήν της συνθήκης ειρήνης πριν λάβη οριστικήν τινα απόφασιν».

Φαίνεται ότι προ της αλληλογραφίας αυτής ο Αλέξανδρος, όταν ο Βενιζέλος βρισκόταν στην Ελλάδα, του είχε κάνει σχετική νύξη. Και ο Χρ. Ζαλοκώστας διηγείται:

«Πριν φύγη για το εξωτερικό ο πρωθυπουργός είχε υποδείξει τους κινδύνους που θα περνούσε ο θρόνος αν παντρευόταν κοπέλα όχι από βασιλικό αίμα. Εκείνος αποκρίθηκε:

»— Με κάνετε να απορώ. Σεις, φιλελεύθερος και δημοκρατικός, δε χαίρεστε που αποφάσισα να παντρευτώ μια Ελληνίδα;

»Καθώς ο Βενιζέλος επέμενε, ο Βασιλεύς τον ερώτησε:

»—Τι θα λέγατε για έναν άνθρωπο που, αφού υποσχέθηκε γάμο σ'

ένα κορίτσι ύστερα το εγκατέλειπε; Πώς θα χαρακτηρίζατε τον άνθρωπο αυτόν;

»— Θα τον αποκαλούσα άτιμο.

»— Τότε γιατί μου ζητάτε να κάμω πράξι που την θεωρείτε άτιμη; Νομίζετε πως επειδή έγινα βασιλεύς μπορώ να παραβώ το λόγο της τιμής μου;

»Ο πρωθυπουργός αναγκάστηκε στο τέλος να συμφωνήσει με τον Αλέξανδρο, τόσο μάλλον καθόσον ο πρέσβης της Αγγλίας λόρδος Γκράνβιλλ ήταν θερμός συνήγορος του βασιλικού αισθήματος. Παρακάλεσε μόνο να περιμένουν την υπογραφή της ειρήνης».

Ο Αλέξανδρος όμως δεν περίμενε. Και στις 4 Νοεμβρίου 1919, αφού ζήτησε από το Χρ. Ζαλοκώστα να γίνει κουμπάρος του, αποφάσισε να τελέσει στο σπίτι του αγαπημένου φίλου του τους γάμους του με την Ασπασία Μάνου με την παρουσία της μητέρας της, της αδελφής της, του λοχαγού Βρασίδα Σοφιανού και, φυσικά, του Ζαλοκώστα. Πριν το στεφάνωμα ο Αρχιμανδρίτης Ζαχαρίας, που τον έφεραν με τη βία, στην αρχή αρνήθηκε να τελέσει το γάμο. Και ο Αλέξανδρος είπε τότε στο Ζαλοκώστα, όπως διηγείται ο ίδιος:

«— Εσύ σαν κουμπάρος θα φροντίσης για όλα. Άδεια γάμου δεν έχεις ανάγκη να ζητήσης από κανένα. Εγώ είμαι αρχηγός της Εκκλησίας, εγώ θα δώσω μόνος μου την άδεια στον εαυτό μου.

»— Ο Αρχιμανδρίτης είπε ότι δεν έχει αντίρρηση, αλλά εμποδίζεται από την έλλειψη αμφίων.

»— Μην πειράζεσαι γι' αυτό, του είπε ο βασιλεύς. Στεφάνωσε με χωρίς άμφια.

»— Δεν θα ήτο έγκυρος ο γάμος, Μεγαλειότατε.

»— Πήγαινε τότε να τα φέρης.

»— Δεν τα έχω στο σπίτι. Τα αφήνω πάντοτε στη Μητρόπολη.

»— Πάμε στη Μητρόπολη.

»— Είναι κλειστή, Μεγαλειότατε.

»— Θα ανοίξουμε.

»— Για ν' ανοίξουμε θα πρέπει να ζητήσουμε τα κλειδιά, οπότε θα μαθευτή η αλήθεια, Μεγαλειότατε.

»— Πολύ καλά, περίμενε εδώ και θα σου φέρω εγώ άμφια.

»Ο Αλέξανδρος σκέφθηκε να πάμε στον "Ευαγγελισμό" όπου η γιαγιά του, η βασίλισσα Όλγα, είχε χτίσει ένα εκκλησάκι που έμενε πάντοτε ανοιχτό. Εκεί προσποιούμενοι ότι κάποιος γείτονας κινδυνεύει και ο παπάς χρειάζεται άμφια για να

τον μεταλάβη, πετύχαμε να πείσουμε το νυσταγμένο θυρωρό να πάει στο ιερό και να μας φέρη τα άμφια, χωρίς ν' αναγνωρίση το βασιλέα, μολοντί φορούσε στολή ναυάρχου.

»... Όταν ο Αρχιμανδρίτης Ζαχαρίας είδε τα άμφια, άλλαξε στάσι. Είπε πως η Κυβέρνησι απέκρουε το γάμο και αρνήθηκε να τον τελέση... Τότε τον πήρε ο Αλέξανδρος ιδιαιτέρως στο διπλανό δωμάτιο και έμεινε μαζί του κλεισμένος επί ένα τέταρτο και ύστερα όταν βγήκαν δήλωσαν ότι ο γάμος θα γινόταν. Και έγινε, αλλά απλά και κρύα, όπως παντρεύουν στα σπίτια των αστών τους φτωχούς συγγενείς. Οι τόσες δυσκολίες και η επιμονή του Αρχιμανδρίτη είχαν δημιουργήσει ατμόσφαιρα παγερή. Μόνο η λεβεντιά του γαμπρού μέσα στη ναυτική στολή του και η ομορφιά της νύφης έδιναν λίγη λάμψη στο δυστυχισμένο αυτό γάμο. Η Ασπασία, σαν Παναγία κάτω από τα πέπλα συγκρατούσε τη συγκίνησί της, μα όταν τέλειωσε η τελετή, έκρυψε στο μαντήλι το ξεχείλισμα της χαράς της, δυο δάκρυα, και ακούμπησε στον ώμο του άντρα της το ωραίο της πρόσωπο, δείχνοντας με την κίνησι αυτή την άπειρη ευγνωμοσύνη της, τόσο καλύτερα όσο πιο άφωνη έμενε. Τώρα θα βρίσκη ο αγαπημένος της στην αγκαλιά της την ευτυχία, βασίλειο ήσυχο, προτιμότερο από το κουραστικό βασίλειο της Ρωμοσύνης...»

Την επομένη ο Αρχιμανδρίτης Ζαχαρίας πήγε στο Μητροπολίτη και του ομολόγησε ό,τι συνέβηκε. Αυθημερόν ειδοποιήθηκε ο Βενιζέλος στη Γαλλία... Ο Βενιζέλος ήθελε να κρατήσει στο θρόνο τον Αλέξανδρο, αφ' ενός μεν για να μην ξαναγυρίσει ο Κωνσταντίνος, και αφ' ετέρου για να τον συμφιλιώσει ο Αλέξανδρος με παλαιούς βασιλικούς, έστω και λίγους. Γι' αυτό δε διαμαρτυρήθηκε στο βασιλέα, απλά του παραπονέθηκε για την απείθειά του και του σύστησε να απομακρυνθεί από την Αθήνα η Ασπασία, για να πάει για λίγο καιρό νοσοκόμος στην Κωνσταντινούπολη.

... Ο Αλέξανδρος δεν μπόρεσε να κάνει ταξίδι του γάμου πριν απ' το Μάη. Μόλις τότε του έδωσε άδεια η κυβέρνηση να πάει για ένα μήνα στο Παρίσι, με τον όρο να μην ταξιδέψει μαζί με την Ασπασία, αλλά να συναντηθούν εκεί και να μην την παρουσιάσει σε όσες υποδοχές είχαν επίσημο χαρακτήρα.

74. Ο ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΖΗΤΕΙ ΒΟΗΘΕΙΑ

ΠΟΛΛΕΣ υπήρξαν οι προειδοποιήσεις ξένων επιφανών ανδρών προς τον Ελ. Βενιζέλο, για τη σοβαρότητα και τους κινδύνους της αποστολής που αναλάμβανε. Ο Βρετανός αρχιστράτηγος Ουίλσον, με την παρουσία του Ουίνστον Τσώρτσιλ, γράφει στο ημερολόγιό του με ημερομηνία 6 Μαρτίου 1920:

«Ο Ουίνστον και εγώ επεράσαμε μίαν ώραν με τον Βενιζέλο, σήμερα το απόγευμα. Του καταστήσαμε σαφές ότι ούτε εις άνδρας, ούτε εις χρήματα, ούτε εις την Θράκην, ούτε εις την Σμύρνην θα εβοηθούσαμε τους Έλληνας, διότι ήδη είχομεν αναλάβει περισσοτέρας υποχρεώσεις από όσας ο μικρός στρατός μας ηδύνατο να επιτελέση. Του είπα ότι θα καταστρέψη την χώραν του, ότι θα ευρίσκεται εις πόλεμον επί έτη με την Τουρκίαν και την Βουλγαρίαν, και ότι η αποστράγγισις εις άνδρας και χρήμα, θα ήτο υπέρ το δέον μεγάλη διά την Ελλάδα. Είπε ότι δεν συμφωνεί ουδέ εις μίαν λέξιν από όσα είπα».

Και στις 15 Οκτωβρίου έχει νέα συνομιλία με το Βενιζέλο για την οποία ο στρατάρχης γράφει:

«Του είπα κατά πρόσωπον ότι κατέστρεφε την χώραν του και τον εαυτόν του μεταβαίνων εις την Σμύρνην... Συνειδητοποιεί ότι ευρίσκεται εις απελπιστικήν θέσιν».

Ο Βενιζέλος είναι αμετάπειστος και όταν τον Ιούνιο του 1920 προτείνει να αποσταλούν στρατεύματα από τη Μικρασία στη Θράκη, ο Άγγλος ναύαρχος Ρόμπек διαφωνεί και γράφει:

«Και διατί; Διά να διατηρηθή ο κ. Βενιζέλος εις την εξουσίαν εις την Ελλάδα, το οποίον, από την φύσιν των πραγμάτων δεν μπορεί να είναι διά πολλά έτη; Είναι αδύνατον να μην διερωτώμαι αν άξιζεν τον κόπον. Θα αμφέβαλλα ακόμη και αν ο κ. Βενιζέλος ήτο άθάνατος. Δεν είναι όμως άθάνατος, αλλ' εφήμερος, αλλά προκειμένου περί Ελλάδος, φαινόμενον. Και εννοώ με αυτό ότι δεν είχεν αντιπάλους του ίδιας ολκής. Αι υπηρεσίαι του κ. Βενιζέλου προς την Αντάντ είναι μεγάλαι, αλλά είναι φρόνιμον να διατρέξωμεν τον κίνδυνον να αιματοκυλίσωμεν

την Ασίαν διά να ανταμείψωμε την Ελλάδα διά τας υπηρεσίας του κ. Βενιζέλου; Μ' άλλα λόγια ο Βενιζέλος δεν είναι η ίδια η Ελλάς».

Όταν κατόπιν ο Αλέξανδρος ταξίδεψε με την άδεια του Βενιζέλου στο εξωτερικό, χωρίς να του επιτρέψουν να επικοινωνήσει με τους γονείς του, και όταν ο Γάλλος πρωθυπουργός Μιλλεράν του παράθεσε γεύμα, του είπε, κατά τη διάρκεια της ιδιαίτερης συνομιλίας που είχε μαζί του, σχετικά με την ελληνική παρουσία στη Μικρασία, όπως διηγείται ο Χρ. Ζαλοκώστας:

«— Αναλάβετε μόνος σας να επιβληθήτε στον Κεμάλ, θα δυσκολευτήτε πολύ για να το πετύχετε. Εμείς, οπωσδήποτε, δεν είμαστε πια διατεθειμένοι να σας δώσουμε ούτε στρατό, ούτε χρήματα. Η Κοινή Γνώμη δεν μας το επιτρέπει. Κάλεσα στο γεύμα το στρατάρχη Φος επίτηδες για να μιλήσετε μαζί του, αν θέλετε. Η πείρα του είναι στη διάθεση της Μεγαλειότητάς σας.

«Ο Στρατάρχης τότε εξήγησε στο βασιλέα γιατί, κατά τη γνώμη του η εκστρατεία της Μικρασίας ήταν καταδικασμένη, και, αν δεν έπεισαν τον Αλέξανδρο τα τεχνικά του επιχειρήματα, πάντως το μεγάλο στρατιωτικό κύρος του Φος κλόνησε την αισιοδοξία που του είχε γεννήσει ο Βενιζέλος.

»Μετά το στρατάρχη τον πλησίασε ο πρέσβης της Αγγλίας λόρδος Ντέρμπυ και του είπε:

«— Είναι λαμπρό το έργο του πρωθυπουργού σας. Όμως αν δεν το εγκλωπώθῃ ο λαός είναι ριψοκίνδυνο. Το δαιμόνιο ενός ανδρός δεν αρκεί για να βαστάξετε το βάρος των ανατολικών σας βλέψεων. Έχετε αναλάβει υπερβολικές ευθύνες στη Μικρασία και χρειάζεται πολλή επιμονή για να νικήσετε. Η θαυμάσια επιμονή σας των πρώτων μηνών δεν αρκεί. Πρέπει να δείξετε καρτεριά στην προσπάθεια για πολλά χρόνια. Πώς θα το πετύχετε όταν κατατρώγεσθε από τη διχόνοια; Φοβούμαι πως οι κατακτήσεις του Βενιζέλου, με πίσω τους διηρημένη την Ελλάδα, έχουν ασταθέστατη ισορροπία. Ενώσατε, Μεγαλειότατε, τους υπηκόους σας, αλλιώς κινδυνεύετε...»

Ας μη νομιστεί ότι ο Ελ. Βενιζέλος παρά την απέραντη αισιοδοξία του και τους σκληρούς διπλωματικούς αγώνες δεν είχε συναίσθηση των δυσχερειών. Για τούτο «κρούει τον κώδωνα του κινδύνου», όπως λέγεται, στο Βρετανό πρωθυπουργό με άγνωστο τηλεγράφημά του που έφερε σε φως στην «Ιστορία» του ο Σπ. Μαρκεζίνης και που περιλαμβάνεται και στα επίσημα κείμενα του βιβλίου του γράφοντος «Ο εξ ανατολών κίνδυνος». Ορίστε το κείμενο:

«Τηλεγράφημα Ελ. Βενιζέλου προς τον Βρετανόν Πρωθυπουργόν. Αθήναι, 22 Σεπτεμβρίου, 5 Οκτωβρίου 1920.

»Μετάφρασις εκ του αγγλικού κειμένου (DOC. 152/XIII).

»Απόρρητον. Υποχρεωμένος να λάβω επειγόντως αποφάσεις διά την αποστράτευσιν του στρατού του οποίου η απεριόριστος διατήρησις εις εμπόλεμον κατάστασιν θα είναι εις το εξής αδύνατος διά λόγους πολιτικούς και οικονομικούς και περιττή εφ' όσον δεν προβλέπεται χρησιμοποίησις του, παρακαλώ την Υμετέραν Εξοχότητα να μου επιτρέψη να εκθέσω τας απόψεις μου ως προς την κατάστασιν εν Μ. Ασία, ήτις δεν παύει να με απασχολή. Είμαι πεπεισμένος ότι η Τουρκική Κυβέρνησις (της Κων/πόλεως) δεν θα είναι ποτέ εις θέσιν να υποτάξη τον Μουσταφά Κεμάλ και ότι θα ήτο εις άκρον επικίνδυνον να εγκριθή η αίτησις αυτής προς σχηματισμόν νέων μεραρχιών καθ' όσον αύται θα κατέληγον μοιραίως εις ενίσχυσιν των εθνικιστών. **Η παράτασις της σημερινής καταστάσεως εν Μ. Ασία θα ήτο πλήρης κινδύνων διά το μέλλον. Η απραξία των Συμμάχων θα αποθρασύνη τον Κεμάλ, θα συμπληρώση την καταστροφήν των χριστιανικών πληθυσμών και θα αφήση ελευθερίαν κινήσεων εις ωρισμένας Δυνάμεις, αίτινες ραδιουργούν χρησιμοποιούσαι τον Κεμάλ και τον μπολσεβικισμόν με σκοπόν να παρεμποδίσουν την ειρήνευσιν της Ανατολής. Το μόνον ριζικόν φάρμακον θα ήτο μια νέα εκστρατεία με αντικειμενικόν σκοπόν την οριστικήν καταστροφήν των δυνάμεων του Κεμάλ περί την Άγκυραν και τον Πόντον και με τας εξής συνεπειάς:** Πρώτον: την εκδίωξιν των Τούρκων εκ Κων/πόλεως ήτις με την ζώνην των Στενών θα απετέλει χωριστόν κράτος που θα ήτο μοναδική και αποτελεσματική εγγύησις της ελευθερίας των Στενών. Δεύτερον: την σύστασιν χωριστού κράτους εις τον Πόντον με τους απομεινάντας εκεί Έλληνας και εκείνους οι οποίοι μετηνάστευσαν κατά την τελευταίαν 50ετίαν και διεσπάρησαν εις την Ν. Ρωσίαν διά να σωθούν από τας τουρκικάς διώξεις. Ούτοι ανέρχονται εις 800 χιλ. Το κράτος αυτό συνεργαζόμενον μετά της Αρμενίας και της Γεωργίας θα εσχημάτιζεν ισχυρόν φραγμόν κατά του ισλαμισμού και ενδεχομένως κατά του ρωσικού ιμπεριαλισμού.

»Αι δυνάμεις ας διαθέτει η Ελλάς σήμερον θα επήρκουν προς εξασφάλισιν της πλήρους επιτυχίας της επιχειρήσεως αυτής, αλλά διά πολιτικούς και οικονομικούς λόγους η Ελληνική Κυβέρνησις θα ευρίσκετο εν αδυναμία να αναλάβη μόνη την σχετικήν

πρωτοβουλίαν και ευθύνην ως συνέβη τον παρελθόντα Ιούνιον (Σημ. Επιχειρήσεις Φιλαδελφείας, Πανόρμου, Νικομηδείας). Θα ήτο εν τούτοις ετοιμή να συνεργασθή με όλας αυτής τας δυνάμεις μετά της Αγγλίας εάν αύτη ήτο διατεθειμένη να αναλάβη την τοιαύτην πρωτοβουλίαν διά να εκπληρωθούν οι ως άνω αντικειμενικοί σκοποί (σημ. οίτινες θα απήτουν και την αναθεώρησιν της Συνθήκης των Σεβρών και συνεπώς την συγκατάθεσιν και των άλλων Δυνάμεων) και εάν εδέχετο να παράσχη εις την Ελλάδα την προς τούτο αναγκαίαν οικονομικήν βοήθειαν. Εάν η Βρεταννική Κυβέρνησις συμμερίζεται τας ανωτέρω απόψεις παρίσταται μεγίστη ανάγκη όπως η σχετική απόφασις ληφθή άνευ αναβολής καθ' όσον μετά τινος εβδομάδας αρχίζει εν Μ. Ασία η χειμερινή περίοδος, ήτις θα καθίστα την επιχειρήσιν σχεδόν αδύνατον. Εάν δεν ληφθή εντελώς αμέσως η απόφασις, η Ελληνική Κυβέρνησις θα χρειασθή να εφαρμόση το σχέδιο της αποστρατεύσεως προς την οποίαν σημαντικοί λόγοι πολιτικής φύσεως ωθούν αυτήν. Η Κυβέρνησις προβλέπει ότι μετά την συμπλήρωσιν της αποστρατεύσεως η χώρα θα ήτο απρόθυμος διά νέαν επιστράτευσιν εντός λίγων μηνών.

Παρακαλώ κλπ.
BENIZEΛΟΣ».

Συμπληρωματικά σχετικά με τους κινδύνους που απειλούσαν τη χώρα κατά την εποχή εκείνη πρέπει να επισημανθούν τα ακόλουθα: Όταν η Ελλάδα αποβιβάστηκε στη Μικρασία την παρουσία της την κάλυπταν η ιταλική παρουσία στην Αττάλεια και η γαλλική στην Κιλικία. Οι Ιταλοί που είχαν στην περιοχή αυτή βλέψεις κατάλαβαν έγκαιρα ότι η υπόθεση ήταν δύσκολη και, φρόνιμα, αποσύρθηκαν έγκαιρα. Έτσι η νότια πλευρά των ελληνικών δυνάμεων έμεινε ακάλυπτη.

Όσον αφορά τη Γαλλία είναι γνωστό πια μυστικό ότι η κοινή γνώμη στη χώρα αυτή είχε κηρυχθεί υπέρ της συνθηκολογήσεως με την επαναστατική Τουρκία του Κεμάλ, που δεν ανεχόταν τη γαλλική παρουσία στην Κιλικία.

Στο Παρίσι άρχισε κατά το 1919 τις πρώτες κρούσεις και στα τέλη του έτους επισκέπτεται την Άγκυρα ο Γάλλος βουλευτής Φραγκλέν Μπουγιόν... Το Λονδίνο ανησυχεί και ζητεί εξηγήσεις. Οι Γάλλοι απαντούν ότι πρόκειται για προσωπική επίσκεψη. Στην πραγματικότητα πρόκειται για διαπραγματεύσεις που τελικά κατά το 1921 κατάληξαν σε συμφωνία με την κεμαλική Τουρκία και, φυσικά, την αποχώρηση των γαλλικών στρατευμάτων, που δέχτηκαν πολλές επιθέ-

σεις των τουρκικών δυνάμεων. Με την αποχώρηση αυτή έμεινε ακάλυπτο και το βόρειο πλευρό των ελληνικών δυνάμεων.

Ο αναγνώστης γνωρίζει ότι υπάρχει ήδη σκληρός ανταγωνισμός των Συμμάχων για την οικονομική κυρίως επιρροή τους στην Τουρκία. Οι Γάλλοι κερδίζουν το παιγνίδι και εξασφαλίζουν τα συμφέροντά τους. Αλλά και η Βρετανία, στην οποία μόνο ο Λόυδ Τζωρτζ υποστηρίζει την Ελλάδα, εξασφαλίζει τα συμφέροντά της για τα πετρέλαια της Μοσούλης.

Υπάρχει όμως και ένας άλλος κίνδυνος. Η Σοβιετική Ρωσία τον Απρίλιο του 1920 υπόγραψε στρατιωτική συμφωνία με την κυβέρνηση της Άγκυρας που συμπληρώθηκε με τη συνθήκη συμμαχίας των δυο χωρών που υπογράφηκε το Μάρτιο 1921 και κατά την οποία τα δύο συμβαλλόμενα μέρη αναλάμβαναν την υποχρέωση να μην αναγνωρίσουν καμιά διεθνή πράξη σχετική με την Τουρκία που δε θα την αποδεχόταν η μεγάλη Εθνοσυνέλευση της Άγκυρας.

Τούτο σημαίνει ότι η Σοβιετική Ένωση συμφωνούσε με την Τουρκία στην ακύρωση της Συνθήκης των Σεβρών, ενώ παράλληλα τα ρωσικά στρατεύματα κατάλυσαν αιματηρά την αρμενική δημοκρατία του Εριβάν, που πρόβλεπε η ίδια συνθήκη. Έτσι η ελληνική παρουσία στη Μικρασία στηριζόταν αποκλειστικά στις ελληνικές στρατιωτικές δυνάμεις της Μικρασίας. Αυτή ακριβώς ήταν η κατάσταση τον Οκτώβριο του 1920.

75. ΤΟ ΘΕΜΑ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΠΡΟ ΤΟΥ ΛΑΟΥ

ΚΑΙ ΤΩΡΑ ας επανέλθουμε στην ελληνική πραγματικότητα κατά την εποχή αυτήν. Ο Ελ. Βενιζέλος γυρίζει στην Ελλάδα θριαμβευτής και καταθέτει στη Βουλή των «Λαζάρων» τη συνθήκη των Σεβρών, αλλά δηλώνει ότι, αφού πρόκειται να διαλυθεί η Βουλή, η επικύρωσή της θα πρέπει να γίνει από τη μέλλουσα Βουλή. Το ελληνικό κοινοβούλιο τον ανακηρύσσει «άξιο της πατρίδας» και η υπόθεση καταλήγει με πανηγυρική τελετή στο Παναθηναϊκό Στάδιο, όπου ο Βενιζέλος αποθεώνεται και του επιδίδεται το χρυσό στεφάνι που πρόσφατα κατόρθωσε να αποκτήσει η Ελλάδα. Στον εορτασμό παρίσταται και ο

βασιλεύς Αλέξανδρος και όλη η πολιτική και στρατιωτική ηγεσία του καθεστώτος.

Καιρός είναι τώρα να εξετάσουμε την περιβόητη αυτή συνθήκη όσον αφορά τα σημεία που ενδιαφέρουν την Ελλάδα. Με αυτήν η Κωνσταντινούπολη παραμένει πρωτεύουσα του Οθωμανικού Κράτους υπό την πλήρη κυριαρχία και καθορίζεται η ελεύθερη ναυσιπλοΐα στα Στενά των Δαρδανελλίων.

«Όσον αφορά τη Σμύρνη και το συνεχόμενο με αυτήν έδαφος, κατά το άρθρο 83 και λοιπά καθορίζονται τα όρια τα αποτελούντα την αποκληθείσα γραμμή των Σεβρών. Η Συνθήκη ορίζει ότι η "εν αυτή περικλειομένη περιοχή ΠΑΡΑΜΕΝΕΙ ΥΠΟ ΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ. Η Τουρκία μεταβιβάζει την επί ταύτης ενάσκηση των κυριαρχικών αυτής δικαιωμάτων, στην Ελληνική Κυβέρνηση. ΣΕ ΕΝΔΕΙΞΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ, Η ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΣΗΜΑΙΑ ΘΑ ΕΙΝΑΙ ΔΙΑΡΚΩΣ ΥΨΩΜΕΝΗ ΕΠΙ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ ΦΡΟΥΡΙΟΥ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ. Η Ελληνική Κυβέρνηση έχει το δικαίωμα να διατηρεί εντός της περιοχής στρατιωτικές δυνάμεις. Θα ιδρυθεί τοπικό Κοινοβούλιο. Η Ελλάς θα αντιπροσωπεύει στο εξωτερικούς κατοίκους της περιοχής, που θα εξομοιωθούν προς Έλληνες υπηκόους. Τέλος, η Συνθήκη ορίζει ότι μετά παρέλευση πενταετίας, το τοπικό Κοινοβούλιο μπορεί να ζητήσει κατά πλειοψηφία από την Κοινωνία των Εθνών όπως η πόλη της Σμύρνης και το εν άρθρω 66 περιγραφόμενο έδαφος περιέλθουν οριστικά στην Ελλάδα, τούτου δε γενομένου, τερματίζεται η τουρκική κυριαρχία". Τέλος, η συνθήκη ορίζει "ότι υφίσταται ελληνική κυριότητα επί των νήσων Λήμνου, Σαμοθράκης, Μυτιλήνης, Χίου, Σάμου και Ικαρίας και ιταλική εις τα Δωδεκάνησα"».

Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι καμιά διακεκριμένη τουρκική προσωπικότητα, ούτε ο Μέγας Βεζύρης –ο Πρωθυπουργός του Σουλτάνου– ούτε κανείς εκ των υπουργών ενεφανίσθη στις Σέβρες, όπου ευρίσκοντο όλοι οι αρχηγοί των Συμμαχικών Κυβερνήσεων και, φυσικά, ο Ελ. Βενιζέλος. Η τουρκική αντιπροσωπεία που υπέγραψε αποτελείτο από το στρατηγό Χααδί Πασά, το γεροϋσιαστή Ριζά Τεβήκ μπέη και το γραμματέα του. Και αυτοί ήταν που υπόγραψαν τη Συνθήκη των Σεβρών εκ μέρους της Τουρκίας. Αλλά ποιας Τουρκίας; Κανείς δεν σταμάτησε για να το σκεφθεί.

Αναφορικά προς τη Θράκη η συνθήκη των Σεβρών την παραχωρεί στην Ελλάδα με την πρωτεύουσά της Αδριανούπολη. Όλη η περιοχή

ήδη είχε καταληφθεί από τα ελληνικά στρατεύματα, αλλά οι Τούρκοι την διεκδικούσαν ανένδοτα.

Ευθύς αμέσως διαλύεται η Βουλή των «Λαζάρων» και οι εκλογές ορίζονται για την τελευταία Κυριακή του Οκτωβρίου. Ο Ελ. Βενιζέλος όχι μόνο αισιοδοξεί, αλλά περιμένει μια θριαμβευτική εκλογική νίκη που θα αποτελέσει την επιστέγαση του έργου του. Την ίδια πεποίθηση τη συμμερίζονται όλοι οι υπουργοί, οι φίλοι του, το περιβάλλον του. Ένας μόνο σημαντικός παράγοντας, ο Γεώργιος Καφαντάρης, άνθρωπος με πολιτικό αισθητήριο, έχει πολλές αμφιβολίες, τις οποίες εκφράζει. Όταν τις πληροφορείται ο Ελ. Βενιζέλος ειρωνεύεται τον Καφαντάρη.

Πάντως τα πράγματα προχωρούν με γοργό ρυθμό. Ο στρατιωτικός νόμος αίρεται και καταργείται η λογοκρισία. Ο αντιπολιτευόμενος Τύπος δημοσιεύει πύρινα άρθρα και ο κυβερνητικός απαντά ανάλογα.

Στις 10 Οκτωβρίου επιστρέφει στην Ελλάδα από την Ιταλία ο Δημήτριος Γούναρης με πρώτο σταθμό την Κέρκυρα, προς το λαό της οποίας μίλησε. Κατόπιν φτάνει στην ιδιαίτερη πατρίδα του, την Πάτρα, όπου, όπως γράφει ο Σπ. Μαρκεζίνης, τον ανέμενε μέγας ενθουσιασμός όταν εκφώνησε τον πρώτο προγραμματικό του λόγο. Ταυτόχρονα αναγγέλλεται ότι το «Κόμμα των Εθνικοφρόνων» μεταβάλλει τίτλο και γίνεται το «Λαϊκό Κόμμα» με αρχηγό το Δημήτριο Γούναρη, που έρχεται τώρα να αναμετρηθεί με τον Ελ. Βενιζέλο, ο οποίος προετοιμάζεται για το βέβαιο, κατ' αυτόν, εκλογικό του θρίαμβο.

Όμως έφτασε η στιγμή για να επιβεβαιωθεί το γνωμικό «Άλλαι μεν βουλαί ανθρώπων, άλλα δε Θεός κελεύει». Διότι ο βασιλεύς Αλέξανδρος παθαίνει μόλυνση από δηγμα πιθήκου που είχε επιτεθεί κατά του σκύλου του βασιλέως και που δάγκωσε τον Αλέξανδρο όταν εκείνος προσπάθησε να τους χωρίσει. Το τραύμα χειροτέρεψε, κλήθηκαν και ξένοι καθηγητές της ιατρικής, αλλά η κατάσταση του νεαρού βασιλέως επιδεινώθηκε. Ο Αλέξανδρος ταλαιπωρήθηκε πολύ, η ισχυρή κρίση του του έδωσε κάποια αντοχή, αλλά τελικά δεν άντεξε και στις 12 Οκτωβρίου 1920 παράδωσε το πνεύμα στα Ανάκτορα Τατοΐου, στις αγκάλες της συζύγου του Ασπασίας.

Το θλιβερό αυτό γεγονός που βύθισε σε πένθος τον ελληνικό λαό και συγκλόνησε την εξόριστη οικογένειά του όταν το έμαθε στην Ελβετία, μετάβαλε τα πράγματα. Η Βουλή των «Λαζάρων» αναστήθηκε προσωρινά για μια ακόμη φορά και εκλέχτηκε Αντιβασιλεύς ο ναύαρχος Κουντουριώτης. Την κηδεία του βασιλέως παρακολούθησε η βασίλισσα Όλγα, χήρα του Γεωργίου Α', στην οποία μόνο επε-

τράπηκε να έρθει στην Ελλάδα, χωρίς όμως να προφτάσει να δει τον εγγονό της ζωντανό. Επίσης στην κηδεία εμφανίστηκε ακολουθώντας μαζί με τους επισήμους ο Δημήτριος Γούναρης, του οποίου η παρουσία έκαμε ιδιαίτερη αίσθηση στον πενθούντα λαό.

Όμως, όπως είναι γνωστό, ο θάνατος του Αλεξάνδρου έφερε στην επιφάνεια το δυναστικό ζήτημα που σοβούσε. Ο Κωνσταντίνος, που είχε απομακρυνθεί από τη χώρα, χωρίς να παραιτηθεί, βρισκόταν εξόριστος με τη βασιλική οικογένεια στην Ελβετία. Και η πρόταση της Κυβερνήσεως να ανακηρυχθεί βασιλεύς ο τριτότοκος υιός του Κωνσταντίνου πρίγκιπας Παύλος, απερρίφθη από τον ίδιο, ο οποίος απάντησε επίσημα ότι «*θα εδέχετο να ανέλθη επί του θρόνου εάν ο ελληνικός λαός ερωτώμενος επί τούτου ήθελε αποφασίσει ότι δεν επιθυμεί την επάνοδον του σεπτού του πατρός και αποκλείει τον διάδοχον του ελληνικού θρόνου*». Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες το δυναστικό ήταν το κύριο θέμα των εκλογών και, φυσικά, αυτό βάρυνε αποφασιστικά στην κρίση του ελληνικού λαού.

Την πρόταση του Ελ. Βενιζέλου να ανακηρυχθεί βασιλεύς ο Παύλος την απόκρουσε με δριμύτατες δηλώσεις ο Δημήτριος Γούναρης και είπε:

«Υπαρχούσης περιπτώσεως βασιλέως, εις και μόνος αρμόδιος είναι: ο Ελληνικός λαός. Και ο μόνος τρόπος ίνα ερωτηθή είναι το δημοψήφισμα. Παν ό,τι αντιθέτως προς ταύτα λέγεται, είναι τέχνασμα. Αλλά με σοφίσματα και τεχνάσματα δεν καταργείται η μεγάλη πραγματικότητα που λέγεται θέλησις του λαού».

Τα δραματικά αυτά γεγονότα επέβαλαν την αναβολή των εκλογών για μια εβδομάδα και έτσι η εκλογική μάχη θα δινόταν την 1η Νοεμβρίου 1920. Ο Ελ. Βενιζέλος απάντησε στις δηλώσεις του Δ. Γούναρη, εκείνος ανταπάντησε, αλλά ήταν προφανές ότι οι επικείμενες εκλογές είχαν συνδεθεί με το θέμα της επιστροφής του βασιλέως Κωνσταντίνου.

Τούτο σήμαινε ότι η επικείμενη εκλογική μάχη θα δινόταν μεταξύ των δυο παρατάξεων, δηλαδή του κόμματος των Φιλελευθέρων υπό τον Ελευθέριο Βενιζέλο και της Ηνωμένης Αντιπολίτευσης, που είχε συγκεντρώσει όλο τον αντίπαλο πολιτικό κόσμο, υπό την ηγεσία του αρχηγού του Λαϊκού Κόμματος Δημητρίου Γούναρη.

Επιτέλους οι δυο μεγάλοι αντίπαλοι ήταν έτοιμοι ν' αναμετρηθούν. Το δυσάρεστο ήταν ότι στον πολιτικό αυτόν αγώνα το αντικείμενο ήταν ο θρόνος της Ελλάδας. Και αυτό ήταν που επηρέασε την εκλογή.

76. Ο ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΓΟΥΝΑΡΗ

Η ΑΝΑΜΕΤΡΗΣΗ έγινε με δυο λόγους στην πλατεία Συντάγματος από το Δημήτριο Γούναρη στις 25 Οκτωβρίου και από τον Ελ. Βενιζέλο στον ίδιο χώρο στις 28 Οκτωβρίου. Ο λόγος του Δημ. Γούναρη ήταν επιθετικός και οξύτατος και ανέφερε όλη την κατάσταση που επικράτησε στη χώρα από το 1917 ως το 1920. Και όταν είπε ότι «Βασιλεύς των Ελλήνων είναι ο Κωνσταντίνος» τα αλαλάζοντά πλήθη ξέσπασαν σε φρενιτιώδεις εκδηλώσεις. Ορίστε τώρα ολόκληρος ο βαρυσήμαντος λόγος του Δημητρίου Γούναρη:

«Τρία και ήμισυ έτη συνεπληρώθησαν αφ' ης βία απεμακρύνθην υμών. Κατά το διάστημα των ετών τούτων η βία και η αυθαιρεσία ωργίασαν. Κατά τρόπον πρωτοφανή εν τη ιστορία εποδοπατήθησαν ασυστόλως πάσαι αι προσωπικαί και πολιτικαί ελευθερίαι. Ο συνταγματικός χάρτης κατεσχίσθη. Με τα ράκη δε αυτού η τα πάντα διέπουσα αυθαίρετος θέλησις των βία κρατούντων προσεπάθησε να συγκαλύψη τας ανομολογήτους ατασθαλίαις. Η έννοια του δικαίου, η έννοια του νόμου κατελύθησαν. Της ρυθμίσεως δε των πάντων επελήφθη κατά τας ιδίας αυτής αρεσκείας, άνευ ουδενός χαλινού η αφρίζουσα εκ λύσσης εμπάθεια. Κατά εκατατοντάδας χιλιάδας υπέκυψαν εις τας εξάψεις αυτάς τα θύματα πληγέντα εις τα δίκαια αυτών τα μάλλον σεβαστά, εις τα συμφέροντα αυτών τα μάλλον καίρια, εις τα αισθήματα αυτών τα μάλλον ιερά. Ουδέν εξ εκείνων τα οποία πάσα υγιής συνείδησις έθετεν ως άθικτα εν πάση πολιτική συγκρούσει, οσονδήποτε οξεία διέφυγε της λαίλαπος την καταστροφικήν καταφοράν.

»Η Εκκλησία, εν η, ως εν ιερά κιθωτώ διεφυλάχθησαν επί αιώνας και τα εθνικά ιδεώδη, κατηδαφίσθη. Παρά πάσαν εν ταυτώ τω Συντάγματι αναγεγραμμένην κύρωσιν του αθίκτου της ιστορικής αυτής υποστάσεως, ακράτητος επελήφθη αυτής η εκ πάθους και μίσους μαινομένη αυθαιρεσία. Οι ανώτεροι αυτής λειτουργοί εσύρθησαν ενώπιον αντισυνταγματικώς και αντικα-

νονικώς καταρτισθέντων δήθεν δικαστηρίων. Απεσπάσθησαν βία των μητροπολιτικών και επισκοπικών αυτών θρόνων, όσοι δεν εταπεινώθησαν μέχρι του να ζητήσωσιν, αυτοί θεματοφύλακες και διαχειρισταί του θείου ελέους, τον οίκτον της τυραννίας. Και εις τους καταλαβόντας τους θρόνους αυτών ετάχθη αποστολή όχι των καρδιών η ανύψωσις μέχρι της δημιουργησάσης τον ελεύθερον άνθρωπον θείας Οντότητος, αλλά των ψυχών η δούλωσις μέχρι της υποταγής της απολύτου εις της τυραννίας τα κελεύσματα.

»Η δικαιοσύνη, θεμέλιον πάσης ελευθέρας πολιτείας, παρά πάσας τας προς εξασφάλισιν της ανεξαρτησίας της συνταγματικής εγγυήσεις, εσύρθη εντός της δίνης των κορυθαντιώντων παθών της τυραννίας. Οι λειτουργοί αυτής, εναντίον των ρητών διατάξεων του Συντάγματος, απεπέμφθησαν του τεμένου αυτής, το οποίον ανοσίως βεβηλωθέν κατέστη χαλκείον των δεσμών, δι' ων η τυραννία εξήτει να συγκρατήση πάσαν εμφάνισιν ελευθέρου φρονήματος εν τη τυραννουμένη χώρα.

»Η λαϊκή αντιπροσωπεία, ρυθμιστής υπέρτατος των συμφερόντων, διεκωμωδήθη ανιέρως. Βουλευταί ανήκοντες εις Βουλὴν συνταγματικώτατα διαλελυμένην, προδήλως δε αντιτιθέμενοι προς το λαϊκόν φρόνημα, εκηρύχθησαν αναστάντες εις την ζωὴν και αποτελούντες την λαϊκὴν αντιπροσωπείαν. Αλλά και εξ αυτών ελήφθη πρόνοια να εκκαθαρισθῶσιν οι αντιφρονούντες. Οι μεν εξωρίσθησαν. Οι δε εφυλακίσθησαν. Εις τους ολίγους δε, οι οποίοι απέμειναν, απηγορεύθη οιαδήποτε ἔκφρασις γνώμης. Και όσοι δεν ενόμισαν πρέπον να υποκύψωσιν εις την απαγόρευσιν και ἤνοιξαν το στόμα περιήλθον εις αδυναμίαν να εκφράσωσιν τας ιδέας των και τας γνώμας των διὰ της βίας ασκηθείσης εν αὐτῇ τη αιθούσῃ του βουλευτηρίου. Και οὕτω εγκατεστάθη εν τῷ βουλευτηρίῳ ἀντὶ Βουλῆς νομοθετοῦσης και ἐλεγχούσης, ὄμιλος εγκαθῆτων χειροκροτῶν και ἐπευφημῶν, κατὰ τα προστάγματα του αυθέντου.

»Ο Τύπος του οποίου την ελευθερίαν εξησφάλισε το Σύνταγμα, ἵνα καθίσταται δυνατὴ η εκδήλωσις της δημοσίας γνώμης και ασκῆται ὑπ' αὐτῆς η προσήκουσα ἐπίδρασις ἐπὶ των δημοσίων πραγμάτων, κατέστη αντικείμενον ἀμειλίκτου διωγμοῦ. Διωγμοῦ φθάσαντος μέχρι τελείας ἐξοντώσεως προσώπων και περιουσιῶν. Πας δημοσιογράφος ἀρνούμενος να λάβῃ εις χείρας το θυμιατήριον ἐρρίφθη εις τας φυλακάς, ἐνῶ συγχρόνως η ἐπιχείρησις αὐτοῦ κατεστρέφετο τελείως. Και οὕτω κατωρθώθη

να χρησιμοποιηθῆ το ουσιωδέστερον ὄργανον της εκδηλώσεως των λαϊκῶν αισθημάτων ως μέσον συγκαλύψεως των υποκώφων στεναγμῶν των θυμάτων της τυραννίας διὰ των υστερικών κραυγῶν, δι' ὧν αφεθέντες ελεύθεροι να εξασκῶσι το βεβηλωθέν ἔργον των ἐξύμουν κατ' ἐπιταγὴν την υπεράνθρωπον φύσιν των δουλωσάντων την πατρίδα των.

»Μετά την τοιαύτην ποδοπάτησιν πασῶν των ἐγγυήσεων των πολιτικῶν και ατομικῶν ἐλευθεριῶν, πας ἀντιφρονῶν πολίτης κατέστη ἀντικείμενον ἀπηνούς διώξεως. Αἱ θανατικαί καταδίκαι και ἐπηκολούθουν ἡ μία την ἄλλην με ἀδιαφορίαν προς την ἀνθρωπίνην ὑπαρξιν παγώνουσαν και την ἀπαθεστέραν καρδίαν. Ἀγόμενοι ἐνώπιον ἐπιτροπῶν, περιβεβλημένων δικαστικὴν ἐξουσίαν, ἄνδρες των οποίων ὁ βίος εἶχε κατακτήσει την ἐκτίμησιν ολοκλήρου της χώρας, ἵνα δήθεν δικασθῶσιν, ἐπροπηλακίζοντο χυδαίως ὑπὸ ἀνθρώπων κατεχόντων μεν τὰς δικαστικάς ἑδρας, συμπεριφερομένων δε ως συμπεριφέρονται οἱ θαμῶνες των κέντρων, εἰς αὐτὰ συνέρχονται μόνον ἄνθρωποι ἀποβαλόντες παν ἴχνος σεβασμοῦ προς εαυτούς. Μετά ταῦτα κατεδικάζοντο εἰς τὰς ἐσχάτας των ποινῶν, ἐνῶ ἀπηγορευέτο οἰαδήποτε ἀνακοίνωσις εἰς τὸ δημόσιον των τελεσθέντων, ἄλλη παρ' ἐκείνην, ἣν διετύπουν οἱ δρᾶσαι αὐτῶν.

»Αἱ φυλακαί ἐπληρώθησαν πολιτῶν ἀπορούντων διατί ἐσύρθησαν ἐκεῖ, ἐνῶ συγχρόνως ἡ αὐτὴ ἀπορία κατεῖχε πάντας τους ἄλλους, οὐχὶ σπανίως δε και ἐκείνους οἱ οποίοι τους ἔρριψαν εἰς τὰς φυλακάς. Διότι κατὰ χιλιάδας ἀριθμούνται τὰ παραδείγματα πολιτῶν, οἱ οποίοι ριφθέντες εἰς τὰς φυλακάς ἐκρατήθησαν ἐπὶ μήνας ἢ ἔτη και εἶτα ἀπελύθησαν, χωρὶς να διατυπωθῆ κατ' αὐτῶν οὐδεμίαν κατηγορίαν.

»Αἱ ἀνά τὸ Αἰγαῖον ἐλληνικαὶ νῆσοι και νησίδες ἐπανήλθον εἰς την παλαιάν εὐκλείαν, την εὐκλείαν ἣς ἀπέλαυον, ὅτε κατὰ την ἐποχὴν της ρωμαϊκῆς παρακμῆς εἶχον καταστή τὸ ἐνδιαίτημα των πατριωτῶν, τους οποίους ἀπεμάκρυνε της ἐν Ρώμῃ πολιτικῆς κινήσεως ἡ ἐχθρότης των τυράννων, ἡ ἀνηλεὴς προς παν γενναῖον πνεῦμα.

»Κατὰ δεκάδας και ἐκατοντάδας ἐξεπέμποντο και πάλιν μετὰ χιλιετηρίδας εἰς αὐτάς οἱ ὄχι εὐάρεστοι προς τους τυράννους ἐπίλεκτοι πολῖται. Και μετ' αὐτῶν οὐκ ολίγοι των ἠρωικῶν μαχητῶν και ἡγητόρων των Βαλκανικῶν πολέμων, εἰς τους οποίους ἡ τυραννία δεν ἐχάριζεν ἐν τῇ παραπαιούσῃ ἐμπαθείᾳ της οὐδεμίαν των ταπεινώσεων τὰς οποίας τὸ ταπεινὸν πείσμα της

κατώρθου να επινοήση. Και έβλεπέ τις εκεί επί των ερήμων νήσων πεινώντας και γυμνητεύοντας άνδρας, οι οποίοι είχαν ηγηθή των ελληνικών στρατευμάτων, όταν η νίκη επέστρεψε τας σημαίας των, προπηλακιζομένους υπό ασήμων ανθρωπαρίων, διά τα οποία η βάνουσος χυδαιότης της συμπεριφοράς υπήρξε το μόνον προσόν χάρις εις το οποίον ετάχθησαν εόπται και φύλακες αυτών.

»Καθ' εκάστην διηυλάκουν τα ελληνικά πελάγη τα ελεεινότερα των σκαφών της ελληνικής ναυτιλίας, φέροντα εστιθαγμένους εντός του κήτους κατά εκατοντάδας τους εις την εξορίαν αγομένους πολίτας. Και αι πένθιμοι αύται πομπαί, ων ηγούντο θρασείς και χυδαίοι υβρισταί παντός ανθρωπίνου αισθήματος, υπεμίμησκον τας συνοδείας των εις Σιθηρίαν απαγομένων εξορίστων, δι' ας τόση ενεκολάφθη ατιμία επί του εκπεσόντος ρωσικού καθεστώτος.

»Όλοι οι ύποπτοι ως αντιφρονούντες δημόσιοι υπάλληλοι και αξιωματικοί, απελύθησαν των θέσεών των. Ριφθέντες δ' εις τας οδούς κατεδιώκοντο ανηλεώς και εν πάση αυτών προσπαθεία προς εξεύρεσιν εργασίας ίνα εξ αυτής πορισθώσι τα προς το ζην. Οι προσλαμβάνοντες αυτούς εις την υπηρεσίαν των ιδιώται ηπειλούντο θρασέως ότι θα επλήττοντο εις τα συμφέροντά των, αν δεν απέλεμπον αυτούς. Και ούτω περιήγοντο οι ατυχείς εις την εσχάτην απόγνωσιν, αδυνατούντες να συντηρήσωσι προσφιλείς υπάρξεις, εις τα παθήματα των οποίων μετά σατανικής σκληρότητος απέβλεπεν η τυραννία, ίνα αυξήση ούτω τας βασάνους των θυμάτων της. Και η απόγνωσις προστιθεμένη εις την στέρησιν ήγαγε πολλούς μεν εις τον τάφον, τινάς δε εις παραφροσύνην. Είναι γεγονότα, τα οποία πάντες γνωρίζετε.

»Εκ πάντων τούτων των μέτρων βαρεία, ζοφώδης κατέστη η ατμόσφαιρα. Πανταχού ησθάνετο πας χρηστός πολίτης περιπτάμενον τον κίνδυνον. Τον κίνδυνον του αγνώστου και απροβλέπτου κακού, το οποίον κυφορούμενον εν τη διανοία ενός οιουδήποτε των εκ της τυραννίας σιτιζομένων και διοχετευόμενον μέχρις εκείνων των οποίων η θέλησις, η τα πάντα αυθαιρέτως διέπουσα, ουδέν απέκλειε κακόν, ηδύνατο εις πάσαν στιγμήν να τον πλήξη. Ουδεμία της συνειδήσεως επίγνωσις, ότι ουδέν έπραξε το μη θεμιτόν, ήτο επαρκής προς εξασφάλισιν κατά του κινδύνου. Ο εξερχόμενος την πρωίαν του οίκου του δεν ήτο βέβαιος αν θα επανέλθη. Ο κατακλινόμενος την εσπέραν επί της κλίνης του, ίνα ζητήση την ησυχίαν της λήθης, δεν ήτο βέβαιος

ότι δεν θα αφυπνισθή υπό των οργάνων της τυραννίας ίνα απαχθή εις φυλακήν ή εξορίαν. Διηνεκής ταραχή των ψυχών, όχι μόνον εκείνων οι οποίοι έπασχον τα δεινά, αλλά και ίσως μεγαλύτερα των διαρκώς ζώντων υπό την απειλήν των αδήλων και απροβλέπτων κακών. Πάσαν πράξιν, πάσαν κίνησιν, πάσαν λέξιν και πάσαν σκέψιν ενδόμυχον ακόμη επηκολούθει αυτομάτως η ανησυχία, μη τυχόν περιελθούσα εις την αντίληψίν τινος εκ των απανταχού παρισταμένων μισθωτών κατασκόπων και υπ' αυτών καταλλήλως διαστρεφομένη προκαλέση καταδίωξιν. Αλλ' ουδέ η παντελής αδράνεια, σώματος και διανοίας, ησφάλιζε κατά του κακού, διότι η γόνιμος ασυνειδησία των εχόντων ανάγκην να δικαιολογώσι τον μισθόν των κατασκόπων, κατεσκεύαζον ευχερώς εκ του μη όντος την αιτίαν της καταδίωξεως. Έρκει να εβεβαίουν ότι αυτοί, οι "ετάζοντες καρδίας και νεφρούς", διέγνωσαν εν τη ψυχή του θύματος την περιάλητον "προς το καθεστώς δυσμένειαν" και η δίωξις αμείλικτος έπληττε το θύμα. Με μίαν λέξιν ο τρόμος του αγνώστου κακού, πάντοτε και πανταχού επικρεμαμένου εναντίον παντός πολίτου, εκυριάρχει των ψυχών.

»Αυτή είναι η κατάσταση, την οποίαν οι άνθρωποι ούτοι εδημιούργησαν εκ προθέσεως. Διότι μόνον διά τοιούτων μέσων εγνώριζον ότι είναι δυνατόν να κρατήσωσι την επί του λαού τυραννίαν. Και μεθ' όλα ταύτα έχουσι το θράσος να αμφισβητώσιν ότι δεν ετυράνησαν τον τόπον. Ημείς τύραννοι; λέγουσιν. Ημείς οι φιλελεύθεροι; Ημείς οι ιεροφάνται της αναπλάσεως; Ημείς οι εχθροί της φαυλοκρατίας; Και τι εκάμαμεν; Αν ετυφεκίσαμεν μερικούς πολίτας είναι βεβαίως δυστύχημα. Αλλά δεν ηδυνήθημεν να το αποφύγωμεν.

»Και λέγουσιν οι άνθρωποι αυτοί: Ετιμωρήθημεν δι' αυτό. Διότι η δόξα μας κατέστη μικροτέρα της του Περικλέους, όστις εκαυχήθη ότι ουδείς Αθηναίος έκλαυσεν εξ αιτίας του. Χωρίς το δυστύχημα τούτο θα είμεθα υπεράνω και του Περικλέους.

»Δεν γνωρίζω τίνα έννοιαν εκφράζει εν τη διανοία των ανθρώπων αυτών η λέξις τυραννία, ώστε να τολμώσι να προσπαθώσι να μη υπαγάωσιν εις αυτήν την κατάστασιν την οποίαν με πολύ ωχρά χρώματα περιέγραψα. Αλλά κατά πάντας τους μη έχοντας διάθεσιν να διαστρέψωσι την έννοιαν των λέξεων –εν οιαδήποτε γλώσση και αν διατυπώση τα διανοήματά των– η λέξις τυραννία υιοθετήθη υπό όλας τας γλώσσας, η τυραννία υπάρχει εκεί όπου την τύχην των πολιτών δεν κανονίζει ο νόμος

ο διατυπωθείς διά της θελήσεως του λαού εκ των προτέρων δηλωθείσης, αλλά η αυθαίρετος θέλησις των καταλαβόντων το κράτος.

»Όπου οι νόμοι έχασαν το κύρος των απέναντι των κρατούντων. Όπου οι κρατούντες υπερπηδώσι τα όρια τα οποία οι νόμοι θέτουν εις την εξουσίαν των' εκεί υφίσταται τυραννία. Και τούτου τεθέντος, ερωτώ: ποίαν διάταξιν του Συντάγματος, του θεμελιώδους τούτου νόμου, εσεβάσθησαν οι άνθρωποι αυτοί; Ποίον περιορισμόν υπό του Συντάγματος τεθειμένον διά την διαχείρισιν των εξουσιών του κράτους δεν περιεφρόνησαν; Και ποίων νόμων τας διατάξεις, εφ' όσον περιώριζον την ενέργειάν των, δεν εποδοπάτησαν;

»Ποίαν εκ των αναγεγραμμένων εν τω Συντάγματι ή τοις νόμοις εγγυήσεων των προσωπικών και πολιτικών ελευθεριών δεν παρεβίασαν; Και δεν ωμολόγησαν αυτοί οι ίδιοι ότι αισθάνονται την ανάγκην του εναρμονισμού των πράξεων αυτών προς τας διατάξεις του Συντάγματος και των νόμων, όταν ουχί άπαξ, ουχί δις, αλλά εκατοντάκις και μυριάκις προσεπάθησαν να θεμελιώσωσι το δόγμα ότι η κομματική σκοπιμότης αρκεί ίνα δικαιολογήση πάσαν παραβίασιν του Συντάγματος και των νόμων; Η σκοπιμότης κατά την ιδίαν αυτών κρίσιν κρινομένη και κατά την ιδίαν αυτών θέλησιν αποφασιζομένη.

»Υπάρχει άνθρωπος τόσο τυφλός την διάνοιαν, όστις να νομίξη ότι το δόγμα της σκοπιμότητος, ως επικρατούσης και Συντάγματος και νόμων, της σκοπιμότητος της κατά την κρίσιν και θέλησιν των κρατούντων, εμπνεομένων υπό μόνων των κομματικών αυτών συμφερόντων, είναι άλλο τι από αυτήν ταύτην την κατάργησιν του δικαίου και την αντικατάστασιν αυτού υπό της αυθαίρετου θελήσεως των κρατούντων; Μη όλαι αι γνώσταί εν τη ιστορία τυραννίδες οιουδήποτε τύπου το δόγμα τούτο της σκοπιμότητος δεν επεκαλέσθησαν αείποτε; Αν υπάρχει άνθρωπος έχων τοιαύτην γνώμην, ακόμη και κατόπιν των όσων επί τη βάσει της σκοπιμότητος ενταύθα εκακουργήθησαν, θα μοι επιτρέψη να μη συζητήσω μαζί του, αλλά να τον οικτείρω.

»Μας υβρίζουσι λέγοντες ότι είναι αναγκαία η τυραννία διά τον εθνικόν αγώνα. Αλλά εις την κακουργίαν αυτών, εξ ης τοσαύτα υπέστημεν, οι άνθρωποι αυτοί προσθέτουσι και την ύβριν. Μας λέγουσιν ότι ήτο αναπόφευκτος η τυραννία των διά να μας αγάγωσιν εις τον υπέρ των εθνικών δικαίων αγώνα. Τι να απαντήσω εις την ύβριν ταύτην; Την απάντησιν βροντοφωνεί,

ανηλεώς στιγματίζουσιν τους ελεεινούς συκοφάντας, ολόκληρος η ιστορία η ελληνική. Ιστορία αγώνων θαυμασίων και θυσιών υπερανθρώπων προς διεκδίκησιν των εθνικών δικαίων.

»Αλλ' αν οι ανόσιοι υβρισταί παρορώσι την απωτέραν ιστορίαν, ίσως φρονούντες, ότι η σημερινή γενεά εξεφυλλίσθη, πώς δεν λαμβάνουσιν υπ' όψιν την ιστορίαν αυτής της ίδιας γενεάς καθ' ης απευθύνουσι τοιαύτην ύβριν; Πώς αποτολμώσι τον ανίερον ισχυρισμόν των, όταν έχωσι προ των ομμάτων των τους ήρωας των δύο Βαλκανικών πολέμων, οι οποίοι είναι ολόκληρος ο δυνάμενος να στρατευθή πληθυσμός της Ελλάδος; Πώς γίνεται δυνατόν εις αυτούς να υβρίζωσιν εκείνους, οι οποίοι διά της απαραμίλλου εθελουσίας των επεξέτειναν τα όρια της πατρίδος μέχρι του Νέστου και των ακτών της Μικράς Ασίας;

»Αλλά και οι στρατιώται, δι' ων επετεύχθησαν τα θαυμαστά κατορθώματα του πολέμου του τελευταίου, δεν είναι αυτοί εκείνοι καθ' ων απευθύνουσι την ύβριν ταύτην; Δεν είναι οι στρατιώται οι μετά ακατασχέτου ορμής αγαρόντες μέχρι των ενδοτέρων της Μικράς Ασίας και των προθύρων της Πόλεως πτερυγίζουσιν την ελληνικήν σημαίαν, ογκουμένην από το πληρούντας καρδιάς των ηρώων αυτών αίσθημα, αυτά τα ίδια τέκνα της Ελλάδος, καθ' ων απευθύνεται η ύβρις; Δεν θ' απασχοληθώ περισσότερο με την ανίερον ταύτην τακτικήν.

»Είναι απαύγασμα μανιώδους εγωπαθείας, υφ' ης οι υβρισταί κατέχονται. Ίνα εξάρωσιν εαυτούς, εκμηδενίζουσι τους πάντας και τα πάντα. Δεν δύναμαι όμως να μη καταδικάσω το έγκλημα το οποίον διέπραξαν διαιρέσαντες τον στρατόν της πατρίδος, τον εμπνεόμενον ολόκληρον από το φλογερόν αίσθημα να προασπίση τα δίκαια αυτής. Δεν δύναμαι να μη διαμαρτυρηθώ κατά τον εντονώτατον τρόπον κατά της αποπείρας να παραστήσωσιν ότι η διαίρεσις, την οποίαν αυτοί εδημιούργησαν, θα εξακολουθήση και θα χειροτερεύση μετά την πτώσιν αυτών.

»Διατυπών δε την διαμαρτυρίαν ταύτην, δράττομαι της ευκαιρίας ίνα διαδηλώσω όλον τον πόνον τον οποίον διά την διαίρεσιν ταύτην αισθάνομαι και να διαβεβαιώσω ότι ιερόν θεωρώ το καθήκον να πράξω παν το δυνατόν προς γεφύρωσιν του χάσματος. Και το κοινόν των Ελλήνων αίσθημα εγγυάται ότι θα επιτελεσθή η γεφύρωσις.

»Εν πάση ελληνική καρδιά δεν δύναται να υπάρξη παρά μόνον αίσθημα ειλικρινούς θαυμασμού και βαθείας ευγνωμοσύνης προς πάντας, αδιακρίτως πάντας τους ηρωικούς μαχητάς των

αγώνων δι' ὧν ἡ πατρίς προσήγγισεν εἰς τὴν συντέλεισιν τῆς ἀποκαταστάσεώς της, δι' ἣν ἀπ' αἰῶνων παλαίει καὶ αγωνίζεται.

»Ἄλλ' ἤδη ἐσήμανεν ἡ ὥρα τοῦ τέλους τῆς τυραννίας. Ὁ λαός, ἀνακτήσας, διὰ τῆς θαυμασίας σταθερότητος αὐτοῦ, τὰ ἐπὶ τριετίαν καταπατηθέντα δίκαιά του, πρόκειται νὰ ἐκδώσῃ τὴν ἐτυμηγορίαν του. Καὶ τοῦτο ἀκόμη ἀποπειρώνται νὰ παρουσιάσωσιν ὡς παραχώρησιν αὐτῶν οἱ τύραννοι. Καὶ ἐρωτῶσι: Πῶς ομιλεῖτε περὶ τυραννίας, ἀφοῦ καὶ ἐκλογάς ἀκόμη σας ἀφίνομεν νὰ κάμητε; Οἱ ἄνθρωποι προσποιούνται τοὺς ἀφελεῖς. Ἄλλ' ἀπαντῶμεν: Τὰς ἐκλογάς δεν μας ἀφίνουσιν αὐτοὶ νὰ τὰς κάωμεν. Ἐάν ἐξηρτάτο ἀπὸ αὐτοῦς, οὐδέποτε θὰ ἐγίνοντο ἐκλογαί. Αἱ ἐκλογαί γίνονται, διότι δεν ἔχουσι πλέον τὴν δύναμιν νὰ τὰς ἐμποδίσωσιν. Αἱ ἐκλογαί γίνονται διότι ἠσθάνθησαν ὅτι ἡ λαϊκὴ ἀγανάκτησις δι' ὅσα ἐκακούργησαν ἤτο ἐτοιμὴ νὰ ἐκραγῇ μετὰ ὁρμῆς ἠφαιστείου καὶ νὰ θάψῃ αὐτοὺς ὑπὸ τὴν κοχλάζουσαν αὐτῆς λάβαν. Καὶ ἐσκέφθησαν νὰ ἀνοίξωσι τὴν διέξοδον τῶν ἐκλογῶν, ἵνα σωθῶσιν ἀπὸ τοὺς κινδύνους τῆς ἐκρήξεως. Ἐφαντάσθησαν μάλιστα, ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν ἣν ἔχουσι νὰ ἐπιβάλλωνται ἐν παντί, ὅτι ἠδύναντο νὰ περιορίσωσι καὶ τὰ κυριαρχικά δικαιώματα τοῦ λαοῦ κατὰ τὰς ἐκλογάς. Καὶ διὰ πρᾶξεως τοῦ γελοίου ομίλου τῶν ἐγκαθέτων τῶν, ὃν ἐχαρακτήρησαν Βουλὴν, ἐχάραξαν τὰ ὅρια τῆς ἐντολῆς ἣν ἠδύνατο νὰ δώσῃ ὁ λαός ἐκλέγων τοὺς ἀντιπροσώπους του.

»Ἄλλ' εἶδον ὅτι ὁ λαός ὑπεδέχθη τὴν ἀπόπειραν ταύτην διὰ κατὰ κράτος καὶ τότε κατέφυγον εἰς τὴν ἀπειλήν. Ὁ ἀρχηγός τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων – οὕτω ὀνομάζουσι τὸ περιλάλητον συγκρότημά των – δεν ἐδυσκολεύθη νὰ δηλώσῃ ὅτι, ἀν ὁ λαός ἐξεδήλου ἀπόφασιν ἀντίθετον πρὸς τὸ πάθος αὐτοῦ κατὰ τοῦ Μεγάλου Μάρτυρος, θὰ ἀντίστατο βιαίως κατ' αὐτῆς. Καὶ, κατὰ οἰκειάν εἰς τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς ἀντιστροφὴν τῶν ὁρῶν, ἠντλεῖ ἐντεῦθεν ἐπιχείρημα ἵνα εἴπῃ εἰς τοὺς ἀντιφρονούντας: Πῶς θέλητε νὰ γεννήσητε τοιοῦτον ζήτημα, ἀφοῦ αὐτὸ θὰ ἀγάγῃ εἰς τὴν αἱματοκύλισιν τῆς Ἑλλάδος; Ἐλησμόνει ὁ ἄνθρωπος, ὅτι ὁ κίνδυνος τοῦ αἱματοκυλισματος ὑπῆρχε μόνον διότι αὐτὸς ἠπέλει δι' αὐτοῦ καὶ ἐφαντάζετο ὅτι ἡμεῖς, πτοούμενοι πρὸ τῆς ἀπειλῆς, θὰ ἐκύπτομεν τὸν ἀχένα εἰς τὰς ἀξιώσεις του. Λέγων ὅμως ταῦτα δεν ἐβλεπε περὶ αὐτόν, ἐπίστευε δε ἴσως ὅτι καὶ ἡμεῖς δεν εἶχομεν ὄμματα, ἵνα ἴδωμεν περὶ ἡμᾶς. Ὅταν ὅμως ἠναγκάσθη ἐκ τῆς ἀδιαφορίας με τὴν ὁποῖαν ἐδέχθη τὴν ἀπειλήν νὰ ρίψῃ τὰ βλέμματα πέριξ αὐτοῦ καὶ ἡμῶν καὶ εἶδε τὰς

ασημάντους μονάδας του αντιμετώπους ολοκλήρου του ελληνικού λαού, συμπαγούς και ηνωμένου και ακλονήτου εν τη αποφάσει του ουδένα να ανεχθή περιορισμόν της κυριαρχικής του θελήσεως, ηναγκάσθη να ανακαλέση την απειλήν.

»Και απεδέχθη ότι θα υποκύψη εις την λαϊκὴν θέλησιν, οιαδήποτε και αν είναι αὐτή. Ἀλλ' ἐνόμισεν ὅτι, ἀφοῦ δεν δύναται να χρησιμοποιήσῃ την απειλήν, ἠμπορεῖ να προσφύγῃ εις την πονηρίαν. Καὶ ζητεῖ να ἐνώσῃ το ζήτημα του θρόνου με τὰς ἐκλογάς. Φοβεῖται το δημοψήφισμα, ἴτοι την πάνδημον λαϊκὴν ἐτυμηγορίαν, την ἐιδικὴν καὶ ρητὴν, ἥτις γνωρίζει ὅτι θα μαστιγώσῃ αὐτόν δι' ὅσας ἀπὸ τετραετίας καὶ πλέον ἐν τῇ ἀχαλινώτῳ ἐμπαθείᾳ του διετύπωσε διαβολὰς καὶ συκοφαντίας κατὰ του πρώτου των Ἑλλήνων. Καὶ ἀποκρούει το υφ' ἡμῶν ἀξιούμενον δημοψήφισμα περὶ του ζητήματος του θρόνου, το ὁποῖον αὐτὸς ἤγειρε.

»Πράγματι ζήτημα θρόνου δεν ὑπάρχει. Ὁ θρόνος ἔχει τον νόμιμον αὐτοῦ κάτοχον. Βασιλεὺς των Ἑλλήνων εἶναι ὁ Κωνσταντῖνος.

»Κληθεῖς εις την διαδοχὴν του αειμνήστου βασιλέως Γεωργίου, ὡς πρωτότοκος αὐτοῦ υἱός, ὁ Κωνσταντῖνος καὶ οὐδέποτε παραιτηθεῖς του θρόνου. Αὐτὸς εἶναι ὁ συνταγματικὸς βασιλεὺς των Ἑλλήνων. Ἐν τούτοις οἱ ἀντίπαλοι ἡμῶν ἀμφισθητούσι τὰ δικαιώματά του. Πού στηρίζεται ἡ ἀμφισθητήσις των; Βεβαίως ὄχι ἐπὶ του Συντάγματος. Καὶ εἰάν ἐλαμβάνομεν ὑπ' ὄψιν μόνον τὰς κατὰ το Σύνταγμα ἀμφισθητήσεις, θα ἠδυνάμεθα καὶ θα ὠφείλομεν να τὰς παρίδωμεν. Ἀλλ' αἱ ἀμφισθητήσεις αὗται, αἱ οὐδέν, ἀπολύτως οὐδέν, ἐν τῷ Συντάγματι ἐυρίσκουσαι ἔρεισμα, παρουσιάζονται στηριζόμεναι ἐπὶ τῆς θελήσεως του ἐλληνικοῦ λαοῦ, τον ὁποῖον αὐτοὶ παριστώσι διαρκῶς ὡς μὴ θέλοντα τον βασιλέα Κωνσταντῖνον, κατὰ μεγάλην πλειοψηφίαν. Πας Ἕλληνα εὐλαθὴς πρὸς την λαϊκὴν θέλησιν, ἀναγνωρίζων ταύτην ὡς μόνην πηγὴν πάσης ἐξουσίας καὶ ὑπὲρ πάσαν ἄλλην τῆς βασιλικῆς, ἐυρισκόμενος ἀπέναντι τῆς ἐπὶ τοιαύτης βάσεως τιθεμένης ἀμφισθητήσεως των δικαιωμάτων του βασιλέως Κωνσταντῖνου, ὅσον καὶ αν εἶναι πεπεισμένος περὶ του ἐναντίου, εἶναι φυσικόν να αἰσθάνεται στενοχωρίαν. Καὶ ἐπὶ πλέον ὁ ἀρχηγὸς των ἀντιπάλων μας διέσπειρε την ἀμφισθητήσιν αὐτὴν ἀνά σύμπαντα τον κόσμον.

»Καὶ ἔκαμε τὰ πάντα ἵνα πιστευθῇ ἀπανταχοῦ τῆς γῆς, ὅτι ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἔμενεν εις τον θρόνον τῆς Ἑλλάδος παρὰ την λαϊκὴν θέλησιν καὶ ἡζίου ὅτι ἀσκεῖ τὰ βασιλικά του κα-

θήκοντα κατά θείαν εντολήν, θεωρών εαυτόν δοσίλογον μόνον προς τον Θεόν και μη σεβόμενος ουδεμίαν συνταγματικήν διάταξιν –αυτό λέγει ο αρχηγός των αντιπάλων μας περί του βασιλέως Κωνσταντίνου και όχι περί του κ. Ελευθερίου Βενιζέλου. Δεν είναι η στιγμή να συζητήσω τας συκοφαντικάς ταύτας απόψεις, τας οποίας, φιλοτεχνηθείσας ότε εχρησίμευον προς διαβολήν του βασιλέως απέναντι των ξένων, ακούομεν έκτοτε μετ' αηδίας κατά κόρον επαναλαμβανομένας. Οπωσδήποτε ούτω διατυπόμεναι αι αμφισθητήσεις των αντιπάλων μας καθιστώσιν αναγκαίαν την εκκαθάρισιν του δι' αυτών τεθειμένου ζητήματος, ίνα αρθή πάσα αμφισθήτησις.

»Ιδού οι λόγοι δι' ους θεωρώ απαραίτητον να αποφανθή η λαϊκή βούλησις. Λέγει ο αρχηγός των αντιπάλων μας: Ο λαός, κατά μεγάλην πλειονοψηφίαν, δεν θέλει τον βασιλέα Κωνσταντίνον. Απαντώμεν: Ας ερωτηθή ο λαός. Τούτο αποκρούει κατά περίεργον τρόπον αυτός, λέγων ότι το Σύνταγμα δεν ορίζει τίποτε περί τοιούτου ερωτήματος. Είναι αληθές τούτο. Αλλ' είναι εξ ίσου αληθές ότι το Σύνταγμα δεν ορίζει τίποτε περί αμφισθητήσεως των δικαιωμάτων του βασιλέως. Αυτοί αμφισθητούντες ταύτα στηρίζονται επί του Συντάγματος; Όχι βέβαια. Επικαλούνται την λαϊκήν θέλησιν την οποίαν παριστάνουσιν αντιτιθεμένην εις τον βασιλέα Κωνσταντίνον.

»Ημείς οι αξιούντες να ερωτηθή αύτη συνάγομεν απλώς μίαν αναγκαίαν λογικήν συνέπειαν της στάσεως του αρχηγού των αντιπάλων ημών. Πώς θα γίνη δυνατόν η λογική συνέπεια, η συναγομένη εκ της αμφισθητήσεως των αντιπάλων μας, της ευρισκομένης έξω του Συντάγματος, να ήτο αύτη εντός του Συντάγματος;

»Αποκρούοντες δε το δημοψήφισμα, αξιούσιν ότι το ζήτημα θα λυθή διά των εκλογών. Αξιούσιν απλούστατα οι άνθρωποι να καθαιρέσωσι το δόγμα ότι η κατά τας εκλογάς ψήφος δίδει εις τον δι' αυτής υποδεικνυόμενον πολιτικόν άνδρα την εξουσίαν να διαθέση τον θρόνον, δηλαδή να καθαιρή τον βασιλέα ή να θέτη όρους εις τον βασιλέα.

»Διότι τούτο δηλούσιν ότι θα κάμωσιν, αν επιτύχωσιν εις τας εκλογάς. Θα καθαιρέσωσι τον Κωνσταντίνον και θα θέσωσιν όρους εις τον κατ' αυτούς βασιλέα. Κατά του ελεεινού αυτού δόγματος, το οποίον θα κατεβίβαζε τον βασιλέα εις απλούν υπάλληλον του εκάστοτε επικρατούντος κατά τας εκλογάς κόμματος, διοριζόμενον και πανόμενον υπ' αυτού έχομεν καθήκον να αντεπεξέλθωμεν πάση δυνάμει. Και δεν έχω καμμίαν αμφιβο-

λίαν, ότι δεν θα υπάρξει Έλλην πιστεύων ότι ο θεσμός της βασιλείας υπηρετεί τα συμφέροντα της πατρίδος, όστις να μη αισθανθή αηδίαν κατά του αθλίου αυτού δόγματος. Και το δόγμα θα πέση μαζί με τους εφευρέτας αυτού.

»Την προσεχή Κυριακήν ο ελληνικός λαός διά της ψήφου του θα καταβαρθρωθή αυτούς. Προσπαθήσιν να πτοήσωσι την εκδήλωσιν του λαϊκού φρονήματος, αναισχύντως καυχόμενοι ότι θα προσφύγωσιν εις μέσα νοθείας και βίας, ικανά να ματαιώσωσι την αμειλικτον εναντίον των ετυμηγοριάν του ελληνικού λαού. Είναι αι καυχήσεις αύται αηδή εκλογικά τεχνάσματα. Βεβαίως έπραξαν, και πράττουσι και θα πράξωσι παν το δυνατόν, ίνα αλλοιώσωσι το εκλογικόν αποτέλεσμα. Από μακρού ολόκληρα συνεργεία απασχολούνται προς τον σκοπόν τούτον. Αλλ' ουδέν θα δυνηθώσιν. Όσα και αν πράξωσι, θα συντριβώσιν υπό της γρανιτώδους αποφάσεως του ελληνικού λαού να απαλλαγή της τυραννίας. Ιδία δε έχω την πεποίθησιν ότι ο λαός των Αθηνών και του Πειραιώς κατά του εκλογικού δικαιώματος του οποίου ιδιαιτέραν διατυπούσιν απειλήν, θα διδάξη αυτούς ότι βδελύσσεται την τυραννίαν βεβαίως εξ ίσου ή και περισσότερον ακόμη πάσης άλλης πόλεως ελληνικής. Εδώ είναι η ιερά γη επί της οποίας το πρώτον εβλάστησεν η ιδέα της ελευθερίας.

»Και οι κάτοικοι αυτής οι σημερινοί εδείχθησαν κατά τας σκληράς δοκιμασίας της τριετούς τυραννίας, διότι εν τη πόλει των Αθηνών ωργίασεν αύτη κατά τον απαισιώτερον τρόπον. Προχθές ακόμη το ιερόν τούτο έδαφος ταύτης εποτίσθη από το αίμα ενός των αγνοτέρων της πόλεως τέκνων, το αίμα του Ίωνος Δραγούμη, του οποίου η κρεούργησις και θηρίων την καρδίαν θα συνεκίνηει. Και χθες έτερον επίλεκτον της Ελλάδος τέκνον, ο Βαλάκης, έπεσεν εν Αθήναις.

»Αλλ' έχω ανάγκην να υπομνήσω εγώ προς υμάς όσα κατά την ζοφώδη περίοδον της τυραννίας υπέστητε; Σεις τα έχετε ζωντανά εις την ψυχήν σας. Και αισθανόμενοι ολόκληρον την εξ αυτών αφόρητον πίεσιν, θα δώσητε την ψήφον σας. Και θα καταδικάσητε δι' αυτής αμειλίκτως τους τυράννους. Χάρις εις την ψήφον την υμετέραν, συμπίπτουσαν με την ψήφον όλων των άλλων περιφερειών της Ελλάδος, θα αποκαταστήσητε την πλήρη ελευθερίαν του ελληνικού λαού.

»Και μετά την νίκην ο ελληνικός λαός θα καταστήση φανερόν εις όλον τον κόσμον ότι το αίσθημα της ελευθερίας έχει εν τη ψυχή του αχώριστον από το αίσθημα της δικαιοσύνης, της τάξεως. Θα διαψεύση διά της στάσεώς του τους συκοφαντού-

ντας αυτόν τυράννους με τον φαρμακερόν υπαινιγμόν, ότι, άμα ως αυτοί απομακρυνθώσι της αρχής, θα επακολουθήση αναρχία. Απεναντίας, αυτών πιπτόντων θα τερματισθή και η αναρχία. Θα παύση η αυθαίρετος διά της βίας επιβολή των ολίγων, των οποίων την τυραννίαν η λαϊκή ψυχή βδελύσσεται δι' όσα κατά του λαού εκακούργησαν. Και αναγνωριζομένης κυριάρχου της λαϊκής θελήσεως θα αποκατασταθή η αρμονία και η τάξις.

»Ο λαός, παρ' όλην την πικρίαν με την οποίαν εποτίσθη, είναι πάντοτε ο γενναίοφρων λαός, οποίον η ιστορία τον παρουσιάζει. Ουδείς έχει να φοβηθή από την νίκην αυτού την ελαχίστην παρεκτροπήν. Ας είναι πάντες ήσυχοι. Ουδέν δίκαιον, ουδέν συμφέρον διατρέχει οιονδήποτε κίνδυνον. Κατά την πάνδημον ταύτην στιγμήν ας δώσωμεν πάντες με ηνωμένην την καρδίαν ιεράν υπόσχεσιν ότι η νίκη ημών θα σημάνη την της ελευθερίας και της δικαιοσύνης. Θα αποκαταστήσωμεν βεβαίως τα υπό της τυραννίας πληγέντα δίκαια.

»Αλλ' ουδεμία πράξις εκδικήσεως θα μιάνη το έργον τούτο. Μίαν και μόνην θα λάβωμεν εκδίκησιν: Θα προκαλέσωμεν τας τύψεις της συνειδήσεως των τόσον σκληρώς αδικησάντων ημάς δι' όσα καθ' ημών διέπραξαν, εξασφαλίζοντες και προστατεύοντες παν δίκαιον και παν νόμιμον συμφέρον αυτών. Και η εκδίκησις αύτη μας αρκεί.

»Με την δύσιν του ηλίου της προσεχούς Κυριακής θα δύση και η μαύρη τυραννία. Ο ανατέλλων ήλιος της επομένης θα χαιρετίση την πατρίδα ελευθέραν και ακτινοβόλος θα φωτίση την χαράν των ελευθερωθέντων Ελλήνων. Και η χαρά θα είναι κατά τοσούτον μεγαλυτέρα καθόσον θα έχωμεν πάντες βαθύ το συναίσθημα ότι η ελευθερία δεν μας εδωρήθη, αλλά την κατεκτήσαμεν. Την κατεκτήσαμεν διά της καρτερίας ημών, η οποία αντιμετώπισε νικηφόρος όλους τους διωγμούς, διά της αδαμάστου αποφάσεως ημών. Ούτω κατακτηθείσα η ελευθερία έσεται κτήμα ημών εσαεί.

»Και πρώτην άσκησιν αυτής θα αποτελέση το δημοψήφισμα, δι' ου θα αποκαταστήσωμεν εν πληρότητι την λαϊκήν κυριαρχίαν. Διά της πανηγυρικής εκδηλώσεως του δημοψηφίσματος θ' ανορθώσωμεν τα δίκαια του Μεγάλου Μάρτυρος, του Κωνσταντίνου. Και ας τελειώσωμεν απευθύνοντες προς αυτόν ευγνώμονα χαιρετισμόν δι' όσας υπέρ της πατρίδος υπέστη θυσίας.

»Ζήτω η ελευθερία! Ζήτω η Πατρίς! Ζήτω ο βασιλεύς Κωνσταντίνος! Ζήτω ο λαός της Αττικής!».

77. Ο ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ

Ο ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΣ Ελευθέριος Βενιζέλος μίλησε ενώπιον παλλαϊκής συγκέντρωσης στο Σύνταγμα στις 28 Οκτωβρίου. Ο λόγος του όμως δεν αφορούσε τα εθνικά θέματα ή το διχασμό, αλλά προβλήματα επισιτισμού, παιδείας, κοινωνικής ασφάλισης, αγροτικής πολιτικής, εθνικής οικονομίας, εσωτερικής ασφάλειας κλπ. Και επειδή όλα αυτά τα θέματα είναι άσχετα προς το περιεχόμενο του βιβλίου αυτού, κρίναμε σκόπιμο να παραθέσουμε τα κύρια σημεία του σχετικού λόγου του Ελ. Βενιζέλου ενώπιον της Βουλής στις 13 Αυγούστου 1917, που παρουσιάζει κατά τρόπο ανάγλυφο όλη την πολιτική του τοποθέτηση σύμφωνα με την απόδοσή του από τα «Κείμενα» (σελ. 333-400) που εξέδωσε η Λέσχη Φιλελευθέρων.

Στην αρχή ο Πρωθυπουργός αναφέρθηκε στους Βαλκανικούς πολέμους, στη συνθήκη του Βουκουρεστίου και με την έκρηξη του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου στις συμμαχικές μας υποχρεώσεις απέναντι της Σερβίας και στην αποφασισθείσα τότε πολιτική της ουδετερότητας της Ελλάδος. Και συνέχισε:

«...Ενεμείναμεν, λοιπόν, και πάλιν εις την αρχικήν πολιτικήν, την πολιτικήν της ουδετερότητος, την πολιτικήν όμως της υποσχέσεως ότι, εάν ποτέ αι Δυνάμεις θα μας ενόμιζον χρησίμους εις πόλεμον κατά της Τουρκίας, θα μας διέθετον υπό τας προϋποθέσεις πάντοτε τας οποίας είχομεν θέσει, ότι ημείς θα ήμεθα εις την διάθεσίν των. Και έρχεται τότε η αναγγελία της επιχειρήσεως κατά των Δαρδανελλίων. Όχι της κυρίας επιχειρήσεως, ήτις, ως ανέφερεν ο αξιότιμος εξ Αττικής βουλευτής, έγινε την 6ην Μαρτίου, αλλά της προκαταρκτικής προσβολής κατά των εξωτερικών φρουριών των Δαρδανελλίων. Ευθύς, κύριοι, άμα τω ακούσματι, ότι επιχειρείται η επίθεσις αύτη, ευθύς κατέληξα εις την σταθεράν πεποίθησιν, ότι ενώπιον ημών παρουσιάζετο μια ευκαιρία διά να επιδιώξωμεν τας υπεσχημένας σπουδαιοτάτας εδαφικάς παραχωρήσεις εν Μικρά Ασία άνευ όμως των κινδύνων εκείνων, υπό τους οποίους μας εδίδοντο αρχικώς αι παραχωρήσεις αύται, δηλαδή της προελάσεως του στρατού μας μέχρι του Δουνάβεως προς βοήθεια της Σερβίας.

»Κατά της επιχειρήσεως ταύτης, κατά της πολιτικής ταύτης ενεφανίσθη πολέμιον το Επιτελείον. Το Επιτελείον, το οποίον

εξυπηρετεί, ως απεδείχθη εξ όλης της περαιτέρω πορείας των πραγμάτων, Γερμανική καθαρώς πολιτικήν, το Επιτελείον, το οποίον ευρίσκετο εκεί διά να ματαιώνη κάθε προσπάθειαν οιασδήποτε Κυβερνήσεως, διά της οποίας θα ηδύνατο η Ελλάς να ευρεθή αντιμετώπος προς την Γερμανίαν, το Επιτελείον αντετάχθη κατά της επιχειρήσεως αυτής και αντετάχθη όχι μόνον διά στρατιωτικούς λόγους, αλλά και διά λόγους καθαρώς πολιτικούς, λέγον, όπως είπεν ο αξιότιμος συνάδελφός μου χθές, «τι μας ελκύει προς την Μικράν Ασίαν, τι κοινό κυνί και θαλανεΐω, τι έχομεν να κάμωμεν εκεί;» Μέχρις αυτού του σημείου έφθασεν η Γερμανική πολιτική του Επιτελείου, ώστε να αρνήται ολόκληρον την υπόστασιν ημών την Εθνικήν. Ο τελευταίος, βέβαια, ο οποίος δεν παρεγνώριζε τας δυσχερείας, τας οποίας θα αντιμετωπίζομεν διά του νέου αυτού διπλασιασμού της Ελλάδος, θα ήμουν εγώ. Αλλ' ο πόλεμος ο Βαλκανικός είχε αποδείξει, ότι το Έθνος ενέκλειε μεγάλην ζωτικότητα και εάν νέα εγένετο επίκλησις προς όλα τα τέκνα της Ελλάδος, δεν είχα ουδεμίαν αμφιβολίαν, ότι θα κατωρθώναμεν να διοργανώσωμεν και τας χώρας αυτάς και να δημιουργήσωμεν μετά μικρόν, σύμφωνα με τας αντιλήψεις, τας οποίας είχομεν μετά το 1909, εν μέγα και πλούσιον και αληθώς νεωτεριστικόν Κράτος. (Χειροκροτήματα παρατεταμένα και ζητωκραυγαί).

»Αλλά μοι αντέταξαν και άλλο: “Τι θέλεις να υπάγωμεν εκεί εις την Μικράν Ασίαν να διπλασιάσωμεν την Ελλάδα, όταν, μεταβαίνοντες εκεί, θα έχωμεν δίπλα μας τόσας μεγάλας Δυνάμεις, θα έχωμεν τους Ρώσους, οι οποίοι θα έφθανον διά της νοτίου πλευράς του Ευξείνου εις Κωνσταντινούπολιν, θα έχωμεν από τον νότον την Ιταλίαν και δεν ηξεύρω ποιον άλλον, κατά των οποίων δεν θα ήτο δυνατή η άμυνά μας, ωσάν η συνύπαρξις των μικρών μετά των μεγάλων Κρατών να μη ασφαρίζεται διά της ισορροπίας των Ευρωπαϊκών συνδυασμών».

Αναφερόμενος στην ανάθεση της Πρωθυπουργίας στο Δημήτριο Γούναρη κατά το 1915 ο Ελ. Βενιζέλος εξακολούθησε:

«... Κύριοι! Ο Βασιλεύς ο τότε, αφού προς στιγμήν είχε παρσυρθή παρ' εμού και μου είχε δώσει και την εξουσιοδότησιν να προβώ εις την εφαρμογήν της πολιτικής μου, συνεκρατήθη βραδύτερον. Περιεστοίχισαν αυτόν εκείνοι, οι οποίοι τον περιεστοίχιζον και έφθασε πλέον όχι μόνον κατά της γνώμης εμού

να αντιταχθή, ο οποίος εξεπροσώπων τότε την πλειοψηφίαν της Χώρας, αλλά έφθασε και να αντιταχθή κατά της γνώμης όλης της Χώρας, διότι, όπως εξέθηκα εις υμάς, την γνώμην αυτήν συνέστησαν εις τον Βασιλέα να ακολουθήση όλοι οι πολιτικοί παράγοντες, οι μέχρι της στιγμής εκείνης τουλάχιστον γνωστοί εις την Χώραν. Και θα μας είπουν τώρα οι ασχοληθέντες εις το ζήτημα το Συνταγματικόν, ότι ο Βασιλεύς διέλυσε την Βουλήν τότε και ανέθηκε την Κυβέρνησιν εις τον κ. Γούναρην, σεβόμενος το Σύνταγμα, ακριβώς καθ' ον τρόπον ο Βασιλεύς Γεώργιος είχε διαλύσει κατ' επανάληψιν Βουλάς, αναθέσας όμως αυτός την Κυβέρνησιν όχι καν εις μειονοψηφούντας, αλλ' εις Κυβερνήσεις Υπηρεσιακάς, διά των οποίων επεδίωξε να εξακριβώση το δημόσιον φρόνημα. Αλλά τίνας ενδείξεις είχεν ο πρώην Βασιλεύς Κωνσταντίνος, ότι τα υποστηριζόμενα υπ' εμού ήσαν αντίθετα προς τας αξιώσεις της Κοινής Γνώμης, όταν όλους τους άλλους πολιτικούς Ηγέτας του έφερα κατ' αντιμωλίαν εις συζήτησιν ενώπιόν του και του είπον ότι όλα αυτά, τα οποία λέγει ο Βενιζέλος, πρέπει να τα εκτελέση, διότι ο Βενιζέλος έχει μαζί του τον Ελληνικόν λαόν; Ο Βασιλεύς εκείνην την στιγμήν, καλών τον κ. Γούναρην και δωροδοκών αυτόν, δίδων δηλαδή εις αυτόν το ρουσφέτι της χρίσεώς του εις αρχηγόν κόμματος και επιτυγχάνων να αναλάβη ούτος την Κυβέρνησιν, εφήρμοζε το πολίτευμα, ή το είχεν ήδη κατακουρελιάσει; Και όμως, κύριοι, η νομιμοφροσύνη μου υπήρξε τοιαύτη, ώστε ούτε ημφισβήτησα καν εις τον Βασιλέα, την πρώτην φοράν, το δικαίωμα της διαλύσεως, ούτε παρεπονέθην διά το πράγμα, ούτε εγώ, ούτε οι φίλοι μου. Έβλεπα περίπου πού εφερόμεθα, αλλά δεν ηθέλησα να εξαπολύσω μίαν τρικυμίαν εις το Εθνικόν πέλαγος, το οποίον μέχρι της στιγμής εκείνης εφαινετο γαληνιαίον και επί του οποίου μόλις ήρχιζαν να διαγράφονται ελαφραί τινες πτυχαί. Απεμακρύνθην της Εξουσίας εναντίον της γνώμης του Ελληνικού λαού, εναντίον της γνώμης αυτών των πολιτικών αντιπάλων μου, κατά εφαρμογή προσωπικής πολιτικής του Στέμματος, εμπνεομένης έξωθεν της Ελλάδος, απεμακρύνθην της Αρχής, έχων μέχρι της στιγμής εκείνης με το μέρος μου σχεδόν την παμψηφίαν του Ελληνικού λαού».

Σχετικά με τη διενέργεια των εκλογών της 31ης Μαΐου 1915, ο πρωθυπουργός υπογράμμισε για τις περαιτέρω εξελίξεις τα ακόλουθα:

«... Αι εκλογαί διεξήχθησαν τέλος την 31ην Μαΐου, γνωρίζετε υπό ποίας περιστάσεις. Γνωρίζετε, ότι ο Αρχηγός του Κόμματος των Φιλελευθέρων ηναγκάσθη ν' αποχωρήση του αγώνος, γνωρίζετε ότι εις όλην την Ελλάδα εξαπελύθησαν οι πράκτορες της Αυλής, θέτοντες το ζήτημα μεταξύ Βασιλέως και Βενιζέλου, μεταξύ πολέμου και ειρήνης. Και όμως, ενώ αι εκλογαί διεξήχθησαν εν απουσία εμού, ο λαός απεδοκίμαζε τον πρώτον Σωτήρα και ενέκρινε την πολιτικήν μου. Οπωσδήποτε, εκ του όλου αριθμού των 310 βουλευτών το κόμμα των Φιλελευθέρων επέτυχεν 184 εν όλω έδρας, απέναντι 126 εδρών, ας εκέρδισαν όλα ομού τα αντίθετα κόμματα. Το αποτέλεσμα αυτό εξητήθη να παρασταθή ως μία απόδειξις, ότι το Κόμμα των Φιλελευθέρων είχεν ολιγωτέραν πλειοψηφίαν παρά πριν. Και τι με τούτο, εάν κατωρθώθη υπό τοιούτους όρους, διά παραβιάσεως του Συντάγματος, διά τοιαύτης εκμεταλλεύσεως κάθε πράγματος, εάν κατωρθώθη ν' αποδειχθή ότι η πλειονοψηφία δεν ήτο τόσον μεγάλη όσον προ τριετίας, τι σημαίνει άρά γε τούτο; Μήπως διά τούτου η επιβολή της πλειονοψηφίας ήτο ολιγώτερον ενδεδειγμένη; Μήπως ο Βασιλεύς ηδύνατο να αναλάβη εμφανέστερον εις το ότι επέτυχε διά της πρώτης διαλύσεως να υποβιθάση την πλειονοψηφίαν των Φιλελευθέρων και ελπίζων να επιτύχη περαιτέρω υποβιθασμόν αυτής διά δευτέρας διαλύσεως και περαιτέρω διά τρίτης και ούτω καθ' εξής; (Ιλαρότης).

»Πριν ή αναλάβη το Κόμμα των Φιλελευθέρων και πάλι την Αρχήν, το Στέμμα εν γνώσει – δεν το έχω αποδεδειγμένον, αλλά το θεωρώ πιθανώτατον εκ πολλών λόγων του τότε Προέδρου της Κυβερνήσεως κ. Γούναρη, ο οποίος αν και πρόεδρος της φαινομενικής Κυβερνήσεως, ήτο και μέλος της εκ των παρασκηνίων δράσης πραγματικής τοιαύτης – το Στέμμα, εν γνώσει του Προέδρου της φαινομενικής Κυβερνήσεως είχεν ανακοινώσει προς τας Δυνάμεις ταύτας, ότι αδιαφορεί πλέον διά την Συνθήκην προς την Σερβίαν και αφήνει ελευθέραν την Βουλγαρίαν να επιπέση κατ' αυτής και ότι εντεύθεν ουδένα κίνδυνον έχει να φοβήται η Βουλγαρία εις την εφαρμογήν της πολιτικής της, συνισταμένης εις την απόκτησιν της ηγεμονίας επί του Αίμου.

»Επιτρέψαντες, κύριοι, και διευκολύναντες την ανάμιξιν της Βουλγαρίας εις τον πόλεμον, όπως επιτεθή κατά της Σερβίας – έχω το δικαίωμα να κηρύξω από του βήματος αυτού, με όλην την επισημότητα της θέσεώς μου – κατεπροδίδομεν όχι απλώς την σύμμαχόν μας Σερβίαν, κατεπροδίδομεν τα Ελληνικά συμ-

φέροντα, τα ζωτικά συμφέροντα της Ελλάδος και εξυπηρετούμεν μόνον τα καθαρώς ξένα, τα Γερμανικά συμφέροντα (Χειροκροτήματα).

»Αφίνοντες την Βουλγαρίαν να επιτεθή κατά της Σερβίας, καθιστώμεν τον όλεθρον της συμμάχου μας απολύτως βέβαιον. Και μόνον τούτο, το γεγονός της κατασυντριβής της Σερβίας, ήτο πλήγμα τεράστιον, πλήγμα μέγα κατά της Ελλάδος, διότι μόνον αν από της Βαλκανικής Χερσονήσου έφευγεν η Σερβία, και χωρίς ν' αλλοιωθούν οι άλλοι όροι των Βαλκανικών Κρατών, μόνη η συντριβή της Σερβίας ανέτρεπε την ισορροπίαν των δυνάμεων εν τη Βαλκανική και καθίστα την απέναντι του κληρονομικού ημών ανταπαιτητού, υποδεεστέραν.

»Η ύπαρξις Σερβίας ισχυράς εν τη Βαλκανική Χερσονήσω ήτο κεφάλαιον και Ελληνικόν, το οποίον κατά τοιούτον τρόπον επαίσχυντον κατεστρέψαμεν ημείς αυτοί.

»Αλλ' η ζημία των Ελληνικών συμφερόντων δεν ήτο αύτη μόνη, η προερχομένη εκ της κατασυντριψέως της συμμάχου ημών Σερβίας. Ήτο και άλλη, θετική, προφανής, σαφής, προβάλλουσα καταπληκτικώς και εμφανώς εις κάθε ένα, ο οποίος δεν ήθελε να εθελοτυφλή. Καταστροφή της Σερβίας, συμπράξει της Βουλγαρίας, εξησφάλιζε την πραγματοποίησιν των μάλλον παραλόγων αξιώσεων της Βουλγαρίας επί της ηγεμονίας εις τον Αίμον. Κατασύντριψις της Σερβίας, συμπράξει της Βουλγαρίας, έδωκεν εις την Βουλγαρίαν, όπως γνωρίζετε ήδη, προ δυο περίπου ετών, δεκαέξ νέους νομούς και ογδοήκοντα επαρχίας, εις τας οποίας προσετέθησαν βραδύτερον οι νομοί Πρισρένης και Πριστίνης. Δεκαοκτώ όλους νομούς έδωκεν εις την Βουλγαρίαν, με την επιφύλαξιν των όσων θα δώση η Δοβρουτσά, ίσως και η Αλβανία, δι' εξόδου εις την Αδριατικήν.

»Και ερωτώ, κύριοι βουλευταί: Η ενέργεια αύτη του Στέμματος και των ανεπισήμων συμβούλων του, η ενέργεια αύτη όπως εξασφαλισθή η επίθεσις της Βουλγαρίας κατά της Σερβίας, ασχέτως προς την συμμετοχήν ημών εις τον πόλεμον, επετρέπετο; Επετρέπετο να λεχθή εκ των προτέρων προς την Βουλγαρίαν, ότι θα εμένομεν αδιάφοροι; Η πολιτική του Στέμματος ήτο πολιτική ευμενούς ουδετερότητος προς την Σερβίαν, ή πολιτική προδοσίας προς αυτήν;»

Όταν η Βουλγαρία, με ανεξακρίβωτες ακόμη προθέσεις, κήρυξε γενική επιστράτευση, ο Ελ. Βενιζέλος αφηγείται ως ακολούθως τα διατρέξαντα:

«... Εκάλεσα προηγουμένως το Υπουργικόν Συμβούλιον, εμείναμεν σύμφωνοι, και ανέθηκα εις τον συνάδελφον Υπουργόν των Στρατιωτικών αντιστράτηγον Δαγκλήν να καλέση τον Επιτελάρχην και να αναθέση εις αυτόν την σύνταξιν του Διατάγματος της επιστρατεύσεως. Εγώ θα ανηρχόμενη εις τας 5 μ.μ., ο κ. Δαγκλής θα ανήρχετο μετά 1 και 1/2 ώραν, ότε εγώ θα είχα περατώσει την ομιλίαν μου, και θα είχεν έτοιμον το Διάταγμα προς υπογραφήν.

»Αλλ' όταν είπον εις τον Βασιλέα, ότι δεν πρόκειται περί μερικής επιστρατεύσεως, αλλά περί γενικής, αφού ευρισκόμεθα ενόπιον Βουλγαρικής επιστρατεύσεως γενικής, τότε απεκαλύφθησαν οι σκοποί και η πολιτική του Βασιλέως. Δεν μου είπε, βεβαίως, ότι δεν είμεθα υποχρεωμένοι να βοηθήσωμεν την Σερβίαν· αυτό δεν ετόλμησε να μου το είπη, διότι ήξευρε πολύ καλά υπό ποιους όρους υπεγράφη η Συνθήκη αυτή και πόσον σαφής ήτο η υποχρέωσις ημών να βοηθήσωμεν την Σερβίαν και εις Ευρωπαϊκόν καθαρώς πόλεμον, αλλά μοι είπεν: "Ηξεύρετε, εγώ δεν θέλω να βοηθήσωμεν την Σερβίαν, διότι η Γερμανία θα νικήση, και εγώ δεν θέλω να νικηθώ!"

»Ανέπτυξα κατά πρώτον λόγον την στρατιωτικήν άποψιν του ζητήματος. Επέστησα, επομένως, την προσοχήν του επί των τοπικών όρων της Βαλκανικής, επέστησα την προσοχήν του επί της γεωγραφικής θέσεως της Ελλάδος, επέστησα την προσοχήν του επί της ελλείψεως μέσων συγκοινωνίας εν τη Χερσονήσω τη Βαλκανική και υπεστήριξα, ότι κατά την εμίν πεποιθήσιν, ή τουλάχιστον την ελπίδα την σοβαράν, εάν ημείς επιτιθέμεθα κατά των Βουλγάρων, προκειμένου να επιτεθώσιν ούτοι από ενός μετώπου κατά των Σέρβων, υπήρχε πιθανότης, με το ηθικόν το ακμαίον, το οποίον είχεν ο Ελληνικός Στρατός και το πεπτωκός ηθικόν, το εκ της προσφάτου ήττης, του Βουλγαρικού, υπήρχε πάσα πιθανότης, ότι θα ηδυνάμεθα να ελπίζωμεν και άφιξιν ημών εις την πρωτεύουσαν της Βουλγαρίας.

»Ανέφερα εις αυτόν το γεγονός, το γεγονός, το οποίον εγνώριζεν ήδη, ότι η Βουλγαρία είχε μόνον 400 βολάς κατά τηλεβόλον, όσαι δεν φθάνουν ουδέ δι' απλήν σοβαράν σημερινήν μάχην, ώστε, αν καταρθούμεν επί ένα μήνα να προλάβωμεν την κατασυντριβήν της Σερβίας, θα ηδυνάμεθα, άνευ σοβαράς αντιστάσεως, να φθάσωμεν εις την Σόφιαν. Αλλά είπον εις τον Βασιλέα, ότι, και αν δεν κατορθώσωμεν να συντρίψωμεν εγκαίρως την Βουλγαρίαν, θα φθάσωμεν όμως, διατηρούντες την επαφήν

μας μετά του Σερβικού στρατού και, υποχωρούντος του Σερβικού στρατού ενώπιον ανωτέρας Γερμανικής πίεσεως, θα φθάσωμεν εις εν σημείον, το οποίον εν γενικαίς γραμμαίς θα εξετείνετο από των συνόρων μας της Ανατολικής Μακεδονίας διά της κοιλάδος της Στρωμνίτσης προς το Κριβολάκ και Τέτοβον, θα εφθάνομεν εις τοιαύτην γραμμήν, πέραν της οποίας πρόοδος Αυστρογερμανική ήτο απολύτως αδύνατος, εκ μηχανικών λόγων. Διότι, γνωρίζετε, κύριοι, ποίαι είναι αι ανάγκαι του ανεφοδιασμού του σημερινού πολέμου. Μία σιδηροδρομική γραμμή απλή, όπως είναι αι του Βαλκανικού μετώπου, είναι αδύνατον να εξυπηρετήση στρατόν περισσότερον των 120 έως 130 χιλιάδων ανδρών. Τούτου λαμβανομένου υπ' όψει, ήτο αδύνατον εις την Γερμανίαν και την Αυστριάν να συγκεντρώσωσιν εις το μέτωπον τούτο και εφοδιάσωσι στρατόν ουχί ανώτερον από τον ιδιόν μας και τον Σερβικόν, καθώς και από τον Αγγλογαλλικόν, ο οποίος θαθμιαίως θα ήρχετο, αλλ' ούτε ίσον καν προς τα 2/3 αυτού.

»Ηναγκάσθην τότε να προβάλω το βαρύ πυροβολικόν, να μεταχειρισθώ τα ηρωικά φάρμακα, και είπα: "Μεγαλειότατε, δεν κατώρθωσα να σας πείσω, λυπούμαι πολύ, αλλ' έχω καθήκον να σας είπω, ως αντιπρόσωπος την στιγμήν ταύτην της Λαϊκής Κυριαρχίας, ότι δεν έχετε κανένα δικαίωμα να διαφωνήσετε προς εμέ την φοράν αυτήν. Ο λαός, διά των εκλογών της 31ης Μαΐου, ενέκρινε την πολιτικήν μου, μοι παρέσχε την εμπιστοσύνην του. Εγνώριζε δε, ότι η βάση της πολιτικής μου ήτο να μη επιτρέψωμεν εις την Βουλγαρίαν να συντρίψη την Σερβίαν, διά να υπερεξογκωθή και συντρίψη και ημάς αύριον. Δεν δύνασθε, λοιπόν, την στιγμήν αυτήν ν' απομακρυνθήτε από της πολιτικής αυτής. Εκτός εάν αποφασίσετε να θέσετε κατά μέρος το πολίτευμα, οπότε οφείλετε να το είπητε σαφώς δι' ενός Διατάγματος, καταργούντες το πολίτευμα και αναλαμβάνοντες τας ευθύνας".

»Μου είπεν: "Ηξεύρετε, εγώ αναγνωρίζω, ότι είμαι υποχρεωμένος να υπακούω εις την λαϊκήν ετυμηγορίαν, όταν πρόκειται διά τα εσωτερικά ζητήματα της Χώρας, αλλ' όταν πρόκειται δια τα εξωτερικά ζητήματα, τα μεγάλα Εθνικά ζητήματα, θεωρώ ότι, εφ' όσον εγώ έχω την αντίληψιν, ότι εν πράγμα είναι σωστόν ή ότι δεν είναι σωστόν, οφείλω να επιμείνω να γίνη ή να μη γίνη, διότι εγώ είμαι υπεύθυνος απέναντι του Θεού". (Ζωηροτάτη αίσθησις).

»Αλλά, διαρκούσης της συζητήσεως διά την βοήθειαν υπέρ της Σερβίας, ήλθεν εις το μέσον το ζήτημα, το οποίον είχε ανακινήσει το Επιτελείον, υποστηρίζον ότι η Σερβία δεν ηδύνατο να διαθέση, ως υπεχρεούτο εκ της στρατιωτικής Συμβάσεως, 150.000 μαχητών εις πόλεμον κατά της Βουλγαρίας. Χωρίς καθόλου να εξετάσω αν υπήρχε τοιαύτη υποχρέωσις της Σερβίας, είπον εις τον Βασιλέα: “Δεν νομίζετε ότι θα ήτο δυνατόν να αρθθή αυτό το επιχείρημα, και ακόμη περισσότερον, διά να αυξηθή ουσιωδώς η στρατιωτική δύναμις ημών και των Σέρβων και δι’ επικουρίας Αγγλογάλλων, δεν νομίζετε, ότι πρέπει να ερωτησωμεν τους Αγγλογάλλους, μήπως ηδύναντο να μας δώσουν αυτοί 150.000 λόγγας; Διότι, αν μας δώσουν αυτοί, τότε θα έχωμεν μετας 200.000 λόγγας των Σέρβων και τας 150.000 ιδικάς μας, 500.000 λόγγας, ήτοι 800 περίπου χιλιάδας στρατού, δεν δύνανται δε οι Βούλγαροι και οι Αυστρογερμανοί να στρέψωσιν ούτε το ήμισυ απέναντί μας”. Ο Βασιλεύς είπε: “Βέβαια, αλλά να αποστείλωσιν όχι αποικιακόν στρατόν, αλλά Μητροπολιτικόν”.

»Μετά 48 ώρας η απάντησις των Δυνάμεων ήλθεν, ότι αι Δυνάμεις είναι διατεθειμέναι να δώσουν τας αιτηθείσας λόγγας Μητροπολιτικού στρατού, ώριζαν δε και τας προθεσμίας, εντός των οποίων θα ήρχετο ο στρατός ούτος. Όταν ήλθεν η απάντησις των Δυνάμεων, την ανεκοίνωσα προς τον Βασιλέα, ο δε Βασιλεύς μου είπε: “Παρακαλώ να ειπήτε εις τους κ.κ. πρέσβεις, ότι εφ’ όσον η Βουλγαρία δεν επιτίθεται κατά της Σερβίας και επομένως δεν δημιουργείται η υποχρέωσις ημών, όπως εξέλθωμεν της ουδετερότητος, δεν πρέπει ν’ αποσταλούν τα στρατεύματα ταύτα – των οποίων η ετοιμασία προς αποστολήν είχε αρχίσει αμέσως – διότι η άφιξις των επί του Ελληνικού εδάφους θα απετέλει παραβίασιν της ουδετερότητος, ενώ είναι δυνατόν ακόμη να μη επιτεθή η Βουλγαρία κατά της Σερβίας».

Και έτσι ο λόγος του Ελ. Βενιζέλου φτάνει στο θέμα της παραιτήσεώς του κατά το Σεπτέμβριο του 1915 αναφέροντας τα εξής:

«Προσεκλήθην την επιούσαν υπό του Βασιλέως, όστις μοι εδήλωσεν ότι δεν συμμερίζεται την πολιτικήν μου. Του εδήλωσα, ότι θα υποβάλω την παραίτησίν μου, διότι δεν ενόμιζον ότι ηδυνάμην να εγείρω Συνταγματικόν αγώνα την στιγμήν εκείνην.

»Την Κυβέρνησιν των Φιλελευθέρων διεδέχθη τότε η Κυβέρνησις των Προέδρων των Σωτήρων, υπό τον κ. Ζαΐμην. Διά τον κ. Ζαΐμην είχαν ομιλήσει πάντοτε μετά πολλής ευλαβείας και σήμερον ακόμη δεν θέλω να παραγνωρίσω τα χαρίσματα, με τα οποία κοσμεΐται, εις ένα Τόπον, ο οποίος δυστυχώς, εις κανένα μὴ κακοφανή, πάσχει από μίαν παροδικήν λειψανδρίαν. Αλλ' η ευθύνη του κ. Ζαΐμη δεχθέντος την Αρχήν κατά την στιγμὴν εκείνην, ἵνα αθετήσῃ την Συνθήκην προς την Σερβίαν, εἶναι κολοσσιαία. Ο κ. Ζαΐμης εις την ιστορίαν την Ελληνικήν θα μείνῃ, ατυχώς δι' αυτόν, με το ὄνομα του καταπροδώσαντος την υπογραφήν της Ελλάδος!»

Κατηγόρησε κατόπιν την κυβέρνησις Σκουλούδη, για την οποία υποστήριξε τα ακόλουθα:

«Εκλήθη, λοιπόν, η Κυβέρνησις των γερόντων, ὅπως ὠνομάσθη—δεν δύναται δε η ὀνομασία αὐτή εκ μέρους μου να ἔχη καμμίαν κακήν ἐννοίαν, διότι δυστυχώς, και ἐγὼ εἶμαι γέρων, ὥστε δεν το λέγω με ἐννοίαν υβριστικὴν (γέλωτες)—εκλήθη, λοιπόν, η Κυβέρνησις των γερόντων διὰ να ἐφαρμόσῃ δῆθεν την λεγομένην ουδετερόφιλον πολιτικὴν, και ο κ. Σκουλούδης, διὰ να ρίψῃ στάχτη στα μάτια των Φράγκων ἔκαμε τας γνωστάς δηλώσεις του, ὡς λέγει η τηλεγραφικὴ ἐγκύκλιος του κ. Σκουλούδη.

»Αλλὰ τας πρώτας δηλώσεις διεδέχθησαν αι δευτεραι γκάφαι του ἀμέσως. Δεν ἐπέρασαν ολίγαι ἡμέραι και, υποχωρούντος του Ἀγγλογαλλικοῦ στρατοῦ, ἐγεννήθη το ζήτημα του τι θα ἐγένετο ὅταν θα υπεχώρουν ἐπὶ του Ἑλληνικοῦ ἐδάφους και οι Σέρβοι. Και ο κ. Σκουλούδης εις μίαν των συναντήσεων αὐτοῦ προς ἓνα των πρέσβων της Συνεννοήσεως, ἔλεγεν: “Ἡξεύρετε αν υποχωρήσουν οι Σέρβοι, εἴμεθα υποχρεωμένοι να τους συλλάβωμεν!” Και του ἔλεγεν ο πρεσβευτής: “Πῶς εἶναι δυνατόν; Εἶναι σύμμαχοί σας, εἰσθε υποχρεωμένοι να τηρήσετε εὐμενεστάτην ουδετερότητα· ἐπειτα οι Σέρβοι εἶναι σύμμαχοί μας και ημεῖς ἤλθομεν ἐδῶ τη συγκαταθέσει σας”. Και ο κ. Σκουλούδης ἀπήντα: “Και εις σας θα ἐπρεπε να κάμωμεν το ἴδιον!” Συζήτησις ἐγεννήθη αν εἴτε “θα ἐπρεπε” ἢ “θα κάμωμεν” το ἴδιον ἀλλ' ἐννοεῖτε ποίαν σημασίαν εἶχε το πράγμα, ὅπως και αν το εἶπε. Σας ἀφίνω να ἐννοήσητε ποία ἐντύπωσις παρήχθη και ποίαι ἐμελλον να καταστῶσιν αι σχέσεις της Κυβερνήσεως των γερόντων προς την ομάδα της Συνεννοήσεως, ἐνῶ, ὅπως σας ἀνέγνω-

σα προ μικρού, έδιδε την διαβεβαίωσιν της διατηρήσεως της ειλικρινεστέρας ευμένειας προς τας Δυνάμεις της Συνεννοήσεως».

Για το θέμα του Ρούπελ ο Ελ. Βενιζέλος έκανε την ακόλουθη αφήγηση των δραματικών εκείνων γεγονότων:

«... Και ενώ ταύτα εγίνοντο κατά τον Απρίλιον, ολίγον χρόνον ύστερον, κατά τον Μάιον, παρεδίδeto το Ρούπελ. Και πρέπει να μη λησμονήτε, κύριοι, ότι οι Αγγλογάλλοι, ανατινάξαντες από μηνών την γέφυραν του Δεμίρ-Ισάρ, είχαν εκδηλώσει σαφώς και κατά τρόπον στρατιωτικώς απολύτως βέβαιον, ότι ουδεμίαν πρόθεσιν είχαν να ενεργήσωσι προς το μέρος εκείνο επιθετικήν στρατιωτικήν επιχείρησιν. Εγνώριζαν οι Γερμανοί, ότι ανατινάξαντες οι Αγγλογάλλοι την γέφυραν και μη απασχολούμενοι να αποκαταστήσωσιν αυτήν, ουδένα σκοπόν είχαν να προελάσωσι προς τα εκεί η κατάληψις επομένως του Ρούπελ υπό των Βουλγάρων εγένετο ουχί ως πράξις αμυντική, αλλ' ως πράξις επιθετική. Δεν θέλω να είπω ότι είμαι βέβαιος, αφού δεν έχω αποδείξεις, αλλά διατί, αφού το έχω εις την ψυχήν μου να μη το μεταδώσω εις υμάς: ότι κρίνω πιθανόν ότι η πρωτοβουλία της παραδόσεως του Ρούπελ είναι ιδέα Ελληνική, δήθεν Ελληνική δηλαδή, ότι ήτο ιδέα του Επιτελείου, διά να ισορροπηθή η ενίσχυσις, την οποίαν επέτυχον οι Αγγλογάλλοι διά της αφίξεως των Σερβικών στρατευμάτων διά της παραδόσεως του Ρούπελ προς τους Γερμανοβουλγάρους, διά να απειλούν εκείθεν ούτοι τα πλευρά της παρατάξεως της Αγγλογαλλικής.

»Αλλ' ήδη έχομεν αποδείξεις πλήρεις του πώς εγένοντο τα πράγματα. Έχομεν την απόδειξιν, ότι ουδεμία πίεσις ησκήθη προηγουμένως, ότι εστάλη μόνον μία επιστολή από τον Μίρμπαχ, τον πρέσβυν της Γερμανίας, και άλλη μία από τον Πασσάρωφ, τον πρέσβυν της Βουλγαρίας προς τον κ. Σκουλούδη, διά των οποίων ανήγγελλον οι επιστέλλοντες, ότι έχουν ανάγκην να καταλάβουν το Ρούπελ και να εισέλθουν εις την κοιλάδα του Στρυμόνος και διεβεβαίουν, ότι η εισβολή αυτή ουδόλως θίγει τα κυριαρχικά δικαιώματα της Ελλάδος.

»Διατί παρεδώσαμεν το Ρούπελ; Διότι ησκούμεν Γερμανικήν πολιτικήν. Και σκεφθήτε, κύριοι, ποία πεποίθησις έπρεπε να υπάρχη εις το πνεύμα της Γερμανίας, ποία πεποίθησις επί την δουλοφροσύνην ημών, είτε επί την πλήρη υποταγήν ημών εις τα

συμφέροντα τα Γερμανικά, όταν απεφασίζετο η προέλασις αυτή, χωρίς κανένα φόβον, ότι ηδύνατο αυτή να δημιουργήση περιπλοκάς. Τους είχαν πείσει ότι ο Ελληνικός λαός θα δεχθή τα πάντα πλέον, ότι τον είχαν δέσει χειροπόδαρα, διά να τον παραδώσουν εις την Γερμανίαν και τους συμμάχους τους».

Περί το τέλος του λόγου του ο Ελ. Βενιζέλος αισθάνθηκε την ανάγκη να εξηγήσει γιατί έφτασε μέχρι του διχασμού του Κράτους, όταν είπε:

«... Κύριοι, δεν έχω ανάγκην να εξηγήσω εις υμάς ποία πάλη και πόσον μακρά και πόσον περιπετειώδης διεξήχθη εν τη ψυχή μου, πριν ή αποφασίσω να γίνω και πάλιν επαναστάτης, να γίνω Αρχηγός κινήματος επαναστατικού.

»Μίαν ημέραν, κύριοι, με επεσκέφθη εις εκ των νυν συναδέλφων μου, ο οποίος είναι εκ των μεγάλων εργατών της παραγωγής πλούτον Ελλάδος, της ναυτιλλομένης Ελλάδος. Ήτο ούτος εκ των ανθρώπων, οι οποίοι συχνότερον με επεσκέπτοντο, διά να με ωθούν εις ενέργειας. Με επεσκέφθη λοιπόν, και χωρίς να φαίνεται ότι απέβλεπεν εις ωρισμένον σκοπόν, μου διηγήθη μίαν ομιλίαν, την οποίαν του έκαμνε προ μικρού ο κουρεύς του. Κατά τον εν λόγω συνάδελφόν μου, ο κουρεύς του ήτο τρομερά Βενιζελικός. Του έλεγε δε: “Κύριε Εμπειρίκε, ημείς εδώ οι απλοί άνθρωποι λέγομεν, ότι έχει μίαν μεγάλην ευθύνην, εκτός του Βασιλέως, και ο Βενιζέλος”. Επί ερωτήσει δε του κ. Εμπειρικού κατά τι ευθύνεται ο Βενιζέλος, ο οποίος διαμαρτύρεται, φωνάζει, σχίζεται, ο κουρεύς απήντησε: “Μα, ο Βενιζέλος μας λέγει ότι πηγαίνομεν εις καταστροφήν. Αι, λοιπόν, αφού πηγαίνομεν εις καταστροφήν, διατί να μη εμποδίσωμεν αυτό το πράγμα;” Του λέγει ο κ. Εμπειρικός: “Και διατί δεν κυττάζετε να το εμποδίσετε;” “Πώς είναι δυνατόν να το κάμωμεν, του απαντά ο κουρεύς. Εφ’ όσον ο Βενιζέλος υπάρχει και ζη δεν δυνάμεθα να κάνωμεν τέτοιο πράγμα. Διότι ο καθένας σκέπτεται ότι, αφού ο Βενιζέλος, που βλέπει καλλίτερα τα πράγματα, κάθεται ήσυχος, θα πη πως τίποτε δεν μπορεί να γίνη. Ενώ αν έλειπε ο Βενιζέλος, τότε ημείς οι άλλοι, ο λαός, θα εκυττάζαμε πώς μπορούσαμε να σώσωμε τον Τόπο από την καταστροφή”.

Και ο Ελ. Βενιζέλος τερμάτισε με τα ακόλουθα λόγια τη σημαντική αυτήν αγόρευσή του:

«... Έθνος, το οποίον διήλθε διά τόσων δοκιμασιών επί τρεις όλας χιλιετηρίδας, χωρίς να εξαφανισθή, Έθνος, το οποίον εσημείωσε και χθες ακόμη τους θριάμβους του 1912 και 1913, Έθνος, το οποίον και προδοθέν υπό των αρχόντων του, κατώρθωσε να ανεύρη εν εαυτώ αρκούσαν ηθικήν δύναμιν διά να δημιουργήση νέον Κράτος και να συγκροτήση νέον στρατόν και να γράψη, ως πολλάκις είπα, τινάς των λαμπροτέρων σελίδων της στρατιωτικής μας ιστορίας, τοιούτο Έθνος είμαι ασαλεύτως πεπεισμένος ότι εγκρύπτει ακόμη εν εαυτώ αρκετήν ζωτικότητα όπως και κατά την υστάτην ταύτην στιγμήν επιτύχη την σωτηρίαν του (Χειροκροτήματα).

»Κύριοι! Το Έθνος γνωρίζει, ότι ουδέποτε υπεσχέθην εις αυτό ανέφικτα πράγματα.

»Το Έθνος γνωρίζει, ότι ουδέποτε υπήρξα κατώτερος των προς αυτό επαγγελιών μου.

»Μετέχοντες του παγκοσμίου πολέμου, παρά το πλευρόν των δημοκρατικών Εθνών, τα οποία συνήγειραν εις κοινόν αγώνα, εις μίαν αληθώς ιεράν συμμαχίαν, αι κοσμοαυτοκρατορικοί αξιώσεις της Γερμανίας, της οποίας πελάται είναι οι δύο κληρονομικοί μας εχθροί, δεν θα ανακτήσωμεν μόνον τα απολεσθέντα εθνικά μας εδάφη, δεν θα αποκαταστήσωμεν μόνον την εθνικήν μας τιμήν, δεν θα προστατεύσωμεν μόνον τελεσφόρως τα εθνικά μας συμφέροντα εις το Συνέδριον της Ειρήνης και δεν θα ασφαλίσωμεν μόνον το εθνικόν μας μέλλον, αλλά και θα αποτελέσωμεν άξιον μέλος της οικογενείας των ελευθέρων εθνών, την οποίαν θα οργανώση το Συνέδριον τούτο και θα παραδώσωμεν εις τα τέκνα μας Ελλάδα, οποίαν την ωνειρευθήσαν αι παρελθούσαι γενεαί...»

11

Ο αγωνιών κυβερνήτης

78. Η ΨΗΦΟΣ ΤΗΣ 1ης ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ

ΤΟ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ των εκλογών της 1ης Νοεμβρίου με τις οποίες ο Ελ. Βενιζέλος και το κόμμα των Φιλελευθέρων υπέστησαν τεράστια ήττα, έπεσε σαν κεραυνός στην κυβέρνηση. Η λεγόμενη «μουγκαμάρα» του λαού, που φοβόταν να εκδηλωθεί, δεν έδωσε καμιά ένδειξη για τις διαθέσεις του εκλογικού σώματος. Ο Σπ. Μαρκεζίνης στην «Ιστορία» του γράφει τα εξής:

«Το απόγευμα της ημέρας της εκλογής η κατάσταση ήτο ακόμη σκοτεινή, αλλά από τα πρώτα εκλογικά αποτελέσματα εφάνη ότι το Κόμμα των Φιλελευθέρων ηττάτο. Είναι δε αλάνθαστον κριτήριο εις τας εκλογάς το συμπέρασμα εκ των πρώτων αποτελεσμάτων, διότι, δίκην συγκοινωνούντων αγγείων, υπάρχει απίθανος ταυτότης σχεδόν όλων των αποτελεσμάτων. Αργά την νύκτα ήτο φανερόν ότι ο Ελ. Βενιζέλος είχε ηττηθή. Την επομένην απετέλεσεν έκπληξιν η έκτασις της αποτυχίας διότι δεν εξελέγη βουλευτής ούτε αυτός ο Βενιζέλος. Ο Άγγλος πρεσβευτής με αλληπάλληλα τηλεγραφήματα προς τον υπουργόν των Εξωτερικών λόρδον Κώρζον ανέφερον ότι ο Βενιζέλος ηττήθη απελπιστικώς».

Πραγματικά η έκταση της νίκης της Ηνωμένης Αντιπολιτεύσεως ήταν καταπληκτική διότι υπό τον Δημήτριο Γούναρη κέρδισε 200 έδρες στη Βουλή. Ο Βενιζέλος, παρά τις αντίθετες συμβουλές των φίλων του, υπόβαλε αμέσως την παραίτησή του στον αντιβασιλέα ναύαρχο Π. Κουντουριώτη, και τον συμβούλευσε να καλέσει το Δ. Ράλλη και να του αναθέσει την εντολή.

Στο μεταξύ η πόλη της Αθήνας είχε μεταβληθεί σε χώρο λαϊκού πανηγυριού. Όσοι, κατά το λεγόμενο, δε μιλούσαν για το φόβο των Ιουδαίων, ξέσπασαν σε φρενιτιώδεις εκδηλώσεις. Πολλοί πυροβολούσαν τα σύρματα των τροχιοδρόμων, άλλοι έστηναν στους δρόμους λαϊκούς χορούς και παντού εμφανίστηκαν φωτογραφίες του Κωνσταντίνου μέσα σε θύελλα λαϊκού ενθουσιασμού.

Το πρωί της επόμενης ημέρας και ενώ οι πανηγυρισμοί εξακολουθούσαν, ο Δημήτριος Γούναρης και ο Νικόλαος Στράτος ανακοίνωσαν στους πρεσβευτές των Συμμάχων ότι είχαν λάβει όλα τα προληπτικά μέτρα για να μη διαταραχτεί η τάξη. Πρέπει να σημειωθεί ότι ο στρατηγός Παπούλας ήταν έγκλειστος στις φυλακές Αβέρωφ, μαζί με άλλους αντιβενιζελικούς, αλλά το πλήθος τους απελευθέρωσε και τους έφερε θριαμβευτικά στο κέντρο της Αθήνας.

Ο Γκράνβιλ σε άλλο τηλεγράφημά του ανέφερε τα εξής:

«Ο Βενιζέλος εδέχθη το αποτέλεσμα των εκλογών χωρίς διαταγμόν ως οριστικήν απόφασιν του Ελληνικού λαού εναντίον του. Ακόμη και όταν εκυκλοφόρει μεταξύ των βενιζελικών κύκλων η γνώμη ότι αι στρατιωτικάί ψήφοι θα μετέβαλον την κατάστασιν, ο Βενιζέλος εδήλωσεν ότι τούτο δεν θα επηρέαζε την απόφασίν του να δεχθή την απόφασιν του λαού και να παραιτηθή. Ωμίλησα προς αυτόν και είπα ότι αυτός θα ήτο εις θέσιν να κρίνη καλλίτερα την κατάστασιν. Αλλά ο Βενιζέλος με εβεβαίωσεν ότι είχε πολύ σκεφθή και είχε πεισθή ότι η παρουσία του θα ήτο πολύ μεγαλύτερον έναυσμα διά την βίαν, παρά η απουσία του».

Στο μεταξύ οι νικητές δεν ήθελαν να πάρουν εντολή σχηματισμού κυβερνήσεως και να ορκιστούν ενώπιον του αντιβασιλέως (Κουντουριώτη) τον οποίον δεν αναγνώριζαν. Βρέθηκε όμως η λύση να θεωρηθεί σαν αντιβασιλεύς «ντε φάκτο» ο Κουντουριώτης και ευθύς αμέσως να παραιτηθεί, οπότε αυτομάτως αναλάμβανε την αντιβασιλεία «ντε γιούρε» η βασίλισσα Όλγα, η οποία και ανέθεσε το σχηματισμό κυβερνήσεως στο Δημήτριο Ράλλη. Ο αρχηγός της πλειοψηφίας

Δημήτριος Γούναρης παραχώρησε τα πρεσβεία της αρχιεροσύνης στο Ράλλη, μη θέλοντας προφανώς, για ευνόητους λόγους, να φανεί αμέσως στο προσκήνιο και για τούτο ανέλαβε το υπουργείο των Στρατιωτικών που, αυτήν τη στιγμή, ήταν το κυριότερο.

Η βασίλισσα Όλγα όταν ανέλαβε την αντιβασιλεία απηύθυνε προς τον ελληνικό λαό διάγγελμα που προσυπέγραψε και η νέα κυβέρνηση. Το διάγγελμα είχε ως εξής:

«Αναλαμβάνουσα την Αντιβασιλείαν, συμφώνως προς το Σύνταγμα και τους νόμους του Κράτους, λόγω της απουσίας του πεφιλημένου υιού μου Κωνσταντίνου, πέποιθα ότι ο Ελληνικός λαός, ο τοσούτον σθένος επιδειξας κατά την διαρρεύσασαν χαλεπήν περίοδον, θέλει παράσχει την συνδρομήν του εις εμέ, ώστε να δυνηθώ να ανταποκριθώ εις τα δυσχερή καθήκοντά μου. Το αίσθημα του δικαίου και της τάξεως, το οποίον εμπνέει πάντοτε τον Ελληνικόν λαόν, εγγυάται ότι κατά την βραχείαν μεταβατικήν περίοδον της Αντιβασιλείας μου, ουδέν θέλει επισυμβή δυνάμενον να διαταράξη την ευημερίαν της χώρας. Λαός και στρατός και ενταύθα και εκεί όπου τόσον γενναίως μάχεται υπέρ των εθνικών δικαίων θα εκπληρώση, ως πάντοτε, το καθήκον του προς την πατρίδα».

Το διάγγελμα της Όλγας υπέγραψαν ο πρωθυπουργός Δημ. Ράλλης και οι αποτελέσαντες τη νέα κυβέρνηση, Π. Τσαλδάρης, Ν. Καλογερόπουλος, Θ. Ζαΐμης, Δ. Γούναρης, Ι.Δ. Ράλλης και Π. Μαυρομιχάλης.

Στο μεταξύ ο Βενιζέλος ετοιμαζόταν για να αναχωρήσει με το γιωτ «Νάρκισσος», ο δε Άγγλος πρεσβευτής ζήτησε να συνοδέψει το πλοίο για λόγους ασφάλειας και το βρετανικό πολεμικό «Κένταυρος», που ναυλοχούσε στα ελληνικά νερά. Το γεγονός ότι ο Βενιζέλος θα αναχωρούσε με τη συνοδεία ξένου σκάφους, ενώ η πόλη των Αθηνών πανηγύριζε, έδωσε αφορμή σε φανατικές αντιβενιζελικές εφημερίδες να γράψουν με πολύ σαρκασμό ότι ο Βενιζέλος, που ήρθε στην Αθήνα το 1917 με ξένο πλοίο, δεν μπορούσε και τώρα να εγκαταλείψει τη χώρα, χωρίς ξένη προστασία.

Εκείνο που σημειώθηκε ήταν ότι δεν έγινε κανονική παράδοση της εξουσίας στη νέα κυβέρνηση, όπως γίνεται σε κάθε κυβερνητική μεταβολή. Οι τέως υπουργοί αναχώρησαν χωρίς τις τυπικές αυτές διατυπώσεις και ακόμη δεν έγινε ενημέρωση των νέων κυβερνητών επί της πορείας των εθνικών ζητημάτων, ενώ ο πόλεμος στη Μικράσια συνεχιζόταν.

Ο φανατισμός που επικρατούσε δεν επέτρεψε ούτε αυτήν την τυπική μεν, αλλά για τα εθνικά θέματα ουσιαστική, παράδοση της εξουσίας. Θα νόμιζε κανείς ότι επρόκειτο περί παραδόσεως μιας πόλεως προς έναν εχθρό, που είχε εισβάλλει στη χώρα.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος τη μεσημβρία της 4ης Νοεμβρίου αναχώρησε για το εξωτερικό, αφού εξέδωσε το κατωτέρω διάγγελμα προς το λαό:

«Καταλείπων την αρχήν και την πολιτικήν σκηνήν, επιθυμώ να απευθυνθώ προς τον ελληνικόν λαόν και το κόμμα των Φιλελευθέρων:

»Προς μεν τον ελληνικόν λαόν δια να τον βεβαιώσω ότι ουδεμίαν πικρίαν δοκιμάζω δια την ψήφον της Κυριακής, πιστεύων ότι δυσκόλως άλλος τις λαός θα ηνείχετο όπως, επί διετίαν από της ανακωχής και της ουσιαστικής τερματίσεως του πολέμου, παραμένη επιστρατευμένος, ως συνέβη διά τον ελληνικόν λαόν. Προς δε τους φίλους μου διά να ζητήσω παρ' αυτών όπως – μνήμονες των αρχών, αίτινες ενέπνευσαν το κόμμα των Φιλελευθέρων – διά μεν την εξωτερικήν πολιτικήν καθ' όλον το από της συστάσεώς του διάστημα διά δε την εσωτερικήν κατά το από 1910 μέχρι 1915 κυρίως διάστημα, μη παύσωσι να υποτάσσωσι το συμφέρον του κόμματος εις το συμφέρον του κράτους και συνεπώς μη προβαίνωσι ποτέ εις καμμίαν πράξιν ή ενέργειαν πριν ή εξετάσωσι τίνα επίδρασιν δύναται να έχει αυτή επί του κοινού συμφέροντος. Πέποιθα δε συγχρόνως ότι θα υποταχθώσι και ούτοι άνευ πικρίας εις την λαϊκήν ετυμηγορίαν».

Η νέα κυβέρνηση απηύθυνε στο λαό το ακόλουθο διάγγελμα:

«Αποχωρησάσης της κυβερνήσεως, την οποίαν η λαϊκή ετυμηγορία ανέτρεψε, και παραιτηθέντος της αντιβασιλείας του ναύαρχου κ. Π. Κουντουριώτου, ανέλαβε την αντιβασιλείαν, συμφώνως τω Συντάγματι και τοις νόμοις του κράτους, η Α.Μ. η βασίλισσα - μήτηρ Όλγα.

»Η Α.Μ. ανέθηκεν ημίν τον καταρτισμόν της νέας κυβερνήσεως. Ομόσαντες ενώπιον Αυτής τον νενομισμένον όρκον προέβημεν αμέσως εις την σύγκλησιν της άρτι εκλεγείσης εθνικής αντιπροσωπείας, όπως αυτή επιληφθή της ρυθμίσεως των πραγμάτων της χώρας.

»Με βαθυτάτην την συνείδησιν ότι ύψιστα της πατρίδος συμφέροντα επιτάσσουσι την διατήρησιν της τάξεως και την διαγεφύρωσιν του χάσματος, το οποίον η διά της πανδήμου λαϊ-

κής ψήφου αποδοκιμασθείσα ολιγαρχία ώρυξεν εν τη χώρα, πάσαν θα καταβάλωμεν μέριμναν προς αποκατάστασιν του πολιτεύματος και της ισχύος των νόμων. Γενικώς και αδιακρίτως οι πολίται ανακτώσι την γαλήνην, ην είχαν απωλέσει κατά την περιόδον την τερματισθείσαν διά της ψήφου της παρελθούσης Κυριακής. Ήδη οι Έλληνες, αποκαθιστάμενοι ίσοι και ελεύθεροι, πρέπει να έχωσιν απόλυτον πεποίθησιν ότι, υπακούοντες εις μόνον το δίκαιον και τον νόμον, θα απολαύωσι πλήρως της προστασίας των νομίμων συμφερόντων αυτών. Ποιούμεθα έκκλησιν εις τα γενναία αισθήματα του ελληνικού και του εθνικού στρατού ίνα παράσχωσι την συνδρομήν των εις το ημέτερον έργον.

Τούτη η κρίσιμη καμπή στην ιστορία της Ελλάδας επιβάλλει μερικές ερμηνείες και μερικά ερωτήματα: Η ερμηνεία είναι ότι το αποτέλεσμα των εκλογών δε στρεφόταν μόνο κατά του Ελευθερίου Βενιζέλου, αλλά αποτελούσε θαρραλέα διαμαρτυρία του ελληνικού λαού προς τους Συμμάχους για τις ταπεινώσεις και τους εξευτελισμούς που υπέβαλαν στην Ελλάδα, για τις αθλιότητες που διέπραξαν τα όργανά τους, για την απαράδεκτη συμπεριφορά τους απέναντι των Ελλήνων, για τον αποκλεισμό, για την πείνα, για τον υποσιτισμό και ακόμη για τον τρόπο που φέρθηκαν στο βασιλέα Κωνσταντίνο, για τις εναντίον του ύβρεις και συκοφαντίες, γιατί, όπως απέδειξαν οι εκλογές, ο Κωνσταντίνος ήταν, παρ' όλα αυτά, δημοφιλής και αγαπητός στην πλειονότητα του λαού. Οι ευθύνες των Συμμάχων συμπάρασυραν στη χιονοστιβάδα των εκλογών και τον Ελευθέριο Βενιζέλο που, παρά τον πατριωτισμό του, δέθηκε αναπόσπαστα με αυτούς, ενώ εκείνοι, κατά βάθος έκαναν αγώνα για τα δικά τους συμφέροντα. Όσο χρειάζονταν οι Σύμμαχοι το Βενιζέλο τον είχαν στα δεξιά τους. Όταν τέλειωσε ο πόλεμος και δεν τους ήταν πια χρήσιμος τον εγκατάλειψαν, αφού του έδωσαν το ακάλυπτο γραμματίο της Συνθήκης των Σεβρών.

Αλλάζει όμως το πράγμα αναφορικά με τον ελληνικό λαό. Άσχετα προς την ασυγκράτητη ορμή του Ελ. Βενιζέλου για την ικανοποίηση των εθνικών διεκδικήσεων –ορμή που δεν γνώριζε όρια και τον οδήγησε σε σφάλματα– γεννάται μια σειρά ερωτημάτων που αφορούν την κρίση του ελληνικού λαού. Δεν κατάλαβε, άραγε, ο λαός αυτός ότι ο Βενιζέλος αγωνιζόταν, έστω και με υπερβολές, για τα εθνικά δίκαια; Δε συμμερίστηκε τους οραματισμούς του για μια Μεγάλη Ελλάδα; Δεν παρασύρθηκε από την τολμηρή φαντασία του και δεν εντυπωσιάστηκε όταν η ελληνική σημαία κυμάτισε κοντά στην

Κωνσταντινούπολη και στα βάθη της Μικρασίας;

Η απάντηση είναι αρνητική, γιατί παρ' όλα αυτά τα μεγάλα και υπέροχα κατορθώματα, ο ελληνικός λαός τα σύνδεσε με τις ταπεινώσεις, τους εξευτελισμούς, τα βασανιστήρια που υπέβαλαν στην Ελλάδα οι Σύμμαχοι με το Βενιζέλο στο πλευρό τους. Ο ελληνικός λαός δίπλα στα προτερήματά του έχει φιλοτιμία και υπερηφάνεια. Αυτό το φιλότιμο, το καθαρά ελληνικό φιλότιμο, του το έθιξε η συνεργασία Συμμάχων και Βενιζέλου. Εκείνος έβλεπε τα εθνικά του όνειρα, πίστευε στο άστρο του και με την πίστη αυτή προχώρησε στο διχασμό που αργότερα θάρυνε πολύ στην ψυχή του. Εκείνοι όμως, οι Σύμμαχοι, οι πολιτισμένοι, οι Ευρωπαίοι, πώς φέρθηκαν έτσι θάναυσα προς έναν ιστορικό και γενναίο λαό;

Πέρα από αυτά πολλά έχουν λεχθεί, ακόμα και τώρα, για το «σφάλμα» της 1ης Νοεμβρίου. Αλλά δεν ήταν σφάλμα αλλά η υπερήφανη και θαρραλέα απάντηση ενός λαού που τυραννήθηκε και ταπεινώθηκε σκληρά. Όταν σήμερα, στους καιρούς μας, γίνεται τόσος λόγος για εθνική ανεξαρτησία, για απαλλαγή της χώρας από κάθε υποτέλεια, είναι δυνατό να μην εννοήσει κανείς την κραυγή αγανακτίσεως που εκδήλωσε με την ψήφο του ο ελληνικός λαός, απέναντι στους δυνάστες του;

Είναι απόλυτα ανακριβής η άποψη ότι το «σφάλμα» αυτό μας αποξένωσε απ' τους Συμμάχους και τη βοήθειά τους. Οι Σύμμαχοι, όπως απέδειξαν ήδη με συντριπτικά στοιχεία οι σελίδες μας, εγκατέλειψαν το Βενιζέλο πολύ προ των εκλογών της 1ης Νοεμβρίου. Αποδείχτηκαν αγνώμονες και αχάριστοι απέναντι του Βενιζέλου, ενός Βενιζέλου που θυσιάστηκε γι' αυτούς. Και η ιστορική αλήθεια απαιτεί, με διαυγή κρίση και απόλυτη αντικειμενικότητα, να λεχθεί καθαρά και ξάστερα ότι η 1η Νοεμβρίου και η επάνοδος του Κωνσταντίνου στην Ελλάδα αποτέλεσαν το πρόσχημα που άρπαξαν οι κύριοι Σύμμαχοι για να απαλλαγούν των υποχρεώσεων που είχαν απέναντι της Ελλάδας. Και αυτό έγινε σκόπιμα γιατί, όπως αποδείξαμε, ούτε συμμαχία υπήρξε, ούτε συμπαράσταση. Υπήρξε εκμετάλλευση του αίματος του ελληνικού στρατού για αλλότριους και εξωελληνικούς σκοπούς. Και ας μή ξεχνούμε ότι οι Σύμμαχοι μετά τη νίκη τους άρχισαν τον άγριο ανταγωνισμό μεταξύ τους.

Τι αποδείχουν όλα αυτά; Πώς η Ελλάδα του 1912 - 13, του 1914, κατάντησε ράκος από τη συμμαχική επέμβαση; Γιατί παραβιάστηκε η ουδετερότητά της και δεν αφέθηκε να την εγκαταλείψει όταν εκείνη έκρινε ότι το επέβαλαν τα εθνικά της συμφέροντα; Γιατί αν η Ελλάδα έβγαινε στον πόλεμο στην εκστρατεία των Δαρδανελλίων θα εί-

χε συντριβεί; Το ίδιο θα πάθαινε αργότερα όταν κατέβαιναν από το βορρά τα γερμανοβουλγαρικά και αυστριακά στίφη που θα την ισοπέδωναν; Δεν ήταν πιο λογική, πιο ψύχραιμη η πολιτική του Δημητρίου Γούναρη που πέτυχε να σώσει τότε την Ελλάδα; Και τι θα ήταν σήμερα η πατρίδα μας αν την έμπλεκαν άκαιρα και παράλογα στον πόλεμο;

Δεν είναι λοιπόν υπεύθυνη η 1η Νοεμβρίου για τα παρακάτω που θα αφηγηθούμε. Η προϊστορία είναι πολύ παλαιότερη και οι Έλληνες δεν την ξέχασαν –δεν μπορούσαν να την ξεχάσουν την 1η Νοεμβρίου 1920.

79. Ο ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΕΠΑΝΕΡΧΕΤΑΙ

ΜΕΤΑ τις ερμηνείες και τις απαντήσεις σε καίρια ερωτήματα επανερχόμαστε στη ροή των γεγονότων. Η μεταβολή που έγινε ακολούθησε το δρόμο που χάραξε ο Δημήτριος Γούναρης στον προεκλογικό του λόγο. Το δημοψήφισμα για την επάνοδο του Κωνσταντίνου προσδιορίστηκε για τις 22 Νοεμβρίου. Και προετοιμάστηκε με προσοχή ώστε το αποτέλεσμα να είναι αδιάβλητο. Αλλά κανείς δεν είχε αμφιβολία ότι το αποτέλεσμα αυτό θα ήταν θριαμβευτικό για τον Κωνσταντίνο.

Ταυτόχρονα η νέα κυβέρνηση έλαβε τα πρώτα επείγοντα μέτρα. Ο Δ. Γούναρης, ως υπουργός των Στρατιωτικών, ανάθεσε την αρχιστρατηγία στον αντιστράτηγο Α. Παπούλα, που μόλις είχε ελευθερωθεί από τις φυλακές Αβέρωφ. Επιτελάρχης του νέου αρχιστρατήγου τοποθετήθηκε ο συνταγματάρχης Κ. Πάλλης, αντί του Θ. Πάγκαλου και υπαρχηγός του Επιτελείου διατηρήθηκε ο από την εποχή του Βενιζέλου υπηρετών συνταγματάρχης Π. Σαρηγιάννης. Η διατήρηση του Σαρηγιάννη στη νευραλγική αυτή θέση υπήρξε σφάλμα, που πληρώθηκε ακριβά, γιατί τον υπαρχηγό του Επιτελείου βαρύνουν πολλές ευθύνες, που θα συναντήσουμε αργότερα.

Ευθύς αμέσως ο Δ. Γούναρης είχε να αντιμετωπίσει το ζήτημα των αξιωματικών εκείνων που πιστοί στον Ελ. Βενιζέλο εγκατέλειψαν τις μονάδες τους και αναχώρησαν για το εξωτερικό. Ο γράφων δεν επιθυμεί να χαρακτηρίσει την ενέργεια αυτή και περιορίζεται μόνο

στα όσα γράφει σχετικά στη «Σκιά της Δύσεως» ο πρεσβευτής Κ. Σακελλαρόπουλος:

«Το οικτρότερον όμως κεφάλαιον αποτελεί η στάσις των αξιωματικών εκείνων οι οποίοι εφαντάσθησαν ότι ο καλλίτερος τρόπος αντιδράσεως κατά της αντιθέτου προς τα προσωπικά των – πατριωτικά έστω – φρονήματα λαϊκής ετυμηγορίας ήτο η εγκατάλειψις των ενόπιον του εχθρού θέσεών των και η συγκέντρωσις των εις Κωνσταντινούπολιν προς δημιουργίαν επαναστατικής κινήσεως κατά της λαοπροβλήτου Κυβερνήσεως της χώρας των.

»Ποτέ δεν υπήρξε τύφλωσις μεγαλυτέρα. Ποτέ παραλογισμός δεν έφθασε εις ύψη μάλλον απροσπέλαστα. Ποτέ άνθρωποι, φέροντες όνομα τίμιον και έχοντες να επιδείξουν εθνικάς υπηρεσίας πολλάκις σπουδαίας, δεν παρεσύρθησαν εις ολίσθημα περισσότερον καταστροφικόν. Μόνον τα άγρια πάθη της εποχής και η εξ αυτών διατάραξις των φρενών ημπορούν να εξηγήσουν πώς ΣΤΡΑΤΙΩΤΑΙ ΓΕΝΝΑΙΟΙ ΕΓΙΝΑΝ ΕΙΣ ΤΟΣΟΝ καταπληκτικόν βαθμόν επιλήσμονες του απέναντι της πατρίδος των καθήκοντος ή επλανήθησαν ως προς αυτό κατά τρόπον τερατώδη».

Το μέγα και επείγον θέμα ήταν η στρατιωτική κατάσταση. Μετά την προέλαση του στρατού μέχρι την Προύσσα και το Ουσάκ είχε μεσολαθήσει μια περίοδος στασιμότητας, όπως είχε προηγηθεί μια άλλη όμοια περίοδος, λόγω των συμμαχικών απαγορεύσεων. Και είναι γεγονός ότι πολύτιμος χρόνος, προ των εκλογών, είχε μείνει ανεκμετάλλευτος. Κατά το φθινόπωρο του 1920, όπως αναφέρει η ιστορία του Γεν. Επιτελείου Στρατού, είχαν επισημανθεί υπηρεσιακώς προς την Κυβέρνηση Βενιζέλου τα ακόλουθα βαρυσήμαντα:

«Ίσως μία παράτολμος, μία κεραυνοβόλος, αλλά και επιτυχής εκ μέρους των Ελληνικών δυνάμεων επιθετική ενέργεια εν Μ. Ασία κατά τους μήνας εκείνους, ως συνεβούλευον τινές των στρατιωτικών συνεργατών της τότε Κυβερνήσεως Βενιζέλου, θα είχε φέρει το ποθούμενον αποτέλεσμα, οπότε, από στρατιωτικής πλευράς θα ήροντο και αι αντιρρήσεις των Συμμάχων».

Τίποτε όμως δεν έγινε τότε και τώρα ο αρχιστράτηγος Παπούλας εισηγήθηκε προς τον πρωθυπουργό Δ. Ράλλη και τον υπουργό Στρατιωτικών Δ. Γούναρη τη διενέργεια επιθετικής αναγνωρίσεως με

σκοπό τη διαπίστωση της ετοιμότητας των ελληνικών δυνάμεων και την εξακρίβωση των εχθρικών δυνατοτήτων.

Εφόσον ο αρχιστράτηγος και ο επιτελάρχης του έκαμαν αυτή την υπεύθυνη εισήγηση που, κατά την γνώμη της κυβερνήσεως, θα ήταν απόδειξη των διαθέσεων του νέου καθεστώτος και ο Ράλλης και ο Γούναρης την αποδέχτησαν, ο αρχιστράτηγος επέστρεψε στη Σμύρνη, και προετοίμασε την αναγνώριση, που άρχισε στις 24 Δεκεμβρίου με δυνάμεις του Γ' Σώματος Στρατού, που κινήθηκε από την Προύσσα προς το Εσκή-Σεχίρ.

Είναι ανάγκη να τονιστεί ότι επρόκειτο περί λάθους στο οποίο παράσυρε τη νέα κυβέρνηση η στρατιωτική ηγεσία. Διότι ούτε ενισχύσεις υπήρχαν, ούτε επάρκεια πληροφοριών, με αποτέλεσμα οι ελληνικές δυνάμεις αφού προωθήθηκαν αρκετά, να υποχρεωθούν κατόπιν να επιστρέψουν στις βάσεις εξορμήσεώς τους, χωρίς να καταδιώξουν τον υποχωρούντα εχθρό, γεγονός που χαρακτηρίστηκε από την επίσημη Ιστορία του Γ.Ε.Σ. «ως μία απωλεσθείσα ευκαιρία».

Τότε ακριβώς, μετά την επιχείρηση, ο αρχηγός της επιτελικής υπηρεσίας του στρατού υποστράτηγος Κωνστ. Γουβέλης απηύθυνε άκρως εμπιστευτικό και απόρρητο προσωπικό σημείωμα προς τον προϊστάμενό του, υπουργό Στρατιωτικών Δημήτριο Γούναρη, με το οποίο, αφού επισήμαινε τη ριζική διαφωνία του προς την αρξάμενη από του 1919 Μικρασιατική πολιτική,τόνιζε τα εξής:

«Μόνον άφρων, θα ετόλμων να είπω, θα ήτο δυνατόν να συλλάβη τοιούτον σχέδιον πολιτικής και στρατιωτικής ενεργείας, να προβή εις εκτέλεσιν τοιαύτης παρατόλμου υπερποντίου εκστρατείας, ριψοκινδύνου και αμφιβόλου λίαν τελικής και οριστικής επιτυχίας, απαιτούσης δε κολοσσιαίας θυσίας και δυσβάστακτα διά το ελληνικόν κράτος και τον λαόν βάρη».

Και ο Γουβέλης, άσχετα προς τις γνώς του αυτές, δεν έβλεπε άλλη διέξοδο, παρά τη συνέχιση του πολέμου. Και σ' αυτήν, ως Έλληνες, απέβλεψαν με ηρωισμό και αυτοθυσία, οι διάδοχοι του Ελ. Βενιζέλου.

Καιρός όμως είναι να επιστρέψουμε στις σχετικές δραστηριότητες του Ελ. Βενιζέλου, ο οποίος φτάνει στη Νίκαια, συναντά τον εκεί Άγγλο πρόξενο και τον παρακαλεί να εκθέσει στο λόρδο Κώρζον την ακόλουθη άποψή του:

«Η Συνθήκη των Σεβρών έπρεπε να σωθή πάση θυσία ότι θα ήτο προτιμότερον να εξασφαλισθή η αναγνώρισις του Γεωργίου και παραίτησις του Κωνσταντίνου, αλλά εάν τούτο ήτο αδύνατον, προτιμά αναγνώρισιν του Κωνσταντίνου υπό τον όρον δεσμεύσεώς του να εκτελέση την συνθήκη».

Τις ορθές αυτές απόψεις του ανακαλεί όμως την επομένη ο Βενιζέλος, ο οποίος παρακαλεί τον Άγγλο πρόξενο να διαβιβάσει προς τον Κώρζον τη γνώμη του ότι *«δεν εμπιστεύεται εις τας υποσχέσεις του Κωνσταντίνου και, κατά συνέπειαν, τάσσεται υπέρ μιας αυστηράς αγγλο - γαλλικής δηλώσεως».*

Τι συμβαίνει όμως στα συμμαχικά παρασκήνια, που θορυβήθηκαν από το αποτέλεσμα των ελληνικών εκλογών; Η Γαλλία επιμένει στην ακύρωση της συνθήκης των Σεβρών που είχε και αρχικά εκδηλώσει. Ο Γάλλος πρωθυπουργός Λεγκ φτάνει στο Λονδίνο για διαβουλεύσεις με το Λούδ Τζωρτζ, όπου βρίσκεται ήδη ο Ελ. Βενιζέλος, ενώ στην Αθήνα έχει κιάλας σχηματιστεί η κυβέρνηση του Δ. Ράλλη.

Κατά τη διάρκεια σχετικής συσκέψεως ο Λούδ Τζωρτζ διερωτάται αν δεν πρέπει να κληθεί στο Λονδίνο ο νέος Έλληνας πρωθυπουργός, όπως ο ίδιος εξεδήλωσε διάθεση, ακριβώς για να εξηγήσει την πολιτική της νέας ελληνικής κυβερνήσεως, δεδομένου ότι ο Κωνσταντίνος δεν είχε ακόμη επιστρέψει στην Ελλάδα. Στην πρόταση αντέδρασε βίαια ο Γάλλος πρωθυπουργός, ο οποίος, προφανώς κινούμενος από ανθελληνικό πνεύμα, απέδωσε στον Κωνσταντίνο την παράταση του πολέμου (;) και πρόσθεσε ότι *«το γαλλικόν έθνος ουδέποτε θα λησμονήσει ότι εκατοντάδες ναυτών του εδολοφονήθησαν εις τας οδούς των Αθηνών. Οι Γάλλοι ουδέποτε θα το λησμονήσουν και η κοινή γνώμη της Γαλλίας δεν θα ανεχθή την επιστροφήν του Κωνσταντίνου εις τον θρόνον».*

Ο Άγγλος πρωθυπουργός, εξοργισμένος απάντησε ότι *«η αγανάκτησις εναντίον του Κωνσταντίνου, δεν πρέπει να μας οδηγήσει να λησμονήσωμεν ότι ο πρώτος προδότης υπήρξεν η Τουρκία. Οι Τούρκοι επώλησαν τους εαυτούς των εις την Γερμανίαν και η προδοσία των εστοίχισεν εις τους Συμμάχους ασυγκρίτως περισσότερον εις ζωάς και εις χρήμα, από οιανδήποτε ενέργειαν του Κωνσταντίνου. Και δεν πρέπει να λησμονήσωμεν ή να συγχωρήσωμεν τον Τούρκον δια την άτιμον συμπεριφοράν του ή να του επιτρέψωμεν να έχη την δύναμιν να επαναλάβη τας προδοσίας του. Η γεωγραφική θέσις της Ελλάδος προσφέρεται εις εύκολον έλεγchon της Μεγ. Βρεταννίας και της Γαλλίας και ουδείς Βασιλεύς της Ελλάδος θα ηδύνατο να πράξη τι το ουσιώδες εναντίον των Συμμάχων».*

Ο λόρδος Κώρζον, που παρενέβη, ζήτησε όπως το θέμα της Σύμυρης εξετασθεί αργότερα σε πνεύμα ηρεμίας αλλά στο ζήτημα προώθησής στο θρόνο του διαδόχου Γεωργίου, παρατήρησε ότι θα χρειαζόταν η συγκατάθεση του Κωνσταντίνου, για να καταλήξει στα εξής:

«Ο μόνος άνθρωπος εις την Ελλάδα, ο οποίος δύναται τώρα να βοηθήσει εις το να τηρηθή η συνθήκη είναι ο Κωνσταντίνος. Αυτός μόνον εμπνέει την αναγκαίαν επιρροήν εις τον στρατόν».

Και όπως πιστοποιείται από επιστολήν του Δ. Κακλαμάνου προς το Βενιζέλο από 14/27ης Νοεμβρίου, ο Άγγλος πρωθυπουργός «δεν εδέχθη την θεωρίαν της αμέσου αποφάσεως περί αναθεωρήσεως της συνθήκης των Σεβρών, διότι δεν είναι ουδόλως υπέρ της αναθεωρήσεως. Αναθεώρησις μιας συνθήκης (κατά το Λόυδ Τζωρτζ) είναι άποψις άκρως επικίνδυνος».

Ο Γάλλος πρωθυπουργός, αδιαφορώντας για την αντίδραση του Άγγλου συναδέλφου του και αποβλέποντας κυρίως στο να τορπιλίσει τη μέσω Ελλάδας βρετανική διείσδυση στη Μικρασία, επιδίδει διά του πρεσβευτή της Γαλλίας στην Αθήνα διακοίνωση της κυβερνήσεώς του με την οποία δηλώνει ότι «η Κυβέρνησις της Δημοκρατίας επιφυλάσσει ρητώς δι' εαυτήν ελευθερίαν ενεργείας».

Σε δεύτερη συνεδρίαση στις 20 Νοεμβρίου (3 Δεκεμβρίου) ο Γάλλος πρωθυπουργός αποκαλύπτει τα φιλοτουρκικά του αισθήματα και τα ελατήρια της αδιαλλαξίας του, τονίζοντας την ανάγκη αναθεωρήσεως της συνθήκης των Σεβρών, όχι εξ αφορμής των ελληνικών εξελίξεων, αλλά προς επανόρθωση της αδικίας που έγινε εις βάρος της Τουρκίας.

«Οι όροι της Συνθήκης των Σεβρών», είπε ο κ. Λεγκ, *«οι οποίοι αφήρεσαν από την Τουρκίαν μερικές από τις ωραιότερες κτήσεις της, βαθέως επλήγωσαν την εθνικήν υπερηφάνειαν των Τούρκων».*

»Είμαι βέβαιος ότι εφ' όσον η συνθήκη των Σεβρών παραμένει εις χείρας των Ελλήνων δεν θα ήτο δυνατόν να εξασφαλισθή η ειρήνη εις την Μ. Ασίαν».

Ο αντικειμενικός παρατηρητής θα σημειώσει ότι ο Γάλλος πρωθυπουργός υπεραμύνεται των Τούρκων, των οποίων, όπως είπε, πληγώθηκε η εθνική υπερηφάνεια. Αλλά και των Ελλήνων η εθνική υπερηφάνεια δεν πληγώθηκε πολύ περισσότερο από τους Συμμάχους;

Τέλος, μετά πολλές διαβουλεύσεις, και κάτω από την πίεση της

γαλλικής αδιαλλαξίας, αποφασίζεται η επίδοση στην ελληνική κυβέρνηση της ακόλουθης διακοινώσεως:

«Αι Κυβερνήσεις της Μεγ. Βρεταννίας, της Γαλλίας και της Ιταλίας απέδειξαν σταθερώς το ενδιαφέρον των προς τον Ελληνικόν λαόν και ηννόησαν την πραγματοποίησιν των προαιωνίων πόθων του. Εντεύθεν, κατά μείζονα λόγον, ησθάνθησαν θλιβεράν έκπληξιν εκ των εν Ελλάδι επελθόντων γεγονότων. Δεν επιθυμούσι να αναμειχθώσιν εις τας εσωτερικάς υποθέσεις της Ελλάδος, αλλά είναι υποχρεωμένοι να δηλώσωσι δημοσία ότι η επί του θρόνου της Ελλάδος επαναφορά του βασιλέως, του οποίου η ανειλικρινής στάσις και συμπεριφορά έναντι των Συμμάχων κατά την διάρκειαν του πολέμου επήγαγεν αυταίς μεγάλας δυσχερείας και ζημίας, δεν δύναται ή να θεωρηθή παρ' αυτών ως προσεπικύρωσις παρά της Ελλάδος των εχθρικών αυτών πράξεων. Το γεγονός τούτο ήθελε δημιουργήσει νέαν δυσμενή κατάστασιν εις τας σχέσεις μεταξύ Ελλάδος και Συμμάχων και εντεύθεν αι τρεις Κυβερνήσεις εδήλωσαν ότι επιφυλάσσουν εις εαυταίς τελείαν ελευθερίαν ενεργείας εν τω κανονισμώ της ούτω προκυψάσης καταστάσεως».

Η επίδοση της διακοινώσεως γίνεται δυο μέρες πριν το ελληνικό δημοψήφισμα για το βασιλέα Κωνσταντίνο. Παρά τη διακοίνωση αυτή το ποσοστό που ψήφισε υπέρ της επανόδου του Κωνσταντίνου έφτασε στο 98%. Σε αριθμούς το ποσοστό έφτασε: Υπέρ της επανόδου του βασιλέως ψήφισαν 783.599 και εναντίον αυτής 4.345.

Πάντως μόνο μετά τη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος ο Κωνσταντίνος με την οικογένειά του έφτασε στη Βενετία και επιβίβαστηκε στο θωρηκτό «Αβέρωφ» με το οποίο έφτασε στην Ελλάδα, όπου έγινε δεκτός με έξαλλο ενθουσιασμό από αλλοφρονούντα πλήθη. Ο γράφων, γυμνασιόπαιδο τότε, παρακολούθησε αυτήν την υποδοχή από τον εξώστη των γραφείων της εφημερίδας «Αθήναι» και μπορεί να πει ότι ουδέποτε άλλοτε τότε, ούτε και κατόπιν, είδε παρόμοια ενθουσιώδη εκδήλωση.

Επρόκειτο για μια σχεδόν υστερική έκρηξη ενός αλλοφρονούντος πλήθους που έδειχνε την αγάπη του λαού προς το στρατηλάτη των αγώνων του 1912 - 13, προς τον τότε αποκαλούμενο «κουμπάρο», γιατί η μικρή πριγκίπισσα Αικατερίνη είχε βαφτιστεί από το Στρατό και το Στόλο.

Ο Κωνσταντίνος στο λόγο του προς τον αθηναϊκό λαό που εκφώνησε από τον εξώστη των Παλαιών Ανακτόρων, αφού εκδήλωσε την

ευγνωμοσύνη του, αναφέρθηκε στις σχέσεις της Ελλάδας με τις Μ. Δυνάμεις και διακήρυξε:

«Θα καταβάλω κάθε προσπάθεια προς την εμπέδωσιν αγαθωτάτων σχέσεων προς τας μεγάλας Συμμάχους Δυνάμεις» και εξέφρασε τη χαρά του «επί τη πληρώσει προαιωνίων πόθων διά του ηρωισμού του κατά γην και θάλασσαν ενδόξου στρατού μας πραγματοποιηθέντων».

Ήταν η πρώτη νύξη για τη συνέχιση του αναληφθέντος υπό της Ελλάδας απελευθερωτικού έργου στη Μικρασία, η πρώτη φιλική χειρονομία προς τους Συμμάχους, την οποία ακολούθησε σαφέστερη τοποθέτηση, κατά το λόγο του θρόνου που εκφώνησε ο Κωνσταντίνος ενώπιον της Γ' Συντακτικής Συνελεύσεως την 23η Δεκεμβρίου 1920, οπότε, εκτός των άλλων, είπε και τα εξής:

«Πέποιθα, ότι η λαϊκή αντιπροσωπεία θα ενισχύση τον αγώνα ον εν τω Μικρασιατικώ Μετώπω συνεχίζει ο ηρωικός ημών στρατός. Την επιτυχίαν αυτού εγγυάται ο ενθουσιασμός μεθ' ου αποβλέπει εις αυτόν το Ελληνικόν έθνος. Η εδραία σύμπαντος του Ελληνισμού απόφασις ειλικρινούς συμπράξεως μετά των Μεγάλων Συμμάχων ημών, θέλουν εξυπηρετήσει τα κοινά συμφέροντα και επισπάσει την προς ημάς πεποιθήσιν, ήτις ασφαλώς θέλει αγάγει εις την εμπέδωσιν αγαθωτάτων προς αυτάς σχέσεων».

Άνοιγμα, λοιπόν, σαφές προς τη συμμαχική παράταξη και προς άρση των γεγονότων του παρελθόντος και κυρίως διακήρυξη της αποφάσεως να συνεχίσει η Ελλάδα το μικρασιατικό αγώνα.

80. Ο ΛΟΥΔ ΤΖΩΡΤΖ ΕΝΘΑΡΡΥΝΕΙ ΤΟ ΓΟΥΝΑΡΗ

ΑΦΟΥ η επιθετική αναγνώριση του Δεκεμβρίου δεν απέδωσε θετικά αποτελέσματα και αντίθετα απέδειξε ότι οι κεμαλικές δυνάμεις είχαν ενισχυθεί – φυσικά με τη βοήθεια της Γαλλίας, της Ιταλίας και

της Σοβιετικής Ενώσεως – κρίθηκε σκόπιμο από τους Συμμάχους να συγκληθεί ειδική Διάσκεψη στο Λονδίνο, με την παρουσία, εκτός των Ελλήνων και των Τούρκων της Κωνσταντινουπόλεως, και των Τούρκων της Άγκυρας.

Ο Άγγλος πρωθυπουργός Λόυδ Τζωρτζ διαφωνεί και στη συζήτηση που γίνεται στη Βουλή των Κοινοτήτων τονίζει:

«Κατά τας αρχάς του έτους ο Κεμάλ διέθετεν υπερτέρας δυνάμεις, αλλά αι δυνάμεις αιταί διεσπάρησαν υπό των Ελλήνων, άνευ της ελαχίστης δυσχερείας. Τι προτείνεται νυν; Να περάσωμεν επάνω από τας κεφαλάς των Ελλήνων και να υπάγωμεν εις τον Μουσταφά Κεμάλ, έναν αντάρτην στρατηγόν, λέγοντες: “Δος μας την ειρήνην!”. Να επιτεθώμεν κατά των Ελλήνων και να στείλωμεν στόλον εκεί;

»Θα επεθύμουν να γνωρίζω τι ακριβώς προτείνετε: Ήκουσα ότι πρέπει να επιτύχωμεν ειρήνην. Με ποίον; Με τον Μουσταφά Κεμάλ; Διατί θα έπρεπε οι Σύμμαχοι να παζαρεύσουν ειρήνην με έναν αντάρτην στρατηγόν όταν ουδεμία εγγύησις υπήρχεν ότι θα επετυγχάνωμεν καθόλου ειρήνην; Ας προσέξουν οι Σύμμαχοι να μην πέσουν εις χειροτέρας δυσχερείας, διότι τώρα αντιμετωπίζουν μικράν τινα δυσχέρειαν. Εάν έπραττον τούτο, θα ηδύνατο να επισύρουν το μίσος της Ελληνικής φυλής.

»Είμαι ολοψύχως υπέρ της διατηρήσεως της ειρήνης εν Μικρά Ασία και υπέρ της διεξαγωγής εντίμων διαπραγματεύσεων μετά των Τούρκων. Η Μεσόγειος είναι ζωτική διά την Μεγάλην Βρεταννίαν. Έχομεν ανάγκην της φιλίας του Ελληνικού λαού. Πιθανόν οι Έλληνες να υπέπεσαν εις πολιτικά λάθη, ακριβώς όπως οιοσδήποτε άλλος, αλλά θα αναπτυχθούν και θα καταστούν ισχυρότεροι.»

Η γνώμη του Λόυδ Τζωρτζ δεν υπερίσχυσε γιατί αντέδρασε η Γαλλία. Τελικά αποφασίστηκε να κληθούν στο Λονδίνο η Ελλάδα και οι δύο Τουρκίες. Έτσι ο Γάλλος πρεσβευτής στην Αθήνα επέδωσε πρόσκληση στον Έλληνα πρωθυπουργό. Όμως ο Δημ. Ράλλης είχε παραιτηθεί λόγω διαφωνίας και την προεδρία της κυβερνήσεως ανέλαβε ο Νικ. Καλογερόπουλος, γνωστός φίλος της Γαλλίας, που δήλωσε στην ελληνική Βουλή: *«Η συνθήκη των Σεβρών θα αποτελέση την μόνην βάσιν των εν Λονδίνω διαπραγματεύσεων».*

Τον Έλληνα πρωθυπουργό συνόδευαν ο συνταγματάρχης του Γενικού Επιτελείου Α. Εξαδάκτυλος, ο υπαρχηγός Π. Σαρηγιάννης και

ο συνταγματάρχης Κ. Λάκων.

Όταν άρχισε η συζήτηση στη διάσκεψη, ο Ν. Καλογερόπουλος βασιζόμενος στα στοιχεία του Σαρηγιάννη υποστήριξε ότι η Ελλάδα μπορούσε να παρατάξει 120 χιλ. άνδρες έναντι 65 χιλ. του Κεμάλ, απόψεις τις οποίες αντέκρουσε ο Γάλλος στρατηγός Γκουρώ. Οι κεμαλικοί Τούρκοι έθεσαν ζήτημα στατιστικών αναλογιών και ζήτησαν την αναθεώρηση της συνθήκης. Ο Καλογερόπουλος ενημερώνει τηλεγραφικά την ελληνική κυβέρνηση:

«... Σήμερα μεσημβριάν μετά την αναχώρησιν της Τουρκικής αντιπροσωπείας εκλήθην εις συνδιάσκεψιν. Ο Λούδ Τζωρτζ μου ανεκοίνωσε στατιστικάς πληροφορίας διά την συνεδρίασιν της 4ης μ.μ. Κατά την συνεδρίασιν του απογεύματος, εις ην δεν παρίσταντο οι Τούρκοι, έκαμα δήλωσιν ότι τας ζητηθείσας στατιστικάς παρουσιάζομεν απλώς και μόνον προς πληροφόρησιν.

»Η Συνθήκη των Σεβρών κατηρτίσθη επί τη βάσει στατιστικών άτινας παρουσίασε η Κυβέρνησις Βενιζέλου. Επί των δεδομένων τούτων μας παρεχωρήθη η Θράκη και η ζώνη της Μ. Ασίας. Δεν νομίζω ότι δυνάμεθα να επανέλθωμεν επί ζητήματος όπερ έχει επιμελώς εξετασθή... Μπριάν ετόνισε διαφοράς μεταξύ της στατιστικής Τουρκικής και Ελληνικής αποστολής. Οι μιν Τούρκοι ομιλούσι περί ολοκλήρου του Βιλαετίου Αϊδινίου, ενώ ημείς ομιλούμεν περί μόνης της ζώνης της Συνθήκης των Σεβρών... Κόμης Σφόρτσα ανεκοίνωσεν ότι οι Τούρκοι επιθυμούν να αποδείξωσι την αλήθειαν των ισχυρισμών των, υποβαλλόμενοι εις έλεγχον πάσης αποστελλομένης διεθνούς εξεταστικής επιτροπής... Είναι δυνατόν – ερωτά ο Καλογερόπουλος – να επιτρέψουν αι Δυνάμεις εις τους Τούρκους να παρέλκωσι διαρκώς τα ζητήματα ζητούντες εξεταστικάς επιτροπάς;

ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ»

Υστερα από συζήτηση η Διάσκεψη καταλήγει στην απόφαση να στείλει διεθνή επιτροπή στη Θράκη και τη Μικρασία και ίσως η Ελλάδα και η Τουρκία δεχτούν το αποτέλεσμα της διαιτησίας. Ο Καλογερόπουλος διαφωνεί και ειδοποιεί την κυβέρνηση ότι πρόκειται περί παγίδας.

Τότε συνέρχεται η Ελληνική Εθνοσυνέλευση – γιατί η Βουλή είχε ανακηρυχθεί σαν Εθνοσυνέλευση – και εγκρίνει ομόφωνα το ακόλουθο ψήφισμα σύμφωνα με το οποίο η Ελλάδα:

«1) Αδυνατεί να αποδεχθή αναθεώρησιν της Συνθήκης των

Σεβρών, την οποίαν θεωρεί ως ικανοποιούσαν το ελάχιστον όριον των εθνικών δικαίων...

»2) Παρέχει εις την Ελληνικήν Κυβέρνησιν και την εν Λονδίνω Ελληνικήν αντιπροσωπείαν την εξουσιοδότησιν ίνα εξ ονόματος της Εθνικής Συνελεύσεως ανακοινώση εις τους μεγάλους ημών συμμάχους ότι το Ελληνικόν Έθνος... έχει την πεποίθησιν ότι δεν θέλουν επιμείνει εις την πρότασιν αυτήν την οποίαν η Ελλάς ευρίσκεται εις απόλυτον αδυναμίαν να δεχθή».

Κατόπιν της ελληνικής αρνήσεως η υπόθεση πέφτει στο κενό. Άλλωστε η θέση της Ελλάδας είχε διακηρυχθεί νωρίτερα από το λόγο που εκφώνησε ο βασιλεύς Κωνσταντίνος όταν έφτασε στην Αθήνα.

Την ίδια θέση τήρησε ο Κωνσταντίνος, όταν κήρυξε στο βασιλικό λόγο την έναρξη των εργασιών της Γ' Συντακτικής Συνελεύσεως.

Οι λόγοι αυτοί και η στάση της Ελληνικής αντιπροσωπείας στη Διάσκεψη του Λονδίνου πιστοποιούν ότι η νέα κυβέρνηση αποφάσισε να συνεχίσει τη Μικρασιατική πολιτική του Βενιζέλου και, φυσικά, την εκστρατεία. Για ποιους λόγους πήρε αυτήν τη βαρυσήμαντη απόφαση θα το δούμε αργότερα.

Στο Λονδίνο στο μεταξύ έγινε φανερό ότι ο πρωθυπουργός Καλογερόπουλος δεν μπορούσε να αντιπροσωπεύσει την Ελλάδα, χωρίς την παρουσία του αρχηγού της πλειοψηφίας και υπουργού Στρατιωτικών Δημ. Γούναρη, στην πρόσκληση του οποίου αντέδρασε αρχικά η Γαλλία, αλλά τελικά συμφώνησε. Έτσι ο Δημ. Γούναρης έφθασε στο Λονδίνο, συναντήθηκε με το Λόυδ Τζωρτζ, στις προτάσεις του οποίου απάντησε ότι η Ελλάς θα τις αποδεχόταν για ελαφρά τροποποίηση της συνθήκης των Σεβρών υπό τον όρο της άμεσης αποδοχής από την Άγκυρα. Στη συνομιλία παρίστατο ο Καλογερόπουλος και οι Έλληνες στρατιωτικοί. Και ο Δημ. Γούναρης τηλεγραφεί προς την ελληνική κυβέρνηση:

«Ο κ. Λόυδ Τζωρτζ μάς ετόνισεν επί του σημείου τούτου, ότι εις τους Τούρκους αντιπροσώπους δεν παρέλειψε να γνωρίση ότι η υπ' αυτών λαμβανομένη 25 ημερών προς απάντησιν προθεσμία δεν εσήμαινε διακοπήν των εχθροπραξιών και ότι οι Έλληνες είναι ελεύθεροι ν' αναλάβωσι οίας νομίζουσιν απαραίτητους εις τα συμφέροντα αυτών επιχειρήσεις, προσέθηκε δε ότι το τοιούτον ανεκοίνωσεν όχι μόνον εις τους Τούρκους αλλά και εις τους Συμμάχους του εν τη Συνδιασκέψει και ότι δέον να έχω-

μεν υπ' όψιν, ότι ουδείς εξ αυτών παρουσίασε κώλυμα.

»**Ευχαριστήσαμεν αυτόν θερμώς επί τούτω και συνεχίζοντες εγνωρίσαμεν αυτό ότι προς εξασφάλισιν των επιχειρήσεων προτιθέμεθα επιστρατεύσωμεν και 3 νέας ηλικίας. Έχομεν δε την πεποίθησιν ότι αύται θα αποδώσωσι περί τας 45 χιλ. ανδρών, διότι η πρόσκλησις των θα γίνη διά διαγγέλματος Α. Μ. Βασιλέως και ίσως ηθέλομεν ζητήσει και την προσωπικήν εις το μέτωπον παρουσίαν του δι' ανύψωσιν του ηθικού του στρατού μας.**

»Ο Άγγλος Πρωθυπουργός εφάνη εγκρίνων τα σοβαρά ταύτα μέτρα, καθόσον είπε μοι, ότι **ουδέν έπρεπε να αφεθή εις την τύχην, διότι εν αποτυχία των στρατιωτικών επιχειρήσεων, θα καθίσταντο οι Τούρκοι ανοικονόμητοι. Εις ερώτησιν κ. Λούδ Τζωρτζ πότε άρχονται αι επιχειρήσεις, απήντησα "την προσεχή εβδομάδα".** Αι στρατιωτικάί επιχειρήσεις θα εξακολουθήσωσι, θα απαιτήσωσι δαπάνας, ας η οικονομική θέσις της Ελλάδος επιτρέπει τελείως αναλάβωμεν.

»Ο κ. Λούδ Τζωρτζ ανεκοίνωσεν ημίν, ότι **θερμή γωνία της αγγλικής καρδιάς είναι αφιερωμένη εις την Ελλάδα, ην η Αγγλία προτίθεται βοηθήσει, ίνα επανέλθη εις την παλαιάν της εύκλειαν. Προς τον κ. Πρωθυπουργόν εξεφράσαμεν την βαθείαν ημών ευγνωμοσύνην διά τα επιδειχθέντα υπέρ της Ελλάδος συμπαθή αισθήματα, και την βεθαίωσιν ότι τοιαύτα αισθήματα αποτελούσι σπουδαίαν ενίσχυσιν διά την ευόδωσιν της σταδιοδρομίας της».**

Και ενώ επίκειται η έναρξη νέων στρατιωτικών επιχειρήσεων στη Μικρασία, υπέρ των οποίων κηρύσσεται επίμονα ο Σαρηγιάννης, ο Γούναρης και ο Καλογερόπουλος, που είχαν επιφυλάξεις, τηλεγραφούν προς τον ύπατο αρμοστή Στεργιάδη:

«**Εάν επί τη βάση των στοιχείων είναι δυνατή έναρξις επιχειρήσεων προβήτε αμέσως. Εάν καιρική κατάστασις καθιστά αναπόδραστον την αναβολήν ημερών τινών ή εάν επελθούσα μεταβολή εις τας δυνάμεις του εχθρού κατέστησεν αδύνατον την έναρξιν επιχειρήσεων προ αφίξεως δυνάμεων, παρακαλούμεν τηλεγραφήσατε αμέσως πάσαν λεπτομέρειαν.**

ΓΟΥΝΑΡΗΣ - ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ»

Σε απάντηση του τηλεγραφήματος τούτου ο Στεργιάδης τηλεγρα-

φεί προς τους εν Λονδίνω Υπουργούς:

«Αριθμ. 4099. 16 Φεβρ. 1921

»Καιρός επιτρέπει διαταχθείσαν επιχειρήσιν. Στρατηγός Παπούλας αναχωρεί προσεχή Δευτέραν μέτωπον. Εκείθεν θα μου αναγγείλη ημέραν ενάρξεως ην θα τηλεγραφήσω αμέσως προς υμάς.

ΣΤΕΡΓΙΑΔΗΣ»

Οι επιχειρήσεις του Μαρτίου, που έγιναν με βάση τις εισηγήσεις του Σαρηγιάννη επιβεβαίωσαν ότι οι τουρκικές δυνάμεις είχαν ισχυροποιηθεί, γεγονός που επέβαλε την άμεση ανασυγκρότηση και ενίσχυση των ελληνικών δυνάμεων στη Μικρασία.

81. ΟΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΑΡΤΙΟΥ 1921

Ο ΥΠΟΣΤΡΑΤΗΓΟΣ Ξενοφών Στρατηγός, πού δικάστηκε μαζί με τους άλλους χαρακτηρισθέντες ως υπευθύνους της Μικρασιατικής καταστροφής, στο βιβλίο του «Η Ελλάς εν Μικρά Ασία» περιγράφει τις επιχειρήσεις του Μαρτίου. Η νέα εξόρμηση βασιζόταν στις λαθεμένες εισηγήσεις του Σαρηγιάννη.

Γράφει, λοιπόν, ο Ξ. Στρατηγός στο βιβλίο του, που εκδόθηκε το 1926:

«Η διά την αναχώρησιν του Αρχιστρατήγου αναφερομένη ημέρα ήτο η 1/14η Μαρτίου, ανεχώρει δε πράγματι ο Αρχιστράτηγος κατά την ημέραν εκείνην, μεταβαίνων μέσω Πανόρμου εις Προύσαν, όπως αναλάβη αυτοπροσώπως την διεύθυνσιν της προς Εσκή - Σεχέρ επιχειρήσεως, μη συνοδευόμενος μάλιστα ούτε παρά του Αρχηγού του Επιτελείου του, όστις κατέκειτο ασθενής εις Σμύρνην, ούτε παρά του Υπαρχηγού, όστις ευρίσκετο παρά τη Διασκέψει εν Λονδίνω.

»Σκοπός θεθαίως της εις Προύσαν μεταβάσεως του Αρχιστρατήγου ήτο η άμεσος έναρξις της επιχειρήσεως, η έναρξις όμως αύτη εδέησε ν' αναβληθή επ' ολίγας μόνον ημέρας 3 ή 4 επί τη αναμονή της τήξεως των χιόνων, αίτινες εκάλυπτον ακόμη την περιοχήν εφ' ης έδει να δράση ο Στρατός. Είναι αληθές ότι αι ζητηθείσαι ενισχύσεις εκ 3000 ανδρών περίπου καθυστέρουν ακόμη και ότι ο Αρχιστράτηγος κατ' επανάληψιν εξήτη-

σεν αυτές, αλλ' η εξοικονόμησις των καθίστατο δυσχερής και η αποστολή των ως εκ τούτου εβράδυνε, είναι όμως εξ ίσου βέβαιον και αληθές ότι μόλον ότι, καλώς βεβαίως πράττων, επιμόνωως εξήτει τας ενισχύσεις εκείνας ο Αρχιστράτηγος, δεν εθεώρει αδύνατον ή έστω και επισφαλή την επιχείρησιν άνευ αυτών, δι' ο και αν αι χιόνες δεν εδυσχέραινον το έργον, η επίθεσις θα ελάμβανε χώραν ευθύς μετά την άφιξίν του εις Προύσαν, δηλαδή από της 2ας ή 3ης ή 4ης Μαρτίου.

»Αλλά μόλον ότι εξητούντο αι ενισχύσεις αύται ούτε το Υπουργείον των Στρατιωτικών ούτε οι εν Λονδίνω Υπουργοί είχαν την εντύπωσιν ότι εξ αυτών θα ήτο δυνατόν να εξηρτάτο η μετά τόσης βεβαιότητος και επιμονής προαναγγελλομένη επιτυχία, δι' ην μάλιστα καθώριζεν ο Υπαρχηγός του Επιτελείου εξαήμερον διάστημα —όπερ σημαίνει ότι διά την επιχείρησιν από Προύσης εις Εσκή - Σεχήρ και την από Ουσάκ εις Αφιόν Καραχισάρ υπελόγιζεν, εις ό,τι αφορά τον απαιτούμενον χρόνον, απλάς ημερησίας πορείας, δηλαδή έλλειψιν πάσης σοβαράς αντιστάσεως. Εις τους αποτελούντας την Κυβέρνησιν λοιπόν ουδεμία απέμενεν αμφιβολία ότι το Στρατηγείον εβάσιζε τους αισιοδόξους υπολογισμούς του επί βάσεων ασφαλεστάτων και θετικών, διότι ουδείς ουδέποτε εξεφράσθη φόβος ή δισταγμός, ούτε όταν το εκ Λονδίνου τηλεγράφημα των δύο Υπουργών από 25ης Φεβρουαρίου — 10ης Μαρτίου εφίστα την προσοχήν του Στρατηγείου επί των εχθρικών δυνάμεων, ούτε βραδύτερον μέχρι της ενάρξεως της επιθέσεως.

»Διά τοιούτων αισιοδόξων εντυπώσεων εμπνευσθέντες οι εγγύτερον προς την πολιτικήν όψιν του ζητήματος ευρισκόμενοι Υπουργοί εν Λονδίνω, ήτο φυσικόν να ανυπομονούν και ανησυχούν μήπως η αναβολή της επιχειρήσεως ματαιώση τα εξ αυτής προσδοκώμενα ωφελήματα, φοβούμενοι δε μήπως ο Αρχιστράτηγος δεν εξετίμα δεόντως την ανάγκην της ταχύτητος, ετηλεγράφουν εις το Υπουργείον των Στρατιωτικών, τούτο δε εις τον Αρχιστράτηγον την 6ην Μαρτίου ότι: "επιβάλλεται άμεσος έναρξις πολεμικής επιχειρήσεως" επί τη προϋποθέσει πάντοτε ότι τα πάντα ήσαν έτοιμα, διότι ουδεμίαν είχαν ένδειξιν ότι επί της καθυστερούσης ακόμη ενισχύσεως των 2000 ευζώνων και ολίγων ανδρών εκ των εμπέδων εβάσιζε το Στρατηγείον την τύχην του αγώνος.

»Υπό τοιούτων σκέψεων όμως και υπό τοιαύτης πεποιθήσεως επί της ευτυχούς εκβάσεως της επιχειρήσεως, και άνευ των ενι-

σχύσεων, είναι εκτός πάσης αμφιβολίας ότι ενεφορείτο ο Αρχιστράτηγος πρώτος, διότι άλλως θα είχε αναφέρει περί των αμφιβολιών και φόβων του εις την Κυβέρνησιν, αυτή δε, ήτις διέτασσε την επιχείρησιν ίνα καρπωθή πολιτικά ωφελήματα εκ της ως ασφαλούς θεωρουμένης επιτυχίας αυτής, ή θα την ανέβαλεν ή και θα την ανέστελε καθ' ολοκληρίαν, διότι η εκ της μη εκτελέσεως της επιχειρήσεως ζημία θα ήτο ασυγκρίτως μικρότερα της κολοσσιαίας βλάβης, ην συνεπήγαγεν η αποτυχία. Διά τούτο βλέπομεν τον Αρχιστράτηγον διατάσσοντα την έναρξιν της επιχειρήσεως διά την 10/13ην Μαρτίου, δίχως ν' αναμείνη ούτε την άφιξιν των ενισχύσεων, αλλ' ούτε και την αναγγελίαν έστω της εξ Ελλάδος αναχωρήσεώς των διά το μέτωπον.

»Κατά τα επίσημα δελτία της Στρατιάς αι επιχειρήσεις έβαινον ομαλώτατα κατά τας πρώτας ημέρας ούτω:

»Την 10ην Μαρτίου εις τον τομέα Ουσάκ το Α' Σώμα Στρατού προχώρει μέχρι 30 χλμ. ανατολικάς του Ουσάκ. Το Γ' Σώμα Στρατού ομοίως περί τα 20 χλμ. πέραν της γραμμής της εξορμήσεώς του ανατολικάς Προύσης.

»Αι αναγνωρίσεις των αεροπλάνων επιστοποΐουν άτακτον (!) υποχώρησιν Τουρκικών φαλάγγων.

»Την 11ην Μαρτίου η προέλασις εξηκολούθει: εις τον τομέα Ουσάκ ο εχθρός ανετρέπετο κατόπιν αντιστάσεως (50 χλμ. ανατολικάς Ουσάκ), συνελαμβάνοντο δε αιχμάλωτοι μετά πυροβόλων και υλικού εις τον τομέα Προύσης η προέλασις έφθανε κατόπιν ασθενούς αντιστάσεως εις 80 χλμ. απόστασιν ανατολικάς Προύσης.

»Την 12ην Μαρτίου η Νοτία Ομάς (Ουσάκ) προήλασεν επ' ολίγον καθόσον την πορείαν καθίστων δυσχερή αι υπάρχουσαι ακόμη άφθονοι χιόνες. Η Βορεία Ομάς (Προύσης) προχώρει οσαύτως ακωλύτως σχεδόν μέχρι Γεννήκιοϊ – Μπαζαρτζίκ.

»Αι απώλειαι εις αμφοτέρους τους τομείς ήσαν ασήμαντοι.

»Την 13ην και 14ην Μαρτίου η Νοτία Ομάς διέσπα ισχυράν εχθρικήν αντίστασιν προ του Αφιόν Καραχισάρ και κατελάμβανε τούτο την 14ην Μαρτίου. Η Βορεία Ομάς προσέκρουε κατά της ισχυρώς οργανωμένης τοποθεσίας Αβγκίν - Κοβαλίτσα (μέτωπον 20 χλμ. περίπου). Η ΧΙ Μεραρχία τεθείσα υπό τας διαταγάς του Ελληνικού Στρατηγείου κατελάμβανε το Αδά Παζάρ.

»Την 15ην Μαρτίου η Νοτία Ομάς κατεδίωκε συλλαμβάνουσα αιχμαλώτους και λάφυρα. Η Βορεία Ομάς διεξήγε λυσσώδεις

αγώνας. Κατέκτα έδαφος διά της λόγχης θήμα προς θήμα' οι Τούρκοι διεξήγον σφοδράς αλληπαλλήλους αντεπιθέσεις. Διπλαί και τριπλαί γραμμαί συρματοπλεγμάτων επροστάτευον την τοποθεσίαν.

»Την 16ην και 17ην Μαρτίου η XI Μεραρχία κατελάμβανε την στενωπόν του Γκείβε. Η Βορεία Ομάς εξηκολούθει σκληρόν αγώνα εναντίον της ωχυρωμένης τοποθεσίας. Οι Τούρκοι προσεκόμιζον νέας δυνάμεις.

»Την 18ην Μαρτίου οι Τούρκοι διενήργουν σφοδροτάτην επίθεσιν κατά των Ελληνικών θέσεων, τμήματα της X Μεραρχίας κατόπιν πολλών απωλειών εκάμπτοντο. Ήρχιζε σπάνις πυρομαχικών πυροβολικού παρά τη III Μεραρχία (περί την 2αν ώραν είχε μόνον 10 - 12 βολ. κατά πυροβόλον).

»Η Στρατιά αναγγέλλει εις το Υπουργείον ότι "λόγω ισχυρών εχθρικών συγκεντρώσεων και ελλείψει ημετέρων ενισχύσεων και επαρκών μέσων εφοδιασμού πυρομαχικών, ενέκρινε πρότασιν Διοικητού Γ' Σώματος Στρατού περί συμπύξεως του μετώπου, αναστέλλουσα επίθεσιν μέχρις αφίξεως ενισχύσεων"».

Όλα αυτά σήμαιναν ότι οι Κεμαλικές δυνάμεις είχαν ισχυροποιηθεί και ότι χρειαζόταν έντονη ελληνική προσπάθεια για να αντιμετωπιστούν.

82. ΤΟ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΟ ΕΠΟΣ

Ο ΔΗΜ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ γύρισε στην Αθήνα και παραμέρισε τις εισηγήσεις των στρατιωτικών και κάτω από τις διαταγές του άρχισε μια τεράστια οργανωτική προσπάθεια όμοια της οποίας δεν είχε δει ως τότε η χώρα. Εκλήθησαν υπό τα όπλα – σε δύο δόσεις – πέντε κλάσεις εφεδρων 1915, 1914, 1913β, 1913α και 1912, δύο κλάσεις της μικρής εφεδρείας για το εσωτερικό, και χιλιάδες στρατιωτών που ήταν αποσπασμένοι στα διάφορα γραφεία. Με τα μέτρα αυτά η δύναμη του στρατού στη Μικρασία βαθμιαίως έφθασε από τις 100 - 150.000 άνδρες που είχε τον Νοέμβριο του 1920, σε 220.000. Με τις δυνάμεις εσωτερικού και την προκάλυψη των βορείων συνόρων ο ελληνικός

στρατός προσέγγιζε στις 300.000 ανδρών.

Στη συνέχεια ενισχύθηκε ο εξοπλισμός του στρατού με όπλα, οπλοπολυβόλα και πυρομαχικά, καθώς και σε μεταφορικά μέσα με 1.000 βαρέα αυτοκίνητα, 500 ελαφρά, 250 νοσοκομειακά, βελτιώθηκε το σιδηροδρομικό δίκτυο, ενισχύθηκε το δίκτυο στη Μικρά Ασία, κατασκευάστηκε γραμμή Ντεκοβίλ στην Προύσα και έγινε επισκευή οδών και γεφυρών και επειδή είχε διαπιστωθεί ότι οι Τούρκοι διέθεταν πυροβόλα «Σκόντα», ο ελληνικός στρατός παρέλαβε από τις αφύλακτες συμμαχικές αποθήκες Θράκης και Σμύρνης μεγάλο αριθμό πυροβόλων «Σκόντα» χωρίς κλείστρο, τα οποία επισκευάστηκαν από το ελληνικό Μηχανικό.

Τέλος, η ελληνική κυβέρνηση προμηθεύτηκε από τη γαλλική αγορά ποσότητα 250.000 βλημάτων των πυροβόλων Σαιντ - Ετιέν και βολές πυροβόλων Σνάιντερ - Κανς, ενώ παράλληλα ενισχύθηκε σημαντικά το αεροπορικό όπλο, σμήνη του οποίου αποτελούσαν τον «οφθαλμό» του στρατού, επισημαίνοντα τις εχθρικές κινήσεις.

Οι ελληνικές έντονες προπαρασκευές προκάλεσαν συμμαχικές ανησυχίες, ιδίως από γαλλικής πλευράς, προφανώς διότι η κυβέρνηση του Παρισιού φοβείτο ότι μια ισχυρή ελληνική επίθεση θα έπληττε καίρια τον Κεμάλ. Εσημειώθη, όμως, προφανώς κατά γαλλική υποκίνηση, και μία συγκεκριμένη επέμβαση στα εσωτερικά της Ελλάδας. Ο πρώην υπουργός Εξωτερικών επί κυβερνήσεως Βενιζέλου, Νικ. Πολίτης, πρόσωπο έμπιστο της γαλλικής κυβερνήσεως, επισκέφτηκε τον αντιπρόσωπο της Ελλάδας στην Επιτροπή Επανορθώσεων Γ. Αθηνογένη και του μίλησε περί της ανάγκης αναβολής της επιχειρήσεως. Παράλληλα ο Ελ. Βενιζέλος, που εκινείτο στα γαλλικά παρασκήνια, σύστησε αμέσως στον Έλληνα επιτετραμμένο στο Παρίσι την αναβολή της επιχειρήσεως και την έναρξη διαπραγματεύσεων.

Η ελληνική αποφασιστικότητα εκδηλώνεται ραγδαία. Ο Δημήτριος Γούναρης, ως αρχηγός της πλειοψηφίας, αναλαμβάνει την πρωθυπουργία. Ο Γ. Μπαλατζής αναλαμβάνει το υπουργείο Εξωτερικών, ο Π. Πρωτοπαπαδάκης το υπουργείο Οικονομικών, ο Ν. Θεοτόκης το υπουργείο Στρατιωτικών, ο Π. Μαυρομιχάλης το υπουργείο Ναυτικών και τα υπόλοιπα υπουργεία άλλοι επιτελείς του Λαϊκού Κόμματος. Ανασυνιστάται το Μεγάλο Επιτελείο των βαλκανικών πολέμων υπό το στρατηγό Δούσμανη και συνεχίζεται η αναδιοργάνωση του στρατεύματος.

Πριν επαναληφθούν οι επιχειρήσεις, η κυβέρνηση ζητεί τη σύμπραξη του Μεταξά, ο οποίος την αρνήθηκε, διότι από μακρού χρό-

νου ήταν αντίθετος προς τη Μικρασιατική εκστρατεία.

Συγκεκριμένα ο Ι. Μεταξάς στις δύο συνομιλίες που είχε (25 Μαρτίου και 29 Μαρτίου 1921) αναφερόμενος στις σχεδιαζόμενες επιχειρήσεις είπε προς την κυβέρνηση ότι «*τοιαύτη ενέργεια δεν θα ήγε προς το επιδιωκόμενον αποτέλεσμα διότι η τουρκική αντίστασις θα μετετίθετο περαιτέρω εις το εσωτερικόν και θα έδει να καταλάβωμεν ολόκληρον την Μ. Ασίαν και να εξασφαλίσωμεν την κατοχήν της όπως πεισθώσιν οι Τούρκοι εις ειρήνην*».

Στη δεύτερη συνομιλία του πρόσθεσε: «*Ας υποθέσωμεν ότι εκερδίσαμε την μάχην περί το Εσκή Σεχήρ. Θα καμφθῆ δι' αυτό η θέλησις των Τούρκων; Όχι, βέβαια. Θα εξακολουθήσουν απελπισμένοι τον αγώνα, θα αμυνθούν προ της Αγκύρας. Και εάν ηθέλομεν καταλάβει την Άγκυραν θα έπρεπε να προχωρήσωμεν πάρα πέρα; Τι δε θα εγίνετο εάν ο εχθρός έμενεν ανένδοτος;*». Αυτά είπε τότε ο τέως επιτελάρχης, αλλά δεν εισακούσθηκε στην πρότασή του να περιορισθούμε στην περιοχή της Σμύρνης – πρόταση που περιείχε πολλούς κινδύνους λόγω του ανοχύρωτου αυτής.

Στο μεταξύ, στη συμμαχική πρόταση περί μεσολαβήσεως απάντησε εκ μέρους της ελληνικής κυβερνήσεως ο υπουργός Εξωτερικών Γ. Μπαλατατζής, ο οποίος με φιλικότατη διακοίνωση προς τους Συμμάχους εξηγούσε τους υψηλούς σκοπούς της ελληνικής εξορμήσεως και πρόσθεσε, αναφερόμενος στην πρόταση αναβολής των στρατιωτικών επιχειρήσεων, ότι «*ο προτεινόμενος τρόπος ενεργείας, όστις κατ' ανάγκην ήθελε συνεπαγάγει την αναστολήν των επιχειρήσεων, τυγχάνει ασυμβίβαστος προς τον επιδιωκόμενον σκοπόν*». Και στη συνέχεια τονίζει ότι «*υπό τας συνθήκας ταύτας η Βασιλική Κυβέρνησις είναι πάντοτε έτοιμη να ακούση τους μεγάλους αυτής συμμάχους εις οιαδήποτε φάσιν των στρατιωτικών επιχειρήσεων*».

Αλλά και ο πρωθυπουργός Δημ. Γούναρης απηύθυνε στις 7 Ιουνίου 1921 στη βρετανική κυβέρνηση μακρό υπόμνημα των επαφών του με την εν Σμύρνη στρατιωτική ηγεσία, στο οποίο, αφού εξηγούσε τα των επιχειρήσεων του Μαρτίου, πρόσθετε τα ακόλουθα:

«Η νέα αυτή φάσις του πολέμου, η εκ της επιχειρήσεως του Μαρτίου το πρώτον αποκαλυφθείσα, έθεσε την Ελληνικήν Κυβέρνησιν προ της ανάγκης να αποβλέψη εις σπουδαίαν ενίσχυσιν του Ελληνικού στρατού, ώστε να τεθή εκτός πάσης αμφιβολίας η από πάσης απόψεως μαχητική υπεροχή αυτού απέναντι του ούτω παρουσιαζόμενου ήδη εχθρού.

»Η Ελληνική Κυβέρνησις ουδ' επί στιγμὴν εδίστασε να χω-

ρήση μετ' αποφασιστικότητας προς την κατεύθυνσιν ταύτην, έχουσα διαυγή την συνείδησιν ότι εν τη τοιαύτη αυτής πολιτική πραγματοποιεί αμετάκλητον απόφασιν του Ελληνικού λαού ολοκλήρου να επιβληθῆ διὰ των ιδίων αυτού δυνάμεων εις τον εν Μικρά Ασία εχθρόν. Και η συνείδησις αὐτὴ κατεδείχθη τελείως σύμφωνος προς την πραγματικότητα. Διότι ο Ελληνικός λαός μετὰ προθυμίας και ενθουσιασμοῦ προσέφερε την τε ενίσχυσιν του στρατεύματος εις ἄνδρας και τας προς συνέχισιν του αγώνος απαιτουμένας υλικὰς θυσίας. Η Εθνικὴ Συνέλευσις ομοφώνως, επευφημούντος ολοκλήρου του λαού, εψήφισε δάνειον 625 εκ. δραχμῶν. Οι κληθέντες υπό τα ὅπλα ἐφεδροὶ επτά κλάσεων προσήλθον εν αριθμῶ υπερβαίνοντι κατὰ πολλοὺς προσελθόντας καθ' οἰανδήποτε προηγουμένην πρόσκλησιν. Εκ τούτου κατεδείχθη ὅτι ορθῶς ἐκρινεν η Ελληνικὴ Κυβέρνησις, θέσασα ὡς θάσιν ενεργείας της την πεποίθησιν ὅτι η πολιτικὴ αὐτὴ ἥτις υπηρετεῖ κεφαλαιώδη και ζωτικά της Ελλάδος συμφέροντα και δικαιολογεί πάσαν θυσίαν εἶναι και η βαθυτάτη συνείδησις του Ελληνικού λαού ολοκλήρου, καταδηλωθεῖσα διὰ της προθυμίας μεθ' ἧς οὗτος προσήνεγκεν την ζωὴν και το βαλάντιόν του προς ἐπιδίωξιν του αγώνος.

»... Κατὰ την τελευταίαν συνδιάσκεψιν του Λονδίνου, η Ελληνικὴ Αντιπροσωπεΐα κατέστησε δῆλον προς την Αγγλικὴν Κυβέρνησιν, ὅτι εκ των αντιλήψεων τούτων εμπνέεται, μετὰ ελευθερίας και ειλικρινείας εκθέσασα εμπιστευτικῶς εις την Αγγλικὴν Κυβέρνησιν τας σκέψεις και γνώμας αυτής και μετὰ προθυμίας ἀκούσασα πάσαν της Αγγλικῆς Κυβερνήσεως εισηγησιν. Και νυν, επικειμένης της επαναλήψεως του αγώνος εν Μ. Ασία υπό νέαν μορφήν και με ουσιωδῶς ηυξημένας δυνάμεις, η Ελληνικὴ Κυβέρνησις νομίζει καθήκον αυτής να διερμηνεύσῃ προς την Αγγλικὴν Κυβέρνησιν τας εκτεθείσας ἀνωτέρω ἀντιλήψεις αυτής, αι ὁποῖαι εἶναι και ἀντιλήψεις ολοκλήρου του Ελληνικού Λαοῦ και να επαναλάβῃ την δῆλωσιν ὅτι εἶναι πρόθυμος να ἀκούσῃ και μελετήσῃ μετὰ θερμοῦ ενδιαφέροντος πάσαν εισηγησιν της Αγγλικῆς Κυβερνήσεως, ἀποβλέπουσαν εις την ὅσον ἐνεστι πληρεστέραν προσαρμογὴν της καταστάσεως της εκ του αγώνος, ου επιλαμβάνεται ἐξ επιτακτικῆς ἐπιβολῆς των συμφερόντων και των δικαίων της Ελλάδος, δημιουργηθησομένης προς τας εκτεθείσας εν τῷ παρόντι υπομνήματι ἀντιλήψεις, αι ὁποῖαι ἀποτελοῦσι τας ἀρχὰς τας καθοδηγούσας την Ελληνικὴν Κυβέρνησιν εν τῷ αγῶνι, εν τῷ ὁποίῳ ηγείται του Ελληνικού Λαοῦ».

Δε γνωρίζουμε για ποιους λόγους η επική αυτή εξόρμηση της Ελλάδας στα βάθη της Μικρασίας δεν είναι ευρύτερα γνωστή. Ουδέποτε η Ελλάδα είχε αναλάβει παρόμοιο αγώνα, ουδέποτε το τόξο της ελληνικής δυνάμεως είχε τανυσθεί με τόση δύναμη. Επρόκειτο περί έπους που μόνο με τον αγώνα του 1940 - 41 μπορεί να συγκριθεί.

Επικεφαλής της εξορμήσεως ευρίσκοντο ο βασιλεύς Κωνσταντίνος, μέλη της βασιλικής οικογένειας, ο πρωθυπουργός, μέλη της κυβερνήσεως, οι στρατηγοί Β. Δούσμανης και Ξ. Στρατηγός και οι αρμόδιοι στρατιωτικοί και πολιτικοί παράγοντες. Η αναχώρηση από την Αθήνα έγινε το πρωί της 29ης Μαΐου 1921, αφού προηγουμένως εψάλη στη Μητρόπολη δοξολογία κατά το βυζαντινό τυπικό. Συγκινητική υπήρξε η προπομπή του βασιλέως και των επισήμων που ξεκινούσαν για να δώσουν στρατιωτική λύση στο μεγάλο εθνικό πρόβλημα. Ο βασιλεύς και η ακολουθία του επιβιβάστηκαν στο θωρηκτό «Λήμνος» – διότι ο θρυλικός «Αβέρωφ» ναυλοχούσε στην Κωνσταντινούπολη – και έφθασε την επομένη το απόγευμα στη Σμύρνη, οι κάτοικοι της οποίας του επιφύλαξαν συγκινητική υποδοχή. Από την επομένη άρχισαν τα συμβούλια υπό την προεδρία του βασιλέως, ο οποίος ουσιαστικά δεν είχε την αρχηγία, αλλά πρόσθετε το μέγα κύρος του και τη στρατιωτική του εμπειρία.

Και ενώ η Ελλάδα ήταν έτοιμη για την εξόρμηση, σημειώθηκε και νέα συμμαχική παρέμβαση, με διακοίνωση προς την Αθήνα και την Άγκυρα, διά της οποίας εξητείτο η αναστολή των επιχειρήσεων με δήθεν σκοπό την επανασυζήτηση των προτάσεων. Η διακοίνωση επεδόθη την 7η Ιουνίου και η ελληνική απάντηση την 11η Ιουνίου. Η Ελλάδα – όπως και η Τουρκία – απέκρουε την αναστολή των επιχειρήσεων, αλλά δήλωνε ότι ήταν πρόθυμη να ακούσει κάθε προσπάθεια μεσολαβήσεως. Επακολούθησαν αλλεπάλληλες συσκέψεις Λούδ Τζωρτζ, Κώρτζον, Μπριάν κ.λ.π., κατά τις οποίες υπήρξαν καταφανείς οι τάσεις των Γάλλων να αμφισβητήσουν την παραχώρηση της Θράκης στην Ελλάδα. Τέλος, μέσα σε πέλαγος συζητήσεων και αντιγνωμιών, η νέα προσπάθεια ναυάγησε και ο λόγος δόθηκε στα όπλα, ενώ η ελληνική κυβέρνηση διατηρούσε τις επιφυλάξεις της. Χαρακτηριστική υπήρξε η νέα εκ των παρασκηνίων παρεμβολή του Ελ. Βενιζέλου, ο οποίος κατέκρινε την απόρριψη της μεσολαβήσεως. Στο Βενιζέλο απάντησε ο πρωθυπουργός Δ. Γούναρης, τονίζοντας ότι *«Αν εδεχόμεθα, θα ανεκοινούντο εις ημάς οι όροι υπό τους οποίους θα εμεσίτευον. Πάσα πιθανότης είναι ότι οι όροι ούτοι, ούτε μεταξύ των Δυνάμεων είχαν συμφωνηθή»*. Το θέμα αναλύεται λεπτομερώς περαιτέρω.

Η πρώτη φάση της ελληνικής εξορμήσεως υπήρξε θριαμβευτική. Τον Ιούνιο και τον Ιούλιο 1921 ο ελληνικός στρατός σημείωσε μεγάλες τακτικές νίκες, συνέλαβε πολλούς αιχμαλώτους, κατέλαβε την Κιουτάχεια, το Εσκή Σεχήρ και το Αφιόν Καραχισάρ και σημαντική περαιτέρω έκταση, ενώ οι Τούρκοι υποχωρούσαν ανατολικά. Οι νίκες προκάλεσαν ενθουσιασμό στην Ελλάδα, βελτίωσαν διεθνώς τη θέση της χώρας και δυσαρέστησαν τη γαλλική, κυρίως, πλευρά.

Η δεύτερη φάση συνίσταται στις επιχειρήσεις του Αυγούστου και του Σεπτεμβρίου 1921, που υπήρξαν σκληρές και αιματηρές και, κατόπιν υπεράνθρωπων προσπαθειών, κατάληξαν στη μάχη του Σαγγάριου και την άλωση των δύο από τις τρεις οχυρωματικές γραμμές που κάλυπταν την Άγκυρα.

Τα ελληνικά στρατεύματα, προελαύνοντα, έφτασαν στο Γόρδιο, όπου κατά την κλασική εποχή ο Μέγας Αλέξανδρος έκοψε με το σπαθί του τον περίφημο «Γόρδιο Δεσμό» για να προχωρήσει προς την Ινδία. Οι Έλληνες, οι οποίοι πολεμούσαν επί μία δεκαετία, και οι οποίοι είχαν τανύσει το εθνικό τους τόξο μέχρι του υπέρτατου βαθμού, δεν μπόρεσαν να κόψουν το «Γόρδιο Δεσμό» και έτσι υποχρεώθηκαν σε σύμπτυξη στην οχυρωματική γραμμή εκκινήσεως Εσκή Σεχήρ – Κιουταχείας και Αφιόν Καραχισάρ. Η σύμπτυξη αυτή έγινε χωρίς απώλειες, αλλά ήταν πλέον προφανές ότι η ελληνική στρατιωτική προσπάθεια είχε εξαντληθεί, όταν οι δύο παρατάξεις παρέμειναν απέναντι αλλήλων με τα όπλα «παρα πόδα».

Οι Τούρκοι, βέβαια, εμφάνισαν την εξέλιξη αυτή σαν νίκη τους, αλλά στην πραγματικότητα δεν ήταν νίκη, αλλά κάμψη ισχυρών προσπαθειών υπό το φοβερό καύσωνα της Αλμυρής Ερήμου.

Πάντως, το αποτέλεσμα της ηρωικής εξορμήσεως δεν ήταν το αναμενόμενο. Το τόξο της ελληνικής προσπάθειας είχε τανυθεί υπέρ το δέον. Οι Έλληνες φαντάροι πολέμησαν με θάρρος και δυναμικότητα και έφθασαν εγγύτατα των τεθέντων στόχων. Ουδέποτε η Ελλάδα είχε αναπτύξει τέτοια προσπάθεια. Ουδέποτε είχε αναληφθεί τόση εκτάσεως και σημασίας υπερπόντια στρατιωτική επιχείρηση, αλλά και ουδέποτε είχε απαντηθεί τόσο πεισματική και σκληρή αντίσταση. Όλες οι επιθέσεις του εχθρού αντιμετώπισθηκαν, αλλά η αντοχή είχε φτάσει στο υπέρτατο όριο. Και όμως η ηρωική αυτή προσπάθεια δεν είναι πλήρως γνωστή, ή έχει παραγνωρισθεί, ενώ αποτελεί σελίδα υπέροχου ηρωισμού.

Ο ελληνικός στρατός – και τούτο πρέπει να αναγνωριστεί και να τονιστεί – έφθασε σχεδόν στα προ της Άγκυρας ισχυρά χαρακώματα, όπου η ελληνική επιθετικότητα κάμφθηκε και υποχρεώθηκε να

σταματήσει. Και τούτο ακριβώς ανάγκασε τη Διοίκηση της Στρατιάς – ορθώς ή όχι – να ανακόψει την επίθεση και να διατάξει τα τμήματα να επιστρέψουν στις βάσεις εξορμήσεως, όπως και έγινε.

Με την υπ' αριθμ. 19303/6124 της 22ης Αυγούστου 1921 έκθεση, η Στρατιά εξέθεσε την κατάσταση και εξήγησε τους λόγους διακοπής της επιχειρήσεως ως εξής:

«Βεβαίως και η κόπωση και αι απώλειαι του εχθρού βαίνουν αυξάνουσαι και δυνατόν να ευρεθώμεν ημέραν τινα προ εχθρού αποκαμόντος και εγκαταλείποντος την άμυναν της Αγκύρας, αλλά επί του ευτυχούς τούτου γεγονότος δεν δύναται τις σήμερον να βασισθή μετά βεβαιότητος.

»Αύται είναι αι συνθήκαι εφ' ας ευρίσκεται σήμερον η Στρατιά και ας εθεώρησα καθήκον να εκθέσω υμίν σαφώς.

»Διά του από 15ης Ιουλίου ε.ε. υποβληθέντος εν Κιουταχεια συντόμου υπομνήματος, ανέφερον ότι η Στρατιά θα προχώρει ή θα εσταμάτα αναλόγως των παρουσιαζομένων μέχρι της στιγμής εκείνης συνθηκών. Η Στρατιά προχώρησε και πέραν του Σαγγαρίου και εκθέτω ήδη υμίν τας συνθήκας υφ' ας ευρίσκεται.

»Μία περαιτέρω προσπάθεια προς κατάληψιν της Αγκύρας δυνατόν να επιφέρη την επιθυμητήν τελικήν νίκην, αλλά δυνατόν να επιφέρη και ατύχημα τι όπερ τη μέχρι τούδε θετικήν επιτυχίαν δύναται να μεταβάλη εις ατυχίαν».

Ήταν προφανές ότι ο λόγος δινόταν τώρα στη διπλωματία. Και για τούτο ο πρωθυπουργός Δημ. Γούναρης επέστρεψε στην Αθήνα και κατόπιν πήγε στο Λονδίνο μαζί με το Γ. Μπαλατατζή και τηλεγραφή στην κυβέρνηση:

«Χθες εδέχθη ημάς εις Ντάουνινγκ Στριτ ο κ. Λούδ Τζωρτζ. Υπήρξε φιλικώτατος προς την Ελλάδα και ηρώτησε μετ' ενδιαφέροντος μεγάλου περί πάντων, ιδία περί της στρατιωτικής καταστάσεως ημών. Ετόνισεν ότι είναι ευτυχής ακούων ακριθείς περί τα ανωτέρω πληροφορίας, καθ' όσον πολλοί εκυκλοφόρου φήμαι δυσμενείς προερχόμεναι εξ Ανατολής, της πηγής πάσης φήμης ανακριβούς, ως είπε, και ιδία της Κων/πόλεως. Έπλεξε το εγκώμιον της ανδρείας του ημετέρου στρατεύματος, πολεμούντος εν χώρα ην οι Άγγλοι γνωρίζουσι και εν τη οποία τα Ελληνικά στρατεύματα εύρον ανωτέρας των Αγγλικών δυσχερείας. Είπεν ημίν, ότι θετικήν ενίσχυσιν αδυνατεί να δώση εις ημάς. Αλλά, δηλώσας επανειλημμένως την προς την Ελλάδα

και τον Ελληνικόν λαόν αναλλοίωτον φιλίαν του, υπεσχέθη ότι πάσαν θα καταβάλη ενέργειαν πολιτικήν υπέρ ημών, κατά τας διαπραγματεύσεις της ειρήνης. Νομίζει ότι πρέπει προς τούτο να συγκληθή συνδιάσκεψις, προ αυτής δε να θέση κατ' ιδίαν ερωτήματα προς τον Πρόεδρον της Κυβερνήσεως, ίνα κανονίση τα των ενεργειών του. Δεν τα θέτει τώρα, είπε, διότι ίσως ο κ. Γούναρης δεν θα νομίση σκόπιμον να απαντήσει, ενώ τότε θα είναι η προσήκουσα στιγμή, όπως τα πάντα ακριβώς γνωρίσω και εργασθώ αναλόγως. "Αλλά πρό παντός", προσέθηκε, "δέον ο στρατός μέχρι της διασκέψεως, να μείνη όπου ευρίσκεται και ν' αποκρούση τας τυχόν επιθέσεις του εχθρού, διότι αν υποχωρήση, πάσα διαπραγματεύσις είναι περιττή". Κατά την συνδιάλεξιν μάς είπεν ότι η Ελλάς θα έπρεπε να μη απωλέση ότι κατέκτησεν η ανδρεία του στρατού της.

ΓΟΥΝΑΡΗΣ»

Μετα τις πρώτες αυτές συναντήσεις, η μεν αποστολή παρασκευαζόταν για την αναμενόμενη διάσκεψη, ο δε πρωθυπουργός Δ. Γούναρης προέβαινε σε ενέργειες και διαβήματα για την οικονομική ενίσχυση της Ελλάδας και ιδίως επιδίωκε την άρση των υπάρχόντων εμποδίων και την υποστήριξη της αγγλικής κυβερνήσεως για συνολόγηση δανείου από την αγγλική αγορά.

Στο σημείο αυτό πρέπει να διευκρινίσουμε ότι στα ιστορούμενα εδώ, εξετάζουμε μόνο την πολιτική τους πλευρά από τη σκοπιά της επίσημης ιστορίας, όπως προκύπτει από τις μετέπειτα ιστορικές έρευνες και από τις διασταυρούμενες πηγές. Για το λόγο αυτόν από πρόθεση αποφύγαμε να ασχοληθούμε με τους Έλληνες εκείνους αξιωματικούς που εγκατάλειψαν για λόγους φρονημάτων την πατρίδα μας τον καιρό που εκείνη πολεμούσε στο εσωτερικό της Μικρασίας. Και για τούτο αρκεστήκαμε – όπως θα θυμούνται οι αναγνώστες μας – στο χαρακτηρισμό που δίνει στη «Σκιά της Δύσεως» ο πρεσβευτής Κ. Σακελλαρόπουλος.

Δεν μπορούμε, αφού παρακολουθούμε την ηρωική προσπάθεια του στρατού μας στα Μικρασιατικά βάρη, να μην αναφερθούμε στο απαράδεκτο φαινόμενο των επίμονων προσπαθειών που αναπτύχθηκαν τότε στην Κωνσταντινούπολη από στρατιωτικούς, πολιτικούς και μερικούς ιεράρχες για να διαβρωθεί το φρόνημα του μαχόμενου ελληνικού στρατού.

Δε θα ασχοληθούμε ούτε με τα γεγονότα, ούτε με τις πράξεις. Δε θα αναφέρουμε ονόματα των προσώπων που με τις ενέργειές τους και με τις προκηρύξεις τους – που έριχναν τα τουρκικά αεροπλάνα στο

μέτωπο – αποσκοπούσαν για κομματικούς λόγους να κλονίσουν το ηθικό των μαχόμενων φαντάρων.

Είναι αρκετό μόνο να στιγματίσουμε τις πράξεις για τις οποίες δεν υπάρχει δικαιολογία, εκτός από μία. Ότι κατά τη σκοτεινή, τραγική και αγωνιώδη εποχή, οι άνθρωποι της Κωνσταντινουπόλεως είχαν χάσει τη διαύγεια του πνεύματος, είχαν απωλέσει την ψυχραιμία τους και ότι αλλοφρονούσαν. Γιατί μόνο στην αλλοφροσύνη, στη ζάλη και τον παραλογισμό μπορούν να αποδοθούν αυτές οι πράξεις, εκείνες που αφηγηθήκαμε ήδη και εκείνες που θα αφηγηθούμε στη συνέχεια του ιστορήματός μας.

Εκείνο που μένει για την προκείμενη περίπτωση είναι να κλείσουμε αμέσως τη μελανή αυτή σελίδα της ιστορίας μας.

83. ΝΕΑ ΑΝΤΙΔΙΚΙΑ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ - ΓΟΥΝΑΡΗ

ΕΝΑ σημαντικό στοιχείο, ελάχιστα γνωστό, θα φέρουμε τώρα στο φως, στοιχείο που αναφέρεται στην περίοδο του 1921 όταν ο ελληνικός στρατός αγωνιζόταν στη Μικρασία. Πρόκειται για μια επιστολή του Ελ. Βενιζέλου που χρονολογείται από 3 Ιουλίου 1921, αλλά δημοσιεύθηκε στις 19 Σεπτεμβρίου 1921 στον «Ελεύθερο Τύπο» του Ανδρέα Καθαφάκη.

Το δεύτερο κείμενο που ακολουθεί είναι η απάντηση του τότε πρωθυπουργού Δημ. Γούναρη, η οποία δόθηκε στη δημοσιότητα μετά τη δημοσίευση της επιστολής Βενιζέλου.

Η επιστολή του Ελ. Βενιζέλου έχει ως εξής:

AIX LES BAINS, 3 Ιουλίου 1921.

«Φίλτατε,

» Ευχαρίστως έλαβα την επιστολήν σας της 10/13ης Ιουνίου. Η άρνησις της Κυβερνήσεως να δεχθή και κατ' αρχήν καν την μεσολάβησιν των Δυνάμεων αποτελεί το τελευταίον κατά της Ελλάδος έγκλημα. Πώς είναι δυνατόν να γίνεται λόγος περί συνεχίσεως της εθνικής ημών πολιτικής υπό της παρούσης Κυβερνήσεως, όταν δια της ψήφου της 1ης Νοεμβρίου και της συνεπεία ταύτης διαρρήξεως της συμμαχίας με τας Μεγάλας Δυνάμεις ανετράπη η βάσις της πολιτικής εκείνης;

» Ήτο δυνατόν να διανοηθώ εγώ την διεξαγωγήν πολέμου προς την Τουρκίαν χωρίς την συμμαχίαν των Συμμάχων μας και

δη εν αντιθέσει προς αυτούς; Το δυστύχημα είναι ότι ούτε οι Φιλελεύθεροι αντελήφθησαν εξ αρχής την αληθή κατάστασιν των πραγμάτων και εξακολούθουν να πιστεύουν ότι η σημερινή Κυβέρνησις συνεχίζει την εθνικήν μας πολιτικήν και να υπερθεματίζουν μάλιστα εις την πολιτικήν αυτήν. Ενώ η συνέχισις αυτής είχε καταστή αδύνατος, αφού εξέλιπεν η προϋπόθεσις αυτής, η συμμαχία μας δηλαδή με τας Δυτικάς Δυνάμεις. Επομένως εις τους νυν κυβερνώντας δεν υπελείπετο άλλο παρά να επιδιώξουν συμβιβασμόν, μέλλοντα να τερματίση την εμπόλεμον κατάστασιν, και να σώση ό,τι ηδύνατο να σωθή από τα αποκτήματα της πολιτικής μας.

»Τοιούτος συμβιβασμός επεδιώχθη υπό της Αγγλίας εν Λονδίνω προ τεσσάρων μηνών, αλλ' ατυχώς η Κυβέρνησις, πτοηθείσα προ της Κοινής Γνώμης, απέστειρεν αυτόν και επανέλαβε τας επιχειρήσεις, αίτινες επεδείνωσαν την θέσιν μας. Νέα ευκαιρία παρουσιάσθη διά της προσφοράς της μεσολαθήσεως των Δυνάμεων. Και ταύτην δυστυχώς απερρίψαμεν, ενώ δεν μας εξητείτο καν αποδοχή εις λευκόν, αλλ' αι Δυνάμεις ήσαν διατεθειμέναι να μας ανακοινώσουν προηγουμένως τους όρους, υπό τους οποίους ανελάμβανον να μεσολαθήσουν. Οι όροι δε ούτοι, κατά τας Αγγλικάς αντιλήψεις, θα ήσαν διάσωσις της Θράκης μέχρι Τσατάλτζας, αυτονομία της Σμύρνης μετά της περιοχής της, υπό Γενικόν Διοικητήν διοριζόμενον υπό της Κοινωνίας των Εθνών, όστις θα ωργάνωνε την διοίκησιν και την στρατιωτικήν δύναμιν και όταν θα ενέκρινε την τελευταίαν ταύτην επαρκή θα εξήτει να αποσυρθούν τα Ελληνικά στρατεύματα.

»Βεβαίως η λύσις αύτη θα ήτο απείρως κατωτέρα της δια της Συνθήκης των Σεβρών, όχι μόνον ως εκ της τελικής εκκενώσεως της Σμύρνης υπό του Ελληνικού στρατού, αλλά και κυριώτατα ως εκ της καταργήσεως όλων των περιορισμών, ους επέβαλεν η Συνθήκη εις την στρατιωτικήν ανεξαρτησίαν της Τουρκίας και οίτινες απετέλουν την αρίστην δι' ημάς εγγύησιν του μέλλοντος. Αλλά θ' απετέλει δυστυχώς η λύσις αύτη το τίμημα, όπερ θα επληρώναμεν, διότι δεν ελάβομεν υπ' όψει την μετανοεμβριανήν διακοίνωσιν των Δυνάμεων. Έπρεπε δε οι υπεύθυνοι των ζημιών τούτων και της συνεπαγαγούσης αυτάς πολιτικής να έχουν την ειλικρίνειαν να ζητήσουν από τον Λαόν να καταβάλη το τίμημα τούτο, όσον βαρύ και αν ήτο, διά να προλάβουν τας απείρως μεγαλυτέρας ζημίας, τας οποίας θα υποστώμεν ακολουθούντες αυτοτελειακήν πολιτικήν και συνεχίζοντες τον πόλεμον με την Τουρκίαν, τελείως απομεμονωμένοι.

»Σημειωτέον ότι, υποστηρίζω ότι η Κυβέρνησις έπραξεν έγκλημα μη αποδεχθείσα την μεσολάβησιν των Δυνάμεων, δεν ισχυρίζομαι ότι οι Τούρκοι θα απεδέχοντο λύσιν σύμφωνον με τας Αγγλικάς αντιλήψεις. Αλλ' εν αρνήσει των Τούρκων να δεχθούν την λύσιν ταύτην, η Αγγλία θα ηδύνατο απέναντι της Κοινής Γνώμης να αναλάβη την υποστήριξίν μας εις τον αγώνα προς επιβολήν της Συνθήκης των Σεβρών. Ενώ ήδη ότε η άρνησις της αποδοχής προήλθεν από ημάς, η Κοινή Γνώμη εν Αγγλία εν ουδεμιά περιπτώσει θα επιτρέψη εις την Κυβέρνησιν να μας βοηθήση και πάσα επομένως τοιαύτη βοήθεια αποκλείεται.

»Ούτω διασπάσαντες και τον τελευταίον ηθικόν δεσμόν με τας πρώην Συμμάχους Δυνάμεις διά της αποκρούσεως της μεσολαβήσεώς των και επαναλαμβάνοντες τον πόλεμον φέρομεν την Ελλάδα εις τον κίνδυνον πλήρους καταστροφής. Διότι στρατιωτική νίκη τοιαύτη, ήτις θα υπέτασσε τον εχθρόν εις την θέλησίν μας και θα τον υπεχρέωνε να υπογράψη και εκτελέση την συνθήκην που θα του υπαγορεύαμεν, αποκλείεται απολύτως διά πάντα έχοντα ακόμη σώας τας φρένας. Σημειωτέον ότι και με τοιαύτην νίκην θα είχομεν να υποστώμεν την αναθεώρησιν της Συνθήκης, ήν θα μας επέβαλον αι Μεγάλαι Δυνάμεις, όπως την επέβαλον αύται εις την Ρωσίαν διά της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου. Αλλ' επί τέλους μετά τοιαύτην ολοκληρωτικήν νίκην θα είχομεν τουλάχιστον να ελπίζωμεν την Συνθήκην των Σεβρών.

»Αλλ' αφού τοιαύτη πλήρης στρατιωτική νίκη αποκλείεται, εφ' όσον γνωρίζει ο εχθρός ότι είμεθα διπλωματικώς απομεμονωμένοι και έχει την πρωτεύουσάν του προστατευομένην, κατά πάσης επιθέσεώς μας, υπ' αυτών των τέως συμμάχων μας, εις τι άλλο δύναται να οδηγήση η επανάληψις των εχθροπραξιών, παρά εις πλήρη οικονομικήν και στρατιωτικήν ημών εξάντλησιν, η οποία θα μας αναγκάση μετά τινας μήνας να εκλιπαρήσωμεν ημείς την μεσολάβησιν υπό ασυγκρίτως δυσμενεστέρους όρους παρ' εκείνους υπό τους οποίους προσεφέρετο προηγουμένως; Και πώς ημπορεί να παραγνωρίζεται ο κίνδυνος του να επωφεληθή η Βουλγαρία της απομονώσεώς μας διά να καταβή προς την Θράκην, ότε δεν θα απεκλείετο όπως παρεμποδισθή προέλασίς της και προς την Θεσσαλονίκην, να προκληθή και άλλη κάθοδος προς αυτήν;

»Αυτή είναι η σκοτεινή εικών, την οποίαν παρουσιάζει προ των οφθαλμών μου η δημιουργηθείσα κατάστασις.

»Όσον αφορά το Βορειοηπειρωτικόν ζήτημα, πώς είναι δυ-

νατόν να έχετε ελπίδα τινά αισίας αυτού λύσεως, μετά την διπλωματικήν απομόνωσιν εις ην περιήλθομεν; Η απόφασις του Συμβουλίου της 31ης Δεκεμβρίου 1919 δεν περιεβλήθη καν τον τύπον της Συνθήκης, όπως των Σεβρών. Αφού την Συνθήκην των Σεβρών ανέτρεψεν η ψήφος της 1ης Νοεμβρίου, πώς θέλετε να μην ανατρέψη την περί Β. Ηπείρου, αφού και Γαλλία και Ιταλία θα είναι εναντίον μας; Δυστυχώς εν Αθήναις δεν εννοήθη ακόμη ποίον κίνδυνον εγκλείει δι' ημάς η απροκάλυπτος εχθρότης της Γαλλίας, εχθρότης ήτις είναι τόσον βαθεία, ώστε προδήλως εργάζεται και κατά των ιδίων απωτέρων συμφερόντων της Γαλλίας, αλλ' ήτις οδηγεί τα ιδικά μας εις άμεσον καταστροφήν.

»Γράφετε ότι ο Κυβερνητικός Τύπος επιτίθεται εναντίον μου, διότι διά του κ. Πολίτου ανεκοίνωσα προς τον κ. Αθηνογένην την επικειμένην πρότασιν μεσολαβήσεως των Δυνάμεων όπως προληφθή ματαία επανάληψις των επιχειρήσεων, εάν η Κυβέρνησις έμελλε να δεχθή την μεσολάβησιν. Την προδοσίαν αυτήν πραγματικώς την έκαμα.

»Μόνον διά να μη επιβαρύνεται υπεράγαν η θέσις μου, παρατηρώ ότι πληροφορήσας την Κυβέρνησιν περί του επικειμένου διαθήματος ενόμιζα ότι προσφέρω υπηρεσίαν, αφού η ανακοίνωσις μου δεν την ημπόδιζε να επαναλάβη το διάβημα. Το ότι η ανακοίνωσις υπεδήλου ότι, κατά την γνώμην μου, η επανάληψις των επιχειρήσεων έπρεπε να αναβληθή, ομολογώ ότι ημπορεί να θεωρηθή ως προδοτικόν. Αλλά μετά την κατάλυσιν της τυραννίας μου, ενόμιζα ότι ημπορούσα και εγώ να ασκώ την ελευθερίαν της σκέψεώς μου.

»Γράφετε επίσης ότι ο Κυβερνητικός Τύπος με κατηγορεί ότι εν Λονδίνω ωμίλησα κατά της μαχητικότητας του στρατού μας. Αλλά θα έφθανα να συχαθώ τον εαυτόν μου, αν κατήντων να συγκινούμαι από τας κατηγορίας τοιούτων ανθρώπων κι εξέπιπτα μέχρι του ν' απολογηθώ δι' αυτάς. (Προσποιείται ότι λησμονεί την προς την *Matin* συνέντευξίν του).

»Και ενώ διέπραξα την προδοσίαν ταύτην φόβος είναι μήπως τινές τουλάχιστον των Φιλελευθέρων μου καταλογίσουν άλλην προδοσίαν. Διότι εν Λονδίνω όταν εις την συνηγορίαν μου υπέρ της Ελλάδος προς επιβολήν της Συνθήκης των Σεβρών μου αντετάχθη πλην άλλων, ότι τοιαύτη υποστήριξις και συνεργασία θα ωδήγει μοιραίως εις αναγνώρισιν του Βασιλέως Κωνσταντίνου, έφθασα να υποστηρίξω την αναγνώρισιν.

»Το αληθές είναι ότι οι νυν κυβερνώντες συνεχίζουν τον πό-

λεμον παρά την απομόνωσιν της Ελλάδος, διότι θέλουν να καταπονήσουν έτι μάλλον τον Ελληνικόν Λαόν και να φέρουν αυτόν από αποτυχίας εις αποτυχίαν εις το σημείον να ζητήση ο ίδιος, μεγάλη τη φωνή, την πάση θυσία τερμάτισιν του πολέμου και να θεωρήση τότε ως ευεργέτας εκείνους που θα του δώσουν την ειρήνην. Επαναλαμβάνεται δηλονότι ό,τι κατά το 1915 - 1916, ότε η επιστράτευσις διετερήθη επί δεκάμηνον, όχι διά τα συμφέροντα της Ελλάδος, αλλά διά να καταπονηθή η εθνική ψυχή.

Μετά φιλικωτάτων αισθημάτων
Διατελώ όλως υμέτερος
ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ»

84. Η ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΤΟΥ Δ. ΓΟΥΝΑΡΗ

Ο Δημήτριος Γούναρης έδωσε στη δημοσιότητα ευθύς αμέσως την ακόλουθη απάντηση:

«I. Ανέγνωσα την επιστολήν του κ. Βενιζέλου. Δι' αυτής ο κ. Βενιζέλος κακίζει την πολιτικήν ην ημείς από του Νοεμβρίου μετήλθομεν εν τω υπ' αυτού εκκρεμεί καταλειφθέντι εξωτερικώ ζητήματι. Την πολεμικήν του στηρίζει επί της θάσεως ότι την πολιτικήν, ην εκληροδότησεν εις ημάς αυτός, μετήρχετο εν συμμαχία μετά των Μεγάλων Δυνάμεων, η δε συμμαχία αύτη δι' αυτής ταύτης της λαϊκής ψήφου της 1ης Νοεμβρίου διεσπάσθη. Η θάσις της αύτη είναι ψευδής. Δεν θα συζητήσω περί της υπάρξεως, ουδέ περί των όρων της Συμμαχίας μετά των Μ. Δυνάμεων, επί τη θάσει της οποίας ισχυρίζεται ο κ. Βενιζέλος ότι διεξήγε τον κατά της Τουρκίας πόλεμον. Η Συμμαχία δεν ήτο δυνατόν να διαλυθή. Αι Μ. Δυνάμεις δεν ήτο δυνατόν να καταλύσωσι μονομερώς υποχρεώσεις, ας είχαν αναλάβει. Εκτός αν ισχυρισθή ο κ. Βενιζέλος, ότι είχε τεθή όρος εν τη μετά των Δυνάμεων συμφωνία ότι ο Ελληνικός λαός δεν θ' ανατρέψη τον κ. Βενιζέλον. Τοιούτον τι όμως δεν ισχυρίζεται ο κ. Βενιζέλος.

»II. Αλλά θα εξετάσω πώς εξεδηλώθη, διαρκούσης της Κυ-

βερνήσεως του κ. Βενιζέλου, η σύμπραξις των Μεγάλων Δυνάμεων εν τω κατά της Τουρκίας πολέμω. Και προκαλώ τον κ. Βενιζέλον να καθορίση πώς εξεδηλούτο, όταν αυτός ήτο εις την Κυβέρνησιν, η σύμπραξις αυτή. Στρατός των Συμμάχων δεν συνέπραττεν ούτε τότε μετά του ημετέρου. Όπλα και εφόδια δεν παρείχον ούτε τότε. Απόδειξις η έλλειψις πάντων των εφοδίων, των απαιρητήτων διά τον στρατόν. Ούτε εκ των όπλων και εφοδίων των ηττηθέντων εχθρών Τούρκων και Βουλγάρων, τα οποία διά των Συμμάχων αφηρέθησαν απ' αυτούς εδόθη τίποτε, απολύτως τίποτε, εις την Ελλάδα. Χρήματα όχι μόνον δεν έδιδον επί της Κυβερνήσεως του κ. Βενιζέλου εις την Ελλάδα διά την κατά της Τουρκίας επιχείρησιν αι Δυνάμεις, αλλά και ασκούσαι τα εκ του Διεθνούς Ελέγχου δικαιώματά των απηγόρευσαν εις τον κ. Βενιζέλον να προμηθευθή εκ του τόπου δι' εκδόσεως χαρτονομίσματος τα αναγκαία διά τον πόλεμον χρήματα.

»Κατά τι μετεβλήθη από συμμαχικής απόψεως ως προς ταύτα η κατάσταση, αφ' ης απεχώρησε της αρχής ο κ. Βενιζέλος; Βεβαίως δεν ήτο δυνατόν να καταστή, ουδέ κατέστη, χείρων κατά τα σημεία ταύτα. Ούτε και εβελτιώθη. Ήτο φυσικώτατον τούτο. Αι Δυνάμεις είχαν τάξει εις την ενέργειάν των ωρισμένα όρια. Τα όρια ταύτα έθετον τα πράγματα ως αύται εξετίμων ταύτα επί τη βάσει των ιδίων αυτών συμφερόντων.

»Τα όρια ταύτα υπήρχον και όταν ο κ. Βενιζέλος ήτο εις την αρχήν. Τα όρια ταύτα εξηκολούθησαν υπάρχοντα και κατοπιν. Υπάρχουσιν όμως και άλλα σημεία, ως προς τα οποία εγένετο δυνατόν να γίνη μεταβολή υπέρ ημών. Και τοιαύτη εγένετο, μολονότι ημείς είμεθα εις την αρχήν και όχι ο κ. Βενιζέλος. Ο κ. Βενιζέλος ουδέποτε έσχεν ελευθερίαν ενεργείας εν Μ. Ασία. Ούτε εις αυτόν ούτε εις τον ασκούντα βασιλικήν εξουσίαν επετράπη ποτέ να πατήσωσι το μικρασιατικόν έδαφος. Πάσα κίνησις του Ελληνικού στρατού εξηρτάτο εκ της συγκαταθέσεως των Δυνάμεων, η οποία δεν εδόθη πάντοτε. Ήδη πάντες οι φραγμοί ούτοι κατέπεσαν. Εις την Ελλάδα αφέθη πάσα ελευθερία ενεργείας. Ο Βασιλεύς της Ελλάδος διήλθε πάσαν την υφ' ημών κατεχομένην χώραν. Ο στρατός μας εν πάση ελευθερία έφερε τας σημαίας μας εκεί όπου σήμερον κυματίζουν. Τα διά τας επιχειρήσεις ταύτας αναγκαία εφόδια, από τα οποία αφήκε κενάς τας αποθήκας ο κ. Βενιζέλος, επρομηθευθημεν διά χρημάτων τα οποία έδωκεν ο τόπος. Τα εξητήσαμεν ακριβώς κατά τον ίδιον τρόπον, καθ' ον είχε ζητήσει ταύτα ο κ. Βενιζέλος. Αι δυ-

νάμεις ετήρησαν απέναντι ημών την ιδίαν στάσιν. Προς διευκόλυνσιν των προμηθειών μας αι Δυνάμεις εδέχθησαν την ελευθερίαν του εμπορίου των να μας παράσχη τοιαύτα. Και δεν λησμονούμεν, ότι το εμπόριον πασών των χωρών μετά προθυμίας μας εχορήγησεν αυτά.

»Αυτά είναι εν γενικωτάταις γραμμαίς τα γεγονότα εν σχέσει με την σύμπραξιν των Μ. Συμμάχων Δυνάμεων εν τω κατά της Τουρκίας αγώνι. Και με αυτά τα αναμφισβήτητα γεγονότα ερωτάται, πώς τολμά ο κ. Βενιζέλος να ομιλή περί διαλύσεως της μετά της Ελλάδος συμμαχίας των δυνάμεων συνεπεία της ψήφου της 1ης Νοεμβρίου; Δεν θα ήτο ειλικρινέστερος, αν έλεγεν, ότι η **Συνθήκη των Σεβρών υπεγράφη, της Ελλάδος αναλαβούσης διά μόνων των ιδίων δυνάμεων την επιβολήν αυτής, και δεν μας εξηγεί διατί η Συνθήκη αυτή παρ' ουδενός των υπογραψάντων αυτήν εκυρώθη;**

»III Αλλ' ο κ. Βενιζέλος είναι υπεράγαν τολμηρός άνθρωπος, όταν πρόκειται περί λόγων, ίνα διά παραπλανήσεως των πολλών εξυπηρετήση τους σκοπούς του. Και έχει την τόλμην να ομιλή και περί Βορειοηπειρωτικού ζητήματος, αυτός ο παντοιοτρόπως καταβαρυνθείς αυτό. Και λέγει ότι η σχετική προς αυτό δυσμενής στάσις των Δυνάμεων οφείλεται και αυτή εις την λαϊκήν ψήφον της 1ης Νοεμβρίου. Αλλά προτού ισχυρισθή τούτο ώφειλε να σκεφθή και απαντήσει εις τα εξής ερωτήματα, τα οποία θέτουν αμειλίκτως τα πράγματα.

»Τις κατείχε το Βορειοηπειρωτικόν έδαφος, πριν ή καταλάβουν αυτό οι συμμαχικοί στρατοί; Είναι ή δεν είναι αληθές ότι συνεπεία των αγώνων των Βορειοηπειρωτών καθ' ων παντί τρόπω αντέδρασεν ο κ. Βενιζέλος κατείχεν αυτό η Ελλάς; Είναι ή δεν είναι αληθές ότι η Ελλάς είχαν εντελώς αφομοιώσει αυτό; Είναι ή δεν είναι αληθές ότι και οι βουλευταί εκ της Β. Ηπείρου παρεκάθηντο τότε εν τω Ελληνικώ Κοινοβουλίω; Είναι ή δεν είναι αληθές, ότι την χώραν ταύτην **κατέλαβον οι σύμμαχοι εν συνεννοήσει μετά του κ. Βενιζέλου;** Και έπειτα πώς ευρέθη το έδαφος αυτό υπό Αλθανικήν κατοχήν μετά την λήξιν της Συμμαχικής; Ποίος το παρέδωκεν εις τους Αλθανούς αντί να το παραδώσῃ εις τους Έλληνας από τους οποίους το παρέλαβε; Και ποίος ήτο ο Κυβερνήτης της Ελλάδος τότε, όταν παρεδόθη εις τους Αλθανούς το έδαφος τούτο, το από της Ελληνικής κατοχής, της Ελληνικής διοικήσεως, και πλήρους αφομοιώσεως μετά της λοιπής Ελλάδος αποσπασθέν; Και ήτο η παράδοσις αυτή ευμέγεια προς την τότε Κυβέρνησιν ώστε να έχη το θάρρος ο κ. Βε-

νιζέλος, να λέγη, ότι φοβείται ότι η ευμένεια αυτή θα παύση λόγω της μεταβολής ην επέφερεν η λαϊκή ψήφος της 1ης Νοεμβρίου;

»Ο κ. Βενιζέλος, του οποίου τον ύπνον φαίνεται τaráσσει ο φόβος ούτος, είχε κατορθώσει να μεταβάλη την πραγματικήν προσάρτησιν της Βορ. Ηπειρου, ην είχομεν, εις δύο συμφωνίας. Μίαν την συμφωνίαν Καπετσιόσκη, ην υπέγραψε μετά των Αλβανών, και δεύτερον την συμφωνίαν την διπλωματικήν μετά της Ιταλίας. Η πρώτη εδέχετο την διατήρησιν της Αλβανικής κατοχής και ενομιμοποιεί ταύτην μέχρις αποφάσεως των Δυνάμεων. Η δεύτερα συνεφώνει την υπό της Ιταλίας αποδοχήν της παραχωρήσεως εις την Ελλάδα. Δεν θ' αναλύσω την σημασίαν της μετά των Αλβανών συμφωνίας. Πας τις δύναται να πράξη τούτο ευχερώς. Αλλ' ερωτώ. Τι εγένετο η μετά της Ιταλίας συμφωνία; Την αφήκεν ισχυράν ο κ. Βενιζέλος όταν απήλθεν; Ή είχε καταγγελθή αυτή; Και τότε κατηγογήθη; Κατηγογήθη επί της Κυβερνήσεως ημών ένεκεν δυσμενείας προς ημάς, ή κατηγογήθη επί της Κυβερνήσεως Βενιζέλου, προδήλως ένεκεν ευμενείας προς αυτόν;

»Και αν ούτως έχη το πράγμα, ας θαυμάση όστις έχει αποβάλει τον κοινόν νουν το διπλωματικόν αυτό αριστούργημα του κ. Βενιζέλου, όστις κατώρθωσε να καταλάβουν οι Αλβανοί την Βορ. Ήπειρον, ην κατείχεν η Ελλάς, όστις κατώρθωσεν ν' αντικαταστήση την κατοχήν ταύτην με μία συμφωνίαν, όστις κατώρθωσε να συνάψη ούτω την συμφωνία ταύτην ώστε, ο έτερος των συμβαλλομένων να δύναται να την καταγγείλη και ούτω να μείνη ο κ. Βενιζέλος με κενάς τας χείρας και από την χώραν και από το χαρτί με το οποίον είχε την θαυμασίαν διπλωματικήν έμπνευσιν να την αντικαταστήση. Και μεθ' όλα τούτα ο κ. Βενιζέλος έχει το θάρρος να κηρύσση, ότι δεν ημπορεί να ησυχάση από τον φόβον, ότι η προς ημάς δυσμένεια των Δυνάμεων θα καταστρέψη όσα η προς αυτόν ευμένεια είχε δημιουργήσει.

»IV. Αλλά ο κ. Βενιζέλος αφού θέτει ως γεγονός ότι μετά την λαϊκήν ψήφον της 1ης Νοεμβρίου εχάσαμεν την βάσην εφ' ης ούτος εστήριζε την πολιτικήν του, ευρίσκει ότι κακώς επράξαμεν μη δεχθέντες τον κατά την Συνδιάσκεψιν του Λονδίνου επιδιωχθέντα υπό της Αγγλίας συμβιβασμόν. Αλλ' υπήρχε στάδιον συμβιβασμού; Απεδέχθη η Τουρκία τους προταθέντας όρους; Υπήρχε καμμιά πιθανότης ότι θα εδέχετο αυτόν; Και αν ουδείς επίστευσεν ότι η Τουρκία θα εδέχετο αυτόν πώς μας κατηγορεί ο κ. Βενιζέλος, ότι μη δεχθέντες αυτόν εδείξαμεν αδιάλλακτον

πνεύμα; Πού είναι το αδιάλλακτον πνεύμα, όταν υπεβλήθησαν οι όροι εις ημάς και την Τουρκίαν και πριν ή δοθή καιρός ίνα δυνηθώμεν ν' απαντήσωμεν ημείς, η Τουρκία όχι μόνον δηλοί διά δημοσίων ανακοινώσεων πάντων των εκπροσωπούντων την Άγκυραν, ότι δεν δέχεται, αλλά και συγχρόνως παρασκευάζει διά παντοίων ενισχύσεων τα στρατεύματά της διά να μας επιτεθή; Και αγνοεί ο κ. Βενιζέλος ότι ούτως είχαν τότε τα πράγματα; Αγνοεί ότι την τοιαύτην των πραγμάτων κατάστασιν ανεγνώρισαν αυταί αι Δυνάμεις, αι οποίαι ρητώς εδήλωσαν ημίν ότι έχομεν εν τω μεταξύ πάσαν ελευθερίαν στρατιωτικής ενεργείας, ίνα προλάβωμεν τας τουρκικάς καθ' ημών παρασκευάς; Αγνοεί ότι παρ' όλην την ταχύτητα της ενεργείας ημών, αι τουρκικαί παρασκευαί υπερέβησαν και αυτάς τας ημετέρας προβλέψεις και συνητηήσαμεν, ην συνητηήσαμεν, εν Εσκή Σεχίρ κατά την επίθεσιν του Μαρτίου αντίστασιν, ήτις ηνάγκασεν ημάς ν' ανακόψωμεν την επίθεσιν και να επιληφθώμεν ευρύτερας παρασκευής; Τι ήθελεν ο κ. Βενιζέλος; Ν' απαντήσωμεν ότι δεχόμεθα τας προτάσεις τας οποίας πάντες εγίνωσκον, ότι δεν θα εδέχετο η Τουρκία, και εν τω μεταξύ ν' αφήσωμεν τον εχθρόν να ενισχύηται; Και δι' αυτό μας κατηγορεί ότι επροτιμήσαμεν την πολεμικήν ενέργειαν, διότι επτοήθημεν προ της κοινής γνώμης; Όστε κατά τον κ. Βενιζέλον, διά να μην εκτεθώμεν εις την κατηγορίαν ταύτην, έπρεπε να μη προθώμεν εις την επιχείρησιν, αλλά ν' αφήσωμεν τον εχθρόν να συμπληρώση τας παρασκευάς του και μας επιτεθή;

»V. Αλλ' ο κ. Βενιζέλος μάς ελέγχει διά την μην αποδοχήν της τελευταίας διακοινώσεως των Δυνάμεων, δι' ης προτεινέτο η μεσιτεύσις αυτών. Και διά να στηρίξη τον έλεγχον αυτού, δέχεται μεν ότι θ' απέκρουον οι Τούρκοι την μεσολάθησιν, αλλ' ισχυρίζεται ότι η υφ' ημών αποδοχή θα διέθετεν ευμενώς υπέρ ημών την κοινήν γνώμην, ώστε να δυνηθή η Αγγλία ν' αναλάβη τον αγώνα προς επιβολήν της Συνθήκης των Σεβρών. Αλλ' εν τω ελέγχω αυτού ο κ. Βενιζέλος, ενώ δεν παραλείπει να διατυπώση τους ουδέποτε καθορισθέντας όρους, υφ' ους θα παρείχεται η μεσολάθησις, εάν εγίνετο κατ' αρχήν δεκτή υφ' ημών, λησμονεί να παραθέση την εν αυτή τη περί τούτων διακοινώσει εκτιθεμένην διαδικασίαν της προτεινομένης μεσολαθήσεως. Και είναι ανάγκη ν' ανακληθής εις την μνήμην του κ. Βενιζέλου η διαδικασία αύτη. Αι Δυνάμεις ηρώτων αν εδεχώμεθα κατ' αρχήν να μεσιτεύσωσιν. Αν εδεχώμεθα θα ανεκοίνουν εις ημάς τους όρους υφ' ους θα εμεσιτεύουν.

»Πάσα πιθανότης υπάρχει ότι οι όροι ούτοι ούτε μεταξύ των Δυνάμεων είχαν συμφωνηθή, θ' απητείτο δε χρόνος τις προς καθορισμόν αυτών. Μετά τούτο, αν ημείς εδεχώμεθα και τους όρους αυτούς, θα προέβαινον εις διάβημα προς τους Τούρκους, προτείνοντες αυτοί την μεσολάβησίν των προς σύναψιν ειρήνης επί τη βάσει των όρων ους ημείς θα είχομεν δεχθή. Βεβαίως οι Τούρκοι θα εξήτουν και θα τοις παρεχωρείτο προθεσμία προς απάντησιν. Και μετά την πάροδον αυτής και ίσως νέας παρατάσεως αυτής, ήτις θα τοις εχορηγείτο, θ' απήντων, και κατά τον κ. Βενιζέλον, αποκρούοντες τους προτεινομένους όρους.

»Κατ' αυτήν την διαδικασίαν θα διεξήγετο η προσφερομένη μεσίτευσις με βεβαίαν αποτυχίαν, ως δέχεται και ο κ. Βενιζέλος. Αλλ' ενώ δεν θα είχε το σκοπούμενον αποτέλεσμα η ενέργεια αύτη, ως ομολογεί και ο επικριτής της, θα είχε βεβαίως έτερόν τι αποτέλεσμα, το οποίον παραλείπει να θίξη ο κ. Βενιζέλος. Η στρατιωτική ημών ενέργεια, εις ην ήμεθα έτοιμοι, θ' ανεχαιτίζετο επ' άδηλον χρόνον. Και κατά το διάστημα τούτο ο εχθρός θα ενισχύετο, ώστε να κατασταθή πολύ δυσχερεστέρα η στρατιωτική ημών θέσις, εφ' όσον μετά το βέβαιον νανάγιον της διπλωματικής αποπειράς, θα επανερχόμεθα εις αυτήν. Αλλά και κάτι χειρότερον ακόμη· ο χρόνος, ο υπολειπόμενος μέχρι της ώρας του έτους, καθ' ην αι στρατιωτικάί επιχειρήσεις καθίστανται αδύνατοι λόγω των καιρικών συνθηκών, ήτο βραχύτατος. Διά της αναβολής της στρατιωτικής επιχειρήσεως ασφαλώς θα αγόμεθα εις ανεπάρκειαν χρόνου προς οιανδήποτε στρατιωτικήν ενέργειαν. Και ούτως η αποδοχή της προτάσεως των Δυνάμεων, η οποία και κατά τον κ. Βενιζέλον θα κατέληγεν εις νανάγιον, θα εστέρει ημάς και του μόνου μέσου ενεργείας, ο είχομεν, ήτοι της στρατιωτικής ενεργείας. Ο κ. Βενιζέλος λέγει, ότι, αν εδεικνυόμεθα ενδοτικοί, θα είχομεν την κοινήν γνώμην υπέρ ημών, τούτο δε θα διηυκόλυνε την απόφασιν της Αγγλίας να επιληφθή αύτη της επιβολής της Συνθήκης των Σεβρών.

»Και νομίζει ο κ. Βενιζέλος ότι δεν εδειχθημεν ενδοτικοί, διότι απεκρούσαμεν την προσφερομένην μεσίτευσιν των Δυνάμεων λόγω της διαδικασίας υφ' ην προσεφέρετο, και ήτις θα μας εστέρει της ικανότητος να μεταχειρισθώμεν την στρατιωτικήν ημών δύναμιν. Λησμονεί όμως, όταν διατυποί την κατηγορίαν ταύτην, ότι διά της απαντήσεώς μας εδηλώσαμεν, ότι θα ήμεθα πρόθυμοι εις οιαδήποτε στιγμήν να λάβωμεν υπ' όψει πάσαν συγκεκριμένην πρότασιν των Δυνάμεων περί τερματισμού της συγκρούσεως.

»Αλλ' ούτως είναι πρόδηλον ότι δεν απεκρούσαμεν την μεσολάβησιν. Απεκρούσαμεν απλώς τον τρόπον καθ' ον προσεφέρετο, και τούτο διότι ούτος θα μας εστέρει το ουσιωδέστερον μέσον της ενεργείας, την στρατιωτικήν ικανότητα. Μέσον ενεργείας, το οποίον ήτο μεγίστης σπουδαιότητος και διά πάσαν Μεγάλην Δύναμιν, ήτις θα ήτο διατεθειμένη, ως λέγει ο κ. Βενιζέλος, ν' αναλάβη την επιβολήν της Συνθήκης των Σεβρών εις τους Τούρκους. Διότι πάσα Δύναμις, εις τούτο αποβλέπουσα, δεν ηδύνατο βεβαίως να προσίδη αδιαφόρως εις την αχρήστευσιν του σπουδαιοτάτου μέσου επιβολής, το οποίον ήτο ο Ελληνικός Στρατός.

»VI. Αυτά είναι τα κεφάλαια του κατηγορητηρίου, το οποίον ο κ. Βενιζέλος έγραψεν, ως φαίνεται εκ της χρονολογίας της επιστολής του, την 3ην Ιουλίου. **Το κατηγορητήριον τούτο εφυλάχθη εις το θυλάκιον του συντάξαντος αυτό επί δύο και ήμισυ μήνας.** Και εξεσφενδονίσθη μόλις σήμερον εις την δημοσιότητα. Η δημοσιεύσασα αυτό εφημερίς εκ της επιστολής αυτής είδε φως καταυγάζον την εσκοτισμένην, φαίνεται, διάνοιάν της προ της αναγνώσεως της επιστολής. Οι αμερόληπτοι πολίται, οι αναγνώσαντες την επιστολήν, θ' αναγνώσωσι και την ανωτέρω απάντησιν. Και είμαι βέβαιος, ότι θ' αποφύγωσι την συσκοτίσιν εις ην απειράθη ο συντάκτης της επιστολής να εμπάλη την διάνοιαν αυτών. Θα κρίνωσιν όμως οι αμερόληπτοι ούτοι πολίται και την ενέργειαν του κατηγορούμενου ημών, εν τοιαύτη στιγμή προβαίνοντος εις τοιαύτας δημοσιεύσεις. Και η κρίσις αυτών είμαι βέβαιος ότι θα τονώση την γνώμην αυτών περί του κ. Βενιζέλου, ως πολιτικού ανδρός, την γνώμην, της οποίας τόσον πανηγυρική εκδήλωσις υπήρξεν η πάνδημος λαϊκή ετυμηγορία οι περί αυτόν. Ας μη πλανώνται ουδέ οι αντίθετοι προς αυτόν οι φανταζόμενοι ωφελήματα εκ της πολεμικής του κ. Βενιζέλου καθ' ημών.

»Οι διαδεχθέντες τον κ. Βενιζέλον έπραξαν ό,τι ήτο δυνατόν και συμφέρον ναπραχθή προς εξυπηρέτησιν των εθνικών δικαίων εν τη χαώδει καταστάσει, την οποίαν απερχόμενος κατέλιπεν ο κ. Βενιζέλος. Και επράχθησαν όσα βεβαίως δεν θα ηδύνατο ναπραχθώσιν αν ο κ. Βενιζέλος ήτο εις την αρχήν.

»Διότι ο κ. Βενιζέλος στερούμενος της εμπιστοσύνης του Ελληνικού λαού, και δικαίως, ως εκ της τυραννικής αυτού πολιτείας, δεν θα ηδύνατο να έχη τόσην αμέριστον συνδρομήν αυτού όσην έσχομεν ημείς αυτήν. Και η εμπιστοσύνη αύτη υπήρξε και υπάρχει κεφάλαιον ισχυρότατον αναβιβάζον τας πιθανό-

τητας της επιτυχίας εις το ανώτατον δυνατόν σημείον.

»Το κεφάλαιον τούτο δεν διέθετεν ο κ. Βενιζέλος. Και δι' αυτό έπεσε της αρχής. Θέλων να δικαιολογήση την πτώσιν του απειραθέντος ν' αμφισβητήση ότι εκ τούτου του λόγου έπεσε. Και ωμίλησε τότε περί καμάτου του Ελληνικού λαού. Τα έκτοτε γεγονότα τον διέψευσαν. Ήδη ομιλεί και πάλιν περί καμάτου και δη προκαλουμένου υφ' ημών επίτηδες. Ο κ. Βενιζέλος είναι εξ ίσου ατυχής εις την επίκλησιν του καμάτου σήμεραν, όσον ήτο και τότε. Ας είναι ήσυχος. Ούτε τότε απέπεμψε τον κ. Βενιζέλον της αρχής ο κάματος του Ελληνικού λαού, πλανάται δε εάν ελπίζει τώρα ότι ο κάματος του λαού θα τον επαναφέρει πάλιν εις την αρχήν».

85. ΙΔΡΥΤΗΣ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΑΣΦΑΛΙΣΕΩΝ

Η ΓΕΜΑΤΗ από αγωνία απασχόληση του Δημητρίου Γούναρη στην αναζήτηση λύσεως στο Μικρασιατικό αδιέξοδο, δεν τον εμπόδισε όταν κατά το 1921 ήταν πρωθυπουργός, να επιδιώξει με τις κοινοβουλευτικές διαδικασίες την εφαρμογή του πρωτοποριακού προγράμματος που είχε εξαγγείλει πριν από τα δραματικά γεγονότα του 1915 - 16.

Έτσι στις 15.5.1921 υπέβαλε στην επιτροπή αναθεωρήσεως του Συντάγματος της Γ' Εθνοσυνελεύσεως σχέδιο αναθεωρήσεως από το οποίο επισημαίνουμε την προσθήκη στο άρθρο 3 εδάφιο 2, που αναφέρεται στην ψήφο των γυναικών και διά της οποίας καταργείται κάθε διάκριση των φύλων όσον αφορά την «ικανότητα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι και του αναλαμβάνειν οποιαδήποτε λειτουργία ή υπηρεσία». Και στο επόμενο εδάφιο τονίζεται ότι η ικανότητα αυτή δεν μπορεί να αφαιρεθεί με νόμο ούτε να μειωθεί, αλλά μόνο με αναθεώρηση του Συντάγματος.

Στο θέμα αυτό αναφέρεται ο Διον. Αλικανιώτης στο σύγγραμμά του «Δημήτριος Γούναρης - μικρή συμβολή στην κατανόηση ενός προδρόμου της εποχής μας», όπου τονίζεται ότι με την προσθήκη στο Σύνταγμα του άρθρου 24 προβλεπόταν σε θέματα κοινωνικού ή πλουτολογικού ενδιαφέροντος ιδιαίτερη εκπροσώπηση των παραγωγικών τάξεων με τη δημιουργία Ανώτατου Συμβουλίου που γνωμοδο-

τεί επί του νομοσχεδίου που θα αφορούσε το θέμα.

Ο Δημήτριος Γούναρης στο ίδιο σχέδιο εισηγείται τη διενέργεια δημοψηφίσματος, αν προκληθεί από το βασιλέα ή ζητηθεί από τη Βουλή σε περίπτωση διαφωνίας. Κατά το σχέδιο, το δημοψήφισμα είναι υποχρεωτικό αν ζητηθεί από τη Βουλή και ακόμη ορίζεται ότι νομοσχέδιο που ψηφίστηκε από τη Βουλή μπορεί να απορριφθεί με δημοψήφισμα μόνο αν τούτο ζητηθεί από τα δύο τρίτα των εκλογέων.

Επίσης στο σχέδιο προβλεπόταν ότι για διάλυση της Βουλής και διενέργεια εκλογών διορίζεται υπηρεσιακή κυβέρνηση εκλεγόμενη μεταξύ των τακτικών μελών του Συμβουλίου Επικρατείας (που δεν είχε ιδρυθεί ακόμη), του Αρείου Πάγου, του Ελεγκτικού Συνεδρίου και των τακτικών καθηγητών του Πανεπιστημίου.

Ο Δ. Αλικανιώτης χαρακτηρίζει το θεσμό της αντιπροσωπείας των παραγωγικών τάξεων ως εντελώς πρωτοποριακό, που έχει την πηγή του από παρόμοιες γερμανικές κινήσεις. Για το δημοψήφισμα ο ίδιος τονίζει ότι ήταν δυνητικό, αν το ζητούσε ο ρυθμιστής του πολιτεύματος και υποχρεωτικό αν το ζητούσε η Βουλή.

Όλη αυτή η εντελώς πρωτοποριακή διαδικασία ματαιώθηκε από την Επανάσταση του 1922, στην οποία αναφερόμαστε παρακάτω, αλλά ο σπόρος απόμεινε γιατί στα Συντάγματα του 1927 και του 1975 οι απόψεις του Δημ. Γούναρη υιοθετήθηκαν. Μια άλλη πρωτοβουλία του Δημ. Γούναρη, που αναφέρει ο Διον. Αλικανιώτης, ήταν η πρόταση αγροτικού νόμου για την αποκατάσταση ακτημόνων καλλιεργητών. Η πρόταση που υποβλήθηκε τον Απρίλιο του 1922 πρόβλεπε την εγκατάσταση καλλιεργητών σε αγροτικά κτήματα του δημοσίου ή άλλων φυσικών ή νομικών προσώπων.

«Ήταν η πρώτη φορά», γράφει ο Διον. Αλικανιώτης, «που επιχειρήθηκε η υποχρεωτική διανομή των τσιφλικιών. Κατά την εποχή του διχασμού η προσωρινή κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης ψήφισε σχετικό νόμο που όμως δεν εφαρμόστηκε ποτέ».

Άλλο ένα βαρυσήμαντο έργο του Δημ. Γούναρη ήταν ο νόμος 2868 του 1922 «περί κοινωνικών ασφαλίσεων», που ψηφίστηκε από την Εθνοσυνέλευση. Όταν τον εισηγήθηκε ο Γούναρης, τόνισε την κοινωνική σπουδαιότητα της ασφαλίσεως των εργατών και υπογράμμισε ότι στον τομέα αυτόν η Ελλάδα καθυστέρησε μια ολόκληρη 50ετία σε σχέση με τη Δυτική Ευρώπη. Ο Διον. Αλικανιώτης προσθέτει ότι ο νόμος 2868 εξακολουθεί να ισχύει και είναι ο πρώτος που καθιέρωσε την υποχρεωτική ασφάλιση των εργατών και των ιδιωτικών υπαλλήλων και έδωσε τις κατευθυντήριες γραμμές στη μετέπειτα νομοθεσία. Ο νόμος αυτός πρόβλεπε για πρώτη φορά τη δημιουργία ταμείων και Ιδρυμάτων Κοινωνικών Ασφαλίσεων και Ταμείων Ανερ-

γίας, καθώς και την ίδρυση Διευθύνσεως Εργασίας και Κοινωνικής Πρόνοιας.

Ο νόμος 2868 ψηφίστηκε τότε ως κατεπείγων και δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως στις 16 Ιουλίου 1922, σαράντα περὶπου ημέρες πριν καταρρεύσει το μέτωπο. Η ιστορική δικαιοσύνη οφείλει ν' αναγνωρίσει στο Δημήτριο Γούναρη τον πρωτοπόρο των Κοινωνικών Ασφαλίσεων στην Ελλάδα, άσχετα αν οι διάδοχοί του ανέτρεψαν όλα αυτά. Και ναι μεν στα μετέπειτα χρόνια αναπτύχθηκε ο θεσμός των Κοινωνικών Ασφαλίσεων, αλλά πρόσφατα βαρύνεται από ευθύνες δυσλειτουργίας.

86. ΚΡΑΥΓΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΓΩΝΙΑΣ

ΜΕΣΟΛΑΒΕΙ μια περίοδος αποτελμάτωσης των συμμαχικών διαβουλεύσεων. Η Ελλάδα βρίσκεται σε αναμονή των διπλωματικών εξελίξεων, όπως και ο ελληνικός στρατός που παραμένει στα Μικρασιατικά θάβη με το όπλο στο χέρι. Ο Δημήτριος Γούναρης αισιοδοξούσε στην αρχή όταν πήγαινε στο Λονδίνο γιατί είχε ακόμη ελπίδες στο 1921. Το βεβαιώνει ο ανεπιός του Παναγιώτης Κανελλόπουλος σε επιστολή του προς το γράφοντα, όταν εκείνος συναντήθηκε μαζί με το Γούναρη στη Βασιλεία της Ελβετίας πού συνοδευόταν από το Γεώργιο Βλάχο.

«Είχε ακόμη ελπίδες για την αίσια έκβαση της Μικρασιατικής εκστρατείας», αναφέρει στο γράμμα του ο Παν. Κανελλόπουλος, φοιτητής τότε στο Πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης. Αργότερα, τον επόμενο χρόνο, όταν τα πράγματα είχαν χειροτερέψει και δημιουργούσαν αδιέξοδο, ο Παν. Κανελλόπουλος γράφει:

«Στή συνάντησή μας του έτους 1922 –καθήσαμε και οι δύο μόνοι μια ολόκληρη ώρα στο καφενείο του σταθμού της Βασιλείας· ήταν σχεδόν απελπισμένοι. Το γαλήνιο και γλυκό πρόσωπό του το σκίαζε ένα βαρύτατο νέφος».

Και με την επίδραση των σκέψεων αυτών της απελπισίας, ο Δημήτριος Γούναρης μόλις έφτασε στο Λονδίνο απευθύνεται στη βρετανική κυβέρνηση που είχε αναλάβει πια τη διαχείριση του Μικρασιατι-

κού προβλήματος. Και απευθύνει στον Άγγλο υπουργό των Εξωτερικών λόρδο Κώρζον μια επιστολή που αποτελεί κραυγή αγωνίας της Ελλάδας. Γραμμένη με απόλυτη σαφήνεια, με όλα τα στοιχεία και με απόλυτη ειλικρίνεια, εκθέτει την τραγική κατάσταση στην οποία βρίσκεται η χώρα του. Ορίστε η βαρυσήμαντη αυτή επιστολή:

*Λονδίνον, Ελληνική Πρεσβεία,
15 Φεβρουαρίου 1922*

»Μυλόρδε Μαρκήσιε,

»1) Την 27ην Οκτωβρίου 1921, ευηρεστήθη η Υμετέρα Εξοχότης να εκθέση εις τον κ. Μπαλτατζήν και εις εμέ τας απόψεις της Αγγλικής Κυβερνήσεως, σχετικώς προς την κατάστασιν των πραγμάτων εν τη Εγγύς Ανατολή. Κατόπιν της εξετάσεως της τοιαύτης εν τη χώρα ταύτη καταστάσεως, εν σχέσει προς την γενικήν σχετικήν κατάστασιν, η Υμετέρα Εξοχότης κατέληξεν εις το συμπέρασμα ότι η επίσπευσις της αποκαταστάσεως της ειρήνης ανταποκρίνεται εις το συμφέρον όλων των ενδιαφερομένων. Όπως επιτευχθή η ειρήνη, η Υμετέρα Εξοχότης παρώτρυνεν ημάς να εμπιστευθώμεν τα συμφέροντα ημών εις τας τρεις Μεγάλας Δυνάμεις, των οποίων την από κοινού μεσολάβησιν θα προσεπάθει να επιτύχη η Αγγλική Κυβέρνησις. Έχοντες υπ' όψει το ενδιαφέρον και την συμπάθειαν, α επεδείξατο η Αγγλική Κυβέρνησις προς την Ελλάδα, και τα οποία η Υμετέρα Εξοχότης εξεδήλωσε και πάλιν επί τη ευκαιρία της συνεντεύξεως ταύτης, απεφασίσαμεν, κατόπιν επισταμένης εξετάσεως και συνεννοήσεων μετά των εν Αθήναις λοιπών συναδέλφων ημών, ότι το συμφέρον της Ελλάδος επέβαλλε την αποδοχήν της προτάσεως της Υμετέρας Εξοχότητος.

»Διάφοροι περιστάσεις, ας η Υμετέρα Εξοχότης δύναται να εκτιμήση κάλλιον εμού, ανέβαλον μέχρι τούδε την λύσιν του προβλήματος τούτου, παρήλθον δε πλέον ή τρεις μήνες και δέν εγένετο δυνατόν ν' αποκατασταθή η ειρήνη, παρά τας ειλικρινείς προς τούτο προσπαθείας της Υμετέρας Εξοχότητος. Κατά το διάστημα τούτο η Ελληνική Κυβέρνησις είχε πάντοτε υπ' όψει ότι η ασφαλεστέρα εγγύησις διά τας διαπραγματεύσεις με την Τουρκίαν, προς το κοινόν συμφέρον των Συμμάχων, οίτινες από κοινού διεξήγαγον τον πόλεμον κατ' αυτής και από κοινού θα συνομολογήσωσι την ειρήνην, ήτο η διατήρησις του status quo της εν Μ. Ασία στρατιωτικής καταστάσεως.

»Προς τον σκοπόν τούτον η Ελληνική Κυβέρνησις ενέτεινε

τας προσπαθείας αυτής μέχρι του εσχάτου αυτών ορίου ίνα διατηρηθή ο Ελληνικός στρατός εις ας θέσεις κατέχει σήμερον.

»Η Αγγλική Κυβέρνησις θα εννοήση ευκόλως τας σοβαράς δυσκολίας τας οποίας είχε να αντιμετωπίση η Ελληνική Κυβέρνησις εν σχέσει με τας προσπαθείας ταύτας. Ο ελληνικός στρατός ευρίσκεται κατά το μάλλον ή ήττον εν επιστρατεύσει επί 9 όλα έτη. Επί πλέον ο μέγας πατριωτισμός των στρατιωτών και το συναίσθημα της αποστολής των, αποσκοπούσης την απελευθέρωσιν των υπό τον τουρκικόν ζυγόν αδελφών των, και την ένωσιν αυτών μετά της ελευθέρας πατρίδος, και το οποίον συναίσθημα εξουδετέρου τον εκ του πολέμου φυσικόν κλονισμόν, εμειώθη εκ της αυξανούσης πιθανότητος ότι η αναμενομένη ειρήνη δεν θα εξησφάλιζε πλήρως την πραγματοποίησιν της αποστολής των, ης οι Έλληνες στρατιώται έχουσι πλήρη συναίσθησιν.

»Προς τούτοις, η εξασθένησις των οικονομικών πόρων της χώρας, αναποφεύκτως έγινε πρόξενος μεγάλων και αυξανουσών δυσκολιών διά τον εφοδιασμόν του στρατού, επομένως και πρόξενος αυξανουσών κακουχιών εις το εν Μ. Ασία στράτευμα.

»Παρά τας δυσκολίας ταύτας, η Ελλάς αντεπεξήλθε μέχρι τούδε προς την τωιαύτην κατάστασιν. Αι προσπάθειαι όμως τας οποίας κατέβαλεν η Ελλάς προς τον σκοπόν τούτον, εδημιούργησαν κατάστασιν, επί της οποίας αισθάνομαι καθήκον να επιστήσω την προσοχήν της Υμετέρας Εξοχότητος, ελπίζων ότι το ενδιαφέρον, όπερ γνωρίζομεν ότι θα λάβη η Αγγλική Κυβέρνησις επί του προκειμένου, θα οδηγήση αυτήν εις επιμελή εξέτασιν και εξεύρεσιν των μέσων προς αντιμετώπισιν των παρουσών δυσχερειών, τας οποίας η Ελλάς δεν θα δυνηθή να υπερπηδήση εάν αφεθή εις τους ιδίους αυτής πόρους.

»2) Ιδιαιτέρως επιθυμώ να φέρω εις γνώσιν της Υμετέρας Εξοχότητος ότι οι οικονομικοί πόροι της Ελληνικής Κυβερνήσεως είναι τελείως εξηντλημένοι. Προβλέπων την αναπόφευκτον ταύτην εκτύλιξιν των πραγμάτων, επανειλημμένως απηυθύνθην προς την Αγγλικήν Κυβέρνησιν ίνα, διά της παροχής ενισχύσεων υπ' αυτής, επιτύχωμεν σύνασιν δανείου εν τη αγγλική αγορά. Συνεπεία τούτου υπεγράφη, την 22αν Δεκεμβρίου 1921, υπό του Άγγλου υπουργού των Οικονομικών και εμού συμφωνία, καθ' ην η Αγγλική Κυβέρνησις έδιδε την συναίνεσιν της διά την σύνασιν δανείου μη υπερβαίνοντος τα 15.000.000 λίρας Αγγλίας, ως και δια την παροχήν εγγυήσεων διά την σύνασιν του δανείου τούτου. Παρά την τωιαύτην συναίνεσιν της Αγγ-

γλικής Κυβερνήσεως δεν ηδυνήθημεν εισέτι να επιτύχωμεν την σύναψιν του δανείου. Εν τούτω τω μεταξύ πληροφορούμαι εξ Αθηνών ότι οι πόροι του δημοσίου ταμείου εξαντλούνται οσημέραι, η δε τελευταία τηλεγραφική ανακοίνωσις εξ Αθηνών αναφέρει ότι η Κυβέρνησις ευρίσκεται εν πλήρει αδυναμία της συντηρήσεως του στρατού πέραν των μέσων Φεβρουαρίου παρά την περιστολήν πάσης άλλης δαπάνης.

»3) Εκτός του οικονομικού τούτου αδιεξόδου, δέον να ληφθή υπ' όψει ότι πλησιάζει η εποχή του έτους καθ' ην άρχονται αι πολεμικαί επιχειρήσεις εν Μ. Ασία. Κατά το παρελθόν έτος, αι επιχειρήσεις εκεί ήρχισαν κατά ένα μήνα και τινας ημέρας αργότερον της σήμερον. Εν τω μεταξύ ο εχθρός ανεφωδιάσθη εις άνδρας και πολεμοφόδια.

»Χωρίς να μνημονεύσωμεν το υλικόν πολέμου, το οποίον ο εχθρός προμηθεύθη παρά των Σοβιέτ της Ρωσίας, δεν δυνάμεθα ή μετ' εκπλήξεως αλγεινής να σημειώσωμεν την επί του προκειμένου στάσιν των Συμμάχων Δυνάμεων, παρά το πλευρόν των οποίων επολέμησεν ο ελληνικός στρατός εις τον κατά της Τουρκίας πόλεμον ον αύτη, ουχί κατά της Ελλάδος, αλλά και των Συμμάχων επεχείρησεν. Τινές εκ των Συμμάχων Δυνάμεων προχώρησαν τόσον, ώστε να εφοδιάσωσι δι' όπλων και πυρομαχικών τον εχθρόν, μέλλοντα να τα μεταχειρισθή κατά του συμμάχου των του Μεγάλου Πολέμου.

»Άλλαι, αι οποίαι δεν ενήργησαν τοιαύτας πράξεις, εν τούτοις ουδέν έπραξαν προς τερματισμόν των ανωτέρω επ' αυτοφώρω παραβιάσεων της ανακωχής του Οκτωβρίου του 1918 και της Συνθήκης των Σεβρών, αι οποίαι αμφότεραι ρητώς προβλέπουσι περί του αφοπλισμού της Τουρκίας.

»Τέλος, όλαι αι Σύμμαχοι Δυνάμεις, άνευ εξαιρέσεως, ηρνήθησαν ν' αναγνωρίσωσιν ότι εμπόλεμος κατάστασις υφίσταται μεταξύ αυτών και της Τουρκίας, ως συνέπεια αναγκαία της μη υπογραφείσης ειρήνης. Εντεύθεν η περί ουδετερότητος εν τη ελληνοτουρκική συγκρούσει, δήλωσις αυτών, η οποία εν τούτοις διηρμηνεύθη ούτως ώστε ν' αρνηθώσιν εις την Ελλάδα την πλήρη απόλαυσιν των πολλών δικαιωμάτων των υπό του Διεθνούς Δικαίου ανεγνωρισμένων εις τους εμπολέμους, ως προς τους ουδετέρους.

»Η Υμετέρα Εξοχότης ευκόλως θα εννοήση την σοβαρότητα του δημιουργηθέντος κινδύνου διά τον ελληνικόν στρατόν εκ του τοιούτου ανεφοδιασμού των τουρκικών δυνάμεων και εκ της προσεγγίσεως του χρόνου των επιχειρήσεων εν Μ. Ασία.

»Κατά πληροφορίας, άρτι ληφθείσας, του Ελληνικού Επιτελείου του Στρατού της Μ. Ασίας, το ηθικόν των στρατιωτών διατηρείται άφθαρτον (αναλλοίωτον), αλλ' ο εχθρός έχει αριθμητικήν υπεροχήν 10.000 περίπου ανδρών, υπερτερεί κατά το ιπικόν, και κατά διπλούν αριθμόν αεροπλάνων, ενώ ετέρωθεν είναι ασθενέστερος εις πυροβολικόν, διαθέτων περίπου 100 πυροβόλα ολιγώτερα των του ημετέρου στρατού.

»Σχετικώς δεν δύναμαι ή να παρατηρήσω ότι το πλεονέκτημα τούτο του ελληνικού στρατού θα ήτο αισθητώς μεγαλύτερον, εάν είχε ληφθή φροντίς να εκτελεσθή ο αφοπλισμός της Τουρκίας κατά τους όρους της ανακωχής, ή ήθελεν επιτραπή εις τον ελληνικόν στρατόν να ενεργήση ελευθέρως, άμα τη υπό του Ανωτάτου Συμβουλίου δοθείση εντολή προς κατάληψιν της Μ. Ασίας, ως σαφώς εξήτησαν οι αρμόδιοι στρατιωτικοί.

»Υπό τιοιαύτας περιστάσεις, η Στρατιά Μ. Ασίας δηλοί ότι δεν αναλαμβάνει την ευθύνην να βεβαιώση ημάς περί της ικανότητος αυτής του να αντικρούση τουρκικήν επίθεσιν, εάν δεν παράσχωμεν αυτή α) ικανόν αριθμόν ανδρών ίνα πληρωθούν τα κενά των στρατιωτικών μονάδων και εξουδετερωθή η παρούσα υπεροχή του εχθρού, β) ανεφοδιασμόν εις πολεμοφόδια, κυρίως αεροπλάνα, τηλεβόλα και φορτηγά αυτοκίνητα, απαραίτητα διά ταχείαν μετακίνησιν του στρατού, και γ) οικονομικήν βοήθειαν καθ' ότι η οικονομική κατάστασις της Στρατιάς είναι απελπιστική.

»Εάν δεν εκτελεσθώσιν αι ανωτέρω αιτήσεις, η διοίκησις της Στρατιάς θεωρεί, ότι επικειμένη τουρκική επίθεσις θα εκθέση τον στρατόν μας εις σοβαρώτατον κίνδυνον, παρακαλεί δε επειγόντως όπως ληφθώσιν αυθωρεί τα ανωτέρω μέτρα, εν η δε περιπτώσει τούτο είναι αδύνατον, να διαταχθή άμεσος υποχώρησις, εφ' όσον είμεθα εισέτι εις καιρόν να λάβωμεν την πρωτοβουλίαν ταύτην και να αποφύγωμεν ούτω τους προβλεπομένους κινδύνους υποχωρήσεως επιβληθησομένης ημίν εκ της εξελίξεως των γεγονότων.

»Το εν Μ. Ασία Επιτελείον είναι της γνώμης ότι η υποχώρησις εκ της Μ. Ασίας δέον να είναι ολοκληρωτική, εν περιπτώσει υποχωρήσεως εκ της σήμεραν κατεχομένης οχυρωματικής γραμμής καθ' όσον εις ουδέν σημείον προς Δυσμάς υφίστανται οχυρωματικάί αμυντικάί γραμμαί, ας θα ηδύνατο να διατηρήση άνευ των ως άνω υποδειχθεισών ενισχύσεων.

»Εν τέλει, προσθέτει το εν Μ. Ασία Επιτελείον ότι, εάν εξακολουθή ν' ανεφοδιάζηται ο εχθρός, θα παραστή ομοίως ανά-

γκη ν' ανεφοδιάσωμεν και τον ημέτερον στρατόν καλούντες υπό τα όπλα νέας ηλικίας, ίνα δυνηθώμεν να εξουδετερώσωμεν την αύξουσαν υπεροχήν του εχθρού.

»Εν σχέσει με τα ανωτέρω, η ελληνική κυβέρνησις είναι μεν εις θέσιν και υπ' αμφοτέρας τας εξετασθείσας περιστάσεις, να καλέση νέας ηλικίας, εν τούτοις όμως είναι φανερόν ότι δεν θα δυνηθή να παράσχη εις τον εν Μ. Ασία στρατόν οικονομικήν βοήθειαν ης έχει ούτος τοσαύτην επείγουσαν ανάγκην και να προμηθευθή τα απαιτούμενα πολεμοφόδια, μάλιστα εν η περιπτώσει καλέσει υπό τα όπλα νέας ηλικίας, οπότε επιπροσθέτως ικανή ποσότης πολεμοφοδίων έσεται απαραίτητος.

»4) Είναι σχεδόν περιττόν να υποδείξω εις την Αγγλικήν Κυβέρνησιν τας συνεπειάς, αι οποίαι αναποφεύκτως θ' ακολουθήσωσιν, εάν η Ελλάς εγκαταλειφθή εις τα ανεπαρκή αυτής μέσα.

»Η Ελλάς, εν πλήρει επιγνώσει των υποχρεώσεων όλων των Συμμάχων Δυνάμεων, εν τω κατά της Τουρκίας πολέμω, προς τους χριστιανικούς πληθυσμούς της Μ. Ασίας ανέλαβε την εντολήν αυτών να επιβάλη εις την Τουρκίαν τους όρους της ειρήνης, επί των οποίων συνεφώνησαν οι Σύμμαχοι προς εκτέλεσιν των υποχρεώσεων τούτων.

»Καθ' όλον τον επακολουθήσαντα αγώνα, η Ελλάς ευσυνειδήτως εσεβάσθη τους περιορισμούς τους τεθέντας εις την ενέργειαν αυτής υπό των Συμμάχων, ακόμη όταν ούτοι ήσαν σοβαρόν κώλυμα εις τον τρόπον της εκτελέσεως του έργου αυτής, ως η απαγόρευσις της στρατιωτικής ενεργείας κατά της πρωτεύουσης του εχθρού. Εν τω αγώνι τούτω η Ελλάς εμπνεομένη εκ του φυσικού και νομίμου αυτής πόθου υπέρ της τύχης των ελληνικών πληθυσμών της Δυτικής Μ. Ασίας, εχρησιμοποίησεν όλην την δύναμιν αυτής και εξήντλησεν όλους τους πόρους της.

»Ως αποτέλεσμα των προσπαθειών επέτυχε μέχρι της στιγμής ταύτης την σωτηρίαν των πληθυσμών εκείνων, και ταυτοχρόνως παρέσχε σταθεράν βάση προς σύναψιν της ειρήνης.

»Εάν ο ελληνικός στρατός, ένεκα των εκτεθέντων λόγων, αναγκασθή να εκκενώση την Μ. Ασίαν, θα επέλθη κατάστασις πραγμάτων, ην έχω πάντα λόγον να ελπίζω η Αγγλική Κυβέρνησις θα θεωρήση ως ασυμβίβαστον προς τα γενναία αισθήματα, τα οποία τρέφει υπέρ της τύχης των χριστιανικών τούτων πληθυσμών.

»Την τύχην των πληθυσμών τούτων η Ελλάς θα υποχρεωθή από τούδε να εγκαταλείψη εις τας χείρας των Συμμάχων Δυνάμεων, αίτινες εν τη ενεργεία των δεν θα έχωσιν εις την διάθεσιν

αυτών, κατά τας περί ειρήνης διαπραγματεύσεις μετά της Τουρκίας, την εκ της παρουσίας εν Μ. Ασία του ελληνικού στρατού εγγύησιν.

»Η Αγγλική Κυβέρνηση ευκόλως θα εννοήση ότι, εάν ο ελληνικός στρατός αποχωρήση εκ των σημερινών αυτού θέσεων, προστατευουσών τους πληθυσμούς της Δυτικής Μ. Ασίας, και των Στενών, ου μόνον θα εκτεθώσιν οι χριστιανικοί ούτοι πληθυσμοί εις τας φρικαλεότητας της Κεμαλικής επιδρομής, αλλ' η τουρκική αλαζονεία προ ουδενός θα αναχαιτισθή, και η Κεμαλική πρόοδος δεν θα κρατηθή ούτε εις τα υπό της Συνθήκης των Σεβρών οριζόμενα όρια, ούτε εις την Σμύρνην αλλά θα σαρώση τα Στενά.

»Η Ελλάς, οσονδήποτε και αν αισθάνηται τας συνεπείας ταύτας, εάν αφεθή αβοήθητος θ' αναγκασθή ουδέν ήττον να υποκύψη εις την αναπόδραστον ανάγκην, εγκαταλείπουσα εις το μέλλον την διεκδίκησιν των εθνικών αυτής δικαίων, αναγνωρισθέντων υπό των Συμμάχων Δυνάμεων, και να στρέψη τας στρατιωτικές αυτής δυνάμεις, ανεπαρκείς διά την εν Μ. Ασία εκστρατείαν, προς προστασίαν των συνόρων αυτής εν Ευρώπη των υπό της Συνδιασκέψεως της Ειρήνης επιδικασθέντων αυτή.

»5) Η Αγγλική Κυβέρνησις, έχω την πεποίθησιν, θα εννοήση ευκόλως ότι ησθάνθην επιτακτικόν καθήκον να φέρω εις γνώσιν αυτής τ' ανωτέρω. Η κατάστασις επί της οποίας επέμεινα, δεν δύναται, πέποιθα, ή να είναι αντικείμενον μερίμνης της Αγγλικής Κυβερνήσεως. Επί πλέον, η αντίληψις την οποίαν έχω περί των αγγλοελληνικών σχέσεων, και την οποίαν προσεπάθησα να εκδηλώσω εν τη πολιτική μου, με κάμνει να αισθάνωμαι ότι θα παρέλειπον το προς την Πατρίδα μου καθήκον, εν τη κρίσιμω ταύτη περιπετεία, εάν δεν εξέθετον πλήρως και σαφώς την κατάστασιν προ της Δυνάμεως, εις την φιλίαν της οποίας η Ελληνική Φυλή πάντοτε μετά πεποιθήσεως εστηρίχθη, επί τω σκοπώ όπως η Αγγλική Κυβέρνησις δυνηθή να ανακοινώση υμίν τας απόψεις αυτής επί της καταστάσεως ταύτης και τα μέτρα τα οποία σχετικώς δύναται να συμβουλευση.

Έχω την τιμήν κλπ.

Δ. Γούναρης».

Στην αγωνιώδη έκκληση του Δημ. Γούναρη απαντά μετά παρέλευση είκοσι περίπου ημερών ο λόρδος Κώρζον. Όπως φαίνεται δεν αντιλαμβάνεται την τραγική πραγματικότητα, κάτω από το φάσμα της οποίας διατελεί η Ελλάδα. Η επιστολή του λόρδου Κώρζον, θα-

ρυσήμαντο και αποκαλυπτικό κι αυτή στοιχείο, όπως και η επιστολή του Δημ. Γούναρη, έχει ως εξής:

Foreign Office

March 6th 1922

«Εξοχώτατε,

»Εμελέτησα μετά μεγίστης προσοχής το από 15ης Φεβρουαρίου ε.ε. αποστολέν μοι υπόμνημά σας, και επιθυμώ να εκφράσω την εκτίμησίν μου διά την απόλυτον ειλικρίνειαν μεθ' ης εξεθέσατε την κατάστασιν, η οποία αναμφιβόλως εμβάλλει την Ελληνικήν Κυβέρνησιν και το Ελληνικόν Έθνος εις αγωνιώδη στενοχωρίαν.

»1) Έχω δι' ελπίδος ότι η στρατιωτική κατάστασις εν Μ. Ασία δεν έχει φθάσει εις οίον σημείον εμφανίζεται αυτή εν τω υπομνήματί σας, και ότι ο αξιοθαύμαστος πατριωτισμός και η πειθαρχία των ελληνικών στρατευμάτων, ων δείγματα απaráμιλλα παρέσχον κατά τας εκστρατείας των ολίγων τελευταίων ετών, δεν θα εγκαταλείψωσιν αυτόν εις πάσαν περίστασιν η οποία θα ενεφανίζετο.

»2) Ως προς την οικονομικήν κατάστασιν, η Υμετέρα Εξοχότης εξέθηκεν εν λεπτομερεία την έναρξιν των διαπραγματεύσεων, δι' ων ήλπιζεν η Ελληνική Κυβέρνησις να επιτύχη εν τη αγορά του Λονδίνου δάνειον πραγματικόν. Η Αγγλική Κυβέρνησις, ως γνωρίζετε, προσεπάθησεν, εντός των ορίων της δεδηλωμένης ουδετερότητος και των προς τους Συμμάχους υποχρεώσεων, να μετριάση τας δυσκολίας, αι οποίαι ενυπήρχον εις τας διαπραγματεύσεις ταύτας. Και εάν, ως πληροφορηθήν, απέτυχον να φέρωσι το ποθούμενον αποτέλεσμα, τούτο φαίνεται, ότι οφείλεται κυρίως εις εμπόδια συνδεόμενα μάλλον προς εμπορικούς λόγους της προταθείσης επιχειρήσεως ή πολιτικούς.

»3) Υπό τοιαύτας περιστάσεις ο καλύτερος τρόπος είναι αναμφιβόλως να επιταχύνωμεν την διπλωματικήν λύσιν της αγωνιώδους καταστάσεως εις ην πάντες ευρίσκονται.

»Βαθέως λυπούμαι ότι ένεκα των περιστάσεων, ας η Κυβέρνησις της Α. Μεγαλειότητος δεν δύναται να επηρεάση, η προταθείσα Συνδιάσκεψις των Συμμάχων Υπουργών εν Παρισίοις ανεβλήθη επί τοσούτον. Έσπευσα, άμα τω σχηματισμώ της Ιταλικής Κυβερνήσεως, να προτείνω την εν Παρισίοις Συνδιάσκεψιν διά την 13ην Μαρτίου, η οποία φαίνεται καθ' ην στιγμήν γράφω, ότι θ' αναβληθή επί τινας ημέρας, χάριν του νέου υπουργού των Εξωτερικών της Ιταλίας.

»Σχεδόν δεν αμφιβάλλω, ότι το πρώτον εξετασθησόμενον

αντικείμενον θα είναι το Ανατολικόν Ζήτημα. Και διακαώς επιθυμώ να ευρεθῆ λύσις, η οποία να γίνῃ αποδεκτὴ ὑπ' αμφοτέρων των μερών και ν' απαλλάξῃ υμᾶς ἀπὸ των σπουδαιοτάτων φόβων οι οποίοι σας ανησυχούν.

»4) Η Κυβέρνησις σας ενεπιστεύθη ἤδη τα συμφέροντά σας, ὡς υπέδειξα το παρελθόν φθινόπωρον, εἰς τὰς χεῖρας των Συμμάχων, και δεν ἀμφιβάλλω ἐπομένως, ὅτι ἀνάλογον πνεῦμα ἐμπιστοσύνης και καλῆς πίστεως θα σας προετοιμάσῃ ν' ἀκούσῃτε συμβουλᾶς, αἱ ὁποῖαι δύνανται να προταθῶσιν ἐκ Παρισίων, σχετικῶς πρὸς την υφισταμένην κατάστασιν.

Ἐχω την τιμὴν κλπ.

Λόρδος Κώρζον»

Με ἄλλο γράμμα του πρὸς το Βρετανὸ πρωθυπουργὸ Λόυδ Τζωρτζ ο Γούναρης τον ενημερώνει και ἐπισύρει την προσοχὴ τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως για τὴ μεγάλη σοβαρότητα τῆς καταστάσεως. Ἀλλά τίποτε ἀπ' ὅλα αὐτὰ δεν μπόρεσε να διαταράξῃ τὴ μακαριότητα του Φόρεϊν Ὄφφισ και τῆς Ντάουνινγκ Στρητ. Τὴν ὀλέθρια αὐτὴ στάση ἀντιλαμβάνεται ὁ Ἕλληνας ἐπιτετραμμένος στο Λονδίνο, που τηλεγραφεῖ στις 14 Μαρτίου 1922 τὰ ἀκόλουθα πρὸς το ἐλληνικὸ ὑπουργεῖο των Ἐξωτερικῶν:

«... Πληροφορῶ υμᾶς ἐμπιστευτικῶς, ὅτι ὁ ἀρχηγὸς του Ἀγγλικοῦ Ἐπιτελείου ἔχει ἀκριβεστάτας πληροφορίας περὶ τῆς ἐν Μ. Ἀσίᾳ στρατιωτικῆς καταστάσεως και θεωρεῖ ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις υπερβάλλει τον κίνδυνον ὃν διατρέχει ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς ἐξ ἐχθρικής ἐπιθέσεως. Εἰς τὴν Ντάουνινγκ Στρητ ἐχαρακτηρίσθη το Ἑλληνικὸν ὑπόμνημα ὡς ἐκθιαστικὸν και ἡ γραμματεία τῆς Ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως ἐπέμενε ἐπὶ τῆς ἀνάγκης να παραμείνῃ ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς εἰς τὰς θέσεις του».

Κάτω ἀπὸ τὶς συνθήκες αὐτὲς ὁ Δημ. Γούναρης γυρίζει στὴν Ελλάδα και οἱ μετανοεμβριανοὶ πολιτικοὶ ἀποφασίζουν να ἐνώσουν τὶς δυνάμεις τους και να ἀντιμετωπίσουν ἀπὸ κοινού τον ἐπερχόμενον κίνδυνον. Ἐτσι στις 9 Μαΐου 1922 σχηματίστηκε συμμαχικὴ κυβέρνησις Δ. Γούναρη - Ν. Στράτου ὑπὸ τὴν προεδρίαν του μέχρι τότε ὑπουργοῦ Οικονομικῶν Π. Πρωτοπαπαδάκη, που ὑπῆρξε πολῦτιμος οικονομικὸς ἐγκέφαλος και στον ὁποῖο οφειλόταν το σωτήριο μέτρο τῆς διχοτομήσεως του χαρτονομίσματος – μέτρο ἀπογνώσεως, που ὁμως ἔδωσε τὰ μέσα να συνεχιστεῖ ἡ ἐνοπλὴ παρουσία τῆς Ἑλλάδας στὴ Μικρασία— ὅπως ζητούσαν ἐπίσημα οἱ σύμμαχοι.

12

Ο αναπολόγητος κατάδικος

87. ΦΡΙΚΙΑΣΤΙΚΟ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΤΡΑΓΩΔΙΑΣ

ΜΠΡΟΣΤΑ σ' αυτό το τραγικό αδιέξοδο η Ελλάδα πήρε μια απεγνωσμένη απόφαση που μπορούσε ν' αποβεί σωτήρια. Αποφάσισε στρατιωτική επιχείρηση από τη Θράκη για την κατάληψη της Κωνσταντινούπολεως, που την κατείχαν οι σύμμαχοι.

Ο Ουίνστον Τσώρτσιλ, που ως γνωστό ήταν αντίθετος στη Μικρασιατική εκστρατεία, στα απομνημονεύματά του χαρακτηρίζει το ελληνικό σχέδιο σαν αριστοτεχνικό που μπορούσε να λύσει το όλο πρόβλημα, που δήθεν θα έλυne η διάσκεψη της Βενετίας, που όμως δεν έγινε ποτέ:

«Δεν υπάρχει αμφιβολία –τονίζει ο Τσώρτσιλ– ότι ήσαν εις θέσιν οι Έλληνες να πραγματοποιήσουν το σχέδιό τους και μόνον δε η απειλή της επιχειρήσεως κατετάραξε τους Τούρκους εις την Άγκυραν. Το ελάχιστον των απέναντι της Ελλάδος υποχρεώσεων των Δυνάμεων που την έστειλαν εις την Μικρασίαν, ήταν εφ' όσον δεν ήθελαν να την βοηθήσουν στρατιωτικώς, να μη θέσουν εμπόδια εις τας κινήσεις της. Να μην της στερήσουν του μόνου μέσου που της είχε απομείνει διά να εξέλθη από το αδιέξοδον εις το οποίον αι ίδιοι την είχαν ωθήσει».

Ο Κ. Σακελλαρόπουλος στη «Σκιά της Δύσεως» γράφει ότι οι συμμαχικές δυνάμεις στην Κωνσταντινούπολη ήταν 8.000 άντρες και οι Έλληνες της Στρατιάς Θράκης 80.000, γεγονός που καθιστούσε την

επιχείρηση εύκολη. Και τότε η Ελλάδα με διακοίνωσή της στους συμμάχους γνώρισε τις προθέσεις της και ζήτησε απ' τις συμμαχικές κυβερνήσεις να δώσουν σχετικές διαταγές στα στρατεύματα κατοχής. Προ του ορθού αυτού ελληνικού χειρισμού και ενώ όλα ήταν έτοιμα για την έναρξη της επιχειρήσεως, ανάλαβε την πρωτοβουλία των κινήσεων η Γαλλία και ο Γάλλος επιτετραμμένος με διακοίνωσή του που επεδόθη στην ελληνική κυβέρνηση στις 18/31 Ιουλίου 1922 ανέφερε ότι *«διετάχθη η συμμαχική στρατιωτική διοίκησης να αποκρούση διά της βίας την ελληνικήν επιχειρήσιν»*.

Την επομένη ο Άγγλος επιτετραμμένος με δήλωσή του τόνιζε ότι *«κάθε ελληνική προσπάθεια προς κατάληψιν της Κωνσταντινουπόλεως θα απεκρούετο διά των όπλων»*.

Ο Χάρολντ Νίκολσον στο βιβλίο του για το λόρδο Κώρζον γράφει τα εξής:

«Αι Δυνάμεις της Αντάντ υποχρεώσασαι τον Βασιλέα Κωνσταντίνον να εγκαταλείψη ένα σχέδιον που θα ήτο εύκολον να εκτελέση, και του οποίου η επιτυχία θα ανεπτέρωνε το ηθικόν του στρατού του, τον εστέρησαν του μόνου μέσου να ενισχύση και μάλιστα εις βαθμόν σημαντικόν, την απέναντι των Κεμαλικών θέσιν της Ελλάδος».

Αλλά ο Λούδ Τζωρτζ στον προ της καταστροφής λόγο του στην Βουλή των Κοινοτήτων, προέβη στην ομολογία ότι τα συμμαχικά όπλα εμπόδισαν τους Έλληνες να καταλάβουν την Κωνσταντινούπολη.

Η φοβερή αυτή ομολογία γενόμενη από του στόματος του Βρετανού πρωθυπουργού αποτελεί την καταδίκη της όλης συμμαχικής πολιτικής έναντι της Ελλάδος για την έμπρακτη, αλλά και ένοπλη υποστήριξη της Τουρκίας, να παραμείνει άθικτη στην πρωτεύουσά της, να ανακτήσει τις δυνάμεις της, που της επέτρεψαν να υψώσει και πάλι το θρασύ ανάστημά της απέναντι όχι μόνο της Ελλάδας αλλά και των άλλων νικητών του πρώτου παγκόσμιου πολέμου.

Ο Μουσταφά Κεμάλ, έκρινε τη στιγμή κατάλληλη και έτσι στις 13/26 Αυγούστου εξαπολύθηκε η τουρκική επίθεση, ενώ οι Σύμμαχοι, κατά τραγική ειρωνεία, συζητούσαν για τις προσκλήσεις που θα απηύθυναν στις ενδιαφερόμενες χώρες για τη Διάσκεψη της Βενετίας. Δεν πρόκειται εδώ να αφηγηθούμε τα της ραγδαίας ελληνικής καταρρεύσεως, που αναλύει η γνωστή έκθεση της ανακριτικής επιτροπής υπό την προεδρία των στρατηγών Αλ. Μαζαράκη, και οι εκθέσεις του στρατηγού Τρικούπη, Δημαρά κλπ.

Το γεγονός είναι ότι υπήρξε υποχώρηση, η οποία υπό την πίεση

έγινε μεγαλύτερη, για να καταλήξει σε ορισμένες μονάδες σε αποσύνθεση. Τα κείμενα που υπάρχουν αναφέρουν ότι ο στρατός αγωνίστηκε μέχρις εσχάτων σε πολλές περιπτώσεις «μετά ηρωισμού και αυτοθυσίας», και δεν υπέκυψε παρά ενώπιον υπέρτερων εχθρικών δυνάμεων. Δεν υπήρχε, βέβαια, το υψηλό φρόνημα του προηγούμενου έτους, αλλά τα φαινόμενα διαλύσεως ή αρνήσεως οπλιτών να πολεμήσουν υπήρξαν μεμονωμένα.

Είναι χαρακτηριστικό ότι ο στρατηγός Τρικούπης –ο μετ' ολίγον αιχμαλωτισθείς αρχιστράτηγος, μετά την αποχώρηση του Γ. Χατζηνανέστη– στην έκθεσή του αναφέρει ότι όταν δυνάμεις των XII και XIII Μεραρχιών άρχισαν να εγκαταλείπουν τις θέσεις τους, διέταξε αντίσταση μέχρις εσχάτων. Ατυχώς, η διαταγή δεν εισακούστηκε και ο στρατηγός προσθέτει τα εξής:

«Προ τοιαύτης θλιβεράς καταστάσεως ευρεθείς, με συντετριμμένην την καρδίαν, διέταξα την καταστροφήν των πυροβόλων και πολυβόλων, όπερ εγένετο, και εξήτησα ενυπογράφους δηλώσεις των παρευρισκομένων αξιωματικών περί της στάσεως των οπλιτών και εν τέλει συγκατετέθην να υψωθή λευκή σημαία».

Το απόσπασμα αυτό που δίνει τη γενική εικόνα, δε σημαίνει ότι σε άλλες περιοχές δεν έγιναν μάχες, και δεν προεβλήθη αντίσταση, έστω και απεγνωσμένη. Το γεγονός πάντως είναι ότι το μέχρι τότε ακμαίο, το ισχυρό, το καλώς εφοδιασμένο ελληνικό μέτωπο, καταρρέει ενώπιον της πλήρως οργανωμένης εχθρικής επιθέσεως. Χωρίς να αμφισβητούμε την ευθύνη των τότε κυβερνώντων, πρέπει να αποδώσουμε το μεγαλύτερο μέρος των ευθυνών στον Ύπατο Αρμοστή της Ελλάδας Αριστείδη Στεργιάδη, που διορίστηκε από το Βενιζέλο και διατηρήθηκε από τους διαδόχους του. Ο Στεργιάδης υπήρξε ένας νευρωτικός τύπος, κάτι μεταξύ έξαλλου, βίαιου και ψυχασθενούς, που με τις ακρότητές του φέρει τη μεγάλη, την τεράστια ευθύνη, κυρίως για την εγκατάλειψη των ομογενών.

Ας αντικρίσουμε τα γεγονότα συνοπτικά. Όταν το μέτωπο κατάρρευε, όταν ο λαός πανικόβλητος συνέρρεε προς τη Σμύρνη, ο μόνος που αγωνίστηκε για τη σωτηρία των πληθυσμών ήταν ο εθνομάρτυς Μητροπολίτης Σμύρνης Χρυσόστομος. Στις 21 Αυγούστου, ενώ οι Τούρκοι πλησίαζαν, ο Χρυσόστομος επισκέφτηκε το Στεργιάδη και ζήτησε τη βοήθειά του. Και εκείνος απάντησε:

«Διατί δεν πηγαίνετε εις τον Άγγλον Γενικόν Πρόξενον και τον Άγγλον Ναύαρχον; Και οι δύο ζητούν να κερδίσουν χρόνον δέκα ημερών τουλάχιστον, διά να προβούν εις συνεννοήσεις με τους Τούρκους».

Τότε στο λιμάνι της Σμύρνης ναυλοχούσαν τα αγγλικά θωρηκτά «Άιρον Ντιούκ», «Κιγκ Τζωρτζ», «Κάρντιφ» και «Τουμούλτ», πέντε γαλλικά, πέντε ιταλικά, ακόμα δε και δέκα και πλέον ξένα μεταγωγικά και φορτηγά. Ο Χρυσόστομος επισκέφτηκε το Βρετανό πρόξενο Λαμπ και το ναύαρχο Μπροκ και οι απαντήσεις που έλαβε ήταν απελπιστικές, γιατί οι Άγγλοι επέμεναν στην προθεσμία του δεκαήμερου για συνεννοήσεις με τους επερχόμενους Τούρκους.

Ο Χρυσόστομος στην αγωνία του απηύθυνε απεγνωσμένη έκκληση στον Οικουμενικό Πατριάρχη, αλλά η κατάσταση χειροτέρευε από στιγμή σε στιγμή. Ο τότε διευθυντής του Γραφείου Τύπου της Αρμοστείας, έγκριτος δημοσιογράφος Μιχαήλ Ροδάς, γράφει στο βιβλίο του «Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία»:

«Εφ' όσον παρήρχοντο αι ώραι και αι στιγμαί, όλοι αντελαμβάνοντο ότι το Ελληνικόν Κράτος έπαυσε να ύφίσταται εις την Σμύρνην. Αρμοστεία δε και Στρατιά αποτελούν ράκη της Ελληνικής κυριαρχίας».

Ο Μητροπολίτης Χρυσόστομος αρνήθηκε πρόταση του Αμερικανού προξένου Χόρτον να τον διασώσει με ένα αντιτορπιλικό των ΗΠΑ, απαντώντας:

«— Δεν μπορώ να φύγω. Πώς να αφήσω το ποίμνιό μου χωρίς ποιμένα; Ευχαριστώ την αμερικανική κυβέρνηση αλλά θα μείνω εδώ με ταξύ των χριστιανών μου».

Αφού τέλεσε τη θεία λειτουργία αποσύρθηκε στην Αρχιεπισκοπή. Την επομένη, 27 Αυγούστου, και ενώ η Σμύρνη είχε καταληφθεί από τους Τούρκους, κλήθηκε να παρουσιαστεί στο στρατιωτικό διοικητή Νουρεντίν Πασά, στο στρατηγείο του οποίου και προσήλθε ενώ έξω πλήθη μαινόμενων Τούρκων ωρύονταν.

Και τότε, όπως διηγείται ο Χρ. Αγγελομάτης, συνέβη η ακόλουθη σκηνή:

«Ο Νουρεντίν στάθηκε σιωπηλός για λίγες στιγμές, απέναντι στο δεσπότη και έπειτα έβγαλε από το συρτάρι του ένα μεγάλο φάκελο. Ήταν “ο φάκελος Χρυσοστόμου”. Άνοιξε τις ελληνι-

κές εφημερίδες και του έδειξε του λόγους που είχε εκφωνήσει κατά διαστήματα υπέρ της Ελλάδας και του ελληνικού στρατού. Και ρώτησε:

»— Είναι δικοί σου αυτοί οι λόγοι;

»— Ναι, απάντησε ο δεσπότης, με αξιοπρέπεια ανθρώπου που ήξερε τι σήμαιναν τα ερωτήματα του Τούρκου στρατηγού.

»— Πρόδωσες, πρόσθεσε ο Νουρεντίν, την τουρκική πατρίδα, ως Τούρκος υπήκοος και πρέπει να δικασθείς. Σε μένα δεν απόκειται να σε δικάσω, θα σε δικάσει ο λαός.

»Και διέταξε να τον πάρουν και να τον προσφέρουν στο λαό για να κορέσει την εκδίκησή του.

»Πραγματικά», συνεχίζει ο Αγγελομάτης, «τον πήραν, τον κατέβασαν ως την πόρτα και τον έσπρωξαν προς το έξαλλο πλήθος. Πρόσωπα που είδαν την σκηνή αυτή, λένε ότι το πλήθος του ξέσχισε τα ράσα, του έκοψε τα γένια και τα μαλλιά, του πήρε το εγκόλπιο και το χρυσό σταυρό, τον έσυρε ως το Τιρκιλίκ, τον τουρκομαχαλά, και εκεί ένας μελαψός Τούρκος από τη Συρία του έδωσε μια μαχαιριά και τον αποτέλειωσε...»

Η φοβερή, η παραστατική, αλλά και αγριωπή αυτή εικόνα, που αποδεικνύει τα ουδέποτε εκλιπόντα θάρβαρα και μεσαιωνικά μέσα που χρησιμοποιεί πάντα —το 1955 στην Πόλη, το 1974 στην Κύπρο— η τουρκική φυλή, αρκεί για να κλείσει η σκοτεινή αυτή σελίδα της ιστορίας.

Σ' αυτή την κατάληξη οδηγήθηκε η εκστρατεία της Μικρασίας, κατάληξη που οφείλεται κατά πρώτο λόγο στη συμμαχική παρώθηση της Ελλάδας να αποθιβαστεί στην Ιωνία, κάτω από περιορισμούς που έκαναν αδύνατη την εξασφάλιση των ελληνικών δυνάμεων. Όταν κατόπιν οι Σύμμαχοι έδωσαν άδεια προελάσεως στο Βενιζέλο μέχρι Προύσας και Ουσάκ και στο Γούναρη μέχρι Εσκή-Σεχήρ και Αφιόν-Καραχισάρ, ήταν πια αργά. Ο Τούρκος είχε ανδρωθεί, είχε εξοπλιστεί —από μερικούς απ' τους Συμμάχους και από τη Σοβιετική Ένωση— ώστε μπόρεσε να εξαπολύσει την τελική επίθεση κατά των καταπονημένων ελληνικών δυνάμεων που πολεμούσαν για δέκα ολόκληρα χρόνια. Και έτσι επαληθεύτηκαν δυστυχώς οι επίμονες προειδοποιήσεις ξένων και Ελλήνων προσωπικοτήτων για τους φοβερούς κινδύνους της εμπλοκής στη Μ. Ασία.

88. ΤΟ «ΟΙΚΑΔΕ» ΚΑΙ «ΟΙ ΠΟΜΕΡΑΝΟΙ»

ΛΙΓΟ πριν απ' την καταστροφή ο μεγάλος Έλληνας δημοσιογράφος Γεώργιος Βλάχος δημοσίευσε στην «Καθημερινή» δυο άρθρα με τους τίτλους «Οίκαδε» και «Οι Πομερανοί», που εκδήλωναν την πανελλήνια θέληση να τελειώσει πια η εθνική περιπέτεια στη Μικρασία. Και όμως βρέθηκαν, μέσα στο πέλαγος των παθών και της μεγάλης συμφοράς, άνθρωποι τυφλωμένοι από το φανατισμό, να κατηγορήσουν τη λαμπρή αυτή κορυφή της δημοσιογραφίας, υποστηρίζοντας ότι με τα άρθρα του προκάλεσε την τουρκική επίθεση. Η άποψη είναι αστήρικτη γιατί τα άρθρα δημοσιεύτηκαν όταν εκδηλώθηκε η από καιρό προετοιμαζόμενη μεγάλη τουρκική εξόρμηση. Μήπως εννοούν ότι ο Κεμάλ περίμενε να διαβάσει την «Καθημερινή» για να εξορμήσει;

Παραθέτουμε τα δυο αυτά σημαντικά άρθρα, που αποτελούν ιστορικά κείμενα, στην πορεία της βασανισμένης φυλής μας.

«ΟΙΚΑΔΕ...

»Κυριακή, 14 Αυγούστου 1922

»Ενώ αι ελπίδες –ας τας είπωμεν ελπίδας– περί προσεχούς συγκλήσεως συνεδρίου εν Βενετία ελαττούνται, το φθινόπωρον έρχεται και έρχεται ο χειμών. Αν οιαδήποτε προς την Κυβέρνησιν σύστασις προς τερματισμόν της εκκρεμότητος ήτο χθες περιττή, διότι είχε σκέψεις η Κυβέρνησις υπό εκτέλεσιν, αίτινες ηδύναντο και να επιτύχουν, είχε δε και χρήματα ίνα δαπανά διά πολεμικούς σκοπούς, αφού διά πολεμικούς σκοπούς εδανείσθη, σήμερον πάσα όχι σύστασις, αλλά και πίεσις εκ μέρους και των φίλων αυτής είναι χρήσιμος, διότι και τα χρήματα λείπουν και των υπό εκτέλεσιν σκέψεων η σειρά ευρίσκεται εις το τέρμα της. Ηλπίζομεν πρό τινος ότι μία προς Κωνσταντινούπολιν στροφή της ελληνικής προσπαθείας θα ήτο δυνατόν να εκβιάση την λύσιν· γνωρίζομεν πολλοί, αλλά δεν γνωρίζομεν όλοι, διατί δεν επέτυχεν ο εκθιασμός και πώς οι εν τω εξωτερι-

κώ θορυβούντες εχθροί της Ελλάδος επείσθησαν ότι πρόκειται περί “μπλόφας” υπό των εν τω εσωτερικώ εχθρών αυτής. Ηλπίσαμεν έπειτα ότι οι εξαφνικά ακουσθέντες θερμοί λόγοι του πρωθυπουργού της Αγγλίας, οι δημοσία και παγκοσμίως κυρώσαντες την επί των ελληνικών δικαίων προστασίαν της θαλασσοκρατείας, ήθελον μεταβληθή ταχέως και εν τη στενή προθεσμία της αντοχής των ελληνικών πόρων εις εμπράγματον βοήθειαν. Ηλπίσαμεν αργότερα –και τότε ηλπίσαμεν κακώς– ότι προσεχής Διάσκεψις ήθελεν εν βία δυνηθή να εκτελέση τας επί του ανατολικού αποφάσεις της αλλά και αυτή η κακή ελπίς ματαιούται. Η Ελλάς λοιπόν απομένει μόνη με τον στρατόν της, με τους πόρους της και τους εχθρούς της. Μόνη, όπως προ μηνών, ότε επιστρέφουσα εκ της ξένης είχε πεισθή περί αυτού και απεφάσιζε, και απεφάσιζε καλώς, την αυθαιρετον προς την Κωνσταντινούπολιν πορείαν. Μόνη. Οι τυχόν έχοντες την διάθεσιν ν’ αναβλέψουν προς την πρώτην Νοεμβρίου και «ν’ αναμετρήσουν τας συνεπείας της», ας μας επιτρέψουν να παρατηρήσωμεν ότι έμειναν μόνοι, όχι μόνον οι πιστεύσαντες εις τους Ισχυρούς των συμμάχους ασθενείς, αλλά και αυτοί οι Ισχυροί οι πιστεύσαντες εις αλλήλους. Μόνη λοιπόν η Ελλάς οφείλει να εκκαθαρίση την κατάστασιν. Και οφείλει να την εκκαθαρίση κατά τρόπον, όστις θ’ αποτελέση δι’ αυτήν λήξιν οριστικήν μιας σκληράς περιπετείας, δι’ εκείνους δε, οίτινες ηπάτησαν αυτήν και τον κόσμον, κόλαφον του οποίου το ερώθημα δεν θ’ αποπλύνη η Ιστορία.

»Η Ελλάς οφείλει εν τάχει να προθή εις την διοικητικήν οργάνωσιν της Μικράς Ασίας, εις την παράδοσιν της χώρας εις τους γενναίους κατοίκους της, εις την σύντομον εκπαίδευσιν των ανδρών οίτινες θ’ αναλάβουν εν τω μέλλοντι την φύλαξιν της και εις την πρόσκλησιν των Ισχυρών, όπως παραλάβουν “τον ελευθερωθέντα από των δεσμών της δουλείας” λαόν, έναν ακριβώς από τους λαούς, περί ων εμερίμων, όταν μαχόμενοι και έχοντες ανάγκην συμμάχων ελάλουν την γλώσσαν των ελευθεριών. Αλλά στρατόν; Ποίος θα δώση στρατόν; Οι Σύμμαχοι όμως δεν έχουν στρατών ανάγκην. Ας παραλάβουν τας σημαίας τας οποίας έστησαν εις τα πρόθυρα της Κωνσταντινουπόλεως όταν επλησίαζεν ο Έλλην ελευθερωτής και ας τας στήσουν εκεί όπου θα πλησιάση σφαγεύς ο Τούρκος.

» Όπως άλλοι, δεν επιμένουν να έχωμεν την θέσιν ανευθύνου τιμητού των υπευθύνων πολιτικών ανδρών της χώρας. Όπως ου-

δεῖς ἄλλος, εἰρήσαμεν μετ' αὐτῶν ἡμέραν πρὸς ἡμέραν τοὺς μή-
νας καὶ τὰ ἔτη τῶν προσπαθειῶν. Σήμερον φρονούμεν σπου-
δαίως ὅτι ἡ περίοδος τῶν προσπαθειῶν αὐτῶν αἰτίνας ἔπρεπε νὰ
υπάρξουν, τῶν θυσιῶν αἰτίνας ἔπρεπε νὰ καταβληθῶν, ἀν δὲν
ἔλξη, λήγει. Τὰ Συνέδρια δὲν ἀποδίδουν καρπούς· οὔτε γίνον-
ται καν συνέδρια. Αὐρίον ἐρχεται τὸ φθινόπωρον καὶ μεθαύ-
ριον ὁ χειμὼν. Καὶ ἡ Ἑλλάς, διὰ λόγους σπουδαίους, διὰ λόγους
ἀποβλέποντας εἰς τὴν ἰδίαν αὐτὴν γαλήνην, ἔχει τὴν υποχρέω-
σιν νὰ διαχειμάσῃ οἴκαδε. Τοῦτο ὡς σύστασιν θερμὴν, παντα-
χόθεν καὶ ἤδη ἀπὸ φιλικωτάτων στηλῶν ἐκδηλουμένην, ἀς ἔχη
ὑπ' ὄψει τῆς ἡ Κυβέρνησις».

«ΟΙ ΠΟΜΕΡΑΝΟΙ

»Τετάρτη, 17 Αυγούστου 1922

»Θα προδώσωμεν ἐν στρατιωτικὸν μυστικόν:

»Ὁ Ἀρχηγὸς τῆς Στρατιάς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀνήγγειλεν εἰς
τὴν Κυβέρνησιν ὅτι ὁ στρατὸς μας ἀνακτᾷ τὴν κυριαρχίαν τῆς
καταστάσεως. Δύναται νὰ ἀνακτήσῃ καὶ ὅ,τι ἀπώλεσε καὶ νὰ
κλείσῃ τὴν αὐτὴν μέχρι τούδε περιπέτειαν με μίαν νίκην. Καὶ
εξέθηκάν ὁ στρατηγὸς τὸ πῶς θα ἐπετυγχάνοντο ταῦτα πάντα,
καὶ εἰήτησε τὴν γνώμην τῆς Κυβερνήσεως.

»Θ' ἀπετέλει ἀσύγγνωστον τὴν φορὰν ταύτην προδοσίαν ἀν,
γνωρίζοντες τυχόν τι ἡ Κυβέρνησις σκέπτεται, ἐφέρομεν μέχρι
τῆς δημοσιότητος τὰς σκέψεις τῆς. Ἀλλὰ τὰς ἀγνοούμεν. Εὐτυ-
χῶς. Διότι με τὴν ἐλευθερίαν ἀκριβῶς, ἢ ἢ ἐν προκειμένῳ
ἀγνοία μας παρέχει, δικαιούμεθα νὰ υποβάλωμεν εἰς ἐκεῖνους,
οἱ ὁποῖοι κέκληνται νὰ λάβουν τὰς κρισίμους ἀποφάσεις, ποῖα
εἶναι ἐν προκειμένῳ αἱ γνώμαι ἐνὸς ἄλλου παράγοντος, δικαιου-
μένου νὰ εἰσακούεται ὑπὲρ πάντα ἄλλον: τοῦ Κοινοῦ.

»Καὶ εἶναι αἱ σκέψεις τοῦ αὐταί:

»Ἀν οἰαδήποτε ἐνέργεια πρόκειται νὰ ἔχη ὡς ἀποτέλεσμα τὴν
ἐκμηδένισιν μεγάλων δυνάμεων τοῦ ἐχθροῦ, τούθ' ὅπερ θα ἐπέ-
φερε καὶ τὴν λύσιν τοῦ ἐν ἐκκρεμότητι ζητήματος, ἴσως θα ἐπε-
τρέπετο νὰ γίνῃ λόγος περὶ νέας ἐπιχειρήσεως – περὶ νέων δη-
λαδὴ θυσιῶν. Ἀν ὅμως δὲν πρόκειται – καὶ δὲν φαίνεται νὰ πρό-
κειται – περὶ τούτου, ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ πρέπει νὰ θυσιασθῇ ἔστω
καὶ εἰς πλεόν Ἑλλήν στρατιώτης.

· »Ἀν πρόκειται νὰ ἐπιδιωχθῶν, δια νέων θυσιῶν, οἰαδήποτε

πολιτικά αποτελέσματα, δεν πρέπει να θυσιάσωμεν άλλο ελληνικόν αίμα. Εκείνοι, οίτινες μας κρίνουν, δεν ηθέλησαν να επηρεασθούν εκ των κατορθωμάτων μας, όταν προηλαύνομεν θριαμβευταί εις τα βάθη της Ασίας. Θα παρίδουν και πάλιν όσους γράψωμεν νέους τίτλους δικαιωμάτων διά νέας ροής ελληνικού αίματος. Ας μη το θυσιάσωμεν επί ματαίω. Παρητήθημεν πέρυσι –ευτυχώς– της προσπαθείας προς την Άγκυραν εκ φειδούς προς τας ελληνικάς υπάρξεις. Δεν πρέπει να δειχθώμεν εφέτος σπάταλοι εις αίμα, διά να επανέλθωμεν απλώς επί των ιδίων θημάτων.

»Αν πρόκειται να ποτίσωμεν πάλιν με αίμα αξένους τουρκικάς εκτάσεις διά να ανακτήσωμεν τους εγκαταλειφθέντας μιναρέδες του Αφιόν Καρά-Χισάρ, ή διά να κρατήσωμεν τους μιναρέδες του Εσκή Σεχήρ, ή της Κιουταχείας, αν η διατήρησις απαιτή τυχόν θυσίας, δεν πρέπει να συγκατανεύσωμεν εις τας θυσίας ταύτας. Ας μείνωμεν όπου ευρισκόμεθα ή, αν η εκεί παραμονή μας είναι αιματηρά ή επίπονος, ας έλθωμεν όπου ούτε επίπονος είναι, ούτε, προ παντός, αιματηρά.

»Αν πρόκειται να υποστώμεν νέας θυσίας, εκ φόβου μήπως παραμείνη ηλαττωμένον το στρατιωτικόν γόητρον της Ελλάδος, πρέπει ν' αποστέρξωμεν τας θυσίας. Στρατός επιτυχών όσα επέτυχεν επί δεκαετίαν ο στρατός της Ελλάδος, όστις ώρμησε μίαν ημέραν από το ορμητήριον της Μελούνας και προήλασε, και ηπλώθη, και εκυριάρχησε της Ανατολής, από Ιονίου μέχρι Ευξείνου και από του Αίμου μέχρι των εσχατιών της Ασίας, δεν έχει ανάγκην ενός επιλόγου νίκης διά να εμφανίση ένδοξον την βίβλον της Ιστορίας του. Είναι η Ιστορία του ένδοξος και θα παραμείνη.

»Αν πρόκειται να αποφασίσωμεν και άλλας θυσίας, δια να ικανοποιήσωμεν απλώς την φιλοτιμίαν των μετώπισθεν, δεν πρέπει, επ' ουδενί λόγω πρέπει, να μη φεισθώμεν του αίματος των υιών της Ελλάδος. Όσοι δυσφορούν δι' ό,τι έγινε και γνωματεύουν ότι πρέπει ν' αποκατασταθώμεν δι' αντεπιθέσεων νέων, θα έπρεπε να παρεπέμποντο πάραυτα εις το μέτωπον διά να ικανοποιήσουν τας ορμάς τας οποίας θέλουν να υπηρετήσουν με ξένον αίμα.

»Όταν δεν μας ελαύνη η φιλοτιμία των αμάχων, αλλ' η στοργή των μητέρων και η φροντίς διά το συμφέρον της Ελλάδος, δεν δικαιούμεθα να γνωματεύωμεν όπως σπαταληθή και άλλο αίμα διά να συνεχισθή η περιπέτεια, η επιβληθείσα εις τον λαόν

από τον άνθρωπον, ο οποίος, ατυχώς διά την Ελλάδα, ζη ακόμη.

»Το αίμα της Ελλάδος δεν ρέει εις τας φλέβας της διά να χύνεται εις την απωτάτην Μικρασίαν. Ρέει διά να θερμάνη και να κινήση εις δράσιν την Ελλάδα, υπέρ εαυτής και υπέρ της Ελλάδος της αύριον.

»Ο σιδηρούς Γερμανός καγκελλάριος είπε κάποτε:

»“Ουδέ έναν Πομερανόν διά την Ανατολήν”.

»Και η Ελλάς δεν πρέπει να δίδη πλέον τους Πομερανούς της διά την πέραν των βλέψεών της Ανατολήν.

»Ούτε έναν εύζωνον διά νέας περιπετειάς».

89. Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1922

ΟΠΩΣ ήταν μοιραίο, τα τραγικά αυτά γεγονότα είχαν μεγάλες συνέπειες. Η συμμαχική κυβέρνηση του Π. Πρωτοπαπαδάκη παραιτήθηκε, υπό το βάρος του πλήγματος, που δεν οφειλόταν βέβαια στις δικές της εναγώνιες προσπάθειες, αλλά ξεκινούσε από τα βάθη του παρελθόντος.

Πάντως προ της παραίτησεως και σε μια ύστατη προσπάθεια για τη σωτηρία του αγωνιώντος λαού, οι υπουργοί Ν. Στράτος και Ν. Θεοτόκης πήγαν στη Σμύρνη, όπου διαπίστωσαν ότι η κατάσταση ήταν τραγική, ότι τα συμμαχικά πλοία δε δέχονταν να διασώσουν τους Έλληνες της Ιωνίας που προσπαθούσαν με κάθε μέσο να φύγουν από τους σφαγείς που κατέκλυζαν ήδη τη Σμύρνη. Κανένα μέτρο δεν μπορούσε να ληφθεί και ο ύπατος αρμοστής Στεργιάδης έφυγε με ξένο πλοίο. Οι δυο υπουργοί γύρισαν στην Αθήνα ψυχικά τραυματισμένοι.

Ο βασιλεύς Κωνσταντίνος, που κι εκείνος αισθανόταν βαθύτατα το θανάσιμο πλήγμα κατά της Ελλάδας, προσπάθησε μ' ένα διάγγελμα να εμψυχώσει τον ελληνικό λαό, και ανάθεσε την κυβέρνηση στο Ν. Τριανταφυλλάκο, πολιτικό περιωπής, που όμως δεν μπορούσε ν' αντιμετωπίσει, όπως ήθελε, την τραγωδία.

Η κυβέρνηση Πρωτοπαπαδάκη πριν παραιτηθεί είχε αντικαταστήσει τον αρχιστράτηγο Χατζηανέστη με το στρατηγό Τρικούπη. Το τραγικό γεγονός που ακολούθησε είναι που ο νέος αρχιστράτηγος αιχμαλωτίστηκε απ' τους Τούρκους και τότε αντικαταστάθηκε από

το στρατηγό Πολυμενάκο. Το μόνο ενθαρρυντικό σημείο ήταν ότι, εκτός από ένα μέρος, οι ελληνικές δυνάμεις μπόρεσαν να υποχωρήσουν συντεταγμένες μέχρι Τσεσμέ, όπου κι επιβιβάστηκαν σε ελληνικά μεταγωγικά. Οι υπόλοιποι άνδρες αιχμαλωτίστηκαν και πολλοί σφαγιάστηκαν απ' τους εισβολείς.

Έγινε τότε λόγος να ανατεθεί η κυβέρνηση στον Ι. Μεταξά, άνδρα ισχυρό, που είχε από την αρχή κηρυχθεί κατά της Μικρασιατικής εκστρατείας, αλλά και η λύση αυτή ματαιώθηκε από ποικίλες αντιδράσεις. Ο πρίγκηπας Νικόλαος, αδελφός του βασιλέως, γράφει σχετικά με τις τραγικές εκείνες στιγμές τα εξής στα απομνημονεύματά του:

«Ο Βασιλεύς είχε αποφασίσει να φύγει αμέσως διά την Θράκην και να τεθή επικεφαλής του στρατού, αναθέτων την Αντιβασιλείαν εις τον Διάδοχον. Τα γεγονότα όμως τα οποία επηκολούθησαν με τοιαύτην ραγδαίαν ταχύτητα εματαίωσαν το σχέδιον τούτο».

Όταν ο Ι. Μεταξάς γίνεται δεκτός από το βασιλέα γράφει στο ημερολόγιό του:

«Του λέγω όλην την αλήθειαν και ότι η παραίτησίς του θα καταστή αναγκαία. Η μόνη σωτηρία είναι να μεταβή και να ανασυντάξη τον στρατόν εις την Θράκην. Επίσης να μην κληθή η Βουλή προ της επιστροφής του, να μην κηρυχθή στρατιωτικός νόμος... του λέγω ότι μετά την επιστροφήν του πρέπει να σχηματίσω Κυβέρνησιν...»

Όλες αυτές οι σπασμωδικές κινήσεις δεν απέδωσαν τίποτε, γιατί στις 11 Σεπτεμβρίου εκδηλώνεται στασιαστικό κίνημα από τις δυνάμεις που είχαν καταφύγει στη Μυτιλήνη και τη Χίο, υπό το συνταγματάρχη Στ. Γονατά, και οι επαναστάτες ρίχνουν με στρατιωτικά αεροπλάνα στην Αθήνα την ακόλουθη προκήρυξη:

«Ο εν Μυτιλήνη και Χίω στρατός και στόλος μου ανέθεσαν αυθορμητώς την ηγεσίαν αυτών, όπως διατυπώσω εν ονόματι των τας κάτωθι αξιώσεις, εν τη απολύτω πεποιθήσει ότι εις ταύτας είναι σύμφωνος και ο λοιπός στρατός και στόλος, πλην ασημάντου μειοψηφίας, ουχί εξ ευγενών ελατηρίων αντιπρο-

νούσης. Η σωτηρία της πατρίδος και μόνη επιβάλλει τας αξιώσεις μας ταύτας:

»1) Παραίτησις του βασιλέως χάριν της Πατρίδος υπέρ του Διαδόχου.

»2) Άμεσος διάλυσις της Εθνοσυνελεύσεως.

»3) Σχηματισμός Κυβερνήσεως αχρούου, εμπνεούσης εμπιστοσύνην εις την Αντάντ διά την ταχίστην και αμερόληπτον διενέργειαν εκλογών Εθνοσυνελεύσεως...

»4) Άμεσος ενίσχυσις του Θρακικού μετώπου».

Μαζί με τις υπό το Γονατά δυνάμεις, προστέθηκαν οι ερχόμενες από τη Χίο υπό το συνταγματάρχη Ν. Πλαστήρα, αρχηγό του κινήματος Χίου. Στην αρχή υπήρχαν διχογνωμίες μεταξύ τους αλλά τελικά καταρτίστηκε δεκαμελής Επαναστατική Επιτροπή, από τους Γονατά, Πλαστήρα, πλοίαρχο Φωκά και άλλους, που ανάλαβε την αρχηγία του κινήματος.

Η Αθήνα αιφνιδιάστηκε, αλλά νόμισε στην αρχή ότι επρόκειτο για τοπικό κίνημα. Γρήγορα έγινε αντιληπτό ότι και οι άλλες στρατιωτικές μονάδες προσχωρούσαν στο κίνημα καθώς και τα άλλα πλοία του στόλου, ώστε να πλέουν ήδη προς την Αττική. Όταν έφτασαν στο Λαύριο, ο βασιλεύς έστειλε το στρατηγό Παπούλα για να συναντήσει τους επαναστάτες ύστερα από σύμφωνη γνώμη του υπουργικού συμβουλίου. Ο Παπούλας όταν γύρισε είπε ότι οι επαναστάτες ήταν ανένδοτοι και με εντολή της Επαναστατικής Επιτροπής υπήρχε η τηλεσιγραφική αξίωση για την παραίτηση του Κωνσταντίνου. Ο Παπούλας πρόσθεσε ότι, όπως τον διαβεβαίωσαν οι επαναστάτες, ο βασιλεύς και η βασιλική οικογένεια μπορούσαν να παραμείνουν στην Ελλάδα.

Ύστερα από τα συγκλονιστικά αυτά συμβάντα ο βασιλεύς αποφάσισε να παραιτηθεί υπέρ του Διαδόχου. Την απόφαση αυτή γνωστοποίησε στον πρωθυπουργό Ν. Τριανταφυλλάκο με την ακόλουθη επιστολή:

«Κύριε Πρόεδρε,

»Ο σάλος ο οποίος εδημιουργήθη εν Ελλάδι κατόπιν των εν Μικρά Ασία ατυχημάτων και του κινδύνου απωλείας της Θράκης, ενίσχυσε την γνώμην μερίδος των υπηκόων Μου ότι η επί του θρόνου παραμονή Μου κωλύει τους ισχυρούς φίλους μας να συντρέξωσιν αποτελεσματικώς την Ελλάδα. Καίτοι δεν συμερίζομαι ποσώς την αντίληψιν ταύτην, εν τούτοις, βλέπω ότι η σφαλερά αυτή γνώμη της μερίδος ταύτης άγει την χώραν εις εμ-

φύλιον ρήξιν και θεωρών ότι ο αλληλοσπαραγμός θα είναι το έσχατον και τελειωτικόν πλήγμα κατά της Ελλάδος, απεφάσισα προς αποφυγήν αυτού να θυσιάσω Εμαυτόν, και παραιτούμαι του Θρόνου.

» Όλως υμέτερος
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΙΒ »

Και ακολούθησε, κάτω από τις τραγικές αυτές συνθήκες, η ορκωμοσία του νέου βασιλέως Γεωργίου Β'. Επίσης ο Κωνσταντίνος έβγαλε το ακόλουθο διάγγελμα στο Λαό:

«Μη θέλων να αφήσω εις ουδενός τον νουν, ούτε την παραμικράν αμφιβολίαν ότι, διά της επί του Θρόνου παρουσίας Μου δυσχεραίνω και επ' ελάχιστον την Ιεράν των Ελλήνων Ένωσιν και την βοήθεια των φίλων μας, παρητήθην της Βασιλικής Αρχής. Ο πρωτότοκος υιός Μου Γεώργιος είναι από του νυν Βασιλεύς σας. Είμαι βέβαιος ότι ολόκληρον το Έθνος θα συσπειρωθή περί Αυτόν και θα Τον συντρέξη πάση δυνάμει εις το δύσκολον έργον Του. Εγώ δε, ευτυχής διότι μου παρέχεται ακόμη μία ευκαιρία όπως εκ νέου θυσιάσω Εμαυτόν υπέρ της Ελλάδος μας, θα είμαι ακόμη ευτυχέστερος όταν ιδω τον τόσον αγαπητόν Μου Λαόν εν πλήρει ομονοία περιβάλλοντα τον νέον Βασιλέα Του, να οδηγή την Πατρίδα εις νέαν δόξαν και ακμήν.

»Υπέρ της δόξης της Πατρίδος πάσα θυσία είναι μικρά και είμαι έτοιμος να αγωνισθώ επί κεφαλής του στρατού υπέρ των συμφερόντων της χώρας, εάν η κυβέρνησις και ο Ελληνικός Λαός κρίνουν χρήσιμον την υπηρεσίαν Μου ταύτην προς την φιλτάτην πατρίδα.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΙΒ »

Τα ραγδαία αυτά γεγονότα ξεσήκωσαν τους αδιάλλακτους, οι οποίοι υπό τον τέως επιτελάρχη στρατηγό Θ. Πάγκαλο άρχισαν να καταλαμβάνουν τα κρατικά κτίρια. Ο Πάγκαλος, που είχε ως στρατηγείο του τα γραφεία πρωινής εφημερίδας των Αθηνών, εμφανιζόταν, χωρίς ακόμη να έχει συνδεθεί με τους επαναστάτες, σαν κύριος της καταστάσεως στην πρωτεύουσα. Έτσι με την ιδιότητα αυτή διέταξε τη σύλληψη του Δημητρίου Γούναρη, του Π. Πρωτοπαπαδάκη, του Ν. Στράτου, του Ν. Θεοτόκη, του Μ. Γούδα, του Β. Δούσμανη, του στρατηγού Χατζηνανέστη και του Ξ. Στρατηγού.

Διαδόθηκε τότε ότι οι συλληφθέντες θα μεταφέρονταν υπό του έξαλλου πλήθους των αδιάλλακτων στο θωρηκτό «Λήμνος» και κα-

τόπιν συνοπτικής διαδικασίας επί του πολεμικού σκάφους θα τουφεκίζονταν σαν ένοχοι της εθνικής συμφοράς.

Στο μεταξύ ο επαναστατικός στρατός αποβιβάστηκε και η Επαναστατική Επιτροπή εγκαταστάθηκε στο κτίριο στην οδό Ηπίτου αριθμ. 3 και ζήτησε από τον Αλ. Ζαΐμη να αναλάβει την κυβέρνηση. Ο Ζαΐμης όμως απουσίαζε στο εξωτερικό και μέχρι της επιστροφής του ανατέθηκε η πρωθυπουργία στον Σ. Κροκιδά με υπουργό Στρατιωτικών τον αντιστράτηγο Χαραλάμπη, τον Ευθ. Κανελλόπουλο, υπουργό Εθνικής Οικονομίας και προσωρινά των Εξωτερικών, το Φ. Βασιλείου της Δικαιοσύνης, τον Ι. Σιώτη της Παιδείας, τον Π. Καλλιγά της Συγκοινωνίας και προσωρινά της Γεωργίας, τον Α. Δοξιάδη της Περιθάλψως, τον Γ. Εμπειρίκο του Επισιτισμού και προσωρινά των Οικονομικών και τον Δ. Παπαχρήστου των Ναυτικών.

Για την τύχη των συλληφθέντων εκδήλωσαν ζωηρό ενδιαφέρον οι ξένοι πρεσβευτές που επισκέφθηκαν την Επαναστατική Επιτροπή και συζήτησαν με την ηγεσία της. Στο σχετικό ανακοινωθέν αναγράφονταν τα εξής:

«... Λόγω γενομένου περί του κολασμού των υπευθύνων (οι πρεσβευταί) εξέφρασαν την γνώμην ότι δεν αφήχει καλώς εις την εν Ευρώπη και Αμερική κοινήν γνώμην η παραπομπή των εις στρατιωτικά δικαστήρια, αλλ' ότι οι πολιτικοί άνδρες δέον να δίδωσι λόγον των πράξεών των εις πολιτικά δικαστήρια, ως συνέβη και διά τον Καγιώ εν Γαλλία κατά την διάρκειαν του πολέμου...»

Ο εκ των αρχηγών της Επαναστάσεως συνταγματάρχης Γονατάς, αναφερόμενος στη συνάντηση αυτή, δήλωσε:

«Οι ξένοι πρεσβευταί γενικώς άφησαν να υπονοηθή ότι και τα Ελληνικά συμφέροντα θα παρεβλάπτοντο, οπότε εκείνος εδήλωσεν ότι η Επανάστασις δεν εμφορείται από εκδικητικές προθέσεις, ούτε από προκαταλήψεις και έχει άλλα ζητήματα να ασχοληθή, ιδία με την ανασύνταξιν του στρατού, ώστε να αφήση όπως η τιμωρία των ενόχων γίνη εν καιρώ από τους αρμοδίους».

Κατόπιν αυτού η Επαναστατική Επιτροπή έδωσε στη δημοσιότητα το ακόλουθο ανακοινωθέν:

«Οι προ του σχηματισμού της Κυβερνήσεως συλληφθέντες ως ένοχοι των επελθουσών εθνικών συμφορών, θα παραμείνωσιν εν ταις φυλακαίς εν προφυλακίσει μέχρις ότου η μέλλουσα Συνέλευσις αποφασίση επί του τρόπου της ταχυτέρας δίκης των».

Παρ' όλα αυτά ο Θ. Πάγκαλος, που είχε παραμεριστεί, κινείτο επικεφαλής των ολωσδιόλου αδιάλλακτων αξιωματικών, που ζητούσαν άμεση τιμωρία των θεωρουμένων ως ενόχων.

90. «ΔΕΝ ΠΡΟΚΕΙΤΑΙ ΝΑ ΦΥΓΩ. ΑΣ ΗΣΥΧΑΣΟΥΝ»

Ο ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΟΣ Άριστος Καμπάνης, στενά συνδεδεμένος με το Δημήτριο Γούναρη, στη βιογραφία του αναφέρει με τα ακόλουθα λόγια την τελική και μοιραία απόφαση του πρώην πρωθυπουργού κατά τις τελευταίες στιγμές της ελευθερίας του, λίγο πριν από τη σύλληψή του:

«Την στιγμήν αυτήν, κατά την οποίαν προσπαθώ να συγκεντρώσω τας αναμνήσεις μου, και να τακτοποιήσω τας σκέψεις μου διά τον Δημήτριον Γούναρην, –να φέρω εμπρός μου την εικόνα του ανθρώπου, με τον οποίον έζησα ώρας εντόνους, αγωνίας, ώρας γεμάτας από ελπίδα ή απελπισμένας, νομίζω ότι ακούω ν' αντηχούν κάποια επίσημα, κάποια πένθιμα λόγια εις την ακοήν μου:

»“– Αύριον η πόλις θα είναι κατειλημμένη: Λάβε ταμέτρα σου, αν έχης να λάβης μέτρα οιαδήποτε. Εγώ δεν σκέπτομαι να λάβω μέτρον κανένα”.

»Ενθυμούμαι καλά: Είχε προφέρει τας λέξεις αυτάς μίαν προς μίαν σιγά, καθαρά, εις τόνον που μου εφάνη οριστικός και επίσημος.

»Διότι η απόφασις είχε ληφθή προγενεστέρας. Την απόφασιν αυτήν δεν επρόκειτο να μεταβάλη. Θα έμενε διά ν' αντιμετωπίση τους απροόπτους κριτάς. Εγνώριζεν, ότι η απόφασίς του θα του εστοίχιζε την ζωήν, δεν αμφέβαλλε διόλου επί του ότι ήτο προγεγραμμένος, αλλά δεν εφοβείτο τον θάνατον. Ίσως μάλιστα τον επερίμενεν ως λύτρωσιν, ωσάν το τέλος του ατομικού του δράματος.

»Ένα μήνα προ της τελευταίας μας συναντήσεως, μου είχε δηλώσει ο Γούναρης:

»“– Έχω ήσυχον την συνείδησίν μου. Έκαμα παν ό,τι ήτο

δυνατόν, διά να εξαγάγω τον τόπον από την περιπλοκήν, εις την οποίαν ευρέθη, μετά την ανάμειξίν μας εις τον οικουμενικόν πόλεμον. Η προσπάθειά μου προσέκρουσε κυρίως εις την αντίδρασιν των αντιπάλων, που εθεώρουν την καταστροφήν μέσον εισόδου εις την εξουσίαν. Αλλ' οι πιστεύοντες ότι θα δραπετεύσω διά ν' αποφύγω την ευθυνοδοσίαν, είναι τουλάχιστον ανόητοι. Δεν πρόκειται να μιμηθώ κανένα. Γνωρίζω τι με αναμένει εν τη πραγματοποιήσει τοιαύτης αποφάσεως. Ίσως και αυτός ο θάνατος επί της πυράς. Δεν πρόκειται να φύγω! Ας ησυχάσουν».

» Έκαμεν όπως είπε. Οι κατευθύνοντες την επανάστασιν διέπραξαν το "λάθος" του 1922. Αλλά μήπως ήτο σφάλμα και το ότι ο Γούναρης, ενώ ήτο εις θέσιν να φύγη, παρέμεινε "διά να δικασθῆ";

» Ένας μετριοπαθῆς αντίπαλός του, ο Ανδρέας Μιχαλακόπουλος, ομιλών κάποτε σχετικῶς, είπε:

» "– Κατά την στιγμὴν μιας επιθετικῆς διαδηλώσεως με λίθους, ξύλα και ενδεχομένως όπλα, δεν μένει κανείς εις τον εξώστην του σπιτιού, που χρησιμεύει ως στόχος".

» Εκ της απόψεως αυτής αντιμετωπιζομένη η απόφασις του Γούναρη θα χαρακτηρισθῆ αυτοκτονία. Αλλά, οραμένη από της πλευράς του Γούναρη, είναι πράξις υψηλῆς ηθικῆς.

» Η επανάστασις είχεν επικρατήσει. Η σκοπιμότης είχε θριαμβεύσει. Αλλ' ο προγεγραμμένος Α. Καμπάνης πού δεν είχε πεισθῆ, ότι έπρεπε να γίνη συνοδοιπόρος εις τον δρόμον αυτόν του θανάτου, εφρόντισε, χάρις εις την βοήθειαν πολυτίμου φίλου – ν' απομακρυνθῆ από την κόλασιν – από την Ελλάδα κατά τα τέλη του 1922. Ένα μήνα μετά το γεγονός εκείνο, που απεμόνωσεν ηθικῶς την Ελλάδα, και έκαμε πράγμα τον εθνικόν διχασμόν, ευρέθην εις την Αλεξάνδρειαν, και εκεί έδωκα εις τον πόνον μου τον ανθρώπινον, διά τον θάνατον αλησμονήτου φίλου και διδασκάλου, την μόνην δυνατῆ διέξοδον: Ωμίλησα κατ' επανάληψιν και έγγραφα διά την ιστορίαν του 1922. Αν είχεν ευθύνας και ο Γούναρης διά την καταστροφήν, δεν ήτο ο πρώτος υπεύθυνος. Και έκαμα καταμερισμόν ευθυνών. Αι ευθύναι των προκατόχων ήσαν μεγαλύτεραι. Μεγάλαι και αι ευθύναι των επαναστατών, που μεταξύ των ευρίσκοντο και οι πρωτεργάται της διαλύσεως του μετώπου».

91. ΤΟ «ΚΑΤΗΓΟΡΗΤΗΡΙΟ»

ΠΑΡΑ τις υποσχέσεις που δόθηκαν και παρά το ζωνρό ενδιαφέρον της αγγλικής κυβερνήσεως, που απειλούσε με διακοπή των σχέσεων, οι αδιάλλακτοι επικράτησαν και ο Πάγκαλος ανάλαβε να διατυπώσει το κατηγορητήριο κατά των κρατουμένων. «Το «κατηγορητήριο» αυτό ήταν συρραφή από βίαια άρθρα των βενιζελικών εφημερίδων και δεν είχε καμιά νομική υπόσταση, λόγω της άγνοιας του Πάγκαλου επί των νομικών ζητημάτων. Είχε δε ως εξής:

«Κατηγορείσθε ότι από της 1ης Νοεμβρίου 1920 και εφ' εξής μέχρι της 26ης Αυγούστου 1922 συναποφασίσαντες μετά των συνυπουργών υμών περί πράξεως εσχάτης προδοσίας εκουσίας και εκ προθέσεως υπεστηρίζατε την εισβολήν ξένων στρατευμάτων, ήτοι του τουρκικού εθνικιστικού στρατού, εις την επικράτειαν του Βασιλείου, τουτέστιν εις την υπό της Ελλάδος κατεχομένην και διά της Συνθήκης των Σεβρών κατακεκρωμένην χώραν της Μ. Ασίας, παραδόσαντες άμα εις τον εχθρόν πόλεις, φρούρια, μέγα μέρος του στρατού και μεγίστης αξίας υλικόν πολέμου κλπ. κλπ. διά των επομένων μέσων.

»1) Διότι εν γνώσει της από 20ής Νοεμβρίου διακοινώσεως των Μ. Δυνάμεων Γαλλίας, Αγγλίας και Ιταλίας προς τον ελληνικόν λαόν, ήτις κατηγορηματικώς εδήλου την έκπτωσιν ημών εκ της μετά των ειρημένων Δυνάμεων συμμαχίας και των εκ ταύτης συνεπειών προέβητε εις διενέργειαν δημοψηφίσματος, διά του από 12ης Νοεμβρίου Ν. Διατάγματος, ούτινος επεδιώξατε την κύρωσιν, διά του από 26ης Ιανουαρίου 1921 ψηφίσματος της Συνελεύσεως, ης είχατε την πλειονοψηφίαν, προς επαναφοράν του τέως Βασιλέως, εκθέσαντες ούτω την Ελλάδα θεωρηθείσαν συνένοχον των εχθρικών πράξεων του Κωνσταντίνου, εις τας συνεπείας της ως άνω διακοινώσεως, αποκρύψαντες άμα την παρ' υμών προς τας ειρημένας Δυνάμεις δοθείσαν απάντησιν, εν ή δολίως επεζητήθη η επαύξησις της εις τον ελληνικόν λαόν αποδοθείσης ευθύνης, διά της ανακριθούς βεβαιώσεως ότι τα

98% τούτου εψηφισαν υπέρ της επαναφοράς του τέως Βασιλέως και ήτις απάντησις παρέμεινεν άγνωστος μέχρι της υπό της Ανακριτικής Επιτροπής ανακαλύψεως του σχετικού εγγράφου.

»2) Διότι εν ω διά της από 13ης Ιανουαρίου 1920 αποφάσεως των Συμμάχων επεδικάσθη εις την Ελλάδα η Β. Ήπειρος με τα συμφωνηθέντα σύνορα μεταξύ Ελλάδος και Ιταλίας διά της Συμφωνίας Βενιζέλου - Τιττόνι της 16ης Ιουλίου 1919 και εν ω η Δωδεκάνησος διά της αυτής συμφωνίας είχε παραχωρηθή εις την Ελλάδα, υμείς δεν προέβητε εις την λήψιν των αναγκαίων μέτρων διά την προσάρτησιν των ελληνικοτάτων τούτων χωρών εις το Κράτος, εξυπηρετήσαντες ούτω συμφέροντα ξένης Δυνάμεως, διότι απησχολείσθε εν τω μεταξύ εις την ενέργειαν του ολεθρίου ψηφίσματος, το οποίον ήγαγε την Ελλάδα εις την καταστροφήν.

»3) Διότι παρεγνωρίσατε την από 25ης Νοεμβρίου 1920 διακοίνωσιν των αυτών ως άνω δυνάμεων περί οικονομικού της Ελλάδος αποκλεισμού εις περίπτωσιν επαναφοράς του Κωνσταντίνου επί του Θρόνου της Ελλάδος στερήσαντες ούτω την Πατρίδα ημών συναλλάγματος 33 εκατομμυρίων δολλαρίων, 5 εκατομμυρίων αγγλικών λιρών και 566 εκατομμυρίων φράγκων, αφήσαντες το παρά της Εθνικής Τραπέζης εκδοθέν χαρτονομισμα, ακάλυπτον, το Δημόσιον χρεώστην των αντιστοιχών ποσών των εκδοθέντων χαρτονομισμάτων δημιουργήσαντες ούτω την πτώσιν, τον εξευτελισμόν του ελληνικού χαρτονομίσματος, στερήσαντες την Ελλάδα της δυνατότητος προς δόσιν εγγυήσεων διά την σύναψιν εξωτερικού δανείου, ματαιώσαντες την διά της από 26ης Φεβρουαρίου 1918 συμφωνίας μεταξύ Αγγλίας και Γαλλίας, περί παροχής του πρώτου υλικού επί πιστώσει παροχήν τοιούτου, ως και των ωφελειών του άρθρου 2 της αυτής συμφωνίας δημιουργήσαντες τελικώς διά πάντων τούτων και άλλων συνεπειών την οικονομικήν καταστροφήν της Πατρίδος. Την διακοίνωσιν δε ταύτην δόλω απεκρύψατε από τον ελληνικόν λαόν, διά κυβερνητικών ανακοινώσεων, παρανόμως λειτουργούσης λογοκρισίας και αυθαιρέτων ενεργειών δικαστικών οργάνων.

»4) Διότι ετοποθετήσατε επικεφαλής ανωτέρων και κατωτέρων μονάδων απειροπόλεμα και άχρηστα στελέχη και απεμακρύνατε του στρατεύματος ικανά και εμπειροπόλεμα και ενετάξατε εις τον στρατόν αυτομόλους προς τον εχθρόν εις βάρος του στρατεύματος και της Πατρίδος.

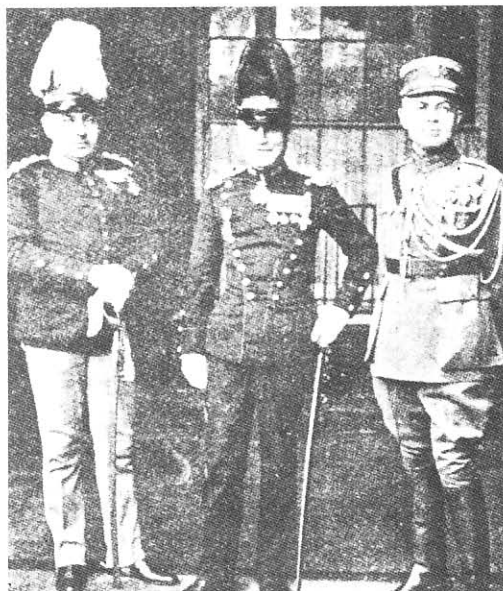
Ο Κωνσταντίνος επιστρέφει στην Ελλάδα (φωτ. του εκδοτ. οίκου «Πάπυρος» Α.Ε.)

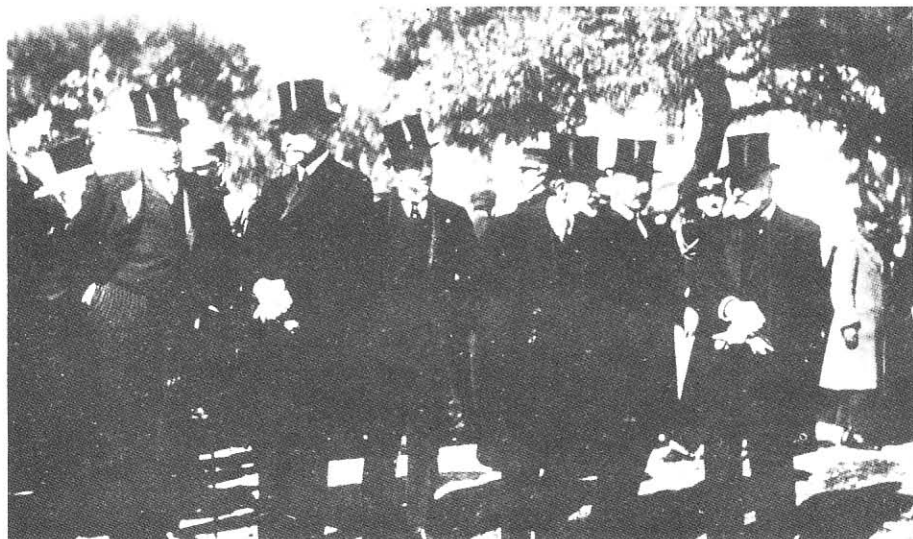
Επί του «Αβέρωφ» (φωτ. του εκδοτ. οίκου «Πάπυρος» Α.Ε.)

Δημ. Γούναρης και Ν. Καλογερόπουλος στη διάσκεψη του Λονδίνου (φωτ. του εκδοτ. οίκου «Πάπυρος» Α.Ε.)

Η ελληνική στρατιωτική αντιπροσωπεία στη διάσκεψη του Λονδίνου (φωτ. του εκδοτ. οίκου «Πάπυρος» Α.Ε.)

Ο πρωθυπουργός Δημ. Γούναρης και το Υπουργικό Συμβούλιο το 1921 (φωτ. του εκδοτ. οίκου «Πάπυρος» Α.Ε.)

Η μεγάλη εξόρμηση στη Μικρασία

Κωνσταντίνος και Γούναρης αναχωρούν για το μέτωπο (φωτ. του συγγραφέα)

Ο λαός της Σμύρνης υποδέχεται βασιλέα και Γούναρη (φωτ. του συγγραφέα)

Βαρύ πυροβολικό σε θέση βολής κατά των Τούρκων (από το βιβλίο «Διχασμός - Μικρά Ασία» του Φ. Ν. Γρηγοριάδη)

Κίνημα Εθνικής Αμύνης στη Θεσσαλονίκη (φωτ. του εκδοτ. οίκου «Πάπυρος» Α.Ε.)

Ο Γούναρης με τους επιτελείς του
(φωτ. του εκδοτ. οίκου «Πάπυρος»
Α.Ε.)

Παρασημοφορία σημαιών κατά τις νί-
κες του 1921 (φωτ. του εκδοτ. οίκου
«Πάπυρος» Α.Ε.)

Κυβέρνηση συνασπισμού υπό τον Πέ-
τρο Πρωτοπαπαδάκη με Δημ. Γούνα-
ρη και Νικ. Στράτο (φωτ. του εκδοτ.
οίκου «Πάπυρος» Α.Ε.)

Ο Κεμάλ ενώ ετοιμάζει μεγάλη επίθε-
ση, επιθεωρεί μαζί με τον Ισμέτ πασά
τα τουρκικά στρατεύματα στο Εσκή
Σεχίρ (φωτ. του εκδοτ. οίκου «Πάπυ-
ρος» Α.Ε.)

Ελληνική κατάρρευση και πολιτειακή μεταβολή

Οι επαναστάτες Νικ. Πλαστήρας και Στ. Γονατάς μπαίνουν στην Αθήνα
(φωτ. του εκδοτ. οίκου «Πάπυρος» Α.Ε.)

Η αγωνία του Μικρασιατικού Λαού

Προσπάθεια διαφυγής (φωτ. του εκδοτ. οίκου «Πάπυρος» Α.Ε.)

Η κυβέρνηση Γούναρη, Στράτου, Πρωτοπαπαδάκη στο έκτακτο στρατοδικείο. (Στην αρχή τη δίκη παρακολούθησε ο Γούναρης, αλλά μετά ασθένησε) (φωτ. του εκδοτ. οίκου «Πάπυρος» Α.Ε.)

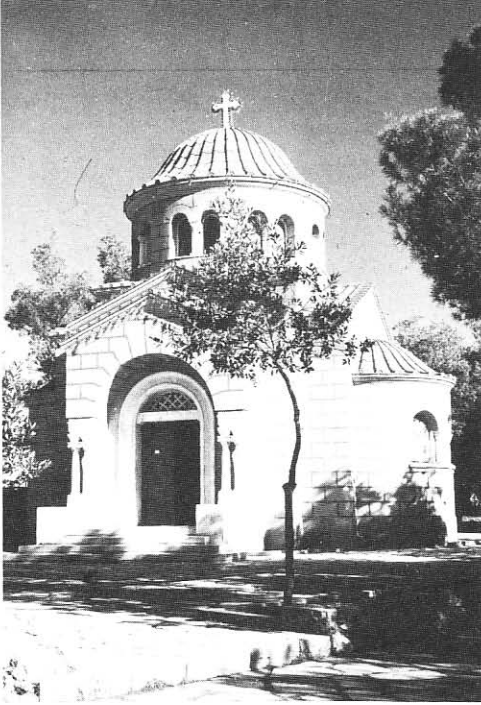
Ο τόπος του μαρτυρίου

Τα έξι κυπαρίσσια με μια πλάκα καθένα στη ρίζα του, στη θέση όπου έγινε η εκτέλεση των Έξι (φωτ. από το βιβλίο «Διχασμός - Μικρά Ασία» του Φοίβου Ν. Γρηγοριάδη)

Ο ναός της Αναστάσεως στο Γουδί
(φωτ. του συγγραφέα)

«Θέλομεν νά κτισθῆ μία μικρά, πολύ μικρά Βυζαντινὴ ἐκκλησία, ἐκεῖ, εἰς τὴν ἔρημον χαράδραν, ὅπου ἔπεσαν οἱ πέντε πολιτευταῖ μαρ καὶ ὁ Ἀρχιστράτηγος. Θέλομεν γύρω ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν αὐτὴν νά σχηματισθῆ σιγά-σιγά ἓνα καταπράσινο, βαθύσκιον ἄλσος καὶ νά εἶναι ὅσῳ τὸ δυνατόν μεγαλύτερος ὁ χώρος τοῦ ἄλσους αὐτοῦ καὶ νά ὑψωθῆ γύρω τοῦ ἄλσους αὐτοῦ ἓνα ὠραῖον κιγκλίδωμα καὶ νά φέρῃ πρὸς αὐτὸ μία στενὴ ὁδός, εἰς τὴν ὁποῖαν ἀπὸ τῶρα νά φυτευθοῦν δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ κυπαρίσσια. Οὕτως ὥστε μεθαύριον, ὅταν περάσῃ καιρὸς καὶ ἔλθῃ ἡ ψυχρὰ Ἱστορία μὲ τὰ κείμενά της καὶ τὴν Ἀληθειαν νά ὑψώσῃ τὴν μνήμην των εἰς μνήμην Μαρτύρων, ὄχι μιᾶς παρατάξεως, ἀλ-

λά μιᾶς πατρίδος κοινῆς, νά ἔχουν ὑψωθῆ καὶ αὐτὰ καὶ νά σχηματίζουσαν μίαν λεωφόρον πένθους καὶ μετανοίας.

»Θέλομεν νά ὑπάρξῃ τρόπος οὕτως ὥστε εἰς τὴν μετόπην τῆς ἐκκλησίας αὐτῆς, ἐκεῖ ὑπὸ τὸν Σταυρόν, νά γραφῆ εἰς ὀλίγας λέξεις ἡ ἱστορία των: Πῶς προσεπάθησαν ἐντολῇ τοῦ Λαοῦ νά φέρουσαν εἰς πέρας μίαν τραγικὴν ἐκστρατείαν, πῶς ἡ ἐκστρατεία αὐτὴ ἐν τῇ συλλήψει της ἀτυχῆς κατέστη, ἔργῳ τῶν συλλαβόντων αὐτὴν, δυσχερεστέρα καὶ πῶς, ὅταν ἡ ἐκστρατεία ἀπέτυχεν, αὐτοὶ οἱ ὁποῖοι ἦσαν οἱ αἰτίοι τῆς ἀποτυχίας, ραδιουργοῦντες εἰς τὰ μετόπισθεν καὶ εἰς τὸ Μέτωπον φεύγοντες, συνῆλθον εἰς Ἐπαναστατικὸν Δικαστήριον – σύλλογον ὑποκριτῶν αἰμοβόρων –, τὸ ὁποῖον εἶχε λάβει τὴν ἀπόφασιν τοῦ θανάτου των πρὶν δικάσῃ.

»Θέλομεν ἐκεῖ, ὅπου ἔπεσε διάτρητος ἀπὸ σφαίρας ἑλληνικῆς ὁ Δημήτριος Γούναρης, ὁ χριστότερος, ὁ ἀγαθότερος, ὁ περισσότερον πατριώτης καὶ ὁ σοφώτερος Ἕλληνας πολιτικός, ἐκεῖ ὅπου ἐσκορπίσθη γηράσας ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ Ἔθνους ὁ νοῦς τοῦ Πέτρου Πρωτοπαπαδάκη, ἐκεῖ ὅπου ἐσωριάσθη νέος, πλήρης νοῦ, εὐφυΐας καὶ σφρίγγους ὁ Νικόλαος Στράτος, ἐκεῖ ὅπου ἔπεσαν ὁ εὐγενέστατος τῶν Ἑλλήνων Γεώργιος Μπαλτατζῆς καὶ ὁ τιμιώτατος πατριώτης Νικόλαος Θεοτόκης, Νεκροὶ τοὺς ὁποῖους συνώδευσεν ὄρθιος, εὐθυτενῆς καὶ γενναῖος ὁ Ἀρχιστράτηγος Χατζηανέστης, νά κτισθῆ ἀπὸ πολῦτιμα μάρμαρα Ναῖσκος, μικρός, διὰ νά ἡμποροῦν νά γονυπετοῦν καὶ μεταμελοῦνται οἱ ἀπομένοντες ἀντιπρόσωποι τῆς σημερινῆς κατηραμένης γενεᾶς τῶν Ἑλλήνων, διὰ νά ἐνθυμοῦνται μεθαύριον οἱ ἐπιγενόμενοι!».

(Ἀπὸ ἄρθρον τοῦ Γεωργίου Α.
Βλάχου, που δημοσιεύθηκε
στις 18-11-1934)

»5) Διότι καίτοι κατέστησαν παγκοίνως γνωσταί αι δηλώσεις των πρωθυπουργών Αγγλίας και Γαλλίας προς τον κ. Δ. Γούναρη και δι' αυτού προς πάντας τους συγκατηγορούμενους ως και του Προέδρου της επί των εξωτερικών κοινοβουλευτικής επιτροπής της Γαλλίας Λεγκ ότι η Ελλάς δεν δύναται να τύχη ουδεμιάς υποστηρίξεως, εφ' όσον ευρίσκεται εις τον Θρόνον ο Βασιλεύς Κωνσταντίνος, ούτε εις τον Βασιλέα υπεδείξατε να παραιτηθή, ούτε εν τη μη παραδοχή της υποδείξεώς σας παρητήθητε, αποκρύψαντες εις τον ελληνικόν λαόν πάντοτε την αλήθειαν, ην συστηματικώς διά των εν τη Συνελεύσει αγορευέσεων σας δι' ανακοινώσεων κυβερνητικών, διά των οργάνων του κυβερνητικού τύπου, και διά παρανόμως λειτουργούσης λογοκρισίας κατορθώσατε ν' αποκρύπτετε, εν γνώσει του αδυνάτου της διεθνούς αναγνωρίσεως του Καθεστώτος και απεπνίζατε πάσαν αποκαλυπτικήν φωνήν περί των λόγων της εκπτώσεως ημών εκ των συμμαχιών και του οικονομικού αποκλεισμού μέχρι της ημέρας της καταστροφής.

»6) Διότι εκ Λονδίνου διετάχθησαν αι πολεμικαί επιχειρήσεις του Μαρτίου 1921 προς Άγκυραν, πριν αποδώση τα αποτελέσματά της η κηρυχθείσα επιστράτευσις προκληθείσης ούτω παρ' υμών της πρώτης ήττης του ελληνικού στρατού, ήτις έσχε σημαντικά αποτελέσματα επί της εν γένει κατόπιν καταστάσεως.

»7) Διότι παρά την γνώμην του αρμοδίου Διοικητού της Στρατιάς, όστις δεν ενέκρινε την συνέχισιν της εκστρατείας προς Άγκυραν μετά την κατάληψιν του Δορυλαίου ελάβετε μετά του τέως Βασιλέως την απόφασιν της εκστρατείας ταύτης, και επροκαλέσατε ούτω τον ηθικόν κλονισμόν και την απώλειαν βασίμου και σοβαράς ελπίδος στρατιωτικής ημών επιβολής επί του αντιπάλου.

»8) Διότι ανεθέσατε την αρχηγία του Στρατού εις τον ανεύθυνον τέως Βασιλέα.

»9) Διότι εψηφίσθησαν υπό τας εμπνεύσεις υμών υπό της Εθνοσυνελεύσεως, ης είχατε την πλειοψηφίαν, νόμοι αμοιβής στασιαστών κατά της Πατρίδος, αυτομόλων προς τον εχθρόν, λιποτακτών, διασπαθήσεως του δημοσίου πλούτου δι' αποζημιώσεις βουλευτών της Βουλής του Δεκεμβρίου 1915 και δήθεν παθόντων προσώπων κλπ. εν παραγνωρίσει της οικονομικής εξαντλήσεως, εις ην υπεβάλετε την χώραν και εν πληρεστάτη γνώσει ότι ο στρατός έπασχεν ελλείψει χρημάτων ως εξ επιστή-

μων εμφανίζεται εκθέσεων στερούμενος μισθοδοσίας, τροφής και ιματισμού, ούτως ώστε η οικονομική αυτή εξάντλησις και η διπλωματική απομόνωσις η αποκλείουσα την εκμετάλλευσιν πάσης επιτυχίας και η ατέρμων παράστασις προκάλεσαν αναποδράστως την κατάρρευσιν του μετώπου και επομένως την καταστροφήν της χώρας.

»10) Διότι καίτοι παμπηφεί υπό της Εθνοσυνελεύσεως εσηφίσθη εσχάτως όριον των εθνικών ημών διεκδικήσεων η Συνθήκη των Σεβρών, εν τούτοις ανετέθη διά της ελληνικής αντιπροσωπείας αποτελουμένης εκ των εξ υμών κ.κ. Γούναρη και Μπαλτατζή εν λευκώ η μεσολάβησις προς λύσιν των ζητημάτων τούτων εις ξένας Δυνάμεις, ενώ προηγουμένως ούτε κατ' αρχήν εγένοντο δεκταί παρ' υμών αι προτάσεις των Μ. Δυνάμεων του Ιουνίου 1921, δι' ων εσώζετο τουλάχιστον ολόκληρος η Θράκη και επετυγχάνετο η αυτονομία της Μ. Ασίας με διατήρησιν ελληνικού στρατού εν Σμύρνη.

»11) Διότι εν τη Κυβερνήσει συνασπισμού μετά του κ. Ν. Στράτου προέβητε εις τον διορισμόν του αντιστρατήγου Χατζηανέστη ως Αρχιστρατήγου, γνωστού εις πάντας και εις υμάς ως ανισορρόπου και διαλυτικού στοιχείου.

»12) Διότι απεσπάσατε εις Θράκην δυνάμεις εκ Μ. Ασίας προς παιδαριώδη σκοπόν, συντελέσαντες ούτως εις την μείωσιν της μαχητικότητος του στρατού Μ. Ασίας, δόντες την ευκαιρίαν εις τον εχθρόν να εκδηλώσει την τελευταίαν επίθεσίν του, εξ ης επήλθεν ο επίλογος της εθνικής καταστροφής ην διά των προαναφερθέντων λόγων παρεσκευάσατε.

»13) Διότι διά της συμβάσεως, ην υπεγράψατε μετά του Άγγλου Υπουργού του Θησαυροφυλακίου, παρητήθητε των πιστώσεων, δι' ας είχαν αναλάβει οι σύμμαχοι υποχρεώσεις, εις βάρος της χώρας ημών.

»14) Διότι ηνέχθητε να σχηματισθή παρακυβέρνησις υπό τον Πρίγκηπα Νικόλαον, Στρέιτ, Δούσμανην Β., Κωνσταντινόπουλον Κ., Τσόντον, κτλ. κτλ. ήτις διά δολοφονιών, απειλών, επιθέσεων κατ' αόπλων πολιτών κλπ. ενέσπειρε τρομοκρατίαν προς διατήρησιν της αρχής χωρίς να υπάρχη ουδεμία αμφιβολία περί του ολέθρου προς ον έβαινεν η χώρα.

»15) Διότι παρημποδίσατε να ηγηθή της διπλωματικής αντιπροσωπείας ο τότε πρωθυπουργός Δημ. Ράλλης και ως αντιπρόσωπος των αλυτρώτων ο Ε. Βενιζέλος εις το κατά Φεβρουάριον του 1921 συνέδριον του Λονδίνου».

Κάτω από την πίεση των αδιάλλακτων στοιχείων που ακολουθούσαν τον Πάγκαλο και που συνεδρίαζαν στον «Παρνασσό», η δίκη άρχισε στις 31 Οκτωβρίου και τελείωσε στις 15 Νοεμβρίου. Κατηγορούμενοι ήταν οι πρώην πρωθυπουργοί Δημήτριος Γούναρης, Νικόλαος Στράτος, Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης, οι πρώην υπουργοί Νικόλαος Θεοτόκης, Γεώργιος Μπαλτατζής, ο αντιστράτηγος Γ. Χατζηανέστης, ο υποναύαρχος Μιχαήλ Γούδας και ο Ξ. Στρατηγός.

Το Επαναστατικό Στρατοδικείο, που εγκαταστάθηκε στο μέγαρο της ήδη παλαιάς Βουλής, είχε πρόεδρο τον υποστράτηγο Αλ. Οθωναίο και την ακόλουθη λοιπή σύνθεση:

1) Σ/χης πεζικού Φλωριάς Δημοσθ., 2) Σ/χης πυροβ. Χαθίνης Θεόδ., 3) Σ/χης πεζ. Παναγιωτόπουλος Ανδρ., 4) Πλοίαρχος Β. Ναυτικού Γιαννηκόστας Ιω., 5) Αντ/χης πυρ. Μαμούρης Κ., 6) Στρατ. δικ. σύμβ. 6' τάξ. Τσερούλης Κων., 7) Αντιπλ. Φραγκόπουλος Κ., 8) Ταγμ. πεζ. Βαμβακόπουλος Ν., 9) Ταγμ. πεζ. Γραβάνης Χαρ., 10) Λοχ. πεζ. Κατσαράκης Ανδρέας.

β') Αναπληρωματικά:

1) Στρατ. δικ. σύμβ. α' τάξ. Ζωγράφος Μιχ., 2) Αντιπλ. Κανάρης Λεων., 3) Σ/χης ιππ. Σκανδάλης Γ., 4) Υποπλ. Ζάγκας Αθ., 5) Υποπλ. Βουτσαράς Θεοφ., 6) Ταγ. πεζ. Τζιόντζιος Βασ., 7) Λοχ. πεζ. Καραπαναγιώτης Βύρων, 8) Λοχ. πεζ. Χαλόφτης Πλούταρχος.

γ') Σε συμπλήρωση τυχόν απόντων:

1) Σ/χης πυρ. Λασκαράκης Γ., 2) Σ/χης πεζ. Κωτούλας Ι., 3) Ταγμ. πεζ. Βεντήρης Κ., 4) Λοχ. πεζ. Χονδρός Γρηγόριος.

Συνήγοροι των κατηγορούμενων ήταν: του Δημητρίου Γούναρη ο διαπρεπής νομομαθής Σωτηριάδης, του Νικολάου Στράτου ο κορυφαίος δικηγόρος Κ. Τσουκαλάς, του Πέτρου Πρωτοπαπαδάκη ο δικηγόρος Παπαληγούρας, του Νικολάου Θεοτόκη ο δικηγόρος Ρωμανός, του Νικολάου Μπαλτατζή ο δικηγόρος Παπαληγούρας, του Ξ. Στρατηγού ο Σωτηριάδης, του Γεωργίου Χατζηανέστη ο Α. Τσουκαλάς και του Μιχαήλ Γούδα ο Σωτηριάδης.

Πρέπει να σημειωθεί ότι ο Δημήτριος Γούναρης, όταν είχε προηγουμένως κληθεί σε απολογία, την έγραψε ιδιοχείρως και την παράδωσε στον επικεφαλής της ανακρίσεως στρατηγό Πάγκαλο. Ο Δημήτριος Γούναρης παρακολούθησε τις πρώτες συνεδριάσεις του Στρατοδικείου, αλλά κατόπι μεταφέρθηκε στην κλινική Ασημακοπούλου (τόρα «Άγιος Παντελεήμων») στην οδό Ασκληπιού, απ' όπου άνευ άλλης απολογίας και βαρύτερα ασθενής μεταφέρθηκε στον τόπο της εκτελέσεως.

Παραθέτουμε τώρα ολόκληρο το κείμενο της γραπτής απολογίας του Δημητρίου Γούναρη που, φυσικά, είχε προηγηθεί της δίκης, στην οποία απλά αναγνώστηκε.

92. Η ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΓΟΥΝΑΡΗ

Ο ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Γούναρης όταν μεταφέρθηκε στις 15 Οκτωβρίου από τις φυλακές Αβέρωφ, όπου εκρατείτο στα γραφεία της ανακριτικής επιτροπής, ο Θ. Πάγκαλος του απάγγειλε το κατηγορητήριο, που είχε ο ίδιος κατασκευάσει. Όπως είπε κατόπιν, του ήλθε η ιδέα να μη δώσει καμιά απολογία σ' ένα κείμενο που ήταν αντιγραφή των άρθρων των αδιάλλακτων εφημερίδων προς δικαστές αποφασισμένους να τον θανατώσουν. Αλλά πρόσθεσε ότι ήθελε να γράψει πρόχειρα ό,τι θυμόταν σαν απολογία, κάτι για να μείνει γραμμένο, αφού ήταν βέβαιος ότι δε θα τον άφηναν να ζήσει. Και εξήγησε ακόμη ότι δεν υπαγόρευσε στο γραμματέα της ανακρίσεως την απολογία του, γιατί χρειαζόνταν ώρες πολλές, εκείνος δε ήταν ήδη αδιάθετος και είχε πυρετό 38,6. Όταν, με πυρετό, επαναφέρθηκε στην ανακριτική επιτροπή, είπε ότι θα στείλει την επομένη σημείωμα και, αφού ζήτησε, έλαβε αντίγραφο του κατηγορητηρίου.

Όταν επανήλθε στη φυλακή, ζήτησε χαρτί, δανείστηκε από το σκοπό χωροφύλακα ένα μολύβι και κλείστηκε στο θάλαμό του από τις 9 π.μ. έως την νύχτα και έγραψε την απολογία του που έπιασε 67 σελίδες μεγάλου σχήματος. Κατόπι προσπάθησε να κοιμηθεί αλλά δεν το κατόρθωσε, αν και πήρε κινίνο. Την επομένη, ασθενής και με πυρετό υψηλότερο, μεταφέρθηκε στην ανάκριση όπου παράδωσε το κείμενό του. Την μεθεπομένη τον μετέφεραν πάλι για να υπογράψει την απολογία του, που αποτελεί ιστορικό κείμενο.

Πρέπει να τονιστεί ότι ο Δημ. Γούναρης είχε στερηθεί κάθε στοιχείου που του χρειαζόταν για την απολογία του. Στο σπίτι του είχε ένα μεγάλο σάκο με όλα τα επίσημα έγγραφα που ήταν απαραίτητα. Αλλά ο σάκος, κατά την ώρα της συλλήψεώς του, αρπάχτηκε από τους πραιτωριανούς κι έτσι ο Γούναρης απολογήθηκε από μνήμης. Και όμως με την απολογία του καταρρακώνει και απορρίπτει το διάτρητο κατηγορητήριο και αποδείχνει κατασκευάσματα καθένα από τα άρθρα του.

Πρέπει να σημειωθεί ότι και οι άλλοι δικάζόμενοι πολιτικοί ζήτησαν να τους επιτραπεί να μεταφερθούν στο υπουργείο Εξωτερικών για να βρουν τα στοιχεία που χρειάζονταν για την απολογία τους, αλλά το «δικαστήριο» δε δέχτηκε το ουσιώδες αυτό αίτημα κάθε κατηγορουμένου. Έτσι, όλοι, όπως και ο Δημήτριος Γούναρης, απολογήθηκαν από μνήμης.

Παραθέτουμε τώρα ολόκληρη την υπό τις συνθήκες αυτές γραφείσα απολογία του Δημητρίου Γούναρη, ο οποίος καταδικάστηκε αναπολόγητος γιατί ο Πάγκαλος και οι έξαλλοι αξιωματικοί της Άμυνας ζητούσαν το ταχύτερο τα κεφάλια των κατηγορουμένων.

Γράφει, λοιπόν, ο Δημήτριος Γούναρης:

«Υπάρχει μία διάταξις του Συντάγματος, καθ' ην ουδείς στερείται του φυσικού αυτού δικαστού. Υπάρχει ετέρα διάταξις του Συντάγματος, καθ' ην οι Υπουργοί δίδουσιν ευθύνας προς την Εθνικήν αντιπροσωπείαν κατά την ωρισμένην διαδικασίαν υπό του ειδικού περί ευθύνης υπουργών νόμου και αν παραπεμφθώσιν υπ' αυτής δικάζονται υπό του ειδικού δικαστηρίου, του υπό του αυτού νόμου οριζομένου. Υπάρχει τρίτη διάταξις του Συντάγματος, καθ' ην η σύστασις εκτάκτων δικαστηρίων και εκτάκτων επιτροπών απαγορεύεται. Και αι τρεις αύται διατάξεις του Συντάγματος επαναλαμβανόμεναι εις πάντα τα από της συστάσεως του Ελληνικού Κράτους ψηφισθέντα υπό των Εθνικών Συνελεύσεων Συντάγματα απολαύουσι πλήρους του κύρους αναμφισβητήτων θεμελιωδών βάσεων του δημοσίου δικαίου της Ελλάδος, οίον καθώρισεν αυτή επί γενεάς ομόφωνος η Εθνική συνείδησις. Επί πλέον και αι τρεις αύται διατάξεις κυρούσι θεμελιώδεις αρχάς του δημοσίου δικαίου του συγχρόνου πεπολιτισμένου κόσμου πανταχού αναγνωριζόμενας ως απαραίτητους όρους πάσης δικαστικής ενεργείας, ήτις άνευ αυτών δεν δύναται να φέρη τον χαρακτήρα απονομής δικαιοσύνης. Επί τη βάσει των διατάξεων τούτων, επι τη βάσει των δι' αυτών κυρουμένων αρχών του συγχρόνου δημοσίου δικαίου, αντιλέγω κατά του δικαίου βασιμίου της απαγγελίας εναντίον μου κατηγορίας υπό της υπό την υμετέραν προεδρείαν Επιτροπής και επιφυλάττομαι πάσης περαιτέρω αντιτάξεως της αντιρρησέως μου ταύτης.

»Με την επιφύλαξιν ταύτην απαντώ εις την κατηγορίαν:

»Εντελώς ανακριθώς λέγεται ότι υπεστηρίξαμεν την εισβολήν των ξένων στρατευμάτων εις την Ελληνικήν Επικράτειαν και παρεδώκαμεν εις τον εχθρόν πόλεις, φρούρια κλπ. Διότι όχι

μόνον ουδεμίαν υποστήριξιν παρέσχομεν εις τον εχθρόν, ουδέ παρεδώκαμεν εις αυτόν τίποτε, αλλ' απ' εναντίας αντετάξαμεν κατά του εχθρού διά της ημετέρας επιμελούς και αποτελεσματικής ενεργείας παν ό,τι ήτο δυνατόν να αντισταχθή κατά της επιδρομής αυτού. Και τον εν Μικρά Ασία Ελληνικόν στρατόν ηυξήσαμεν από 80 - 90 χιλ. όσος ήτο όταν παρελάβομεν την αρχήν, εις 220 χιλιάδας και τα προς στρατιωτικήν δράσιν απαιτούμενα πολεμικά εφόδια πλουσίως επρομηθεύσαμεν και πάντα τα προς συντήρησιν αυτού καθ' όλον το διάστημα μετ' αφθονίας παρέσχομεν. Αλλ' ούτε εδώκαμεν διαταγήν οιασδήποτε παραδόσεως εις τον εχθρόν.

»Η κατηγορία επομένως είναι εντελώς αβάσιμος διότι το επελθόν εν Μ. Ασία στρατιωτικόν ατύχημα επήλθεν όχι συνεπεία οιασδήποτε πράξεως ή παραλείψεως ημών, αλλ' απεναντίας παρ' όλας τας ημετέρας προσπαθείας των οποίων τα αποτελέσματα υπήρξαν σπουδαιότατα φθάσαντα μέχρι του ανωτάτου δυνατού εις το Ελληνικόν Έθνος ορίου, δεν εγένετο δυνατόν να στεφθή υπό επιτυχίας η Μικρασιατική επιχείρησις, εις ην όχι ημείς, αλλ' η προκάτοχος ημών Κυβέρνησις είχεν αποδυσθή υπό περιστάσεις, ων η ελαττωματικότητα δεν βαρύνει ημάς, αλλ' αυτήν.

Τα περί "μέρους της Επικρατείας"

»Δεν είναι δε ακριβές, το λεγόμενον εν τη κατηγορία ότι το συνεπεία του Μικρασιατικού ατυχήματος καταληφθέν υπό του εχθρού έδαφος ήτο μέρος της Ελληνικής Επικρατείας. Ούτε δικαίω ούτε πράγματι αληθεύει τοιούτος ισχυρισμός. Δικαίω η Συνθήκη των Σεβρών ουδέποτε επεκυρώθη υπό ουδεμιάς των υπογραφασών αυτήν Δυνάμεων, ούτε υπό της Ελλάδος, ούτε επομένως επικυρώσεις αντηλλάγησαν, ούτε τα κατά τους όρους της συνθήκης νομικά αποτελέσματα επήλθον ποτέ, αλλ' ούτε και αν επήρχοντο τα αποτελέσματα ταύτα θα προσηρτάτο εις το Ελληνικόν Κράτος το διά των όρων της συνθήκης αποσπώμενον της Τουρκίας τεμάχιον του Μικρασιατικού εδάφους. Αλλ' ούτε και πράγματι ήτο μέρος της Ελληνικής Επικρατείας το έδαφος τούτο.

»Όχι μόνον η Ελλάς ουδέποτε προσήρτησεν, ουδ' ηδύνατο, κατά τους όρους της συνθήκης να προσαρτήση αυτό, αλλά και ουδέποτε εξησφάλισε την κατοχήν αυτού ανενόχλητον από τον

εχθρόν, αφ' ου επρόκειτο ν' αποσπασθή το τεμάχιον τούτο. Η Κεμαλική εξέγερσις προσελκύουσα και συγκεντρούσα περί εαυτήν όλας τας τουρκικάς δυνάμεις, ήρξατο αφ' ης η Ελλάς απεβίβασε τον στρατόν αυτής εις το Μικρασιατικόν έδαφος, ολονέν δε ογκουμένη και οργανουμένη, παρουσίαζε διαρκώς αύξουσαν αντίστασιν κατά της εφαρμογής των όρων της συνθήκης, προς καταστολήν της οποίας αντιστάσεως, η Ελλάς εξηκολούθει μαχομένη. Ουδέν εδαφικόν τεμάχιον της Μικράς Ασίας, κατέστη ποτέ κεκτημένον μέρος της Ελληνικής Επικρατείας, ούτε δικαίω, ούτε πράγματι. Το Ελληνικόν Κράτος διεξήγε πολεμικόν αγώνα, ίνα επικρατούν του εχθρού όχι αποκτήση αυτό, αφού ούτε κατά την Συνθήκην των Σεβρών θα εγίνετο προσάρτησις, αλλ' αποσπάσει της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και οργανώσει εις είδος τι αυτονομίας υπό την αιγίδα την Ελληνικήν. Διά την εκκρεμότητα δε ακριβώς ταύτην της εν Μικρά Ασία καταστάσεως και δεν επεκυρώθη η συνθήκη των Σεβρών υπό ουδεμίας των υπογραφασών αυτήν Δυνάμεων, διότι η κύρωσις της συνθήκης εξηρτήθη εκ της επικρατήσεως της Ελλάδος επί της αντιδρώσης της συνθήκης Κεμαλικής εξεγέρσεως. Ώστε δεν πρόκειται περί απωλείας κεκτημένου Ελληνικού εδάφους, αλλά περί αποτυχίας επιχειρήσεως, τεινούσης εις απόσπασιν του εδάφους αυτού από της Τουρκίας. Διά την αποτυχίαν της επιχειρήσεως αυτής ουδεμίαν φέρομεν ημείς ευθύνην. Επράξαμεν ό,τι ήτο ανθρωπίνως δυνατόν, ίνα επέλθη η επιτυχία. Η αιτία, δι' ην αύτη επετεύχθη, έγκειται όχι εις τα εν τω κατηγορητηρίω διατυπούμενα αίτια, αλλ' αλλαχού. Και δεν βαρύνει ημάς. Και εξηγούμαι.

Ουκρανία - Ιωνία

»Η Ελλάς συμμετέσχεν εις τον παγκόσμιον πόλεμον άνευ ουδεμίας συμφωνίας, ούτε συνεπώς συμμαχίας, μετά των Μεγάλων Δυνάμεων, παρά το πλευρόν των οποίων επολέμησεν. Ουδεμίαν αι Δυνάμεις ανέλαβον υποχρέωσιν, ουδεμίαν έδωκαν υπόσχεσιν, εις ουδεμίαν προέβησαν δήλωσιν προς την Ελλάδα ότι καθιστώσι κοινόν αυτών πολεμικόν σκοπόν οιονδήποτε εκ των εθνικών σκοπών της Ελλάδος. Και όταν ακόμη επήλθεν η μετά της Τουρκίας ανακωχή, ουδαμώς ελήφθησαν υπ' όψιν οι εθνικοί σκοποί της Ελλάδος, ίνα κανονισθώσι τα της ανακωχής κατά τρόπον εξασφαλίζοντα την πραγμάτωσιν των Εθνικών σκοπών

διά της εξασφαλίσεως της ανικανότητος της Τουρκίας ν' αντεπεξέλθη κατ' αυτών. Δεν γνωρίζω ποίαν θέσιν έσχεν η Ελλάς κατά τας περί ανακωχής διαπραγματεύσεις. Δεν αμφιβάλλω ότι δεν έλειπε παρά τοις συμμαχοις η πρόθεσις να δεχθώσιν ευνοϊκοί προς Ελληνικάς εθνικάς βλέψεις μετά την προθυμίαν των θυσιών ην εξεδήλωσεν η Ελλάς, ήτις και εξηκολούθει ακόμη και κατόπιν πρόθυμος εις πάσαν θυσίαν προς εξυπηρέτησιν των Συμμαχικών συμφερόντων, φθάσασα και μέχρι της αποστολής Ελληνικού στρατού εις Ουκρανίαν, συνεπαγαγούσης όχι μόνον τας γνωστάς στρατιωτικάς ζημίας, αλλά τον όλεθρον των εν Ρωσία ακμαίων Ελληνικών κοινοτήτων. Δεν αμφιβάλλω επίσης ότι την τότε Ελληνικήν Κυβέρνησιν και τους στρατιωτικούς αυτής συμβούλους δεν διέφυγεν η επιτακτική ανάγκη να συμφωνηθή διά της ανακωχής ο πλήρης αποπλισμός της Τουρκίας και να επιδιωχθή η άμεσος και ασφαλής εκτέλεσις της συμφωνίας αυτής. Και δεν δύναμαι να εννοήσω πώς τούτο δεν εγένετο.

»Το φυσικόν ήτο, η Ελλάς αυτή να αναλάβη την εκτέλεσιν του αποπλισμού και μάλιστα να περιέλθωσιν εις αυτήν και τα εξ αυτού όπλα και εφόδια ίνα εν ανάγκη χρησιμοποίηση αυτά προς καταστολήν πάσης τουρκικής αντιστάσεως, έστω και αν κατόπιν διά της οριστικής συνθήκης της ειρήνης θα διετίθεντο ταύτα άλλως, διότι, ως φαίνεται και εκ της Βουλγαρικής συνθήκης και εκ της των Σεβρών, επεκράτησεν η αρχή η Ελλάς ήκιστα να ληφθή υπ' όψιν κατά την διανομήν των όπλων και εφοδίων των εκ του αποπλισμού των ηττηθέντων περιελθόντων εις τους νικητάς.

»Διατί δεν ανετέθη εις την Ελλάδα η εκτέλεσις του Τουρκικού αποπλισμού, η τόσον φυσική, αφού η Ελλάς είχε το πρώτιστον εν τούτω συμφέρον, δεν γνωρίζω. Αλλά δεν εγένετο μόνο τούτο. Ο αποπλισμός ενηργήθη ατελέστατα. Και αυτά δε τα αφαιρεθέντα πυροβόλα όπλα και λοιπά εφόδια δεν απεμακρύνθησαν των μερών εις τα οποία προχείρως συνεκεντρώθησαν εν τω μέσω ογκωδών Τουρκικών πληθυσμών, αλλά και ατελέστατα δι' ανεπαρκών συμμαχικών δυνάμεων εφυλάσσοντο. Δυστυχώς η τότε Ελληνική Κυβέρνησις δεν κατώρθωσε να διαγνώση ή διά καταλλήλων ενεργειών αποτελεσματικώς να αποτρέψη τον εντεύθεν κίνδυνον.

Αι Ιταλικαί αξιώσεις

»Επήλθε βραδύτερον η εις το Μικρασιατικόν έδαφος αποβί-

βασίς του Ελληνικού στρατού. Και τότε ήρχισε βαθμηδόν εμφανιζομένη η δυνατότης παραχωρήσεως Ασιατικού εδάφους εις την Ελλάδα. Αι Ιταλικαί αξιώσεις επί της Σμύρνης, στηριζόμεναι επί ωρισμένης συμφωνίας συναφθείσης κατά το έαρ 1917 εν Αγίω Ιωάννη της Μωριέννης, ευτυχώς επιδεκτικαί ακυρώσεως συνεπεία επελθούσης Ρωσικής καταρρεύσεως, παρεκάμφθησαν και η Ελλάς αποστελλομένη εις Μ. Ασίαν ηδύνατο να θεωρήση τούτο ως αρραβώνα της μελλούσης εγκαταστάσεως αυτής εν τη απ' αιώνων Ελληνική κατ' εθνότητα χώρα. Συγχρόνως όμως ήρξατο και η Κεμαλική εξέγερσις. Πέριξ του Κεμάλ συνεκεντρύντο βαθμηδόν και κατ' ολίγον οι πολυπληθείς αξιωματικοί του τέως Οθωμανικού στρατού ωθούμενοι εκεί και από την ανάγκην της συντηρήσεως εξεγειρούσης αυτούς κατά της επικειμένης συνθήκης, δι' ης θα επεβάλλετο, ως και όντως επεβλήθη κατόπιν και εις την Τουρκίαν, ο γενικώς διά πάντας τους ηττηθέντας εχθρούς τηρηθείς κανών της καταργήσεως του στρατού, ήτις θα εστέρει αυτούς των μέσων της υπάρξεως. Περί τα ούτως αφθόνως προσφερόμενα στελέχη εύκολον ήτο να συγκεντρωθώσιν άνδρες εκ των Ασιατικών Τουρκικών πληθυσμών, όπου πας ενήλικος ήτο και ησκημένος στρατιώτης ως εκ των διαρκών πολέμων ους διεξήγεν η Τουρκική Αυτοκρατορία.

Οι όροι της ανακωχής του Μούδρου

»Χάρις εις την ανεπάρκειαν των περί αφοπλισμού μέτρων, την οποίαν ανωτέρω ετόνισα, δεν έλλειψαν ούτε τα πολεμικά εφόδια. Αι διάφοροι αποθήκαι αι ευρισκόμεναι εις τα μη κατεχόμενα στρατιωτικώς σημεία, αι απλώς φυλαττόμεναι δι' ανεπαρκεστάτων συμμαχικών δυνάμεων εξεβιάσθησαν και άλλαι δε ακόμη αι ευρισκόμεναι εις σημεία διατελούντα υπό συμμαχικήν κατοχήν εσυλήθησαν κρυφά χάρις εις την ανεπάρκειαν της φυλάξεως. Τα δε αχρηστευθέντα κατά την εγκατάλειψιν υπό των διωχθεισών συμμαχικών φρουρών υλικά και αυτά βαθμηδόν ανέκτησαν διά καταλλήλων επισκευών την χρησιμότητά των κατά το πλείστον, ως λ.χ. τα κανόνια εν Εσκή Σεχήρ, ων είχαν αφαιρεθή τα κλειστρα.

»Ενώ δε ταύτα ετελούντο, ευχερέστερον δε ήτο να διαγνωσθή ότι ετελούνται και άμα τη συντελέσει αυτών η ελληνική επιβολή θα καθίστατο ατελεστάτη, ο ελληνικός στρατός ο αποθιθασθείς ήδη εις Ασίαν δεν επωφελήθη του χρόνου, καθ' ον ακόμη

δεν είχαν συντελεσθή, ίνα καταλλήλως επεμβαίνων και προλαμβάνων καταστήση αδύνατον την συντέλεσιν αυτών.

»Δεν πιστεύω ότι η ελληνική Κυβέρνησις και οι στρατιωτικοί αυτής σύμβουλοι παρείδον τον εντεύθεν κίνδυνον και δεν διείδον ότι επεβάλλετο ραγδαία η στρατιωτική ενέργεια η απαιτούμενη προς κατάπνιξιν από της γεννήσεως της εχθρικής οργανώσεως. Και δεν αμφιβάλλω ότι παρέστησε τούτο εις τους συμμάχους εκ της συναινέσεως των οποίων εξηρτάτο τοιαύτη σύντονος ενέργεια. Το γεγονός όμως είναι ότι η ενέργεια δεν εγένετο επί δύο ολόκληρα έτη. Λέγω δύο έτη διότι μέχρι του Νοεμβρίου 1920 παρήλθον άπρακτοι και η περίοδος του έαρος, θέρους και φθινοπώρου 1919 και η ομοία περίοδος του 1920, καθ' ας αι καιρικά συνθήκαι επιτρέπουσι πολεμικάς επιχειρήσεις. Υπάρχει εν έγγραφον του προέδρου της τότε Κυβερνήσεως προς τον συνταγματάρχην κ. Ρακτιθάν, διοριζόμενον αντιπρόσωπον της Ελλάδος εις τι συμβούλιον μέλλον να συνέλθη εν Παρισίοις, καθ' ο δίδεται η εντολή εις αυτόν να υποστηρίξη την στρατιωτικήν ικανότητα της Ελλάδος να επικρατήση της εξεγέρσεως, εξ ης φαίνεται ότι ήρτητο η διατύπωσις της συνθήκης των Σεβρών οία εγένετο.

Περιορισμοί

»Εκ του εγγράφου αυτού προκύπτει ότι οι σύμμαχοι είχαν αυστηρώς περιορίσει την στρατιωτικήν ενέργειαν της Ελλάδος μέχρι του απιστεύτου όντως σημείου ν' απαγορεύσωσιν εις αυτήν να καταδιώξη τον τυχόν επιτιθέμενον εχθρόν πέραν των τριών χιλιομέτρων. Πώς η τότε ελληνική Κυβέρνησις δεν κατώρθωσε να άρη τους παρά φύσιν περιορισμούς τούτους δεν δύναμαι να εννοήσω. Δεν γνωρίζω αν δυσπιστία των Συμμάχων προς αυτήν ή προς αλλήλους εδικαιολόγει την τοιαύτην στάσιν. Οπωσδήποτε όμως το γεγονός είναι ότι οι περιορισμοί ούτοι υφίσταντο, ότι η διπλωματική δεξιότης της τότε Κυβερνήσεως δεν ηδύνατο να άρη αυτούς, ότι είτε χάριν εις αυτούς είτε δι' έλλειψιν διαγνώσεως της σοβαρότητος των εντεύθεν κινδύνων αφέθησαν να διαρρεύσωσιν άπρακτοι αι χρήσιμοι προς στρατιωτικήν ενέργειαν χρονικάί περίοδοι των ετών 1919 και 1920 και ότι κατά το διάστημα αυτό ο εχθρός έσχεν όλον τον καιρόν να οργανωθή, να οπλισθή και να παρασκευασθή εις σοβαράν αντίστασιν. Κατά της αντιστάσεως του εχθρού ουδεμία

ηδύνατο να προσδοκάται επικουρία έξωθεν. Είπον αρχόμενος ότι η Ελλάς ουδεμίαν έκαμε συμφωνίαν μετά των Δυνάμεων, μεθ' ων συνεπολέμησε και ότι αύται ουδεμίαν ανέλαβον υποχρέωσιν να συνεισφέρουν τας δυνάμεις αυτών προς επίτευξιν των εθνικών σκοπών της Ελλάδος, οι οποίοι ουδέποτε κατέστησαν κοινοί πολεμικοί σκοποί των Συμμάχων. Ουδεμία υπήρξε συμμαχία και όλα τα λεγόμενα ή γραφόμενα περί συμμαχιών είναι επινοήματα των επιτηδείων ή πλάσματα της φαντασίας των αφελών. Συμμαχία υποθέτει υποχρέωσιν κοινού πολεμικού αγώνος επί ωρισμένους σκοπούς. Οι σκοποί της Ελλάδος ουδέποτε απετέλεσαν αντικείμενον υποχρεώσεως κοινού πολεμικού αγώνος των Συμμάχων. Αλλά εγένετο και κάτι περισσότερο ακόμη. Εδηλώθη ρητώς εις την Ελλάδα, προκειμένου να αναλάβη την Μικρασιατικήν επιχείρησιν, ότι θα ενήργει με μόνας τας ιδίας αυτής δυνάμεις και ότι ουδεμία θα τη παρείχεται συνδρομή ούτε στρατιωτική ούτε χρηματική. Και η δήλωσις αύτη εγένετο από την Μ. Βρεταννίαν, ήτοι την μεγάλην εκείνην Δύναμιν, ήτις περισσότερο προσέκειτο εις τας Ελληνικάς βλέψεις και υπεστήριζε μετα πάσης ευμενείας αυτάς. Υπήρξαν τηλεγραφήματα εκ Λονδίνου του τότε προέδρου της Κυβερνήσεως προς τα ενταύθα μέλη αυτής, δι' ων ανακοινούνται ότι ο Άγγλος Πρωθυπουργός εποιήσατο την δήλωσιν ταύτην εις αυτόν και ότι ο Άγγλος υπουργός των Στρατιωτικών εις ον παρέπεμψεν αυτόν, όχι μόνον επανέλαβε την δήλωσιν ότι η Ελλάς δεν δύναται να στηρίζεται παρά μόνον εις τας ιδίας αυτής δυνάμεις, αλλά και επέστησε την προσοχήν αυτού επί της σοβαρότητος της επιχειρήσεως και των εκ της υποτιμήσεως αυτής κινδύνων.

Η Γαλλία

»Εξ άλλων τηλεγραφημάτων του ιδίου τότε προέδρου της Ελληνικής Κυβερνήσεως προκύπτει ότι όχι μόνον η Ιταλία διέκειτο δυσμενώς προς τας ελληνικάς βλέψεις, αλλά και η Γαλλία ουδαμώς ήτο διατεθειμένη να υποστηρίξη αυτάς, έστω και διά της απλής επιρροής αυτής. Ότι δε ούτως είχαν τα πράγματα, προκύπτει και εκ του ανωτέρω μνησθέντος εγγράφου του τότε προέδρου της Κυβερνήσεως προς τον συνταγματάρχην κ. Ρακτιθάν, δι' ου δίδεται αυτώ η οδηγία να αναπτύξη και υποστηρίξη την στρατιωτικήν ικανότητα της Ελλάδος ίνα καταβάλη τον Κεμάλ μόνη. Εξ όλων τούτων πιστοποιουμένων και εκ σωρείας

εγγράφων και γεγονότων προκύπτει ότι όχι μόνον υποχρέωσιν συνδρομής της Ελλάδος εν τη επιδιώξει της Μικρασιατικής επιχειρήσεως δεν είχαν αναλάβει αι Μεγάλαι Δυνάμεις, αλλά και ρητώς είχαν δηλώσει ότι ουδεμίαν έπρεπε να προσδοκά συνδρομήν η Ελλάς. Υπήρχε δηλαδή συμφωνία εκ διαμέτρου αντίθετος της συμμαχίας. Συμμαχία είναι συμφωνία βοηθείας, και εδώ υπήρχε συμφωνία μη βοηθείας. Την υπό τοιούτους όρους ενέργειαν της Ελλάδος εν Μικρασία δεν απέκρυπτον οι Σύμμαχοι. Δι' επισήμων δηλώσεων εν τη Αγγλική Βουλή είχαν έκτοτε καταστή γνωστόν ότι ουδεμία θα παρείχετο στρατιωτική ή χρηματική συνδρομή εις την Ελλάδα, επανειλημμένως δε έκτοτε ανεκοινώθη τούτο και διά του τύπου.

»Και εσχάτως ακόμη, εν ταις προς την αντιπροσωπείαν των εργατών ανακοινώσεσιν αυτού, ο κ. Λούδ Τζωρτζ έδηλωσε κατηγορηματικώς ότι "όταν η Ελλάς μετέβη εις την Ασίαν, η Αγγλική Κυβέρνησις τη έδηλωσεν ότι δεν δύναται να αποβλέπη παρά μόνον εις τας ιδίας αυτής δυνάμεις".

Ο μόνος παράγων

»Και ήδη ερωτάται: Ο μόνος παράγων, εφ' ου ηδύνατο να στηριχθή ο Μικρασιατικός αγών –αι ελληνικαί στρατιωτικαί και οικονομικαί δυνάμεις– ενισχύθησαν ή εξησθένησαν εκ των ημετέρων ενεργειών; Είναι πιστοποιημένον εκ τηλεγραφημάτων του προέδρου της προκατόχου Κυβερνήσεως, ότι έβλεπε καμπτομένην την πολεμικήν ορμήν της χώρας. Εις έν των τηλεγραφημάτων τούτων, ομιλών περί της ενδεχομένης ανάγκης ενισχύσεως του στρατού δι' επιστρατεύσεως κλάσεων τινών, εκφράζει σοβαρούς ενδοιασμούς περί του δυνατού τοιαύτης επιστρατεύσεως! Ο ίδιος ο πρόεδρος της Κυβερνήσεως όταν, ηττηθείς εις τον εκλογικόν αγώνα, απήλθεν εις την αλλοδαπήν, απέδωκε το αποτέλεσμα εις τον κάματον του Ελληνικού λαού εκ των πολέμων. Είναι πρόδηλον εκ πάντων τούτων ότι, αν διετηρείτο εν τη χώρα η κατάστασις, ης προΐστατο ο ούτω κρίνων τα πράγματα, ο αρχίσας να διαφαίνεται και εις αυτόν τον ίδιον αισθητός γενόμενος κάματος, θα ήγεν εις τελείαν ανικανότητα περαιτέρω πολεμικής ενεργείας.

Κάματος

»Και προς πιστοποίησιν της σοβαρότητος της τοιαύτης

αντιλήψεως της τότε Κυβερνήσεως, ας ληφθή υπ' όψει το γεγονός ότι ολίγας ημέρας προ της πτώσεως αυτής ηναγκάσθη να αποστρατεύση μίαν – αν δεν απατώμαι – κλάσιν. Ότι δε αίτιον της τοιαύτης αδιαθεσίας του Λαού προς συνέχισιν του αγώνος ήτο η προς την τότε Κυβέρνησιν δυσμενής λαϊκή γνώμη, αναγνωρίζεται και (εκ τηλεγραφήματος) υπ' αυτού του τότε προέδρου της Κυβερνήσεως προς τα ενταύθα μέλη αυτής εν ω ομιλών περί της πιθανής ανάγκης στρατεύσεως κλάσεών τινων αναγνωρίζει, ότι θα δεήση να προσφύγη εις την επικουρίαν των τότε προϊσταμένων της αντιπολιτεύσεως και δι' αυτό εισηγείται και την ταχίστην απαλλαγήν του μακαρίτου Ράλλη εκ της κατ' αυτού εκκρεμούς κατηγορίας. Ορθότατα δε είχε διαγνώσει το αίτιον του εμφανιζομένου καμάτου εν τη προς την Κυβέρνησιν αυτού δυσμενεία του Ελληνικού Λαού. Διότι πεσούσης της Κυβερνήσεως ως δια μαγείας εξέλειπε πας κάματος και ο Ελληνικός Λαός μετ' ενθουσιασμού απαραμίλλου συνεισέφερε πάσας τας δυνάμεις αυτού εις τον Μικρασιατικόν αγώνα. Ο εν Μικρασία στρατός ανεβιθάσθη εις 220.000 από 80 ή 90 χιλιάδας, τα δε οικονομικά μέσα παρεσχέθησαν εκ των πόρων της χώρας μετά προθυμίας καταπληξιάσης πάντας τους εν τη αλλοδαπή και προκαλεσάσης ενθουσιώδη εγκώμια του Άγγλου Πρωθυπουργού εν τω ολίγον προ του τελευταίου ατυχήματος εκφωνηθέντι εν τη αγγλική Βουλή λόγω αυτού.

Τι είπον εις τον Βενιζέλον

»Είναι πρόδηλον εκ τούτων, ότι η επελθούσα μεταβολή, εν η περιλαμβάνεται και η επάνοδος του τέως Βασιλέως Κωνσταντίνου, όχι μόνον δεν συνετέλεσεν εις την αποτυχίαν του Μικρασιατικού (αγώνος), αλλά απ' εναντίας έθεσεν εις την διάθεσιν αυτού δυνάμεις μεγίστας, εις ας ουδέ να ελπίση καν ηδύνατο η προκάτοχος Κυβέρνησις. Αλλ' ούτε και των Μ. Δυνάμεων της Συνεννοήσεως την πολιτικήν απέναντι της Ελλάδος μετέβαλε. Είπον ήδη, ότι και επί της προκατόχου Κυβερνήσεως, ως προκύπτει από τα τηλεγραφήματα αυτού του Προέδρου αυτής, εχθρική ήτο η στάσις της Ιταλίας, δυσμενής της Γαλλίας και μόνης της Αγγλίας ευμενής, αλλά μετά ρητής δηλώσεως μη παροχής βοηθείας.

Ο Άγγλος Πρωθυπουργός, κατά Μάρτιον 1921, εδήλωσε ρητώς προς τον κ. Καλογερόπουλον και εμέ, ότι είμεθα ελεύθεροι

προς πάσαν πολεμικήν ενέργειαν, ότι την ελευθερίαν ταύτην εξησφάλισε και παρά των λοιπών δύο Δυνάμεων και προσέθηκεν, ότι μία θερμή γωνία της καρδιάς του Αγγλικού λαού είναι αφιερωμένη εις την Ελλάδα, ης επιθυμεί και εύχεται την πρόοδον, διέταξε μάλιστα και εμελετήθη εν τω υπουργείω των Οικονομικών η παροχή δανειακής ευκολίας διά προκαταβολής, οι αρμόδιοι όμως του υπουργείου εύρον αποκλειόμενον τούτο εκ παλαιότερας δηλώσεως της Κυβερνήσεως εις την Βουλήν, καθ' ην λόγω της λήξεως του πολέμου ουδεμία θα παρείχεται εις οιονδήποτε σύμμαχον χρηματική ευκολία υπό της Κυβερνήσεως.

Ενώ δε είχον δηλώσει προς αυτόν ότι θα εχρησιμοποιούμεν διά τον αγώνα και το γόητρον του Βασιλέως το μεν διά διαγγέλματος αυτού άμα τη επιστρατεύσει, το δε εν ανάγκη διά προσωπικής αυτού μεταβάσεως εις Ασίαν, ουδεμίαν έκαμεν επιφύλαξιν ή παρατήρησιν σχετικήν, αλλά συνέστησε την χρησιμοποίησιν πάντων των μέσων προς επιτυχίαν του αγώνος. Όταν κατ' Οκτώβριον 1921 μετά του κ. Μπαλτατζή μετέβημεν εις Λονδίνον ο λόρδος Κώρζον ρητώς μας εδήλωσεν ότι η αγγλική πολιτική υπήρξε πάντοτε ευμενής προς την Ελλάδα και προσέθηκε, "τόσον επί της Κυβερνήσεως του κ. Βενιζέλου όσον και κατόπιν". Αλλά και όταν ο Ελληνικός στρατός προήλαινε νικηφόρος εις τα ενδότερα της Μικράς Ασίας, ο Άγγλος Πρωθυπουργός εν τω λόγω αυτού εις την Βουλήν των Κοινοτήτων προέβη εις κάτι περισσότερον, ανεκήρυξε την αρχήν ότι η Ελλάς νικάσα τον Κεμάλ δεν δύναται να αρκεσθή εις τα εν τη συνθήκη των Σεβρών συμφωνηθέντα και δέον να τύχη πληρεστέρας ικανοποιήσεως. Και διά να μην επεκτείνωμαι περισσότερον επί τούτου, αρκούμαι να επικαλεσθώ τον τελευταίον, ολίγον προ του ατυχήματος, εκφωνηθέντα λόγον του αυτού Άγγλου Πρωθυπουργού αποτελούντα αληθή διθύραμβον της αξίας του Ελληνικού στρατού και του Ελληνικού Λαού.

Ουδεμία μεταβολή

»Είναι αρκετά τα ολίγα ταύτα εκ των πολλών ίνα αποδειχθή ότι η επελθούσα κατά Νοέμβριον του 1920 μεταβολή εν η περιλαμβάνεται και η επάνοδος του τέως Βασιλέως Κωνσταντίνου, ενώ έθεσεν εις την διάθεσιν του Μικρασιατικού αγώνος μεγάλας δυνάμεις, ουδεμίαν επέφερε μεταβολήν εις την πολιτικήν των Δυνάμεων της Συνεννοήσεως εν σχέσει με τον Ασιατικόν

αγώνα, δι' ον ρητώς είχαν δηλώσει απ' αρχής εις την Ελλάδα ότι ουδεμίαν θα παράσχωσι συνδρομήν στρατιωτικήν ή οικονομικήν.

»Αλλ' ούτε διά της διπλωματικής ενεργείας των Δυνάμεων και της εντεύθεν ασκήσεως πίεσεως επί της Αγκύρας ήτο δυνατόν να επιτευχθή το αποτέλεσμα της υποχωρήσεως των Τούρκων εις αναγνώρισιν της συνθήκης των Σεβρών.

»Απόδειξις τούτου αναμφίρρηστος είναι ότι δεν επετεύχθη τοιούτον αποτέλεσμα ούτε διά προτάσεων τροποποιήσεως επί τα βελτίω διά την Τουρκίαν της συνθήκης των Σεβρών. Τοιαύται προτάσεις εγένοντο κατά Μάρτιον 1921 εν τη συνδιασκέψει του Λονδίνου, αλλ' οι Τούρκοι, μολονότι ουσιωδέσταται μεταβολαί υπέρ αυτών προετίνοντο –και όχι μόνον όσον αφορά τα σημεία τα ιδιαίτέρως ενδιαφέροντα την Ελλάδα, αλλά και πλείστα ουσιωδώς ενδιαφέροντα τας μεγάλας δυνάμεις – δεν εδέχθησαν. Αλλ' ούτε τας πολύ καλλιτέρας προτάσεις του Μαρτίου 1922 εδέχθησαν, μόλον ότι αύται επέστρεφον εις αυτούς σχεδόν άνευ περιορισμού την Μ. Ασίαν ολόκληρον. Αλλ' ούτε την κατά Μάρτιον 1921 γενομένην μετά της Γαλλίας συνθήκην υπό των αντιπροσώπων των ενέκριναν. Ούτε την κατά τον αυτόν χρόνον υπογραφείσαν υπό των αυτών αντιπροσώπων συνθήκην μετά της Ιταλίας ενέκριναν. Και ηναγκάσθη η Γαλλία ίνα εκκαθαρίση την εκκρεμότητα και να απαλλάξει εαυτήν του θάρους της διατηρήσεως του στρατού και να εγκαταλίπη άνευ όρων την Κιλικίαν και να παράσχη και ουκ ολίγα αλλά ουσιώδη πλεονεκτήματα εις αυτούς. Ταύτα, ολίγα εκ των πολλών, αποδεικνύουν ότι ουδεμία ηδύνατο να ασκηθή επί των Τούρκων της Αγκύρας πίεσις διά διπλωματικής ενεργείας των Μ. Δυνάμεων. Και είναι φυσικόν τούτο. Οι Τούρκοι της Αγκύρας, επαναστάται διαχειριζόμενοι πάσαν εξουσίαν εκεί, και ως ανωτέρω είπον αποτελούμενοι από αξιωματικούς υπέρ υπάρξεως μαχομένους ουδένα είχαν λόγον να σπεύδωσι να συνάψωσιν ειρήνην ίνα αποθέσωσι την αρχήν και καταργουμένου του τουρκικού στρατού ριφθώσι εις τους δρόμους. Ουδέν έχοντες σημείον υποκείμενον εις εκβιαστικήν επίδρασιν των Δυνάμεων, γνωρίζοντες δε τον εσωτερικόν κάματον όλων των λαών των μεγάλων Κρατών συνεπεία του μακρού πολέμου μετ' αποστροφής αποκρουόντων πάσαν περαιτέρω πολεμικήν περιπλοκήν, ουδεμίαν είχαν ανάγκην να λάβωσιν υπ' όσιν διπλωματικάς ενεργείας των Μ. Δυνάμεων. Προσθετέον εις ταύτα ότι ενισχύοντο παντοιοτρόπως από τους Μπολσεβίκους της Ρωσίας, μεθ' ων και συμμαχίαν είχαν συνάψει, λαμβάνοντες πρόθυμον την παρ' αυτών συνδρομήν εξ αισθήματος

εχθρότητος παρά τοις Ρώσοις κατά των συμμάχων εν γένει, αλλά και ιδιαιτέρως κατά της Ελλάδος, ένεκα της ατυχούς συμμετοχής αυτής εις την ουκρανικήν επιχείρησιν. Ότι δε εις ουδέν ελογίζοντο ουδεμίαν ευρωπαϊκήν επέμβασιν όχι μόνον προκύπτει εκ των ανωτέρω και μυρίων άλλων γεγονότων, αλλά και ανεκοινώθη ημίν, τω κ. Καλογεροπούλω και εμοί, από τον κ. Λούδ Τζωρτζ, κατά Μάρτιον 1921 διά της λίαν σαφούς δηλώσεως ότι οι Τούρκοι δεν θα δεχθώσιν εκουσίως ειρήνην άνευ εγκαταλείψεως της Ασίας και Θράκης εκ μέρους της Ελλάδος.

Εκ πάντων τούτων προκύπτει ότι ουδείς άλλος υπήρχε παράγων χρησιμοποιήσιμος προς επιτυχή έκθασιν του Μικρασιατικού αγώνος, εκτός της ελληνικής δυνάμεως, είπον δε και απέδειξα ήδη ότι η κατά Νοέμβριον του 1920 μεταβολή επολλαπλασίασε τας ελληνικάς δυνάμεις.

Επράξαμεν το καθήκον μας ως Έλληνες

»Εκ της γενικής ταύτης επισκοπήσεως, την οποίαν προχείρως και εστερημένος πάντων των αναγκαίων στοιχείων επειγόντως διατυπώ – και δι' αυτό επιφυλάσσομαι πάσης συμπληρώσεως αυτής – εκ της γενικής ταύτης επισκοπήσεως, λέγω, προκύπτει το αβάσιμον της κατηγορίας ότι ημείς υπεστηρίζαμεν τον εχθρόν και παρεδώκαμεν χώραν ελληνικήν εις αυτόν. Ημείς επράξαμεν ό,τι ήτο ανθρωπίνως δυνατόν προς τον αντίθετον σκοπόν και το παρ' ημών πραχθέν υπήρξε πολλαπλάσιον εκείνου ο και κατά την ιδίαν αυτής ομολογίαν ήλπίζον ότι ηδύνατο να πράξη η προκάτοχος ημών Κυβέρνησις, η οποία αυτή κατήρξατο της Ασιατικής επιχειρήσεως.

»Ημείς ευρόντες εκκρεμή την επιχείρησιν ταύτην αρξαμένην υπό όρους ελαττωματικούς, παραταθείσαν επί διετίαν άνευ χρησιμοποιήσεως της τότε ευνοϊκής καταστάσεως, ουδ' επί στιγμήν εσκέφθημεν να εξάρωμεν τα ελαττώματα της επιχειρήσεως αλλ' ως Έλληνες μόνον εις το εθνικόν συμφέρον αποβλέποντες, κατεβάλομεν πάσας ημών τας δυνάμεις, ίνα εξασφαλίσωμεν την επιτυχίαν αυτής, εργασθέντες και επί του στρατιωτικού και επί του διπλωματικού εδάφους με παν μέσον το οποίον διεθέτομεν, εις ουδέν έτερον αποβλέποντες παρά εις την επιτυχίαν των εθνικών σκοπών και την πραγμάτωσιν των εθνικών πόθων. Εν τω κατηγορητηρίω μας αποδίδονται διάφοροι ενέργειαι, αι οποίαι κατά το κατηγορητήριον χαρακτηρίζονται ως αποτελούσαι το

έγκλημα της εσχάτης προδοσίας. Υποτίθεται δηλαδή κατά το κατηγορητήριοιόν ότι αι ενέργειαι αυταί αι οποίαι κατ' αυτό ήγαγον εις το αποτέλεσμα της εγκαταλείψεως της Ασιατικής χώρας εγένοντο υφ' ημών επί τω σκοπώ να επιτευχθή το αποτέλεσμα τούτο.

Αδεξιότης;

»Υποτίθεται δηλαδή κατά το κατηγορητήριοιόν ότι τούτο θέλοντες, τούτο σκοπούντες, εις τούτο αποβλέποντες, εκάμαμεν όλας τας πράξεις ας διαλαμβάνει το κατηγορητήριοιόν ως συντελεστικάς προς τούτο και ίνα δι' αυτών φθάσωμεν εις επίτευξιν του αποτελέσματος αυτού. Άνευ της τοιαύτης υποθέσεως δεν ημπορεί να γίνη λόγος περί εγκλήματος εσχάτης προδοσίας. Άμα αρθή εκ του μέσου η υπόθεσις αύτη, αι περιών ο λόγος πράξεις, και αν υποθεθή ότι πράγματι υφ' ημών εγένοντο και απέβησαν επιβλαβείς (περί τούτων θα είπω μετ' ολίγον) θα απετέλουν το πολύ αδεξίαν ή αμελή διαχείρισιν των συμφερόντων του Κράτους, ουδέποτε όμως εσχάτην προδοσίαν, ήτις διαπράττεται μόνον όταν ο πράττων πράξιν (καθ' ωρισμένον τρόπον και εις ωρισμένην έκτασιν) επιβλαβή εις τα εθνικά συμφέροντα αποβλέπει εις την βλάβην αυτήν και θέλει την βλάβην αυτήν. Άλλ' η υπόθεσις ότι ημείς απεβλέψαμεν και ηθελήσαμεν την εις το Μικρασιατικόν έδαφος εισβολήν του εχθρού δεν είναι αξία καν ανασκευής. Όχι μόνον διότι τοιαύτη θέλησις είναι ηθικώς αδύνατος διά πάντα Έλληνα, όχι μόνον διότι τοιαύτη θέλησις είναι λογικώς αδύνατος διά πάντα εχέφρονα άνθρωπον και δη πολιτικόν, ου θα εσημείου την ηθικήν και πολιτικήν καταστροφήν, αλλά και δι' έναν πολύ απλούστερον και ανεπίδεκτον οιασδήποτε ανασκευής λόγον.

Ηδυνάμεθα

»Διότι αν ηθέλομεν την εγκατάλειψιν του Μικρασιατικού εδάφους, ηδυνάμεθα να διατάξωμεν την εκκένωσιν της Μ. Ασίας αφ' ης ανελάβομεν την αρχήν και κατόπιν επί ολόκληρον διετίαν και πράξωμεν τούτο ως απόφασιν πολιτικήν, στηριζομένην επί της αδυναμίας της Ελλάδος να διεξαγάγη αποτελεσματικώς την Μικρασιατικήν επιχείρησιν. Θα ήτο αστείον, αντί να καταφύγωμεν εις το απλούστατον αυτό μέσον, να προέλθωμεν εις όλα τα εν τω κατηγορητηρίω अपαριθμούμενα πολύ-

πλοκα έργα διὰ να επιτύχωμεν αυτόν τον σκοπόν, ον ηδυνάμεθα να εμφανίσωμεν και υποστηρίξωμεν ως υπό της ανάγκης επιβεβλημένην πολιτικήν. Και υπάρχουσι πολλοί οι αιτιώμενοι ημάς ότι δεν επράξαμεν ούτω. Αλλ' ούτε επράξαμεν, ούτε εσκεφθημεν να πράξωμεν, ούτε ήτο δυνατόν κυβερνήται της Ελλάδος, έχοντες συναίσθησιν της ιστορικής θέσεως αυτής εν τω Ελληνισμώ, να σκεφθώμεν να πράξωμεν ούτω. Άπαξ η Ελλάς μετέβη εις την Μ. Ασίαν –και δεν αφορά ημάς καλώς ή κακώς μετά ή άνευ της δεούσης περισκέψεως, μετέβη– άπαξ μετέβη η Ελλάς εκεί, εδημιούργησε κατάστασιν των Ελλήνων κατοίκων τής από χιλιετηρίδων ελληνικής χώρας, ην δεν ηδύνατο να παρίδη και ήτις επέβαλεν εις αυτήν τα εκ της καταστάσεως ταύτης, της δημιουργηθείσης εκ της εκεί μεταθάσεώς της, απειλούντα τους κατοίκους δεινά. Και αποβλέποντες εις την αποτροπήν των δεινών τούτων επράξαμεν παν ό,τι εγένετο ημίν δυνατόν.

Στρατιωτικήν και διπλωματικήν λύσιν

»Επεδιώξαμεν τον επιτυχή τερματισμόν της καταστάσεως στρατιωτικώς. Και είπον ήδη επανειλημμένως με ποίαν έντασιν στρατιωτικής ενεργείας. Επεδιώξαμεν παραλλήλως διπλωματικήν λύσιν ασφαλίζουσαν τους πληθυσμούς μετά πάσης κατά τα άλλα σημεία διαλλακτικότητος μη νομίζοντες ότι ήτο επιτετραμμένον, αν ηδυνάμεθα να επιτύχωμεν την ασφάλειαν των πληθυσμών δι' οιασδήποτε άλλης λύσεως, να διακινδυνεύσωμεν την ασφάλειαν ταύτην χάριν περαιτέρω σκοπών. Δι' αυτό και κατά Μάρτιον του 1921 εδηλώσαμεν εμπιστευτικώς εις την Αγγλικήν Κυβέρνησιν, όταν μας ανεκοινώθησαν υπ' αυτής αι κατόπιν υποβληθείσαι υπό της Διασκέψεως προτάσεις αυτονομήσεως, ότι η Κυβέρνησις ήτο διατεθειμένη να δεχθή αυτάς υπό τινας τροποποιήσεις. Δι' αυτό και κατά Ιούνιον του 1921 όταν εγένετο πρότασις μεσολαθήσεως, απηντήσαμεν ότι "δεν δυνάμεθα μεν να αναστείλωμεν τας στρατιωτικές επιχειρήσεις, αλλ' ότι είμεθα πρόθυμοι να λάβωμεν υπ' όψει πάσαν πρότασιν συγκεκριμένην λύσεως". Δι' αυτό και κατά Οκτώβριον του 1921 απεδέχθημεν την πρότασιν του λόρδου Κώρζον να παρακαλέση μεσολάβησιν των Δυνάμεων και να αφήσωμεν εις τας Δυνάμεις να διατυπώσωσι πρότασιν λύσεως, δι' ην υπεδείξαμεν δι' ιδιαιτέρου υπομνήματος τα καθ' ημάς ληπτέα υπ' όψιν συμφέροντα των πληθυσμών και τον τρόπον της εξασφαλίσεως αυτών. Χά-

ριν δε επιτεύξεως λύσεως εξασφαλιζούσης τους πληθυσμούς επιδιώξαμεν να εξεύρωμεν τα οικονομικά μέσα διά συνδυασμών μαρτυρούντων ότι πάσαν την δύναμιν της σκέψεως και εν γένει της διανοίας ημών εξηντλήσαμεν ίνα εξυπηρετήσωμεν την κεντρικήν ιδέαν, υφ' ης κατεχόμεθα, να μην εγκαταλειφθώσιν οι πληθυσμοί οι ελληνικοί της Ασίας και αποθώσιν άκαρποι αι θυσίαι, ας κατά τον παγκόσμιον πόλεμον μαχομένη παρά το πλεονόν των Συμμάχων, έστερξεν η Χώρα και κατοπιν εν τω Ασιατικώ αγώνι προθύμως υπέστη, αμφοτέρας και τας μεν και τας δε χάριν της ελευθερώσεως των υποδούλων αδελφών.

Ο λαός ήθελεν τον Βασιλέα του

»Και ήδη μετά την γενικήν ταύτην απάντησιν, δι' ης αποκρούονται και πολλαί εκ των κατ' ιδίαν αποδιδομένων ημίν πράξεων, απαντώ συντόμως και εις εκάστην αυτών.

»1) Το δημοψήφισμα αποτελεί τόσον πανηγυρικήν εκδήλωσιν της θελήσεως του ελληνικού λαού, ώστε είναι αδύνατον καθ' οιονδήποτε δίκαιον και οϊανδήποτε λογικήν το δι' αυτού αποφασισθέν να αποτελή έγκλημα εσχάτης προδοσίας ή οϊονδήποτε άλλο. Έγκλημα είναι πράξις αντιτιθεμένη εις την λαϊκήν βούλησιν, ήτις χαρακτηρίζει αυτήν διά της νομοθετικής εξουσίας ως τιμωρητέαν.

»Το δημοψήφισμα είναι εκδήλωσις της λαϊκής βουλήσεως. Ουδείς υπάρχει όστις να θέση εαυτόν υπεράνω της λαϊκής βουλήσεως και να θελήση να χαρακτηρίση έγκλημα το υπ' αυτής αποφασισθέν. Το δημοψήφισμα είχε προκηρυχθή πολύ προ της διακοινώσεως των Δυνάμεων. Περί ανακοινώσεως του αποτελέσματος εις τας Δυνάμεις δεν έχω γνώσιν αν εγένετο τυπικώς υπό του τότε υπουργού των Εξωτερικών, δεν είναι δε δυνατόν να ήτο αυτή ανακριθής ως προς το αποτέλεσμα. Διότι το αποτέλεσμα εδημοσιεύθη επισήμως και διά του τύπου και δεν είναι δυνατόν να ανεκοινώθη ανακριβές αποτέλεσμα εις τας Δυνάμεις.

»Ο Ελληνικός Λαός ήθελε την επάνοδον του Βασιλέως Κωνσταντίνου όστις ουδέποτε είχε παραιτηθή του Θρόνου. Είχεν απλώς απομακρυνθή της Χώρας και αναθέσει την άσκησιν της Β. εξουσίας εις τον υιόν του Αλέξανδρον με ρητήν δήλωσιν του κ. Ζονάρ ότι λήγοντος του πολέμου, ηδύνατο να επανέλθη – αν τοιαύτη ήτο η θέλησις του λαού. Ο Αλέξανδρος είχεν αποθάνει. Ο λαός ήθελε την επάνοδον του Βασιλέως Κωνσταντίνου και

την ήθελε μετά τόσης ορμής, ώστε ουδείς άνθρωπος ηδύνατο να αντισταχθή εις αυτήν. Και δι' αυτό εψήφισε και κατά τας εκλογάς εναντίον των αποκλειόντων αυτήν και κατά το δημοψήφισμα μετά σχεδόν ομοφωνίας. Δεν θα αναπτύξω τους λόγους της τοιαύτης θελήσεως του Ελληνικού λαού, λόγους διπλής φύσεως, λόγους αντιθέσεως προς την πολιτικήν μερίδα, ήτις απέκρουεν αυτόν και λόγους αφοσιώσεως προς αυτόν. Οπωσδήποτε το αναμφισβήτητον γεγονός είναι ότι η θέλησις αύτη του Ελληνικού λαού ήτο ανεπίδεκτος οιοιδήποτε επηρεασμού. Ούτε εδέχετο ο Ελληνικός Λαός ότι η θέλησις του αύτη αντετίθετο το παράπαν προς τα αισθήματα τα οποία έτρεφε προς τας Μ. Δυνάμεις της Συνενοήσεως. Ούτε εφαντάζετο ότι ο Βασιλεύς θα αντετίθετο ποτέ εις τα αισθήματά του αυτά προς τας δυνάμεις.

»Και δι' αυτό και μετά την διακοίνωσιν των Δυνάμεων εψήφισεν υπέρ της επανόδου του Κωνσταντίνου, αλλά συγχρόνως έσπευσε διά πανδήμων συλλαλητηρίων καθ' άπασαν την Ελλάδα να διαδηλώση τα προς τας Δυνάμεις αισθήματα αυτού, ουδαμώς θιγόμενα ή αλλοιούμενα εκ της υπέρ του Κωνσταντίνου ψήφου αυτού.

Η Βόρειος Ήπειρος

»2) Η λεγομένη απόφασις της 13ης Ιανουαρίου 1920 περί επιδικάσεως της Βορείου Ηπείρου εις την Ελλάδα δεν ανεκοινώθη εις την Κυβέρνησιν υπό της προκατόχου Κυβερνήσεως ποτέ, ούτε είχε ποτέ δημοσιευθή, ώστε να λάβη γνώσιν η Κυβέρνησις. Ούτε υπό οιοιδήποτε των υπαλλήλων του Υπουργείου ανεκοινώθη. Όταν εγένετο το δημοψήφισμα ουδεμίαν είχε γνώσιν ή τότε Κυβέρνησις του εγγράφου αυτού, ώστε η εν τη κατηγορία ανάμιξις της περί το δημοψήφισμα απασχολήσεως με την δήθεν παραμέλησιν της προσαρτήσεως είναι ατυχής, πάντως δε θαρύνει την προκατόχον Κυβέρνησιν ουδέν ανακοινώσασαν. Επί πλέον όμως φαίνεται ολίγον περιέργον, ότι, ενώ η λεγομένη αύτη απόφασις είχε ληφθή την 13ην Ιανουαρίου 1920, η δε προκατόχος Κυβέρνησις παρητήθη την 4ην Νοεμβρίου, ήτοι μετά 10 περίπου μήνας, δεν κατηγορείται αυτή, αλλ' η διάδοχος, ήτις και ουδεμίαν έλαβε γνώσιν, διότι δεν εξετέλεσεν αυτήν προ του δημοψηφίσματος, ήτοι εντός 20 ημερών. Κατ' ουσίαν παρατηρώ, ότι την περί τοιαύτης αποφάσεως των συμμάχων πληροφορίαν πολύ βραδύτερον, ότε ήτο υπουργός των Εξωτερικών ο κ.

Μπαλτατζής, μετέδωκεν εις αυτόν προφορικώς, αν δεν απατώμαι, ο κ. Αλ. Καραπάνος. Μετά πολλάς προσπάθειας, ο κ. Μπαλτατζής προμηθεύθη αντίγραφον του εν λόγω πρακτικού, το οποίον παν άλλο παρά παραχώρησιν της Βορείου Ηπείρου περιλαμβάνει. Λεπτομερέστερον τα περί τούτου θα εκθέση ο κ. Μπαλτατζής, όστις θα εκθέση και τας λεπτομερείας της υπό της Ιταλίας καταγγελίας της λεγομένης συμφωνίας Βενιζέλου - Τιτόνι, καταγγελίας γενομένης επί της Κυβερνήσεως του κ. Βενιζέλου. Οπωσδήποτε το μόνον δυνάμενον να ληφθή μέτρον, σχετικώς με την Β. Ήπειρον, θα ήτο η κατάληψις αυτής. Και περί ταύτης εσκέφθημεν, όταν ελάβομεν γνώσιν του πρακτικού, μολοντί ήκιστα απετέλει αυτό παραχώρησιν.

»Αλλ' η κατάληψις απήτει στρατιωτικάς δυνάμεις, περί ων, αν καλώς ενθυμούμαι, εγένετο και σύσκεψις μετά του αρχηγού του στρατού της Ηπείρου υποστρατήγου Μπάιρα και του αρχηγού του Επιτελείου κ. Εξαδακτύλου, προέκυψε δε ότι, λόγω της Μικρασιατικής επιχειρήσεως ήτο αδύνατον να διατεθώσιν αι απαιτούμεναι δυνάμεις. Δεν πρέπει να παροραθή ότι ανεξαρτήτως του πορίσματος της συσκέψεως ταύτης, εις ην εκ της συναισθήσεως της ανάγκης εμπεριστατωμένης μελέτης του ζητήματος προέβημεν, θα ήτο άφρων πράξις, έχοντες ανοικτόν το Ασιατικόν μέτωπον ν' ανοίξωμεν και άλλο εν Αλβανία. Δεν ήτο ανάξιος προσοχής παράγων ο Αλβανικός. Διότι ανεξαρτήτως του διδάγματος, ο παρείχεν αποτυχούσα απόπειρα καταλήψεως της Κορυτσάς υπό της προκατόχου κυβερνήσεως και η πρόσφατος αποδίωξις των ιταλικών στρατευμάτων εξ Αλβανίας και εξ Αυλώνος ακόμη, επέβαλλε πάσαν περίσκεψιν.

Δωδεκάνησα

»Τα περί Δωδεκανήσων κακώς αναμιγνύονται, διότι περί αυτών υπεγράφη ειδική συνθήκη εν Σέβραις, η οποία έμεινεν ενεκτέλεστος λόγω του ότι ανεβλήθη η επικύρωσις αυτής ίνα γίνη μαζί με την μετά της Τουρκίας υπογραφείσαν εν τη αυτή πόλει συνθήκην, ης η επικύρωσις ανεβλήθη δι' ους λόγους εξέθηκα ανωτέρω.

Η συμμαχική διακοίνωσις

»3) Την διακοίνωσιν της 25ης Νοεμβρίου δεν απεκρύψαμεν.

Είναι τελείως ανακριβές ότι ένεκα της επανόδου του Βασιλέως Κωνσταντίνου δεν κατεβλήθησαν εις την Ελλάδα αι υπεσχημένες υπό της Αγγλίας, Γαλλίας και Αμερικής προκαταβολαί. Απόδειξις τούτου είναι ότι, καίτοι είχαν καταστή απαιτηταί αύται πολύ προ της επανόδου του Κωνσταντίνου, δεν είχαν καταβληθή. Μόνον η Αγγλία είχε καταβάλει το ήμισυ περίπου και η Αμερική το τρίτον. Αι Δυνάμεις ηρνούντο την πραγματοποίησιν των προκαταβολών και προ της επανόδου του Κωνσταντίνου. Άλλως θα είχε πραγματοποιηθή αύτη. Διότι δεν ημπορώ να υποθέσω τόσον μωράν την προκάτοχον Κυβέρνησιν, ώστε καθ' ην στιγμήν προέβαινεν εις έκδοσιν δανείου 400 εκατομ. δραχ. επ' αναγκαστική κυκλοφορία, ήτις αναγκαίως θα επέδρα επί της τιμής του συναλλάγματος, να μη ζητήση την πραγματοποίησιν των προκαταβολών, δι' ων θα ηύξανεν ουσιωδώς τα εις χρυσόν διαθέσιμα της Εθνικής Τραπέζης, εις ην είχαν εκχωρηθή αύται επί εκδόσει αναγκαστικών τραπεζογραμματίων. Και όμως η τότε Κυβέρνησις δεν κατώρθωσε να λάβη τας προκαταβολάς ταύτας, δι' ων θα απέτρεπε την ύψωσιν του συναλλάγματος, αλλά και θέλουσα να αποτρέψη αυτήν δι' εκλογικούς σκοπούς μέχρι των εκλογών, προέβη εις άλλους συνδυασμούς, στοιχίσαντας δύο ή τρεις δεκάδας εκατομμυρίων εις το δημόσιον ταμείον, ως, νομίζω, δύναται να σας εκθέση πληρέστερον ο κ. Πρωτοπαπαδάκης. Αλλά και έτερος λόγος επέβαλλεν εις την προκάτοχον Κυβέρνησιν να επιδιώξη την πραγματοποίησιν των προκαταβολών αυτών. Αφού αι συμφωνίαι, ας είχε συνάψει, ήσαν τόσον εύθραυστοι, ώστε ηδύναντο να ματαιωθώσι τα εξ αυτών δικαιώματα της Ελλάδος συνεπεία εσωτερικής τινος μεταβολής, εγνώριζε δε ότι ήσαν ούτω συνδεδεμένα αναποσπαστως μετά της διατηρήσεώς της εις την αρχήν τα σχετικά δικαιώματα της Ελλάδος, είναι πρόδηλον ότι είχε το καθήκον να επισπεύση την πραγματοποίησιν αυτών, αφού ήσαν τόσον απαραίτητα εις την χώραν, ώστε η μη είσπραξις αυτών να αποτελή έγκλημα εσχάτης προδοσίας.

Το δάνειον

»Εις ταύτα προσθέτω ότι εν Αγγλία συνεζήτησα επανειλημμένως το ζήτημα τούτο και κατά Μάρτιον του 1921 και κατά Νοέμβριον μετά του αρμοδίου Διευθυντού ή Υφυπουργού κ. Blacket. Ουδέποτε μοι αντετάχθη προς υποστήριξιν της αρνή-

σεως πληρωμής η επάνοδος του Κωνσταντίνου. Πάντοτε μοι αντετάχθη ότι, λήξαντος του πολέμου, ητόνησαν οι δι' αυτόν συμφωνηθείσαι προκαταβολαί εις τους διαφόρους συμπολεμούντας και ότι περί τούτων εγένετο και επίσημος δήλωσις της Κυβερνήσεως εις την Αγγλικήν Βουλήν, προς ην υπεσχέθη η Κυβέρνησις να παύση οιανδήποτε περαιτέρω προκαταβολήν εις οιονδήποτε των συμπολεμησάντων Κρατών. Και είναι φυσική η άρνησις οιασδήποτε περαιτέρω καταβολής εκ της οικονομικής καταστάσεως και αυτών ακόμη των Μεγάλων Δυνάμεων, ένεκα των συνεπειών του πολέμου. Πάσα εξαγωγή χρήματος ηχεί αφορήτως εις τα ώτα των Λαών τούτων. Όταν η Γαλλία έχη το νόμισμα αυτής εις τιμήν κατωτέραν κατά πολύ του ημίσεος της αρτίας, όταν η Αγγλία έχη το νόμισμα αυτής ηλαττωμένον κατά 15 - 20% κάτω του αρτίου, θα ήτο περίεργον αν ήσαν πρόθυμοι να καταβάλουν χρήματα, τα οποία υπεσχέθησαν χάριν διεξαγωγής του λήξαντος πλέον δι' αυτάς πολέμου. Δι' αυτό η Αγγλία με σχετικώς υγιέστερον το νόμισμα αυτής, κατέβαλε μερικώς, η Γαλλία με τετραυματισμένον βαρέως το νόμισμά της ουδέν κατέβαλε. Και όχι μόνον δεν κατέβαλεν η Γαλλία όσα υπεσχέθη προς το Ελληνικόν κράτος, αλλ' ουδ' οφείλει εις την Εθνικήν Τράπεζαν απ' ευθείας άνευ ουδεμιάς παρεμβάσεως του Κράτους. Και είναι ταύτα 270 εκατομμύρια, αν καλώς ενθυμούμαι, τα οποία έλαβε εις τραπεζογραμμάτια διά τας ανάγκας του εν Μακεδονία στρατού της επί ανοίγματι ισοπόσου πιστώσεως εις χρυσόν εις την Εθνικήν Τράπεζαν. Χρέος προς ιδιωτικόν πιστωτικόν ίδρυμα τούτο. Και όμως ουδ' αυτό κατέβαλεν η Γαλλία ούτε μέχρι της 1ης Νοεμβρίου, ούτε κατόπιν. Ως προς την Αμερικήν δεν χρειάζεται πολλή δυσκολία ίνα εννοηθή διατί δεν κατέβαλε. Δούσα τας μεγαλειτέρας προκαταβολάς εις όλους τους εν Ευρώπη εμπολέμους μέχρι τούδε ουδέν κατορθώνει να εισπράξη ούτε διά τόκους ούτε διά κεφάλαιον, εκτός από της Αγγλίας, ήτις καταβάλλει τους τόκους και εκάστοτε μέρος του κεφαλαίου.

»Επί πλέον η Αμερική ακούει μετ' αγανακτήσεως φερομένας ανά τους πολιτικούς και δημοσιογραφικούς κύκλους της Ευρώπης διαφόρους σκέψεις και προτάσεις περί αποσθέσεως των οφειλών αυτών. Εσχάτως ανέγνωσα εις τινα εφημερίδα εντόνους διαμαρτυρίας Αμερικανών πολιτικών ανδρών κατά του μελετωμένου ταξιδίου του κ. Κλεμανσώ εις Αμερικήν, επί τη διαδόσει ότι σκοπεί επιδίωξιν αφέσεως των Αμερικανικών απαιτήσεων μ'

όλην την άλλως εκφραζομένην άκραν ευλάβειαν και εκτίμησιν προς τον διαπρεπή πολιτικόν άνδρα. Υπό τοιαύτας περιστάσεις θα ήτο περίεργον αν η Αμερική θα εξηκολούθει πραγματοποιούσα προκαταβολάς. Τέλος, σχετικώς προς την κατηγορίαν αυτήν, προσθέτω ότι η παράλειψις της εισπράξεως ουδαμώς ηνάλωσε τας σχετικές απαιτήσεις και αν όντως η πραγματοποιήσισ αυτών δεν εγένετο λόγω της εν Ελλάδι παρουσίας του Κωνσταντίνου, ουδέν απλούστερον παρά να γίνη τώρα, όταν αυτός απήλθεν οριστικώς και αμετακλήτως πλέον. Αλλ' ούτε και η μη είσπραξις αυτών εστέρησε τίποτε την Ελλάδα. Διότι δεν επρόκειτο περί χρημάτων τα οποία θα τη εδίδοντο. Επρόκειτο περί χρημάτων τα οποία θα τη εδανείζοντο και τα οποία θα ώφειλε να επιστρέψη.

»Μάλιστα προς εξασφάλισιν της επιστροφής, μόνη η Ελλάς εξ όλων των λαθόντων διά τον πόλεμον μικρών ή μεγάλων Κρατών είχε δεσμεύσει και την δανειστικήν αυτής ικανότητα στερηθείσα του δικαιώματος να συνάψη οιονδήποτε εξωτερικόν δάνειον επί υπεγγυήσει ειδικών προσόδων. Μη δανεισθείσα τα χρήματα αυτά η Ελλάς, δεν θα τα οφείλη, ώστε ουδέν έχασε. Ούτε και εστερήθη χρημάτων προς πλήρωσιν των πολεμικών αυτής αναγκών, διότι χάρις εις την επιμελή και εύστοχον ημών προσπάθειαν κατωρθώθη να εξευρεθώσι πάντα τα διά τας πολεμικάς ανάγκας χρήματα, ουδεμιάς επελθούσης ελλείψεως μέχρι τέλους, ώστε και πολλαί δεκάδες εκατομμυρίων να επαναχθώσιν εξ Ασίας μετά την εκκένωσιν αυτής.

Η λογοκρισία

»Εν τη αυτή παραγράφω του κατηγορητηρίου γίνεται μνεία παρανόμως λειτουργούσης λογοκρισίας και αυθαιρέτων ενεργειών δικαστικών οργάνων. Είναι ταύτα αοριστολογίαι ανεπίδεκτοι αποκρούσεως, ουδ' έχω γνώσιν οιασδήποτε ενεργείας προς απόκρυψιν του γεγονότος της μη πραγματοποιήσεως των εν λόγω προκαταβολών, ην άλλως εγώ ο ίδιος εξέθηκα εν πάση λεπτομερεία εις την Βουλήν.

Τα στελέχη του στρατού

»4) Τα στελέχη τα διοικήσαντα τον Μικρασιατικόν στρατόν

δεν έταξεν η Κυβέρνησις. Του υπό της προκατόχου Κυβερνήσεως διοικούντος την στρατιάν Ασίας αντιστρατήγου κ. Παρασκευοπούλου ζητήσαντος άμα τη εγκαταστάσει της νέας Κυβερνήσεως την ταχίστην αντικατάστασίν του διά επιχωρίου εκεί στρατιωτικούς λόγους, καθιστώντας αδύνατον κατά την κρίσιν του, την περαιτέρω παραμονήν του, διωρίσθη υπό της τότε Κυβερνήσεως διοικητής της Στρατιάς ο αντιστράτηγος κ. Παπούλας. Εγώ ως υπουργός των Στρατιωτικών τότε, συνέστησα μετά πάσης θερμότητος εις τον κ. Παπούλαν να εργασθή κατά πάντα τρόπον ώστε να επιτύχη την αποκατάστασιν πλήρους της ενότητος εν τω στρατεύματι, να χρησιμοποιήση όλα τα χρήσιμα στοιχεία ανεξαρτήτως των φρονημάτων αυτών και να εμπνεύση την πεποίθησιν ότι δι' ημάς το παρελθόν, υπό την πολιτικήν έννοιαν, δεν υφίσταται, αλλ' ότι αποβλέπομεν εις τας πραγματικάς υπηρεσίας, πρόθυμοι να εγκολληθώμεν πάσαν πραγματικήν αξίαν. Ήσαν ταύτα σύμφωνα και με όσα είχαν πανδήμως κηρύξει και κατά το διάστημα του εκλογικού αγώνος και εξεπροσώπουν βαθυτάτην πεποίθησίν μου περί εξυπηρετήσεως του αληθούς και πραγματικού συμφέροντος του τόπου. Συνέστησα μάλιστα εις τον αντιστράτηγον υπό το πνεύμα αυτό να προθή και εις την πρώτην ημερησίαν διαταγήν του, άμα τη αφίξει του. Ο κ. Παπούλας απεδέχθη μετά προθυμίας τας γνώμας ταύτας και καθ' ας έλαβον εκάστοτε πληροφορίας, αι διοικητικάί του στρατού ενέργειαι του συνεμορφώθησαν προς αυτάς.

»Η Κυβέρνησις, εφ' όσον τουλάχιστον ενθυμούμαι, ουδένα απολύτως αξιωματικόν ετοποθέτησε ποτέ εις οιανδήποτε θέσιν εν τω στρατώ της Μ. Ασίας, ουδέ διέταξε την εξ οιασδήποτε θέσεως εν τω στρατώ αυτώ απομάκρυνσιν αξιωματικού τινος. Αι τοιαύται τοποθετήσεις είχαν αφεθή εις την διάκρισιν του διοικητού της Στρατιάς. Η Κυβέρνησις έθετεν εις την διάθεσιν αυτού πάντα αξιωματικόν κρινόμενον χρήσιμον υπ' αυτής ή ζητούμενον υπό της διοικήσεως της Στρατιάς, η δε διοίκησις της Στρατιάς ενήργει τας εκεί τοποθετήσεις, διατάττουσα και την επιστροφήν όσων επερίττειον.

Η δυσμένεια των Γάλλων

»5) Ουδείς πρωθυπουργός, ούτε της Αγγλίας ούτε της Γαλλίας, είπεν ούτε εις εμέ, ούτε εις τον κ. Μπαλτατζήν, ότι, εφ' όσον ευρίσκεται εις τον θρόνον ο Κωνσταντίνος, η Ελλάς δεν

δύναται να τύχη ουδεμιάς υποστηρίξεως και επομένως ότι θα τύχη τοιαύτης αν απομακρυνθή ο Κωνσταντίνος.

»Ανωτέρω εξέθεκα τι μοι είπε κατά Μάρτιον 1921 ο Πρωθυπουργός της Αγγλίας και κατά Οκτώβριον 1921 ο Λόρδος Κώρζον εντελώς αντίθετα προς την εν τω κατηγορητηρίω διατυπωμένην αιτίαν. Βραδύτερον πολύ, εν Κάνναις, ο Άγγλος πρωθυπουργός μοι είπεν ότι η Γαλλική κοινή γνώμη διάκειται δυσμενώς προς τον Βασιλέα και ότι και εν Αγγλία επηρεάσθη πως η κοινή γνώμη, μοι είπε δηλ. σχεδόν κατά λέξιν όσα και εν τη δημοσία αγορεύσει του, δι' ης εξύμνησε τον Ελληνικόν στρατόν και τον Ελληνικόν Λαόν, είπε. Ουδαμώς όμως μοι υπέδειξεν ότι η επάνοδος του Κωνσταντίνου ήσκησέ τινα επιρροήν επί της Αγγλικής πολιτικής, τουθ' όπερ άλλως θα αντετίθετο προς τας προηγουμένας δηλώσεις και αυτού και του Λόρδου Κώρζον. Οι Γάλλοι Πρωθυπουργοί, τόσον ο κ. Μπριάν όσον και ο κ. Πουανκαρέ, ο πρώτος δε μόνον τον Οκτώβριον και ουδαμώς τον Μάρτιον, ότε κατά πρώτον είχαν συναντηθή μαζί του, μοι ωμίλησαν περί δυσμενείας της Γαλλικής κοινής γνώμης κατά του Βασιλέως, αλλά δεν μοι είπον ότι τούτο ήσκησεν επιρροήν επί της Γαλλικής πολιτικής και ότι αύτη θα ηδύνατο να μεταβληθή και να αχθή εις έμπρακτον υποστήριξιν της Ελλάδος αν απεμακρύνετο ο Βασιλεύς. Ούτε ήτο δυνατόν να μοι γεννηθή ποτέ η ιδέα ότι απομακρυνομένου του Κωνσταντίνου θα ήγετο είτε η Γαλλία είτε η Αγγλία εις πολιτικήν εμπράκτου υποστηρίξεως της Ελλάδος διά στρατού ή χρημάτων αφού την τοιαύτην πολιτικήν ως εξέθηκα ανωτέρω είχαν ρητώς αποκλείσει διά σαφών δηλώσεων προς την προκάτοχον ελληνικήν Κυβέρνησιν, αφ' ης επελήφθη της Ασιατικής επιχειρήσεως, και όταν ο Κωνσταντίνος ευρίσκετο μακράν της Ελλάδος. Ούτε οι λόγοι δι' ους ετήρησαν τότε την στάσιν αυτών απέναντι της Ελλάδος εξησθένισαν έκτοτε. Απεναντίας ενισχύθησαν. Ο κάματος των Λαών ο εκ της ένεκα του μεγάλου πολέμου εξαντλήσεως, όχι μόνον δεν ηλαττώθη αλλ' ηύξησεν υπό το βάρος των δεινοτάτων συνεπειών του πολέμου καθισταμένων διαρκώς αισθητοτέρων. Αι αποδείξεις τούτων είναι άπειροι. Η Ιταλία εγκατέλειπε την Αλβανίαν και αυτήν την Αυλώνα, εφ' ης είχε σοβαρώτατα δικαιώματα διά συνθήκης ανεγνωρισμένα. Και την εγκατέλειπε του Ιταλικού λαού αποκρούοντος το βάρος των ασημάντων διά Μεγάλην Δύναμιν πολεμικών επιχειρήσεων, ας προυκάλει η κατοχή της Αυλώνος ήτις εν τούτοις είχε θεωρηθή μεγίστης σπου-

δαιότητα διά την προστασίαν και εξασφάλισιν ουσιωδών Ιταλικών συμφερόντων εν τη Αδριατική.

»Η Γαλλία εγκατέλειπε την Κιλικίαν διά να αποφύγη το βάρος της συντηρήσεως του ελαχίστου εν αυτή στρατού. Εν τη Αγγλική Βουλή εγένετο πολλάκις λόγος περί του βάρους, ο επιβάλλει η κατοχή της Παλαιστίνης και Μεσοποταμίας, όπου ευρίσκονται εν τούτοις μόλις 20 τάγματα. Και η αγγλική στάσις απέναντι της Αιγύπτου καθιστά δήλην την επαύξησιν του καμάτου των λαών λόγω των αφορήτως εκτυλισσομένων συνεπειών του πολέμου. Υπό τοιαύτας περιστάσεις θα ήτο αφέλεια να πιστεύσω ότι αν απεμακρύνετο του θρόνου ο Κωνσταντίνος θα μετεβάλλετο η πολιτική των Δυνάμεων, η καθορισθείσα όχι από της επανόδου του Κωνσταντίνου, αλλά πολύ προ αυτής, η πολιτική καθ' ην είχε δηλωθή ρητώς εις την Ελλάδα ότι ουδεμίαν έπρεπε να προσδοκά βοήθειαν εκ των μεγάλων Δυνάμεων εν τω Μικρασιατικώ αγώνι και ότι θα επροθυμοποιούντο να προσφέρωσι τοιαύτην. Ειρήσθω δ' ενταύθα ότι η δυναμένη να χρησιμεύση βοήθεια έδει να ήτο στρατιωτική, ίνα, επαυξανομένων των πολεμικών δυνάμεων της Ελλάδος διά της συμμαχικής βοήθειας, κατασταθή δυνατή η διεξαγωγή πολεμικών επιχειρήσεων ευρυτέρας ακτίνας, ικανών να εκμηδενίσωσι τον εχθρόν δι' αντιμετώπισεως αποτελεσματικής των προς εκμετάλλευσιν του αχανούς χώρου ον διέθετε πολεμικών κινήσεών του. Αλλ' ουδείς θα υπάρξη, όστις σοβαρώς να υποστηρίξη ότι ήρκει να κατέλθη του θρόνου ο Κωνσταντίνος ίνα τοιαύτη συνδρομή παρασχεθή.

Δύναται Κυβέρνησις να επιβάλη εις Βασιλέα παραιτήσιν;

»Αλλ' ανεξαρτήτως του αβασίμου των πραγματικών γεγονότων εφ' ων στηρίζεται το 5ον τούτο κεφάλαιον της κατηγορίας, η δι' αυτού αποδιδόμενη εις ημάς και κατηγορούμένη πράξις είναι ότι δεν είπομεν εις τον Βασιλέα να παραιτηθή και ότι αυτού μη δεχομένου δεν παρητήθημεν της Κυβερνήσεως. Όστε κατά την κατηγορίαν μεταξύ των καθηκόντων μιας Κυβερνήσεως είναι και το να υποδεικνύη εις τον Βασιλέα να παραιτηθή και μάλιστα το καθήκον τούτο είναι τόσον επιτακτικόν διά την Κυβέρνησιν, ώστε η παράλειψις αυτού αποτελεί και εγκληματικήν πράξιν. Λυπούμαι διότι δεν δύναμαι να δεχθώ την ορθότητα τούτου δόγματος. Ο Βασιλεύς κατά το Σύνταγμα διορίζει την Κυ-

βέρνησιν. Η Κυβέρνησις ορκίζεται πίστιν εις τον Βασιλέα. Ο Βασιλεύς υπάρχει κατά τους όρους του Συντάγματος και απορρέων αμέσως εκ της Λαϊκής θελήσεως είτε κατά διαδοχήν ωρισμένην επίσης υπό της Λαϊκής θελήσεως δεν εξαρτάται από την Κυβέρνησιν, ήτις ουδέν δικαίωμα και πολύ ολιγότερον καθήκον έχει να συστήση παραίτησιν εις τον Βασιλέα.

»Εις πολιτικός ανήρ, ως τοιούτος, όχι ως μέλος Κυβερνήσεως, δύναται βεβαίως να πιστεύη ότι συμφέρει εις την χώραν η παραίτησις του Βασιλέως και δύναται ως τοιούτος να υποδείξη αυτήν. Δύναται να χωρήση και περαιτέρω, να υποστηρίξη αυτήν και παρά τω Λαώ, μολονότι δε εις τοιαύτην περίστασιν υποκειται εις ωρισμένας απαγορευτικάς διατάξεις του ποινικού νόμου, δύναται να πιστεύη εν τη συνειδήσει του ότι εκπληροί πολιτικόν καθήκον και να είναι και βάσιμος η πίστις του αυτή. Ουδείς όμως εσκέφθη ούτε είναι δυνατόν να σκεφθή να αξιώση ότι η μη εκτέλεσις τοιούτου καθήκοντος αποτελεί αξιόποινον πράξιν. Διότι τότε θα ήτο αξιόποινος πράξις η μη διάπραξις επαναστάσεως κατά του νομιζομένου επιθλαβούς Βασιλέως. Αλλά της τοιαύτης αξιοποίησης πράξεως ένοχοι θα ήσαν πάντες οι πολίται οι μη επαναστατήσαντες αρκεί να ισχυρισθή οιοσδήποτε κατήγορος αυτών, ότι είχε την περί του επιθλαβούς του Βασιλέως γνώμην.

»Αλλ' εις τον τοιούτον κατήγορον θα ηδύνατο ευχερώς να απαντήση ο κατηγορούμενος διά της αυτής κατηγορίας, διατι δεν επανεστάταις συ; Και τούτο μετά μείζονος θάσεως. Διότι ως προς αυτόν η περί του επιθλαβούς του Βασιλέως γνώμη δεν θα ήτο απλούς ισχυρισμός, αλλ' αλήθεια, ην ο ίδιος ομολογεί. Είναι πρόδηλα τα άτοπα της θεωρίας ταύτης του κατηγορητηρίου εν τω κεφαλαίω 5.

»Αλλά και ουσιαστικώς η κατηγορία αυτή είναι εντελώς αυθαίρετος, όχι μόνον διά τον ανωτέρω εκτεθέντα λόγον ότι ουδέποτε έσχομεν αφορμήν να πιστεύσωμεν εις μεταβολήν της πολιτικής των Δυνάμεων δια της απομακρύνσεως του Βασιλέως, αλλά και διότι παραβλέπει τελείως τας άλλας συνεπείας της τοιαύτης παραίτησεως. Εξέθηκα εις το γενικόν μέρος την επί της Λαϊκής πολεμικής διαθέσεως ευεργετικήν επιρροήν της μεταβολής του Νοεμβρίου, εν η το ουσιωδέστερον μέρος αποτελεί η επάνοδος του Βασιλέως. Βεβαίως θα ήτο πλέον ή παράτολμος εκείνος όστις θα απεφάσιζεν, έχων ενώπιόν του την ούτως εμπράκτως εμφανισθείσαν λαϊκήν αξίωσιν, να ήγε τον Κωνστα-

ντίνον εις παραίτησιν με τον κίνδυνον να επέλθη τελεία απο-
σύνθεσις της εσωτερικής λαϊκής και στρατιωτικής δυνάμεως,
και δη εν ούτω λεπταίς στιγμαίς και τούτο χάριν της προδήλως
εκ των πραγμάτων αβασίμου ελπίδος ότι θα ετύγχανε παρά των
Δυνάμεων η Ελλάς της συνδρομής εκείνης, ην, και μακράν ευ-
ρισκομένου του Κωνσταντίνου, διά ρητών και κατηγορηματι-
κών δηλώσεών των την ηρνήθησαν. Ως προς τα εν τω κεφαλαίω
τούτω παρεμβαλλόμενα περί λογοκρισίας, αποκρύψεως κλπ. εί-
ναι τελείως φαντασιώδη. Ουδεμία δημοσίευσις σχετική παρε-
κωλύθη και αν ενθυμούμαι καλώς εδημοσιεύθησαν και διάφορα
σχετικά ψεύδη.

Αι πολεμικαί επιχειρήσεις

»6) Η έναρξις των πολεμικών επιχειρήσεων του Μαρτίου διε-
τάχθη εκ Λονδίνου, διότι η διοίκησις της στρατιάς Ασίας είχε
βεβαιώσει, ότι ήτο εντελώς ετοιμή και είχε αναβάλει την
έναρξιν των επιχειρήσεων, αναμένουσα την εκ Λονδίνου διατα-
γήν, αναλόγως της προόδου των εκεί διαπραγματεύσεων. Εν
Λονδίνω ευρίσκετο ο υπαρχηγός του Επιτελείου Ασίας συνταγ-
ματάρχης κ. Σαρηγιάννης επαναλαμβάνων τας διαβεβαιώσεις
ταύτας. Η επιστράτευσις είχε διαταχθή υπό της Κυβερνήσεως,
όχι διά τας ανάγκας της επιχειρήσεως, ης διετάχθη η έναρξις,
αλλά δια τας περαιτέρω τοιαύτας προς Άγκυραν και Ικόνιον.
Πάντως δεν εδόθη ποτέ διαταγή να προβή η Στρατιά εις έναρξιν
της επιχειρήσεως, άνευ της κρινομένης ως ασφαλούς παρα-
σκευής. Κατ' απαράβατον αρχήν, η Κυβέρνησις άφηνε την
Στρατιάν να κρίνη περί Στρατιωτικής ωριμότητος πάσης επιχει-
ρήσεως και πάντοτε διέτασσαν αυτήν να προτάσση την ασφά-
λειαν του στρατού πάσης άλλης σκέψεως εν τη ενεργεία αυτής.

»7) Ο αρχηγός της Στρατιάς όχι μόνον ενέκρινεν, αλλά πρού-
τεινε την προς Άγκυραν επιχείρησιν. Η Κυβέρνησις ουδέποτε
επέβαλε στρατιωτικήν επιχείρησιν ή ενέργειαν κρινομένην ως
επισηλή υπό της Διοικήσεως της Στρατιάς. Ο τότε βασιλεύς
περιωρίσθη, ως και η Κυβέρνησις, να εγκρίνη.

»8) Ουδέποτε ανετέθη η πραγματική διοίκησις του στρατού
εις τον Βασιλέα. Η Διοίκησις παρέμεινε εις την Διοίκησιν της
Στρατιάς. Ο Βασιλεύς συνεισέφερε το γόητρον, το οποίον ήσκει
επί του στρατού διά της εκεί παρουσίας του. Ουδέποτε εξέδοτο
διαταγήν τινα και αν ελάμβανε γνώσιν των σχεδίων ως στρατιω-

τικός ουδέποτε ετροποποίησεν αυτά, ουδέ καθ' έτερον τρόπον ήσκησε διοικήσιν επί της στρατιάς.

Συνέλευσις και Κυβέρνησις

»9) Ολόκληρον το κεφάλαιον αυτό ζητεί ευθύνας διά πράξεις της Εθνικής Συνελεύσεως παρ' ημών. Το τοιούτον είναι πλημμελής. Δεν δύναται να ζητηθή ευθύνη από την Λαϊκήν Αντιπροσωπείαν διά τας πράξεις της και πολύ ολιγώτερον από την Κυβέρνησιν διά τας πράξεις της Λαϊκής Αντιπροσωπείας. Αλλ' ούτε είναι αληθή τα αορίστως εκτιθέμενα ως ψηφισθέντα. Εψηφίσθησαν δε όσα εκρίθησαν αναγκαία υπό των σχετικών υπηρεσιών. Ούτε χρήματα διετέθησαν δι' ους σκοπούς σημειοί το κεφάλαιον τούτο της κατηγορίας, συνεπαγαγόντα έλλειψιν των διά τον στρατόν αναγκαίων. Ο στρατός έσχε πάντοτε εν αφθονία τα επιτήδεια και μάλιστα εγένοντο και υπερβολαί τινες εν ταις σχετικαίς προς αυτόν δαπάναις. Αν παρετηρήθη που πρόσκαιρός τις έλλειψις, αυτή ωφείλετο μάλλον εις ανωμαλίαν υπηρεσιακήν. Ούτε μέχρι τέλους έλειψαν τα χρήματα από τον στρατόν της Ασίας. Είπον ήδη ότι υπήρχαν δεκάδες εκατομμυρίων εις την διάθεσιν της Στρατιάς, όταν εγένετο το ατύχημα.

»10) Η κατά Ιούνιον 1921 διακοίνωσις των Μεγάλων Δυνάμεων δεν έχει το εν τη κατηγορία περιεχόμενον, αν καλώς δε ενθυμούμαι, ουδαμώς αναφέρει όρους. Αλλ' ούτε και απεκρούσθη η δι' αυτής προσφερομένη παρέμβασις. Εδηλώθη απλώς ότι δεν δύνανται να ανασταλώσιν αι στρατιωτικάί επιχειρήσεις, ων επέκειτο η έναρξις, αλλ' ότι είμεθα πρόθυμοι να λάβωμεν υπ' όψει πάσαν πρότασιν. Κατά Οκτώβριον εδέχθημεν την Αγγλικήν πρότασιν περί μεσολαθήσεως, δεχθέντες ίνα αι Δυνάμεις κανονίσωσι τους όρους της ειρήνης, υπεδείξαμεν δε δι' ιδιαίτερου υπομνήματος τους καθ' ημάς ενδεικνυομένους όρους. Ουδέποτε αι Δυνάμεις συνήγαγον το συμπέρασμα ότι είμεθα υπόχρεοι να δεχθώμεν τους όρους οίους αυταί θα τους διετύπουν. Και δι' αυτό όταν προέβησαν κατά Μάρτιον εις την διατύπωσιν των όρων ανεκοίνωσαν αυτούς προς ημάς ίνα απαντήσωμεν αν δεχώμεθα ή ου αυτούς. Πολύ ολιγώτερον εδεσμεύετο η Συνέλευσις εν τη περί των προτεινομένων όρων αποφάσει αυτής. Αλλ' οι όροι ούτοι δεν εγένοντο δεκτοί υπό των Τούρκων, ώστε εις ουδέν έτερον εχρησίμευσαν παρά εις το ν' αποδειχθή ο ανωτέρω αναπτυχθείς ισχυρισμός, ότι οι Τούρκοι ουδαμώς ήσαν διατεθειμένοι να δεχθώσιν οιοσδήποτε όρους.

Ο Αρχιστράτηγος

»11) Ζητήσαντος την αποστρατείαν του λόγω ορίου ηλικίας, του αντιστρατήγου κ. Παπούλα, διωρίσθη ο αντιστράτηγος κ. Χατζηνανέστης, όστις είχεν ήδη διορισθή διοικητής Στρατιάς Θράκης, ον ουδαμώς είχαν αφορμήν να θεωρώ ανισόρροπον ή διαλυτικόν στοιχείον. Και αυτός ο κ. Παπούλας προέτεινεν αυτόν ή τον κ. Δούσμανην. Τον κ. Χατζηνανέστην ουδαμώς εγνωρίζον ιδιαιτέρως. Είχον γνωρίσει αυτόν υπηρεσιακώς, όταν εγενόμην υπουργός των Στρατιωτικών κατά το 1915 και αυτός ήτο διοικητής της Σχολής των Ευελπίδων. Πάντοτε είχαν ακούσει ότι ήτο αξιωματικός μεγάλης μορφώσεως και άριστου στρατιωτικού χαρακτήρος και ότι κατά τους Βαλκανικούς πολέμους διέπρεψε.

Η Θράκη

»12) Η επιχείρησις της Θράκης απεφασίσθη ίνα δοθή ώθησις εις τας εκκρεμείς διπλωματικάς διαπραγματεύσεις και επισπευσθή η λύσις. Είναι περιττόν να αναπτύξω την ανάγκην εις ην ευρίσκετο η Κυβέρνησις να επισπεύση την λύσιν. Είναι όμως τελείως ανακριβές ότι διανοήθημεν ποτέ να γίνη αύτη δι' εξασθενήσεως του Μικρασιατικού μετώπου. Τούτο ετονίσσαμεν εις τον Διοικητήν της Στρατιάς επανειλημμένως. Επί τη διαβεβαιώσει δε αυτού ότι ουδεμία εγένετο μείωσις των δυνάμεων του Μικρασιατικού μετώπου ή της μαχητικότητος του εν Ασία στρατού, παραμενόντων εν πλήρει επαρκεία αποκρούσεως οιασδήποτε εχθρικής αποπείρας, διότι αι μεταφερόμεναι δυνάμεις δεν απεσπώντο εκ του μετώπου, εδέχθημεν την μεταφοράν. Προσθέτω ότι, αν καλώς ενθυμούμαι, και επί της διοικήσεως του κ. Παπούλα είχε δηλωθή ότι δύναται να σταλή ακινδύνως ενίσχυσις εις τον στρατόν της Θράκης εξ Ασίας και αρχίσει η σχετική ετοιμασία. Τας περί τούτου λεπτομερείας, γνωρίζει ο τότε αρχηγός του Επιτελείου κ. Εξαδάκτυλος.

»13) Εξέθηκα ανωτέρω τους λόγους δι' ους οι σύμμαχοι δεν ηνόουν να πραγματοποιήσουν τας προκαταβολάς, ας είχαν υποσχεθή. Εξέθηκα επίσης την ασφάλειαν ην είχε παράσχει το Κράτος διά τας πιστώσεις αυτάς υποχρεωθέν να μη συνάψη δάνειον εξωτερικόν επί υπεγγυήσει προσόδων. Διεπραγματεύομην και ήλπιζα την σύναψιν δανείου εν τη Αγγλική αγορά. Διεπραγ-

ματεύθην μετά της Αγγλικής Κυβερνήσεως να παραιτηθή του ανωτέρω δεσμευτικού όρου μολοντί είχε καταβάλει, ως είπον, περί το ήμισυ της προκαταβολής. Εδέχθη να επιτρέψη την σύναψιν δανείου μέχρι 15 εκατομμυρίων λιρών υπό τον όρον να καταβληθή εξ αυτού το καθυστερούμενον ποσόν της προκαταβολής εις την Εθνικὴν Τράπεζαν και απαλλαγή η Αγγλική Κυβέρνησις της προς αυτήν, εις ην είχαν εκχωρηθή αι σχετικαί προκαταβολαί, υποχρεώσεως και να παραιτηθή και το Κράτος το Ελληνικόν πάσης αξιώσεως. Η Αγγλική Κυβέρνησις ως ερρήθη ηρνείτο να πραγματοποιήσας τας προκαταβολάς. Δι' αυτών αν επραγματοποιούντο δεν θα εδίδοντο χρήματα δωρεάν εις την Ελλάδα. Θα εδανείζοντο. Αν αντί του δανείου αυτού συνήπτετο μεγαλύτερον της Αγγλίας παραιτουμένης και πάσης ασφαλείας δι' υποβολής εις υπεγγύησιν προσόδων και διά το ποσόν ο είχαν ήδη προκαταβάλει ήτο πρόδηλον ότι όχι μόνον ουδέν έχανε, αλλά μέγਾਲως διηκολύνετο το Ελληνικόν δημόσιον. Και δι' αυτό εδέχθη την σύμβασιν δι' ης εδόθη και η περαιτέρω συναίνεσις της Αγγλικής Κυβερνήσεως να συναφθή δάνειον εν τη Αγγλική αγορά, ήτις ήτο απαραίτητος.

Παρακυβέρνησις

»14) Τα περί παρακυβερνήσεως αγνοώ τελείως. Ουδέποτε μοι κατηγγέλθη οιαδήποτε ενέργεια των εν τω κεφαλαίω τούτω της κατηγορίας προσώπων ούτε ηνέχθην ενέργειάν τινα έκνομον αυτών. Θεωρώ τας σχετικάς διαδόσεις φήμας αδεσπότους. Και από χαρακτήρος και από πολιτικών πεποιθήσεων απεδοκίμασα και απέκρουσα πάντοτε πάσαν ενέργειαν όχι τρομοκρατικήν, αλλά και απλώς επηρεαστικήν του φρονήματος των πολιτών και της ελευθέρας εκδηλώσεως αυτών. Δεν είναι ταύτα απλώς δόγματα, αλλά πρακτικαί πολιτικαί αρχαί, ας πάντοτε εφήρμοσα. Πολλάκις μάλιστα έφθασα μέχρι σημείου προκαλέσαντος την κατάκρισιν. Αλλά πάντοτε έκρινα προτιμητέον να σφαλώ μάλλον προς ταύτην παρά προς την αντίθετον κατεύθυνσιν.

Η πτώσις του Δ. Ράλλη

»15) Ο αείμνηστος Ράλλης είχε περιέλθει εις τοιαύτην κατάστασιν της υγείας του λόγω της υποτροπής του καρκίνου, εξ ου είχε προσβληθή, ώστε ήτο αδύνατον να ηγηθή της αντιπροσω-

πείας. Η νόσος μάλιστα έβαινε γοργότατα, ώστε υπήρχε κίνδυνος πριν φθάση εκεί να περιέλθη εις πλήρη ανικανότητα, ως και πράγματι συνέβη, διότι πριν λήξη η συνδιάσκεψις ηναγκάσθη να μεταβή και νοσηλευθή εις κλινικήν εν Παρισίοις. Αυτοί οι ιδιαίτερος αφοσιωμένοι προς αυτόν άνθρωποι, όπως ο ανεψιός του Φοντάνας, ον είχεν εις την ιδιαίτεράν αυτού υπηρεσίαν και ο ιδιαίτερος γραμματεύς του Μακρής μοι εφίστων διηνεκώς την προσοχήν επί της καταστάσεως της υγείας του καθιστώσης αυτό αδύνατον το έργον ο επρόκειτο να αναλάβη. Ότι τούτο ούτως είχε, προέκυψε και εκ του γεγονότος, ότι πάντα τα μέλη του τότε Υπουργικού Συμβουλίου και αυτός ο υιός του διέγνωσαν το πράγμα και παρέμειναν εις την Κυβέρνησιν κατά την ανασυγκρότησιν αυτής υπό του κ. Καλογεροπούλου. Η πρόσκαιρος αποχή του υιού του γενομένη μετά την αρχικήν αποδοχήν ωφείλετο εις ιδιαίτεράν ευλάβειαν προς τον πατέρα του εκδηλώσαντα απαρέσκειαν εις την συμμετοχήν του. Ουδέποτε προέβην εις ενέργειάν τινα όπως παρακωλύσω να μεταβή εις το Συνέδριον του Λονδίνου κατά Φεβρουάριον 1921 ο κ. Ε. Βενιζέλος ως αντιπρόσωπος των αλυτρώτων, ούτε ενθυμούμαι να έμαθα τοιαύτην πρόθεσιν αυτού, αλλ' ούτε ηδυνάμην να πράξω τι προς παρακώλυσίν του».

93. ΤΟ ΚΥΚΝΕΙΟ ΑΣΜΑ

ΟΠΩΣ είναι γνωστό, ο Δημήτριος Γούναρης δεν παρακολούθησε τη σκηνοθετημένη «δίκη» παρά μόνο στην αρχή. Πιστός στα όσα είχε γράψει στη γνωστή επιστολή του προς το Χαράλαμπο Βοζίκη, για τον τρόπο που θα αντιμετώπιζε εγκάθετους και παράνομους «δικαστές», αλλά και γιατί αρρώστησε από τύφο. Εκεί, λοιπόν, στην αρχή αντήχησε στην αίθουσα της Βουλής των Ελλήνων, που είχε μεταβληθεί σε παράνομο δικαστήριο, το κύκνειο άσμα του απαντώντας με την απaráμιλλη ευλωτία του προς τον Επαναστατικό Επίτροπο Ν. Ζουρίδη.

Η σχετική στιχομυθία έχει ως εξής:

Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ. «Δεν θα ελάμβανον τον λόγον αν ο κ. Επα-

ναστατικός Επίτροπος, ο πρώτον αγορεύσας, δεν έκαμε χρήση επιστολής τινός, την οποίαν εύρε δεν γνωρίζω εν τίνι αλληλογραφία. Δεν θα ελάμβανον τον λόγον διότι και ο τρόπος καθ' ον ανέπτυξαν τας αντιρρήσεις των οι κ. κ. υπερασπισταί και τα λεχθέντα υπό του κ. Στράτου προ ολίγου καθιστούν εντελώς τούτον περιττόν. Αλλ' είμαι υποχρεωμένος να λάβω τον λόγον διά να παρατηρήσω και επιστήσω την προσοχήν του δικαστηρίου επί της παρατηρήσεώς μου ότι η ανάγνωσις της επιστολής εκείνης υπό του κ. Επαναστατικού Επιτρόπου ουδεμίαν σχέσιν έχει προς τας αντιρρήσεις τας υπό της υπερασπίσεως υποβληθείσας. Ο κ. Επαναστατικός Επίτροπος ανέγνωσε μίαν επιστολήν μου εκ της οποίας προκύπτει τι; Ότι οι λαοί έχουν το δικαίωμα και το καθήκον να επαναστατώσι. Δύναται τις ν' αμφισβητήση τούτο; αμφισβητεί τούτο η υπεράσπισις διά των αντιρρήσεων τας οποίας υπέβαλεν; Όταν εν μια χώρα υπάρχει κατάστασις πραγμάτων εν τη οποία παραβιάζονται αι ελευθερίαι των πολιτών, δικαίωμα, αλλά και καθήκον των πολιτών είναι να εξανίστανται κατά της καταστάσεως ταύτης και να ανακτώσι την ελευθερίαν αυτών.

»Μία χώρα δεν είναι εις υγιά κατάστασιν εφ' όσον αι εν αυτή ελευθερίαι των πολιτών δεν είναι σεβασταί. Μία χώρα, εν τη οποία παραβιάζεται η ελευθέρα κίνησις, η ελευθέρα ζωή, η ελευθέρα ενέργεια των ατόμων, δεν δύναται παρά αν έχη ζωήν εν εαυτή να εγερθή και ν' αποτινάξη τα δεσμά τα περιορίζοντα αυτήν και άγοντα αυτήν εις μαρασμόν και εις θάνατον ίσως. Ταύτα λέγει η επιστολή, την οποία ανέγνωσεν ο κ. επαναστατικός επίτροπος. Τούτο δε είναι αλήθεια, την οποίαν δεν είναι ανάγκη να διακηρύξω εγώ από της θέσεως ταύτης του κατηγορουμένου διά να γίνη δεκτή από όλον τον κόσμον.

»Αλλά τίνα σχέσιν έχουσι ταύτα με τας αντιρήσεις, τας οποίας οι κ. κ. συνήγοροι υποβάλλουν; Ουδεμίαν, απολύτως ουδεμίαν. Εκ του ότι γίνεται μία επανάστασις νομίζει ο κ. επαναστατικός επίτροπος ότι τα πάντα καταρρίπτονται; Λέγει είναι δύο ειδών νόμοι, άγραπτοι και γραπτοί και ερωτώ τον κ. επίτροπον: πολύ καλά' οι γραπτοί νόμοι διεκηρύχθη ότι δύναται ν' ανατραπώσιν, αλλ' ίσως αξιούται, ότι οι άγραπτοι νόμοι δεν δύναται ν' ανατραπώσι. Ναι ή όχι;

»Ν. ΖΟΥΡΙΔΗΣ. Βεβαίως.

»Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ. Αλλ' οι άγραπτοι νόμοι είναι νομίζετε εκείνοι, τους οποίους κατασκευάζετε εν τη διανοία υμών ή είναι

εκείνοι τους οποίους η συνείδησις του έθνους επί έναν ολόκληρον αιώνα καθιέρωσε;

»ΖΟΥΡΙΑΔΗΣ (επίτρ.) Πώς θα εύρωμεν την συνείδησιν;

»Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ. Διά των εκδηλώσεων τας οποίας έσχεν η συνείδησις αύτη.

»ΖΟΥΡΙΑΔΗΣ (επίτρ.) Την ευρίσκομεν εις το αποτέλεσμα.

»Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ. Θα την εύρη εκείνος ο οποίος έχει υποχρέωσιν να την εύρη ερευνών τας εκδηλώσεις της τοιαύτης συνειδήσεως.

»ΖΟΥΡΙΑΔΗΣ (επίτρ.) Θα την εύρη το δικαστήριον.

»Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ. Βεβαίως, αλλά θα την εύρη κατά τον τρόπον τον οποίον υποδεικνύω εγώ. Και όταν επί αιώνα ολόκληρον και όταν από της ημέρας κατά την οποίαν το ελληνικόν έθνος ηγέρθη ίνα αποκτήση την ελευθερίαν αυτού και να δημιουργηθή εις κράτος είπεν: Έννοώ ούτω να διεξάγεται το θέμα τούτο. Και όταν από της ημέρας εκείνης διά μέσου 5, 6, 7, 8 Συνελεύσεων, εις τας οποίας, κ. επαναστατικέ επίτροπε, αντεπροσωπέυετο η Εθνική συνείδησις πασών των εποχών και των περιόδων, έχομεν την περίοδον των ανδρών της επαναστάσεως, έχομεν την περίοδον των ανδρών των κατοπιν της επαναστάσεως, έχομεν την περίοδον του Όθωνος, την περίοδον την μετά τον Όθωνα, των ανδρών του Γεωργίου, έχομεν την περίοδον του 1917 και όταν εν τη εθνική συνειδήσει πασών τούτων των περιόδων η αυτή αρχή είχεν εκδηλωθή, έχομεν την συνείδησιν του Έθνους, έχομεν τον άγραπτον νόμον εν τη συνειδήσει ταύτη. Πού αναγινώσκετε υμείς, κ. επίτροπε, τον άγραφον νόμον κατά τον οποίον δύνασθε την αρχήν ταύτην να αποσβέσητε; Αυτή είναι η θεωρία, κύριοι, των αγράφων νόμων, τους οποίους επικαλείται ο κ. επαναστατικός επίτροπος και στηριζόμενος επί των αγράφων τούτων νόμων, ώφειλε να καταλήξη εις το αντίθετον συμπέρασμα παρά εις εκείνο εις το οποίον κατέληξε. Αλλ' ο τρίτος των αγορευσάντων κ. επαναστατικός επίτροπος προέβη εις έτερόν τι, εξήτησεν απο υμάς να απορρίψητε τας αντιρρήσεις, διότι τούτο σας το επιβάλλει το Σύνταγμα.

»Ν. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ. (Επ. Επίτροπος). Είπα ότι το Σύνταγμα καθιεροί υπερτέραν κριτών την Ελληνικήν φιλοπατρίαν, κ. Γούναρη. Αυτό καθιεροί.

»Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ. Θα εκτιμήσω πολύ, κατ' αξίαν εκείνο το οποίον είπατε. Ο κ. Επίτροπος, ο τρίτος αγορεύσας, ηθέλησε να ζητήση παρ' υμών να επιρρίψετε τας αντιρρήσεις επί τη βάσει

του Συντάγματος. Διατί; Διότι υπάρχει το τελευταίον άρθρον του Συντάγματος, κατά το οποίον η τήρησις αυτού αφίεται εις την φιλοπατρίαν των Ελλήνων. Το άρθρον τούτο κάνει μίαν έκκλησιν προς εκείνους οι οποίοι ήθελον διαδεχθή αυτούς, οι οποίοι το συνέταξαν. Κάμει μίαν έκκλησιν προς τους Έλληνας και λέγει προς αυτούς: Αυτό είναι το Σύνταγμα, το οποίον ημείς ενομίσαμεν το καταλληλότερον, αυτό θα διέπει τα κατά σας, αφιέμεθα εις την φιλοπατρίαν σας να το προστατεύσητε. Την έκκλησιν ταύτην ποιείται ο κ. Επίτροπος διά να το παραβιάσητε. Διότι υπάρχουν ρηταί διατάξεις του Συντάγματος, τας οποίας ο κ. Επαναστατικός Επίτροπος ζητεί να τας παραβιάση, εν ονόματι διατάξεως η οποία αφήσιν εις τον πατριωτισμόν των Ελλήνων την τήρησιν. Δεν έχω να είπω τίποτε επί της τούτης υποστηρίξεως της γνώμης, περί απορρίψεως των αντιρρήσεων. Κύριοι! γενικώς αι αντιρρήσεις απορρέουσιν εκ μιας υπερτέρας αρχής. Λέγεται και υποστηρίζεται από τους κ. κ. Επαναστατικούς Επιτρόπους, ότι επειδή ευρισκόμεθα εν επαναστάσει δεν έχουν θέσιν αι εκ του Συντάγματος αντιρρήσεις. Δεν ελέχθη ουδέ υπεστηρίχθη παρ' ουδενός ότι δεν έχουν εκδηλωσιν ουδέ εκ των αρχών των απαραγράπτων των εκδηλωθεισών διά της πανδήμου, ομοφώνου επί αιώνα επανειλημμένως αμεταβλήτου θελήσεως εκδηλώσεως της εθνικής συνειδήσεως εν τοις διαφόροις Συντάγμασι. Τούτο δεν υπεστηρίχθη. Επικαλούμαι και τούτο.

»Αλλά δεν υπεστηρίχθη, ουδέ ηδύνατο να υποστηριχθή από κανένα, ότι η επανάστασις δύναται να παρίδη τα δικαιώματα της λαϊκής θελήσεως. Έχει εξουσίαν, κύριοι, η λαϊκή θέλησις. Έχει εξουσίαν η λαϊκή δύναμις, η οποία είναι και η πηγή πάσης εξουσίας και η βάσις της του κράτους κυριαρχίας. Έχει εξουσίας αυτή. Και έχει τας εξουσίας αυτής, όχι μόνον διότι είναι ισχυρά, διότι είναι το παν, διότι είναι η δύναμις η μόνη ισταμένη. Αλλ' έχει τας εξουσίας αυτής –και παρακαλώ το δικαστήριόν σας να επιστήση επί τούτου την προσοχήν– διότι μόνον διά της υπό της λαϊκής θελήσεως εξασκήσεως, διαχειρίσεως των εθνικών συμφερόντων, των συμφερόντων της χώρας, δύναται να πραγματοποιηθή η αρίστη δυνατή εξυπηρέτησις αυτών.

»ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ (Επ. Επίτροπος). Παρακαλώ να ανακληθῆ ο κατηγορούμενος εις την τάξιν, διότι αρχίζει συζήτησις, η οποία στρέφεται εναντίον μου(!).

»Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ. Έλεγαν ότι έχει εξουσίας η λαϊκή θέλησις και τας έχει όχι μόνον διότι είναι η δύναμις, αλλά πρέπει να τας έχη διότι μόνο διά της διαχειρίσεως υπό της λαϊκής θελήσεως των συμφερόντων του κράτους είναι δυνατόν να εξυπηρετηθώσιν ως άριστα τα συμφέροντα της χώρας.

»ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ (Επ. Επίτροπος). Της λαϊκής θελήσεως, ουχί της Βασιλικής.

»Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ. Ομιλώ, κ. Επαναστατικέ Επίτροπε, περί της λαϊκής θελήσεως, κατά συνέπειαν η διόρθωσις σας παρέλκει εντελώς και παρακαλώ τον κ. Πρόεδρον να με προστατεύση κατά των τοιούτων ασκόπων παρεμβάσεων. Διότι, κύριοι εν τη διαχειρίσει των δημοσίων υποθέσεων, ως προς την οποίαν πάντες οι επιλαμβανόμενοι αυτών, διαπνέονται διά των αγαθωτέρων προθέσεων, διότι όχι μόνο κατά την πεποίθησιν την εμήν αλλά και κατά τα μεμαρτυρημένα υπό της ιστορίας συμπάσης, εκείνοι οι οποίοι αναλαμβάνουσι την διαχείρισιν των τυχών της πατρίδος των, δεν είναι δυνατόν, παρά να αποβλέπωσιν εις την κατά τον άριστον τρόπον εξυπηρέτησιν των συμφερόντων. Αλλ' η αγαθή προαίρεσις δεν αρκεί. Όσοι διεχειρίσθησαν τα υπέρτατα της πατρίδος συμφέροντα δύνανται να γνωρίζωσιν οπόσαι εμφανίζονται ωθήσεις εν αλληλοσυγκρούσει και πόσαι εμφανίζονται ωθήσεις εν αλληλοσυγκρούσει κατά την λήψιν οιασδήποτε αποφάσεως.

»Και εάν αφεθώσιν εις μόνην την ιδίαν αυτών δύναμιν, εάν αφεθώσιν εις μόνην την ιδίαν αυτών κρίσιν, δύναται τις να είναι πεπεισμένος περί της αποτυχίας των αγαθών αυτών προαιρέσεων. Ενώ η λαϊκή θέλησις συγκεντρούσα την κρίσιν και κάτι τι πλέον παρά την κρίσιν, την αίσθησιν, την συνάφειαν προς τα πράγματα των πολιτειών, τα εν τω κατ' ιδίαν αυτών βίω, αυτή η λαϊκή θέλησις συγκεντρούσα πάντα ταύτα και αποτελούσα εν τη εκδηλώσει αυτής το απάνθισμα πάντων τούτων, αυτή η λαϊκή θέλησις είναι η εκδήλωσις της εν τη συγκεκριμένη περιστάσει εμφανιζομένης πολιτικής αληθείας. Και αν αυτή είναι ενδεχόμενον να μην είναι η εκδήλωσις της πολιτικής αληθείας της κατά την συγκεκριμένην περίπτωσιν εμφανιζομένης ένα ή δύο τοις εκατόν, η εκδήλωσις της πολιτικής αληθείας εν τη αποφάσει του ενός η των δύο ατόμων δεν θα είναι ούτε εννενήντα πέντε τοις εκατόν. Ακριβώς ιδού διατί είναι ανάγκη να έχη εν εαυτή την εξουσίαν προς διαχείρισιν των πραγμάτων της χώρας.

»Μεταξύ των εξουσιών της λαϊκής θελήσεως, Κύριοι, είναι

να υπακούη και τους κυβερνήτας της χώρας, και η λαϊκή αντιπροσωπεία είναι εκείνη, η οποία καθορίζει τους κυβερνήτας της χώρας. Αλλά διά να δύναται να καθορίξη τους κυβερνήτας της χώρας πρέπει να έχη...

»(Εις το σημείον τούτο ο Γούναρης διακόπτεται παρ' ενός εκ των αξιωματικών των καθημένων εις το θεωρείον αξιωματικών. Ο αξιωματικός ούτος λέγει προς τον Γούναρη: "Δεν ημπορείτε να ομιλήτε περί λαϊκής θελήσεως, είσθε κατηγορούμενος". Διακόπτεται η συνεδρίασις επί 10' λεπτά και τιμωρείται ο παρεμβάς αξιωματικός).

»ΠΡΟΕΔΡΟΣ. Ορίστε, κύριε Γούναρη.

»Δ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ (κατηγορ.) Συμπληρών την ιδέαν την οποίαν εξέθηκα έλεγον ότι εις την λαϊκήν θέλησιν είναι κατά φύσιν, είναι κατά το συμφέρον, είναι κατά την ανάγκην της χώρας η διαχείρισις των δημοσίων υποθέσεων. Εις την λαϊκήν θέλησιν ανήκει και η υπόδειξις της Κυβερνήσεως, δεν είναι δε δυνατόν, κύριοι, να έχη η λαϊκή θέλησις το ύψιστον τούτων των δικαιωμάτων, εάν δεν έχη και την άσκησιν της αξιώσεως των ευθυνών εναντίον αυτών. Την στιγμήν κατά την οποίαν τας ευθύνας των υπό της λαϊκής θελήσεως διά των αντιπροσώπων αυτής υποδεικνυομένων κυβερνητών μεταφέρετε αλλαχού από την λαϊκήν θέλησιν, αφαιρείτε από την λαϊκήν θέλησιν το μέσον διά τους κυβερνήτας της χώρας, διότι γνωρίζετε ότι τον διορισμόν ενεργεί ο έτερος παράγων.

»Εάν δεν έχη το μέσον της ζητήσεως ευθυνών, δεν είναι δυνατόν να εξαναγκάσετε τον έτερον παράγοντα εις το να διορίση εκείνους τους οποίους αύτη υποδεικνύει. Ένεκα αυτού του λόγου, ένεκα του λόγου ότι θίγεται το δικαίωμα της λαϊκής θελήσεως του ζητείν ευθύνας παρ' εκείνων τους οποίους υποδεικνύει ως Κυβερνήτας της χώρας, ένεκα του λόγου ότι ανατρέπεται η βάση του πολιτεύματος το οποίον μας διέπει –και καλώς μας διέπει– διότι δεν είναι δυνατόν να υπάρξη η Ελλάς υπό έτερον πολίτευμα αλλά το πολίτευμα το κοινοβουλευτικόν, το πολίτευμα κατά το οποίον τους κυβερνήτας υποδεικνύει η λαϊκή θέλησις, αυτή δε δεν είναι γνώμη εμού, δεν πρόκειται περί γνώμης εμού, πρόκειται περί γνώμης γενεών Ελλήνων κληθέντων επί τούτου ν' αποφανθώσιν, πρόκειται περί της γνώμης, όχι μόνον γνώμης, πρόκειται περί της αποφάσεως πασών των από της συστάσεως του κράτους Εθνικών συνελεύσεων, αι οποίαι ηξίωσαν ίνα την κυβέρνησιν της χώρας υποδεικνύει λαϊκή αντιπροσω-

πεία, πρόκειται περί πράγματος του οποίου κατά περίοδον βραχείαν της Οθωνικής βασιλείας έσχομεν δεινά τα αποτελέσματα των παραβάσεων. Δεν είναι δε δυνατόν, κύριοι, να υπάρξη υπόδειξις της Κυβερνήσεως της χώρας υπό της λαϊκής αντιπροσωπείας, ήτοι της λαϊκής θελήσεως, εάν αυτή η λαϊκή θέλησις διά της λαϊκής αντιπροσωπείας δεν έχει και μόνη αυτή το δικαίωμα της ζητήσεως ευθυνών παρ' αυτής. Ιδού ο κύριος, ο βασικός λόγος, λόγος πολιτεύματος το οποίον δεν ηγνόησε να θίξη η Επανάστασις, διότι ουδείς θα είπη, ουδέ η Επαναστατική επιτροπή, ουδέ οιοσδήποτε εκ των εν τη αιθούση ταύτη ή έξω αυτής ευρισκομένων και ομιλούντων περί των δημοσίων πραγμάτων της Ελλάδος και κρινόντων περί του έργου της Επαναστάσεως, ουδείς δύναται να είπη, ότι άλλο εκτός του Κοινοβουλευτικού πολιτεύματος δύναται να υπάρξη εν Ελλάδι.

»Εάν δε ηθέλαμεν να υπάρξη το Κοινοβουλευτικόν πολίτευμα οφείλομεν να έχωμεν αυτό ως εγεννήθη εν τη συνειδήσει των πατέρων αυτού και δεν δυνάμεθα να έχωμεν πολίτευμα κοινοβουλευτικόν όταν ανατρέψωμεν την κυριωτάτην βάσιν αυτού. Κύριοι, αι αρχαί των πολιτευμάτων δεν κατασκευάζονται με τα γραφόμενα άρθρων εφημερίδων, δεν ανατρέπονται με τα γραφόμενα προκηρύξεων· κατασκευάζονται διά του σεβασμού ο οποίος εύρηται εν ταις συνειδήσεσι πάντων ερριζωμένος προς αυτάς· ανατρέπονται διά της διασεισεως του σεβασμού τούτου προς τας αρχάς αυτάς. Εν ονόματι λοιπόν του Κοινοβουλευτικού πολιτεύματος το οποίον είναι ιερόν δι' ημάς, είναι ιερόν διά την Επανάστασιν. Εν ονόματι του Κοινοβουλευτικού πολιτεύματος μη θίξητε την κυρίαν, την θεμελιώδη αυτού βάσιν. Θα την θίξητε δε εν περιπτώσει καθ' ην γίνει ενέργεια διασειούσα τον σεβασμόν τον οποίον πάσα ελληνική συνείδησις πρέπει να έχη προς αυτήν, ενέργειαν εκ διαμέτρου αντίθετος προς την αρχήν την αποτελούσαν την θεμελιώδη βάσιν του πολιτεύματος τούτου».

94. ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΝΑ ΠΡΟΛΗΦΘΕΙ ΤΟ ΕΓΚΛΗΜΑ

Ο ΣΠ. ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΣ στην «Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος»

γράφει τα ακόλουθα στις προσπάθειες των ξένων δυνάμεων να αποσβηθεί το επικείμενο έγκλημα. Αφού ο ιστοριογράφος διηγείται τα γεγονότα που προηγήθηκαν, προσθέτει:

«Εις το σημείον τούτο σκόπιμον είναι να επανέλθωμεν εις την εξιστόρησιν των διαδραματισθέντων εις τα παρασκήνια μέχρι της ώρας καθ' ην εξεδόθη η απόφασις, προτάσσοντες την από 5/18ης Νοεμβρίου έκθεσιν του Lindley επί των γεγονότων προς τον Λόρδον Κώρζον. Καθ' ην ώραν αποστέλλεται η έκθεσις η δίκη συνεχίζεται. Ο Lindley γράφει διά τον πρόεδρον του δικαστηρίου, τον στρατηγόν Οθωναίον, ότι οι μεν βενιζελικοί τον περιέγραφαν ως μετριοπαθή, οι δε αντίπαλοί του ως φανατικούς. Διά τους άλλους δικαστάς αρκείται να επισημάνη ότι άπαντες ήσαν στρατιωτικοί. Ως προς το κατηγορητήριον μνημονεύει το κεφάλαιον το περιλαμβάνον ότι οι κατηγορούμενοι εκουσίως και εκ προθέσεως επέτρεψαν την εισβολήν ξένων στρατευμάτων εις την χώραν, αλλά αποφεύγει να αναλύση περισσότερο αυτό "το αξιοσημείωτον κείμενον" (remarkable document), όπως το ονομάζει, και περιορίζεται εις την διαπίστωσιν ότι δεν κατώρθωσε να ανεύρη οιανδήποτε σχέσιν μεταξύ της γενικής κατηγορίας και των ατομικών κατηγοριών τας οποίας επεκαλούντο προς υποστήριξιν εκείνης. Σημειώνει ότι η δίκη διεξήγητο με τάξιν, αλλά κατά τρόπον ο οποίος εις την Αγγλίαν "θα εθεωρείτο ως αληθής φάρσα" (be considered purely farcical).

»Εν συνεχεία ο Lindley τονίζει, ότι, ως αντελήφθη εκ της πορείας των γεγονότων, η αποφυγή των εκτελέσεων καθίστατο δυσκολωτέρα από όσον τον αφήκε να εννοήση ο Ν. Πολίτης. Κατόπιν τούτου εθεώρησεν αναγκαίον να απευθύνη εις τον Έλληνα υπουργόν των Εξωτερικών επίσημον διακοίνωσιν βάσει του τηλεγραφήματος του Λόρδου Κώρζον.

»Την επομένην ελήφθη νεώτερον τηλεγράφημα του Κώρζον. Εξέφραζε την ζοηράν ανησυχίαν του διά το ενδεχόμενον "δικαστικών δολοφονιών" (judicial murders). Αι εσωτερικαί διενέξεις αι οποίαι μέχρι τούδε τόσας προκάλεσαν ζημίας θα συνεχίζοντο και θα κατέστρεφον πλήρως την φήμην της Ελλάδος ως πολιτισμένης χώρας. Εν συνεχεία ετόνιζεν ότι καιτοι απηχθάνετο να επεμβαίνη εις τας εσωτερικάς υποθέσεις μιας φίλης χώρας θα ήτο υποχρεωμένος να το πράξη εφ' όσον δεν θα του παρείχοντο θετικά και γραπταί εγγυήσεις εκ μέρους της ελληνικής κυβερνήσεως ότι θα απεκλείετο επιβολή της θανατικής ποι-

νής. Θα εξήτει δε και την συμπαράστασιν της Γαλλικής κυβερνήσεως, αλλά πάντοτε ήλπιζεν ότι η Ελληνική κυβέρνησις θα παρείχε τας αιτουμένας εγγυήσεις και προς τούτο εξήτει να ενημερωθή αμέσως ο Ν. Πολίτης.

»Ο Lindley συνεμορφώθη προς την εντολήν και ανέγνωσε το τηλεγράφημα του Κώρζον εις τον Έλληνα υπουργόν των Εξωτερικών, “ο οποίος –κατά τον Lindley– δεν εφάνη να εκπλήσσειται από το περιεχόμενον του τηλεγραφήματος”. Εδήλωσεν ο Πολίτης ότι ολόκληρος η κυβέρνησις ήθελε να αποφευχθούν αι εκτελέσεις και ήλπιζε να ευθυγραμμίση εις τούτο και την Επαναστατικήν Επιτροπήν. Αν δε οι Άγγλοι επέμεναν εις γραπτάς εγγυήσεις θα έπρεπε να συζητηθή το θέμα αμέσως με την Επαναστατικήν Επιτροπήν και η κυβέρνησις, εν αποτυχία της, θα παρητείτο. Παρεκάλεσεν ως εκ τούτου να αφεθή το θέμα εις εκείνον. Ο Lindley εδέχθη να αναφέρη εις τον Κώρζον και να αναμείνη επί διήμερον. Εις την έκθεσίν του περιέγραφε πόσον δυσχερές ήτο να αντιμετωπίση την κατάστασιν, διότι δεν ηδύνατο να αντιληφθή πλήρως ποίος ήτο ο ασκών την πραγματικήν εξουσίαν. Διά τον Πολίτην ο Lindley ετόνιζεν ότι δεν τον εβοήθει και –το ακόμη χειρότερον, παρατηρεί ο συγγραφεύς– ότι δεν τον είστευε διόλου (you cannot believe a word he says).

»Η διακοίνωσις με την πρώτην ειδοποίησιν του Κώρζον επεδόθη εις τον Ν. Πολίτην την 10ην Νοεμβρίου. Την επομένην ανεγνώσθη εις τον Πολίτην το νεώτερον τηλεγράφημα του Κώρζον. Την ιδίαν ημέραν ο Lindley ετηλεγράφη προς τον Κώρζον τα της συνομιλίας του με τον Έλληνα υπουργόν, ως εμνημονεύθη προηγουμένως. Την 13ην Νοεμβρίου πραγματοποιήθη η νέα συνάντησις, κατά την οποίαν αι ανησυχίαι του Lindley εδικαιώθησαν, διότι ο Πολίτης όχι μόνον τον επληροφόρησεν ότι η ελληνική κυβέρνησις ηδυνάτει να δώση τας αιτουμένας εγγυήσεις αλλά και ότι εύρε την Επαναστατικήν Επιτροπήν πολύ ολιγώτερον διατεθειμένην παρά πριν να πεισθή επ’ αυτού. Τον επληροφόρει επί πλέον ότι η Επιτροπή δεν ήλεγχε τας όπισθεν αυτής κινουμένας δυνάμεις και εξέφραζε την βεβαιότητα ότι εάν υπέκυπτε αύτη και εδέχετο να ικανοποιήση το υποβαλλόμενον αίτημα αυτοί οι ακραίοι θα την ανέτρεπον και θα εδολοφόνουν όλους τους φυλακισμένους, ενδεχομένως δε και πολλούς άλλους.

»Εξηγών τα ανωτέρω ο Ν. Πολίτης —πάντοτε κατά την έκθεσιν του Lindley– εφαινετο έμφοβος και ικέτευσε να εξηγηθούν

άπαντα ταύτα εις τον Λόρδον Κώρζον, διά να μην ωθηθούν τα πράγματα εις τα άκρα, οπότε θα ήτο δυνατόν να σωθούν μερικοί, αλλ' όχι όλοι οι υπόδικοι. Τότε δηλαδή το πρώτον, παρατηρεί ο συγγραφεύς, έκαμε ο Πολίτης νύξιν περί περιορισμού των εκτελέσεων. Ο Lindley απήντησεν ότι εξ όσων του ανέπτυξεν ούτος διεπίστωσεν ότι η χώρα δεν είχε πράγματι κυβέρνησιν. Θα επανεξήταζε πάντως το θέμα και θα έβλεπε τον Αλ. Ζαΐμην —ο οποίος ήτο αβέβαιον ακόμη εάν θα εδέχετο την πρωθυπουργίαν. Τούτο και έπραξεν. Ο Ζαΐμης ηκολούθησε την γραμμήν του Ν. Πολίτη, εις μετριοπαθέστερον απλώς τόνον. Εις το τέλος όμως της συζητήσεως υπέδειξεν, ότι ήτο δυνατόν να ανασταλή η εκτέλεσις της ποινής των δικαζομένων, φθάνει να ηγγυάτο η βρεταννική κυβέρνησις, ότι δεν θα ηδύναντο ούτοι να επιστρέψουν εις την Ελλάδα επί σημαντικόν χρονικόν διάστημα. Εκείνη η υπόδειξις έκαμε τον Lindley να σκεφθή ότι η κυβέρνησις και η Επαναστατική Επιτροπή ήλεγchon την κατάστασιν πολύ περισσότερον παρ' όσον ο Ν. Πολίτης και ο Αλ. Ζαΐμης υπεστήριζον.

»Είναι προφανές, κατά τον συγγραφέα, ότι ο Ζαΐμης μετέφερε την πρότασιν Πολίτη, την οποίαν ευλόγως εκείνος δεν ήθελε να παρουσιάση ως ιδικήν του και την οποίαν ο Ρέντης ηθέλησε βραδύτερον να οικειοποιηθή. Εν συνεχεία ο Lindley απεφάσισε να στείλη νέαν διακοίνωσιν εις τον Πολίτην βάσει του τηλεγραφήματος του Κώρζον, το οποίον απλώς εφοβείτο να κάμη.

»Την ιδίαν ημέραν, ο Ιταλός πρεσβευτής Montagna είχε, κατόπιν οδηγιών της κυβερνήσεώς του, θυελλώδη συνομιλίαν με τον Πολίτην, κατά την οποίαν εξήτησε να του υποσχεθούν ότι δεν θα εγίνοντο εκτελέσεις. Προσέθεσε μάλιστα —είχε, σημειωτέον, μόλις ονομασθή δεύτερος αντιπρόσωπος της Ιταλίας εις την Διάσκεψιν της Λωζάννης— ότι εάν δεν ελάμβανε τοιαύτην διαβεβαίωσιν προς της αναχωρήσεώς του “τα αποτελέσματα δυνατόν να ήσαν άκρως δυσάρεστα διά την Ελλάδα”.

»Τον Πολίτην επεσκέφθη ο Lindley και τον εύρε πάλιν μεταβεβλημένον. Είχε δείξει, είπε, την νότα εις την Επαναστατικήν Επιτροπήν, η οποία πολύ εθίγη με την διατύπωσίν της. Εν συνεχεία του επεσήμανεν ότι η πραγματική αιτία της ανησυχίας ήτο ο φόβος ότι οι πρώην υπουργοί εάν δεν εξετελούντο θα επανήρχοντο συντόμως και θα ανέτρεπον πάλιν την κατάστασιν εις την χώραν. Έθεσε δε το ερώτημα εάν η βρεταννική κυβέρνησις ηδύνατο να δώση εγγύησίν τινα ότι δεν θα συνέβαινε τούτο.

Σκοπός του ερωτήματος ήταν ο φόβος ότι οι δικαζόμενοι μένοντες ελεύθεροι θα επανήρχοντο υπό του λαού στην εξουσία. Το χειρότερον όλων ήτο το ότι τελικά η βρεταννική εγγύησις εδόθηκε λίγο πριν του αιματηρού τέλους.

»Είναι βεβαίως πολύ κυνικός ο τρόπος με τον οποίον παρουσιάσθη το ζήτημα, πράγμα το οποίον ενισχύει την αρχήθεν υποστηρικθείσαν άποψιν, ότι το θέμα που απησχόλει τους τότε κυβερνώντας ήτο η διαπίστωσις ότι οι πολιτικοί της Κωνσταντινικής παρατάξεως, παρ' όσα συνέβησαν, διετήρουν την δύναμίν των εις τον λαόν και καθίστων προβληματικήν εις περίπτωσιν διεξαγωγής των εκλογών την άνοδον εις την εξουσίαν των βενιζελογενών κομμάτων. Από της άλλης πλευράς είναι παράδοξον πώς ο Βρεταννός πρεσβευτής, ενώ είχεν αντιληφθή την σοβαρότητα της καταστάσεως, δεν επωφελήθη αμέσως της ευκαιρίας, αλλά είδε μεν το θέμα ορθώς, το είδεν όμως από τυπικής και μόνο απόψεως. Ως θα εξιστορηθή δε εν συνεχεία, όταν τελικώς οι εν Λονδίνω αντελήφθησαν την κατάστασιν ήτο πλέον αργά. Εν πάση περιπτώσει ο Lindley έδωκε την απάντησιν ότι δεν ήτο κατ' ουδένα τρόπον δυνατόν να ανελάμβανε η βρεταννική κυβέρνησις τον έλεγchon των κινήσεων των κατηγορουμένων. Οπότε ο Πολίτης, ακόμη συγκαταβατικώτερος, υπέδειξεν ότι θα ήτο ίσως αρκετόν να υποσχεθούν ούτοι, επισήμως, επί τω λόγω της τιμής των, εις τον Βρεταννόν πρεσβευτήν, ότι δεν θα επέστρεφον εις την Ελλάδα. Ο Lindley υπεσχέθη ότι θα ανέφερε τούτο εις τον υπουργόν του καίτοι αμφέβαλλεν εάν η ενέργειά του θα είχεν αποτέλεσμα. Μετά ταύτα συνήντησε τον Γάλλον συνάδελφόν του, τον οποίον επληροφόρησε περί της προτάσεως. Ούτος την εδέχθη μάλλον ευμενώς και υπεσχέθη να τηλεγραφήσῃ εις την κυβέρνησίν του.

»Την πρωίαν της 5/18ης Νοεμβρίου ο Βρεταννός πρεσβευτής συνήντησεν εκ νέου τον Πολίτην. Τον εύρε πολύ ταραγμένον εξ αφορμής ενός τηλεγραφήματος το οποίον είχε λάβει εκ μέρους του Κακλαμάνου, αναφερομένου εις συνομιλίαν του εν Λωζάννη με τον Λόρδον Κώρζον. Κατά την συνομιλίαν αυτήν ο Κακλαμάνος προειδοποιείτο ότι εις περίπτωσιν εκτελέσεως των υποδίκων θα ανεκαλείτο ο Βρεταννός πρεσβευτής εξ Αθηνών. Ο Πολίτης, επιμένων επί της συμβιβαστικής προτάσεώς του, διηρωτάτο ενώπιον του Lindley, διατί το τόσον μέγα βρεταννικόν ενδιαφέρον δι' ανθρώπους, οι οποίοι διέπραξαν τόσον κακόν εις την Ελλάδα. Ο Lindley διετύπωνε εις την έκθεσίν του το συμπέ-

ρασμα ότι ο Πολίτης ασφαλώς ήθελε να αποφευχθή οιαδήποτε ρήξις με τους Συμμάχους, αλλά θα ήτο πράγματι ευτυχής (quite glad) να ίδη τους πρώην υπουργούς εκτελουμένους εάν τούτο δεν προεκάλει την ρήξιν. Παρατήρει δε περί αυτού ότι εφαινετο τρομοκρατημένος από την Επαναστατικήν Επιτροπήν. Πολλοί, έγγραφεν εν συνεχεία ο Lindley, ομιλούντες περί δικαιοσύνης απεσκόπουν κατ' ουσίαν εις εκδίκησιν, ήσαν δε αυτοί κατά το πλείστον υπό την επιρροήν ανθρώπων ως ο στρατηγός Πάγκαλος ή ο συνταγματάρχης Κονδύλης. Και κατέληγεν εις την διαπίστωσιν ότι την ώραν εκείνην δεν υφίστατο ούτε η παραμικρά ένδειξις κατασιγάσεως του μίσους μεταξύ βενιζελικών και αντιβενιζελικών».

95. ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΓΟΛΓΟΘΑ

ΤΟ ΣΥΝΝΕΦΙΑΣΜΕΝΟ πρωινό της 15ης Νοεμβρίου 1922 μια πένθιμη πορεία προχωρούσε με τα μηχανοκίνητα μέσα που ανακάλυψε ο πολιτισμός του ανθρώπου για να εξοντώσει τον ίδιο τον άνθρωπο, σε μια περιοχή της Αττικής, κοντά στην πρωτεύουσα, παρουσιάζοντας και τούτη τη φορά μια εικόνα που κατά διάφορους τρόπους και κάτω από ποικίλες συνθήκες είχε ξαναδεί η ανθρωπότητα κατά τη διάρκεια των αιώνων.

Ήταν μια πορεία θανάτου για ανθρώπους που υπηρέτησαν με αυτοθυσία την πατρίδα τους σε περασμένους καιρούς, όταν η κακία παρακινούσε τους θνητούς σε πράξεις παραφροσύνης και ανθρωποκτονίας.

Τόν ίδιο δρόμο είχαν ακολουθήσει ο Σωκράτης για να πει το κώνιο, ο Σαβαναρόλα, ο Γαλλιλαίος, η Ιωάννα Ντ' Αρκ που κάηκαν επί της πυράς, ο Νταντόν, που οδηγήθηκε στη λαιμητόμο και στους σύγχρονους καιρούς ο Ιωάννης Καποδίστριας και τελευταία ο Ίων Δραγούμης που δολοφονήθηκε από σύγχρονους πραιτωριανούς και πολλοί άλλοι που βρήκαν το θάνατο μέσα στους αιώνες. Έτσι και τώρα ένας σύγχρονος Δάσκαλος του δικαίου και της νομιμότητας –που κάποτε τον αποκάλεσαν ειρωνικά «Διδάσκαλο» στην εκκλησία του

δήμου, των καιρών μας, τη Βουλή- ακολούθησε κι αυτός τον ίδιο δρόμο.

Τούτος ο Δάσκαλος δεν ήταν μόνος. Τον ακολούθησαν οι μαθητές του και σύντροφοί του στην ατυχία. Ήταν άλλοι πέντε γενναίοι και άφοβοι. Μόνο που ο Δάσκαλος, με την όψη του προφήτη, ήταν και αυτός το ίδιο ψύχραιμος αλλά σωματικά τραυματισμένος από την αρρώστια. Σηκώθηκε από το κρεβάτι του πόνου, έκανε μια καρδιοτονωτική ένεση και «σαν έτοιμος από καιρό, σαν θαρραλέος» προχώρησε προς τη μοίρα του.

Όταν οι σύγχρονοι Ροβεσπιέρροι και Φουκέ Τενβίλ εξαπόλυαν, λίγο πριν, τους δολοφονικούς τους κεραυνούς στην αίθουσα των πραιτωριανών των καιρών μας, ένας από αυτούς είχε πει αυτά τα λόγια:

«Κατηγορούμενοι δεν γνωρίζω πώς έχουν ρυθμισθή τα πράγματα του άλλου κόσμου, ηξεύρω μόνον ότι όλοι θα διαβώμεν την Αχερουσίαν λίμνην αργά ή γρήγορα, όταν πληρώσωμεν τα κεκανονισμένα πορθμεία. Εάν τυχόν, εις τους ατελευτήτους δρόμους της αιωνιότητος, συναντήσετε τις χορευτρίες του Ζαλόγγου, τα ολοκαυτώματα του Μεσολογγίου, του Αρκαδίου, τα σφάγια της Χίου και των Ψαρρών, τον σουβλισμένον Διάκον, τον κρεμασμένον Πατριάρχην ή τον κομματιασμένον Χρυσόστομον, σας συμβουλεύω να μην υποστηρίζετε την ιδεολογίαν σας ενώπιον των ανθρώπων εκείνων, διότι όλα αυτά τα σφάγια της τυραννίας, είμαι βέβαιος, ότι έχουν μεταβληθή εκεί πέρα εις Νεμέσεις όχι εκδικήσεως, αλλά Νεμέσεις τιμωρίας, Νεμέσεις Δικαιοσύνης».

Στους μακάβριους αυτούς λόγους δεν ήταν παρών για να απαντήσει ο Δάσκαλος, άρρωστος και κλινήρης. Ούτε οι άλλοι απάντησαν, αν και μπορούσαν πολλά να πουν για τα απειράριθμα θύματα της σύγχρονης τυραννίας, της οποίας υπήρξαν πειθήνιοι και τυφλοί υπήρετες. Τερματίζοντας μόνο την απολογία τους οι άλλοι μελλοθάνατοι, είπαν τα ακόλουθα λόγια προ των ανόμων κριτών:

Ο πρώτος, ο στρατιωτικός, ο αρχιστράτηγος, τερματίζοντας την απολογία του είπε:

«Αλλά αισθάνομαι την ανάγκην να σας είπω και κάτι το οποίον πιέζει τα στήθη μου. Ουδεμία ποινή, ούτε η βαρύτερα, δεν θα είναι οδυνηρότερα από τους διαρκείς εξευτελισμούς και το μαρτύριον το οποίον υφίσταμαι 1 και 1/2 μήνα, όχι μόνον ως άτομον, αλλά και ως αντιστράτηγος κυρίως».

Ο άλλος, ο οικονομικός νους, και πρώην πρωθυπουργός, απάντησε με περηφάνια:

«Αντί απολογίας, κύριοι δικασταί, διά την κατηγορίαν της εσχάτης προδοσίας, η οποία μας απεδόθη επιτρέψατέ μου να εκφράσω μίαν ευχήν, η οποία θα αποτελέση και την τελευταίαν λέξιν του πολιτικού μου σταδίου. Επιτρέψατέ μου να ευχηθώ όπως ο εξευτελισμός τον οποίον υπέστησαν μέχρι σήμερον τα ανώτατα αξιώματα του κράτους εν τω προσώπω μου και εν τω προσώπω των συναδέλφων μου, μη παρεμποδίση όσους ακόμα δύνανται να προσφέρουν υπηρεσίας εις την πατρίδα, να τας προσφέρωσιν».

Ο άλλος, δεύτερος στην τάξη, πρώην πρωθυπουργός και αυτός, κατάληξε:

«Φθάνει η τραγωδία. Ο δόλος είναι περιττόν κατασκευάσμα, το οποίον δεν έχει κανέν αποτέλεσμα άλλο, παρά να δυσφημήση την πολιτικήν της Ελλάδος ότι ευρέθησαν 7 ή 8 άθλια όντα, τα οποία χάριν πολιτικής σταδιοδρομίας την οποίαν είχαν, χάριν πολιτικού οφέλους το οποίον δεν προσεδόκουν, είχαν την ευχαρίστησιν να παραδώσουν εις την σφαγήν των Τούρκων την φοβεράν τους ομοεθνείς των και την πατρίδα εις ατίμωσιν. Αρκεί ό,τι υπέστημεν ακούοντες του κατηγορητηρίου. Είπον και απολογούμενος ότι δεν ζητώ την επιείκειαν κανενός. Αφήνω εις την ακεραιότητα και την ευσυνειδησίαν υμών, όχι την προσωπικήν ελευθερίαν, ουδέ την ζωήν, αλλά την τιμήν εμού και των εν ατυχία συγκατηγορουμένων μου».

Ο έτερος, ο λαμπρός διπλωμάτης, είπε προς τους «δικαστές»:

«Νομίζω ότι εκάμαμεν ό,τι ήτο ανθρωπίνως δυνατόν. Προσεφέραμεν εις τον τόπον με όλην την ειλικρίνειαν και αφοσίωσιν ό,τι είχεν η καρδιά μας και η διάνοιά μας, είναι δε εκ των φοβεροτέρων ονειρών όταν μετά τοιαύτην εργασίαν εφθάσαμεν να ριφθώμεν εις το εδάωλιον, κατηγορούμενοι διά το απαισιότερον των εγκλημάτων. Την συγκίνησιν και την αγωνίαν την οποίαν ησθάνθησαν οι εκεί αγωνιζόμενοι τον αγώνα, την συναισθανόμεθα βαθύτατα μέχρι των μυχιοτάτων της ψυχής μας. Εδώσαμεν ό,τι είχομεν εις τον τόπον μας. Εις υμάς απόκειται να κρίνετε».

Τέλος, ο άλλος, ο νέος διπλωμάτης και πολιτικός, είπε αυτές τις τελευταίες λέξεις:

«Ήλθον να διαθέσω εις τον τόπον αυτόν εκείνα τα οποία

ήμην εις θέσιν να διαθέσω. Ἦμην κάτοχος ενός μεγάλου πολιτικού ονόματος, το οποίον έθεσα εις την διάθεσιν του τόπου. Ἦμην κάτοχος μιας συνειδήσεως λευκής, την οποίαν έθεσα εις την διάθεσιν του τόπου. Ἦμην κάτοχος τέλος προθέσεως εντελώς αγνής και την έθεσα και αυτήν εις την διάθεσιν του τόπου. Αν αι ελπίδες μου δεν απέδωκαν όσα ήλπιζον εις αυτήν, ομολογώ ότι το σφάλμα δεν υπάρχει εις την πρόθεσιν, υπάρχει, ίσως, εις τας γενικωτέρας συνθήκας υπό τας οποίας επολιτεύθην».

Είναι χαρακτηριστικό και αξιοσημείωτο για τη γενναιότητά του το γεγονός ότι ο Νικόλαος Στράτος, πολέμιος του Δημητρίου Γούναρη μέχρι του σχηματισμού της κυβερνήσεως Πρωτοπαπαδάκη, ανάλαβε ενώπιον του «Δικαστηρίου» την ηρωική πράξη να απολογηθεί όχι μόνο για τον εαυτό του αλλά και για τον ασθενούντα βαρύτερα Δημήτριο Γούναρη.

Στη δίκη, οι κατηγορούμενοι, είχαν αποφύγει να επικαλεσθούν «αγγλικά στοιχεία», για να υποστηρίξουν την πολιτική που είχαν ακολουθήσει. Τους είχε γίνει σχετική αγγλική υπόδειξη, όπως αναγράφεται και στη Στρατιωτική Ιστορία:

«Εις τους κατηγορουμένους απηγορεύθη κατά ρητήν αξίωσιν του Άγγλου πρεσβευτού, να επικαλεσθώσι προς εξήγησιν της πολιτικής των, ωρισμένα υψίστης σημασίας διπλωματικά έγγραφα».

Και δεν τα επεκαλέσθησαν. Αλλά τούτο σημαίνει πολλά και κυρίως σημαίνει ότι επρόκειτο για προμελετημένο έγκλημα.

96. ΤΟ ΕΓΚΛΗΜΑ ΣΥΝΤΕΛΕΙΤΑΙ

Ο ΓΕΩΡΓΙΟΣ Πεσμαζόγλου, συνεξόριστος με το Δημήτριο Γούναρη στην Κορσική, παρακολούθησε όλη τη δραματική εξέλιξη των γεγονότων από τη στιγμή που το «Δικαστήριο» έβγαλε την απόφασή του, μέχρι και της θανατικής εκτελέσεως. Και γράφει:

«Πρώτος απελογήθη ο στρατηγός Χατζηανέστης, μετ' αυτόν ο Ν. Θεοτόκης, τρίτος ο Ξ. Στρατηγός, μετ' αυτόν ο ναύαρχος

Μιχ. Γούδας, ο οποίος είπε ότι ακόμη δεν κατώρθωσε να μάθω γιατί κατηγορείται και ότι, ως εκ τούτου, δεν γνωρίζει πού να στηρίξει την απολογία του. Μετ' αυτούς απελογήθη ο Γ. Μπαλτατζής και τελευταίος ο Ν. Στράτος, ο οποίος κατερράκωσεν όλα τα κεφάλαια της κατηγορίας. Ο Στράτος υπεστήριξε με πολλήν γενναιότητα την πολιτικήν του άλλοτε αντιπάλου του Δ. Γούναρη, αποδείξας με ακαταμάχητα επιχειρήματα την καλήν του πίστιν και την έλλειψιν οιασδήποτε υπονομίας δόλου εις τας πράξεις του. Όλοι απελογήθησαν με θάρρος και, εάν αναλογισθή κανείς τον όγκον των γεγονότων και το πολυσχιδές των κεφαλαίων της κατηγορίας, πρέπει να συμφωνήση ότι αι απολογίαι των κατηγορουμένων, μολονότι διήρκεσαν επί τέσσαρας ολοκλήρους συνεδριάσεις, υπήρξαν σύντομοι. Η επαναστατική επιτροπή απήλειφεν από τα δημοσιευόμενα εις τον Τύπον όσα ενόμιζεν ότι θα επηρέαζον υπέρ των κατηγορουμένων την κοινήν γνώμην και τα αντικαθίστα διά ψηφισμάτων σωματείων αμφιβόλου προελεύσεως, διά των οποίων εξητείτο η καταδίκη εις θάνατον των κατηγορουμένων, ως ενόχων της Μικρασιατικής καταστροφής.

»Μετά το πέρας των απολογιών των κατηγορουμένων ο πρόεδρος της Μεγάλης Βρεταννίας Lindley προέβη εις έντονον διάβημα εκ μέρους της κυβερνήσεώς του, εις το οποίον αναφερόταν ότι η εις θάνατον καταδίκη των υποδίκων θέλει χαρακτηρισθή ως "δικαστικός φόνος" και ότι η κυβέρνησις του θα ηναγκάζετο να διακόψη τας μετά της Ελληνικής κυβερνήσεως διπλωματικές σχέσεις, επιφυλασσομένη να λάβη εν συνεχεία και άλλα μέτρα. Κατόπιν τούτου ο Πολίτης εδήλωσεν εις την επαναστατικήν επιτροπήν, ότι η κατάστασις είναι άκρως σοβαρά και επιβάλλεται ν' αποφευχθή πάση θυσία η καταδίκη εις θάνατον. Μετά τινας ημέρας ο Πολίτης παρητήθη, ως δε έμαθα εξ ασφαλούς πηγής, η παραίτησις του οφείλεται εις εκδηλωθείσαν δυσαρέσκειαν της επαναστατικής επιτροπής εναντίον του, διότι δεν διέγνωσεν εγκαίρως την σοβαρότητα της δημιουργηθείσης καταστάσεως, ώστε η κυβέρνησις να επωφεληθή της ασθενείας του Γούναρη διά ν' αναβάλη το πέρας της δίκης. Ούτω ευρέθη αύτη προ του διλήμματος ή να δυσαρεστήση τους νεωτέρους αξιωματικούς επί των οποίων εστηρίζετο, ή να υποκύψη εις την αγγλικήν απειλήν.

»Στή "δίκη", οι επαναστατικοί επίτροποι Νεόκοσμος Γρη-

γοριάδης, συνταγματάρχης του πεζικού και πρώην δημοδιδάσκαλος, και ο πρώην αρεοπαγίτης Γεωργιάδης, ο οποίος είχαν υποβιασθή εις εφέτην, εζήτησαν ο πρώτος την κεφαλήν των κατηγορουμένων και ο δεύτερος αφέθη εις την κρίσιν του δικαστηρίου. Ο Γούναρης έμεινεν αναπολόγητος και, μη γνωρίζων ότι πάσχει εκ τυφοειδούς πυρετού, εζήτην ν' απολογηθή. Ο δικηγόρος του όμως Σωτηριάδης τον έπεισεν ότι η απολογία του καθίστατο εντελώς περιττή.

»Την Κυριακήν 9/22 Νοεμβρίου 1922 ωμίλησεν ο τελευταίος των επαναστατικών επιτρόπων Ζουρίδης, ο δε λόγος του υπήρξεν ευπρεπέστερος. Προ του επικειμένου εγκλήματος η κυβέρνησις Κροκιδά παρητήθη.

»Την επομένην (Δευτέρα 10/23 Νοεμβρίου 1922) ωρκίσθη η νέα κυβέρνησις με τον Γονατάν ως πρωθυπουργόν και κυριώτερα μέλη της τον στρατηγόν Θ. Πάγκαλον, Πιερράκον Μαυρομιχάλην, συνταγματάρχην Σακελλαρόπουλον και Ρέντην ως υπουργόν Εξωτερικών. Την εσπέραν της ίδιας ημέρας ο Βρεταννός πρέσβυς Lindley επανέλαβε το γνωστό του διάβημα εις τον νέον υπουργόν Εξωτερικών. Τούτο, ως φαίνεται, κατετάραξε τον Ρέντην, όστις του επρότεινε να επαναλάβη τα όσα του είπε προ του Υπουργικού Συμβουλίου. Μετέβησαν, λοιπόν, αμφοτεροι εις το υπουργείον των στρατιωτικών, όπου συνεδρίαζε το Υπουργικόν Συμβούλιον. Ο Lindley επανέλαβε τα όσα είχαν ανακοινώσει εκ μέρους της κυβερνήσεώς του εις τον Ν. Ρέντην και κατόπιν τούτου διεξήχθη συζήτησις μεταξύ Πλαστήρα και του Άγγλου πρέσβεως διερμηνεύοντος του Ρέντη. Τι ακριβώς ελέχθη δεν κατώρθωσα να μάθω' βέβαιον είναι, εντούτοις, ότι ο Lindley απήλθεν έξω φρενών. Μετά την αποχώρησιν του Βρεταννού πρέσβεως, ο Πλαστήρας είπε:

»“ – Δεν βλέπω διατί, αφού η Αγγλία έφαγε τόσους μπάτσους από τον Κεμάλ, να μη φάη άλλον έναν από μένα”!

»Εν τω μεταξύ δευτερολογούντες, απελογήθησαν οι Γ. Μπαλτατζής, Π. Πρωτοπαπαδάκης, Ξ. Στρατηγός και Γ. Χατζηανέστης και την 12.15' της 15ης Νοεμβρίου 1922 ο πρόεδρος του δικαστηρίου Α. Οθωναίος εκήρυξε το πέρας της διαδικασίας και το δικαστήριον απεσύρθη διά να εκδώση την απόφασίν του.

»Εις την 1.15' μετά το μεσονύκτιον δύο φορτηγά εστάθμευσαν προ της Βουλής διά να μεταφέρουν τους υποδίκους εις τας

φυλακάς Αβέρωφ. Ούτοι, όταν έφθασαν, εκοιμήθησαν ως συνήθως.

Η απόφαση: Εις θάνατον

»Εις τας 6.40' ήνοιξεν η θύρα της αιθούσης της διασκέψεως και εισήλθεν ο πρόεδρος του δικαστηρίου Α. Οθωναίος, ακολουθούμενος από τα μέλη του δικαστηρίου. Ήτο κάτωχρος και δυσκόλως συνεκράτει την ταραχήν του. Η φρουρά παρουσίασεν όπλα και ο Οθωναίος ήρχισεν αναγιγνώσκων:

«Έν ονόματι του Βασιλέως των Ελλήνων Γεωργίου Β'.

»Το Έκτακτον Στρατοδικείον συσκεφθέν κατά νόμον,

Διά ταύτα

»Κηρύσσει παμψηφεί ενόχους τους κατηγορουμένους: 1) Δημ. Γούναρην, 2) Νικ. Στράτον, 3) Πέτρον Πρωτοπαπαδάκην, 4) Νικ. Θεοτόκην, 5) Γ. Χατζηανέστην, 6) Ξενοφ. Στρατηγόν, 7) Μιχ. Γούδαν και 8) Γ. Μπαλτατζήν.

»1. Ότι από κοινού συμφέροντος κινούμενοι συναπεφάσισαν την εκτέλεσιν της αμέσως επομένης αξιοποιίνου πράξεως και ένεκα ταύτης συνομολογήσαντες προς αλλήλους αμοιβαίαν συνδρομήν από της 3ης Νοεμβρίου 1920 μέχρι τέλους Αυγούστου 1922 εν Αθήναις και αλλαχού του κράτους συνώμοσαν και συναπεφάσισαν περί πράξεως εσχάτης προδοσίας και συνυπεχρέωθησαν προς αλλήλους προς ταύτην, ήτοι την διά ποικίλων μέσων συστηματικήν εργασίαν προς κλονισμόν του ηθικού του εν Ιωνία μαχομένου στρατού, διά της προβεβουλευμένης μεταφοράς μεγάλης δυνάμεως στρατού εκ του Μικρασιατικού μετώπου επί σκοπώ εξασθενήσεως αυτού

»Καταδικάζει

παμψηφεί τους μεν Γεώργιον Χατζηανέστην, Δημήτριον Γούναρην, Νικόλαον Στράτον, Πέτρον Πρωτοπαπαδάκην, Γεώργιον Μπαλτατζήν και Νικόλαον Θεοτόκην εις την ποινήν του θανάτου. Τους δε Μιχαήλ Γούδαν και Ξενοφώντα Στρατηγόν εις την ποινήν των ισοβίων δεσμών.

»Διατάσσει

την στρατιωτικήν καθαίρεσιν των Γεωργίου Χατζηανέστη, αντιστρατήγου, Ξενοφώντος Στρατηγού, υποστρατήγου, και Μιχαήλ Γούδα, υποναυάρχου, και επιβάλλει αυτοίς τα έξοδα και τέλη και διά προσωπικής των κρατήσεως.

»2. Τον κατηγορούμενον Γ. Χατζηανέστην, τέως αρχηγόν Στρατιάς Μικράς Ασίας, ως υπαίτιον του ότι εν τη Σμύρνη και αλλαχού, από της 13ης Αυγούστου 1922 μέχρι της 23ης του ιδίου μηνός του τρέχοντος έτους εκουσίως και εκ προθέσεως παρέδωκε προς τον εχθρόν μεγάλα τμήματα της παρ' αυτού διοικουμένης Στρατιάς Μικράς Ασίας και διά διαφόρων μέσων προκάλεσε την απέναντι του εχθρού φυγήν μεγάλων τμημάτων του στρατεύματος και παρημπόδισε την ανασυνάθροισιν αυτού.

»Τους δε λοιπούς: 1) Πέτρον Πρωτοπαπαδάκην, 2) Δημ. Γούναρην, 3) Νικόλαον Στράτον, 4) Ξενοφώντα Στρατηγόν, 5) Νικ. Θεοτόκην, 6) Μιχ. Γούδαν και 7) Γεώργιον Μπαλατατζήν, ότι ενώ ο Γεώργιος Χατζηανέστης, αρχηγός ων της Στρατιάς Μικράς Ασίας από 13ης μέχρι 23ης Αυγούστου 1922, εκουσίως και εκ προθέσεως παρέδωκεν εις τον εχθρόν μεγάλα τμήματα στρατού και παρημπόδισε την ανασυνάθροισιν αυτού, ούτοι εκ προθέσεως παρεκίνησαν αυτόν εις την εκτέλεσιν της ανωτέρω αξιοποιίνου πράξεως, προστάξαντες και παραγγείλαντες εις αυτόν και συμβουλεύσαντες αυτόν μετ' απάτης, πειθούς και φορτικότητος,

Ο Πρόεδρος
Α. Οθωναίος

Ο Γραμματεύς
Ι. Πεπονής»».

Μεταφέρεται ο Γούναρης

Και διηγείται ο Γ. Πεσμαζόγλου ως εξής:

«Η κυρία Κανελλοπούλου μοι διηγήθη μετά τινος ημέρας τας συνθήκας υπό τας οποίας ο Δ. Γούναρης μετεφέρθη εις τας φυλακάς Αθέρωφ. Εις τας 5 το πρωί ο ταγματάρχης Χωροφυλακής Κατσιγιαννάκης, εισήλθεν εις το δωμάτιον του Γούναρη, τον εξύπνησε και του είπε:

»" – Κύριε Πρόεδρε, διετάχθην να σε μεταφέρω εις τας φυλακάς Αθέρωφ".

»Εκ του προκληθέντος θορύβου αφυπνίσθη ο ευρισκόμενος εις το παραπλεύρως δωμάτιον ιατρός του Βλάχος και, αντιληφθείς περί τίνος επρόκειτο, είπεν εις τον αξιωματικόν, ότι η μεταφορά του ασθενούς ήτο αδύνατος, διότι είχεν υψηλόν πυρετόν. Ο ταγματάρχης όμως Κατσιγιαννάκης είπεν ότι έχει διατα-

γας και είναι υποχρεωμένος να τας εκτελέση. Εν τω μεταξύ, ο Γούναρης συνήλθεν από την νάρκην του και είπε:

»“ – Πολύ καλά, θα ενδυθώ”.

»Η ευρισκομένη εις την κλινικήν αδελφή του αφυπνίσθη και, όταν έμαθε περί τίνος επρόκειτο, μετέβη ολοφυρομένη εις το δωμάτιόν του, ενώ το φρουραρχείον εμαίνετο τηλεφωνικώς κατά του ταγματάρχου διότι ηργοπόρει να εκτελέση την διαταγήν του. Ο Κατσιγιαννάκης εισήλθεν εις το δωμάτιον και ηπείλει να μεταφέρη τον Γούναρην έστω και γυμνόν. Του έγινε μία καρδιοτονωτική ένεσις και ο ασθενής ενδύθηκε όπως - όπως. Όταν όμως κατήρχετο την κλίμακα ελύγισαν τα πόδια του και τον ετοποθέτησαν επί φορείου διά να τον επιβιβάσουν του αναμένουτος φορτηγού αυτοκινήτου μετά του ιατρού του κ. Βλάχου. Όταν έφθασαν εις τας φυλακάς Αβέρωφ, το φορείον εις το οποίον κατέκειτο ο Γούναρης, ριγών, ετοποθετήθη εις την είσοδον των φυλακών, ενώ έπιπτε ψιλή βροχή από ένα σκοτεινόν ουρανόν.

»Περί τας 8.30' π.μ. αφίχθη ο επαναστατικός επίτροπος Γρηγοριάδης, από τον οποίον ο ιατρός Βλάχος εξήτησε να μεταφέρουν τον ασθενή πλησίον των ομοτύχων του διά να μη κρυώση. Ο Γρηγοριάδης απήντησε κατ' αρχάς ότι δεν δύναται να επιτρέψη την μεταφοράν του προτού ο μελλοθάνατος λάβη γνώσιν της αποφάσεως του δικαστηρίου. Εις τούτο ο ιατρός Βλάχος παρετήρησεν ότι δύναται να λάβη γνώσιν αυτής μετά των λοιπών κρατουμένων. Ούτω ο Γρηγοριάδης επέτρεψε την μεταφοράν του Γούναρη εις το δωμάτιον του α' ορόφου, όπου ευρίσκοντο και οι λοιποί κατάδικοι, προς τους οποίους ο υιός του Γ. Μπαλτατζή είχεν ανακοινώσει την απόφασιν. Δεν εξεπλάγησαν διόλου, πλην του στρατηγού Χατζηανέστη, ο οποίος είπε:

»“ – Μα κάτι λάθος κάνεις, παιδί μου, δεν είναι δυνατόν να καταδικάσουν και εμένα εις θάνατον”!

»Εις τας 9 π.μ. ο επαναστατικός επίτροπος τους ανέγνωσε την απόφασιν του δικαστηρίου, η οποία, όπως τους ανεκοίνωσε, θα εξετελείτο την 11ην πρωινήν της ίδιας ημέρας.

»Εν τω μεταξύ, ειδοποιηθέντες οι στενοί συγγενείς και ολίγοι φίλοι των καταδίκων προσήρχοντο. Ητοιμαζόμεθα μετά της σύζυγου μου να μεταβώμεν εις τας φυλακάς, οπότε η κυρία Πρωτοπαπαδάκη μας παρεκάλεσε τηλεφωνικώς να την πάρωμε μαζί μας.

»Όταν εφθάσαμεν εις τας φυλακάς Αβέρωφ, έφθασε και η κυρία Ν. Στράτου με τα παιδιά της, μη γνωρίζουσα ακόμη τι ακριβώς συμβαίνει. Ο Ν. Στράτος την επερίμενεν εις την κλίμακα του πρώτου πατώματος και εκείνη έπεσε στην αγκαλιά του και τον ηρώτησε:

»— Μα, τι συμβαίνει επί τέλους, Νίκο μου;

»— Εβγήκεν η απόφασις και εις τας 11 θα εκτελεσθή. Τι να γίνη, Μαρούλα μου; Έτσι ήταν το γραφτό μας και σε παρακαλώ να μη με κάμης να χάσω το θάρρος μου!

»Αφήκε την σύζυγον και την γηραιάν μητέρα του να θρηνούν και επήγεν εις το κελλί του Ν. Καλογεροπούλου διά να τον παρακαλέση να βοηθήση την οικογένειάν του, η οποία ευρίσκετο άνευ πόρων. Ο Π. Πρωτοπαπαδάκης έδωσε γρήγορα τας τελευταίας του παραγγελίας εις την σύζυγόν του και έπειτα της είπε:

»— Τώρα, Σμαράγδα μου, θα φύγετε διότι δεν θέλω να συγκινηθώ.

»Εκείνη δε, ευρισκομένη, όπως πάντοτε, εις το ύψος των περιστάσεων, τον εφίλησε εις το μέτωπον και του είπε:

»— Αντίο, Πέτρο μου, για πάντα!

»Ο στρατηγός Χατζηανέστης ωμίλει με την σύζυγόν του και την αδελφήν του Λαίδη Λω.

»Ο Ν. Θεοτόκης ωμίλει εις μίαν γωνίαν με την γυναίκα του, την αδελφήν του και τον αδελφόν του, ως εάν δεν συνέβαινε τίποτε. Και εις μίαν στιγμήν που η σύζυγός του έκλαιε, της είπεν αστεϊζόμενος:

»— Έλα τώρα, μην κάνεις έτσι. Δεν πονάει τόσο όσον νομίζεις.

»Ο μεγάλος κατάδικος, ο Δ. Γούναρης, πριν αναχωρήση από την κλινικήν έγγραψε την ιδιόχειρη σύντομη διαθήκη του που είναι η ακόλουθη:

»“Ό,τι απομένει εκ της μικράς περιουσίας μου, μετά την αφαίρεσιν των χρεών μου, αφήνω εις τον γαμβρόν μου Κανέλλον Κανελλόπουλον, ον καθιστώ γενικόν κληρονόμον μου προς καλλιτέραν αποκατάστασιν της κόρης του, ανεψιάς μου Μαρίας. Εις τον Δήμον Πατρέων την βιβλιοθήκην μου και εις την υπηρετριάν μου Ευφροσύνην Στρατή 10.000 δραχμάς”.

»Η ώρα παρήρχετο και ο επαναστατικός επίτροπος είπεν ότι καιρός είναι να τους μεταλάβουν. Απεμακρύνθησαν οι συγγενείς και φίλοι, ήλθεν ο ιερέυς και εν μέσω νεκρικής σιγής ηκούσθη:

»— "... Μεταλαμβάνει ο δούλος του Θεού..."

»Μεθ' ο οι μελλοθάνατοι έμειναν ακόμη επ' ολίγον με τους συγγενείς των. Ο Στράτος είπεν εις τον υιόν του να μην πολιτευθή ποτέ και παρηγόρει συνεχώς την σύζυγόν του και της είπε:

»— "Να υπανδρεύσης την κόρην σου, να πωλήσης όσα ολίγα μας απομένουν και να φύγης από την Ελλάδα".

»Ο Γ. Μπαλτατζής εμοίρασεν εις την γυναίκα του και τα παιδιά του ό,τι είχεν επάνω του ως ενθύμια, είπε δε εις τον υιόν του:

»"— Όταν μεγαλώση το παιδί σου, να του πης πώς έζησα και πώς ετελείωσα. Να ξεύρης ότι είμαι ευχαριστημένος που ηγαίω με τους φίλους μου".

»Εις δε την σύζυγόν του, δεικνύων τον αρραβώνα του της είπε:

»"— Δεν θέλω να χωρισθώ από το δακτυλίδι αυτό ακόμη, γιατί από όταν το απέκτησα έζησα ευτυχισμένος. Θα σου το φέρουν μετά".

»Όταν ο στρατηγός Χατζηανέστης ητοιμάζετο να κατέλθη διά να επιβιθασθή εις τα αναμένοντα δύο φορτηγά αυτοκίνητα, η αδελφή του Λαΐδη Λω έπεσεν εις τα πόδια ενός αξιωματικού και του είπε:

»"— Περιμένετε μια στιγμή ακόμη για να προφθάσω να πάω εις την πρεσβείαν μου".

»Ο Πρωτοπαπαδάκης κατήλθε την κλίμακα σιγά και ήρεμα.

»Ο Γούναρης είπεν εις την σύζυγόν του:

»"— Κυρία Ειρήνη, σε μια ώρα δεν θα υπάρχω πλέον. Να με θυμάστε".

Η θανατική εκτέλεση

Και ο Γεώργιος Πεσμαζόγλου περιγράφει κατόπιν την εκτέλεση των Έξι Εθνομαρτύρων, όπως την παρακολούθησε:

«Επιθυμών να παραστώ εις την εκτέλεσιν των φίλων μου, μετέβην αμέσως εις τα γραφεία της επαναστατικής επιτροπής διά να ζητήσω την απαιτούμενην άδειαν. Την εξήτησα από τον λοχαγόν Βύρωνα Καραπαναγιώτην, υπασπιστήν του στρατηγού Πλαστήρα, τον οποίον εγνώριζα και ούτος μου την έφερε μετ' ολίγον. Εκείθεν μετέβην εις τον ορισθέντα τόπον και με έβαλαν σε κάποιαν γωνίαν όπισθεν του χώρου των εκτελέσεων, από κά-

τω από ένα πεύκον εις τον οποίον ανερριχήθην διά να βλέπω και να ακούω καλλίτερα.

»Η στρατιωτική ζώνη εσχημάτιζεν ευρύ ημικύκλιον όπισθεν του οποίου ευρίσκοντο οι ολίγοι θεαταί του δράματος, μεταξύ των οποίων και εγώ. Εις μίαν γωνίαν ευρίσκοντο πολλοί αξιωματικοί, μεταξύ των οποίων διέκρινα τον αρχηγόν της Χωροφυλακής Παπαοικονόμου, τον επαναστατικόν επίτροπον συνταγματάρχην πεζικού Γρηγοριάδην και τον μοίραρχον Βοβολίνην. Έμπροσθεν αυτών ήσαν πέντε ομάδες στρατιωτών, εκάστη με έναν υπαξιωματικόν επί κεφαλής, όπισθεν δε αυτών ευρίσκοντο αξιωματικοί έχοντες το γενικόν πρόσταγμα. Αυτοί θα ήσαν οι εκτελεσταί.

»Μετ' ολίγον έφθασαν τα δύο φορτηγά αυτοκίνητα με τους καταδίκους. Πρώτος κατήλθεν ο Στράτος και μετ' αυτόν ο Γούναρης, ο οποίος ήτο τόσο εξηντλημένος, ώστε εγονάτισε. Τότε έσπευσε να κατέλθη ο Πρωτοπαπαδάκης, ο οποίος, βοηθούμενος από τον Στράτον, τον εσήκωσε και τον ωδήγησαν εις την θέσιν του. Από το έτερον αυτοκίνητον κατήλθον ο στρατηγός Χατζηανέστης, ο Γ. Μπαλατζής και ο Ν. Θεοτόκης, οι οποίοι επήγαν μόνοι εις τας υποδειχθείσας θέσεις, εκτός του Χατζηανέστη, ο οποίος έπρεπε να υποστή και καθαίρεσιν. Όταν του ανεγνώσθη το κείμενον της καθαιρέσεως, δεν αφήκε να τον πλησιάσουν. Επέταξε το πιλήκιον και τα επωμιά του και είπεν:

»“– Η μόνη μου εντροπή είναι ότι υπήρξα αρχιστράτηγος φυγάδων!”

»Κανείς δεν εδέχθη να του δέσουν τα μάτια και, όταν ο μοίραρχος Βοβολίνης τους ηρώτησεν εάν έχουν ν' αφήσουν καμμίαν παραγγελίαν, ο Γούναρης ύψωσε τους ώμους. Ο Στράτος είπεν:

»“– Αυτή η πράξις αποτελεί αίσχος διά την Πατρίδα!”

»Ο Θεοτόκης έβγαλε τα δακτυλίδια του και είπε φλεγματικώτατα:

»“– Αυτά, παρακαλώ, να δώσητε εις την κόμησσαν Θεοτόκη”.

»Ο Στράτος ήνοιξε την σιγαροθήκην του, επήρεν ένα σιγαρέττον και είπε:

»“– Να την δώσης εις τον υιόν μου”.

»Μετά ταύτα, ο έχων το γενικόν παράγγελμα εφώναζεν:

»“– Επί σκοπώ!”

»Ενώ δε οι εκτελεσταί εσκόπευον, ο ιερεύς έψαλλε τας τελευταίας ευχάς και οι μελλοθάνατοι απεκαλύφθησαν, ηκούσθη η διαταγή: “Ψυρ!...” και επηκολούθησεν η ομοθροντία.

»Ούτω, ενώ η επανάστασις έγινε δια ν’ αποπλύνη το αίσχος της Μικρασιατικής καταστροφής, εκηλίδωσε τον πολιτισμόν μας με μια προφανή δολοφονία έξι εθνικών ανδρών.

»Τα αιματοβαμμένα πτώματα ερρίφθησαν εντός ενός φορτηγού που τα μετέφερεν εις το Α΄ Νεκροταφείον. Εστάθμευσε με το οπίσω μέρος εστραμμένον εις το παρεκκλήσιον το ευρισκόμενον εις τον κήπον του νεκροταφείου και δύο στρατιώται τα επέταξαν προ του ναϊδρίου.

»Περί την 1ην μ.μ. τόσοσ η αδελφή του Γούναρη όσον και η κυρία Πρωτοπαπαδάκη μάς ετηλεφώνησαν ότι ειδοποιήθησαν ότι μέχρι της 3ης μ.μ. οι συγγενείς ηδύναντο να ενταφιάσουν τους νεκρούς των, άλλως θα επελαμβάνετο η Αστυνομία. Όταν περί τας 2 μ.μ. εφθάσαμε με την σύζυγόν μου εις το νεκροταφείον, πλήθος κόσμου είχε συναθροισθή εις τον περίβολόν του, ενώ ισχυρά δύναμις αστυνομίας είχαν αποκλείσει την είσοδον του νεκροταφείου. Το θέαμα ήτο φρικώδες! Τα σώματα των εκτελεσθέντων έκειντο επί μερικών σανίδων. Το ένα χέρι του Θεοτόκη είχε αποσπασθή από το σώμα του. Το καπέλλο του Πρωτοπαπαδάκη περιείχεν ό,τι είχε απομείνει από το κεφάλι του και επί του πτώματος του Γούναρη εφάινοντο αιματηρά ίχνη τα οποία προξένησαν εις το πτώμα του οι μπότες του στρατηγού Χατζηανέστη κατά την μεταφοράν. Εις τας 2.30΄ έφθασαν εξ φέρετρα κατασκευασμένα από κακοκομμένας σανίδας, όπου κάθε οικογένεια ετοποθέτησε τον νεκρόν της. Τέσσαρες φρακοφόροι, οι ίδιοι δι’ όλους, μετέφεραν τα φέρετρα εις τους τάφους και μετά πρόχειρον ψαλμωδίαν ετοποθετούντο όπως όπως εντός της γης.

»Η σύζυγός μου και εγώ ηκολουθήσαμε την σορόν του Πρωτοπαπαδάκη, ο οποίος ετάφη τελευταίος».

Ο υιός Γρηγοριάδης

Πολύ αργότερα ο Φοίβος Γρηγοριάδης, γιος του επαναστατικού επιτρόπου Ν. Γρηγοριάδη, στο βιβλίο του «Μικρά Ασία» περιγράφει τη σκηνή της εκτελέσεως ως εξής:

«Στο Γουδί από ώρα περιμένουν οι ομάδες του εκτελεστικού αποσπάσματος και άλλη στρατιωτική δύναμις “φρουράς”. Έχουν κι όλας σχηματίσει ένα “Π”, με άνοιγμά του προς το ύψωμα του Ψυχικού. Είναι παρόντες και λίγοι δημοσιογράφοι. Πρόλαβαν και δω μερικοί συγγενείς. Αυστηρές είναι οι απαγορευτικές διαταγές για την χρησιμοποίησιν φωτογραφικών μηχανών. Όταν φθάνουν τ’ αυτοκίνητα, πρώτος κατεβαίνει ο Στράτος. Μαζί με τον Πρωτοπαπαδάκη υποβαστάζουν τον Γούναρη.

»Οι μελλοθάνατοι οδηγούνται στη μέση εκείνου του “Π” των στρατιωτικών τμημάτων. Ξαναδιαβάζεται η απόφασις του Στρατοδικείου. Ο επαναστατικός επίτροπος Γρηγοριάδης που την διαβάξει, κλονίζεται, δεν μπορεί να συνεχίση την τελειώνει ο λοχαγός Πεπονής.

»Υστερα ακολουθεί το ερώτημα για την “τελευταία θέλησι”. Ο Στράτος δίνει την ταμπακιέρα του στον μοίραρχο Βοβολίνη, να την παραδώση στο γυιό του. Ο Θεοτόκης το ρολόι του. Άλλοι κάτι άλλα ενθύμια. Έπειτα βαδίζουν ο καθένας στην προσδιορισμένη θέσι, δέκα μέτρα απόστασι η μια από την άλλη, με τη σειρά: Θεοτόκης, Μπαλτατζής, Στράτος, Γούναρης, Πρωτοπαπαδάκης, Χατζηανέστης.

»Ο τελευταίος φοράει αδιάβροχο ώστε να μη φαίνονται να διακριτικά του ανωτάτου βαθμού του. Από τη θέσι του απευθύνεται σε κάποιον από τους παρευρισκομένους:

»“– Έλα εδώ!”

»Ο επιτακτικά καλούμενος είναι ο επίτροπος συνταγματάρχης Γρηγοριάδης. Πλησιάζει αμήχανος. Ο μελλοθάνατος βγάζει από το δάχτυλό του τρία δακτυλίδια. Είναι τρεις βέρες. Και με το ίδιο ύφος, δίνει στον συνταγματάρχη την τελευταία διαταγή της ζωής του:

»“– Να τις στείλεις στην κόρη μου”.

»Σε δευτερόλεπτα μόνο ακούγονται τα παραγγέλματα: “Επί σκοπόν – πυρ” για ν’ ακουσθούν αμέσως και οι ομοβροντίες. Πέντε τουφεκιές για τον καθένα από τους άλλους και έξι για τον Χατζηανέστη. Τα βλήματα δεν εφόνευσαν τα θύματα. Έπληξαν την τιμή της Ελλάδας.

»Στις 11 και 27’ αντηχούν και οι έξι χαριστικές βολές που ρί-

χνουν οι λοχίες από κάθε “εκτελεστική ομάδα” του αποσπάσματος. Κι αμέσως τα έξι νεκρά αλλά ζεστά σώματα, φορτώνονται σε ένα νοσοκομειακό αυτοκίνητο που παίρνει το δρόμο για το Α΄ Νεκροταφείο. Εκεί γίνεται ο γοερός θρήνος των συγγενών που περιμένουν. Κι ακολουθεί αμέσως και διαδοχικά η κηδεία και η ταφή.

» Άλλα αυτοκίνητα τρέχουν σ’ άλλες κατευθύνσεις για να μεταδοθή το μήνυμα. Η αναφορά: “Τελείωσαν όλα”.

» Ο υποφρούραρχος Λ. Σπαής, την ίδια αναφορά δίνει στο Φρουραρχείο, σε μια ομάδα “παραγόντων” μεταξύ των οποίων βρίσκεται και ο συνταγματάρχης Γ. Κονδύλης. Είναι ταραγμένος ο υποφρούραρχος. Και ο συνταγματάρχης τον “παρατηρεί” με τη βραχνή φωνή του:

» “– Και γιατί είσαι έτσι κατακίτρινος, βρε Λεωνίδα;”

» “– Το θέαμα ήταν φοβερό”. απαντάει εκείνος. “Άνθρωποι ήσαν...”, απαντά ο Σπαής».

Στο μεταξύ είχε φτάσει στην Αθήνα το ακόλουθο τηλεγράφημα του Ελευθερίου Βενιζέλου, ένα τηλεγράφημα για το οποίο υπάρχει υπόνοια ότι καθυστερήθηκε σκόπιμα, άγνωστο από ποιες σκοτεινές δυνάμεις:

«Επαναστατικήν επιτροπήν

» Κατά το διάλειμμα του τείους της απογευματινής συνεδρίασεως ο λόρδος Κώρζον με επλησίασε, βαθύτατα συγκεκνημένος και μοι επέδειξε τηλεγράφημα αναφέρον την εις θάνατον καταδίκη των κατηγορουμένων υπό του στρατοδικείου και ετόνισε την φρικτήν εντύπωσιν, την οποίαν θα επροκάλει όχι μόνον εις τους κυβερνητικούς κύκλους εν Αγγλία, αλλά και εις την δημοσίαν γνώμην η θανατική εκτέλεσις κατά κυβερνητών της χώρας, οίτινες κατά την διάρκειαν της αρχής των είχαν υπέρ εαυτών εκδηλωμένην την λαϊκήν θέλησιν, και ότι εν τούτοις περιπτώσει η αγγλική κυβέρνησις θα ανακαλέσει τον εν Αθήναις πρέσβυν της. Καίτοι επιμελώς αποφεύγω, ως γνωρίζετε, να επεμβαίνω εις τα εσωτερικά της χώρας, θεωρώ εν τούτοις καθήκον μου να βεβαιώσω υμάς ότι η εντύπωσις θα είναι πραγματι τοιαύτη, οίαν παρέστησεν ο λόρδος Κώρζον και να επιστήσω την προσοχήν υμών ότι η θέσις μου θα αποβή ενταύθα οδυνηρά.

Βενιζέλος»

Στον αναγνώστη, στον Ελληνικό λαό και στην Ιστορία ανήκει η κρίση για το θέμα αυτό.

97. ΠΩΣ ΠΡΟΔΟΘΗΚΕ Η ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΤΑΛΜΠΟΤ

Ο ΓΡΑΦΩΝ το βιβλίο αυτό προσπάθησε μέχρι στιγμής να τηρήσει μια ισορροπία και μια αντικειμενικότητα, προκειμένου περί πολιτικών αντιθέσεων, προκειμένου περί κοινοβουλευτικών και δημοσίων αντιδικιών, κυρίως μεταξύ Γούναρη και Βενιζέλου. Παράθεσε με απόλυτη εντιμότητα τις εκατέρωθεν απόψεις. Εξέθεσε πλήρως την πολιτική των δύο αντίπαλων κόσμων, στο επίπεδο της πολιτικής αναμετρήσεως και της ελευθερίας ανταλλαγής ιδεών. Και πιστεύει ότι επετέλεσε το καθήκον του.

Όταν όμως η εξιστόρηση των γεγονότων ξεφεύγει από τα όρια της πολιτικής αντιθέσεως και μεταβάλλεται σε πράξεις αιματηρές που θυμίζουν άγριους λαούς και μεθόδους ζούγκλας, τότε, δυστυχώς, δεν μπορεί να τηρηθεί αυτή η ευθεία γραμμή. Και ήταν υποχρέωση του γράφοντος να παραθέσει αυτούσια όλα εκείνα τα στοιχεία που πιστοποιούν ότι η εξέλιξη των γεγονότων έφτασε στην περίοδο των αντεκδικήσεων, την περίοδο του αβυσσαλέου μίσους, στην περίοδο του θανάτου. Για τούτο ο γράφων παρουσιάζει όλα τα στοιχεία που υπάρχουν.

Όσα συνέβησαν στα παρασκήνια την εποχή εκείνη για το θέμα των επικείμενων θανατικών εκτελέσεων είναι άκρως ενδιαφέροντα και αποκαλυπτικά των ευθυνών. Η Επαναστατική Επιτροπή αποτελούμενη αποκλειστικά από αδιάλλακτους στρατιωτικούς και υποστηριζόμενη από αξιωματικούς που είχαν επιστρέψει από την Κωνσταντινούπολη, τηρούσε περήφανη στάση γιατί δεν ήθελε να φανεί ότι υποχώρησε στις έντονες πιέσεις της βρετανικής κυβερνήσεως.

Είναι τούτο μια ακόμη απόδειξη της ολέθριας αναμείξεως των στρατιωτικών σε πολιτικά ζητήματα ύψιστης σημασίας. Όπως απόδειξε και το πρόσφατο παρελθόν στην Ελλάδα, με τη στρατιωτική δικτατορία της 21ης Απριλίου 1967, η ανάμειξη των στρατιωτικών στην πολιτική μόνο σε εθνικές συμφορές μπορεί να οδηγήσει, γεγονός που σημειώθηκε με την κυπριακή τραγωδία, η οποία ακόμη συνεχίζεται.

Βέβαια σήμερα οι Έλληνες αξιωματικοί δε διατηρούν τις μονό-πλευρες θέσεις του παρελθόντος. Η ανάμειξή τους στο ΝΑΤΟ και στα διασυμμαχικά όργανα τούς ενημέρωσε για τα διεθνή πολιτικά και στρατιωτικά προβλήματα και για τον τρόπο αντιμετώπισεώς τους. Γι' αυτόν το λόγο οι Έλληνες αξιωματικοί που συνεργάζονται με τα διάφορα ΝΑΤΟικά κλιμάκια, χαίρουν ιδιαίτερης εκτιμήσεως από τα επιτελεία των άλλων 15 χωρών του ΝΑΤΟ, και είναι αφοσιωμένοι στα έργα τους και δεν πολιτικολογούν.

Δε συνέβαινε το ίδιο με τους αξιωματικούς του 1922. Πολλοί από αυτούς βαρύνονταν με τις ευθύνες, είτε της λιποταξίας, είτε της παραλείψεως καθήκοντος. Αλλά το κυριότερο ήταν ο τεράστιος φανατισμός που είχε προκαλέσει ο εθνικός διχασμός. Κάτω από την επίδραση αυτού του πνεύματος οι άνθρωποι, στρατιωτικοί κυρίως και πολιτικοί της βενιζελικής παρατάξεως, είχαν όχι μόνο χάσει την ψυχραιμία τους αλλά ζούσαν κυριολεκτικά σε κατάσταση αλλοφροσύνης, χωρίς να αντιλαμβάνονται ότι έτσι οδηγούσαν τη χώρα σε διεθνή εξευτελισμό. Η ευθύνη που βαρύνει αυτούς και όλους τους αναμειχθέντες είναι πλέον αποδεδειγμένη.

Όταν παρήλθαν τα δραματικά γεγονότα, όταν εξέλιπε η κυριαρχία των αδιάλλακτων στρατιωτικών, όταν αποκαταστάθηκε η ελευθερία του Τύπου, η εφημερίδα «Καθημερινή» στο φύλλο της 8ης Μαρτίου 1925 δημοσίευσε αποκαλυπτικές πληροφορίες για τα διαδραματισθέντα το Νοέμβριο του 1922. Είχαν προηγηθεί οι προσπάθειες της βρετανικής κυβερνήσεως για να αποσοβηθούν οι επικείμενες εκτελέσεις των δικαζομένων, όταν συνέβησαν τα ακόλουθα, όπως αναφέρονται από των στηλών της έγκριτης εφημερίδας των Αθηνών:

«Εις την Λωζάννην, όπου συνήλθεν η Διάσκεψις διά την ειρήνην, τα μέλη της εκεί Ελληνικής αποστολής, ιδία δε ο κ. Κακλαμάνος, ο οποίος ως πρώην δημοσιογράφος ήτο ο επικοινωνών μετά των ξένων δημοσιογράφων, ωμίλουν περί των εν Ελλάδι κατά τρόπον αυτόχρημα αιμοχαρή. Οι ξένοι δημοσιογράφοι εξενίσθησαν εκ της δριμύτητος των εκφράσεων του κ. Κακλαμάνου, όταν ούτος ετόνισεν απροκαλύπτως ότι η εν Ελλάδι Επανάστασις έπρεπε να υπάρξη αιματηρά.

»Οι Άγγλοι δημοσιογράφοι έσπευσαν παρά τω λόρδω Κώρζον, όστις είχεν ήδη και τας προγενεστέρας ανησυχαστικάς ειδοποιήσεις του πρεσβευτού εις Αθήνας, κ. Λίντλεϋ, ωμίλησεν ανεπισήμως προς τον κ. Βενιζέλον τονίζων ότι επ' ουδενί λόγω θα έπρεπε να διαπραχθή το πιθανολογούμενον έγκλημα. Ο κ.

Βενιζέλος καθησύχασε τον λόρδον Κώρζον, βεβαιώσας ότι πάντως η ζωή των συλληφθέντων ουδένα διατρέχει κίνδυνον.

»...Ολίγας ημέρας μετά την παροχήν των διαβεβαιώσεων προς τον λόρδον Κώρζον ο κ. Βενιζέλος τον επεσκέφθη και ανεκοίνωσε προς αυτόν ότι τα πράγματα εν Αθήναις λαμβάνουσι τροπήν αλλοίαν και ότι οι αξιωματικοί επιμένουν εις την παραδειγματικήν τιμωρίαν των υπευθύνων της εθνικής συμφοράς.

»Ο λόρδος Κώρζον γνωρίζων ποίαν επιρροήν ήσκει ο αρχηγός των βενιζελικών δεν επείσθη. Και τότε εσκέφθη να συμβουλευθή τον πλοίαρχον Τάλμποτ, όστις εγνώριζεν άριστα πρόσωπα και πράγματα εν Ελλάδι. Ο κ. Βενιζέλος συνεφώνησε και ο κ. Τάλμποτ εκλήθη. Του ανεκοινώθη περί τίνος επρόκειτο, διεβίβασε τηλεγραφήματα τινά και μετά τρεις ημέρας ανήγγειλε προς τον λόρδον Κώρζον ότι θα ανεχώρει βέβαιος περί της επιτυχίας.

»Τούτο ανηγγέλθη εις τον κ. Βενιζέλον, όστις επροθυμοποιήθη να τηλεγραφήση εις Αθήνας, όπως προπαρασκευάση το έδαφος της δράσεως του κ. Τάλμποτ. Ο κ. Τάλμποτ όμως έθεσεν ως όρον να μη γίνη τούτο διότι αν η άφιξις του εις Αθήνας εκοινωνολογείτο, τα σχέδιά του κατά πάσαν βεβαιότητα θα ανετρέποντο.

»Και ιδού πώς ανετράπησαν:

»Διότι ο Διευθυντής του Γραφείου Τύπου Κακλαμάνος έστειλεν υπηρεσιακόν τηλεγράφημα εις τον υπουργόν των Εξωτερικών κ. Πολίτην ειδοποιών αυτόν περί της αναχωρήσεως του κ. Τάλμποτ. Ο κ. Πολίτης ειδοποίησε πάραυτα τους αρχηγούς της Επαναστάσεως και αμέσως ο τερματισμός της δίκης επετεύχθη, του Προέδρου του στρατοδικείου στρατηγού Οθωναίου συστήσαντος επιμόνως εις τους συνηγόρους και τους κατηγορουμένους να συντομεύσωσι τας αγορεύσεις των "προς το συμφέρον των" όπως είπε, καίτοι ο κυριώτερος των δικαζομένων Δημήτριος Γούναρης ασθενών δεν ηδύνατο να απολογηθή – δι' ο και κατεδικάσθη αναπολόγητος.

»Τοιουτοτρόπως συντομευθείσης της δίκης ο κ. Τάλμποτ έφθασε την πρωίαν της Τρίτης, 15 Νοεμβρίου, αφού ήδη είχαν εκδοθή η απόφασις και επέκειτο η εκτέλεσις. Ο κ. Τάλμποτ κατευθύνθη εις την Βρεταννικήν πρεσβείαν. Εκεί εύρε τον πρεσβευτήν κ. Λίντλεϋ ετοιμαζόμενον να απέλθη εξ Αθηνών (λόγω διακοπής των σχέσεων). Ο πρεσβευτής είπεν εις τον κ. Τάλμποτ ότι μόλις ολίγων λεπτών ζωή υπελείπετο εις τα θύματα.

»Ο κ. Τάλμποτ αντελήφθη ότι είχε φθάσει αργά και ότι η αποστολή του είχε προδοθή. Ετηλεφώνησεν αμέσως προς τον αρχηγόν της Επανάστασεως Νικόλαον Πλαστήραν και ούτος απήντησεν ότι ανέμενε τον κ. Τάλμποτ, ο οποίος έσπευσε αμέσως και ήχθη παρά του Πλαστήρα, παρουσία και του νέου Πρωθυπουργού Στυλιανού Γονατά (διότι η Κυβέρνησις Κροκιδά είχε παραιτηθή) και ήρχισεν ομιλών περί της τύχης των πολιτικών.

»Ο συνταγματάρχης Γονατάς τον διέκοψε.

»“ – Είναι αργά πλέον. Η απόφασις εξετελέσθη”.

»Και εις πίστωσιν έδειξαν εις τον κ. Τάλμποτ μερικούς δακτυλίους και ένα ζεύγος κομβίων υποκαμίσου προερχομένων από τους τυφεκισθέντας.

»“ – Ορίστε, είπε. Μου έφεραν και αυτά ήδη διά να τα στείλωμεν εις τας οικογενείας των”».

98. ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΣΥΓΚΙΝΗΣΗ

ΣΤΗΝ «Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος» ο Σπ. Μαρκεζίνης αναφέρει τα εξής για την τραγική εντύπωση, τα αιματηρά γεγονότα των Αθηνών:

«Ο αντίκτυπος μετά τας εκτελέσεις υπήρξεν εις διεθνή κλίμακα σημαντικός. Ιδιαιτέρως ο Λόρδος Κώρζον διεμήνυσεν εις τον Βενιζέλον να απουσιάση από την συνεδρίασιν της διασκεψεως την επομένην πρωίαν και επ’ αρκετόν απέφυγε οιανδήποτε μετ’ εκείνου επαφήν. Ταυτοχρόνως ανεζήτηει κατά ποίον τρόπον και ο ίδιος θα αντέδρα εις την φρικτήν εντύπωσιν την οποίαν προεκάλεσαν εις την διάσκεψιν “αι δικαστικάί εκείναι δολοφονίαί”. (These judicial murders). Ο ίδιος εις το τηλεγράφημά του προς τον σερ E. Crowe της 1ης Δεκεμβρίου 1922 (ν.η.) αναφερόμενος εις την αποχήν εκείνην του Βενιζέλου πληροφορεί ότι ούτος ετέθη εκ νέου εις την διάθεσίν του (δηλαδή προσεφέρθη να παραιτηθή) έσπευδε δε να προσθήσῃ: “Ηρνήθην να του απαντήσω”. Βεβαίως η ψυχρότης αυτή, ως είδομεν, δεν εκράτησεν επί πολύ. Την επομένην πάντως των εκτελέσεων, ενώ ο παγκόσμιος τύπος ομοφώνως κατεδίκασε το συγκλονιστικόν γεγονός,

ο τότε πρωθυπουργός της Αγγλίας, Bonar Law, ανακοινών (16/29 Νοεμβρίου 1922) εις την Βουλήν των Κοινοτήτων την διακοπήν των διπλωματικών σχέσεων με την Ελλάδα, εχρησιμοποίησε την αυστηράν έκφρασιν “αντιλαμβανόμεθα την εις κεφαλικήν ποινήν καταδίκην των πρώην υπουργών ως πράξιν βαρβαρότητας”. Κατά την επομένην δε συνεδρίασιν της 17/30 Νοεμβρίου επανήλθε με την αυτήν έμφασιν: “Διαμαρτυρόμενοι προς την ελληνικήν κυβέρνησιν, οι συνεργάται μου και εγώ, είχομεν πάντοτε υπ’ όψει ότι είναι απολύτως αντίθετον προς τας συνηθείας των πολιτισμένων κυβερνήσεων να καταδικάζουν εις θάνατον πρώην υπουργούς υπό το πρόσχημα ότι η πολιτική των υπήρξε καταστρεπτική”.

»Και εις την Γαλλίαν, παρά την εφεκτικήν στάσιν των εν Ελλάδι εκπροσώπων της, η αντίδρασις υπήρξεν έντονος, όπως υπήρξε και εις την Ιταλίαν και εις τας Ηνωμένας Πολιτείας, αι οποίαι ανέβαλον δι’ άοριστον χρόνον την αναγνώρισιν της ελληνικής κυβερνήσεως. Ειδικώς μάλιστα εις την Γαλλίαν η μεταβολή υπήρξεν εντυπωσιακή, διότι την μέχρι τότε σιωπηράν ανοχήν αντικατέστησε ζωηροτάτη αντίδρασις. Ο εν Παρισίοις πρεσβευτής Α. Ρωμάνος ετηλεγράφει ότι τον επεσκέφθη ο ιδιαίτερος γραμματεύς του Προέδρου της Γαλλικής Δημοκρατίας διά να τον πληροφορήση εξ ονόματος εκείνου ότι, “εάν εις εκτελέσεις αι οποίαι ενηργήθησαν εις τας Αθήνας και επροξένησαν τόσον οδυνηράν εντύπωσιν προσετίθεντο και άλλαι, ολόκληρος η Γαλλία θα ηγανάκτει”. Εν συνεχεία ο Millerand εφίστα ιδιαιτέρως την προσοχήν επί της περιπτώσεως του Βασιλόπαιδος Ανδρέου, και επεσήμαινεν ότι, “θίαιον μέτρον έναντι αυτού θα είχεν ανυπολόγιστον αντίκτυπον εις τας σχέσεις με τα άλλα κράτη”. Σημειωτέον, ότι ειδικώς διά τον Βασιλόπαιδα Ανδρέαν και ο Βασιλεύς της Ισπανίας προέβη εις διάβημα προς τον Βενιζέλον. Υπέρ της επιεικειάς δε γενικώτερον εξεδηλώθη και ο Πάπας».

Τελικώς ο Ανδρέας διεσώθη διά του Τάλμποτ και καταδικάστηκε σε υπερορία. Τα αιμοδιψή ένστικτα είχαν πλέον κορεσθή.

«Κατ’ εξοχήν διαφωτιστικόν κείμενον, δίδον απόκρισιν εις όλα σχεδόν τα προκύψαντα ερωτήματα ή ζητήματα –ενδεικτικόν ταυτοχρόνως και της προκληθείσης καταπλήξεως– αποτελεί η από 5ης Δεκεμβρίου 1922 (ν.η.), έκθεσις τού και προηγουμένως μνημονευθέντος τότε εν Αθήναις Ολλανδού πρεσβευτού W. H. de Beaufort προς το ολλανδικόν Υπουργείον των Εξωτε-

ρικών. Έγραψεν ο Ολλανδός πρεσβευτής διασαφηνίζων προηγηθέντα τηλεγραφήματά του ως προς την δίκην και την εκτέλεσιν των Εξ: "Μέχρι της εσπέρας της προηγουμένης της αποφάσεως ανεμένετο ότι και εάν αύτη ήτο καταδικαστική εις θάνατον δεν θα εξετελείτο. Όταν, εν τούτοις, ο Βρεταννός πρεσβευτής και πρύτανις του Διπλωματικού Σώματος έκαμε εκ μέρους σχεδόν όλων ημών εσχάτην προσπάθειαν διά να πείση τον αρχηγόν της Επαναστατικής Επιτροπής να μη φέρη τα πράγματα εις τα άκρα και απέτυχεν, εχάθησαν όλαι αι ελπίδες.

»Το έγκλημα το οποίον διεπράχθη από τας ελληνικάς αρχάς έχει προκαλέσει την αγανάκτησιν και τον αποτροπιασμόν παντός πολιτισμένου ανθρώπου.

»Εξ πρώην υπουργοί, οι οποίοι διέπραξαν σοβαρά σφάλματα, αλλά δεν έβλαψαν εκ προθέσεως την πατρίδα των κατεδικάσθησαν και εξετελέσθησαν από μίαν δράκα στρατιωτικών, οι οποίοι ανάνδρωσ έφυγαν προ του εχθρού και ήδη προσπαθούν να μεταθέσουν την ενοχήν των εις μερικούς πολιτικούς ηγέτας.

»Η όλη δίκη υπήρξεν εν είδος θεατρικής παραστάσεως διά να πεισθή η κοινή γνώμη ότι οι νόμιμοι τύποι ετηρήθησαν. Θα ήτο διάφορον εάν μερικά μέλη της πρώην κυβερνήσεως είχαν φονευθή από μαινόμενον όχλον εις την αρχήν της επαναστάσεως. Αυτό το οποίον κάμνει την όλην υπόθεσιν τόσον αποτροπιαστικήν είναι το γεγονός, ότι δύο μήνας μετά την έκρηξιν της επαναστάσεως, επιτελεσθείσης εις ατμόσφαιραν απολύτου ηρεμίας, αυτοί οι ολίγοι δυστυχείς εξετελέσθησαν εν ψυχρώ, κατά τρόπον οιονεί νόμιμον, ενώ εις την πραγματικότητα αυτή η πράξις ουδέν άλλο ήτο ειμή άνανδρος εκδίκησις εναντίον πολιτικών αντιπάλων, οι οποίοι έπρεπε να εξαφανισθούν διά παντός.

»Ο κ. Βενιζέλος ημπορούσε να εμποδίση αυτόν τον φόνον με μίαν μόνον λέξιν.

»Ο Γάλλος πρεσβευτής είχε λάβει οδηγίας από την κυβέρνησίν του να μη επέμβη εις αυτήν την εσωτερικήν υπόθεσιν. Και οι ακολουθούντες εκείνον πρεσβευταί της Πολωνίας, Σερβίας, Βραζιλίας και Βελγίου, έπραξαν ομοίως.

»Ως δικαιολογίαν δι' αυτό το έγκλημα ωρισμένοι τώρα λέγουν ότι εάν ο Βρεταννός πρεσβευτής δεν είχε αποστείλει τόσον έντονον διακοίνωσιν διαμαρτυρίας δεν θα είχαν προχωρήσει εις τα άκρα. Φρονώ αντιθέτως, ότι θα είχαν προχωρήσει ακόμη περισσότερον και ότι το μόνον πράγμα το οποίον ήτο δυνατόν να ανασχέση αυτήν την υπόθεσιν θα ήτο η παρουσία με-

ρικών ξένων πολεμικών εις τον Πειραιά, πράγμα το οποίον θα είχαν αρκετά συγκρατήσει τους εν τη εξουσία.

»Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι επαναστάται θα έπρεπε να είχαν την εντύπωσιν ότι θα υπεστηρίζοντο από ωρισμένην πλευράν. Εν τούτοις, τώρα που ολόκληρος ο πολιτισμένος κόσμος εξέφρασε την αγανάκτησίν του, αρχίζουν να φοβούνται.

»Εκτός του ότι έχουν χάσει την συμπάθειαν όλων των πεπολιτισμένων δυνάμεων, η μεγάλη συμφορά διά την χώραν ταύτην είναι ότι και πάλιν αισθήματα έχουν γεννηθή εις τους αντιπάλους της κυβερνήσεως, οι οποίοι δεν θα ησυχάσουν μέχρις ότου εκδικηθούν τον θάνατον.

»Ο Βρεταννός επιτετραμμένος αφού ειδοποίησε την κυβέρνησιν ότι η Αγγλία διέκοψε τας διπλωματικάς σχέσεις με την Ελλάδα (εις εκ των αρχηγών της Επαναστάσεως φέρεται ως ερωτήσας τι σημαίνει αυτό;) ανεχώρησεν εξ Ελλάδος ενώ το προσωπικόν με τον Σύμβουλον της πρεσβείας παρέμεινε προς διεκπεραίωσιν της τρεχούσης υπηρεσίας.

»Ο Βέλγος πρεσβευτής έλαβεν ανοικτόν τηλεγράφημα από την κυβέρνησιν του εκφράζουσαν την βαθειάν αγανάκτησιν και ειδοποιείτο να τηρή πλήρη επιφυλακτικότητα μέχρι νεωτέρων οδηγιών. Ο Σουηδός πρεσβευτής έλαβεν ανάλογον τηλεγράφημα. Η Ιταλική κυβέρνησις έδωκεν οδηγίας εις τον επιτετραμμένον της (ο πρεσβευτής είναι ο δεύτερος αντιπρόσωπος εις την Διάσκεψιν της Λωζάννης) να απέχη όσον είναι δυνατόν από οιανδήποτε επαφήν με την νέαν κυβέρνησιν. Ο Αμερικανός πρεσβευτής έλαβεν οδηγίας από την Ουάσιγκτον να ειδοποιήση την ελληνικήν κυβέρνησιν ότι η εκτέλεσις θαθέως κατέπληξε τον αμερικανικόν λαόν και ότι υπό τοιαύτας συνθήκας ήτο πολύ δύσκολον να συνεχισθή το σχετικόν με τους εν Ελλάδι πρόσφυγας αμερικανικόν έργον. Η θέσις του Βασιλέως δεν είναι εύκολος. Ωρισμένοι πιστεύουν ότι ο Βασιλεύς θα έπρεπε να είχαν απειλήσει ότι θα φύγη εις περίπτωσιν κατά την οποίαν εγίνοντο αι εκτελέσεις. Εάν όμως η απειλή αυτή δεν είχε αποτελεσμα και ο Βασιλεύς πράγματι έφευγεν, η χώρα θα ήτο εγκαταλελειμμένη εις την μοίραν της».

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Τούτα τα δραματικά γεγονότα, αυτή η ιστορία του πάθους, του μίσους και του αίματος που διηγηθήκαμε με αφετηρία το ελπιδοφόρο ξεκίνημα του Δημητρίου Γούναρη, για να φτάσουμε στην αντιδικία του με τον Ελευθέριο Βενιζέλο στα χρόνια της μεγάλης εθνικής κρίσης και τις συνέπειές της, για να ιστορήσουμε τον επικό ελληνικό αγώνα στην Ιωνία που κατέληξε με την καταστροφή, τούτη η αφήγηση έχει ανάγκη από κάποια συμπλήρωση.

Γιατί σήμερα γνωρίζουμε ότι για την αιματηρή κατάληξη του εθνικού δράματος δεν ήταν υπεύθυνοι μόνο οι Έλληνες, που έκαναν το καθήκον τους, αλλά κυρίως οι ξένοι που τους βαρύνουν τεράστιες ευθύνες, όπως φανερώνουν τα στοιχεία που παραθέσαμε.

Όχι, δεν ήταν προδότες ούτε ο Δημήτριος Γούναρης, ούτε ο Ελευθέριος Βενιζέλος, όπως συνήθιζαν τότε και αργότερα να λένε οι φανατικοί των δυο πλευρών. Ήταν Έλληνες πατριώτες που είχαν το όραμα της απελευθέρωσης των δούλων αδελφών και σε τούτο ανάλωσαν τη ζωή τους. Χωρίς, φυσικά, να μπορώ ν' αρνηθώ πόσο μεγάλος ήταν ο Βενιζέλος, πόσο ορμητικός και θυελλώδης στη μεγάλη του εθνική εξόρμηση, άλλο τόσο δεν μπορώ να παραγνωρίσω τη φιλοσοφημένη ηρεμία του Δ. Γούναρη, το σεβασμό του στο νόμο και την άκρα του ευσυνειδησία και την αυτοθυσία καθώς και τον πατριωτισμό του.

Ο Γούναρης στάθηκε καλόπιστα εμπόδιο στα μεγαλόπνοα σχέδια του μεγάλου του αντιπάλου. Αλλά όταν ο Βενιζέλος έφερε σε κάποιο αμφιλεγόμενο πέρας τα εθνικά του όνειρα και ενώ ο ελληνικός λαός – από άλλους λόγους που αφηγηθήκαμε – δεν του χάρισε την επάξια ανταμοιβή του, ο Δημήτριος Γούναρης ήταν εκείνος που ηρωικά και σκεπτόμενος μόνο σαν Έλληνας, ανάλαβε να συνεχίσει το μεγάλο του έργο, παρ' όλες τις θανάσιμες δυσκολίες που συνάντησε από την πρώτη στιγμή η Ελλάδα στην Ιωνία.

Προλογικά διερωτηθήκαμε αν οι θανατικές βολές της 15ης Νοεμβρίου 1922, ήταν έργο της θεάς Νέμεσης ή της θεάς Εκδίκησης. Νέμεση όμως δεν ήταν, έστω και αν προηγήθηκαν οι φλόγες του Μικρασιατικού ολοκαυτώματος. Δυστυχώς ήταν ανόσιο έργο της θεάς Εκδίκησης, έργο αλλοφρονούντων ανθρώπων που ζούσαν σ' έναν κόσμο παραλογισμού και μίσους, ανθρώπων που δεν μπορούσαν να ξέ-

ρουν ποια ήταν η αλήθεια και ποιας βάρυναν οι ευθύνες. Και δεν μπορούσαν να το ξέρουν τότε μέσα στη λαίλαπα της καταστροφής και το γκρέμισμα των εθνικών ονείρων.

Σήμερα όμως, που ξέρουμε όλα –όπως τα ξέρεи και ο αναγνώστης– σήμερα που γνωρίζουμε και αναγνωρίζουμε το εθνικό έργο του Βενιζέλου, παρά τα σφάλματα και τις υπερβολές, όπως πρέπει ν' αναγνωρίσουμε και την αγωνιώδη και υπέρτατη προσπάθεια του Δημητρίου Γούναρη, που επωμίσθηκε τις αλλότριες ευθύνες, έστω και με λάθη, χτυπώντας έγκαιρα τον κώδωνα του κινδύνου στους ξένους. Πρέπει λοιπόν να πούμε την πάσα αλήθεια. Αν γράψαμε το βιβλίο τούτο σαν βιογραφία του Δημητρίου Γούναρη από το ξεκίνημά του μέχρι το τραγικό του τέλος, δυο είναι οι λόγοι: Για τον Ελευθέριο Βενιζέλο έχουν γραφτεί πολλά και υπάρχει επάξια βιβλιογραφία. Για το Δημήτριο Γούναρη έγραψαν μόνο ο Ι. Μάλλωσης, ο Άριστος Καμπάνης και ο Δ. Αλικανιώτης. Έτσι ο συνεχιστής του έργου έμεινε άγνωστος στον πολύ κόσμο, χαμένος μέσα στα βάθη της ιστορίας. Και ήταν καθήκον μας να παρουσιάσουμε την αγνοημένη αυτήν εθνική φυσιογνωμία, ενός ανθρώπου, που έπεσε επί των επάλξεων πληρώνοντας αλλότριες και ξένες ευθύνες.

Ωστόσο, γράφοντας για το Δημήτριο Γούναρη, δε θα μπορούσαμε για λόγους όχι μόνο ιστορικής δικαιοσύνης να αγνοήσουμε και τον Ελευθέριο Βενιζέλο, αφού οι δυο τροχιές εφάπτονται και οι βίοι είναι παράλληλοι. Και όχι μόνο αυτό. Μαζί με το έργο του Γούναρη, παρουσιάσαμε πλήρως και το επικό έργο του Ελευθερίου Βενιζέλου αντικειμενικά και με όλα τα στοιχεία, που διάβασε ο αναγνώστης. Αν σ' αυτό εμπλέκονται και οι ξένοι δε φταίει εκείνος.

Πρέπει σήμερα να πούμε πως ο τουφεκισμένος Γούναρης και οι συγκατάδεικοί του έχουν ανάγκη κάποιας δικαίωσης. Βέβαια, στις 15/28 Νοεμβρίου 1933 εντοιχίστηκε στις φυλακές Αβέρωφ μια μαρμάρινη πλάκα με τούτα τα λόγια:

«Εν τη αιθούση τούτη τη 15/28η Νοεμβρίου 1922, ανεγνώσθη η απόφασις του εκτάκτου στρατοδικείου δι' ης κατεδικάσθησαν εις θάνατον και ετυφεκίσθησαν επί εσχάτη προδοσία, οι αείμνηστοι άνδρες Δημήτριος Γούναρης, Νικ. Στράτος, Ν. Θεοτόκης, Γεώργιος Μπαλατατζής, Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης και Γεώργιος Χατζηανέστης, οίτινες αφιερώσαντες ολόκληρον την ζωήν των και την πολιτικήν των δράσιν υπέρ του έθνους, εκρίθησαν, παρά τους Νόμους, το Σύνταγμα και την Ηθικήν, παρ' ανόμων δικαστών, προδόται της ελληνικής πατρίδος. Το Υπουργείον Δικαιοσύνης ενετοίχισεν εν έτει 1933».

Και πρέπει να προσθέσουμε ότι ο ίδιος ο Ελευθέριος Βενιζέλος, μιλώντας στις 31 Μαρτίου στη Βουλή των Ελλήνων, είπε τα ακόλουθα βαρυσήμαντα λόγια:

«Δύναμαι να σας βεβαιώσω ότι ουδείς εξ ημών πιστεύει ότι οι τυφεκισθέντες υπήρξαν εκ προθέσεως προδότες της πατρίδος ή ότι εν γνώσει των ωδήγησαν αυτήν εις την καταστροφήν. Προσθέτω μάλιστα ότι πάντες ημείς πιστεύομεν ακραδάντως, ότι οι εκτελεσθέντες θα ήσαν ευτυχείς εάν η πολιτική των θα ωδήγει την Ελλάδα εις εθνικόν θρίαμβον.

»Υπό ομαλός συνθήκας, βεβαίως, θα απεκλείετο και να σκεφθή κανείς ότι το σφάλμα των εκείνο θα ήτο δυνατόν να τιμωρηθή διά της τρομεράς ποινής του θανάτου. Εάν όμως αναλογισθήτε την εποχήν του φθινοπώρου 1922 και το τραγικόν θέαμα των μυριάδων προσφύγων και των λειψάνων του στρατού της Μ. Ασίας, θα εννοήσετε πώς η δύναμις των πραγμάτων και η εξ αυτής πίεσις, υπήρξαν ισχυρότεροι των πρώτων σκέψεων της επαναστάσεως».

Αφού, λοιπόν, η Πολιτεία αναγνώρισε την εθνική προσπάθεια του Δημητρίου Γούναρη και των συγκαταδίκων του, ακόμη και ο ίδιος ο Βενιζέλος μέσα στη Βουλή, που είχε χρησιμοποιηθεί σαν δικαστήριο του θανάτου, γιατί δεν έγινε καμιά αποκατάσταση, καμιά δικαίωση, καμιά εξαφάνιση της αιματηρής αποφάσεως «ανόμων δικαστών»; Βέβαια πολλές ελληνικές μεγαλουπόλεις, όπως η Θεσσαλονίκη, η Πάτρα και ο Πειραιάς έδωσαν το όνομα του Δημητρίου Γούναρη σε κεντρικές αρτηρίες, όπως και άλλες πόλεις τίμησαν τους νεκρούς του διχασμού. Μάλιστα η Νάξος υψώνει στην προκυμαία το άγαλμα του Π. Πρωτοπαπαδάκη. Μόνο η Αθήνα ακόμα υστερεί. Και αποτελεί λάθος να υψώνεται μπροστά από την παλαιά Βουλή το άγαλμα του Δηληγιάννη, υπεύθυνου για τον ταπεινωτικό πόλεμο του 1897. Και τώρα καλείται ο Δήμος Αθηναίων να αποδώσει το δίκαιο.

Δεν ήταν οι νεκροί της 15ης Νοεμβρίου οι υπεύθυνοι της τραγωδίας. Όπως αναφέραμε ήδη, οι μεγάλες, οι φοβερές ευθύνες βαρύνουν, όπως απέδειξαν τα κείμενα, εκείνους που χρησιμοποίησαν την Ελλάδα σαν όργανο των ανταγωνισμών τους και των συμφερόντων τους και την έστειλαν στην Ιωνία, τορπιλίζοντας από την αρχή τα πρώτα της βήματα. Αυτούς βαρύνει η κατάρα της Ιστορίας.

Καιρός είναι τώρα, που οι ένοχοι επισημάνθηκαν, να γίνει όσο μπορεί γρηγορότερα μια επίσημη αποκατάσταση της μνήμης και της τιμής των σφαγιασθέντων εθνικών ανδρών, για να είναι ελαφρύ το

χώρα που σκεπάζει τους νεκρούς που περιμένουν τόσα χρόνια την εθνική αυτή δικαιοσύνη.

Και δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι στην υπέροχη προσπάθεια της φυλής, ανάμεσα σε λαμπρούς ηρωισμούς, αλλά και αβυσσαλέα πάθη, που τροφοδότησαν οι ξένοι, αναλώθηκαν στην υπηρεσία του έθνους

Το επίμετρο όμως έχει ανάγκη από ένα επιμύθιο. Και το επιμύθιο ξεκινά από το ερώτημα: γιατί γράφτηκε αυτό το βιβλίο; Δεν γράφτηκε, όπως τονίσθηκε προλογικά, για να «αναξέσει πάθη», ούτε για να υψώσει ή να ταπεινώσει μορφές που έπαιξαν ρόλο στην εθνική μας ζωή.

Ο σκοπός είναι υψηλότερος και ευρύτερος. Ο συγγραφέας δεν επιδιώκει να διδάξει, αλλά με τη μέθοδο της παράθεσης των γεγονότων, όπως τα αφηγούνται τα αδιάψευστα κείμενα, να δείξει στο σύγχρονο Έλληνα, που κι αυτός αισθάνεται, δυστυχώς πολλές φορές, τη ροπή για την αντιπαράθεση, μέχρι πού και σε ποιες καταστροφικές συνέπειες μπορούν να οδηγήσουν οι διχόνοιες.

Και του μεγάλου τούτου διχασμού οι συνέπειες ήταν πολύ βαριές για το Γένος. Του γκρέμισαν τα μεγάλα όνειρα που γαλούχησαν τη φυλή, ξανάφεραν τη σκλαβιά σε προαιώνια ελληνικά χώματα, μέσα σε ποτάμια αίματος και φλόγες θανάτου, για να βρουν όσα αδέρφια επέζησαν καταφύγιο στη μητρική αγκάλη. Και ακόμη ας μη λησμονούμε, πως στο θωμό της υπέρτατης και εναγώνιας έξαρσης της πατρίδας αναλώθηκαν, είτε σωματικά, είτε ψυχικά, μεγάλες μορφές της νεότερης Ιστορίας μας.

Ο επίλογος και το δίδαγμα της τραγωδίας δεν μπορεί να δοθεί παρά μόνο από τον Εθνικό μας Ποιητή, το Διονύσιο Σολωμό, ο οποίος στον «Ύμνο για την ελευθερία», μας θυμίζει:

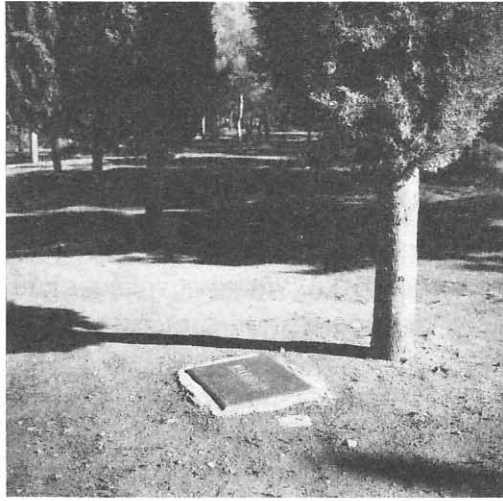
*«Η διχόνοια που βαστάει ένα σκήπτρο, η δολερή
καθενός χαμογελάει, πάρ' το λέγοντας, και συ*

*κειό το σκήπτρο που σας δείχνει έχει αλήθεια ωραία θωριά
μην το πιάστε γιατί ρίχνει εισέ δάκρυα θλιβερά.*

*Από στόμα οπού φθονάει. Παλληκάρια, ας μην πωθεί,
πως το χέρι σας κτυπάει του αδελφού την κεφαλή.*

*Μην ειπούν στο στοχασμό τους τα ξένα έθνη αληθινά:
Εάν μισούνται ανάμεσό τους δεν τους πρέπει ελευθεριά».*

Ο τόπος όπου έπεσε ο Δημ. Γούναρης (φωτ. του συγγραφέα)

Η Νάξος υψώνει στην προκυμαία το άγαλμα του Πρωτοπαπαδάκη (φωτ. του συγγραφέα)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πηγές, βοηθήματα, μαρτυρίες

- Δ. Αλικανιώτη: Δημ. Γούναρης
Ι. Μάλλωση: Πολιτική Ιστορία Δημ. Γούναρη
Αρ. Καμπάνη: Δημ. Γούναρης
Γ. Θεοτόκη: Αγορεύσεις, συνομιλίες
Γεωργίου Α': Επιστολές, συνομιλίες
Α. Σιμόπουλου: Λόγοι
Στ. Δραγούμη: Λόγοι
Βλ. Γαβριηλίδη: Πολιτικά άρθρα
Στρατ. Συνδέσμου: Αρχείο
Στρατ. Συνδέσμου: Πρωτόκολλο
Κ. Έσλιν: Δηλώσεις
Ν. Δημητρακόπουλου: Αγορεύσεις
Δημ. Γούναρη: Λόγοι, αγορεύσεις, δηλώσεις, επιστολές, απολογία, διαθήκη
Ελ. Βενιζέλου: Λόγοι, επιστολές, αγορεύσεις, υπομνήματα, άρθρα, τηλ/ματα, κείμενα
Γ. Στρέιτ: Ημερολόγιο
Ίωνα Δραγούμη: Αγορεύσεις
Γ. Βεντήρη: Η Ελλάδα 1910-20 (I-II)
Κ. Ζαθιτσιάνου: Αναμνήσεις
Δ. Ράλλη: Αγορεύσεις
Ι. Μεταξά: Ημερολόγιο, Ιστορία του διχασμού, επιτελικά σχέδια, άρθρα
Δ. Κακλαμάνου: Τηλεγραφήματα
Α. Ρωμάνου: Συνομιλίες
Εμμ. Ρέπουλη: Επιστολές
Πρίγκηπα Ανδρέα: Ημερολόγιο
Πρίγκηπα Νικολάου: Αναμνήσεις, Τα 50 χρόνια της ζωής μου
Τζιολιττι: Απομνημονεύματα
Γ. Πάπ: Λόγοι, άρθρα
Κ. Χαϊρόπουλου: Άρθρα
Σ. Κοσμέν: Η Τραγωδία της Ελλάδος
Σπ. Μαρκεζίνη: Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος (I, II, III, IV)
Γ. Ράλλη: Γ. Θεοτόκης (βιογραφία)
Κ. Σακελλαρόπουλου: Η σκιά της Δύσεως
Βασ/ος Κωνσταντίνου: Διαγγέλματα, λόγοι, συνομιλίες, συνεντεύξεις, επιστολές, παραίτηση
Σερ Έντουαρντ Γκρέυ: Διακονώσεις, συνομιλίες
Εδ. Ντριώ: Διπλωματική Ιστορία Βασιλείς Κωνσταντίνος (βιογραφία)
Ρ. Πουανκαρέ: Επιστολές, δηλώσεις, Απομνημονεύματα
Αρ. Μπριάν: Λόγοι, επιστολές, τηλ/ματα
Σερ Φράνσις Έλλιοτ: Τηλεγραφήματα
Γκυγιμέν: Δηλώσεις, διακονώσεις
Κόμητος Μποσδάρι: Δηλώσεις, Τηλεγραφήματα
Ανρύ Μπαρμπύ: Ανταποκρίσεις
Λούδ Τζώρτζ: Ανακονώσεις, συνομιλίες, λόγοι, Απομνημονεύματα
Γ. Χρ. Ζωγράφου: Επιστολές
Στρατάρχη Ουίλσον: Ημερολόγιο
Ουίνστον Τσώρτσιλ: Η παγκόσμιος κρίσις
Στρατηγός Σαράιγ: Η υπηρεσία μου στη Μ. Ανατολή
Φραντζή - Κριεζή: Εκθέσεις
Ελλ. Κυβέρνηση: Διαμαρτυρία
Φόρειν - Όφφρις: Απάντησις
Αλ. Ζαΐμη: Δηλώσεις, λόγοι, συνομιλίες
Στ. Σκουλούδη: Δηλώσεις, αγορεύσεις
Στρίγου Μοσχόπουλου: Αναμνήσεις
Πάξτον Χίμπεν: Συνεντεύξεις με Κωνσταντίνο
Λόρδου Κίτσεναρ: Συνομιλίες
Σερ Μπάτζιλ Τόμσον: Η εν Ελλάδι μυστική υπηρεσία των Συμμάχων
Ναυάρχου Φουρνέ: Πολεμικά Αναμνήσεις
Στρατηγού Μπάιρα: Το οχυρό Ρούπελ
Ντεννύ Κοσέν: Δηλώσεις
Ζωρς Σουαρέζ: Αρ. Μπριάν (Βιογραφία)
Συν/χου Χατζόπουλου: Ημερολόγιο
Φον Φαλκενχάιν: Προειδοποιήσις
Μπεναζέ: Συνομιλίες
Αλ. Ριμπό: Αναμνήσεις
Α. Μπουρζουά: Δηλώσεις
Ζονάρ: Διαθήματα, συνομιλίες, διακονώσεις, μνημόνιο, δηλώσεις
Ρεκούλι: Ο Ζονάρ εν Ελλάδι
Χρ. Ζαλοκόστα: Αλέξανδρος
Στρατηγού Ρευνό: Η κατάκτησις των Αθηνών
Στρατηγού Γκυγιμά: Δηλώσεις
Γ. Κλεμανσώ: Δηλώσεις, ομιλίες, συστάσεις
Α. Φραγκούλη: Η Ελλάδα και η παγκόσμιος κρίσις
Σαννίνο: Τηλεγραφήματα
Ισθόλκυ: Τηλεγραφήματα
Διασημ/χική επιτροπή: Πόρισμα
Δ. Βακκά: Ο Βενιζέλος ως πολεμικός ηγέτης
Στρατηγού Ελσαι: Περιπέτειες του στρατού της Ανατολής
Β. Μόστρα: Η Μικρασιατική επιχειρήσις

Β. Δούσμανη: *Η Μικρασιατική εμπλοκή*
Ξ. Στρατηγού: *Η Ελλάδα εν Μικρά Ασία*
Ξ. Στρατηγού: *Αι επιχειρήσεις του Μαρτίου 1921*
Κόμητος Σφόρτσας: *Απομνημονεύματα*
Στρατηγού Σπυρίδωνος: *Η Μικρασιατική εκστρατεία όπως την είδα*
Μ. Παγιάρες: *Ο Κεαλισμός έναντι των Συμμάχων*
Στρατηγού Γουδέλη: *Σημειώματα*
Ν. Καλογερόπουλου: *Τηλεγραφήματα*
Δ. Γούναρη: *Τηλεγραφήματα*
Α. Στεργιάδου: *Τηλεγραφήματα, λόγοι*
Διάσκεψη Ειρήνης: *Πρακτικά*
Διάσκεψη Ειρήνης: *Συνθήκη Σεβρών*
Αλμπέρ Μιλό: *Λόγος*
Συνέλευση Σεβαστείας: *Εθνικό συμβόλαιο*
Γ. Κλεμανσώ: *Δηλώσεις*
Μίλλεράν: *Δηλώσεις*
Ελ. Βενιζέλου: *Διαμαρτυρία*
Ελ. Βενιζέλου: *Αποχαιρετιστήριο μήνυμα*
Βασ. Όλγας: *Διάγγελμα*
Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία: *Διακοίνωσις*
Γ' Εθνοσυνέλευση: *Ψήφισμα*
Συν/ρχου Σαρρηγιάννη: *Εισηγήσεις*
Στρατηγού Παπούλα: *Διαταγές, εκθέσεις, εισηγήσεις, τηλεγραφήματα*
Φ. Μπουγιόν: *Γαλλοκεμαλική συμφωνία*
Ε.Σ.Σ.Δ.: *Ρωσοτουρκική συμφωνία*

Α.Α. Πάλλη: *Η Ελληνική ανατολική περιπέτεια και τα μετέπειτα*
Λόρδου Κώρζον: *Λόγοι, διακοινώσεις*
Δημ. Γούναρη: *Κραυγή αγωνίας προς Κώρζον*
Λόρδου Κώρζον: *Απάντησις*
Δ. Γούναρη: *Έκκλησις προς Λούδ Τζώρτζ*
Π. Κανελλόπουλου: *Επιστολή*
Γ. Βλάχου: *Πολιτικά άρθρα*
Χρ. Αγγελομάτη: *Χρονικό μεγάλης τραγωδίας*
Επανάσταση 1922: *Προκηρύξεις, διαγγέλματα, ανατροπή του καθεστώτος, υποσχέσεις*
Στρατηγού Πάγκαλου: *Κατηγορητήριο*
Δημ. Γούναρη: *Έγγραφο απολογία*
Δίκη των Εξ: *Κύκνειο άσμα*
Γ. Πεσμαζόγλου: *Η θανατική εκτέλεσις*
«Καθημερινή» 8.3.26 *Πώς ενανήγχε η αποστολή Τάλμποτ*
Ελ. Βενιζέλου: *Τηλεγράφημα*
Παγκόσμια συγκίνηση: *Άρθρα, δηλώσεις, διαμαρτυρίες*

Επί πλέον: *Δημοσιεύματα ελληνικού και ξένου Τύπου, Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων, Πρακτικά του Ανωτάτου Συμμαχικού Συμβουλίου, Μονογραφίες, Απομνημονεύματα, Αναμνήσεις και πρακτικά της δίκης των Εξ.*

Ο Παν. Κανελλόπουλος για το Δημ. Γούναρη

Λίγους μήνες πριν το θάνατό του, ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος –που είχε πληροφορηθεί από το Δημ. Χρονόπουλο ότι ετοιμάζει βιβλίο για το Δημ. Γούναρη– έστειλε επιστολή στο συγγραφέα στην οποία, μεταξύ άλλων, του έγραφε και τα εξής αποκαλυπτικά για το Δημ. Γούναρη:

*«Αγαπητέ μου κύριε Χρονόπουλε,
»... Πρώτος είχα ενώσει τα δυο ονόματα, Ελευθέριος Βενιζέ-
λος και Δημ. Γούναρης σε μια σειρά μαθημάτων μου στο ακαδη-
μαϊκό έτος 1932-33. Αλλά ύστερα από μένα, τον ανεψιό του Δη-*

μητρίου Γούναρη, κανένας άλλος δεν το είχε κάμει πριν από Σας, αγαπητέ φίλε.

»Έζησα άμεσα την εθνική αγωνία του Δημητρίου Γούναρη. Αφού πέρασα μαζί του έναν ολόκληρο μήνα στην Ιταλία (το Σεπτέμβριο του 1920), τον ξαναείδα δυο φορές στις αρχές Μαρτίου 1921 και τον Φεβρουάριο 1922. Σπούδαζα, τότε, στην Χαϊδελβέργη και μου είχε τηλεγραφήσει καλώντας με να συναντηθούμε στη Βασιλεία της Ελβετίας. Περνούσε από εκεί, ταξιδεύοντας με το τραίνο. Την πρώτη φορά διανυκτερεύσαμε στη Βασιλεία. Μαζί του ήταν ο Γεώργιος Βλάχος. Τότε (αρχές Μαρτίου 1921), όταν πήγαινε στο Λονδίνο, όπου βρισκόταν ήδη ο πρωθυπουργός Καλογερόπουλος, είχε ακόμα ελπίσει ο Γούναρης για μια αίσια έκβαση της Μικρασιατικής εκστρατείας. Στη συνάντησή μας του έτους 1922 –καθήσαμε οι δυο μας μόνοι μια ολόκληρη ώρα στο καφενείο του σταθμού της Βασιλείας– ήταν σχεδόν απελπισμένος. Το γαλήνιο και γλυκό πρόσωπό του το εσκίαζε ένα βαρύτατο νέφος.

»Και όμως ετόλμησαν και εξακολουθούν πολλοί να τολμούν να ονομάζουν “προδότη” τον Άνθρωπο αυτόν, που τον παρομοιάζω περισσότερο με τον ενάρετο Φωκίωνα παρά με το Δημοσθένη, που μ’ αυτόν είχε κοινή μόνο τη ρητορική δεινότητα. Λάθη μπορεί να έκαμε, όπως έχουμε κάμει όλοι μας, όλοι όσοι είχαμε το προνόμιο να είμαστε όχι παθητικοί θεατές, αλλά ενεργοί παράγοντες της Ελληνικής Ιστορίας.

»Θα μπορούσα να απαριθμήσω πολλά λάθη του Ελευθερίου Βενιζέλου, που ορθά ονομάσθηκε “Εθνάρχης”. Δεν ήταν βαρύ λάθος του να στείλει τα Ελληνόπουλα στην Ουκρανία, πράγμα που έκαμε το Λένιν να στραφεί προς την Τουρκία του Κεμάλ; Και ως μη λησμονούμε, ότι στις αρχές του 1913 θεώρησε την Ελλάδα στερημένη “σπονδυλικής στήλης”, αν εκτεινόταν προς τη Θράκη! Αν έβγαινε ο Βενιζέλος στο πλευρό της Αντάντ το 1915, η Καβάλα θα ήταν βουλγαρική. Γνήσιοι Έλληνες ήταν και οι δυο, ο Βενιζέλος και ο Γούναρης. Αλλά ο πρώτος ήταν τυχερός και ο δεύτερος άτυχος.

»Ευχαριστώ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ»

Άγαστε με κέρκι Χρονόπουλε.

Πρώτος είχε ελίσση γέ
δύο άνδρες, 'Ελευθέρι Βενιζέλου με Δι-
μήτριου Γούναρη' οι πρώτοι στυγιά γαλήνη με
στον αναστασιό είν 1932-33. Όλη ελίσση
δύο γένη, γέ αναστασιό με Διμήτριου Γούναρη,
καίτη ελίσση δύν γέ είχε κέρκε στυγιά
έως Σέ, αγαστέ γέ.

Έγχε ελίσση γέ ελίσση στυγιά
με Διμήτριου Γούναρη. Άγαστέ κέρκε στυγιά
στον ελίσση ελίσση με ελίσση 'Ιταλία (τόν
Σεσέρ με 1920), γέ γούναρη με
γούναρη, ελίσση αρχέ με 1921 με τού
φούναρη 1922. Σεσέρ, τότε, ελίσση
Χαίρετε ελίσση με γέ είχε με ελίσση,

κατά την περίοδο αυτή ο Βασίλειος
Βασίλειος (Βασίλειος) 1918 'Ελλάδα. Τη στιγμή
είχε ήδη, λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός.
τη γοργή διεκπεραίωση της Βασίλειος.
Μετά τον πόλεμο ο Βασίλειος Βλαχάκης. Τότε
(αρχές Μαΐου - 1921), όταν πηγαίνει στο
Λοκίνο, είναι βρισκόμενος στην ορεινή περιοχή
Καλοπόταμος, είχε ακόμη έλθει ο Γαβριήλ
Μαυρομάτης και είχε πάρει στην Μαυρομάτη
επιχείρηση. Στη συνέχεια τον 1922
— κεντρικά οι βοί που ^{πιο πρόσφατα} _{από κεντρικά}
τα στοιχεία της Βασίλειος — ήταν σχετικά
επιβεβαιωμένα. Το γεγονός αυτό γλυκά σπεί
αυτά τον πόλεμο είχε ληστέια
λέγος.

Και στην περίπτωση και εξουσιοδότηση
ταύτην με ταύτην με σκοπό να σπουδαστεί
το Αδελφικό αυτό, και τα τελεφερί

συγγνώμη με τον ελεγκτή Φουίνα εγώ
με τον Δαρσθίου, ο οποίος είχε
και μόνο τη φηγομένη δαύτηνα. Και
δη ποτέ με εγώ, όπως έχουμε και
όλοι μας, όλοι όλοι είχαν το πού
μια με εγώ έχει πεθάνει δαίμα,
αλλά εγώ ποτέ με εγώ
ιδιότητας. Και ποτέ με εγώ
ελλά λέει τον ελεγκτή Βαλίου,
ο οποίος εγώ ελεγκτή εγώ. Και
εγώ εγώ λέει τον ελεγκτή
ελεγκτή εγώ ελεγκτή, εγώ

Τμήμα της επιστολής του Παν. Κανελλόπουλου
προς το συγγραφέα του παρόντος βιβλίου Δημ.
Χρονόπουλο

«ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΥΡΩΚΕΔΟΤΙΚΗ» ΕΠΕ
 ΝΑΥΑΡΙΝΟΥ 14, 106 80 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 3617350, 3635767

Τιμοκατάλογος.

Γεωργίου Ι. Ράλλη: « ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΘΕΟΤΟΚΗΣ — Ο πολιτικός του μέτρου »	1.100
Γεωργίου Ι. Ράλλη: « ΩΡΕΣ ΕΥΘΥΝΗΣ »	800
Γεωργίου Ι. Ράλλη: « ΧΩΡΙΣ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ »	400
Ν. Γκατζογιάννη: « ΕΛΕΝΗ »	1.100
Κώστα Αλ. Καραμανλή: « Ο ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΞΩΤΕΡΙΚΕΣ ΜΑΣ ΣΧΕΣΕΙΣ »	1.000
Νάιτζελ Κλάιβ: « ΕΜΠΕΙΡΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ » (1943-1948)	700
Χένρυ Λεπάζ: « ΑΥΡΙΟ Ο ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ »	800
Νικ. Μάρτη: « Η ΠΛΑΣΤΟΓΡΑΦΗΣΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ »	800
Νικ. Μάρτη: « THE FALSIFICATION OF MACEDONIAN HISTORY »	800
Γιάννη Βαρβιτσιώτη: « ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΑΛΗΘΕΙΩΝ »	150
Ν. Παπαδημητρίου: « ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΙΚΟΥ ΝΑΥΤΙΚΟΥ »	1.500
Ζαν Φρανσουά Ρεβέλ: « ΠΩΣ ΟΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΕΣ ΕΞΑΦΑΝΙΖΟΝΤΑΙ »	800
Ζαν Φρανσουά Ρεβέλ: « Η ΘΕΙΑ ΧΑΡΙΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ »	400
Γιώργου Κ. Σκούρα: « 42 ΕΛΛΗΝΕΣ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΙ »	800
Βολφ Ζάιντλ: « ΒΑΥΑΡΟΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ »	1.200
Α. Σολζενίτσιν: « Ο ΛΕΝΙΝ ΣΤΗ ΖΥΡΙΧΗ »	800
Μιχ. Βοσλένσκυ: « Η ΝΟΜΕΝΚΛΑΤΟΥΡΑ »	800
Ανδρ. Ανδριανόπουλου: « ΑΛΛΑΓΗ ΠΟΡΕΙΑΣ »	400
Βαλερύ Ζισκάρ ντ' Εσταίν: « ΔΥΟ ΓΑΛΛΟΙ ΣΤΟΥΣ ΤΡΕΙΣ »	800
Δημ. Γ. Κούσουλα: « ΤΑ ΜΕΓΑΘΕΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΜΑΣ »	500
Ρόυ Μακρίδη: « Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΟ ΣΤΑΥΡΟΔΡΟΜΙ »	350
Χρ. Φιλιππίδη: « ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΤΟΜΕΣ »	500
Γιώργου Ι. Κωστούλα: « ΤΟ ΜΑΝΑΤΖΜΕΝΤ »	600
Τσέσλαβ Μίλοτς: « Η ΑΙΧΜΑΛΩΤΗ ΣΚΕΨΗ » — (Νόμπελ Λογ/νίας)	700
Ανταμ Ζαγκαγιέβοκι: « ΠΟΛΩΝΙΑ »	400
Κλάους Μαν: « ΜΕΦΙΣΤΟ »	700
Λούντβιχ φον Μίζες: « Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ »	400
Ι. Μπράτσου: « Η ΑΛΗΘΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΕΥΡΩΠΥΡΑΥΛΟΥΣ »	300
Κρις Μ. Γουντχάουζ: « Η ΑΝΟΔΟΣ ΚΑΙ Η ΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑΡΧΩΝ »	1.000
Κώστα Γ. Καγκελάρι: « ΝΟΤΙΟΣ ΑΦΡΙΚΗ, ΑΠΑΡΤΧΑ-Ι'ΝΤ: ΤΟ ΣΤΙΓΜΑ »	1.200
Ντενις Χάμσον: « ΜΕ ΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΕΣ ΣΤΟ ΓΟΡΓΟΠΟΤΑΜΟ »	600
Γιάννη Αθανασούλια: « ΤΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ ΕΙΡΗΝΗΣ » - Μύθος και πραγματικότητα	450
Παύλου Μπακογιάννη: « ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΗΜΕΡΑ »	200
Νικόλας Χάμμοντ: « ΜΕ ΤΟΥΣ ΑΝΤΑΡΤΕΣ » (1943-1944)	700
Γιώργου Στεφανάκη: « 1984+1 »	400
Γ. Πούλου: « ΠΝΟΗ ΘΕΟΥ » — Η βιογραφία του Αρχιεπ. Αμερικής Ιακώβου	600
Σωτ. Τσαμπηρά: « ΑΣ ΜΗ ΒΡΕΞΕΙ ΠΟΤΕ » — Το οδοιπορικό του Ιερού Λόχου	800
Αριστ. Β. Μιχόπουλου: « ΓΙΑ ΜΙΑ ΝΕΑ ΔΕΛΦΙΚΗ ΙΔΕΑ »	300
Ελένης Κυπραίου: « ΛΟΓΙΑ ΦΩΤΙΑΣ »	500
Ελένης Κυπραίου: « ΑΓΩΝΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ »	300
Ν. Κωνσταντινίδη: « Η ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΦΥΓΙΑΣ »	300
Διον. Τσουράκη: « ΤΑ ΠΑΡΑΣΚΗΝΙΑ ΤΗΣ ΑΠΟΤΥΧΙΑΣ ΤΟΥ ΠΑΣΟΚ »	350
Αργ. Συμεωνίδη: « ΣΠΥΡΟΣ ΛΟΥΗΣ » - Η πραγματική του βιογραφία	400
Νικ. Λούρου: « Η ΕΥΑ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΜΑΣ »	500
Κ. Παπαπάνου: « ΓΥΡΕΥΟΝΤΑΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ » (Μυθ/μα)	200
Ειρ. Δορκοφίκη: « ΑΜΒΛΩΣΕΙΣ: Ο ΑΦΑΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΓΕΝΟΥΣ »	300
Βασ. Κορκολόπουλου: « ΕΛΕΥΘΕΡΑ ΚΑΙ ΥΠΕΥΘΥΝΑ »	300